

<https://helda.helsinki.fi>

Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka : Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta

Savolainen, Ulla

Suomen kansantietouden tutkijain seura
2015

Savolainen , U 2015 , ' Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka : Tutkimus evakkolapsuuden
muistelukerronnan poetiikasta ' , Joensuu . < <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/144201> >

<http://hdl.handle.net/10138/229490>

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Ulla Savolainen

Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka

Tutkimus evakkolapsuuden
muistelukerronnan poetiikasta

Kultaneito XV
Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura 2015

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2015

Taitto ja kansi: Tiina Kaarela, Tieteellisten Seurain Valtuuskunta

Kannen kuva: Satu Rautiainen

Kultaneito XV

ISBN 978-951-9451-07-7

ISSN 1239-3843

Myynti:

Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki.

<http://www.tiedekirja.fi/>

Painopaikka: Multiprint 2015, Vantaa.

Sisällys

Kiitokset	5
I Johdanto	9
1. Tutkimuksen lähtökohdat	11
Tutkimuskysymykset ja tavoitteet	12
Siirtokarjalaiset ja luovutettu Karjala	19
Sota ja evakuoinnit	22
Siirtokarjalaisuuden tutkimus	27
Lapsuuden evakkomatkan muistelukirjoitukset tutkimuksen aineistona	29
Tutkimusaineiston valinta	30
Keruvastausten dialogisuus	32
Muistelukirjoitusten erityispiirteet, tuottamiskontekstit ja suhde lähigenreihin	37
Tutkimusetiikka	42
Tutkittavien kunnioittaminen	42
Tekijänoikeudet ja yksityisyyden suoja	45
Tutkijan paikantuminen ja tutkimuksen vaikuttavuuden arviointi	48
2. Tutkimuksen metodologia	52
Muistelukerronnan todellisuus	52
Muistitietotutkimus ja folkloristiikka	56
Muistelu kerrontana	62
Lapsuuden muistelu	69
Muistin paikat	71
Koti ja sen menetys	78
Monimuotoisuuden poetiikan tulkinnan avaimet	83
Genre – Bahtinilainen näkökulma	83
Geneerinen intertekstuaalisuus ja toisiinsa suhteutuvat kertomukset	88
Kerronnan monitasoinen aika ja minän ulottuvuudet	92
Tutkimuksen menetelmä ja keskeiset analyyttiset käsitteet	95
II Kerronta ja ajallisuus	103
3. Kerrontastrategiat ja evakkomatkat	105
Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia	106
Evakkomatka siirtymänä	109
Evakkomatka ajanjaksona	111
Refleksiivinen kerrontastrategia	112
Evakkouden ja evakkomatkan ajankohtainen kokemuksellisuus	116
Järkytyksistä kertominen	119
Kaunokirjallinen kerrontastrategia	125
Evakkomatka kohtalona ja vertauskuvana	128
Menneen nostalgisoituminen	131
Kerrontastrategiat ja genre	136
4. Nykyisyyden ja menneisyyden vuoropuhelu	139
Kerronnan suunta	139
Kerrotun järjestys	147
Kaukainen tosi menneisyys	155

Muistoissa pitäytyminen	161
5. Muistelun performatiivisuus	170
Menneisyydestä kertominen preesensissä	170
Puhuttu kirjoitetussa – karjalan murre	177
Narratiivinen ja tilannekohtainen murteen käyttö	178
Murre eronteon välineenä	185
Ehjiä maailmoja	191
Viimeinen ilta kotona	192
Kodissa monessa ajassa	197
Kerronnallisen lapseuden luominen	200
Kuvitteellisen todellisuus	211
III Muistelun materiaalisuus, kehoallisuus ja sosiaalisuus.	215
6. Paikka ja muistelun materialisoituminen	217
Lähteitä	218
Muistoesineitä	226
Nimeäminen	228
Paikkojen kokoava voima	234
Ylirajaiset ja -aikaiset paikat	239
Muuttuvat paikat	244
Viipurin vanhan tuomiokirkon kellotorni	248
Rajanylityksiä	256
Evakkomatka liminaalisena tilana	256
Ruumis Karjalaan	264
7. Ruoka, aistit ja valta	268
Aistimuistoja	270
Viimeinen ateria	276
Matkaeväät	285
Vieras ruoka	293
Muistot puutteesta	296
Ruoka vallan, eron ja evakon aseman artikulaationa	303
Pihit ja julmat majoittajat	304
Kouluruokailu sosiaalisten erojen kuvastimena	309
8. Toiseuden tasot	315
Lapsia ja aikuisia	316
Lapset aikuisten roolissa	323
Vahvoja, heikkoja ja hyvityksen logiikkaa	329
Perheenjäseniä	338
Karjalan toiseus	346
Kuolema Karjalassa	347
Vaarallinen ja pelottava Karjala	350
IV Yhteenveto	363
9. Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten luonne	365
Muistamisen konkreettisuus ja symbolisuus	366
Paikantumisen retoriikka	369
Menneen merkityksellistämisen poetiikka	372
Menneisyyden kertominen neuvotteluna	378
Lähteet ja kirjallisuus	382
Liitteet	411
English Summary	413

Kiitokset

Kiinnostukseni omaelämäkerralliseen muisteluun heräsi folkloristiikan perustutkinto-opiskelijana. Muistitietotutkimuksen pariin minua ajoi kiinnostus siihen merkitysten runsauteen, jota kerronnalliset rakenteet, kieli sekä menneisyyden muistoista kertominen sisälsivät. Kiinnostukseni muistelun varsinaiseen aiheeseen, lapsuuden evakkomatkan muistoihin, heräsikin nimenomaan kerronnan näkökulmasta. Ilmiselvänä syynä tähän oli muistelukirjoitusten kielellinen ja kerronnallinen rikkaus. En edelleenkään, luettuani evakkomatkakirjoituksia jo kohta kymmenettä vuotta, kyllästy ihastelemaan sitä ilmaisun vivahteikkautta, moninaisuutta ja koskettavuutta, jota tutkimusaineistoni ilmentää. Haluan kiittää Lasten evakkomatkat -keruun kirjoittajia siitä, että olette opettaneet minulle lähestulkoon kaiken sen, mitä tiedän lapsuuden evakkomatkastasta ja sen muistelusta.

Suunnitellessani jatko-opintoja ja tutkijan uraa mielessäni oli ajatus tutkijan työstä yksinäisenä puurtamisena, oman pääni sisällä tapahtuvana aivotyönä. Nopeasti havaitsin, kuinka väärässä olin. Yksinäisten pohdintojen sijaan tutkimuksen tekeminen osoittautui ajan ja paikan rajoitteista vapaaksi keskusteluksi. Tutkimustyö sisältää keskusteluja eriaikaisten tekstien suhteista ja keskusteluja kirjoituksilla, keskusteluja maailman kolkkien välillä sekä keskusteluja ihmisten kanssa hassuissa paikoissa yllättyneenä siitä kokemuksesta, kun tuttu nimi saa kasvot ja äänen. Tutkimustyö on ollut myös keskustelua kahvipöydässä, tekstitiedoston kommenttikuplissa, paperin marginaaleissa, kekkereissä ja niiden jatkoilla. Olen sanomattoman kiitollinen tästä maailmasta, joka minulle avautui väitöskirjatyön myötä!

Olen saanut tehdä väitöskirjani hyvien ja viisaiden ihmisten avustuksella. Väitöskirjatyöni ohjaajat professori Lotte Tarkka ja akatemiattutkija dosentti Kirsti Salmi-Niklander ovat ohjanneet työtäni alusta loppuun asti ja auttaneet tutkimusrahoituksen saamisessa. Lotte ohjasi jo pro gradu -tutkielmani sekä kannusti minua toteuttamaan haaveeni väitöskirjan tekemisestä. Lottea haluan kiittää terävistä huomioistasi, ajatuksia ja innostusta herättävistä keskusteluista sekä lämmöstä ja lohdutuksesta. Toinen ohjaajani Kirsti on tarjonnut minulle häkellyttävän esimerkin tutkijuudesta ja tutkimuksen mahdollisuuksista. Kiitän Kirstiä jännittävistä yhdessä vietetyistä hetkistä, oivaltavista havainnoista ja rakentavis-

ta kommenteista, joita ilman olisin kompuroinut työssäni monin verroin enemmän. Dosentti Ulla-Maija Peltosta ja dosentti Anna Kuismia kiitän väitöskirjani esitarkastamisesta, työtä koskevista asiantuntevista, kriittisistä ja viisaista huomautuksista sekä rohkaisusta. Folkloristiikan amanuenssi emerita FT Mervi Naakka-Korhoselle kuuluu kiitos minun saattamisesta yhteen tutkimusaineistoni kanssa.

Aloittaessani väitöskirjatyötä sain työpöydän ja innostavan työyhteisön folkloristiikan oppiaineen tiloista. Näiden merkittävyystä väitöskirjani muotoutumisen ja valmistumisen kannalta en voi kyllin korostaa. Tutkijakollegani ottivat minut heti osaksi joukkoa ja ovat pitäneet minusta huolta siitä alkaen. Sain paikkani myös jaetusta lounaspöydästä. Jokapäiväisten lounashetkiemme aikana olen oppinut tutkimuksenteosta, folkloristiikasta ja elämästä paljon. Eila Stepanova, Karina Lukin, Frog, Heidi Haapoja, Eija Stark, Kaarina Koski, Venla Sykäri ja Karoliina Ojanen, kiitos teille arjen jakamisesta, avusta, vertaistuesta sekä ystävyydestä. Olen todella kiitollinen, että olen saanut teidät ystävikseni. Jatkakaamme seikkailuja!

Minulla on ollut kunnia kuulua Suomen muistitietotutkijoiden verkostoon FOHN:iin. Joka toinen vuosi järjestetyt muistitietotutkimuksen kysymyksiin pureutuvat FOHN-symposiumit sekä viireä keskusteluyhteisö ovat olleet inspiroiva ympäristö väitöskirjan tekemiselle. Myös Helsingin yliopiston folkloristien CMVG -tutkimusyhteisö on ollut tutkimukseni tukena, Kiitos siitä!

Tutkimustyöni ei olisi ollut mahdollinen ilman rahoitusta. Kiitän Suomen Kulttuurirahaston Aino ja Nuutti J. Rädyn sekä Aili ja Lempi Jääskeläisen rahastoja sekä Helsingin yliopiston rahastojen Kanslianeuvosto Kaarlo ja Irma Koskimiehen rahastoa väitöskirjatyöni rahoittamisesta. Kiitos kuuluu myös Professori Outi Fingerroosin johtamalle Suomen Akatemian projektille ”Vieraita idästä – siirtokarjalaisten ja venäläisten paluumuuttajien kertomuksia kotiutumisesta Suomeen”, jonka puitteissa sain tehdä työtä hetken aikaa.

Erityisen kiitoksen osoitan tutkija Lotta Jalavalle väitöskirjani Suomen kielen hiomisesta ja arvokkaista huomioista. Dosentti Frogia kiitän väitöskirjan englanninkielisen tiivistelmän kielen tarkastamisesta. Kiitos myös Suomen Kansantietouden Tutkijain Seuralle väitöskirjani julkaisemisesta Kultaneito-sarjassa. Haluan kiittää myös seuran esimiestä, dosentti Sinikka Vakimoa tehokkaasta toi-

minnasta ja avusta. Tiina Kaarelaa kiitän väitöskirjan taittamisesta ja kannen suunnittelusta. Kuvataiteilija Satu Rautiaista kiitän avuliaisuudesta kansikuva-asiassa.

Lopuksi haluan kiittää perhettäni tuesta ja ymmärryksestä. Vanhempieni Marjatta ja Ilkka Savolaisen sekä anoppini Helka Huuskosen apu lastenhoidossa ja arjen haasteellisissa kiemuroissa on ollut korvaamattoman tärkeää. Ilman teitä väitöskirjan valmiiksi saattaminen olisi ollut silkka mahdottomuus. Kiitos! Viimeinen kiitos kuuluu puolisololleni Matti Huuskoselle sekä lapsillemme Armas ja Uljas Huuskoselle. Kiitos teille rikkumattomasta luottamuksesta ja kannustuksesta sekä rakkaudesta ja ilosta. Olen totisesti onnekas, että saan elää teidän kanssanne!

Omistan tämän kirjan Lahja-mummoni muistolle.

Santa Fe 3.11.2014

Ulla Savolainen

I Johdanto

1. Tutkimuksen lähtökohdat

Muistot osoittautuvat oikukkaiksi kun niitä lähestyy. Ne tuntuvat ensin kiinteiltä ja selviltä, mutta kun niitä alkaa kosketella, ne ovatkin äkkiä hauraita ja särkyviä kuin kasvit vanhassa herbaariossa; niistä putoilee osia pois, ne muuttuvat läpikuultaviksi kuin aaveet ja heijastelevat toinen toisiaan, niin että niitä on vaikea sijoittaa oikeaan aikaan ja paikkaan. (Kilpi 2012 [1989], 15–16.)

Tässä tutkimuksessa tarkastelen Karjalan entisten lapsievakkojen muistelukirjoituksia evakkomatkoistaan. Tutkimuksen aineistona ovat vuonna 2004 järjestetyn *Lasten evakkomatkat* -keruun vastaukset. Näin ollen tutkimani kirjoitukset ovat aikuisten muistelua lapsuudestaan. Yllä oleva sitaatti on kuvaus muiston luonteesta Eeva Kilven, lapsievakon, muistelmateoksesta *Talvisodan aika. Lapsuusmuistelmia*. Kilpi sanoittaa katkelmassa sen, mikä tekee muistelukerronnan kiinnostavaksi ja moniulotteiseksi myös tutkimuksen kohteena. Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa on kyse muistelusta eli menneen ja nykyisen välisen suhteen jäsentämisestä, pohdinnasta ja kuvaamisesta. Muistelun luonne on rakentava ja muokkaava, korjaava ja hajottava. Siinä ei ole kyse menneisyyden tapahtumien toistamisesta vaan niiden tuottamisesta ja tulkinnasta muisteluhetkessä. Nämä muistelussa tuotetut tulkinnat menneisyydestä ovat muistoja. Se, miten muistot vastaavat menneisyyden todellisuutta, on usein arvoitus myös muistelijalle. Tämänkaltaisen muistelun sekä siinä tuotettujen muistojen ja menneisyyden suhteen pohdinta välittyy Kilven sanoissa. Myös evakkomatkakirjoitukset ilmentävät koko olemuksellaan muistelun elastisuutta.

Muistelun, toisin sanoen menneen ja nykyisen suhteen jäsentelyn lisäksi evakkomatkakirjoituksissa on kyse historiallisen ajan, tapahtuneen evakkomatkan, sotakokemusten ja kodin menetyksen hahmottamisesta, jota Kilpi kuvaa seuraavasti:

Aikakirjojen mukaan me kävimme tuona syksynä koulua lokakuun yhdeksänten päivään saakka, vaikka minulle on jäänyt mielikuva, että meidät lähetettiin kotiin heti ensimmäisenä koulupäivänä. Merkillistä ajan supistumista ja toisaalta venymistä on tapahtunut monien muidenkin muistojen kohdalla. Sotaa ennakoivat tapahtumat, joihin liittyi äkillinen pelon kouraisu, tuntuvat aivan perättäisiltä. Varsinainen sota-aika, jatkuvan pelon aika, taas tuntuu vuosien pituiselta, vaikka se kesti vain kolme ja puoli kuukautta, tarkalleen sa-

nottuna 105 päivää, joita on nimitetty yksipuolisesti kunniakkaiksi. Rehellisempi nimitys olisi ollut vaikkapa ”pelon ja kunnian päivät”. Tai vielä rehellisempi ”hengenhädänpäivät”. Viimeisimmän käsityksen mukaan kysymyksessä oli Suomen varsinainen itsenäisyystais-telu, vapaussota, eikä se käsitys tällä hetkellä sodi lapsenkokemus-tani vastaan, joka on mittakaava johon nyt kaikkea suhteutan. (Kilpi 2012 [1989], 24.)

Kilpi tuo katkelmassa esiin muistojen ja historiallisen ajan epä-suhtaa, jonka muistelukirjoittaminen usein tuo tiedostetuksi ja näkyväksi. Siinä että muistot eivät noudata jaettuja ja sovittuja ajallisuuden raameja, ei ole mitään poikkeuksellista. Se ei myös-kään vähennä muistojen arvoa menneisyyden ja kokemusten kuvauksina. Pikemminkin Kilven esiin tuoma epäsuhta ilmentää ajan, menneisyyden ja muistojen todellisuuksien moninaisia lo-giikkoja. Ne voivat perustua omaan pelon kokemukseen, opittui-hin tietoihin tai jaettuihin käsityksiin. Se miten menneisyyttä ja muistoja hahmotetaan, myös muuntuu ajan ja elämän kulumisen myötä. Muistojen ja menneisyyden kuvaamisen tavat ilmentävät myös moninaisia kielenkäytön konventioita ja genrejä, joihin kyt-keytyy tietynlaisia muodollisia ominaispiirteitä, funktioita sekä ilmenemiskonteksteja. Näin ollen muisteluun kuten kaikkeen kie-lenkäyttöön liittyy aina moninaisia ja moniaalle viittaavia kommu-nikatiivisia merkityksiä. Tässä tutkimuksessa lähestyn lapsuuden evakkomatkakirjoituksia kirjoitettuna ilmaisuna, jonka olemus on tällä tavoin kommunikatiivinen, ja se kytkeytyy moninaiisiin po-eettisiin, retorisiin, kokemuksellisiin ja sosiaalisiin merkitysver-kostoihin.

Tutkimuskysymykset ja tavoitteet

Väitöskirjatutkimuksessani tarkastelen muistelukirjoitusten poetiikkaa lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa. Kysyn, minkä-laista toimintaa lapsuuden evakkomatkan muistelu kirjoittamalla on, ja minkälaisia kirjoituksia evakkomatkakertomukset ovat. Tut-kimuskysymys sisältää yksityiskohtaisemmat kysymykset siitä, mitä kirjoittajat tekevät muistelukirjoituksissaan ja millä tavoin, minkälaisiin kirjoittajan tavoitteisiin muistelukerronnan tavat liittyvät ja minkälaisiin retorisiin vaikutuksiin ja pyrkimyksiin ne kulloinkin kytkeytyvät. Oletukseni on, että poeettiset keinot kan-tavat itsessään myös retorisia merkityksiä. Muistelukerronnan ta-vat liittyvät siihen, minkälaisia viestejä ja merkityksiä kirjoittajat

haluavat kirjoituksillaan välittää. Muistelukerronnan kohdalla sen poetiikkaan ja retoriikkaan kytkeytyvät myös kysymykset yksilön muistelun ja yhteisöllisen menneisyyden tulkinnan välisestä suhteesta ja neuvottelusta. Tällöin huomionarvoiseksi nousee yksilöllisen ja jaetun menneisyyden tulkinnan vuorovaikutus.

Muistelun, siinä tuotettujen muistojen ja menneisyyden suhteeseen paikantuu myös tutkimukseni keskeinen kysymys evakkomatkakirjoitusten esittämän lapseuden poeettisesta sekä retorisesta olemuksesta. Lapseudella tarkoitan kerronnassa esitettyä aikuisen tulkintaa yleisluontoisesta lapsen kokemuksesta. Lapsuus viittaa ihmisen elämän aikakauteen, lapseus abstraktimpaan ja yleisluontoisempaan käsitykseen lapsen erityisestä tavasta kokea ja hahmottaa maailmaa. Evakkomatkakirjoituksissa lapseutta tuotetaan kerronnallisesti. Kysyn, miten lapseus ja lapsen näkökulma ovat läsnä evakkomatkakirjoituksissa, miten niitä tuotetaan kerronnassa ja minkälaisia merkityksiä niihin muistelussa kytkeytyy. Lisäksi tarkastelen muistelukerronnan materiaalista ja kehollista ulottuvuutta. Kysyn, miten nämä konkreettiset menneisyyden jäljet kytkeytyvät prosessiin, jossa tietyistä kokemuksista muovautuu muistoja ja kertomuksia, joiden pohjalle muistelukirjoitukset rakentuvat?

Tutkimuskysymyksen vuoksi tutkimukseni ensisijainen ja pääasiallinen kohde on kirjoitettu muistelukerronta. Tutkin lapseutta, siirtokarjalaisuutta, muistelua sekä niiden kehollisia ja materiaalisia ulottuvuuksia sellaisina kuin ne ilmenevät kerronnassa. Kerronnalla on myös poeettinen ja retorinen aspekti. Poetiikalla tarkoitan arvoihin kytkeytyviä ja luovia kerronnallisen ilmaisun keinoja. Valitsemalla yhdenlaisia ilmaisukeinoja toisenlaisten sijaan ja muokkaamalla niitä muistelevat kirjoittajat ovat vuorovaikutuksessa kollektiivisesti hyväksytyjen ja muovattujen esteettisten konventioiden sekä arvonormien kanssa. Poetiikka liittyy kaikkeen ilmaisuun ilmaisuvälineestä, genrestä, kanonisuuden asteesta ja ilmaisijan asemasta riippumatta.¹ (Shuman & Hasan-Rokem 2012, 56; Mukařovský 1970.) Kun evakkomatkakertomuksia tarkastellaan ennen kaikkea kirjoitetun kerronnan ja muistelun tapoina mutta myös niiden avulla tuotettuina menneisyyden tulkintoina, painottuu muistelukerronnan olemus narratiivisina tekoina ja kommunikaationa. Retoriikka viittaa tutkimuksessani muistelu-

1 Folkloren poetiikan historiasta esim. Shuman & Hasan-Rokem 2012, 55–59.

kerronnan kommunikatiivisuuteen.² Kirjoittaja pyrkii kertomuksellaan välittämään tietynlaisia viestejä. Nämä viestit määrittyvät ja ovat ymmärrettävissä suhteessa niitä ympäröiviin relevantteihin kertomuksiin ja keskusteluihin. Retorisen aspektinsa vuoksi muistelukerronta on sosiaalisesti vuorovaikutteista toimintaa, joka kytkeytyy kuulumisen sekä yhteisöjen ja niiden rajojen määrittelyn kysymyksiin. Tutkimuksessani poetiikka viittaa siis kerronnallisen ilmaisun keinoihin ja retoriikka kerrontaan tietynlaisten viestien välittämiseen pyrkivänä kommunikatiivisena toimintana.

Evakkomatkakirjoitusten lähdearvo menneisyyden ja historian tapahtumien faktuaalisina todisteina on tutkimukseni näkökulmasta toissijainen. Tutkimuksessani tarkastelen kerronnan ja muistelun todellisuutta sekä niissä tekstuaalisesti tuotettuja todellisuuksia, en niinkään todellisuutta kertomusten takana. Tämän vuoksi analysoin kerronnan lajillisia, muodollisia ja kielellisiä piirteitä niiden temaattisen sisällön lisäksi. Katson, että muodon tunnistaminen liittyy aina sisällön hahmottamiseen, ja yhdessä ne tuottavat kerronnan merkityksiä (ks. myös Pöysä 2006b, 231). Evakkomatkakertomukset ovatkin ensisijassa tutkimukseni kohde eivätkä lähde (Makkonen E. 2009, 17–18; Fingerroos & Haanpää 2006, 28–29).

Lapsievakkojen muisteluun ja kirjoitetun muistelukerronnan poetiikkaan keskittyvä näkökulma erottaa väitöskirjani aiemmista siirtokarjalaisuuden sekä keruuaineistojen ja kirjoitetun muistelukerronnan tutkimuksista. Tutkimukseni pyrkii jäsentämään kattavasti, yleispätevästi ja sovellettavasti muistelukirjoituksen genreä. Genren ymmärrän ilmaisun tuottamista ja tulkintaa ohjaavaksi kommunikatiiviseksi historialliseen ja sosiaaliseen kontekstiin asettuvaksi viitekehyykeksi. Poetiikan lailla myös genre on läsnä kaikessa ilmaisussa, ei ainoastaan selkeärajaisissa, luokiteltavissa tai kanonisoiduissa muodoissa. (Briggs & Bauman 1992, 131–132, 138–145; Bakhtin 1986, 60–102; Bakhtin/Medvedev 1978, 129–131, 133–135.) Analyyttisenä käsitteenä genre avaa näkymiä siihen, minkälaista toimintaa muistelemisen voi olla ja mihin sillä pyritään. Tutkimukseni pyrkii myös osoittamaan muistelun poeettisten, retoristen, ja kehollisuuteen nojaavien käytänteiden läsnäolon inhimillisessä toiminnassa laajemminkin. Ne eivät rajoitu ainoastaan siirtokarjalaisten muisteluun, tai yksittäiseen teema-

2 Kerronnan retorisuudesta esim. Phelan 1996.

keruuseen, vaan pätevät laajemmin tapaan, jolla ihmiset punovat yhteyttä, jatkumoa ja koherenssia menneen, nykyisen ja tulevan välille³. Tulevaisuuteen tämä jatkumo kurottaa odotuksina ja toiveina (Pöysä 2011, 317–318).

Lapsen näkökulma merkitsee tutkimuksessani ennen kaikkea muisteltua lapsuutta (vrt. Makkonen E. 2005; Gullestad 1996, 2.) ja kerronnassa kirjoittamalla konstruoitua lapseutta. Tutkimukseni kohteena eivät siis ole lapsen kokemukset ja muistot vaan aikuisten kokemukset ja muistot lapsuudesta ja kerronnalliset esitykset lapseudesta. Evakkomatkakirjoituksiin sisältyykin erityislaatuinen kerronnassa konstruoitu näkökulma lapseuteen. Tämä näkökulma välittyy kirjoituksista tyypillisesti implisiittisesti. Se ei ole suoraan luettavissa kirjoituksista lapsen elämää eksplisiittisesti käsittelevien, esimerkiksi koulunkäynnin kuvausten tapaan. Kerronnan tasolla ilmenevän lapseuden analysoiminen laajentaa käsitystä lapsuuden muistelusta sekä lapsuuteen sijoittuvien kokemusten tulkinnasta merkittävien ja usein järkyttävien historiallisten tapahtumien yhteydessä. Lapseuden tarkastelu muistelussa rakennettuna ja tulkittuna näkökulmana laajentaa uudella tavalla myös käsitystä lapsesta menneisyyden kokijana ja historiallisena subjektina.

Evakkomatkakirjoitusaineistoa ja yleisestikin muistelukirjoituksia luonnehtii monimuotoisuus. Roman Jakobsonin (1960, 353–357) mukaan kielenkäytön funktioita ovat emotiivinen, konatiivinen, faattinen, referentiaalinen, poeettinen ja metakielellinen funktio⁴. Nämä funktiot vaikuttavat rinnakkaisesti, kielenkäytön tilanteen vaatimalla tavalla, mutta lausuman tai esityksen muoto määrittäytyen hallitsevan funktion perusteella. (Ks. myös Kovala 2005; Shuman & Hasan-Rokem 2012, 59–60). Muistelukirjoituksille ei ole määritettävissä yhtä geneerisesti dominoivaa funktiota. Hallitseva funktio ja se, kuinka selkeästi funktio ylipäänsä on hahmotettavissa, vaihtelee kirjoituksittain Muistelukirjoitusten monimuotoisuus ilmenee myös kerronnan keinojen ja genrekonventioiden sekä temaattisten valintojen tasolla. Muistelukirjoitukset luovat merkityksiä viittauksellisesti ja intertekstuaalisesti. Evakkomat-

3 Jatkumon luomisesta esim. Korkiakangas 1996, 11, 18, 53, 259; Vilkkio 1997, 168; Makkonen E. 2005, 85–86.

4 Jakobsonin mukaan kommunikaatiotilanne sisältää kuusi osatekijää, jotka ovat puhuttelija, puhuteltava, kontakti, konteksti, sanoma ja koodi. Jakobsonin mallissa osatekijöitä vastaavat kielen funktiot. (Jakobsonin termien suomennot ks. Kovala 2005.)

kakirjoituksissa kirjoittajat suhteuttavat omaa kertomustaan ja kokemustaan erilaisissa konteksteissa vallitseviin kertomuksiin Karjalasta, sen menetyksestä ja evakoista. Evakkomatkakirjoitukset viittaavat myös historiankirjoitukselle, kaunokirjallisuudelle tai tunnustukselliselle diskurssille⁵ tyypillisiin menneisyyden kertomisen tapoihin. Samalla kun kerronta viittaa toisiin lausumiin ja erilaisiin geneerisiin konventioihin, se kytkeytyy myös niiden kulttuurisesti ja sosiaalisesti määrittyneisiin merkityksiin (Bauman 2004, 32).

Tutkimuksessani tarkastelen evakkomatkakirjoituksia kerrontana, muisteluna ja oman menneisyyden ja historian tulkintana. Katson, että evakkomatkakertomukset kuvastavat henkilökohtaisen ja jaetun dialektiikkaa. Muistelukerronta ilmentää perinnettä, kun perinne ymmärretään rajatun ja jähmettyneen perinnetuotteen tai sen temporaalisen siirtymisen sijaan nykyisyyteen paikantuvana arvottamisen ja merkityksenannon prosessina. Käsitän perinteen diakroniseksi ja synkroniseksi merkitysten välittymisen ja luomisen prosessiksi, joka näkyy muuntumisina, jatkuvuuksina ja siirtyminä esimerkiksi kerronnassa tai muussa folkloressa. Näin ollen perinnettä muodostetaan nykyisyydestä käsin. (Bauman 1992, 30–33; Anttonen 2005; 2009; vrt. Jakobson & Bogatyrev 1966.) Perinne ilmenee esimerkiksi erilaisina poeettisina ilmaisukeinoina, joiden merkitys, voima ja teho pohjautuvat konventionaalisuuteen ja viittauksellisuuteen, mutta myös niiden säätelyyn eli muunteleluun. Pikemminkin kuin kiteytyneistä ja jähmettyneistä muodoista, perinteessä on kyse erilaisilla konventioilla operoimisesta. Perinne käyttää konventionaalisuuksia ja genrejä hyväkseen mutta ei ole itsessään jähmettynyttä. Perinteen luonne on kehkeytyvä – koko ajan uutta luova ja aiempaan viittaava.

Muistelukirjoitukset tuottavat ja välittävät merkityksiä viittauksellisesti ja intertekstuaalisesti lausumien ja genrejen välisissä suhteissa. Viittauksellisuus merkitsee aiempien lausumien, erilaisten genrejen ja niihin kytkeytyvien sisältöjen ja merkitysten hyödyntämistä tai kommentoimista. (Bauman 2004, 27–28; Briggs & Bauman 1992, 159–163.) Muistelukirjoitusten viittauksellisuus ei ole yksinomaan diakronista eli menneisyyteen ja aiempiin lausumiin suuntautuvaa merkitysten muodostamista. Viittauksellisuuden kautta kertomukset tuottavat myös kerronnan hetkessä relevantte-

5 Ks. Kujansivu & Saarenmaa 2007, 10–11; 3.1.

ja merkityksiä, jotka suuntaavat tulevaan. Kerronnan merkitysten muodostuminen viittauksellisesti ei tarkoita merkitysten puhdas-ta lainautumista tekstistä toiseen, vaan pikemminkin uudenlaisten merkitysten muodostumista sekä aiempien kommentoimista. Samankaltaiseltakin vaikuttavilla lausumilla on aina erityisiä tilannekohtaisia merkityksiä. Tästä syystä lausuman merkitys muuntuu aina ja välttämättä toistoissa. Lausuman aiemmat tilannekohtaiset merkitykset eivät kuitenkaan täysin katoa, kun se suhteutuu toisiin lausumiin tai siirtyy uuteen yhteyteen. Pikemminkin kyse on merkitysten muuntumisesta. (Silvestein & Urban 1996, 2; Siikala & Siikala 2005, 58). Sama koskee genreä. Kun genre tai sen piirre siirtyy uuteen esitysyhteyteen, suhteutuu se myös uudenlaiseen ympäristöön. Tällöin myös genreen kytkeytyvät merkitykset väistämättä muuntuvat. Tekstikokonaisuutta luovaa koherenssia tai genreä ei voidakaan tarkastella yksinomaan tekstin tai kontekstin ominaisuutena. Tekstin tai kontekstin piirteet yksin eivät määritä genreä. Pikemminkin genre määrittyy niiden välisessä suhteessa alati resonoivana ja dialogisena merkitysten muodostamisen viitekehysenä. (Briggs & Bauman 1992, 147; Bauman 2004, 5–7.) Se minkälaisia menneisyyden kertomisen konventioita kirjoittaja hyödyntää, riippuu myös kirjoittajien tavoitteista ja heidän käsityksistään siitä, minkälaisesta toiminnasta muistelukerronnassa on kyse. Muistelukerronnan geneeristen konventioiden ja viittauksellisuuden analysoiminen voi kuitenkin edistää kirjoittajien erilaisten tavoitteiden ymmärtämistä, ja siten myös muistelukirjoitussaineistojen moninaisuuden jäsentämistä.

Tutkimukseni kysymyksenasettelu on laaja. Muistelukerronnan poetiikan hahmottaminen edellyttää sen muodollisten, vuorovai- kutuksellisten, kehollisten ja temaattisten piirteiden tarkastele- mista suhteessa toisiinsa. (Vrt. Shuman & Hasan-Rokem 2012, 57.) Kerronnan monien ulottuvuuksien analyysi ei tuota ainoastaan osiensa summaa, vaan osat generoivat runsaampia ja moniulot- teisempia merkityksiä suhteessa toisiinsa. Sama moninaisuuteen kytkeytyvä merkitysten potentiaali sisältyy myös evakkomat- kakirjoituksiin. Sitä pyrin tutkimuksessani hahmottamaan. Useat näkökulmat edellyttävät monipuolisuutta myös tutkimuksen metodologialta. Tutkimukseni keskeisiä metodisia työkaluja ovat muistiin ja kerrontaan kietoutuvat käsitekompleksit ja teoreettiset jäsennykset. Kerronnan ja muistin käsitteet ovat käytössä monilla tutkimuksenaloilla, osin samansuuntaisissa mutta osin toisistaan

poikkeavissa merkityksissä. Tyypillistä on myös, että tutkimussuunnat eivät keskustele keskenään ainakaan kovin laajassa mitataavassa.

Evakkomatkakirjoituksiin kytkeytyvät merkitysten tasot ja verkostot kumpuavat pohjimmiltaan evakkomatkan tapahtumasta. Evakkomatka on keskeinen tapahtuma siirtokarjalaisten elämässä. Se on laajentunut konkreettisen olemuksensa ulkopuolelle erilaisia merkityksiä kyteväksi symboliksi. Evakkomatka määrittää siirtokarjalaisten kulttuuria enemmän kuin sotaa edeltävä Karjala ja sinne paikantuva sosiaalinen todellisuus. Evakkomatka jäsentää evakkojen, kirjoittajien, käsityksiä ja kertomuksia elämästään. Se jakaa elämän kahtia: aikaan Karjalassa eli kodissa ja aikaan evakossa eli poissa kotoa. Tämänkaltainen aikakausijako leimaa diasporisia yhteisöjä ja kulttuureja yleisemminkin. Matka on myös yleisesti käytetty vertauskuva ihmisen elämälle, sen vaiheille, ja ihmisen sisäiselle muutokselle. Se myös liittyy monituisiin juonen muodostuksen ja genrejen konventioihin, joista yhtenä esimerkkinä ovat Raamatun kertomukset ja erilaiset myytit. Muistelun ja kerronnan tutkimuksen näkökulmasta matka on hedelmällinen aihe, sillä matka vertautuu kertomukseen lineaarisena jatkumona.

Tutkimukseni sisältää neljä osaa: johdannon, kaksi analyysiosaa ja yhteenvedon. Ensimmäinen osa "I Johdanto" sisältää kaksi alalukua. Luvussa (1) esittelen tutkimuksen lähtökohtia ja tavoitteita sekä yleistä aihepiiriä; luovutettua Karjalaa, sotia ja evakuointoja. Kuvaan luvussa myös tutkimuksen aineistoa; evakkomatkakirjoituksia ja niiden tyypillisiä piirteitä sekä pohdin tutkimusetiikkaa. Toisessa luvussa (2) käsittelen tutkimuksen metodologiaa. Esittelen väitöskirjan teoreettisen viitekehyksen, keskeiset käsitteet, tutkimusmenetelmän sekä näiden taustoja.

Osa "II Kerronta ja ajallisuus" keskittyy kerronnan rakenteen ja temporaalisuuden kysymyksiin ja koostuu kolmesta alaluvusta. Luvussa kolme (3) hahmottelen evakkomatkakirjoituksille ja yleisemminkin muistelukirjoittamiselle tyypillisiä kerrontastrategioita. Kerrontastrategioiden avulla hahmotan muistelukerronnan poeettisia piirteitä sekä kirjoittajien retorisia tavoitteita ja viestejä. Havainnollistan kerrontastrategioita erilaisten evakkomatkan ymmärtämisen tapojen näkökulmasta. Kerrontastrategioiden jäsentäminen liittyy tutkimuksessani myös muistelukirjoitusten geneeristen piirteiden hahmottamiseen. Havainto kirjoittajien erilaisista tavoitteista ja kerrontastrategioista on tutkimuksessani aineiston

tulkinnan pohjana myös silloin kun en sitä eksplisiittisesti mainitse. Luvussa neljä (4) analysoin muistelukerronnan temporaalista ulottuvuutta menneisyyden ja nykyisyyden suhteeseen kytkeytyvien esitystapojen näkökulmasta. Luvussa viisi (5) käsitelen keinoja, joiden avulla menneisyyttä, sen maailmaa ja henkilöitä tuotetaan kerronnassa ja kielessä performatiivisesti.

Tutkimuksen kolmannessa osassa ”III Muistelun materiaalisuus, kehollisuus ja sosiaalisuus” käsitelen muistelun materiaalisuuden ja kehollisuuden ilmentymiä sekä muistelua sosiaalisena neuvotteluna. Luvussa kuusi (6) tarkastelen, kuinka muistelukerronta materialisoituu suhteessa konkreettisiin kiinnekohtiin kuten esineisiin, dokumentteihin tai nimettyihin yksityiskohtiin. Analysoin myös evakkomatkojen ja muistelukerronnan kytkeytymistä paikkoihin ja sitä, kuinka spatiaaliset käytänteet ja paikkakokemukset ilmenevät kerronnassa. Luvussa seitsemän (7) tarkastelen aistien ja muistojen suhteen ilmentymiä evakkomatkakirjoituksissa. Tämän lisäksi analysoin minkälaisia symbolisia, sosiaalisia, kehollisia ja valtaan kytkeytyviä merkityksiä evakkomatkakirjoituksissa liitetään ruokaan. Luvussa kahdeksan (8) tarkastelen sitä, minkälaista yhteisöllistä maailmaa neuvotteluineen ja sosiaalisine rooleineen evakkomatkakirjoituksissa rakennetaan ja ilmaistaan. Viimeisessä osassa ”IV Yhteenveto”, luvussa yhdeksän (9) kokoan yhteen tutkimukseni keskeiset tulokset.

Siirtokarjalaiset ja luovutettu Karjala

Tutkimuskohteenani ovat siirtokarjalaisten muistelukirjoitukset. Termit Karjala ja karjalainen ovat monitulkintaisia. Ne voivat viitata laajaan alueeseen, moniin kulttuurialueisiin sekä useisiin ihmisryhmiin. Tutkimuksessani tarkoitan Karjalalla Viipurin läänin ja erityisesti Karjalankannaksen alueita, jotka Suomi luovutti Neuvostoliitolle talvisodassa (1939–1940) ja jatkosodassa (1941–1944). Alueiden nimitykseksi on vakiintunut Suomessa ”luovutettu Karjala”. Luovutettu Karjala -nimitys on emotionaalisesti väritynyt. Se on kuitenkin vakiintunut ja ymmärrettävä termi, minkä vuoksi käytän sitä tutkimuksessani. Karjalaisilla viitataan tutkimuksessani siirtokarjalaisiin ja evakoihin.

Karjalan alue on ollut vuosisatojen ajan valtakuntien ja kulttuurien välistä raja-aluetta. Se on ollut heimojen sekä myöhemmin valtioiden ja uskontojen kohtaamisen paikka. Karjala on erottanut

toisistaan Ruotsin ja Venäjän valtiot sekä läntisen ja itäisen uskonnon, mutta myös limittänyt ne yhteen. Lännessä Ruotsin puolella valtauskontona oli ensin roomalaiskatolilaisuus ja sittemmin protestanttinen luterilaisuus. Venäjällä valtauskonto on ollut kreikkalaiskatolilaisuus. Karjalan rajat ja isännöys sekä niiden mukana myös virallinen uskonto ovat vaihdelleet useasti Ruotsin ja Venäjän välillä käydyissä sodissa. (Polin 1993; Kirkinen 1993, 273–279; Waris et al. 1952, 44–45.) Karjalan Kannasta ja Laatokan Karjalan alueita asuttanut väestö on todennäköisesti asunut alueella jääkauden jälkeisistä ajoista aina uuden ajan alkuun asti. Asutus pysyi alueella vakaana jääkaudesta asti. 1600-luvun alussa Käkisalmen lääni siirtyi Ruotsille, ja suuri osa Karjalan väestöstä siirtyi muun muassa Tverin alueelle luterilaisuuteen pakkokäännyttämisen vuoksi. Tämä muuttoliike johti ensin alueen autioitumiseen ja sitten lännestä tulevan väestön alueelle muuttamiseen. Näistä Karjalan alueelle muuttajista on periytynyt huomattava osa suomalaista karjalaisväestöä. (Uino 2007, 51.) Valtioiden välisiä rajoja on vedetty Karjalan alueella vuosina 1323, 1595, 1617, 1721, 1809, 1920, 1940, 1944 ja 1947. (Polin 1993.)

Karjalan asema rajamaana, kiistakenttänä, sotatantereena ja kulttuurien välisenä siltana ei ole ainutlaatuinen ilmiö Euroopassa, vaan samankaltaisia ilmiöitä löytyy koko sen rajan alueelta, joka kulkee Balkanilta Puolan ja Baltian kautta Suomeen. (Sihvo 1994, 53.) Ruotsin ja Venäjän taistelua Suomesta ja Karjalasta käytiin vuoteen 1809 saakka, jolloin Haminan rauhansopimuksessa Suomesta tuli Venäjän suuriruhtinaskunta ja se sai ensi kertaa valtiollisen statuksen. Rauhansopimuksessa Ruotsin ja Venäjän välinen raja määriteltiin nykyisen Suomen ja Ruotsin välisen rajan mukaiseksi. Suomen aika Venäjän suuriruhtinaskuntana päättyi Suomen itsenäistymiseen vuonna 1917, jolloin Venäjän sisäisestä rajasta tuli valtioiden välinen raja. Vuosina 1918–1920 Suomi pyrki valloittamaan Aunuksen läänin ja Kemin Ujestin alueita aktiivisilla sotatoimilla. Kyseisillä alueilla asui alle yhden prosentin suomalaissvähemmistö. Suomi perääntyi valtaamiltaan alueilta kesällä 1920. (Polin 1993, 268.)

Luovutettu Karjala on lähestulkoon sama alue, jonka Ruotsi-Suomi luovutti vuonna 1721 Uudenkaupungin rauhassa Venäjälle. (Waris et al. 1952, 34; Sallinen-Gimpl 1994, 17.) Luovutettuun alueeseen kuului 51 pitäjää ja silloisen Suomen toiseksi suurin kaupunki Viipuri (ks. liite 2). Puhuttaessa Suomen Karjalasta tarkoi-

tetaan usein juuri luovutettua Karjalaa. Luovutettu Karjala -käsite on syntynyt vasta toisen maailmansodan lopputuloksen seurauksena, eikä käsitteellä ole historiallista taustaa. Luovutettu Karjala ei ole myöskään kulttuurisesti tai luonnonmaantieteellisesti yhtenäinen alue. (Hämynen 1994, 24–25.) Luovutetun Karjalan kulttuuriset erot johtuvat esimerkiksi uskonnosta. Pohjoisen Raja-Karjalan alueen väestö oli ortodoksienemmistöinen, kun taas eteläinen Karjalan Kannas oli voimakkaan luterilainen. Onkin sanottu, että Etelä-Karjala ja Kannas muodostavat yhtenäisen kulttuurialueen, joka eroaa voimakkaasti Laatokan Karjalasta ja Raja-Karjalasta (Sallinen-Gimpl 1994, 17). Myös tieteenalat ovat hahmottaneet Luovutetun Karjalan aluetta eri tavoilla. Yhteiskuntatieteellisissä siirtoväkitutkimuksissa alue on jaettu Karjalan Kannakseen, Keski-Karjalaan ja Raja-Karjalaan (esim. Waris et al. 1952; Paukkunen 1989). Kulttuurintutkimuksessa sen sijaan on usein käytetty alueen kulttuurieroja noudattelevaa jakoa Raja-Karjalan sisältämään Laatokan Karjalaan sekä Karjalan Kannaksen sisältämään Etelä-Karjalaan (esim. Fingerroos 2004; Sallinen-Gimpl 1994). Karjala ulottuu siten luovutettua Karjalaa laajemmalle Suomen ja Venäjän alueille. Siihen lasketaan kuuluvaksi Suomen puolella Länsi-Karjala, jonka alueella sijaitsevat muun muassa Kotka, Hamina ja Lappeenranta sekä Pohjois-Karjala, jonka keskuksena on Joensuun kaupunki ja joka ulottuu Värtsilän seudulta Kainuun rajoille. Vienen ja Aunuksen Karjalat sijaitsevat Venäjän puolella rajaa kuten myös Karjalan tasavalta. (Waris et al. 1952, 34–37.)

Karjalaa ja alueita yleisestikin rajataan sekä niiden fyysisten ominaisuuksien, kuten luonnon, maantieteen tai kulttuurin ilmentymien kautta että sosiaalisen ja yksilöllisen identifikaation perusteella. (Hämynen 1994, 17.) Anssi Paasin alueiden institutionalisointiteorian (Paasi 1986; 1991; 1993) mukaan alueellisia yksiköitä tuotetaan sosiaalisesti kolmen samanaikaisen prosessin avulla. Territoriaalisen rajautumisen kautta muodostuu kylän, kunnan tai valtion kaltaisia alueita, symbolinen hahmottuminen merkitsee alueen nimien tai muiden tunnussymbolien muotoutumista, ja instituutioiden muodostuminen puolestaan tarkoittaa politiikan, hallinnon, talouden sekä kulttuuristen käytänteiden muotoutumista. (Paasi 1993, 255.) Karjalan alueellinen määrittely on hankalaa ensinnäkin siksi, että pitkästä asutushistoriastaan huolimatta sen territoriaalinen muotoutuminen ei ole koskaan edennyt valtion muodostumisen tasolle. Karjala on tyypillisesti hahmotettu

kahden valtion, kielen ja uskonnon välissä tai niiden rajalla sijaitsevana alueena. Karjalan jakautuminen ennen Ruotsin ja Venäjän valtioiden alueille ja sittemmin Suomen ja Neuvostoliiton alueille on myös aiheuttanut alueen instituutioiden moninaisuutta. (Hämynen 1994, 17.)

Karjalan alueellista jäsentämistä vaikeuttaa myös se, että sen symbolinen hahmottaminen on vaikeaa alueen nimitysten monimuotoisuuden vuoksi. Karjalasta puhuttaessa usein etnis-alueellisia ja eri aikoina käytettyjä hallinnollis-valtiollisia nimityksiä käytetään rinnakkain. 1800-luvun alkupuolella matkakuvauksissa Karjalasta käytettiin nimityksiä Suomen tai Venäjän Karjala, mutta 1870-luvulta lähtien nimitykset olivat osittain vaihtuneet Vienaksi ja Aunukseksi. (Heikkinen 1984, 156–157.) Nimityksiin, terminologiaan ja Karjala-kuvaan on myös vaikuttanut ohjelmallinen karelianismi sekä ideologis-poliittinen kehitys (ks. esim. Sihvo 2003; ks. myös Tarkka 1989; Fingerroos 2010). Karjalasta käytetyt nimitykset poikkeavat toisistaan myös Suomessa ja Venäjällä, ja niillä tarkoitetaan usein vielä nykyäänkin eri asioita. Suomessa Karjalaa on pidetty yhtenä Suomen muinaisista maakunnista. Venäläisille Karjala on taas usein vallankumouksen jälkeen perustettu Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasavalta tai nykyinen Karjalan tasavalta. Karjalan nimitykset näyttävätkin liittyvän määrittelijän omaan maailmankuvaan ja käsitykseen Karjalasta. (Heikkinen 1984, 156–157; Hämynen 1994, 20–22; Raninen-Siiskonen 1999, 25–26.) Kun suomalaiset puhuvat Karjalasta, he tarkoittavat usein myös sotien seurauksena Venäjälle luovutettua Karjalaa. Myös tässä tutkimuksella Karjalalla tarkoitetaan luovutettua Karjalaa ja karjalaisilla evakkoja eli siirtokarjalaisia. Evakkomatkakertomusten kirjoittajat käyttivät myös yleisluontoista Karjala-nimitystä kirjoittaessaan menetetyistä alueista. Tavallisimmin kirjoittaessaan luovutetuista alueista he kuitenkin viittaavat kopipitäjän, -kylän tai -talon nimeen. Tämä kertoo siitä, että monille Karjalan menetys oli ennen kaikkea kodin menetys.

Sota ja evakuoinnit

5.10.1939 Neuvostoliitto kutsui Suomen viranomaiset Moskovaan neuvottelemaan alueluovutuksista. Sittemmin neuvottelut päättyivät tuloksettomina. Samoihin aikoihin 7.10.1939 Suomi aloitti ylimääräiset kertausharjoitukset, ja ne aiheuttivat rajaseudun väestössä levottomuutta. Sisäministeriö alkoi myöntää ilmaisia mat-

kalippuja niille, jotka halusivat siirtyä pois rajaseudulta. Lyhyessä ajassa Viipurista poistui noin 25 000 henkeä ja muualta Kannakselta noin 15 000 henkeä. Siirtoväen huoltoa ei ollut kuitenkaan järjestetty kunnolla, ja siirtoväki saikin tulla toimeen lähinnä omin avuin ja varoin. Tästä aiheutui siirtoväen palailu takaisin kotiseuduilleen. Paluulupa annettiin kaikille, paitsi aivan rajan läheltä evakuoiduille. Myös koulut avattiin, ja ne aloittivat toimintansa uudestaan 28.11. Talvisota Suomen ja Neuvostoliiton välille alkoi 30.11.1939, kun neuvostojoukot ylittivät aamulla Suomen rajan ja tykistö alkoi tulittaa rajaseudun kyliä. Viipurin lääninhallitus antoi välittömästi käskyn evakuoida osan Karjalan Kannasta ja koko Raja-Karjalan. Väestöä alettiin koota aikaisemmin ilmoitetuille ko-koamispaikoille ja kuljettaa kauemmaksi rajan läheisyydestä. Lopullinen kuljetus tapahtui junilla. Evakuointi hiljeni jonkin verran Kannaksen asemasodan aikana. Evakuoidut pyrittiin kuljettamaan ennalta sovituille sijoitusalueille, mutta osa evakuoiduista asettui sukulaistensa ja tuttaviansa luokse. Evakuointien toivottiin olevan väliaikaisia ja väestön ajateltiin voivan palata koteihinsa sodan päätyttyä. Alueluovutuksiin ei sodan alussa uskottu. Tämän vuoksi rajan läheisyydestä evakuoidut saivat ottaa hyvin vähän tavaraa mukaansa. Evakuointeja ei toteutettu poliittisista tai kansantaloudellisista lähtökohdista vaan sotilaallisista lähtökohdista käsin. 12.3.1940 kirjoitetussa rauhansopimuksessa vahvistuivat Suomen alueluovutukset Neuvostoliitolle. (Waris et al. 1952, 46–49.)

Talvisodan päätyttyä 13.3.1940 Karjalan alueella oli arviolta 100 000–200 000 suomalaista siviiliä. (Paukkunen 1989, 18.) Rauhansopimuksen mukaan suomalaisjoukkojen oli nopeasti vetäydyttävä pois Neuvostoliitolle luovutettavalta alueelta, joka oli tyhjennettävä 26.3.1940 kello 20 mennessä. Evakuoinnit aloitettiin välittömästi. Myös omaisuutta pyrittiin evakuoimaan mahdollisimman paljon, vaikka esimerkiksi tehtaiden tuotantovälineiden kuljettaminen pois luovutetulta alueelta oli kielletty rauhansopimuksessa. Luovutettujen alueiden väestöä kuljetettiin sisämaahan lähinnä junakuljetuksin, minkä vuoksi etenkin risteysasemilla oli ruuhkia. Karjaa kuljetettiin jalan kohti rajaa. Rajaseuduilla teurastettiinkin muutaman viikon sisällä suuria määriä karjaa, koska Länsi-Suomen rehuvarastot olivat liian vähäiset evakkokarjan ruokintaa varten. Pian sodan päättymisen jälkeen annettiin siirtoväen pika-asutuslaki, jonka avulla siirtoväki pyrittiin sijoittamaan tasaisesti ympäri Suomea. Siirtoväen asutussuunnitelmat muuttuivat

moneen otteeseen, ja siirtoväkeä siirreltiin useasti paikasta toiseen. Etelä-Suomeen ja Viipurin läänin jäljelle jääneisiin osiin asettui suhteellisesti suurin osa siirtoväestä. Asutusta sääteli myös evakojen toive Karjalan takaisin saamisesta. Haluttiin asua mahdollisimman lähellä Karjalaa, jotta takaisin päästäisiin mahdollisimman nopeasti. (Waris et al. 1952, 49–52.)

Vuonna 1940 Karjalaista siirtoväkeä oli 407 000 ja kaikilta luovutetuilta alueilta evakuoitujen kokonaismäärä oli 430 000. (Paukunen 1989, 322.) Luovutetun Karjalan alue oli noin 25 000 neliökilometrin suuruinen ja noin 7 % Suomen vuoden 1939 pinta-alasta. Luovuttuun Karjalaan kuuluivat Suomenlahden ulkosaaret, Karjalankannaksen pohjoisosa, Keski-Karjala ja Raja-Karjala. Näiden lisäksi Suomi luovutti Neuvostoliitolle Petsamon sekä alueita Sallan ja Kuusamon kunnista ja vuokrasi Hangon ja Porkkalan alueet. Petsamon, Sallan ja Kuusamon alueilta siirrettiin Suomen puolelle noin 10 800 henkeä ja Porkkalan alueelta noin 5 800 henkeä. Porkkalan väestö pääsi palaamaan koteihinsa vuonna 1956, kun Neuvostoliitto luopui alueesta. (Waris et al. 1952, 17; Sallinen-Gimpl 1994, 12, 17; Hämynen 1994, 24.) 1900-luvulla sodankäynnin luonteen ja siviiliväestön asemaa ja oikeuksia koskeneiden käsitysten muutoksen myötä siviiliväestöä alettiin evakuoida pois sodan ja-loista. Aluksi evakuoinnit olivat sotilaallisia toimenpiteitä, joissa väestö siirrettiin pois sotatoimialueelta häiritsemästä sotatoimia, mutta pian evakuoinnit alettiin käsittää rajaseutujen siviiliväestön turvallisuuden takaaviksi toimenpiteiksi. (Waris et al. 1952, 45.)

Jatkosodan alettua 10.7.1941 Suomi valloitti Karjalassa nopeasti takaisin alueet, jotka se oli Neuvostoliitolle talvisodassa menettänyt. Välittömästi valtauksen jälkeen alkoi keskustelu siirtoväen kotiinpaluusta. Nopeasti päätettiin, että karjalainen siirtoväki saisi palata takaisin kotiseuduilleen. Sota oli vielä käynnissä, mutta muuttoa perusteltiin muun muassa sillä, että suuri osa Kannaksen ja Keski-Karjalan taloista oli säilynyt ehjinä sodan yli ja siirtoväen asumisolot Länsi-Suomessa olivat verrattain kehnoja. Muuttoajatuksia tuki myös se, että vallatun alueen sato oli elintarviketilanteen vuoksi korjattava, eikä armeijan työvoima riittänyt tähän. Syksyllä 1941 karjalainen väestö alkoi palata takaisin kotiseuduilleen. Karjalaan palasi 270 500 henkeä, mikä oli noin 67 % talvisodassa Suomen puolelle siirretyistä karjalaisista. Palanneiden määrää on pidetty suurena, kun otetaan huomioon sodassa olleiden määrää ja sotatoimialueelle pääsyn rajoitukset. Lähes puolessa takaisin-

vallatun alueen kunnista paluumuuttajia oli enemmän kuin 80 % väestöstä. Kannaksen rajakunnissa palanneita oli kaikkein vähiten. Teollisten ammattien harjoittajilla oli kaikkein huonoimmat mahdollisuudet palata takaisin Karjalaan, ensinnäkin siksi että Karjalan tehtaiden jälleenrakennus oli hidasta ja, toiseksi siksi että tehdastyöläiset olivat usein jo saaneet työpaikan jostain muualta Suomesta. Karjalaan ei halunnut palata vuonna 1943 tehdyn kyse-
lyn mukaan 23 000 henkeä, joista suurin osa työskenteli muualla Suomessa. (Waris et al. 1952, 52–55; Paukkunen 1989, 18.)

Sodan pitkittyessä ja Suomen aseman huonontuessa yleispoliittisen tilanteen takia alettiin laatia uusia, tällä kertaa perusteellisia evakuointisuunnitelmia karjalaisen väestön varalle. Nyt pyrittiin siihen, että evakuointien hetkellä kunkin kunnan väestö saataisiin kuljetettua juuri sille varatulle sijoitusalueelle. Kesäkuussa 1944 alkoi Neuvostoliiton suurhyökkäys Karjalan Kannaksella ja väestön evakuointi Suomen puolelle alkoi. Kannaksen offensiivi tuli Suomelle yllätyksenä, minkä vuoksi osassa Kannasta evakuoinneille tuli kiire. Myös kuljetussuunnitelmat pettivät sodan nopean kulun vuoksi, ja osa siviilievakoista joutui matkaamaan kohti Länsi-Suomea vetäytyvän armeijan mukana. Aselepo Suomen ja Neuvostoliiton välillä tuli voimaan 4.9.1944, ja viimeiset osat luovutetusta alueesta luovutettiin 3.10.1944. Aselevon ja alueen luovutuksen välinen aika käytettiin sadon korjaamiseen ja alueen tyhjentämiseen kaikesta mahdollisesta tavarasta. Väli rauhassa vuonna 1944 ja Pariisin rauhassa vuonna 1947 Suomen ja Venäjän välinen raja Karjalassa palasi vuoden 1940 linjoille. (Waris et al. 1952, 59–59, 62–63; Paukkunen 1989, 316.)

Karjalasta Suomen puolelle siirrettyä väestöä on kutsuttu siirtokarjalaisiksi, evakoiksi ja siirtoväeksi⁶. Siirtoväki-käsite syntyi Suomen kieleen 1940-luvulla tarkoittamaan väestöä, joka joutui

6 Puhekielessä käytettiin yksittäisestä siirtoväkeen kuuluvasta henkilöstä myös nimitystä siirtolainen. Siirtolainen tarkoittaa yleisesti kuitenkin henkilöä, joka on siirtynyt (usein vapaaehtoisesti) asumaan toiseen paikkaan. Siirtolaisuudeksi kutsutaan esimerkiksi teollistumisen myötä Amerikkaan suuntautunutta muuttoliikettä sekä sotien jälkeistä suomalaisten muuttoa Ruotsiin töiden vuoksi. Tämän takia nimitys siirtolainen ei sovellu koskemaan karjalaista siirtoväkeä eikä muutakaan talvi- ja jatkosodan seurauksena syntyneitä siirtoväkeä. (Waris et al. 1952, 42; Sallinen-Gimpl 1994, 12.) Termi pakolainen ei myöskään sovellu koskemaan karjalaista siirtoväkeä, sillä YK:n yleissopimuksen (1948) määritelmän mukaan pakolainen tarkoittaa henkilöä, joka tarvitsee suojelua kotimaassaan tapahtuvan poliittisen, uskonnollisen tai rodullisen vainon takia. Karjalaisen ja muunkin

lähtemään sodan seurauksena pysyvästi pois kotiseudultaan ja asettumaan asumaan muualle oman maan rajojen sisäpuolelle. Vaikka karjalaiset olivatkin siirtoväen enemmistönä, myös Petsamon, Sallan ja Kuusamon luovutettujen alueiden asukkaat kuuluivat siirtoväkeen. (Paukkunen 1989, 14–15.) Asuinalueiltaan pois siirrettyä väestöä alettiin talvisodan aikana kutsua evakuoiduiksi, josta muodostui pian puhekielessä versio evakko⁷ (Waris et al. 1952, 41). Evakkoja ovat kaikki evakuoidut mukaan lukien sota-toimien jälkeen koteihinsa palanneet, kun taas siirtoväki menetti kotinsa pysyvästi (Oksanen 2007, 70). Evakko-nimitykseen liittyi sotien aikana ja niiden jälkeen myös negatiivisia konnotaatioita (Sallinen-Gimpl 1994, 12; Raninen-Siiskonen 1999, 23–24), jotka ovat sittemmin hälventyneet siirtokarjalaisten otettua evakko-termin⁸ yleisesti käyttöön. Nykyään evakko-termi on vakiintunut yleiskielessä ja tutkimuksessa.

Karjalan alueellisen rajauksen kirjavuuden lisäksi luovutetun Karjalan alueen väestöllinen heterogeenisyys luo omat hankaluuksensa siirtoväen ja evakkojen nimittämiselle karjalaisiksi ja siirtokarjalaisiksi. Luovutetun Karjalan alueella asui myös henkilöitä, jotka eivät kokeneet itseään karjalaisiksi. Esimerkiksi Viipurissa asui sotien alkaessa paljon Neuvostoliiton kansalaisia, joiden äidinkielenä oli Venäjä ja jotka emigroituivat Suomeen. Heidän kansalaisuutensa vaihtaminen suomalaiseksi ei välttämättä ollut ongelmatonta, sillä Suomen viranomaiset luokittelivat heidät venäläisiksi. Karjalainen-termi on ongelmallinen siirtoväen nimityksenä myös siksi, että Suomenkin puolella asuu nykyisten Etelä- ja Pohjois-Karjalan maakunnissa henkilöitä, jotka identifioituvat karjalaisiksi. Karjalaiseksi itseään kokevia henkilöitä asuu myös Karjalan tasavallassa, Kuolan niemimaalla ja Kalinin ja Tverin alueilla. (Raninen-Siiskonen 1999, 24–25.)

Alueluovutukset Neuvostoliitolle ja lähes puolen miljoonan siirtokarjalaisen asuttaminen vaikutti voimakkaasti suomalaisten elämään ja suomalaiseen yhteiskuntaan. Suomen puolelta oikeutettuja saamaan maata olivat esimerkiksi maataloudesta toimeen-

suomalaisen siirtoväen tilanne oli erilainen. Vaikka asuinpaikan vaihtamisen syyinä oli sota, asuinpaikkaa vaihdettiin oman valtion sisällä. (Raninen-Siiskonen 1999, 24.)

7 Evakko-nimitys johtaa ruotsin *evakuerade*, englannin *evacuees* ja saksan kielien *evakuierter* sanoihin (Raninen-Siiskonen 1999, 24).

8 Myös esimerkiksi Unto Seppänen pohdiskeli romaanissaan *Evakko* (1953) runollisesti evakko-termin merkityksiä.

tulonsa saanut siirtoväki, omalla tontilla asunnon omistanut siirtoväki, muut sodan vuoksi toimeentulonsa tai kotinsa menettäneet sekä osa sotainvalideista, rintamasotilaista ja sotaleskistä. (Anttila & Väisänen 1984, 72.) Suurin yksittäinen maanluovuttaja oli Suomen valtio (Waris et al. 1952, 120, kuvio 13). Kaiken kaikkiaan 55 % karjalaisesta siirtoväestä oli oikeutettu saamaan maata vuonna 1945 säädetyn maanhankintalain perusteella (Raninen-Siiskonen 1999, 15). Sodan ja evakuintien jälkeen Karjalaa koskevaa diskurssia alettiin tuottaa uudesta näkökulmasta. Menetetystä Karjalasta kirjoitettiinkin runsaasti pitäjäkirjoja, historiikkeja, kyläkirjoja, karttoja, muistelmia sekä muita perinnejulkaisuja. Vuonna 1940 perustettiin valtakunnallinen Karjalan Liitto ja sodan jälkeen perustettiin lukuisia kotiseutu- ja pitäjähdistyksiä. Karjalaa muisteltiin ja muistellaan yhä monilla kesä- ja pitäjäjuhilla. Myös kansallispuvut, perinneruuat, kartat, viirit ja vaakunat toivat esiin sotia edeltävää Karjalaa ja sen rajoja. Siirtokarjalaisten käsitykset Karjalasta pysähtyivät Karjalasta lähdön hetkeen, koska luovutetun Karjalan alueelle ei päässyt vierailemaan moneen kymmeneen vuoteen. (Raivo 2007, 65–66; Raninen 1995, 323; Fingerroos 2007, 21–23; Katajala 1990, 90.)

Suomen Neuvostoliitolle luovuttama alue Karjalassa oli rakennuskannaltaan ja kulttuurimaisemaltaan sodasta huolimatta suhteellisen ehjää aluetta. Karjalaan muutti heti sodan jälkeen venäläistä väestöä. Osalle Karjalan uusista asukkaista muutto oli vapaaehtoista ja osa väestöstä pakkosiirrettiin paikalle. Karjalan sodasta säilynyt kylämaisema koki kuitenkin muutoksia yhteiskuntajärjestelmän ja maankäytön muutosten vuoksi. Myös ideologiset syyt vaikuttivat suomalaisten historiasta kertovien muistin paikkojen, uskonnollisten muistomerkkien ja kirkkojen hävittämiseen. (Raivo 2007, 58–63; Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 9–13.) Nykyään luovutetut alueet kuuluvat Karjalan tasavaltaan ja Pietarin alueeseen. Aina 1980-luvun loppuun saakka suomalaisten ja muiden ulkopuolisten vierailijoiden pääsy suurimmalle osalle Leningradin ja Venäjän Karjalan alueista oli kielletty. Vasta 1990-luvun vaihteessa glasnostin vaikutuksesta alueelle alkoi päästä myös matkailijoita. Samalla myös siirtokarjalaiset pääsivät matkustamaan luovutetuille alueille. Nykyään kotiseutumatkailijat ovat suurin kävijäryhmä Venäjän Karjalassa. (Raivo 2007, 65–66.)

Siirtokarjalaisuuden tutkimus

Kiinnostus karjalaista siirtoväkeä ja talvisotaa edeltävää Karjalaa kohtaan näkyy monissa akateemisissa opinnäytetöissä. Tutkimusaiheet ovat liittyneet Karjalan alueelliseen historiaan, kulttuurihistoriaan sekä karjalaisuuteen yleensä. 1940- ja 50-luvuilla tutkimuksen kohteena olivat monet ajankohtaiset karjalaista siirtoväkeä koskevat aiheet, kuten esimerkiksi siirtoväen huolto, sopeutuminen, asutus, nuorisotoiminnan järjestyminen, korvaukset, ortodoksisuus, kielenmuutokset ja siirtoväen vaikutus uusissa asuin-yhteisöissä. Etenkin siirtoväen sopeutumisen tutkiminen nähtiin tärkeänä. Siirtoväen sopeuttaminen osaksi suomalaista yhteiskuntaa oli aikakaudelle tyypillinen ratkaisu siirtoväkikysymyksessä. Se kuvastaa myös ajalle tyypillistä ilmapiiriä ja siirtoväen asemasta käytyä keskustelua. Heikki Wariksen, Vieno Jyrkilän, Kyllikki Raitasuon ja Jouko Siiven teos (1952) on karjalaisen siirtoväen tutkimuksen klassikko ja sopeutumistutkimuksen pioneerityö. Myöhemmin tutkimuksellinen mielenkiinto suuntautui siirtoväen asutuksen ja sopeutumisen lisäksi kulttuurisiin muutoksiin. Tutkimuksen kohteina ovat olleet esimerkiksi siirtoväen sanomalehdet, evakkokirjallisuus, jälleenrakennuskauden asuntotuotanto sekä muutokset sotien jälkeisessä uskonnollisessa kentässä. (Raninen-Siiskonen 1999, 18–21.)⁹

Sittemmin evakko- ja siirtolaistutkimuksissa on käsitelty siirtokarjalaisen identiteetin rakentumista, muistelukulttuuria ja kerrontaa. Ensimmäinen karjalaista siirtoväkeä koskeva perinnetieteellinen väitöskirja on Kaija Heikkisen tutkimus *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus* (1989), joka käsittelee etnistä itseymmärrystä muun muassa haastateltavien historianäkemyksen sekä arkielämän mielikuvien kautta. Pirkko Sallinen-Gimpl tarkastelee kansatieteellisessä väitöskirjassaan *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen* (1994) paikallisyväestön ja siirtokarjalaisten suhteita ja siirtoväen kulttuuri-identiteetin tekijöitä. Tarja Raninen-Siiskosen väitöskirja *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta* (1999) tutkii haastatteluissa tuotetun Karjalaa ja evakkoutta koskevan muistelukerronnan sisältöjä. Antropologi Karen Armstrongin tutkimus *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement du-*

9 Raninen-Siiskonen on myös esitellyt siirtokarjalaisia koskevat Suomessa tehdyt opinnäytetyöt kattavasti väitöskirjassaan. (Raninen-Siiskonen 1999, 18–22, 343.)

ring and after the Finnish Wars (2004) käsittelee perheen muistoja. Tutkimuksen aineistona ovat muun muassa kirjeet ja muistelmat. Outi Fingerroos on useissa tutkimuksissaan tarkastellut siirtokarjalaisten muistelukerrontaa, kotiseutumatkoja sekä Karjalaa muistojen ja utopian paikkana. (Fingerroos 2004; 2007a; 2007b; 2008; 2010.) Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen on tutkinut siirtokarjalaisia lapsievakkoja sekä sotalapsia kulttuurimaantieteen ja kulttuurisen muistitutkimuksen lähtökohdista. (Kuusisto-Arponen 2008; 2009.) Historiantutkija Maria Lähteenmäki on tarkastellut Karjalaa rajaseutuna Terijoen historian näkökulmasta. (Lähteenmäki 2009.) Kaiken kaikkiaan siirtokarjalaisuutta, evakkoperinnettä ja -muistelua käsitteleviä tutkimuksia on runsaasti (myös esim. Kananen 2010; Niukko 2009; Lehto & Timonen 1992; Latvala 2005, 98–101, 121–126; 2006; Willman 2006; Huovila & Willman 2005.) Oma tutkimukseni on ensimmäinen, jossa keskitytään lapsievakkojen muistelukerrontaan ja hahmotetaan kattavaa kuvaa muistelukirjoitusten poetiikasta.

Lapsuuden evakkomatkan muistelukirjoitukset tutkimuksen aineistona

Väitöskirjani primaariaineistot, lapsuuden evakkomatkakertomukset, ovat kirjoitettua omaelämäkerrallista muistelukerrontaa.¹⁰ Tutkimani kirjoitukset ovat vastauksia teemakeruuseen. Erilaiset perinne- ja muistelukeruut sekä -kilpailut ovat olleet Suomessa yleisiä 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Erilaiset arkistot ja järjestöt järjestävät jatkuvasti muistitieto- ja kirjoituskeruita erilaisista teemoista. Viimeisten vuosikymmenten aikana esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on järjestänyt itsenäisesti sekä yhteistyökumppaneiden kanssa lukuisia keruita muistitietoon, muistoihin, henkilökohtaisiin kokemuksiin ja omaelämäkertoihin liittyen ja arkistoinut suuren määrän kirjoituksia. Teemakeruissa haetaan kirjoituksia ihmisten henkilökohtaisista kokemuksista ja

10 Keruuvastauksia ja ylipäätään menneisyyttä käsittelevää henkilökohtaista kerrontaa on folkloristiikassa nimetty henkilökohtaiseksi kerronnaksi, muistelukerronnaksi, kokemuskerronnaksi ja tapahtumakerronnaksi. (Esim. Peltonen 1996, 27; Ukkonen 2000, 39–40; Salmi-Niklander 2006, 199–200; vrt. Stahl 2008 [1989].) Kaisu Kortelainen on kritisoinut tämänkaltaisia luokitteluja, kuten esimerkiksi jakoa muistelu- ja kokemuskerrontaan, tutkijalähtöisiksi. Hänen mukaansa luokitukset eivät kuvaa itse aineistoja tai kertojien näkökulmaa. (Kortelainen 2008, 27.)

muistoista. Keruiden teemat liittyvät tyypillisesti menneisyyteen, mutta myös nykyhetkeen ja tulevaan. Tyypillistä on se, että keronnassa aikojen ja aikatasojen välinen suhde ei ole lineaarinen tai stabiili vaan toisiinsa refleктоituvaa ja muuntuva. (Knuuttila S. 1994, 60–61; Latvala 2005, 24–33; Pöysä 2006, 223–228.) Teemake-ruu- sekä omaelämäkerta¹¹-aineistoja on tutkittu runsaasti etenkin folkloristiikassa ja perinnetieteissä mutta myös lähialoilla. Toisissa tutkimuksissa on yhdistelty erilaisia aineistotyyppisiä ja keruuai-nejstoja (esim. Pelttonen 1996; Hatakka 2011; Stark 2011). Toisis-sa, kuten tässä tutkimuksessa, taas on keskittynyt pääasiallisesti yhteen teemakeruuaineistoon (esim. Pöysä 1997; Latvala 2005; Lauren 2006; Taira 2006; Kaarlenkaski 2012).

Tutkimusaineiston valinta

Tutkimani kertomukset ovat Lasten evakkomatkat -nimisen kir-joituskeryn (SKS. KRA. LEM. 2004) vastauksia. Karjalan Liitto järjesti keruun vuonna 2004 ja se oli osa ”Lasten ja nuorten Kar-jala” -teemavuotta sekä ”60 vuotta toisesta evakkoon lähdöstä” -muistovuotta. Keruuilmoitus julkaistiin Karjalan Liiton lehdissä sekä Helsingin Sanomissa, ja STT:n kautta ilmoitus levisi mahdol-lisesti myös muihin tiedostusvälineisiin.¹² Keruuseen saapui 182 vastausta ja yhteensä 1906 käsikirjoitusliuskaa, jotka ovat tallen-nettu Suomalainen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistoon. Vastaajien enemmistö (119) oli naisia ja lähtöisin Kannaksen (102) ja Keski-Karjalan (61) pitäjistä. Vastaajien vähemmistö oli lähtöi-sin Raja-Karjalasta (13). Neljän vastaajan kotipaikka jäi sodan jäl-keen Suomen puolelle rajaa, yksi vastaaja oli kotoisin Lavansaa-resta (Neuvostoliitolle luovutettu saari Suomenlahdella) ja yksi vastaajista ei ilmoittanut lähtöpitäjäänsä. Vanhin osallistujista on syntynyt vuonna 1923 ja nuorin vuonna 1944. Keruuilmoituksen määritelmä halutuista kirjoituksista oli avoin ja monitulkintainen, minkä vuoksi vastaukset ovat keskenään hyvin erilaisia. Kirjoitta-

11 Omaelämäkertatutkimusta tehdään niin kirjallisuustieteen, kulttuurin tutkimuksen (kuten folkloristiikan) ja sosiaalitieteiden piirissä. Erilaiset ai-neistot (kulttuurintutkimuksessa ja sosiaalitieteissä usein julkaisematonta tai haastatteluaineistoa, kirjallisuustieteessä julkaistuja kaunokirjallisia elä-mäkertoja) vaikuttavat kuitenkin tutkimusotteeseen. (Hägg & Lehtimäki & Steinby 2009, 20). Suomalaisessa kirjallisuustieteessä kaunokirjallisia oma-elämäkertoja on tutkinut esim. Päivi Kosonen (2000; omaelämäkertakirjal-lisuuden ja kertomuksen tutkimuksen suhteesta ks. 2009), sosiaalitieteissä esimerkiksi J. P. Roos (1987) ja Anni Vilkkö (1997).

12 Tieto Karjalan Liitosta.

jia pyydettiin lähettämään muistoja, kokemuksia ja tarinoita evakkomatkan varrelta tai kirjoittamaan koko evakkomatkan tarina. Ilmoituksen pohjalta keruu on tulkittavissa muistojen, aikalaistodistusten ja historian tallennukseksi sekä ilmaisua painottavaksi kirjoituskilpailuksi¹³.

Olen työskennellyt Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineiston parissa vuoden 2005 syksystä alkaen. Ensimmäinen kosketukseni aineistoon tapahtui folkloristiikan perustutkinto-opiskelijana suorittaessani syventävien opintojen arkistopraktikumia ja työelämäharjoittelua. Sain työtehtäväkseni järjestää Lasten evakkomatkat -keruun saapuneet vastaukset arkistointia varten. Tehtävänäni oli järjestää vastaukset kirjoittajan nimen mukaan aakkosjärjestykseen, laatia yhteenvedot keruun vastaajista ja heidän perustiedoistaan, kuten lähtöpaikkakunnista, syntymävuosista sekä vastaajien sukupuolijakaumasta. Luin myös kaikki vastaukset läpi ja tein jokaisen vastauksen sisällöstä lyhyen tiivistelmän. Tämän lisäksi kirjoitin puhtaaksi kaikki käsin kirjoitetut vastaukset ja skannasin koneella kirjoitetut sähköiseen muotoon. Myöhemmässä tutkimuksen vaiheessa tuolloin tekemäni aakkoselliset listat aineiston kirjoituksista ja kirjoittajista sekä kirjoitusten sisältötiivistelmät ovat olleet hyödyllinen työväline, eräänlainen hakemisto, joka on auttanut minua hahmottamaan aineistokokonaisuutta. Tiivistelmät assosioituvat mielessäni toistuvien aineiston lukukertojen myötä kirjoituksiin. Niiden avulla pääsen helposti käsiksi suuren aineistomassan ympäröimään yhteen haluamaani kirjoitukseen. Harjoittelun ja arkistopraktikumin jälkeen tunsin Lasten evakkomatkat -aineiston verrattain hyvin ja päätin tutkia sitä myös pro gradu -työssäni. Pro graduni pääasiallinen teema paikantui kodin käsitteeseen, ja analysoin kirjoitusten ilmentämiä käsityksiä, esityksiä ja tulkintoja kodista. (Savolainen 2007.) Pro gradu -työssäni varsinaisen analyysin kohteeksi valitsemani aineistokorpus oli suhteellisen pieni, joskin näin myöhemmin arvioituna koko aineiston tunteminen vaikutti sekä esittämiini kysymyksiin että tekemiini tulkintoihin.

Väitöskirjatutkimuksessani tarkemman, systemaattisen analyysin kohteiksi valitsin 128 vastausta. Näiden kirjoitusten joukosta olen valinnut tutkimukseni aineistoesimerkit. Keruun vastaukset kokonaisuudessaan ovat tulkintojeni taustalla ja koko aineiston

13 Ks. liite 1.

tunteminen antoi varmuuden 128 vastauksen korpuksen riittäväyydestä ja runsaudesta. 128 vastauksen otanta käsittää 70,33 % koko keruun vastauksista. Otannan vastausten kirjoittajista naisia on 65,6% ja miehiä 33,6 %. Yksi vastaajista on nimetön. Tutkimusaineisto-otannan sukupuolijakauma noudattaa koko keruuaineiston kirjoittajien sukupuolijakaumaa. Valitsin tutkimusaineistokorpuksen satunnaisesti, mutta noudattaen löyhää alueellista rajausta siten, että ehdoton enemmistö otannan vastauksista on kannakselaisten sekä keskikarjalaisten vastaajien kirjoittamia. Kannakselaisten ja keskikarjalaisten kirjoitukset ovat enemmistönä (n. 90 % kaikista vastauksista) koko keruun vastauksista, mutta tämän tutkimuksen aineistoksi valikoidussa otannasta kannakselaisten ja keskikarjalaisten vastaajien kirjoitusten määrä on vieläkin painotuneempi (noin 98,4 % korpuksen vastauksista). Päätökseni painottaa kannakselaisiin ja keskikarjalaisiin perustuu siihen, että koko keruun korpuksessa Raja-Karjalasta, Suomen puolelle jääneiltä alueilta sekä Suomenlahden saaristosta kotoisin olevien kirjoittajien vastausten yhteenlaskettu määrä on aineistokokonaisuudessa verrattain pieni (yhteensä noin 10 %). Olen satunnaisesti valinnut korpukseni yhden Raja-Karjalasta ja yhden Suomen puolelle jääneiltä alueilta kotoisin olevan kirjoittajan tekstin.¹⁴ Löyhästä alueellisesta aineistokorpuksen valintakriteeristäni huolimatta totean myös, että todennäköisesti analyysin tulokset eivät olisi olleet merkittävästi erilaisia vaikka raja-karjalaisten kirjoittajien vastauksia olisi valittu enemmän tarkemman analyysin kohteeksi. Katson, että valitsemani 128 vastauksen aineistokorpus edustaa hyvin Lasten evakkomatkat -keruun vastausten kokonaisuutta.

Keruuvastausten dialogisuus

Muistelukirjoitusten tuottaminen sekä niiden jakaminen tapahtuu Suomessa usein keruun tai kirjoituskilpailun yhteydessä. Myös tutkimusaineistoni evakkomatkakertomukset ovat keruuvastauksia. Kun henkilö joko päättää laatia muistojensa pohjalta kirjoituksen tai lähettää jo laaditun kirjoituksen keruupyynnön innoittamana keruuseen, kyseessä on yhdenlainen julkaisun tapa. Evakkomatkakertomuksissa kirjoittajat, evakuintien aikaan lapsia olleet siir-

14 Luovutetun Karjalan alue on jaoteltu Kannakseen, Keski-Karjalaan, Raja-Karjalaan sekä Suomenlahden saariin. Leo Paukkunen (1989) on käyttänyt vastaavaa aluejakoa tutkimuksessaan *Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa*.

tokarjalaiset, muistelevat ja kertovat siirtokarjalaisten yhteisölle ja myös koko Suomelle merkittävästä menneisyyden tapahtumasta, evakkomatkasta. Kertominen tapahtuu keruun tilanteessa, johon vaikuttavat keruuilmoitus ja keruutaho. Yhteisöllisyyden ja vuorovaikutteisuuden ohella lapsuuden evakkomatkakertomukset ovat hyvin henkilökohtaisia, sillä kirjoittajat muistelevat usein (joskaan eivät aina) nimenomaan heille itselleen tapahtuneita asioita sekä arvioivat niihin liittyviä kokemuksia ja tunteita.

Tutkimukseni pohjautuu käsitykselle siitä, että kieli on lähtökohtaisesti olemukseltaan dialoginen (Bakhtin 1981; 1986). Tämä merkitsee sitä, että kirjoitettu kertomus ja sen merkitykset rakentuvat dialogisesti. Konkreettinen esimerkki dialogista on kertojan ja kuulijan tai kysyjän ja vastaajan välinen vuorovaikutus. Myös evakkomatkakertomukset ovat tietynlaisessa vuorovaikutustilanteessa syntynyttä kerrontaa. Kansainvälisessä muistitietotutkimuksessa (*oral history research*) dialogisuus on tyypillisesti nähty suullisen historian ja haastattelussa tuotetun muistelukerronnan geneeriseksi piirteeksi. Esimerkiksi Lynn Abramsin mukaan se, mikä olennaisesti erottaa suullisen historian ja (suullisen) muistelukerronnan (kirjallisesta) omaelämäkerrasta, on haastattelijan osallisuus (Abrams 2010, 26). Useat tutkijat ovat myös todenneet, että haastattelutilanteessa tuotetun muistelukerronnan tapauksessa oikeutus, legitimitetti ja auktoriteetti omasta elämästä kertomiselle luodaan haastattelussa, kertojan ja haastattelijan jakamana (esim. Frisch 1990; Abrams 2010, 27). Tämänkaltaisen vuorovaikutus kysyjän ja vastaajan, haastattelijan ja kertojan välillä toteutuu myös kirjoitetun muistelukerronnan keruutilanteessa. Keruutahon rooli keruuvastauksen muotoutumisessa vertautuuakin haastattelijan rooliin.

Suullisissa haastatteluissa tuotettujen aineistojen kohdalla vuorovaikutteisuus on ilmeistä, mutta myös kirjoitut keruuaineistot syntyvät vuorovaikutteisesti. Anna Makkonen on todennut, että kirjoituskeruun ohjeet vaikuttavat laadittuihin kirjoituksiin. Ohjeiden vaikutus näkyy sekä tekstien sisällössä että muodossa, joskin ohjeiden merkityksen tyhjentävä arviointi on haastavaa, koska vastaavaa mutta ilman ohjeita muodostunutta aineistoa ei ole olemassa. (Makkonen A. 1993, 15.) Jyrki Pöysä on todennut, että kilpakeruuaineistojen tuottamisessa tapahtuu haastattelutilanteen kaltainen kysymykseen, vastaukseen ja palautteeseen perustuva dialogi, vaikka se ei rajoitu tiettyyn hetkeen eikä osapuolten koh-

taaminen ole fyysistä. Vallitsevana ajatuksena on, että haastattelija tai keruutaho sekä haastateltava tai kirjoittaja tuottavat aineistoa yhdessä dialogisesti, eikä ”kerättävää” aineistoa ole sellaisenaan löydettävissä. (Pöysä 1987, 39–40; myös Vasenkari 1994; vrt. Makkonen E. 2005, 87–88.) Esimerkiksi Pauliina Latvala on eritellyt viisi vastaajapositionia, jotka ilmentävät kirjoittajien erilaisia tapoja esittää ajatuksia arkistolle. Keruun järjestäjän ja kirjoittajan dialogiin vaikuttaa myös kirjoittajan mielessä oleva lukijakunta tai ns. kolmas osapuoli (Latvala 2005, 61–67; 229–230). Konkreettinen esimerkki keruutahon ja kirjoittajan välisestä dialogista ja palautteesta ovat kilpakeruihin liittyvät palkinnot. Lasten evakkomatkat -keruu ei kuitenkaan ollut kilpailu, ja palkintojen sijaan keruulmoituksessa korostettiin muistojen tallentamisen tärkeyttä. Keruulmoituksessa vastausten tulevasta käytöstä mainittiin myös, että kirjoituksia voidaan julkaista ja antaa tutkimuskäyttöön. Tämä onkin tulkittavissa eräänlaiseksi kirjoitusohjeeksi sekä ”etukäteispalautteeksi”, jossa keruutahon ja vastaajan dialogin kolmas osapuoli (tutkijat, suurempi lukijakunta) tulee näkyväksi. Se voidaan myös tulkita sopimukseksi, jolla kirjoittajan antavat luvan kirjoitustensa jatkokäyttöön. Maininta vaikuttaa siihen, minkälaiseksi kirjoittajat keruun tarkoituksen mieltävät, ja sen kautta siihen, minkälaisiksi evakkomatkakertomukset muodostuvat.

Arkistojen ja vastaajien suhdetta sekä sen roolia aineistojen tuottamisessa on tarkasteltu useissa tutkimuksissa (esim. Apo 1995, 175–186; Peltonen 1996, 59–134; Latvala 2005, 33–36; Mikkola 2009). Nykyään se onkin keskeinen osa lähdekritiikkiä. Ulla-Maija Peltonen on havainnut arkistolle kirjoittavien kertojien kirjoittavan samoista teemoista eri tavoin eri arkistoille. Peltosen mukaan kirjoittajat puhuttelevat oletettua lukijaa joko Me- tai Te-lukijana sen mukaan kuinka läheiseksi ja asiantuntevaksi he vastaanottajatahon arvioivat. (Peltonen 1996, 132–133.) Pauliina Latvala on suvun muistelukerrontaa käsittelevässä väitöskirjassaan tuonut esiin vastaajan ja kansanrunousarkiston välisen suhteen erilaisia ilmentymiä idealisoivan, marginalisoivan ja monipuolistavan menneisyyskatseen kautta. (Latvala 2005, 59–66.) Jyrki Pöysä taas on todennut, että vaikka keruutaho vaikuttaakin kirjoituksiin ja vastaajiin, eivät vastaajat missään tapauksessa automaattisesti noudata keruulmoituksen pyyntöjä ja ohjeita esimerkiksi teeman suhteen, vaan sen sijaan pikemminkin vahvistavat ja kiistävät niitä. (Pöysä 1997, 42.) Myös tutkijoiden suhde esimerkiksi kansanru-

nousarkistoon on ollut perinteisesti läheinen, ja tutkijat ovat osallistuneet teemakeruiden järjestämiseen ja teemojen määrittelyyn. Kirjoitusten ja keruiden teemat ja aiheet eivät tietenkään määrity yksipuolisesti keruutahon päättäminä. Pikemminkin on kyse laajemmasta sosiaalista, historiallista ja poliittista ulottuvuutta heijastelevasta dialogista erilaisten historiantulkintojen, muistiorganisaatioiden, yhteisöjen, tutkijoiden sekä muistelijoiden ja heidän omakohtaisten kokemustensa välillä. Tärkeää on myös huomioida se, että vastaajat tai haastateltavat eivät kerro vain sitä, mitä keruutaho ja haastattelija heiltä ymmärtävät kysyä. He eivät ole vain informantteja, joilta tutkija voisi saada esimerkiksi tarvitsemansa tiedon, vaan heillä on kerronnassa aina myös oma agendansa. Joskus tämä on yhtenevä tutkijan agendan kanssa, joskus taas ei. Anne Heimo onkin todennut, että tutkittavat eivät vain vastaa haastattelijan kysymyksiin. He esittävät, arvioivat ja selittävät omia näkemyksiään sekä valikoivat mitä kertovat ja mitä jättävät kertomatta. Tutkittavat myös yrittävät vakuuttaa haastattelijaa näkemyksistään. (Heimo 2010, 14.) Keruusiin lähetettyjä muistelukirjoituksia ei ole osoitettu ainoastaan kerääjätaholle vaan mahdollisesti myös laajemmalle yleisölle, perheelle tai siirtokarjalaisten yhteisölle. (Vrt. Latvala 2005, 65.)

Lasten evakkomatkat -keruun keruuilmoitus (ks. liite 1) ei esittänyt yksityiskohtaisia kysymyksiä ja ainoa kysymys, ”Miten lapset kokivat evakkomatkan?” oli yleisluontoinen. Haluttu materiaali luonnehdittiin ilmoituksessa muistoiksi, kertomuksiksi, tarinoiksi ja kokemuksiin. Keruuilmoituksessa haluttuja kirjoituksia määriteltiin kuitenkin kirjoittajan näkökulman ja aiheen tasolla. Keruun näkökulmana oli lapsuuden muistelu ja aiheena evakkomatka, jotka ilmaistiin keruun otsikossa ”Lasten evakkomatkan muistot talteen!”. Ilmoituksessa mainitaan myös keruun konteksti seuraavalla tavalla: ”Keruu on osa lasten ja nuorten Karjala -teemavuotta ja myös 60 vuotta toisesta evakkoon lähdöstä –muistovuotta”. Tällä tavoin keruuilmoitus painotti nimenomaan lasten näkökulmaa historian tapahtumassa, sen kokijana ja muistelijana, mutta myös sen tallentajana ja todistajana¹⁵. Keruuilmoituksesta onkin hahmotettavissa ainakin viisi erilaista näkökulmaa evakkomatkiaan:

15 Jotkut kirjoittajat tulkitsivat keruukontekstin myös siten, että keruutaho tahtoo nimenomaan jatkosotaa käsitteleviä kertomuksia, mutta yleisesti ottaen myös talvisodan matkaa käsitellään runsaasti, eikä maininta jatkosodan muistovuodesta ole merkittävästi rajannut keruun vastauksia.

- 1) lapsen näkökulma historian kokijana, muistelijana ja todistajana,
- 2) muistojen ja kokemusten tallentamisen näkökulma,
- 3) kokemusten ja tunteiden käsittelyn näkökulma,
- 4) evakkomatkaa koskevan faktatiedon kokoamisen ja välittämisen näkökulma sekä
- 5) kirjoituksen ja kertomuksen tuottamisen näkökulma.

Keruuilmoituksen näkökulmat vaikuttivat vastauksiin. Evakkomatkakirjoituksissa näkökulmat limittyvät, yhdistyvät ja saavat erilaisia ilmenemismuotoja kirjoituksesta riippuen. Se mitä keruuilmoituksen näkökulmaa kirjoittaja painottaa, riippuu hänen suhteestaan keruutahoon eli Karjalan Liittoon. Myös kirjoittajan keruuta koskevat oletukset, kirjoittamisen kontekstit sekä kirjoittajan henkilökohtaiset taidot, mieltymykset ja tavoitteet vaikuttavat kirjoituksen näkökulmaan. Näkökulma voi myös vaihdella kirjoituksen sisällä. Tämän lisäksi evakkomatkakertomukset sisältävät kerronnallista ainesta, joka ei ole suoraan tulkittavissa suhteessa mihinkään edellä hahmoteltuun keruuilmoituksen näkökulmaan. Yhteistä kaikille viidelle näkökulmalle on se, että eroistaan huolimatta ne kaikki korostavat lapsen kokemusten ja muistojen käsittelyn ja tallentamisen tärkeyttä. Vaikka lapsen evakkomatkastasta kerrotaan eri kirjoituksissa hieman eri tavoilla, on kirjoitusten näkökulma maailmaan (ks. Bakhtin/Medvedev 1978, 130–135; Dorst 1983, 414–415) yhteneväinen. Tämän perusteella niiden voidaan katsoa myös edustavan samaa genreä. (Savolainen 2015.) Keruun kirjoituksia yhdistää myös se, että ne kaikki pyrkivät vastaamaan keruuilmoituksen pyyntöön ja tuottamaan sen mukaisen vastauksen. Lapsuuden evakkomatkakirjoituksia yhdistävistä tekijöistä huolimatta kirjoitukset ovat keskenään erilaisia eikä niitä tule tarkastella yhtenäisenä ja keskenään ongelmattomasti verrattavissa olevana joukkona. Kirjoituksen muoto, kirjoittajan intentio sekä kirjoituksen asiasisältö kietoutuvat ja vaikuttavat toisiinsa yllättävillä tavoilla ja tämä tulee ottaa huomioon kirjoitusten analyysissa.

Muistelukirjoitusten dialogisuuden ymmärrän laveasti. Katson, että muistelukirjoitukset ovat muotoutuneet suhteessa erilaisiin kulttuurisiin kerronnan konventioihin, tarinajuoniin sekä subtekteihin, kuten historiallisiin konteksteihin ja poliittisiin keskusteluihin. Keruun vastaajajoukko kuten keruuvastauksetkin muodostavat heterogeenisen joukon, minkä vuoksi aineistokokonaisuuden tyhjentävä nimeäminen, yksioikoinen kuvaaminen sekä vastausten genren määrittely tekstin tyylipiirteiden, teeman tai vastaaja-

joukon perusteella on haastavaa. Kirjoitusten monimuotoisuus edellyttää myös monimuotoisia tulkinnan kehyksiä. Analysoinnin hankaluudesta huolimatta heterogeenisyydessä piilee myös keruuaineistojen rikkaus folkloristisen muistitietotutkimuksen näkökulmasta. Kyseessä on yhteisöllinen muistelun ja kerronnan muoto. Vastaukset ovat osallistumisia tiettyyn ja samaan keruuseen, joka vertautuu tapahtumaan, kohtaamiseen ja dialogiin, vaikka osallistumiset eivät ajoitukaan tiettyyn hetkeen eikä kohtaaminen ole fyysistä. Keruu ja siihen lähetetyt vastaukset ovat kuin paikalleen pysäytetty välähdys yhteisöllisestä vuorovaikutustapahtumasta. Muistelukirjoitusten dialogisuus ja niiden kytkeytyminen yhteisöön ei kuitenkaan vähennä niiden olemusta omakohtaisena ja henkilökohtaisesti merkittävänä kerrontana. Kirjoittajat muistelevat itselleen tapahtuneita asioita sekä arvioivat niihin liittyviä kokemuksiaan ja tunteitaan omien kykyjensä, mieltymystensä ja tulkintojensa mukaan. Omakohtaisuus ja kytkeytyminen yhteisöön ovat identiteetin ja itseymmärryksen kehkeytymisessä yhtä lailla läsnä ja olennaisia. Toinen ei ole olemassa ilman toista, ja kokonaisuus vaatii molemmat.

Muistelukirjoitusten erityispiirteet, tuottamiskontekstit ja suhde lähi-genreihin

Muistelukerronnassa ja kertomuksissa on aina kyse valinnoista, sillä kaikkea ei voi kertoa. Valitut aiheet ja niiden käsittelytavat ovat riippuvaisia useista muuttujista, kuten kerrontatilanteesta, kertojan pyrkimyksistä sekä kerronnan konventioista. (Bamberg 2004, 355; Andrews 2007, 33.) Muistelukerronnassa tapahtuman ja sen kertomisen välinen aika, kertojan elämänvaihe sekä kulttuuriset ja sosiaaliset aspektit vaikuttavat siihen, mitä ja miten kerrotaan. (Korkiakangas 1996, 11, 53; Knuuttila S. 1994, 60–61.) Keruusiin lähetettävät vastaukset ovat sekä temaattisesti että muodollisesti hyvin moninaisia ja heterogeenisiä. Muodollista ja sisällöllistä joustavuutta voidaankin pitää muistelukirjoitusten lajinomaisena piirteenä. (Savolainen 2015.) Kirjoitusten keskinäinen monimuotoisuus näkyy selkeästi esimerkiksi vastausten pituuksien vaihteluna yhdestä kymmeniin liuskoihin. Myös vastausten pintarakenne vaihtelee. Aineistossa on käsin sekä kirjoitus- ja tietokoneella kirjoitettuja kirjoituksia, ja vastaukset voivat olla myös kopioita esimerkiksi lehdissä julkaistuista artikkeleista, jolloin taitto vaikuttaa kirjoituksen pintarakenteeseen ja muotoon. Myös visuaalinen

kerronta on tavallista evakkomatkakirjoituksissa. Useissa vastauksissa valokuvilla, piirroksilla tai kartoilla on merkittävä rooli. Aineiston monimuotoisuus ja moniaineisuus näkyvät myös vastausten koostumuksen erilaisuutena. Vastaus voi sisältää vain yhden kirjoituskokonaisuuden, kun taas toisiin vastauksiin on liitetty mukaan esimerkiksi saatekirjeitä, tai aiemmin julkaistuja artikkeleita. Vastaus voi olla myös jakautunut useampaan temaattiseen kokonaisuuteen esimerkiksi talvi- ja jatkosodan mukaan.

Keruiisiin lähetetyissä muistelukirjoituksissa kuten evakkomatkakirjoituksissa hyödynnetään sängen monia lajikonventioita. Tästä syystä kirjoitukset tai niiden osat muistuttavat monia genrejä, kuten kyselyvastauksia, omaelämäkertoja, silminnäkijätodistuksia, kaunokirjallisuutta tai historiankirjoitusta. Lisäksi kirjoitukset koostuvat useista limittyvistä tekstityypeistä kuten kertovasta, selittävästä, argumentoivasta tai kuvailevasta tekstityypistä. Proosa-muoto on vallitseva evakkomatkakirjoituksissa, mutta vastaukset voivat sisältää myös lyriikkaa – sekä kirjoittajan omaa tuotantoa että lainauksia muilta runoilijoilta, virsistä ja populaarimusiikista. Muistelukirjoitukset sisältävät myös suulliselle kerronnalle tyypillisiä piirteitä. (Latvala 2005, 48; Pöysä 2006, 231; Kaarlenkaski 2010, 361; vrt. Sheridan 1993.) Kirjoittajien henkilökohtaiset motiivit osallistua keruuseen vaihtelevat ja heidän tavoitteensa ovat erilaisia. Tämän vuoksi kirjoittaminen on erilaista toimintaa eri vastajille. (Latvala 2005, 36; vrt. Sheridan 1993, 32.) Evakkomatkakirjoituksissa, kuten muistelukirjoituksissa yleensä, on tyypillisesti kyse historian ja menneisyyden tapahtumien esittämisestä, henkilökoh-taisen menneisyyden muistelusta sekä kirjallisesta ilmaisusta.

Havaintoni muistelukirjoituksen genren joustavuudesta voidaan ymmärtää Roman Jakobsonin kommunikaatiomallin kautta. Jakobsonin mukaan kielellä ja viestillä voi olla referentiaalisen, ulkopuoliseen totuusarvoon viittaavan funktion lisäksi poeettinen, viestin muotoon keskittyvä, metakielellinen, viestiä kommentoiva, emotiivinen, konatiivinen tai faattinen funktio¹⁶. (Jakobson 1960, 353–357.) Eri funktiot ovat rinnakkaisia, mutta kunkin tekstin tai lausuman muoto ja laatu määrittävät siinä hallitsevan funktion perusteella. Muistelukirjoituksissa kielen funktiot ja erilaiset piirteet eivät ole toisensa poissulkevia, vaan ne limittyvät ja painottuvat

16 Jakobsonin mukaan kommunikaatiotilanne sisältää kuusi osatekijää, jotka ovat puhuttelija, puhuteltava, kontakti, konteksti, sanoma ja koodi. Kielen funktiot vastaavat näitä. (Jakobson 1960, 353.)

eri tavoin riippuen kirjoituksesta. Kerronnan keinojen ja hyödynnettyjen genrekonventioiden kirjo kuvastaa kirjoittajien erilaisia motivaatioita osallistua keruuseen ja kertoa menneisyydestään. Seuraavaksi käsittelen lajikonventioiden ja genererajojen limittymistä suhteuttamalla muistelukirjoitusten tyypillisiä piirteitä omaelämäkertaan ja suulliseen muistelukerrontaan/historiaan.

Ensimmäinen piirre, joka luonnehtii ja yhdistää evakkomatka-kirjoituksia, kuten keruusiin lähetettyjä muistelukirjoituksia yleisemminkin, on niille tyypillinen näkökulma menneisyyteen eli historiaan. Tätä geneeristä menneisyysnäkökulmaa määrittää ulospäinorientoituneisuus. Tämä tarkoittaa sitä, että keruuvastausten kirjoittajat kokevat, että heidän kokemuksensa ja tulkintansa menneisyydestä ovat merkittäviä ja kertomisen arvoisia, sellaisenaan myös tärkeitä tallentaa ja välittää jälkipolville. Ulospäinorientoituneisuus merkitsee myös sitä, että kirjoitusten luonne on jossain määrin todistava, silminnäkijyyttä, kokemuutta ja henkilökohtaista osallisuutta korostava. Ne ovat dialogissa erilaisten historiantulkintojen ja menneisyyttä käsittelevien keskustelujen kanssa.

Muistelukirjoitusten geneeristä menneisyysnäkökulmaa luonnehtii toiseksi se, että kirjoittajat käsittelevät ja esittelevät henkilökohtaisia kokemuksiaan, muistojaan ja näkemyksiään, mutta he tekevät sen keruun teeman ja relevantin viiteryhmän näkökulmasta. Se kuitenkin vaihtelee, kuinka selkeärajainen, organisoitu tai häilyvä tämä ryhmä on. Tämänkaltaisia viiteryhmiä voivat olla esimerkiksi karjalaiset, evakot, naiset, hoitajat, lapset tai vain "tavalliset ihmiset". Muistelukirjoituksille on tyypillistä, että kirjoittajan viiteryhmän näkökulma on täydentävä, vaihtoehtoinen, rinnakkainen tai "alhaalta kumpuava" suhteessa oletettuun vallitsevaan, viralliseen tai hegemoniseen näkökulmaan. Tämä näkökulma yhdistää muistelukirjoituksia ja yleisemminkin muistitiedon ja suullisen historian tuottamista (*oral history*). Tutkimusaineistoni tapauksessa kirjoittajat ovat evakkolapsia, jolloin kerronnan oikeutus kumpuaa evakkolapseudesta. Tutkimusaineistoni kohdalla kirjoittajien kuuluminen evakkolasten ryhmään ei kuitenkaan merkitse ainoastaan yhden- ja tietynlaiseen menneisyyden tulkintaan sitoutumista, vaan menneisyyden tulkinta on prosessuaalista, ja se ilmenee neuvotteluna suhteessa toisiin kertomuksiin ja tulkintoihin. Tällöin näkökulmat ovat esimerkiksi tukevia, samansuuntaisia, kiistäviä, kyseenalaistavia tai täydentäviä suhteessa vertailukohtaan. (Ks. s. 90–92.)

Muistelukirjoitusten omaelämäkerrallisuus ja retrospektiivisuus määrittää myös niiden geneeristä menneisyysnäkökulmaa: kertomisen hetki on erillinen kuvattujen tapahtumien hetkestä. (Makkonen E. 2005, 86; 2009, 16; Savolainen 2007, 132–138; 2012; Pöysä 2011.) Kerronnan ja kerrottujen tapahtumien hetken välinen aika kuitenkin vaihtelee. Muistelukirjoitukset voivat käsitellä yhtä lailla kaukaisempaan menneisyyteen, kuten evakkomatkaan, tai lapsuuteen sijoittuvia tapahtumia ja muistoja, mutta myös aivan viimeaikaisia, ajankohtaisiksi miellettyjä kokemuksia. Olennaista muistelukirjoituksille tyypillisessä menneisyysnäkökulmassa ja retrospektiivisyydessä ei ole niinkään se, kuinka kaukaiseen menneisyyteen käsiteltävät aiheet sijoittuvat, vaan se, että kerronnan hetki aina sävyttää kerrottua ja muisteltua menneisyyttä. Retrospektiivisyys ei myöskään itsessään riitä määrittämään kirjoituksen genreä muistelukirjoitukseksi. Ollakseen muistelukirjoitus, kirjoituksen täytyy olla sekä retrospektiivinen että omaelämäkerrallinen.

Keskeisin muistelukirjoituksen ja omaelämäkerran genrejä erottava piirre on se, että muistelukirjoituksessa on omaelämäkertaa kapeampi ja rajautuneempi ajallinen ja temaattinen fokus. Se voi kuitenkin vaihdella hyvinkin lyhyestä pidempään aikaan sekä suppeasta laajempaan aihepiiriin kirjoittajan henkilökohtaisten valintojen ja keruutahon määrittelemän aiheen mukaan. Suullisen historian (*oral history*) tutkijoiden mukaan kertojan luokka-asema ja status on keskeinen menneisyyden käsittelyn genrejä erottava tekijä. Tällöin ammattikirjoittajien tai ”rikkaiden ja kuuluisien” tuottama menneisyyden käsittely edustaa tyypillisesti omaelämäkertoja tai muistelmia, kun taas ”tavallisten ihmisten” menneen käsittely on suullista historiaa, muistelu- tai henkilökohtaista kerrontaa. Lynn Abramsin ja Joanna Bornattin mukaan suullisen historian erottaa omaelämäkerrasta se, että se on sallivampi ja kattavampi (*inclusivity*) sekä sisältää poliittisen konnotaation ja tähtää vaikutavuuteen (*political instrumentality*). (Abrams 2010, 27; Bornat 1994, 17–30.) Sallivuus ja kattavuus viittaa tässä yhteydessä sosiaaliseen ja yhteiskuntaluokkaan. Suomen ja myös esimerkiksi Viron kontekstissa omaelämäkerran ja muistelukirjoituksen tai suullisen historian ero ei ole yhtä merkittävä. On korostettu, että ”rikkaiden ja kuuluisien” ohella omaelämäkertureita ovat jo kauan olleet ennen kaikkea tavalliset ihmiset (ks. esim. Kuusmin 2013a; 2013b). Esimerkiksi Suomessa järjestetään muistelukirjoituskeruiden ohella omaelämäkertojen keruita (ks. esim. Hatakka 2011; Vilkkö 1997;

Roos 1987). Genrejen rajat ovat limittyviä, päällekkäisiä ja vaihtelevia, mikä luonnehtii myös tämän tutkimuksen taustalla olevaa käsitystä genrestä (Bakhtin 1986; Bakhtin/Medvedev 1978; Briggs & Bauman 1992; Savolainen 2015; s. 83–88).

Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa ja folkloristiikassa kirjoitettu muistelukerronta, muistelukirjoitukset, on tyypillisesti rinnastettu suulliseen muistelukerrontaan (*oral history*) ja niiden suhdetta on käsitelty tyhjentävästi ja monista näkökulmista (ks. 2.2.). Kenties olennaisin kirjoitetun muistelukerronnan suullisesta erottava piirre on kirjoittajan mahdollisuus kirjoittaa kertomus useaan kertaan ja muokata sitä ennen sen ”julkaisua” eli keruuseen lähettämistä. (Pöysä 2006, 228–231; Latvala 2005, 36, 333–336; Kaarlenkaski 2010, 361.) Kirjoittaen muistelu mahdollistaa myös kirjoittajan näkökulman ja tekstuaalisen position ajallisen kalibroinnin eri tavalla kuin suullinen muistelu. Muistelukirjoituksissa kirjoittaja voi erilaisten fiktionaalisten ja performatiivisten kerronnan keinojen avulla asemoida itsensä hyvinkin vapaasti suhteessa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen välille. Näkökulman ajallinen kalibrointi myös liittyy kerronnan retorisiin keinoihin. (Savolainen 2012, 29–30; Kaarlenkaski 2010, 376–377; Latvala 2005, 77–78; vrt. Salmi-Niklander 2004, 175–179; fiktionaalisuudesta: Walsh 2007; s. 62–69; s. 92–95.)

Lapsuuden evakkomatkakertomukset ovat kirjoitettua kerrontaa, mutta niissä on yhtymäkohtia puhuttuun kieleen ja viittauksia suulliseen ilmaisuun. Evakkomatkakertomuksissa puheeseen ja suullisuuteen viittaavat elementit muodostavat heterogeenisen joukon, joka koostuu esimerkiksi tahattoman oloisista lipsahduksista kirjoitetusta tyylistä suullisen tyylin piiriin, kirjoitetusta puheesta, kaunokirjalliseen ilmaisuun viittaavista repliikeistä ja kiteytyneistä lausahduksista. Murrekirjoitukset ovat erityisen kiinnostavia esimerkkejä suullisen ja kirjallisen ilmaisun yhteenkietoutumisesta. Murteen käyttö viittaa puhuttuun kieleen, mutta kirjoitetun kerronnan kielenä käytettynä se tuottaa evakkomatkakirjoitusten tapauksessa pääsääntöisesti viimeisteltyjä tekstejä, jotka lähenevät kaunokirjallista ilmaisua. Suullinen kielenkäyttö ilmenee joidenkin evakkomatkakertomusten kohdalla myös kirjallisen prosodian käyttönä. Kirjoittajat korostavat kirjoituksen tärkeitä kohtia ja luovat äänenvoimakkuuksien vaihteluun verrattavia efektejä esimerkiksi suurten ja pienten kirjainten tai välimerkkien käytöllä. Kirjoitetun ja suullisen kielenkäytön piirteiden vuorovai-

kutukseen kytkeytyy monenlaisia merkityksiä. Tyyllilliset ja kielelliset valinnat liittyvät sosiaalisiin erontekoihin, viiteryhmän valintaan ja identiteetin määrittelyyn. Toisin sanoen ne kertovat halusta kuulua yhteen ryhmään ja erottua toisesta. (Nordlund 2013, 119; Irvine 2001, 21–23.) Esimerkiksi Karjalan murteen käytöllä ja viittauksilla siirtokarjalaisten kollektiiviperinteeseen kirjoittajat osoittavat roolinsa yhteisön jäsenenä, mikä antaa kerronnalle sekä oikeutuksen että arvon, sekä erottelevat ryhmiä toisistaan (ks. s. 177–191; vrt. Latvala 2005, 77–78).

Tutkimusetiikka

Tutkimusetiikkaan on aiheellisesti kiinnitetty enenevässä määrin huomiota humanistisen tutkimuksen ja sosiaalitieteiden piirissä. Sen piiriin lukeutuvat esimerkiksi tutkimuksen vaikutusten sekä tutkijan position, näkökulman ja sitoumusten reflektointi (esim. Hallamaa & Launis & Lötjönen & Sorvali (toim.) 2006; Kuula 2006a; Alver & Fjell & Øyen 2007; Vakimo 2010.) Katson, että tutkimusetiikka ei ole erillään tutkimuksen tuloksista, analyysistä, tulkinnoista ja lähdekritiikistä, vaan vaikuttaa olennaisesti argumentaation uskottavuuteen. Ymmärrän tutkimusetiikan refleksiiviseksi ja vuorovaikutukselliseksi tutkimustoiminnan periaatteeksi. Tutkimusetiikan kautta pyrin huomioimaan sen, että oma toimintani on vuorovaikutuksessa tutkimuksen kohteiden kanssa. Tutkimuksessa tekemilläni valinnoilla voi olla vaikutuksia tutkimuksen sivujen ulkopuolella ja tutkimusetiikka on keinoni hallita ja arvioida mahdollisia seurauksia. Katson, että tutkimusetiikka ohjaa myös sitä, kuinka hyödynnän ja esittelen muita tutkimuksia. Hedelmällistä kunkin tutkimuksen ymmärtämisen kannalta on arvioida sitä suhteessa olennaiseen sosio-historialliseen kontekstiin, toisin sanoen tuottamisajankohtaan ja tutkimusalaan tutkimuseettisine käytänteineen. Tutkimusetiikkaan kuuluu myös se, etten riko yleisiä tieteelliseen tutkimukseen liittyviä normeja, esimerkiksi tietoisesti vääristelemällä tuloksia tai toimimalla lainvastaisesti. Myös henkilötietolaki (Hetil 523/1999), tekijänoikeuslaki (TekL 404/1961) ovat ohjanneet tutkimuseettisiä valintojani.

Tutkittavien kunnioittaminen

Tärkeimmät tutkimuseettiset periaatteeni ovat tutkittavien ja tutkimusaineistojen kunnioittaminen sekä rehellisyys heitä kohtaan.

Tämä merkitsee kirjoitettujen keruuaineistojen kohdalla ensinnäkin sitä, että tutkijana sitoudun noudattamaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston aineiston käytölle antamia ohjeita. Toiseksi pyrin olemaan tulkinnoissani oikeudenmukainen kirjoituskokonaisuuksia ja kirjoittajien intentioita kohtaan. Tiedostan oman valtani aineiston asiantuntijana ja tulkintojen tekijänä. Tutkittavien kunnioittaminen merkitsee myös sitä, että heitä ei esitetä negatiivisessa tai yksipuolisessa valossa, vaan mielekkäinä toimijoina (Kaarlenkaski 2012, 33; Klein 2007, 118; Kuula 2006a, 206; Kuula 2006b). Katson, että olen tulkintoineni vastuussa lukemilleni muistelukirjoituksille ja niiden tekijöille. Olen vastuussa myös tutkimukseni lukijoille, jotta he eivät saa tulkintojeni ja valitsemiäni tekstikatkelmien kautta tekstin kokonaisuudesta harhaanjohtavaa kuvaa (vrt. Nyqvist & Kauppinen 2006, 224–230; Sääskilahti 2011, 51).

Tutkimuksessani tutkittavien kunnioittaminen merkitsee myös sitä, että pyrin ymmärtämään evakkomatkakirjoituksia kirjoittajien tavoitteita välittävinä puheenvuoroina, toimintana, kielen käyttönä ja ilmaisuna. Luen kirjoituksia huomioiden kirjoittajien tavoitteet sekä kirjoituskokonaisuuden. Periaatteeni tarkastella kirjoituksia toiminnan tuloksena ja kielenkäyttönä määrittävät yhtälailla väitöskirjani tutkimuskysymyksiä ja tutkimuseettisiä valintoja. Tämä periaate ei kuitenkaan merkitse automaattista samanmielisyyttä tutkittavien kanssa tai heidän näkemystensä myötäilyä. Tutkija voi, ja hänen täytyy, ajoittain tehdä aineistonsa perusteella tulkintoja, jotka voivat erota tutkittavien tulkinnoista tai osoittautua heille yllättäviksi. Tutkittavilla on yhtä lailla oikeus olla tutkijan kanssa eri mieltä.

Tutkimuksessani tarkastelen evakkomatkakirjoituksia yksittäisinä teksteinä, joilla on tekstikohtainen sisäinen koherenssinsa, mutta myös suhteessa laajempaan Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineistoon. Tällöin kerronta ja muistelu näyttäytyvät sekä yksilön ainutlaatuisina kokemuksina että perinteisinä ja useissa yhteyksissä samankaltaisesti toistuvina aiheina ja tulkintoina. (Heimo 2010, 29.) Se että yksilöiden omakohtaiset muistelukertomukset muistuttavat toisiaan, ei merkitse muiston tai kertomuksen epäaitoutta. Muistelun luonne ei ole menneisyyttä ja sen tapahtumia toistavaa, vaan niiden tulkintaa nykypäivän lähtökohdista käsin. Muistojen kertomisessa, kuten kaikessa ilmaisussa, hyödynnetään kulttuurisia malleja ja teemoja. Ainutlaatuisuus tai omakohtaisuus ilmene-

vät näiden mallien soveltamisena yksilöllisellä tavalla. Kirjoitusten kokoelmalle tyypillisten muodollisten ja kerronnallisten piirteiden kartoittaminen on avain kirjoitusten ja kirjoittajien välittämän sanoman tulkintaan niiden temaattisen sisällön ohella. Muistelukerronnan poetiikan hahmottamisella vältän tarkoitushakuiset, yksinkertaistavat ja tekstin kokonaisuuden näkökulmasta ristiriitaiset tulkinnot, jotka ovat vaarana poimittaessa tekstiesimerkkejä laajoista keruukirjoitusaineistoista (Nygqvist & Kauppinen 2006, 224–228; Kaarlenkaski 2012, 32). Yksittäistä tekstiä laajemmalle ulottuva ymmärrys muistelukirjoittajien mahdollisista tavoitteista ja niihin kulloinkin kytkeytyvistä kerronnan keinoista on avaimeni tekstien tulkintaan.

Yhtenä tärkeänä tutkimuseettisenä periaatteena pidetään sitä, että tutkittavat ovat tietoisia siitä, että heitä tutkitaan (esim. Kuula 2006b, 124–126). Lasten evakkomatkat -aineiston kohdalla tämä toteutuu periaatteessa mekaanisesti, koska keruuilmoitukseen sisältyi seuraava virke: ”Lähetettyjä kirjoituksia tullaan mahdollisesti myöhemmin julkaisemaan ja antamaan tutkijoiden käyttöön”. Voidaankin olettaa, että kirjoittajat ovat olleet itsenäisinä ja älykkäinä ihmisinä tietoisia siitä, että sen lisäksi että joku lukee heidän kirjoituksiaan, niitä mahdollisesti myös tutkitaan ja jopa julkaistaan. Monet kirjoittajat ovat nähdäkseni myös toivoneet, että heidän näkemyksensä ja kokemuksensa huomioitaisiin ja tuotaisiin esiin (ks. Kaarlenkaski 2012, 120; Mikkola 2009, 28). Voidaan myös ajatella, että lähettämällä kirjoituksen omasta vapaasta tahdosta keruuseen, kirjoittaja antaa tutkijalle luvan tutkia heidän kirjoituksiaan. Asia ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Tutkimusaineistoni on monimuotoinen, keskenään hyvinkin erilaisia kirjoituksia sisältävä korpus. Selvää onkin, että vaikka kaikki kirjoittajat ovat tietoisia siitä, että heidän kirjoituksensa voivat päätyä tutkimusaineistoksi, heidän käsityksensä siitä, minkälainen tutkimus on kyseessä, eivät ole samanlaisia. Tutkimuseettisesti haastavaa on se, että evakkomatkakirjoitusaineistoon sisältyy huomattava määrä kirjoituksia, joiden kirjoittajat ovat mieltäneet keruuilmoituksen mainitseman tutkimuksen kovin erilaiseksi kuin mitä oma tutkimukseni todellisuudessa on.

Osa kirjoittajista selvästikin käsittää tutkimuksen olevan ensisijassa kiinnostunut erilaisista evakkomatkan ja menneisyyden ”kiistattomista” faktoista, kuten päivämääristä ja sijainneista, toisin sanoen tapahtumien kulusta ja järjestyksestä suhteessa toisiin

sota-ajan tapahtumiin. Onko tutkijan tällöin eettistä tehdä kirjoitusten pohjalta tulkintoja kerronnan poeettisista piirteistä, ja miten kirjoittajat sen kenties kokevat? Toisaalta tehdyt tulkinnot eivät paljasta edellisenkaltaisen käsityksen omaavista kirjoittajista kovinkaan arkaluonteisia seikkoja jo sen vuoksi, että usein juuri faktapitoisissa kirjoituksissa kirjoittajien omat henkilökohtaiset kokemukset ja näkemykset ovat taka-alalla. Sitä vastoin ne kirjoittajat jotka käsittelevät henkilökohtaisempia ja arkaluonteisempia asioita, kuten esimerkiksi pelkoa, traumoja ja sodan kauhuja lapsen näkökulmasta, eivät taasen selvästikään miellä tutkijaa ensisijaisesti menneisyyden tapahtumiin liittyvistä faktoista, kuten päivämääristä tai tapahtumapaikoista kiinnostuneeksi. Nämä kirjoittajat kokevat tärkeäksi sen, että heitä, sodan kokeneita yksilöitä, kuunnellaan ja heidän kokemuksensa huomioidaan. Monista lukijalle osoitetuista metakerronnallisista kommenteista on implisiittisesti luettavissa myös vapautuminen pitkään jatkuneesta vaikenemisesta tai siitä tunteesta, että lapsen kokemusta ei ole katsottu tärkeäksi.

Tekijänoikeudet ja yksityisyyden suoja

Kysymykset tutkittavien yksityisyyden suojasta ja toisaalta tekijänoikeuksista ovat olennaisia tutkimuseettisiä toimintatapoja pohtiessa. Suomessa folkloristien tutkimusaineistonaan käyttämät erilaiset muistelukirjoitukset ja omaelämäkerrat on tavallisimmin tuotettu erilaisissa kilpailu- ja teemakeruissa. Tästä johtuen muistelukirjoitusten tutkijoita ei ohjaa pelkästään hänen itsensä eettisiksi arvioimat toimintatavat, vaan myös keruuorganisaation periaatteet. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistolla on olemassa ohjeet kirjoittajien yksityisyyden suojan turvaamiseksi, joita tutkijan tulee noudattaa ja joiden noudattamiseen kirjoittajat luottavat luovuttaessaan aineistoja arkistoon ja tutkimuskäyttöön. Nämä ohjeet muun muassa suosittelevat kirjoittajan nimien poistamista arkaluonteisista aineistoesimerkkilainauksista ja kirjoittajiin viittaamista iän ja sukupuolen mukaan. (Ks. myös Kaarlenkaski 2012, 120; Latvala 2005, 19–21; Pöysä & Timonen 2004, 241–247.) Kävin sähköpostikirjeenvaihtoa Kansanrunousarkiston arkistotutkija Juha Nirkon kanssa toukokuussa 2013 arkiston anonymisointisuosituksista ja hänen mukaansa nimien mainitsematta jättäminen on aineiston viittaamisen lähtökohta, mutta mikäli haluan perustellusti mainita kirjoittajien nimet, on

tähän hyvä pyytää kirjoittajilta lupa. (Nirkko 2013.) Muistelukirjoitus- ja omaelämäkerrallisten aineistojen tutkimuksessa anonymisoinnin suhteen on menetelty eri tavoin¹⁷.

Päätös tutkittavien anonymisoinnista tai nimien ilmoittamisesta ei koskaan yksinomaisesti riitä tekemään tutkijan tulkinnoista ja aineistonkäsittelystä eettistä ja oikeudenmukaista. Eettisesti kestävien tulkintojen tekeminen edellyttää pikemminkin aineistojen ja sitä kautta myös kirjoittajien intentioiden syvää tuntemista sekä halua kunnioittaa heidän ja heidän lähipiirinsä yksityisyyden suojaa. Väitöskirjaprosessin aikana olen moneen kertaan muuttanut käsitystäni siitä, minkälainen eettinen käytäntö on anonymisoinnin suhteen tämän tutkimuksen kohdalla olisi toimivin. Yksi ratkaisu olisi ollut välttää aineistositaatteja. Katsoin kuitenkin, että aineistoesimerkkien esiin tuominen on tärkeää, jotta kirjoittajien ilmaisun ja kerronnan tavat, intentiot sekä kirjoitusten sanoma välittyisi tutkimuksesta. On myös selvää, että suorat lainaukset, silloin kun ne on edustavasti ja kirjoituskokonaisuutta vääristelemättä valittu, edistävät tutkijan tulkintojen ja argumentaation läpinäkyvyyttä.

Väitöskirjatutkimuksessani¹⁸ päädyin useiden eri vaihtoehtojen läpikäymisen jälkeen jättämään kirjoittajien nimet pois tutkimus-

17 Yleisin käytäntö viimeaikaisissa tutkimuksissa on ollut poistaa tutkimustekstistä kirjoittajan nimitiedot ja viitata kirjoittajiin vaihtelevasti ikä-, sukupuoli- ja paikallisuusmäärein tai arkistoidun aineistokäsikirjoituksen sivunumeron perusteella (Latvala 2005; Lauren 2006; Taira 2006; Hatakka 2011; Stark 2011), nimimerkillä (Kaarlenkaski 2012) tai sepitetyillä nimillä (Sääskilahti 2011). Joissain tutkimuksissa kirjoittajiin on viitattu myös nimillä (esim. Pöysä 1997; Saresma 2007). Sosiaalitieteissä on korostettu näkemystä siitä, että tutkijan on pyrittävä anonymisoimaan tutkimansa henkilöt mahdollisuuksien mukaan. Toisaalta erilaisten aineistojen kohdalla on myös huomautettu, että informanttien halu tulla nimetyiksi tutkimuksessa voi tehdä anonymisoinnin periaatteesta myös tutkimuseettisesti ongelmallista. (Kuula 2006a; 201–204; Kuula 2006b, 133; Josselson 1996, xii; vrt. Latvala 2005, 20; Sääskilahti 2011, 54; Saresma 2007, 139.)

18 Lasten evakkomatka -kirjoitukset olivat myös pro gradu tutkimukseni aineistona ja tuolloin päädyin käyttämään kirjoittajista ja muista kirjoituksissa mainituista henkilöistä sepittämiäni peitenimiä. Lisäksi mainitsin kirjoittajista heidän syntymävuotensa ja lähtöpitäjänsä luovutetussa Karjalassa. Aineistoon ja aineistositaatteihin viittasin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruulle antaman signumin LEM sekä käsikirjoitussivunumeron mukaan. Päätyessäni pro gradu -työssäni osittaiseen anonymisointikäytäntöön en huomioinut evakkomatkakirjoitusten kirjoittajien tekijyyteen liittyvää problematiikkaa ja sen vaikutuksia tutkimusetiikkaan. Sepitettyjen nimien käyttäminen esimerkiksi koodien sijaan perustui pro gradu -työssäni siihen, että niiden avulla oli mahdollista rakentaa teksti siten, että yksittäiset kirjoittajat erottuvat toisistaan myös lukijalle.

tekstistä aineistolainauksen välittömästä yhteydestä. Päätös jättää kirjoittajien nimet tekstistä pois ei kuitenkaan ollut yksinkertainen, johtuen lasten evakkomatka -kirjoitusten tekijöiden intentioiden moninaisuudesta ja heidän lainmukaisesta oikeudestaan tulla mainituiksi tekstien tekijöinä. Kirjoittajilla on teksteihinsä tekijänoikeudet, jotka tutkijan on otettava huomioon. Tekijänoikeuslain mukaan teoksen osan siteeraaminen on luallista tieteellisessä tutkimuksessa (TekL 404/1961, 22§). Lain mukaan tekijä on myös ilmoitettava hyvän tavan mukaisesti, mikäli teosta tai sen osaa lainataan (TekL 404/1961, 3§). Päädyin ilmoittamaan evakkomatkakirjoitusten tekijöiden nimet tutkimukseni lähdeluettelossa, samaan tapaan kuin Ulla-Maija Peltonen teki väitöskirjassaan (Peltonen 1996, 57–58), mutta käytän kirjoittajista peitenimiä analysoidessani tekstilainauksia.

Sepittämäni peitenimet ovat yleisiä suomalaisia etunimiä ja sukunimen sijaan peitenimi viittaa kirjoittajan lähtöpitäjään tähän tapaan: ”Vantaan Ulla”. Peitenimien sepittämistä perustelen sillä, että nimien poisjättäminen tekee kirjoittajat yhtenäiseksi etäiseksi massaksi. Peitenimien käyttäminen aineistoon viitatessa, koodin tai pelkän sukupuolen ja syntymävuoden mainitsemisen sijaan, selkeyttää luettavaa tekstiä. Nimen myötä kirjoittajat erottuvat paremmin toisistaan, ja lukijan on helpompi havaita se, jos saman kirjoittajan tekstiä käsitellään tutkimuksen eri kohdissa. Mainitsen myös kirjoittajien syntymävuodet, sillä niiden pohjalta lukija voi päätellä kunkin kirjoittajan iän evakkomatkan aikaan. Lähtöpitäjän mainitseminen on tärkeää sen vuoksi, että monet kirjoittajat tuovat erityisesti esiin kotipitäjäänsä ja paikallisuuttaan luovutetussa Karjalassa. Aineistoon ja aineistositaatteihin viitaan kansanrunousarkiston keruulle antaman tunnisteiden LEM sekä käsikirjoitusivunumeron mukaan, koska katson, että arkiston käyttösäännöt sopimuslomakkeineen pitävät puolestaan huolen viitteiden takana olevien henkilöiden riittävästä yksityisyydenturvasta. Yksi-kään kirjoittajista, joihin tekstissäni viitataan, ei ole pyytänyt täyttä anonymisointia, vaan he ovat lähettäneet kirjoituksensa arkistolle kenties ajatuksena, että ne voidaan jopa kokonaisuudessaan julkaista¹⁹. Kaksi kirjoittajaa ovat valinneet itselleen nimimerkin, jolla viittaaan heihin. Heidän nimiään ei mainita myöskään lähdeluettelossa.

19 Keruuilmoituksessa mainittiin mahdollisuus julkaista kirjoituksia.

Epäilemättä tutkimusaineistoni kirjoittajien joukossa on myös niitä, jotka olisivat toivoneet nimensä mainintaa kirjallisten töiden-
sä lainausten välittömässä yhteydessä, mutta myös niitä, jotka tyy-
tyvät mieluummin nimettömän informantin, tiedonantajan roo-
liin. Yhteydenotto kaikkiin kirjoittajiin kymmenen vuoden jälkeen
olisi ollut haasteellista ja vienyt kohtuuttomasti työaikaa. Päädyin
kaikkien tekijöiden nimien pois jättämiseen tekstin sisältä aineis-
tolainausten välittömästä yhteydestä, jotta välttäisin vaikutelman
erilaisten kirjoitusten sekä muistelun ja kertomisen tapojen arvot-
tamisesta, mikä olisi äärimmäisen epäeettistä. Kaikki kirjoitukset
ja kertomisen tavat ja tyylit ovat yhtä arvokkaita ja ilmentävät eri-
laisia kertomisen motiiveja. Toinen syy siihen, miksi kirjoittajien
nimiä ei ole mainittu, liittyy kirjoitusten sisältöihin, mahdolliseen
arkaluonteisuuteen ja henkilötietolakiin (Hetil 523/1999). Lain
tarkoituksena on toteuttaa henkilön ja hänen lähipiirinsä yksityi-
syyden suojaa henkilötietoja käsitellessä. Näin ollen pelkkä kirjoit-
tajien luvan kysyminen heidän nimiensä mainintaan voisi joissain
tapauksissa olla riittämätöntä. Heidän lähipiirinsä henkilöt voisi-
vat kokea, että kirjoittajan nimen ilmoittaminen voisi tuoda esiin
tietoja myös heistä itsestään ja siten loukata heidän omaa yksityi-
syydensuojaansa. Sitä, minkä aiheen tai tiedon kukin kokee arka-
luonteiseksi, on mahdotonta määrittää. Katsoinkin, että tekijöiden
nimien mainitsematta jättäminen aineistolainausten yhteydestä
on turvallisempi vaihtoehto kuin sen arvioiminen, mitkä asiat kir-
joittaja tai hänen lähipiirinsä kokee arkaluonteisiksi (Kuula 2006a,
91–92, 135–137, 207; Heimo 2010, 29; Latvala 2005, 20). Ratkaisulla-
ni olla mainitsematta kirjoittajien nimiä on nähdäkseni pienemmät
mahdolliset haitat kuin nimien mainitsemisella.

Tutkijan paikantuminen ja tutkimuksen vaikuttavuuden arviointi

Tutkijan oman position ja paikantumisen sekä tutkimuksen vai-
kutusten arviointi on noussut viime vuosikymmenten kuluessa
tärkeäksi tutkimusetiikan osa-alueeksi folkloristiikassa, muistitie-
totutkimuksessa ja etnologiassa (esim. Taira 2004 79; Fingerroos
2004, 24–27; Fingerroos 2003; Vakimo 2001, 53–54; Kaarlenkaski
2012, 36–38). Tutkijan tulkintanäkökulman tiedostaminen, esille
tuominen ja reflektointi edistävät parhaimmillaan tehtyjen tulkin-
tojen ymmärtämistä. Sellaisena ne tukevat ja selittävät argumen-
tointia. Esimerkiksi etnografisessa kenttätöihin ja siten ihmisten
väliseen fyysiseen kommunikaatioon pohjaavassa tutkimuksessa

tutkijan persoona vaikuttaa keskeisesti tutkimusprosessiin ja tutkimuksen tuloksiin. Ihmisten välisessä kohtaamisessa tutkija ei ole koskaan läsnä yksinomaan havainnoivana osapuolena, vaan myös vuorovaikutuksessa toisen osapuolen, tutkittavan tai tutkittavien kanssa. Tutkittavien kommunikointi ja käyttäytyminen tapahtuu tällöin vuorovaikutuksessa tutkijan kanssa. Se minkälainen vaikutus tutkijan henkilöllä ja persoonalla sekä roolilla kyseisessä kulttuurisessa ja sosiohistoriallisessa kontekstissa on, vaikuttaa siten myös tutkimuksen aineiston muotoutumiseen, sen perusteella tehtäviin tulkintoihin sekä argumentaation uskottavuuteen. Esimerkiksi Karina Lukin (2011) on nenetsien kerrontaa käsittelevässä etnografiseen kenttätöyöhön perustuvassa väitöskirjassaan todennut, että havainnot vieraasta kulttuurista ovat aina vaillinaisia johdun tutkijan erilaisesta kulttuurisesta kompetenssista ja ymmärryksestä. (Lukin 2011, 86.) Lukinin havainto on olennainen myös kirjoitettujen aineistojen ja ”tuttujen” kulttuurien tutkimuksessa. Oli tutkimuskohde tutkijalle kulttuurisesti tuttu tai vieras, tutkijan tehtävänä on aina kriittisesti arvioida sitä, mihin oma ymmärrys tutkittavasta kulttuurista ja yhteisöstä kulloinkin riittää. Jos tutkija luottaa siihen, että tuntee tutkimuskohteensa kontekstit ja tavan hahmottaa maailmaa eräänlaisen ”sisäpiiriläisyyden” vuoksi, voivat tulkinat perustua jaetun kulttuurin ymmärtämisen sijaan tutkijan subjektiiviselle ymmärrykselle, joka on läheisyyden vuoksi syrjäyttänyt erilaisuuden vivahteet. Vieraan kulttuurin kohdalla oman ymmärrysten rajallisuuden unohtaminen taas johtaa helposti virhetulkintoihin tai tarpeettomaan eksotisointiin. Tutkijan työssä ja tutkimuksen teossa tärkeintä ja vaikeinta onkin tutun näkeminen vieraassa ja vieraan tutussa.

Tutkijan oman paikantumisen reflektoinnin, niin kuin yleises-tikin tutkimusetiikan kohdalla on oltava erityisen huolellinen sen suhteen, mikä on oleellista kyseessä olevan tutkimusasetelman kannalta. Tutkimuseettiset käytänteet ja tutkijan itsereflektion mal-lit eivät ole automaattisesti ja samoilla periaatteilla sovellettavissa eri tutkimuksiin. Kirjoitettuihin muisteluaineistoihin tai historialli-siin arkistoaineistoihin perustuvan tutkimuksen kohdalla tutkijan oman position relevantti arvioiminen on toisenlaista kuin etnogra-fisessa kenttätöyössä ensinnäkin siksi, että tutkijan ja informanttien välinen suhde ei ole välitön ja fyysinen. Välittömän suhteen puut-tuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö keruuaineistojen kir-joitattajien ja tutkijoiden välillä olisi vuorovaikutusta lainkaan, vaan

pikemminkin sitä, että vuorovaikutus on erilaista ja se näyttäytyy erilaisina käsityksinä lukijoista, metakerrontana sekä kerääjätahon puhutteluna. Välittömän suhteen puuttuminen synnyttää myös erilaisia tutkimuseettisiä kysymyksiä ja haasteita, koska tutkijalla ei ole välitöntä mahdollisuutta tehdä tarkennuksia ja kysyä tutkittavien mielipiteitä samaan tapaan kuin etnografisessa kenttätyössä ja haastatteluissa. Monet tutkimuseettiset kysymykset ovat myös metodologisia ja liittyvät siihen, mitä kysymyksiä minkinlaiselta aineistolta voidaan kysyä, mitä metodeja ja teorioita soveltaen. Myös metodologiset valinnat ja paikantuminen tieteelliseen kenttään ovat olennaisia tutkijan paikantumisen reflektoinnin, aineistojen ja tutkittavien eettisen kohtelun sekä argumentaation näkökulmasta (Fingerroos 2003; Mikkola 2009, 34).

Katson, että tutkijan position arviointi on paikallaan siinä määrin, kun sen voidaan olettaa vaikuttavan tulkintaan. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta esimerkiksi sukupuoleni, ei-siirtokarjalainen taustani tai paikallisuuteni reflektointi ei ole merkitsevää. Suomalaisessa yhteiskunnassa eläneenä ja suomalaisen koulutuksen läpikäyneenä uskon kykeneväni perehtymään evakkokarjalaisten kulttuuriin siten, kun se on oleellista tämän tutkimuksen kannalta. Ryhmään kuulumisen tai kuulumattomuuden kysymyksiä olennaisempi seikka tutkijan positioni kannalta on mielestäni tutkimuksellinen positioitumiseni. Tutkimukselliset lähtökohtani paikantuvat pääasiassa folkloristiikkaan, muistitietotutkimukseen ja monitieteiseen kerronnantutkimukseen, ja tämänkaltainen asemoituminen ohjaa tarkastelukohteiden valintaa ja tutkimuskysymysten muotoutumista. Tutkimuksellinen positioitumiseni vaikuttaa myös kompetenssiini selvittää muistelukerronnan poetiikkaan ja menneisyyden kertomiseen kytkeytyviä tutkimuskysymyksiäni enemmän kuin ei-karjalaisuuteni tai sukupuoleni. Tässä tutkimuksessa pyrin ymmärtämään lapsievakkojen muistelukirjoituksia ja kerrontaa. Pyrkimyksenä ei ole sulautua evakkojen tulkintahorisonttiin empatialla, vaan pyrkiä ymmärtämään muistelukerrontaa metodisella tekstien tulkinalla.

Tutkimuksellani ei luultavasti ole suurtakaan vaikutusta tutkimusaineiston kirjoittajiin tai heidän viiteryhmäänsä, evakkolapsiin. Pikemminkin tutkimukseni voi vaikuttaa tuleviin muistelukirjoituksiin. Se voi tuoda kerronnan tapoja näkyviksi ja siten edistää tai vähentää niiden käyttöä. Tämä toki riippuu kirjoittajien valinnoista ja arvostuksista. Tutkimuksen vaikutuksena voi olla myös

näkökulmien avaaminen sodan kokeneen lapsen kokemuksiin nimenomaan vuosikymmeniä itse kokemusten jälkeen tuotettuina, tietynlaisia poeettisia piirteitä omaavina muistelukirjoituksina. Tämä toivottavasti avaa myös laajempia näkökulmia siihen, kuinka yksilöt ja yhteisöt rakentavat menneisyyttään suhteessa elettyyn elämään, nykyhetkeen ja tulevaisuuteen, sekä sen myötä yksilöllisten ja yhteisöllisten identiteettiprosessien ymmärtämiseen ja tulkintaan.

2. Tutkimuksen metodologia

Muistelukerronnan todellisuus

Tutkimukseni perusta on näkemyksessä, jonka mukaan lapsuuden evakkomatkakertomukset ovat kirjoitettuja esityksiä koetuista ja muistetuista tapahtumista. Ne ovat muistelua ja kerrontaa. Sanoilla muisti, muisto, muistaminen ja muistelu on toisistaan poikkeavat merkitykset. Muisti ja muistaminen viittaavat tiedon tallentumiseen, oppimiseen sekä mieleen palauttamiseen. Psykologian kokeellisissa muistin tutkimuksissa muisti esiintyykin rajattuna ja määrittyneenä kohteena, eräänlaisena tietämisen objektina. (Määttänen 1996, 14.) Muistelu sitä vastoin on toimintaa tietystä tilanteesta, jossa kertoja palauttaa mieleensä elämäkokemuksiaan, arvioi elämäänsä sekä tulkitsee ja jäsentää menneisyyttään uudelleen (Saarenheimo 1997, 23, 90). Muistelussa aktivoidaan muistin tuotteita, toisin sanoen muistoja. Muistot perustuvat yksilölliseen elämykseen, joka usein liittyy yhteisöllisesti koettuun tapahtumaan. (Korkiakangas 1996, 17.) Muistelijan näkökulmasta muistelussa voi jakaa kokemuksia sekä arvioida niitä suhteessa toisten kokemuksiin. Muistelussa voi pohtia elämäkulkua ja oman elämän suhdetta ympäristöön ja historiaan. Muistelussa muistelija tai kertoja voi myös luoda omia, julkista historiaa myötäileviä, kritisoivia tai täydentäviä tulkintojaan menneestä. Muistelu voi olla myös ihmisten jokapäiväistä kanssakäymistä ja ajanvietettä, joka voi lujittaa ihmissuhteita. (Ukkonen 2000, 11–12.)

Se miten tulkitsemme evakkomatkakertomuksia, pohjautuu kirjoittajan kokemukselleen ja muistolleen kerronnassa antamaan merkitykseen ja muotoon. Useat humanistiset tutkimussuunnat pohjaavat ajatukselle siitä, että ilmiöt ja kokemukset ovat juuri sitä, minkälaisina ne näyttäytyvät. Tällöin kerronta ja kielelliset tulkinnot eivät ole vajavaisia todellisuuden kuvauksia, vaan ne tuottavat todellisuutta ja ovat sitä (esim. Berger & Luckman 2000; Hacking 2009)²⁰. Tämä tarkoittaa myös sitä, että kieli ja kerronta ovat sosi-

20 Myös fenomenologisen hermeneutiikan mukaan kokemuksen tavoittaminen on mahdollista vain tutkimalla kokemusten tulkintoja, eli toiminnan kautta syntyneitä tuotteita, kuten kertomuksia, kieltä tai symboleita. (Ricoeur 2000.) Näkökulmaa kielestä ja kerronnasta merkityksiä ja todellisuutta tuottavana on sovellettu monipuolisesti erilaisten kertomusten tutkimuksessa. Kerronnantutkimuksen piirissä näkökulma on yleinen (esim.

aalista maailmaa muokkaavaa. Michael Silversteinin mukaan kielellisiä funktioita on kahdenlaisia, tarkoituksellisia ja indeksisiä. Tarkoituksellinen kielen käyttö on sitä, mitä lausuja tai kirjoittaja ajattelee tietoisesti kielellä tekevänsä. Kielen indeksinen funktio taas on sitä, että kieli tai lausuma sisältää aina tietoa kontekstistaan ja viittaa siihen, mistä johtuen kieli aina myös luo ja muokkaa kohdettaan. Indeksinen kieli on aina myös refleksiivistä eli se kertoo puhujien käsityksestä kielestä ja itsestään kielen käyttäjinä. Kielen performatiivisuus merkitsee sitä, että kielellä kuvaillaan, luodaan ja muutetaan asiantiloja sekä kielenkäyttöä. (Silverstein 1976; 1985; 1993; Rojola & Laitinen 1998, 12–16; Laitinen 1998, 83–85; Austin 1962; vrt. Garfinkel 1967)²¹. Kielenkäytöllä ja valitulla tyylillä on myös sosiaalinen aspekti. Kielelliset valinnat yhdistävät ryhmäksi ja erottavat toisista ryhmistä. (Nordlund 2013, 119; Irvine 2001, 21–23.) Evakkomatkakirjoitukset sisältävät performatiivista kielenkäyttöä. Laajasti ne voidaan ymmärtää tekoina, toimintana ja kielellisinä valintoina, jotka sellaisina tuottavat todellisuutta ja vaikuttavat siihen. Tämän lisäksi muistelukirjoitukset, kuten menneisyyden muistelu ja siitä kertominenkin ovat retorista toimintaa, jolla pyritään johonkin päämäärään ja jolla on seurauksia, esimerkiksi eettisiä tai poliittisia. Kerronta ei ole ainoastaan tapahtumien esittelyä vaan itsessään myös tapahtuma. (Hodgkin & Radstone 2006, 1; Jackson 2002; vrt. Phelan 1996; Samuel 1994.)

Tutkimukseni taustalla on myös ajatus siitä, että kertomuksen, kuten minkään lausuman muotoa ja sisältöä ei voi erottaa toisistaan. Lausuman kielellinen muoto ja ilmaisun konventiot, jotka ymmärretään samanaikaisesti sen sisällön kanssa (joka muistelukerronnassa viittaa eletyn elämän tapahtumiin ja kokemuksiin), ovat mukana luomassa lausuman merkitystä (esim. Bakhtin 1981; 1986). Kun kokemuksia ja menneen todellisuuden esityksiä tarkastellaan tekstiin ja kerrontaan paikantuneina, tulevat ne myös riippuvaisiksi kielen ja kerronnan kuvaannollisesta ulottuvuudesta. Teoriat kielen kuvaannollisuudesta johtavat Roman Jakobsonin jäsennykseen kielen olemuksen kaksinaisuudesta. Jakobsonin

Hovi 2007, 100–102; Widdershoven 1993; Bruner 2004) ja sitä on sovellettu myös uskomustarinoiden (Koski 2007a) ja runouden (Tarkka 2005, 79–80) analyysiin.

21 Kielen performatiivisuus ja vaikutus todellisuuteen ei ole pysyvä vakio, vaan se vaihtelee riippuen kulttuurin ja lausumaan liittyvistä kontekstuaalisista muuttujista, kuten esimerkiksi genrestä tai kirjoituskonventioista. (Bauman & Briggs 1990, 63–64; Ricoeur 2000: 41; Austin 1962.)

mukaan kielellisten rakenteet perustuvat kahden luonteeltaan kuvaannollisen logiikan, yhdistämisen ja valinnan (*combination, selection*) varaan. Yhdistämisessä osien keskinäinen suhde perustuu peräkkäisyydelle ja valinnassa samankaltaisuudelle. Kielen käyttäjät hyödyntävät näitä kuvaannollisia tapoja merkitysten tuottamiseen ja ymmärtämiseen. Puhuja valitsee kielelliset komponentit ja yhdistelee ne mielekkäiksi kokonaisuuksiksi kulttuurisen koodin perusteella, jonka vastaanottaja myös tuntee. (Jakobson 1987, 98–100.) Jakobsonin mukaan molemmat moodit ovat luonteeltaan kuvaannollisia. Peräkkäisyys rinnastuu metonymiaan, joka on tyyppillistä (realismin) proosan ja kansanepiikan poetiikalle. Samankaltaisuus taas vertautuu metaforaan, joka dominoi romantiikan ja symbolismin tyyliuuntien kirjallisuuden sekä lyyrisen kansanrunon poetiikkaa.²² (Jakobson 1987, 109–114.)

Lausumien sisällön ja muodon erottamaton yhteys ei kuitenkaan merkitse äärimmäistä relativismia, sitä, että diskurssin muoto mitätöisi sisällöllisen merkityksen tai sen mahdollisuuden viitata tekstin ulkoiseen todellisuuteen. Muodon ja sisällön liitto ei myöskään merkitse sitä, että kirjaimellinen ja kuvaannollinen, todellinen ja kuvitteellinen olisivat diskurssissa toisensa poissulkevia vaihtoehtoja. Sen sijaan ne ovat jatkumon ääripäitä, joiden väliin kaikki lausumat sijoittuvat. Pelko muodon ylivoimasta suhteesta sisältöön diskurssin ja lausumien merkityksessä onkin vastareaktio strukturalistisen kielitieteen ja kirjallisuudentutkimuksen äärimäisiin muotoihin, joissa diskurssin sisältö ja tuottaja nähtiin alisteisina muodolle. Jyrki Pöysä on kutsunut ilmiötä yksinkertaistetuksi sosiaalideterminismiksi, jossa yksilön kokemukset ymmärretään kielen määräämiksi, sille täysin alisteisiksi. Tähän samaan problematiikkaan paikantuu myös narratiivisen tutkimuksen piirissä käyty keskustelu ihmisen ja ”rakenteen” asemasta toimijuuden analysoimisen ja postitiointiteorian ja -analyysin pii-

22 Jakobson myös huomauttaa, että vaikka metonymia ja metafora molemmat edustavat kielen kuvaannollisuutta, ei proosan, erityisesti realistisen proosan metonymisyyttä ole analysoitu tai välttämättä edes tunnistettu. Symbolismin ja romantiikan tyyliuuntien yhteydessä metaforaa on analysoitu sen sijaan laajasti. (Jakobson 1987, 111.) Hayden White huomauttaa, että keskustelu kielen ja diskurssin kuvaannollisuudesta on lingvistien parissa vielä kesken ja osalle kielen kuvaannollinen ominaisuus on analyysin kannalta toissijaista. Ensiarvoisena sen näkee Whiten mukaan esim. Jakobson, Benveniste, Derrida, Todorov ja Barthes. (White 2000, 179 alaviite 18.)

rissä.²³ (Pöysä 2009, 316–321.) Kuitenkin jo Jakobson korosti yksilön kykyä manipuloida metaforisen ja metonymyisen kytkemisen tapoja. Puhujan (tai kirjoittajan) valinnat, mieltymykset ja mentaaliset ominaisuudet vaikuttavat kulttuuristen ja historiallisten trendien ohella yksilölliseen tyyliin sekä siihen, kumpi troopeista metafora vai metonymia dominoi yksilön tapaa tuottaa kielellisiä merkityksiä. (Jakobson 1987, 109–114.)

Jakobsonin teoriaa kielen olemuksen kaksinaisuudesta (Jakobson 1987, 97–100, 109–114) on sittemmin sovellettu myös menneisyyttä koskevan diskurssin ja muistelun olemuksen jäsentämiseen. Esimerkiksi muistitietotutkija Alessandro Portelli on todennut, että konventionaalisessa kirjoitetussa historiassa eri tapahtumat koostetaan lineaariseksi ja kronologisesti kertomukseksi valikoiden niitä syntagmaattisesti. Suullisessa muistelukerronnassa sen sijaan kytketään tapahtumia yhteen assosioiden, koska ne liittyvät henkilöhtaisessa ja kokonaisvaltaisessa muistissa yhteen paradigmaattisesti. (Portelli 1997, 101; vrt. Hastrup 1987, 262–263; Valeri 1990, 157; Nagy 2002, 244; Siikala 2000.) Portellin huomiot pätevät myös kirjoitettuun muistelukerrontaan. Evakkomatkakirjoitusaineiston kirjoittajat hyödyntävät molemmia kytkennän tapoja, usein saman kirjoituksen sisällä, rakentaessaan muistelukirjoitusta omasta evakkomatkastaan.

Kun tutkimuksen kohteena on muistelu, kysymys muistojen ja todellisuuden suhteesta on olennainen. Jorma Kalela on todennut, että ajatus ihmisten väärin muistamisesta on harhaanjohtava. Keskittyminen muisteltujen asioiden paikkaansa pitävyyteen voi luoda myös tutkijoille harhan asioiden yksioikoisesta oikeellisuudesta. Tämä taas voi johtaa tutkijan todellisuuskäsitysten asettamiseen valta-asemaan. Kalela korostaa, että näkemys siitä, että tutkijan oma

23 Jyrki Pöysä näkee tämän keskustelun juuret feministiseen sukupuolittuneen toimijuuden kritiikissä ja diskursiivisen psykologian sosiaalipsykologian perusteita koskeissa keskusteluissa, joiden lähtökohta on jälkistrukturalistisessa autonomisen subjektikäsityksen koherentin identiteettikäsityksen purkamisessa. Esimerkiksi Wendy Hollway on varoitellut diskurssideterminismistä sukupuolittuneen toimijuuden tarkastelun yhteydessä ja muistuttanut, että vaikka yksilöiden kokemukset ja käytännöt ovatkin suhteessa kulttuuristen diskurssien määrittämiin subjekti- ja objektiasemiin, ovat diskurssit kuitenkin historiallisia, muuttuvia ja muutettavissa. (Hollway 1984.) Kerronnan tutkimuksessa keskustelua subjektiviteetin autonomian asteesta on käyty positiointiteorian ja positiointianalyysin piirissä. Esimerkiksi Michael Bamberg on korostanut, että ihmiset eivät ole vain diskurssin tarjoamien positioiden valitsijoita, vaan toimijat tuottavat ja muokkaavat positioita kertomuksissa.

persoona ja subjektiivinen käsitys maailmasta olisivat erotettavissa tutkijan neutraalina pidetystä tavasta tarkastella maailmaa työssään, on virheellinen. (Kalela 1999, 146–147.) Kalela kytkee ajatuksensa historian tutkimuksen piiriin, mutta myös muistitietotutkijoiden on tarpeen jäsentää käsityksiään muisteluaineiston todellisuussuhteesta, niiden referentiaalisuudesta. Hyvä ohjenuora on mielestäni se, että totuus voidaan mieltää moniulotteiseksi esimerkiksi historiallisesta, psykologisesta ja narratiivisesta totuudesta koostuvaksi (BenEzer 2006, 42–45; Heimo 2010, 58–59). Vaikka tutkimukseni kohteena on ensisijaisesti muistelukirjoitusten kerronnallinen ja kommunikatiivinen ulottuvuus, on kysymys muisteluaineistojen suhteesta totuuteen tärkeä. Katsonkin mikrohistorioitsija Carlo Ginzburgin tapaan, että muistelukerronnan tai historian kirjoituksen kielellisen ja kerronnallisen olemuksen tunnustaminen ei vähennä kertomusten potentiaalia kuvata menneisyyden tapahtumia ja niiden todellisuutta (Ginzburg 1996, 122, 141).

Tutkimukseni lähtökohtana on ajatus siitä, että muisteluaineistot viittaavat todellisiin menneisyyden tapahtumiin ja kirjoittajat pyrkivät merkityksellistämään menneisyyttä kirjoituksissaan. Kirjoittajat myös käsittävät ja tarkoittavat kirjoituksensa tavalla tai toisella totuuden mukaisiksi menneisyyden kuvauksiksi. (Ks. myös Peltonen 1996, 102.) Katson, että tutkijan tehtävänä on ymmärtää millä tavoilla ja minkä vuoksi kukin kirjoitus viittaa menneisyyteen. Olennaista tässä on se, että kirjoitusten referentiaalisuuden aste ja tapa liittyy siihen, minkälaisia merkityksiä kirjoittajat kirjoituksiinsa ja kirjoittamiseen liittävät. Kirjoittamisessa ei ole kyse samankaltaisesta toiminnasta kaikkien kirjoittajien kohdalla edes saman teemakeruun puitteissa. Kirjoittajien tavoitteet ovat erilaisia ja kirjoitukset merkityksellistyvät suhteessa erilaisiin diskursseihin, vaikka käsittelevät samaa aihetta. Tämän vuoksi evakkomatkakirjoitusaineiston sisäisen moninaisuuden huomioiminen on tärkeää tulkintoja tehdessä.

Muistitietotutkimus ja folkloristiikka

Tutkimukseni paikantuu osaksi suomalaista muistitietotutkimusta, jonka juuret ovat kansainvälisessä *oral history* -tutkimussuuntauksessa. Hyödynnän myös kulttuurisen muistitutkimuksen (*cultural memory studies*) näkökulmia. Nämä tutkimussuunnat ovat monitieteisiä ja ne jakavat osin myös tutkimuskohteensa, mutta

niiden oppihistoriallinen tausta ja tarkastelun painopiste eroavat toisistaan. Astrid Erll on jäsentänyt tutkimussuuntien keskinäistä suhdetta siten, että kulttuurinen muistitutkimus analysoi institutionaalisesti välittyntä ja vaalittua muistamista pitkällä aikajännteellä, ulottaen tarkastelun säteen satojen vuosien ja useiden sukupolvien päähän. Muistitietotutkimuksen kohteen Erll nimeää osuvasti ”kommunikatiiviseksi muistiksi”, jossa fokus on viimeaikaisempien tapahtumien arkisessa muistelussa ja kerronnassa, historiassa elämän kokemuksena. (Erll 2011a, 53–54.) Erittelen väitöskirjassani tutkimussuuntia lyhyesti siten, että näkökulmani muisteluun ja muistelukerrontaan tulee ymmärrettäväksi. Suuntausten periaatteista ja historiasta sekä tutkimussuuntien eroista löytyy erinomaisia esityksiä (esim. Heimo 2010, 42–44; Abrams 2010, 3–9; Hamilton & Shopes 2008; Erll 2011a, 53–57; Hodgkin & Radstone 2006; Green 2004; Perks & Thompson (toim.) 2004; Misztal 2003; Radstone 2000; Dunaway & Baum (toim.) 1996.)

Oral history -tutkimuksen synty on usein paikannettu Yhdysvaltoihin 1930-luvun lopulla alkaneeseen projektiin, jossa kerättiin ”tavallisten” amerikkalaisten elämäntarinoita sekä vuonna Columbian yliopistossa vuonna 1948 toteutettuun yläluokan muistitietohankkeeseen. (Heimo 2010, 42; Abrams 2010, 4.) Lynn Abramsin mukaan oral history -tutkimus on monitieteinen tutkimussuuntaus, joka viittaa yhtäältä ihmisten menneisyyttä ja muistoja koskevan puheen nauhoittamiseen (vrt. Perks & Thomson 2004, ix) ja toisaalta haastattelussa syntyneeseen tuotteeseen, kertomukseen. Se on samaan aikaan tutkimuksen metodi, jossa teoria ja käytäntö – tulkinta ja toiminta – ovat kietoutuneet yhteen. (Abrams 2010, 2–4; Portelli 1998.) Olennaista oral history -tutkimussuunnassa on mielestäni se, että se on kiinnostunut yksilöiden tavasta kokea ja hahmottaa menneisyyttä (Shopes & Hamilton 2008, x–xii). Oral history -tutkimuksessa voimakkaana pyrkimyksenä on ollut kyseenalaistaa ”perinteisen” historian tutkimuksen piirissä vallinnut kirjallisten lähteiden ylivalta ja vallitsevat tiedontuottamistavat. Se pyrki demokratisoimaan historian tutkimusta. Sen tavoitteena oli tuoda uusia suullisia aineistoja, muistitietoa sekä ihmisryhmiä ja yksilöitä tutkimuksen kohteiksi sekä menneisyyden tulkitsoijiksi ja historian kirjoittajiksi kansakuntien ja akateemisten historiantutkijoiden rinnalle. Tutkimussuunnan alkuaikoina tutkijat keskittyivät todistelemaan suullisten aineistojen autenttisuutta ja luotettavuutta todellisen menneisyyden kuvauksina kirjallisiin

”virallisen” historian tai ”perinteisen” historian tutkimuksen aineistoihin verrattuna, mikä johti kuitenkin ongelmiin. Vähä vähältä vastakkainasettelu suullisten ja kirjallisten aineistojen välillä kuitenkin lieventyi, ja tutkijat alkoivat pikemminkin korostaa oral history -aineistojen erilaista luonnetta menneisyyden tulkintoina, ei niinkään lähteinä. (Heimo 2010, 42–43; Jaago 2006, 5; Abrams 2010, 3–9; Grele 2006; Sharpless 2006; Teräs 2000; Portelli 2001; Thompson 1988.) Anne Heimo on huomauttanut, että huolimatta muistitietotutkimuksen piirissä vallitsevista tasa-arvoistamisen periaatteista, vallitsee akateemisen ja ei-akateemisen historianesitysten välillä selvä vastakkainasettelu. Myöskään sitä, mitä ”virallisella” historialla tarkoitetaan, ei useinkaan ole perusteltu. Heimo korostaa myös, että vastakkainasettelua hedelmällisempää olisi tarkastella erilaisten historian esitysten vuorovaikutusta ja yhteistoimintaa. (Heimo 2010, 18–19.)

Suomeen muistitietotutkimus saapui 1970–1980-luvuilla ja folkloristit kiinnostuivat laajemmin muistitietotutkimuksesta 1980-luvulla (Heimo 2010, 44). Suomessa tutkimussuunnan nimi oral history ja kysymys muistitiedon suullisuudesta on herättänyt paljon keskustelua. Jorma Kalela on todennut, että oral history -termin sananmukainen käänös, suullinen historia, on ongelmallinen, sillä oral history -tutkimuksissa yhdistävänä tekijänä ei useinkaan ole aineistojen suullisuus vaan kiinnittyminen muistitietoon. Kalela ehdottikin oral historyn suomenkieliseksi vastineeksi muistitietotutkimusta. (Kalela 1984, 4.) Ulla-Maija Peltonen taas suomen-si väitöskirjassaan oral historyn muistitietohistoriaksi, sillä oral history -termi viittaa sekä aineistoon että tutkimukseen (Peltonen 1996, 32; Fingerroos & Peltonen 2006, 8–9). Oral history -tutkimussuunnan suomenkieliseksi nimitykseksi on vakiintunut muistitietotutkimus. Sen piirissä tutkitaan suullisesti tuotettujen aineistojen ohella myös erilaisia kirjoitettuja aineistoja. Kattotermiksi omaelämäkerralliselle menneisyyttä käsittelevälle kerronnalle on yleistynyt muistelukerronta, joka voi tarkoittaa esimerkiksi haastatteluissa tuotettua suullista muistelua tai arkistoituja keruu- ja teemakirjoituksia tai muistitietoa. (Teräs 2000, 360; Ukkonen 2000, 20–21, 30; ks. myös esim. Peltonen 1996; Korkiakangas 1996; Ranninen-Siiskonen 1999; Latvala 2005.) Muistitietotutkimus vakiinnutti asemansa folkloristiikassa 1990-luvulla, mutta sitä voidaan pitää myös vakiintuneena poikki- ja monitieteisenä tutkimussuuntauk-

sena ja -metodina. (Fingerroos & Peltonen 2006, 17; Heimo 2010, 39, 44.)

Suomalaisen folkloristiikan piirissä käytiin muistitietotutkimuksen varhaisessa vaiheessa runsaasti keskusteluja muistitiedon suullisesta tai kirjallisesta muodosta. Myös muistitiedon ja muistelukerronnan suhdetta henkilökohtaiseen kerrontaan ja niin sanottuihin perinteisiin folkloregenreihin pohdittiin (Ukkonen 2000, 16). Nämä kaksi keskustelua liittyivät toisiinsa, ja niiden syyt kumpuavat kansanrunoutentutkimuksen oppihistoriasta. Suullisen ja kirjallisen välinen rajanveto oli pitkään keskeinen folkloristiikan tutkimuskohteen määrittäjä. Rajanveto palautuu monella tapaa folkloristiikan tai kansanrunoustieteen ja romantiikan kansa-käsitteiden yhteisiin juuriin²⁴ sekä suullisen kansanrunon ja kirjallisen taideronon jyrkkään vastakkainasetteluun²⁵. Folklore oli suullista ja kollektiivista, kansan tuottamaa, kun taas kirjallinen edusti kirjoittajayksilön yksilöllistä tulkintaa ja hengentuotetta. (Hautala 1957, 40–44.) Näin ollen suullisen ja kirjallisen väliseen rajanvetoon kytkeytyvät myös keskustelut perinteen tekijyydestä, henkilökohtaisuudesta ja kollektiivisuudesta. Varhaisen folkloristisen tutkimuksen tavoitteena oli löytää ”muinainen”, ”alkuperäinen” tai ”oikea” muoto eikä kirjallisten vaikutteiden tai perinnelajien

24 Aihe kytkeytyi myös ideologis-poliittisiin keskusteluihin nationalismista ja modernisaatiosta. (Apo 2007, 21–22: romantiikan nationalismista esim. Abrahams 1993.) Edelleenkin kysymystä perinteen suullisuudesta, kirjallisuudesta ja alkuperästä ei voida pitää neutraalina. Esimerkiksi satujen tutkimuksen piirissä kysymys ihmesatujen alkuperästä suullisina tai kirjallisina on herättänyt voimakkaita kannanottoja ja kiistoja (Journal of American Folklore 2010). Outi Lehtipuro on huomauttanut, että ajatus ”kansanihmisen” ja koulutetun ”kulttuuri-ihmisen” laadullisesta erilaisuudesta aiheutti lisäksi sen, että myös estetiikan näkökulmia vieroksuttiin pitkään folkloristiikassa, vaikka niillä on ollut yhteys kansanrunoutentutkimuksen herderiläisestä syntyvaiheesta 1700-luvun lopulta lähtien. (Lehtipuro 2006, 241.)

25 Kansanrunousarkiston suhtautuminen sepitteellisyyteen ja on ollut negatiivinen perinteenkeruun alkamisesta lähtien. (Pöysä & Timonen 2004, 245–246.) Sepitteellinen kirjoittaminen ja siihen viittaavat aineistot, niin runo kuin proosa-aineistot, nähtiin folkloristiikassa pitkään ongelmallisina tai epäkiinnostavina, kirjallisen kulttuurin ja kaunokirjallisuuden piiriin kuuluvina. ”Kansanihmisten” katsottiin kuuluvan suullisen kulttuurin piiriin, minkä vuoksi kansanihmisten kaunokirjallisuuteen viittaavat tuotokset nähtiin epäaitona jäljittelynä. (Kurki 2004, 69.) Fiktiomuodon käytölle on myös etsitty syitä. Proosan kohdalla fiktiomuodon on arveltu esimerkiksi ”kansan” mielissä arvokkaampaa kuin dokumentoivampi muoto. Myös keruutahojen nimissä esiintyvien runous- ja kirjallisuus-sanojen vaikutusta keruuvastauksiin ja niissä käytettyyn tyyliin on pohdittu. (Pöysä 2003, 155; Latvala 2005, 78).

sekoittumisen katsottu edustavan autenttista kansanperinnettä. Hybridimuodot²⁶ olivat ongelmallisia myös arkistoinnin näkökulmasta (Apo 2007; Abrahams 1993; vrt. Kurki 2004, 69). Suullinen ja kirjallinen nähtiin pitkään myös kommunikaatiomalleina erillisinä ja toisensa poissulkevinä (Ong 1958; Lord 1960).

Nämä näkökulmat huomioon ottaen 1980 ja 1990-luvuilla käyty pohdinta erilaisten muisteluaineistojen luonteesta ja muistitietotutkimuksen asemasta ei ole yllättävää. Folkloristiikan näkökulmasta muisteluaineistot olivat ongelmallisia eksplisiittisen henkilökohtaisuutensa ja referentiaalisuutensa vuoksi. Oral history -tutkimussuunnan näkökulmasta keruuaineistot herättivät kysymyksiä kirjallisen muotonsa vuoksi. Historiantutkimuksen piirissä kysymyksiä on herättänyt muistelun luotettavuus menneisyyteen liittyvän tiedon lähteenä. Muistitietotutkijat, folkloristit mukaan lukien, havaitsivat kuitenkin jo varhain, että muistelukerronnan, henkilökohtaisen kerronnan ja folkloren, kuten myös suullisen ja kirjallisen välinen ero ei ole ehdoton. Kaikenlainen, myös henkilökohtainen kerronta sisältää perinteellistä ainesta, esimerkiksi kiteytynyttä folklorea. (esim. Peltonen 1996; Stahl 2008 [1989]; Ukkonen 2000, 12–13, 237–238; Latvala 2005, 77–78)²⁷. Anne Heimon mukaan suomalaisen muistitietotutkimuksen erityisenä piirteenä voidaankin pitää juuri muistitiedon tarkastelemista kokemuskertomuksina ja folklorena (Heimo 2010, 44). Suomalaisen folkloristisen muistitietotutkimuksen pioneiritöinä voidaan pitää Ulla-Maija Peltosen (1996) tutkimusta Suomen vuoden 1918 sodan muistelusta ja Taina Ukkosen (2000) tutkimusta muistelupuheesta oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisena.

Folkloristiikkaa ja muistitietotutkimusta lähensivät myös esityskeskeisen folkloristiikan vakiintuminen Suomessa. Niin sanot-

26 Tuulikki Kurki on kutsunut kansanihmisten kirjoittamia kaunokirjallisia tekstejä välimaaston teksteiksi, joiksi hän lukee myös nykyisten harrastelija-kirjoittajien tekstit. (Kurki 2004, 82–83.)

27 Kun historian ja elämänvaiheiden kertaaminen alettiin nähdä folkloristiikan piirissä kerrontana ja folklorena rakenteettoman ja yksilöllisen muistelun sijaan, sille löydettiin monenlaisia tehtäviä ja ominaisuuksia, joita on nimitetty vaihtelevilla käsitteillä. Esimerkiksi henkilökohtainen kerronta, kokemuskerronta ja muistelukerronta ovat olleet yleisiä elämäkerrallisen ja menneisyyden tapahtumiin perustuvan kerronnan nimityksiä. Sitä on kuvattu myös perinnelajitermein, joita ovat esimerkiksi memoraatti, kronikaatti, juttu ja muistelmä. (Peltonen 1996, 38–46; Ukkonen 2000, 20–21.) Muisteluaineistojen suhteuttaminen ja sijoittaminen muuhun kertomusperinteeseen ja olemassa oleviin perinnelajijärjestelmiin saattaa olla myös vaikeaa. (Ukkonen 2000, 237–238.)

tu performanssikoulukunta toi mukanaan oivalluksen folkloren dynaamisuudesta ja sen esitysyhteyksien merkityksestä. Folklorea ei nähty enää jähmettyneinä aihelmina vaan käyttäjilleen merkittävinä ja elävinä kulttuurin ilmiöinä. (Siikala 1984, 11.) Kenttätö- ja aineistohavaintojen pohjalta on sittemmin todettu monilla tutkimusaloilla, että suullisen ja kirjallisen välillä vallitsee, ja on myös historiallisesti vallinnut, vastakkainasettelun ja yksipuolisen lainautumisen sijaan vuorovaikutus ja dialogi. Tutkimuksen mielenkiinto on siirtynyt kirjallisten ja suullisten piirteiden erottelusta niiden välisen vuorovaikutuksen tarkasteluun. (Esim. Goody 1987; Finnegan 1988; Salmi-Niklander 2004; Kurki 2006; Apo 2007.) Myös kirjallistumisen prosessit ovat nousseet merkittäväksi monia tieteenaloja kiinnostavaksi tutkimuksen suunnaksi myös Suomessa (esim. Kuusmin & Driscoll 2013; Laitinen & Mikkola 2013). Muistitietotutkimus ilmentääkin tutkimusalojen monitieteistä määrittymistä. Tämä kehitys on tuonut uusia näkökulmia myös folkloristiikan tutkimuskohteeseen²⁸.

Suomalaisen muistitietotutkimuksen ominaispiirteitä ovat monipuolisten, sekä suullisten haastatteluaineistojen että kirjallisten arkistoaineistojen käyttö, niiden kerronnallisuuden tarkastelu sekä metodologinen suuntautuneisuus. (Fingerroos & Haanpää 2006, 26–27; Peltonen 2006, 107.) Myös tässä tutkimuksessa muisteluaineistoja lähestytään ensisijaisesti kerrontana. Yksi syy muistelun kerronnallisen ja metodologisen ulottuvuuden painottumiselle on se, että muistitietotutkimusta on tehty paljon folkloristiikan piirissä, jossa tarkastelun keskipisteessä ovat tyypillisesti olleet perinteen sisällön lisäksi myös sen muoto ja kontekstit.²⁹ Suomessa (ja Virossa) muistitietotutkijat ovat tarkastelleet arkistojen laajoja kirjoitettua muistelukerrontaa, omaelämäkerrallisia kirjoituksia ja omaelämäkertoja sisältäviä aineistoja. (Heimo 2010, 39; Jaago & Köresaar & Rahi 2006). Kirjoitettujen aineistojen yhdistäminen kansainvälisen oral history -tutkimussuunnan periaatteisiin edisti metodologista pohdintaa muistelun suullisen tai kirjallisen muodon merkityksestä ja

28 Folklorea on tarkasteltu esimerkiksi yksilöllisen luovuuden näkökulmasta (esim. Sykäri 2011; ks. myös Lehtipuro 2003, 26). Myös vaihtoehtoisen ja omaehtoisen julkaisun muodot (ks. esim. Salmi-Niklander 2004) sekä niin kutsuttu ITE-taide (esim. Knuuttila 2002; Hatakka 2008; Laurén 2006, 168–169) ovat nousseet folkloristiikan tutkimuskohteiksi.

29 Nykyäänkin muistitietotutkimusta opetetaan Suomessa yliopistotasolla folkloristiikan ja etnologian oppiaineissa. Esimerkiksi historian yliopistotason opetuksessa sillä ei ole samankaltaista vakiintunutta asemaa.

vaikutuksesta ilmaisuun. Suomalaisen muistitietotutkimuksen erityispiirteiden muotoutuminen on monikerroksinen ja vuorovaikutteinen prosessi, joka kytkeytyy kirjallisten arkistoaineistojen käyttöön sekä siitä nousevaan tarpeeseen pohtia kerronnan muotoon ja mediaan liittyviä metodologisia aspekteja. Muistiin ja muistamiseen kiinnittyvää tutkimusta tehdään myös oral history -suuntauksen ulkopuolella (Fingerroos & Peltonen 2006, 9; Heimo 2010, 37–51). Muistitietotutkimuksen lisäksi tämän tutkimuksen kannalta olennaisia ovat kulttuurisen muistitutkimuksen (*cultural memory studies*) näkökulmat, joita esittelen alaluvussa ”Muistin paikat”.

Muistelu kerrontana

Muistelun lisäksi kerronta ja siinä tuotetut kertomukset ovat tutkimuksen keskiössä. Tarkastelen kerrontaa toimintana, jolla on poeettinen muoto ja retorinen tavoite. Kertomuksen käsitteellä viiataan ensinnäkin konkreettiseen evakkomatkakirjoituksen kokonaisuuteen, joka voi sisältää evakkomatkan kuvauksen lisäksi esimerkiksi saatekirjeen, runoja, kannanottoja, reflektointia, meta-kommentteja kirjoittamiseen ja muisteluun (vrt. Hyvärinen 2006, 3–4). Toiseksi viiataan kertomuksen käsitteellä abstrakteihin ja arvolatautuneisiin kulttuurisiin kehyksiin, joita on kutsuttu esimerkiksi hallitseviksi kertomuksiksi (*master narrative*) ja vastakertomuksiksi (*counter narrative*) (esim. Bamberg 2004, 359–360; Talbot & Bibace & Bokhour & Bamberg 1996; Hänninen 1999; Andrews 2004a; 2004b; Jones 2004; Throsby 2004).

1980-luvun ja niin kutsutun ”kerronnallisen käänteen” myötä kertomuksen ja kerronnan käsitteet ovat levinneet kirjallisuuden tutkimuksen ja folkloristiikan piiristä monille muille tutkimuksen ja yhteiskunnan alueille (esim. Kreiswirth 2005; Meretoja 2009; Hyvärinen 2004a; Hyvärinen 1998; Ukkonen 2003; Koski 2007b). Kertomusta lähestytään eri tutkimusaloilla esimerkiksi folklore-na, kirjallisuutena, muistelun ja tietämisen muotona, toimintana, kommunikaationa, retoriikkana, viihteenä, identiteettineuvotteluina tai kulttuurisina ja arvolatautuneina makrorakenteina. Tällöin kertomukselle tutkimuksessa annetut määritelmät vaihtelevat konkreettisesti määritelmästä rakenteesta³⁰ abstraktiin si-

30 Rakenteeseen perustuvista määritelmistä tunnetuimmat lienevät Vladimir Proppin strukturalistinen juonikaava (Propp 1958; ks. Apo 1986) sekä Wilian Labowin ja Joshua Waletzky:n sosiolingvistinen kertomusskeema (La-

sällölliseen ideaan. (Koski 2007b, 1; moninaisuuden kritiikki esim. Tammi 2009.) Minimimääritelmän mukaan kertomuksen tulee sisältää kaksi asiaa ja muutoksen niiden välillä (Hyvärinen 2006, 3). Narratologian piirissä vallitsee jonkinlainen yhteisymmärrys siitä, että kertomuksen kriteerejä ovat tapahtumien ajallinen järjestyminen, kausaalisuus ja inhimillinen tekijä (Ryan 2006, 193–194; ks. Tammi 2009, 143–144, 146; Hyvärinen 2006, 3). Mutta myös kertomusten retorisuutta, kommunikatiivisuutta, luonnetta toimintana (Phelan 1996) sekä kokemuksellisuutta on painotettu eri näkökulmissa (Fludernik 1996, 12–13). Matti Hyvärinen on ehdottanut, että kertomuksen ja muun puheen välinen raja on liukuva, minkä vuoksi on mahdollista puhua kerronnallisuuden asteista. (Hyvärinen 2006, 3–4.)

Kerronnan ja kertomuksen tutkimuksen kenttä koostuu useista metodologisilta epistemologisilta lähtökohdiltaan eroavista suuntauksista. Kerronnan tutkimuksia ja niiden keskinäisiä suhteita on myös jäsennetty kattavasti lukuisilla tavoilla (esim. Hägg & Lehtimäki & Steinby 2009; Hägg 2010; Hyvärinen 1998; 2006; Koski 2006b; Kaarlenkaski 2012, 38–41; Ryan 2005). Tutkimuseni kannalta olennaisimmat kerronnan tutkimuksen linjat ovat narratologia ja narratiivinen tutkimus, joiden teorioita ja näkökulmia sovelaan. Narratiivinen tutkimus (esim. Bamberg 2004; 2006; Andrews 2007; Bamberg & Georgakopoulou 2008; Bruner 1991; 2004) on kerronnallisen käänteen myötä kehkeytynyt löyhä ja monitieäinen viitekehys, jossa rajatun kertomuksen sijaan tutkimuskohteenä on kertomuksellisuus ja kertomus maailman hahmotuksen tapana. (Hyvärinen 2004b; Hägg 2010, 119–120; Abbott 2002.) Narratiivisen tutkimuksen epistemologinen pohja on konstruktionismissa eli tutkimuksen ajatellaan tuottavan kontekstin määrittämää tietoa. Myös tutkija katsotaan keskeiseksi tässä tiedon luonnetta määrittävässä kontekstissa, minkä vuoksi tutkijan position ja tutkijan tuottaman kertomuksellisuuden reflektointi on keskeistä. Narratologia³¹ sen sijaan on alun perin taideproosan analyysia

bow & Waletzky 1997; ks. Siikala 1984).

31 Narratologia-termin (*la narratologie*) esitti ensimmäistä kertaa Tzvetan Todorov teoksessaan *Grammaire du Décaméron* (1969). Kyseisen kertomus- ja lajiteoreettisen suuntauksen pohja on strukturalistisessa ja formalistisessa poetiikassa sekä läntisessä proosantutkimuksen traditiossa, jonka näkökulmia narratologia on systematisoinut ja käsitteellistänyt (Hägg 2009a, 29; 2010, 122–123). Klassisen narratologian tai strukturalistisen kertomusteorian keskeinen tavoite on kertomusten ja kertovien rakenteiden sys-

varten kehitetty teoria. Narratologian tutkimuskohteena on tarkoin kaunokirjallinen teos ja sitä tarkastellaan rakenteina ja muotoina. Narratologia, varsinkin äärimmäisessä muodossaan, pyrkii olemaan objektiivinen tekstin tiede. Samuli Hägg on luonnehtinut tutkimussuuntien välistä eroa siten, että narratiivisen tutkimuksen kiinnostuksen kohteena on kaikki narratologian ulkopuolelle jäävä eli merkitykset, identiteetit, maailmankuvat ja sosiohistoriallinen konteksti. (Hägg 2010, 117–120; .)

Samuli Hägg huomauttaa, että narratologian käsitteistä on tullut näppäryytensä, tulkinnallisen hyödyllisyytensä ja intuitiivisuutensa vuoksi käyttökelpoisia analyysivälineitä myös kirjallisuuden tutkimuksen ulkopuolella. (Hägg 2010, 122–123; vrt. Bal 1990, 728–730; Lehtimäki 2000.) Narratologian käsitteitä sovelletaankin laaja-alaisesti, eivätkä ne ole uusi keksintö myöskään suomalaisessa

temaattinen analyysi sekä syvätason funktioina että pintatasolla tarinan esittämisenä kerronnassa. Syvätason rakenteita tutkittiin etenkin varhaisessa strukturalismissa (esim. Greimas 1966; Bremond 1973; Propp 1958). Klassisen narratologian pyrkimyksenä oli luoda kerronnan universaali kielioppi. Klassinen narratologia huipentui 1970–1980-lukujen vaihteeseen, jolloin ilmestyivät suuntauksen keskeiset oppikirjat (esim. Chatman 1978; Bal 1985; Rimmon-Kenan 1991; Suomessa: Tammi 1992). Näissä teoksissa hahmoteltiin narratologisen tutkimuksen perustyökalujen arsenaalia sekä sovellettiin niitä esimerkkiteosten analysointiin. (Hägg & Lehtinen & Steinby 2009, 9–12.) Klassisen narratologian keskeisimpinä teoksina voidaan pitää F.K. Stanzelin *Die typischen Erzählsituationen im Roman* (1955), Wayne C. Boothin *A Rhetoric of Fiction* (1961) ja Gérard Genetten *Narrative Discourse. An Essay in Method* (1980; alkup. *Figures III: Discours du récit* (1972)). Nämä teokset edustavat myös klassisen narratologian kolmea päälinjaa, jotka ovat saksalainen kerronnan ja romaanin tutkimus (esim. Fludernik 1996), amerikkalainen kertomuksen retoriikka ja pragmatiikka (esim. Phelan 1996) sekä ranskalainen strukturalistinen narratologia (esim. esim. Todorov 1977; Genette 1980; 1988). Neljäntenä päälinjana on nähty tekstin lukemisen dynamiikkaa korostava israelilainen Tel Avivin koulu (Shlomith Rimmon-Kenan, Leona Toker). Nämä suuntaukset ovat usein myös tavalla tai toisella niin kutsuttujen jälkiklassista narratologiaa edustavien tutkimusten taustalla. (Hägg & Lehtinen & Steinby 2009, 9–12; Venäläisen formalismin ja narratologian suhteesta ks. Hägg 2009b.) Niin sanottu jälkiklassinen narratologia hahmottuu useiksi narratologioiksi, joiden suhde klassiseen strukturalistiseen narratologiaan on refleksiivinen. 1980- ja 1990-luvuilla klassiseen narratologiaan kohdistuikin voimakasta kritiikkiä esimerkiksi jälkistrukturalistisen, dekonstruktiiivisen, feministisen, psykologisen ja kongnitiivisen tutkimuksen myötä. Narratologia tyypologisia ja hierarkkisia malleja arvosteltiin mekaanisiksi ja jäykistäviksi. Niitä alettiinkin avata korostamalla kontekstien ja ideologioiden merkitystä. (Hägg & Lehtimäki & Steinby 2009: 12–14; Hägg 2009a, 29–34.) Myös jälkiklassisen narratologian piirissä on pyritty kokonaisvaltaisten kertomusteorioiden laatimiseen: esim. Herman 2002, 2009 (Hägg 2010, 120–121).

folkloristisessa kerronnan tutkimuksessa³² (esim. Salmi-Niklander 2004; Pöysä 2006b; 2011; Ukkonen 2006; Kaarlenkaski 2010; 2012). Väitöskirjani tutkimuskysymysten näkökulmasta narratiivisen tutkimuksen ja narratologian teoriat ja menetelmät täydentävät toisiaan. Kun narratiivinen tutkimus käsittelee kertomusta ja kerrontaa abstraktilla ja metaforisella tasolla ja on kiinnostunut siihen liittyvistä merkityksistä, kertomus ja kerronnallisuus muuttuvat yleiskäsitteiksi, mitä moninaisempien asioiden nimityksiksi (Hyvärinen 2004b, 242). Tällaisenaan ne eivät kuitenkaan tarjoa metodisia välineitä konkreettisen verbaalisen ilmaisun, ”kertomustuotteen” analysointiin. Narratologia sitä vastoin tarjoaa tarvittavia käsitteitä ja menetelmiä. Narratologian jäsennykset ovat tutkimuseni työkaluja muiden, toisista tutkimussuuntauksista kumpuavien metodien rinnalla. Niihin yhdistyy myös narratiivisen tutkimuksen pyrkimys kertomuksen kielellisen tason ulkopuolelle ulottuvien merkitysten tulkinnasta. Hyödynnän narratologista käsitteistöä erityisesti kerronnan temporaalisuuden ja näkökulman tarkastelussa. Narratiivisesta tutkimuksesta olen omaksunut ajatuksen kerronnasta erilaisten sosiaalisten ja kulttuuristen merkitysten tuottamisena ja niistä neuvotteluna. Narratiivisen tutkimuksen teorioista hyödynnän erityisesti jäsennystä hallitsevista kertomuksista ja vastakertomuksista.

Kaunokirjallisuudelle tyypillinen tyyli ja pyrkimys siihen eivät rajoitu ainoastaan taidekirjallisuuden piiriin. Jo venäläinen formalismi käsitti kaunokirjallisuuden erityisenä kielenkäytön tapana, jolloin kirjallinen teos voidaan kielellisten ja tyyllillisten kriteerien perusteella määritellä kaunokirjallisuudeksi, vaikkei se olisi taideproosaa. (Korsisaari 2001, 291; Eagleton 1983, 2; vrt. Hosiaisuus 2003, 248, 405; Lassila-Merisalo 2009, 32–34; Cohn 2006; Kujansivu 2002, 274.) Myös kirjallistumisen tutkimuksen ja kirjallisuushistorian piirissä on havaittu, että eri väestöryhmät ovat jo kauan ilmaisseet itseään, muistelleet sekä tuottaneet ja työstäneet

32 Satu Apo on ehdottanut, että myös kirjallisuudentutkimuksen aineistoja voitaisiin hyödyntää perinteentutkimuksen näkökulmasta. Apo on esittänyt, että realistista kaunokirjallisuutta olisi mahdollista käyttää etnografisena aineistona perinteentutkimuksessa, eikä kuvatun seipiteellisyys sinänsä ole esteenä kulttuurisen ajattelun hahmottamiselle kaunokirjallisen kuvauksen pohjalta. Apo tosin edellyttää, että kaunokirjallisten tekstien käyttäminen perinteentutkimuksen lähteenä edellyttää, että kuvaus perustuu kirjailijan kasvuympäristöön ja että kirjoittaja on sitoutunut nimenomaan realistiseen esitystapaan. (Apo 1999; Apo 2001, 17–19.)

perinnettä kirjoittaen, suullisen ja kirjallisen kielenkäytön, mukaan lukien kaunokirjallisuuden, genrekonventioita hyödyntäen (esim. Kuusmin & Driscoll 2013; Laitinen & Mikkola 2013; Lyons 2010; Salmi-Niklander 2004; Laitinen & Nordlund 2008; Leino-Kaukiainen 2007).³³ Myöskään muistelevat kirjoittajat eivät tee rajaa eri traditiosta kumpuavien kerronnan keinojen välillä. He soveltavat luovasti kielen ja kerronnan monimuotoista potentiaalia, kuten suullisen ilmaisun sekä kaunokirjallisen ja referentiaalisen proosan keinoja kirjoittaessaan menneisyydestään. Kirjoittajat ovat osa kirjallista kulttuuria, ja kirjalliselle ilmaisulle, myös kaunokirjallisuudelle, tyypillinen vivahteikas, sujuva ja luettava kerrontatapa ja kieli ovat osa heidän kielenkäyttöään. (Makkonen A. 1993.)

Kirjallisuudentutkija Richard Walsh erottaa toisistaan fiktion ja fiktionaalisuuden käsitteet. Walsh määrittelee fiktion kerronnalliseksi luokaksi tai genreksi, jolla on omat merkityksen muodostuksen keinonsa ja muodolliset ominaisuutensa. Fiktionaalisuus taas on kielen käyttöön liittyvä kommunikaatiivinen keino, kerronnan retorinen ja funktionaalinen eikä niinkään ontologinen ominaisuus. Se ei ole riippuvainen tekstin todellisuusviittaavuudesta, minkä vuoksi fiktionaalisuutta sisältyy myös referentiaalisiin kertomuksiin. (Walsh 2007, 6–7, 15; Kaarlenkaski 2010, 376–377; 2012, 189–192.) Tutkimuksessani käsittän fiktionaalisuuden Walshin tapaan retorisenä resurssina ja tekstien tulkinnan viitekehyyksenä, enkä esimerkiksi tarkastele fiktionaalisuutta yksittäisten tekstien lajin määrittämisen näkökulmasta. Fiktionaalisuuden käsittämisen retoriseksi ja kommunikaatiiviseksi voimavaraksi merkitsee myös sitä, että fiktionaalisuuden aste vaihtelee teksteittäin, ja sen merkitys kertomuskokonaisuuden kannalta vaihtelee (vrt. Kaarlenkaski 2012, 138). Fiktionaalisuuden retoriikan tunnistaminen on tärkeää, sillä fiktionaalisuuden avulla välitetään arvoja, asenteita ja ihanteita, ja se mahdollistaa empatian, eläytymisen ja huumorin, eli pääsyn ikään kuin lähemmäksi kirjoitettua (Kaarlenkaski 2010, 376–377; 2012, 139; Söderholm 2010, 389; Novitz 1987, 188–191; vrt. Pöysä 2006a: 165–166; Pöysä 2006b, 230–231).

Kirjallisuudentutkija ja narratologi Dorrit Cohnin mukaan fiktion on laji- tai tekstityyppi, jolle voidaan määrittää tietyt fiktiolle tyypilliset tekstuaaliset tuntomerkit ja joka ei-referentiaalisuudes-

33 Itseoppineiden ja niin kutsuttujen tavallisten ihmisten kirjoituksista, ke-ruukirjoitukset mukaan lukien, on myös koottu lukuisia antologioita (esim. Piela (toim.) 1992; Makkonen A. (toim.) 2002; Kauranen (toim.) 2009).

saan eroaa referentiaalisesta kerronnasta, kuten historiankirjoituksesta tai omaelämäkerrallisesta kerronnasta. (Cohn 2006, 19–20.) Cohnin mukaan fiktion ensimmäinen ominaispiirre kytkeytyy 1) tietoisuuden esitykseen eli fiktion kykyyn kuvata sellaista sisäistä tietoisuutta, joka ei todellisuudessa olisi mahdollista (esimerkiksi toisen ihmisen ajattelua)³⁴. Toinen fiktion ominaispiirteistä liittyy 2) tekijän ja kertojan väliseen eroon eli siihen että fiktiossa kerronnan ääni voi jakautua, kun taas ei-fiktiivisessä kerronnassa tekijä ja kertoja ovat Cohnin mukaan identtisiä. Kolmas fiktion tuntomerkki on 3) kerronnan (tai kirjoittamisen) ja kerrotun tarinan tasojen erillisuus. Erotuksena todellisuuspohjaiseen kerrontaan, joka myös hyödyntää eroa, fiktion kohdalla tarinan ja kerronnan ero toimii Cohnin mukaan nimenomaan tietoisena tehokeinona ja tärkeänä rakennetekijänä. (Cohn 2006, 130–154.) Se, että Cohn voimakkaasti korostaa fiktion erillisyyttä nimenomaan suhteessa referentiaaliiseen kerrontaan³⁵, voi tehdä kyseenalaiseksi hänen jäsennystensä soveltamisen nimenomaan referentiaalisen muistelukerronnan analysoimiseen. Evakkomatkakirjoitusten pohjalta väitän kuitenkin, että Cohnin erittelemät fiktion tunnusmerkit ovat läsnä myös referentiaalisessa kerronnassa. Esimerkiksi kirjoittajan subjektin moniulotteisuus, kerronnan ja tarinan tasojen erillisuus sekä mahdollisuus kuvata ”epärealistisia” tietoisuuksia ovat myös muistelukerronnan keskeisiä ominaisuuksia. Katsonkin, että ne eivät niinkään ole fiktion (ymmärrettynä selkeärajaisena genrenä) kuin fiktionaalisuuden tunnusmerkkejä, ja sellaisinaan ne välittävät tie-

34 Tämä on erityisen huomattavaa kolmannen persoonan kertomuksissa, mutta ilmenee myös ensimmäisen persoonan kertomuksissa esimerkiksi minäkertojan kuoleman kuvauksina.

35 Se että Cohn korostaa voimakkaasti fiktiota nimenomaan lajimerkityksessä liittyy kirjallisuustieteen (ja myös muun humanistisen tutkimuksen) piirissä voimakkaasti vallalla olleista jälkistrukturalistisista virtauksista, joiden kritiikiksi Cohnin näkemykset ovat tulkittavissa. Nämä postmodernit suuntaukset laajensivat fiktion käsitteen koskemaan kaikkea kertovaa diskurssia, joka johtaa lajirajojen katoamiseen ja diskurssien erityispiirteiden näennäiseen katoamiseen. (Cohn 2006, 18–19.) Cohn toteakin kirjansa esipuheessa, että ”Yksi tarkoituksistani tässä tutkimuksessa on osoittaa, että kysymys fiktion ja ei-fiktion erosta elää siitä huolimatta tai ehkä juuri siksi, että tietyt postmodernit kannat ovat teeskennelleet tehneensä kysymyksen lajien välisistä rajoista tyhjäksi.” (Cohn 2006, 7.) Korostamalla fiktion käsitteen rajattua lajityypillistä merkitystä kaunokirjallisenä ei-referentiaalisena kerrontana, Cohn myös tekee eron muista fiktion liitetystä merkityksistä, kuten fiktiosta epätotena, abstraktiona, tai kirjallisuutena ja kertomuksena hyvin yleisellä tasolla. (Cohn 2006, 22.)

tynlaisia kommunikatiivisia ja retorisia merkityksiä.³⁶ Evakkomatkakirjoituksissa tuotetaan fiktionaalisuutta Cohnin mainitsemia fiktion ominaispiirteitä muistuttavilla keinoilla. Kirjoitushetken ja menneisyyden aikatasojen sekä muistelevan kirjoittajan minän tekstuaalisten ulottuvuuksien välisellä erolla operointi kytkeytyy evakkomatkakirjoituksissa usein juuri fiktionaalisuuden retoriikkaan. Esimerkiksi lapsen näkökulmaa, joka on eri kuin lapsuuttaan muistelevan aikuisen näkökulma, välitetään fiktionaalisuudella.

Folkloristisen kerronnantutkimuksen juuret ovat perinnelajiteoriassa. Tästä syystä tutkimusten painopisteessä olivat pitkään yksittäisten perinnelajien tyypillisyydet, perinnelajien väliset erot sekä perinnelajijärjestelmän hahmottaminen kerronnan tai kertomusten yleisten lainalaisuuksien sijaan. Tällöin kertomus oli pikemminkin yleiskäsite erilaisille kertoville perinnelajeille kuin analyytinen tai teoreettinen käsite sinällään. (Koski 2007b.) Amerikkalaisessa folkloristiikassa ja lingvistikassa antropologiassa syntyneen performanssikoulukunnan ajatusten omaksuminen vaikutti myös kerronnan tutkimukseen suomalaisessa folkloristiikassa. Näkökulman siirtyminen perinnelajianalyysistä esityksen sisältämiin merkityksiin synnytti tarpeen tutkia haastatteluissa ja kenttätöissä syntyneitä kertomuksia ja kerrontaa. Tämän vaiheen klassikotutkimuksia ovat Anna-Leena Siikalan *Tarina ja Tulkinta* (1984) sekä Annikki Kaivola- Bregenhøjn *Kertomus ja kerronta* (1988). Molemmissa näistä tutkimuksessa hyödynnettiin sosiolingvististä

36 Cohnin näkemykset ovat relevantteja muistelukirjoitusten analysoinnin kannalta myös sen vuoksi, että hän rakentaa fiktion teoriaa käsittelemällä nimenomaan erilaisia referentiaalisen ja ei-referentiaalisen kerronnan rajatapauksia. Cohnin käsitys fiktion ei-referentiaalisuudesta ei ole ehdoton. Hän tarkoittaa, että fiktion ei-referentiaalisuus tulisi pikemminkin nähdä siten, että fiktio voi viitata todelliseen maailmaan, mutta sen ei välttämättä tarvitse viitata siihen, eikä se voi viitata pelkästään tekstin ulkopuoliseen maailmaan. Myös evakkomatkakertomuksissa esimerkiksi sodan aikaisen lapsen näkökulmaan paikantuvalla preesens-muotoisella minäkerronnalla kirjoittaja luo eräänlaisen ehjän fiktiivisen maailman, vaikka kerrotut tapahtumat ovat myös todellisuudessa tapahtuneita. Cohn toteaa myös, että fiktiossa tekstin ulkopuolista maailmaa koskevien viitteiden ei tarvitse pitää paikkaansa. (Cohn 2006, 24–25.) Evakkomatkakertomusten kohdalla tämä seikka muuntautuu pikemminkin siihen muotoon, että fiktiolle tyypillistä kielenkäyttöä hyödyntävässä ja fiktionaalisuuden retoriikkaa hyödyntävässä kerronnassa menneisyyden faktat ja historiantapahtumat eivät ole keskeisiä. Pikemminkin ne ovat alisteisia tekstin sisällä muodostuville merkityksille, poeettiselle funktiolle, kuten lapsen näkökulmaan paikantuvan ehjän tarinan maailman luomiselle. Ne ovat mukana luomassa ja tähdentämässä muistelun merkityksiä.

kertomusteoriaa (Labow & Waletzky 1997). 1990-luvulta lähtien folkloristisissa, kerronta-aineistoja tavalla tai toisella tarkastelevissa väitöskirjoissa ovat painottuneet muistitietotutkimuksen näkökulmat (esim. Peltonen 1996; Ukkonen 2000; myös Heimo 2010), erilaisten teemakeruukirjoitusaineistojen tutkimus (esim. Peltonen 1996; Pöysä 1997; Latvala 2005; Laurén 2006; Kaarlenkaski 2012) sekä omaelämäkerrallinen kerronta (esim. Koskinen-Koivisto 2013; Hatakka 2011; Hynninen 2011). Kaikissa näissä tutkimuksissa on teoretisoitu jollain tasolla myös aineistojen luonnetta kerrontana, mutta lähimmäksi tätä tutkimusta asettuvat Taija Kaarlenkasken tutkimus lehmäkerronnasta (2012), Pauliina Latvalan tutkimus suvun kertomuksista (2005) sekä Jyrki Pöysän tutkimukset, joissa kerrontaa on käsitelty erilaisista näkökulmista (1997; 2003; 2006a; 2006b; 2011). Näitä tutkimuksia yhdistää omaani näkökulma muisteluun ja kerrontaan toimintana, sekä kiinnostus merkitysten muodostumiseen muodon ja sisällön vuorovaikutuksessa. Muisteluaineistojen lisäksi folkloristiikassa on tarkasteltu muun muassa suullis-kirjallista paikallisperinnettä ja käsinkirjoitettuja lehtiä (Salmi-Niklander 2004), uskomusperinnettä (Koski 2007a; 2011) sekä paikkoja käsittelevää ja niihin kytkeytyvää kerrontaa (Lukin 2011). Narratologian näkökulmia ovat suomalaisista folkloristeista soveltaneet esimerkiksi Kirsti Salmi-Niklander (2004) Taija Kaarlenkaski (2012) ja Jyrki Pöysä (2003; 2011).

Lapsuuden muistelu

Lapsuuteen liittyvän tutkimuksen kenttä ulottuu lääketieteestä humanistiseen ja taiteiden tutkimukseen. Lapsuuden historian tutkimuksen klassikkoteoksena voidaan pitää Philippe Arièsin (1960) tutkimusta perheestä ja lapsuudesta ennen Ranskan vallankumousta. Lapsuuden ja lasten nouseminen historiaa ja menneisyyttä tarkastelevien tutkimussuuntausten kiinnostuksen kohteeksi liittyy laajempaan kehityskulkuun. Se voidaan nähdä osana historiantutkimuksen ja sen lähteiden monipuolistumisen ja demokratisoitumisen kehitystä, joka ilmenee myös niin kutsuttujen uusien historioiden muun muassa uuden sotahistorian, muistitietohistorian, naishistorian, mikrohistorian sekä arjen historian tutkimussuuntien kehittymisenä. (Ollila 1999, 7–8; Kalela 2006, 67; Teräs 2000, 360; Passerini 1988, 53–55; Näre & Kirves (toim.) 2008; ks. myös Tuomaala 2004, 23–26.) Sari Näre on tarkastellut tästä näkö-

kulmasta Suomen talvi- ja jatkosotien historiaa lasten uhraamisen ja heidän antamansa uhrin näkökulmasta. Näreen mukaan lasten ja nuorten sukupolven militarisoinnista ja sodan aiheuttamasta kauhun kokemuksesta vaiettiin kauan. (Näre (toim.) 2007; Näre 2008.) Myös evakkolapsuutta on lähestytty historian vaiettuna ja käsittelemättömänä teemana niin tutkimus- kuin tietokirjallisuudenkin kontekstissa (Oksanen 2007; Kuisma 2011; Kuorsalo & Saloranta 2005; 2006; 2010.) Oman tutkimukseni ei paikannu voimakkaasti uuteen sotahistoriaan tai historiantutkimukseen, vaikka tutkimuksen kohteena oleva ihmisryhmä onkin samankaltainen. En kuitenkaan tutki evakkolapsuutta sodassa, vaan lapsuuden muisteluja ja muistelukerrontaa eli kerrottua ja muisteltua lapsuutta (ks. Makkonen E. 2000; 2005; Gullestad 1996, 2; Korkiakangas 1996; Lönnqvist 1992; myös Tuomaala 2004). Tämän näkökulmien eron vuoksi tutkimukseni paikantuu lapsuuden historian tutkimuksen sijaan muistitietotutkimukseen ja kerronnan tutkimukseen, joiden painopiste on kerronnan ajankohdassa ja siinä tuotetuissa merkityksissä. Lapsuus ja nuoruus ovat olleet folkloristiikassa ja sen lähialoilla tutkimuksen kohteina myös lasten kulttuurin ja perinteen tutkimuksen erilaisista näkökulmista (esim. Virtanen 1970; 1972; 1978; Knuuttila 1989; Saarikoski 2005; Saarikoski (toim.) 2009; Anttila 2009; myös Ojanen 2011.)

Mikä sitten erottaa lapsuuden muistelun muistelusta ylipäänsä? Lapsuuden muistelulle ja muistelukerronnalle tyypillisinä piirteinä on pidetty kultaistamista ja kurjistamista³⁷. (Makkonen E. 2005, 86, 93; Järvinen 1993, 114–122.) Sekä kirjalliselle että suulliselle siirtokarjalaisten muistelulle on tyypillistä suloisen kaihoisa ja nostalginen sävy, joka toistuu Karjala-aiheisissa teoksissa (Raninen-Siiskonen 1999, 110–111; vrt. Huttunen 2007, 178–179.) Osittain se, kuvataanko lapsuus kultaiseksi vai kurjaksi, johtuu erilaisista kerronnan konventioista (esim. Maynes 1989, 114). Katson, että lapsuuden kultaistaminen ja kurjistaminen kerronnassa liittyvät menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välisen suhteen käsitteelyyn. Niiden avulla kerronnassa luodaan eroa aikakausien välille (Savolainen 2013). Lapsuuden kultaistaminen ja kurjistaminen myös määrittävät menneisyyttä ja konstruoivat kirjoittajan kantaa menneisyyden asiantiloista. Tässä on ennen kaikkea kyse nykyi-

37 Elina Makkonen on ehdottanut, että haastattelupuheessa tuotettu lapsuuden muistelu olisi myönteisempää kuin kirjoitetuissa elämäkertoissa (Makkonen E. 2005, 97).

syyttä ja tulevaisuutta koskevien näkemysten ja toiveiden esittämisestä. Siten lapsuuden ja laajemminkin menneisyyden kurjistaminen ja kultaistaminen ovat kerronnan retorisia keinoja.

Kersti Arbaeuksen mukaan lapsuutta käsittelevät kertomukset ovat oma tilojen ja paikkojen kautta rakentuva genrensä. Hänen mukaansa kertomusten pääteemat ja kertojan käsitys omasta asemastaan lapsena muodostuvat erilaisten vastakkainasetteluiden kautta ja suhteessa niihin. (Arbaeus 1993, 93, 47–51.) Saara Tuomaala on huomauttanut, että lapsen kokemus asettuu aina suhteessa aikuisten maailmaan, minkä vuoksi lapsen kokemuksesta, muistelua ja historiaa ei voida tarkastella muusta maailmasta irrallisena ilmiönä. (Tuomaala 2004, 44; Weiner G.1995, 257–261.) Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten pohjalta Arbaeuksen ja Tuomaalan huomiot ovat olennaisia. Lapsuutta käsittelevien muistelukirjoitusten kohdalla korostuu myös muistellun ja muisteluajankohdan välisen etäisyyden synnyttämä toiseus, joka ilmenee kirjoittajan eriaikaisten minuuksien sekä muistin rajallisuuden käsittelyssä.

Muistin paikat

Muistelulla on verbaalisen olemuksen lisäksi materiaallinen luonne. Muistelussa muistot kiinnittyvät konkreettisiin asioihin, jotka voivat olla henkilökohtaisia tai perhepiiriin kuuluvia esineitä ja valokuvia (esim. Peltonen 1996, 23–29; Raninen-Siiskonen 1999, 32), tai julkisia muistomerkkejä ja jälkiä ympäristössä (ks. Peltonen 2003). Nämä konkreettiset asiat ylläpitävät muistoja, ohjaavat niitä tiettyyn suuntaan, mutta niiden erityinen merkitys on myös riippuvainen niihin kiinnittyvistä muistoista. Kaikki menneisyys ei muutu muistelluksi menneisyydeksi tai historiaksi. Muistamisessa onkin kyse valintojen lisäksi myös sattumista. Esimerkiksi menneisyydestä muistuttavat esineet tai dokumentit ohjaavat muistelua ja historian konstruointia niin yksilöiden ja pienyhteisöjen kuin virallisen historiankirjoituksenkin tasolla. Menneisyyden materiaaliset muistot ja muistelu tai muistelukerronta ovat myös vuorovaikutuksessa keskenään siten, että muistelussa materiaalisia muistoja tulkitaan ja eräässä mielessä myös tuotetaan aina uudelleen. Kulttuuriseksi muistitutkimukseksi kutsutaan tutkimussuuntausta, jonka tutkimuskohteena ovat yhteisöjen muistot pitkälläkin aikaperspektiivillä ja erilaiset prosessit, jotka vaikuttavat niiden syntyn, muovautumiseen, vastaanottoon ja välittymiseen. Näiden

prosessien kannalta keskeisiä ovat muistin paikat ja muistomerkit, niin fyysiset kuin symbolisetkin. Tutkimussuunnan keskeinen ero muistitietotutkimukseen on laajempi näkökulma, joka ulottuu yksilön muistojen, elämänkaaren ja elinpiirin ulkopuolelle muistelun ”sosiaaliseen” ja ”kulttuuriseen” ulottuvuuteen. (Hamilton & Shopes 2008, x–xii; Heimo 2010, 37–38; Erll 2011a, 53–54.)

Kulttuurisen muistitutkimuksen perusta voidaan johtaa Maurice Halbwachsian tutkimuksiin kollektiivisesta ja sosiaalisesta muistista yhteisön identiteetin muovaajana (Halbwachs 1992). Tutkimussuunnan yhtenä keskeisenä teoksena voidaan pitää Pierre Noran (1996; 1997; 1998) tutkimuksia Ranskan menneisyyden rakentamisen prosessista. (Hamilton & Shopes 2008, x; Heimo 2010, 38; Erll 2011a, 13–37.) Muistitutkimuksen kenttä linkittyy myös fenomenologiaan (Hamilton & Shopes 2008, x), jonka laajasta kentästä tämän tutkimuksen kannalta ovat paikkaan ja kehollisuuteen kytkeytyvät näkökulmat muiden paikkaan kiinnittyvien näkökulmien ohella. Muistojen, menneisyyskäsityksen ja itseymmärryksen sidonnaisuutta paikkaan ja fyysisiin objekteihin on tutkittu runsaasti muun muassa perinteen ja kulttuurien tutkimuksen sekä antropologian piirissä (esim. Glassie 1982; Basso 1984; Lowenthal 1985; Connerton 1989; Tonkin 1992; Peltonen 2003; Siikala & Siikala 2005; Lukin 2011.)

Tämän tutkimuksen kannalta keskeistä muistitutkimuksen näkökulmissa on se, että yksilön ja yhteisön muisti, itseymmärrys ja käsitykset menneestä liittyvät voimakkaasti konkreettisiin paikkoihin, maisemaan, materiaaliin kohteisiin sekä paikkojen nimiin ja niihin liittyviin kertomuksiin ja merkityksiin – toisin sanoen muistin paikkoihin. Muistojen ja muistelukerronnan kiinnityminen muistin paikkoihin käy ilmi myös Lasten evakkomatkat-kertomusaineistosta. Alun perin Pierre Noran lanseeraama muistin paikka (*lieu(x) de mémoire*³⁸) on laaja ja monitahoinen käsite. Se voi merkitä maantieteellistä paikkaa, monumenttia, rakennusta, historian henkilöä, taideteosta, tapahtumaa tai symbolia ja rituaalia. Noran mukaa muistin paikoilla on materiaaliset, symboliset ja funktionaaliset aspektinsa, jotka ovat aina toisistaan erottamattomia. (Nora 1996, xvii, 14.) Ulla-Maija Peltonen (2003) tarkastelee ensisijassa muistitietotutkimukseen paikantuvassa *Muistin paikat*

38 Noran tekstin englanninnoksessa paikka (*lieu*) määritellään samaan aikaan paikaksi (*place*), sijainniksi tai tapahtumapaikaksi (*site*) sekä syyksi tai aiheuttajaksi (*cause*).

-tutkimuksessaan vuoden 1918 sotaan liittyviä kertomuksia ja kertontaa sekä paikkoja ja maisemia muistin paikkoina niiden sisältämien kulttuuristen viestien ja merkitysten näkökulmasta. Muistin paikat syntyvät muistojen prosessoinnissa, dialogissa ympäristön kanssa. (Peltonen 2003, 20–24, 187–191, 257–262.) Samaan tapaan Outi Fingerroos on määritellyt muistin paikat muistelutyössä tuotetuiksi konstruktioiksi, henkilökohtaisiksi tulkinnoiksi paikasta. (Fingerroos 2010, 22–23.)

Noran teorian heikkoutena on pidetty sen liiallista kaikenkattavuutta (den Boer & Frijhoff 1993), valtio-keskeisyyttä (esim. Tai 2001; Huyssen 2003, 95), muistin ja historian liian ankaraa erotelua sekä romantisoivaa käsitystä menneestä ja nykyisestä. (Erll 2011a, 25.) Ann Rigney on myös huomauttanut, että muistin paikat tulisi nähdä pikemminkin mnemonisina prosesseina kuin jähmettyneinä kokonaisuuksina. Tällöin tarkastelun painopiste siirtyisi paikasta dynamiikkaan (Rigney 2005, 18; Rigney 2008a, 346; 2008b) Kaiken kaikkiaan kulttuurisen muistitutkimuksen piirissä tarkastelun fokus onkin siirtynyt jähmettyneistä kohteista prosesseihin, kansallisesta ja rajatusta yllirajaiseen, globaaliin ja postkoloniaaliseen sekä paikallaan olosta ja kansallisesta yhteisöstä muuttoliikkeisiin ja diasporiseen muistiin. (Erll 2011a, 64–65; Huyssen 2003; Eder & Spohn 2005; Passerini 2009; Healy 2008; Mageo 2001; Baronian et al. 2007.) Astrid Erll on kehittänyt termin *travelling memory* kuvatakseen prosesseja, jotka liittyvät kulttuurien väliseen muistiin. Hänen mukaansa muisti rakentuu ensisijaisesti liikkeessä, merkitysten siirtymisinä paikoista, yhteisöistä, konteksteista ja medioista toiseen. (Erll 2011b; Erll 2011a, 65–66.) Tästä näkökulmasta kulttuurista muistia voidaan pitää luonteeltaan läpikotaisen intertekstuaalisena, kun intertekstuaalisuus ymmärretään laajasti merkityksen muotoutumisena viittauksellisuudessa.

Menneisyyden asuinpaikat ja niihin liittyvät kertomukset tuovat muistelijan mieleen paikkoihin liittyviä tapahtumia ja yhdistävät henkilökohtaiset kokemukset ja muistot osaksi yhteisön kertomusta. (Lowenthal 1985, 196–197; Relph 1986, 39–41; Ryden 1993, 82; Tuan 1977, 157–160; Peltonen 2003; Siikala & Siikala 2005.) Käytän tutkimuksessani muistin paikan käsitettä metaforisesti, ja viittaan sillä myös muihin kuin fyysisiin paikkoihin tai sijainteihin. Muistin paikat ovat ensisijaisesti kirjoittajan henkilökohtaisen kokemuksen ja merkityksenannon piirissä tuotettuja, kerronnassa ilmeneviä konstruktioita. En tarkastele muistin paikkoina niin-

kään sijainteja tai muistomerkkejä, joiden symbolinen merkitys on kollektiivista tai kansallista. Sen sijaan muistin paikat ovat evakkomatkakirjoituksissa esiin tulevia henkilökohtaisesti merkitäviä paikkoja, tiloja, henkilöitä, esineitä, dokumentteja, lähteitä, tapahtumia, tunteita, kehollisia kokemuksia tai niihin pohjautuvia teemoja. Ne jäsentävät kertomusta tai kirjoittajan elämänvaiheita yhteen sekä toimivat assosiaatioiden, mielikuvien ja myös muistojen solmukohtina, joihin kerronta kietoutuu. Evakkomatkakirjoituksissa myös paikkojen ja tapahtumien nimet ja ajoitukset, tärkeät päivämäärät sekä henkilöhahmot voivat toimia muistin paikkoina kerronnassa. Keskeistä muistin paikoille on niiden jonkintasoinen konkreettisuus – se, että ne viittaavat tekstin ulkopuoliseen todellisuuteen, jonka piirissä niistä on löydettävissä jälkiä. Tällaisinaan muistin paikat ilmentävät menneen ja nykyisyyden suhdetta, jatkumoa niiden välillä, sekä kytkevät yksilön muistot jaettuun todellisuuteen. Muistin paikkojen sisällöllinen ulottuvuus määrittäytyy yksilölähtöisesti, mutta niiden funktionaalinen ja muodollinen ulottuvuus ovat luonteeltaan jaettuja. Muistin paikat palvelevat menneen muistelua ja ilmentävät sen kollektiivisuutta eli muistelun ja menneestä kertomisen konventioiden määrittymistä muistelun kulttuurissa.

Fyysisten paikkojen suhdetta ihmisten ja yhteisöjen tapaan jäsentää ajallisuutta ja tulla toimeen ajan saavuttamattomuuden kanssa on käsitelty tutkimuksessa runsaasti. Muistomerkit ja muistin paikat kytkeytyvätkin voimakkaasti yhteisön muotoutumiseen, itseymmärrykseen sekä ajallisuuteen kytkeytyviin prosesseihin. Paul Ricoeurin mukaan jäljet (trace) ovat sekä historiallisia että fyysisiä, ja ne mahdollistavat eräässä mielessä paluun menneisyyteen. Kouriintuntuvien jälkien merkitys on kaksinainen, paradoksaalinen: ne ovat olemassa tässä ja nyt, mutta niiden olemassaolo johtuu jo menneistä, tapahtumista. (Ricoeur 1990, 119; Connerton 1989, 13; Siikala & Siikala 2005, 119–120.) Toisin sanoen jäljet ovat menneiden tapahtumien todisteita nykyisyydessä. David Lowenthalin mukaan varmuus menneisyydestä edellyttää edes jonkinlaisia jälkiä siitä. Muistomerkit, paikat ja materiaaliset objektit elävöittävät ja vahvistavat yhteisön historiaa ja kääntävät sitä uudelleen muistiksi; ne ovat olemassa menneisyydessä, nykyisyydessä ja tulevassa, ja siten ne mahdollistavat myös ajankohtaisen kokemuksen menneestä tai menneen muistelun. Lowenthal sanoo myös, että muistomerkkien merkitykset ja yhteys menneeseen

luodaan nykyhetkessä, mikä edellyttää historiallista tietoisuutta. Tämän vuoksi muistomerkkien olemassaolo on riippuvainen monitasoisesta tulkinnasta. (Lowenthal 1985, 240–250.) Petri Raivo on huomauttanut, että paikkoihin liittyvää menneisyyttä tulkitaan nykyisyydestä käsin, minkä vuoksi historialliset muistomerkit kertovat enemmän menneen muistamisen historiasta kuin menneisyydestä ja sen tapahtumasta itsestään. Menneisyyteen liittyvästä näkökulmasta huolimatta historiallisia paikkoja määrittää ennen kaikkea nykyhetki. (Raivo 2007, 57.) Lowenthalin ja Raivon näkemyksiä historiallisen paikan ja muistomerkin olemuksesta nykyisyydestä käsin määrittävänä ja historiallisen tietoisuuden prosessin ilmentymänä voidaan mielestäni soveltaa myös muistin hahmottamiseen. Yhtä lailla muisti kytkeytyy kerrontahetkeen, määrittyy sen kautta, jassellaisenaan ilmentää menneen muistamista jatkuvasti uusiutuvana historiallisena prosessina.

Muistelussa ja kerronnassa ilmenevien erilaisten muistin paikkojen merkityksellisyys edellyttää yhteisön olemassaoloa, joka määrittää juuri ne merkityksellisiksi. Evakkomatkakertomusten muistin paikat voivat liittyä ja merkityksellistyä voimakkaammin joko yksilöllisellä tai yhteisöllisellä tasolla. Yhtä kaikki niiden arvo yksilön ja yhteisön muistin kannalta riippuu niihin liittyvien menneisyyden tapahtumien, kuten evakkomatkan, myöhemmin saamista merkityksistä. Sitä, onko muistin paikalla ensisijassa yksilöllinen vai yhteisöllinen merkitys, tulisi tarkastella pikemminkin jatkumona kuin toisensa poissulkevana vaihtoehtoina. Kollektiivinen muisti on alun perin Maurice Halbwachsin lanseeraama käsite (ks. Erll 2011a, 14–18). Halbwachsin mukaan yhteisö määrittää muistettavan, vaikka muistelijat ovatkin yksilöitä. Tämä tarkoittaa sitä, että yksilöt samastuvat yhteisesti tärkeiksi koettuihin tapahtumiin, ja ne kietoutuvat yhteen henkilökohtaisesti koettujen tapahtumien kanssa. (Halbwachs 1992, 50–51.) Halbwachsin mukaan ryhmään kuuluminen on välttämätöntä muistelulle, sillä muistot kiinnittyvät aina jollain tavoin yhteisöön. Muisteluun tarvittavat maamerkit ovat ihmisessä itsessään, koska oman itsen sijoittaminen sosiaaliseen viitekehykseen, ympärillä oleviin ihmisiin joihin muistot kytkeytyvät, mahdollistaa menneen mieleen palauttamisen ja omaksumisen. (Halbwachs 1992, 175.) Paul Connerton on hahmottanut muistelun paikantamisen prosessina, eräänlaisena kartalle sijoittamisena. Halbwachsin tapaan myös hänen mukaansa yhteisö tarjoaa yksilön muistoille viitekehyksen, johon muistot

voidaan paikantaa. (Connerton 1989, 37.) Kirsten Hastrupin mukaan muisti on välttämätön menneisyyteen suuntaavan tasonsa lisäksi myös nykyisyyden merkitysten arvioinnin sekä yhteisön olemassaolon kannalta. Yhteisön muodostumisesta puhuessaan Hastrup nostaa esille yksilön kaksinainen roolin. Maailma ja sosiaalinen ympäristö ja yksilön tietoisuus määrittävät toisiaan vastavuoroisesti. Yksilö on samaan aikaan sekä kollektiivisen muistin kohde että sen määrittäjä, joka muovaa menneisyyttä muiden yksilöiden kanssa jatkuvassa valikoinnin prosessissa. (Hastrup 1987, 264–265; Ardener 2012, 520–521; myös Connerton 1989, 21.)

Diasporisten yhteisöjen, kuten siirtokarjalaisten, perustana on ainakin jossain mielessä menetetty kodin paikka. Se, merkitseekö tämä koti ensisijaisesti fyysistä, muisteltua vai kerrottua paikkaa, vaihtelee riippuen yhteisöstä ja yksilöstä, mutta diasporisten yhteisöjen tapauksessa merkittävä paikka on aina kuitenkin jollain tavalla fyysisesti etäällä. Maurice Halbwachsin mukaan merkittävillä paikoilla on erityinen yhteisöllisyyttä kannatteleva merkitys silloin, kun niiden fyysinen sijainti on muualla kuin yhteisö sekä silloin, kun yhteisö ei perustu yksilöiden fyysiseen läheisyyteen eli samaan asuinpaikkaan. Tällöin kertomukset merkittävistä paikoista, usein tapahtumapaikoista, edustavat yhteisön menneisyyttä ja kollektiivista muistia. Kerrontana ja läsnä olevina kertomuksina ne edustavat myös yhteisön nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Halbwachsin mukaan kollektiivisessa muistissa fyysinen ja symbolinen aspekti ovat kietoutuneet yhteen. Symboliset merkitykset kiinnittyvät fyysiseen kohteeseen, kuten muistomerkkiin, mutta nousevat sitä tärkeämmiksi. Tämä kollektiivisen muistin kaksoisfokus takaa merkittävien paikkojen symbolisten merkitysten säilyvyyden kertomuksissa sekä muisti- ja mielikuvissa, vaikka paikka tuhoutuisi tai yhteisö joutuisi sieltä pois. Fyysisyytensä vuoksi paikat ovat myös alttiita muutoksille. Muutokset ovat hitaita, jatkuvia ja siten myös huomaamattomia näissä paikoissa oleville ihmisille. Tämän vuoksi etäisyys ei erota diasporisia yhteisöjä ainoastaan paikoista vaan myös niiden muutoksista. Etäisyys synnyttää myös tarpeen luoda paikan symbolisia representaatioita, kuten kertomuksia ja muistomerkkejä, jotka säilövät paikkoihin liittyviä yhteisön ja yksilön kannalta keskeisiä merkityksiä. Kertomukset ja muistomerkit perustuvat fyysisille paikoille, mutta samanaikaisesti ne myös irrottavat paikat fyysisistä ympäristöistään. Kertomuksissa paikat ja muistomerkit kytkeytyvät yhteisöön ja sen käsityksiin ja vahvista-

vat niitä. Tällöin paikkoihin liittyvät kertomukset ja muistomerkit vahvistavat yhteisöä, mutta ne eivät ole paikan fyysisen muutoksen armoilla. Halbwachs myöntää myös, että symbolisten representaatioiden välittämä kuva menneisyydestä ja sen paikoista on yksinkertaistettu, mutta olennaista onkin niiden säilyminen yhteisön muistissa. Myös siirtokarjalaisten muistelukerrontaan liittyvää nostalgista asennetta Karjalaan ja sinne paikantuvaan menneisyyteen voidaan tulkita tästä näkökulmasta. (Halbwachs 1992, 202–205; Lowenthal 1985, 239; myös Siikala & Siikala 2005, 119–120.)

Siirtokarjalaisen yhteisön perustana on merkittävä paikka, Karjala, ja ennen kaikkea sieltä pois joutuminen. Siirtokarjalaisuutta ylläpidetään muun muassa Karjalaan ja evakkomatkiaan liittyvässä muistelussa ja kerronnassa, mutta myös fyysisessä yhteydessä paikkaan esimerkiksi kotiseutumatkoilla. Toisin sanoen siirtokarjalaisille paikan etäisyydelle ja menneisyydelle perustuvat symboliset representaatiot ovat tärkeitä, mutta myös Karjalan fyysisillä paikoilla on esimerkiksi kotiseutumatkojen vuoksi edelleen ajan-kohtainen, yhteisöä kannatteleva merkitys. Paikkoihin liittyvä muistelukerronta pitää evakkomatkan aiheen myös tuoreena. Tämän lisäksi yhteydet menetettyyn kotiseutuun, kuten esimerkiksi kotiseutumatkat, ovat aineksena uusille symbolisille representaatioille, ja ne tukevat yhteisölle merkittävien tapahtumien, kuten evakkomatkan, muistelua. Kerronnassa ilmentyvät muistin paikat viittaavat tekstuaalisen todellisuuden ulkopuolelle esimerkiksi fyysisiin, materiaalsiin tai muutoin konkreettisiin kohteisiin. Tarkastelen kuitenkin muistin paikkoja ennen kaikkea tekstuaalisen todellisuuden ilmiönä, joiden kulttuuriset merkitykset määrittävät kokemuksissa ja kerronnassa ja joilla on kerronnallisia ja kielellisiä erityispiirteitä. Muistin paikat, kuten paikat ylipäänsä ovat kontekstuaalisia muodostumia, jotka sisältävät ajallisuuden ja tilallisuuden aspektit sekä menneisyyttä määrittävät dokumentit. (Ks. Knuuttila S. 1998, 198.)

Olen tutkimuksessani yhdistänyt eri muistelua ja muistia tarkastelevia tutkimussuuntia, vaikka niiden epistemologiset lähtökohdat ovat verrattain erillään toisistaan. Muistitietotutkimuksessa tämän tutkimuksen kannalta relevanttia on yksilöiden muistojen ja muistelukerronnan yksilöllisen merkityksen havaitseminen. Näen muistelijat ja kirjoittajat aktiivisina merkityksen muodostajina, jotka kirjoittavat omien, poliittisten tai henkilökohtaisten, tarpeiden ja intentioidensa mukaisesti. Tällöin kirjoittajia ja muistelijoita ei

nähdä yksinomaan kulttuuristen merkitysten välittäjinä vaan niiden tuottajina. Tässä prosessissa, kirjoittamisessa ja muistelussa, on samaan aikaan aina kyse kulttuuristen merkitysten, ilmaisun tapojen sekä ympäristöjen jonkinasteisesta jatkumosta, soveltamisesta ja muuntamisesta. Tämän vuoksi kulttuurisen muistitutkimuksen piirissä tehdyt havainnot ryhmien muistista ja fyysisten ympäristöjen vaikutuksista myös yksilöiden ja yhteisöjen itseymmärrykseen, käsityksiin menneisyydestä ja niiden muovautumisesta yhdistettynä yksilöiden muistelukerronnan analyysiin, tuo tulkintaan uusia mahdollisuuksia ja monipuolistaa sitä. Perinteessä on ymmärryksen mukaan kuitenkin kyse jatkumisten ja muutosten prosessissa muotoutuvista, samaan aikaan yhteisöllisistä ja yksilöllisistä merkityksistä. (Bauman 1992, 30–33.) Muistitutkimus ja kulttuurinen muistitutkimus ovat relevantteja tutkimukseni näkökulmasta myös temaattisten yhtymäkohtiensa vuoksi: evakkomatkakertomukset käsittelevät muistoja lapsena koetusta matkasta, spatiotemporaalisesta siirtymästä paikkojen välillä ja suhteessa merkittävään paikkaan, menetettyyn Karjalaan.

Koti ja sen menetys

Asumisen kautta ihminen toimii, on olemassa sekä elää maailmaa. Asuminen tapahtuu paikassa nimeltä koti. Asumisessa paikka otetaan haltuun jatkuvuudella, toistolla ja työskentelyllä vuorovaikutussuhteissa. (Silvasti 2000, 34–35; Rajanti 1996.) Käsitteenä *koti* on tunteellisesti latautunut, ja tilan muuttuminen kodiksi vaatii emotionaalista suhtautumista siihen (Silvasti 2000, 232; Dovey 1985; 34–35; Granfelt 1998, 103–104; Vilkkö 1998). Koti käsitetään usein paikkana, johon liittyy vahva paikan taju ja tuntu. Syynä tähän on se, että koti liittyy oleellisesti perustarpeisiin kuten ravinnon nauttimiseen, sosiaaliseen ja sukupuoliseen kanssakäyntiin sekä myös syntymään ja kuolemaan. Koti voidaan käsittää monilla eri tavoilla: esimerkiksi yhdeksi huoneeksi, kaupungiksi tai koko maailmaksi. (Tuan 2006, 16–17.) Kodin käsitykseen vaikuttaa myös ihmisen ikävaihe (Tuan 2006, 17; Vilkkö 2000, 215). Ihmisen ja hänen ympäristönsä välistä suhdetta voidaan tarkastella fyysisen, sosiaalisen, henkilökohtaisen ja emotionaalisen näkökulman kautta (Vilkkö 2000, 214; Kenyon 1999). Laura Huttunen on maahanmuuttajien omaelämäkertojen perusteella päättänyt määrittämään kodin kiintopisteeksi, josta käsin rakennetaan suhdetta maailmaan. Se,

korostuvatko kodin määrittelyssä fyysiset, sosiaaliset, henkilökoh-
taiset vai emotionaaliset näkökulmat, riippuu kokijasta. (Huttunen
2002, 328–332.)

Koti-käsitettä on usein määritelty kahdella tavalla. Sen on toi-
saalta ajateltu viittaavaan fyysisiin, tietyssä ajassa ja paikassa si-
jaitseviin rakennuksiin, jotka käsitetään kodiksi. Toisaalta koti
voidaan käsittää myös ”mielen kotina”, joka pitää sisällään koki-
jan henkilökohtaiset kokemukset ja tunteet sekä yhteisöllisen ja
kollektiivisen arvomaailman. (Vilkkio 1998, 28; Silvasti 2000, 233.)
”Mielen koti” tai sisäinen koti on myös käsitetty eheyden ja psyyk-
kisen itsenäisyyden kokemukseksi, jonka kautta on mahdollista
puolustautua minuuden rajojen loukkauksilta. Fyysistä kodin tilaa
on myös eritelty elämykselliseksi ja ruumiilliseksi tilan kokemuk-
seksi sekä ihmisen, hänen toimintansa ja sitä edustavan spatiaali-
sen tilan suhteeksi. (Silvasti 2000, 232–233; Granfelt 1998, 105.)

Lapsuuden evakkomatkakirjoitukset ovat monessa mieles-
sä kirjoituksia kodista. Kodin fyysisen olemuksen näkökulmasta
evakkomatkakirjoitukset käsittelevät matkaa pois Karjalan kodis-
ta ja kodin menetystä. Tämän lisäksi ne käsittelevät uuteen ko-
tiin ja koteihin saapumisia sekä paluita Karjalan kotiin. Fyysisten
paikkojen ja niihin suhteutuvan liikkeen ohella kotia jäsennetään
evakkomatkakirjoituksissa myös Vilkon (1998, 28) esittämän ”mie-
len koti” -käsitteen kautta, jolloin identiteettiin, kuulumiseen
ja yhteisöllisyyteen liittyvät aiheet nousevat esiin. Kodin lisäksi
myös matkan käsite määrittyy evakkomatkakirjoituksissa yh-
tään konkreettisena siirtymänä ja toisaalta metaforisena, sym-
bolisena tai emotionaalisena muutoksena. Nämä ääripäät eivät
evakkomatkakirjoitusten kohdalla ole vaihtoehtoisia tai selkeitä,
vaan pikemminkin samanaikaisia ja lomittuvia. Analyyttisinä
jäsennyksinä ne kuitenkin kuvaavat sekä kotiin että matkaan
liittyvien potentiaalisten merkitysten moninaisuutta ja moniulot-
teisuutta.

Evakkomatkakirjoituksia värittää se seikka, että niiden kirjoitta-
jien kohdalla koti on saavuttamaton, menetetty tai kaukainen sekä
spatiaalisesti että temporaalisesti. Koti Karjalassa on kaksinker-
taisesti poissa, sillä se sijaitsee menneisyydessä, mutta myös pai-
kassa, jossa ei ollut vuosikymmeniä mahdollista vierailla. Vaikka
vierailut luovutetuille alueille tulivat *glasnostin* ja Neuvostoliiton
hajoamisen jälkeen mahdollisiksi, muuttivat kuluneet vuodet fyy-
sistä ympäristöä peruuttamattomasti. Monet kotiseutumatkalaiset

havaitsevat, että Karjalan koteja ei ole enää löydettävissä sellaisina kuin ne lähdön hetkellä olivat. Tämän lisäksi lapsievakkojen Karjalan kodit ovat siinäkin mielessä temporaalisesti kaukaisia, että ne sijoittuvat lapsuuteen ja menneisyyteen, ja tämänkaltaisella etäisyydellä on taipumus muuntaa koti myyttiseksi. Tämä kaukaisuuden ja menetyksen aspekti on monessa mielessä vaikeampi konkreettisesti kuroa umpeen kuin fyysinen. Avtar Brah on puhunut diasporisesta tilasta ja kodin käsitteestä sen yhteydessä. Hänen mukaansa koti voi olla diasporisen mielikuvituksen tuotama myyttinen kaipauksen kohde. Tähän kotiin ei ole paluuta, vaikka vierailu maantieteelliseen paikkaan olisikin mahdollinen. (Brah 1996, 192.) Toisaalta evakkomatkakirjoitukset osoittavat, että temporaalinen poissaolo voi myös edistää kerronnallisten ja symbolisten siteiden syntymistä menetettyyn kodin paikkaan. Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten kirjoittajat eivät suinkaan ole lannistuneita saatikka masentuneita kodin menetyksen ja kaukaisuuden edessä, vaan he pyrkivät rakentamaan siltoja kotiin spatio-temporaalisen etäisyyden yli.

Diasporisten yhteisöjen ja identiteettien tutkijat ovatkin havainneet, että kotiin liitetään runsaasti määrittelijän näkökulman mukaisia ja usein itsestään selvinä pidettyjä merkityksiä ja arvoja. Sara Ahmed on tarkastellut kotia siirtolaisuuden ja muuttamisen (*migration*) yhteydessä, ja hänen mukaansa muuttaminen – kotoa poissaolo – liitetään yleisesti itseymmärryksen heikkenemiseen. Tarkasteltuaan muuttamisen ja vieraantumisen kertomuksia, Ahmed kuitenkin havaitsi, että kotoa poissaolon kokemus pikemminkin yhdistää siirtolaisyhteisön jäseniä ja vahvistaa yhteisöllistä ja yksilöllistä itseymmärrystä kuin heikentää sitä. (Ahmed 1999, 330–338.) Siirtolaisuuden ja itseymmärryksen heikkenemisen oletettu kausaalisuus johtuu Ahmedin mukaan kodin ja kotoa poissaolon oletetusta dikotomiasta. Poissaolo, vieraus ja liike ovat kuitenkin sisäänrakennettuja kodin kokemukseen siellä olevien, sinne saapuvien ja sieltä lähtevien kautta. (Ahmed 1999, 338–341.) Myös muut tutkijat ovat esittäneet samansuuntaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Agnes Heller on todennut, että ajatus kodista olemisen keskipisteenä on länsimaisen elämäntavan tuote, jonka olemassaolon on paradoksaalisesti mahdollistanut liike kotoa pois ja takaisin (Heller 1999, 193). Ahmedin mukaan liikkeen ja kodin ajatus yhdistyy myös kertomuksissa kotoa lähdöstä, sillä ne tuottavat ikään kuin monia koteja, joiden välillä liikutaan. Liikkeen takia koti erottuu

konkreettisesta tässä olevasta asuinpaikasta ja muuttuu eräänlaiseksi fetissiksi. Tällöin koti tuttuuden ja kodikkuuden tunteena on ennen kaikkea tila, jossa kotona ollaan melkein, muttei kuitenkaan aivan. Koti on jossain muualla, jolloin se muuttuu mahdolltomuudeksi ja välttämättömyydeksi – saavuttamattomaksi kohteeksi, johon koki kuitenkin pyrkii. (Ahmed 1999, 331, 337–338.) Kun koti käsitetään eletyksi ja aistituksi paikallisuuden kokemukseksi, myös muuttaminen tai siirtolaisuus koetaan aistien kautta uusina hajuina, ääninä ja makuina. Ruumiillisen kokemuksen lisäksi siirtolaisuus sijaitsee kertomuksissa. Esimerkiksi muistelukerronnassa tarinoita siirtolaisuudesta välitetään seuraaville sukupolville. Kerronnassa mennyt saa muodon ja se ikään kuin paikallistetaan. (Ahmed 1999, 342–343.)

Tämänkaltaiset keskustelut kodin olemuksesta ja merkityksestä siirtolaisyhteisöjen ja -identiteettien kannalta liittyvät laajempaan diaspora-, siirtolaisuus- tai pakolaisuustutkimuksen piirissä tapahtuneeseen murrokseen. Loring M. Danforthin (2003) mukaan monitieteisen 1980-luvulla kehittyneen pakolaistutkimuksen (*refugee studies*) kenttää leimasi pitkään paikallistava (*localizing*) tai paikoilleen asettava (*sedentarist*) näkökulma, jonka lähtökohtana on ajatus paikallaan olosta ihmisten olemisen normina ja ideaalina. Sitten paikalleen asettavan näkökulman on kyseenalaistanut yleismaailmallinen (*cosmopolitan*) näkökulma, joka keskittyy globaaliin paikallisen sijaan, liikkeeseen paikallaanolon sijaan ja siirtymisiin stabiilien asemien sijaan. (Danforth 2003, 170.) Yleismaailmallista näkökulmaa pakolaistutkimukseen ovat kehittäneet muun muassa Arjun Appadurai ja James Clifford. Heidän mukaansa kulttuuria ja identiteettiä ei tulisi tarkastella kansallisesta ja paikallisesta painotuksesta käsin. He ovat myös korostaneet tarvetta ylittää maantieteelliseen pysyvään paikallisuuteen sitoutuvat kodin ja paikan käsitykset. (Appadurai 1996; Clifford 1997; Danforth 2003, 171; ks. myös Rapport & Dawson (toim.) 1998.) Danforth näkee, että molempiin näkökulmiin liittyy ongelmia. Paikallistavaan, nationalistiseksiin kutsuttuun näkökulmaan sitoutunutta tutkimusta leimaa voimakas ajatus siitä, että ehjät identiteetit edellyttävät yhteyttä paikkaan ja kotimaahan, ja että pakolaiset edustavat väärässä paikassa olevina ongelmaa nationalistiselle järjestykselle. Kun paikkaan sitoutuminen nähtiin yleisinhimillisenä normina yhden kulttuurispesifin vaihtoehdon sijaan, pakolaisten katsottiin menettäneen kotipaikan myötä niin kulttuurinsa kuin identiteettinsäkin.

Tämä on kuitenkin tutkijan lähtökohdista, ei niinkään tutkittavien todellisuudesta kumpuava ajatus. (Danforth 2003, 170; Malkki 1995, 511; Douglas 1966, 48.) Yleismaailmallinen näkökulma sen sijaan voi äärimmäisessä muodossaan johtaa liikkuvuuden suosimiseen paikallaan olevien kotipaikkojen merkitysten ymmärtämisen kustannuksella, joka sekin on ongelmallista (Danforth 2003, 171; Malkki 1995, 514; Basu 2006, 6–10).

Danforth ehdottaa, että jotta paikan ja identiteetin suhteen moninaisia kulttuurisia muotoja olisi mahdollista ymmärtää, edellyttää se tutkijalta ylläkyttävien näkökulmien yhdistämistä. (Danforth 2003, 172; Appadurai 1996, 33–34; Clifford 1997, 4.) Myös Paul Basu on esittänyt, että koti paikantuisi sekä liikkeeseen että pysähtyneisyyteen, ei vain jompaankumpaan (Basu 2006, 8). Tämänkaltainen koti-käsitys on hyödyllinen evakkomatkakirjoitusten ymmärtämisen kannalta. Vaikka sodasta johtunut kodin menetyks ja evakkomatka pois kotoa ovat aina kriisejä yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan näkökulmasta, kodin menetyksen ja evakkouden käsittäminen yksinomaan negatiivisina asiantiloina tai puutteina on tutkimusaineistoni valossa ongelmallista. Tämänkaltainen näkökulma yksinkertaistaa kirjoittajien elämäkokemuksia ja niiden jäsennyksiä. Yhdenkään evakon identiteetti ei edes tutkimusaineistoni, evakkomatkaa käsittelevien teemakirjoitusten valossa pelkisty yksinomaan menetyksen ja ulkopuolisuuden varaan. Kodin menetyksen ja sitä seuranneen evakkouden kokemuksia on myös vaikea kirjoitusten perusteella mieltää yksinomaan negatiivisiksi, eivätkä evakot yksiselitteisesti sitoudu paikallistavaan kotikäsitteeseen. Ilmeisin esimerkki tästä on useiden kirjoittajien eksplisiittinen kuvaus evakkoudesta voimavarana. Se on kiistatta myös synnyttänyt uudenlaisen karjalaisten yhteisön, joka perustuu nimenomaan jaetulle kokemukselle evakkomatkastasta ja kodin menetyksestä. Ilman näitä tapahtumia ja jaettuja kokemuksia evakkojen yhteisöä ei olisi olemassa. Avtar Brah on oivaltavasti todennut, että vaikka sana diaspora usein liitetään eron ja häiriötilan aiheuttamiin traumoihin, diasporat ovat myös pitkäaikaisen, ellei pysyvän, yhteisönmuotoutumisen paikkoja. (Brah 1996, 193.) Evakkouden tarkasteleminen yksinkertaisesti negatiivisena tapahtumana, jolla on negatiivisia vaikutuksia kokijansa elämään, pakottaa tutkittavat yksilöt yksiulotteiseen uhrin rooliin, mille en löydä perustetta aineistostani. Haluan korostaa tätä seikkaa, koska puhuttaessa lapsuuden muistoista ja kokemuksista konfliktitilanteis-

sa näkökulmat sekoittuvat tavallisesti sääliin ja järkytykseen. Tällöin lapsista ja entisistä lapsista tulee ennen kaikkea, ja valitettavan usein, myös yksinomaan uhreja. Karen Armstrong on painottanut, että siirtokarjalaisten tapauksessa fyysisen paikan saavuttamattomuus on tehnyt kerrotusta Karjalasta pikemminkin myyttisen ja ajattoman paikan, jota muisti säilöä elävänä ja muuttumattomana. Saavuttamattomuudestaan huolimatta se on karjalaisen identiteetin ja juurien lähtökohta. (Armstrong 2004, 131; Raninen-Siiskonen 1999, 108.) Armstrong on huomauttanut, että kertomusten ja muistojen myyttinen Karjala merkitsee evakoille yhteisen alkuperän paikkaa, joka yhdistää yhteisöä. (Armstrong 2004, 131.)

Monimuotoisuuden poetiikan tulkinnan avaimet

Genre – Bahtinilainen näkökulma

Väitöskirjassani tutkin evakkomatkakirjoituksia vuorovaikutteisena ilmaisuna, jossa on poeettinen ja retorinen ulottuvuutensa. Nämä ulottuvuudet muodostavat analyysini puitteet ja genren käsite kattaa molemmat niistä. Tukeudun Mihail Bahtinin ja niin sanotun Bahtin-piiriin (ks. Brandist 2005) genreteoriaan sekä ajatukseen kielen ja ilmaisun dialogisuudesta (Bakhtin 1981; 1986; Bakhtin/Medvedev 1978; Vološinov 1973; ks. myös Savolainen (tullossa); Todorov 1984; Holquist 1990; Vice 1997; Allen 2000, 21–30; Kristeva 1980; Lyytikäinen 2006; Bahtin-piiristä ks. Brandist 2005). Bahtinilaisen näkökulman pohjalta genre ei määrity tietyn- tai pysyvänlaiseksi muoto- ja sisältöpiirteiden määrittämäksi luokaksi, vaikkakin genren idea aina jossain määrin pohjaa ajatukselle ilmaisujen konventionaalisista ominaisuuksista sekä huomiolle samankaltaisuuksista ja yhteyksistä lausumien välillä. Lähestymistapa ei aseta myöskään tarkkoja vaateita sille, minkälaista ilmausta on mahdollista tarkastella genren käsitteen näkökulmasta. Tästä huolimatta genren käsitettä sovelletaan tutkimuksessa tyypillisesti niiden diskursiivisten muotojen ja käytänteiden tarkastelussa, jotka ovat tunnistettavasti yhtenäisiä, johdonmukaisia, tekstuaalisesti rajautuneita ja konventionaalisten odotusten mukaisia (Bauman 1999, 85). Tutkimuksessani pyrin monipuolistamaan folkloristista keskustelua genren käsitteestä soveltamalla bahtinilaista genreteoriaa muistelukirjoitusten eli monimutkaisen ja heterogeenisen tekstikorpuksen analyysiin.

Genren ja perinnelajin käsitteet ovat olleet keskeisiä analyysin välineitä folkloristiikassa. Folkloristiikan genretutkimuksen historialliset lähtökohdat tähtäsivät selkeiden ja toisistaan erottuvien kategorioiden ja niiden verkostojen luomiseen. (Ks. Lehtipuro 1983.) Myös tutkimukset keskittyivät pitkään yhteen tiettyyn perinnelajiin. Poeettisen muodon merkitsemien suhteellisen tarkkarajaisten lajien luokittelun pohjana oli kirjallisuudentutkimuksen genrekäsitys³⁹. Tarkat genreluokitukset kuitenkin osoittautuivat ennen pitkää ongelmallisiksi esimerkiksi lajinimitysten kulttuuri- ja kielisidonnaisuuden vuoksi (esim. Ben-Amos 1976b). Perinnelajiluokittelun ongelmallisuutta lisäsi myös se, että osalla lajinimistä on kielestä riippumaton yleispätevä merkitys (Lehtipuro 1983, 88). Ennen pitkää havaittiinkin, että näkemys genreistä selkeärajaisina luokkina ei vastannut perinteen todellisuutta suullisina tai kirjallisina diskursseina, jotka koostuvat häilyvistä ja sekoittuneista muodoista, eivätkä suinkaan selkeärajaisista kokonaisuuksista (Siikala & Siikala 2005, 87). Myös lajien häilyvät väli-, raja- ja reuna-alueet on havaittu erityisen kiinnostaviksi. Ne eivät ilmennä vain lajirajoja vaan myös diskurssikäytäntöjen mekaniikkaa ja dynaamista toimintaa. (Siikala & Siikala 2005, 87–90; Tarkka 2005).

Sittemmin etenkin etnopoetiikkaan ja performanssikoulukuntaan paikantuvassa folkloristiikassa ja lingvistisessä antropologiassa genre käsitetään selkeärajaisen luokittelukategorian sijaan lausumien, ilmaisujen ja tekstien muodostuksen ja tulkinnan periaatteeksi. Genre on kommunikatiivinen ja joustava viitekehys, joka ohjaa diskurssin tuottamista, vastaanottamista ja tulkintaa. (esim. Briggs & Bauman 1992; Bauman 2004, 3; Bauman 1999; Siikala & Siikala 2005, 88–90; Tarkka 2005; Hanks 1987; Dorst 1983; Seitel 2003). Tämänkaltaisen genrekäsitys pohjautuu pitkälti Bahtinilaisiin teorioihin. Bahtin-piirin genretutkimukset voidaan jakaa kolmeen linjaan, jotka ovat 1. erilaisten kirjallisuus-esimerkkien analyysi ja genreteorian (esimerkiksi romaanin genreä käsittelevän) muodostus sen pohjalta (esim. Bakhtin 1981), 2. kirjallisuuden tutkimuksen formalistista menetelmää (venäläinen formalismi) kommentoivat

39 Genren käsite on lähtöisin Aristoteleen runousopista, jossa hän jakoi runouden (antiikissa kaikki kaunokirjallisuus oli runomuotoista) epiikkaan, tragediaan ja komediaan. Jako perustui aiheeseen ja tyyliin, jotka muodostuvat esitystavoista ja -keinoista. Aristoteellinen jako pohjaa ajatukseen genrestä keinona esittää tietynlaista kohdetta ja jako nähtiin länsimaaisessa kirjallisuudenhistoriassa muuttumattomana aina 1700-luvun lopulle asti. (Shore & Mäntynen 2006, 13–14.)

ja niitä kritisoivat näkemykset genrestä (esim. Bakhtin/Medvedev 1978, 129–141) sekä 3. puheen genrejä käsittelevät näkemykset, jotka irrottavat genre-käsitteen kirjallisuuden ja kirjallisuuden tutkimuksen yhteydestä koskemaan laajemmin kommunikaatiota ja jotka perustuvat ajatukselle kielestä läpikotaisen sosiaalisena toimintana ja maailmassa olemisena (esim. Bakhtin 1986, 60–102; Vološinov 1973).

Mihail Bahtinin vuosina 1952–1953 laatima puheen genrejä⁴⁰ käsittelevä kirjoitus *The problem of speech genres* (1986) (*Problema retševyh žanrov* (1953)) pohtii kokonaisvaltaisesti lausuman (ven. *vyskazyvanie*, eng. *utterance*) luonnetta genrejen muotoutumisen näkökulmasta. Bahtin korostaa, että kieli realisoituu konkreettisesti suullisissa tai kirjallisissa lausumissa, joita ihmiset tuottavat ja käyttävät inhimillisen toiminnan eri alueilla. Bahtinin mukaan jokainen lausuma on omansa ja yksilöllinen, mutta jokainen kielenkäytön alue kehittää omat suhteellisen vakaat lausuman- ja puheen genresä. (Bakhtin 1986, 60; Seitel 2003, 278.) Bahtinin mukaan genret vertautuvat joiltain osin kielen muotoihin, mutta ovat niitä joustavampia ja vapaampia. Genret organisoivat lausumia kieliopin tapaan ja genrejen hallinta ja tilannekohtainen valinta on yhtä automaattista kuin äidinkielessä kieliopin käyttö. Bahtin korostaa, että lausuman ymmärtämisen kannalta puheen genrejen ymmärtäminen on yhtä keskeistä kuin lausuman temaattisen sisällön tai kielellisen muodon (sanasto, kielioppi) ymmärtäminen. (Bakhtin 1986, 78–92.) Olennaista on se, että kieli on aina sosiaalista ja interaktiivista, eikä sitä tulisi tarkastella synkronisena, sosiohistoriallisesta kontekstistaan irrallisena järjestelmänä⁴¹ (Vološinov 1973, 65–68).

Bahtin korostaa lausumien ja puheen genrejen, sekä kirjoitetujen että suullisten, heterogeenisyyttä⁴² ja päätyy erottamaan toisistaan monimutkaisen (ven. *složnyj/vtoritšnyj žanr*; engl. *complex/secondary genre*) ja yksinkertaisen (ven. *prostoj/pervytšnyj žanr*; engl.

40 Puheen genrellä Bahtin viittaa sekä kirjoitettuun että puhuttuun kieleen.

41 Vološinovin näkemyksen (ja laajemminkin Bahtin-piirin teorioiden) taustalla on saussurelaisen kielitieteen ja venäläisen formalismin kritiikki. Bahtin-piirin mukaan nämä teoriat aliarvioivat kielen sosiaalista ja historiallista ulottuvuutta. (Venäjällä 1800–1900-lukujen vaihteessa vallinneista aatevirtauksista ks. Tihanov 1998.)

42 Bahtinin näkemys lausumasta on monitulkintainen ja vaihtelee teoksittain. (Lähtenmäki 2002, 179–200; vrt. Shore & Mäntynen 2006, 24–25).

simple/primary genre) genren⁴³. Monimutkaiset genret ovat esimerkiksi romaaneja, näytelmiä tai tieteellisiä tutkimuksia, ja niitä voi kutsua myös ideologisiksi⁴⁴ genreiksi. Ne ovat muotoutuneet kulttuurisessa, usein kirjallisessa vuorovaikutuksessa, joka on esimerkiksi taiteellista, tieteellistä ja sosiopoliittista. Monimutkaiset genret ovat sulauttaneet itseensä useita yksinkertaisia puheen genrejä, jotka voivat esimerkiksi olla vastauksia dialogissa tai sananlaskuja. Upotettuina monimutkaiseen genreen, ne ovat toisaalta säilyttäneet alkuperäisen ”arkipäiväisen” muotonsa mutta ovat upotettuina merkityksellisiä ainoastaan ”kirjallis-taiteellisessa” muodossa, eli monimutkaisen genren osana ja sen kautta. (Bakhtin 1986, 60–62.) Keskeistä Bahtin-piirin genrekäsityksessä, tai sosiohistoriallisessa poetiikassa (Dorst 1983, 425) on se, että genret eivät määrity ainoastaan muodollisten ja temaattisten ominaisuuksiensa pohjalta. Näiden lisäksi genret määrittyvät aina suhteessa toisiinsa sekä suhteessa konteksteihinsa. (Allen 2000, 14–21; Dorst 1983.) Genret vastaavat tyypillisiä puhekommunikaation tilanteita sekä tyypillisiä teemoja ja tästä syystä myös tietynlaisia yhteyksiä sanojen merkitysten ja konkreettisen, tietystä tilanteesta vallitsevan todellisuuden välillä. Toisin sanoen genret ovat tietynlaisia näkökulmia maailmaan tietystä tilanteesta.⁴⁵ (Bakhtin 1986, 87; Bakhtin/Medvedev 1978, 130–135; Dorst 1983, 414–415; Savolainen 2015.) Tekstit ja genret ovat aina tiettyyn aikaan ja paikkaan kytkeytyvää konkreettista toimintaa. (Bauman 2004, 3–4; ks. myös Allen 2000, 28, 36; Pesonen 1991, 32–33; Tarkka 2005, 63–64.)

43 Käytän termiparia monimutkainen ja yksinkertainen genre ensisijaisen ja toissijaisen genren sijaan, sillä katson ensin mainitun sisältävän vähemmän arvottavia konnotaatioita.

44 Ideologialla on tässä yhteydessä neutraali merkitys: Bahtinin tekstin englanninkielisessä käännöksessä huomautetaan alaviitteessä, että ideologia ei tässä yhteydessä viittaa ainoastaan sen englanninkielisiin poliittisiin merkityksiin, vaan mihin tahansa ideasysteemiin, joka kiinnittyy yhteisöön ja historiaan. (Bakhtin 1986, 62, 101 alaviite 3.)

45 Varhaisissa kirjallisuutta käsittelevissä teksteissään Bahtin ehdottaa, että kirjallisuuden tapauksessa genren voi parhaiten ymmärtää sillä perusteella, kuinka ne järjestävät aikaa ja tilaa (ajan ollessa ensisijainen kategoria). Nämä diskurssin aikapaikat eli kronotoopit (esim. Mahlamäki 2005; Steinby 2009; Savolainen 2009) määrittävät genrejä ja tekevät kustakin genrestä erityisen ja muista genreistä erillisen. (Bakhtin 1981, 85, 243, 250–251.) Katson, että ajatus siitä, että genrejä määrittävät kronotoopit vastaa ajatusta siitä, että genrejä määrittää niille tyypillinen näkökulma maailmaan.

Erilaisten muisteluaineistojen tutkijat ovat myös osoittaneet kiinnostusta genren käsitettä kohtaan, ja alun perin kirjallisuuden-tutkija Alessandro Portellin näkemykset muistitietohistorian (*oral history*) genrestä ovat saaneet jossain määrin vaikutteita Bahtinin yksinkertaisen ja monimutkaisen genren jaosta. Portelli laajentaa genren käsitteen koskemaan tutkimusaineistojen lisäksi myös itse tutkimusta. Portellin mukaan muistitietohistoria on puhujan ja tutkijan vuorovaikutukseen perustuva laji. Se on eräänlainen ”lajeista koostuva laji” (*genre of genres*), jonka perusta on suullisuudessa ja päämäärä kirjallisessa tekstissä. Toisaalta muistitietohistoria koostuu erilaisista puhujan ja tutkijan hyödyntämistä folkloren, erilaisen kerronnan ja median piirissä esiintyvistä muodoista, aiheista tai lajeista. (Portelli 1998, 23–25; vrt. Tonkin 1992; Passerini 1988; Tuomaala 2004, 30–31.) Jyrki Pöysä on soveltanut genreanalyysiä keruukirjoitusten heterogeenisyyden ”ongelman” ratkaisemiseen. Hän on huomauttanut, että yhden vastauksen sisältämää materiaalia ei ole välttämätöntä pitää saman kertomuksen tai tekstikokonaisuuden osina, vaan pikemminkin esimerkiksi laajemman dialogin osina tai vastauksina keruuesitteeseen. (Pöysä 2006b, 231–235, 237–238; vrt. Latvala 2005, 71–72).

Keruuilmoituksen pyynnöstä ja vastausten sisäisen ja keskinäisen heterogeenisyyden vuoksi evakkomatkakertomukset ja muistelukirjoitukset yleensäkin vertautuvat Bahtinin monimutkaiseen genreen. (Vrt. Portelli 1998, 23–25; Pöysä 2006b, 231–233.) Ne sulautuvat useampaan kuin yhteen geneeriseen viitekehykseen ja siten tuottavat bahtinilaisittain monimutkaisen genren (Bauman 2004, 7). Ne ovat kokonaisuuksia, jotka koostuvat erilaisesta aineksesta kuten yksinkertaisista genreistä, jotka voidaan taas ymmärtää esimerkiksi kiteytyneeksi muistoksi, anekdootiksi, runoksi tai lehtikirjoitukseksi osana laajempaa vastauskokonaisuutta. Monimutkaisena genrenä muistelukirjoitus ei ole kuitenkaan yksinomaan genrejen kokoelma vaan pikemminkin genrejen kollaasi. Genrejen yhteenliittymä synnyttää itsenäisen genren, jolla on erityinen näkökulma maailmaan. Jokainen muistelukirjoitus muotoutuu kirjoittajan ja vastaanottajan välisessä kommunikaatiossa, jossa kirjoittaja haluaa jakaa näkemyksiään sekä kokemuksiaan menneisyydestä ja vastaanottajasta, joka on kiinnostunut vaihtoehtoisesta tai täydentävästä historiantulkinnasta. Jokainen muistelukirjoitus on siten myös ainutlaatuinen, vaihtelevia yksinkertaisia genrejä sisältävä ja salliva kokonaisuus. Luonteeltaan muistelukirjoitusten

genre onkin joustava, muuttuva, häilyvärajainen ja siten aina keskeneräinen. (Savolainen (tulossa).

Bahtin-piirin genreteorioiden etuna evakkomatkakirjoitusten näkökulmasta on se, että ne sisältävät lähtökohtaisesti oletuksen tarkasteltavien tekstien sisäisestä ja keskinäisestä heterogeenisyydestä: heterogeenisuus ei ole anomalia, kirjoittajan taitamattomuuden osoitus eikä ongelma tulkinnan, analyysin ja vertailun kannalta. Katsonkin, että moniaineisuus on keskeinen muistelukirjoitusten genreä määrittävä ominaisuus. Muistelukirjoitukset saavat lukuisia ilmenemismuotoja ja ovat genreistä koostuva genre, joka kuitenkin monimutkaisena genrenä on enemmän kuin sisältämiensä yksinkertaisten genrejen summa. Kontekstuaaliset ja sosiaaliset aspektit, kuten kirjoitus- ja kerutilanne, kertojan mieltymykset ja intentiot sekä lukijan tulkinta vaikuttavat siihen, minkälaisiksi kertomus ja sen komponentit muodostuvat. Yksinkertaiset genret tuovat kertomukseen myös tilanteisesti määrittyviä merkityksiä, joiden puitteissa kerronta ja tulkinta tapahtuvat. Jokainen kertomus ja sen tulkinta ilmentävät hienovaraista merkityksen muodostumisen prosessia, joka on tilanteinen ja jatkuvasi elävä. Kirjoitusten heterogeenisyys ilmentää menneisyyden ja muistojen tulkintatapojen sekä kirjoittajien tavoitteiden moniulotteisuutta – muistelukerronnan läpeensä sosiaalista ja intertekstuaalista luonnetta.

Geneerinen intertekstuaalisuus ja toisiinsa suhteutuvat kertomukset

Bahtinilaisen genrekäsityksen mukaan kirjalliset teokset, kuten kaikki kielenkäyttö, sisältää piirteitä toisista teksteistä ja genreistä. Tätä voitaisiin luonnehtia myös kommunikaation lähtökohtaiseksi intertekstuaalisuudeksi. Bahtinin mukaan kaikki kommunikatiivinen toiminta on perustavanlaatuisesti suhteessa aiemmin sanottuun, sanottavaan, sanojaan ja vastaanottajaan. Myös genre, eli ilmaisemisen ja tulkinnan viitekehys, on tällöin lähtökohtaisesti dialoginen ja lainautuva – toisin sanoen intertekstuaalinen. Bahtinilainen dialogisuuden periaate on tarjonnut pohjan intertekstuaalisuuden ja geneerisen intertekstuaalisuuden käsitteiden kehittämiselle kirjallisuustieteessä, folkloristiikassa ja lingvistiikassa antropologiassa (Briggs & Bauman 1992; myös Allen 2000). Intertekstuaalisuuden eli tekstienvälisyyden käsite on tyypillisesti liitetty kaunokirjallisuuteen ja kirjallisuustieteen käsitevarastoon (Kristeva 1980; Saariluoma 1998, 7–10; Morgan 1985; Pesonen 1991,

32–34, 45; Makkonen, A. 1991, 97–98; Allen 2000). Intertekstuaalisuuden piiriin lukeutuvia ilmiöitä, kuten kahden tekstin välistä suhdetta, tekstien verkostoa sekä retorisia tai tyyllisiä viittauksia toisiin teksteihin tai niiden ulkopuolisiin vaikutteisiin, on tutkittu laajasti ennen kuin ilmiöt nimettiin intertekstuaalisuudeksi (Hebel 1989, 1). Folkloren tutkimuksessa intertekstuaalisuuteen viittaavat käsitykset kulttuurin moniäänisyydestä ja perinteestä vuorovaikutteisena systeeminä olivat esillä jo kauan ennen itse intertekstuaalisuuden termin syntymistä kirjallisuustieteessä. (Bauman 1982, 16; Jakobson & Bogatyrev 1966; Tarkka 2005, 66.)

Intertekstuaalisuuden käsitteen syntyminen kirjallisuustieteessä liittyy tekstikäsitteen murrokseen ja yleisemminkin strukturalismin nousuun humanistisessa tutkimuksessa. Paradigman muutos tarkoitti sitä, että tekstin kannalta olennaisena alettiin pitää yksittäisen luojan asemasta koodistoa, eli kielen ja genren järjestelmää. Termin intertekstuaalisuus esitteli kirjallisuudentutkija Julia Kristeva Bahtinin teorioita käsittelevässä esseessään *Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman* (1967; eng. 1980).⁴⁶ Kristevan tapa ymmärtää intertekstuaalisuus kuitenkin poikkeaa siitä, kuinka Bahtin käsittää dialogisuuden. Kristeva rajaa intertekstuaalisuuden tekstien maailmaan ja käsittää sen tekstien loputtomaksi allusiivisuudeksi, kun taas Bahtinille dialogisuus merkitsee läpikotaista kommunikatiivisuutta ja on kontekstuaalisesti määrittävää. Kristevan ajatukset liittyvät ranskalaiselle jälkistrukturalismille tyypilliseen tekstikeskeiseen keskusteluun. (Kristeva 1980; Allen 2000, 14–15; Hebel 1989, 1; Parry 1998, 82; Saariluoma 1998, 7–10; Pesonen 1991, 32–34, 45.) Kirjallisuustieteessä keskeinen intertekstuaalisuuden teorian kehittäjistä on myös Gérard Genette. Genetellä intertekstuaalisuus käsittää kuitenkin vain lainaamisen, ja tekstien suhdetta toisiin teksteihin hän nimittää transtekstuaalisuudeksi. (Genette 1997, 1–3.)

Amerikkalaisessa folkloristiikassa ja lingvistikisessä antropologiassa, niin sanotussa performanssikoulukunnassa on kehitetty

46 Bahtin itse ei käyttä intertekstuaalisuuden käsitettä vaan puhuu pelkästään dialogisuudesta. Bahtin kirjoitti intertekstuaalisuutta sivuavia tekstejään jo 1920-luvulla, mutta laajemmin hänet ”löydettiin” vasta 1960-luvulla. Nuoret moskovalaiset tutkijat kaivoivat esiin Bahtinin tuotantoa ja alkoivat julkaista sitä ja hänen teoksensa nousivat suurempaan julkisuuteen myös muualla Euroopassa. Samoihin aikoihin Tarttoon syntyi myös niin sanottu Tarton semioottinen koulukunta, jolle Bahtinin näkemykset olivat keskeisessä asemassa. (Pesonen 1991, 31–34; Todorov 1984, 60–74.)

intertekstuaalisuuden käsitettä niin ikään bahtinilaiseen kieli- ja genrekäsitykseen pohjaten. Charles Briggsin ja Richard Baumanin mukaan geneerinen intertekstuaalisuus merkitsee sekä sanotun että sanomisen tavan toistamista. Heidän mukaansa genre on poikkeuksetta intertekstuaalinen. Geneerinen intertekstuaalisuus tarkoittaa sitä, että genren mukaiseksi tunnistettavat ja niihin muokkautuvat ilmaukset viittaavat aiempiin saman genren ilmentymiin ja omaksuvat niiltä geneerisiä konventioita ja odotuksia. Toisin sanoen tekstien tuottaminen ja tulkinta on intertekstuaalista. (Briggs & Bauman 1992, 147; Bauman 2004, 5–6.) Bauman ja Briggs huomauttavat myös, että tekstit ovat aina tilannekohtaisia, eivätkä koskaan täysin ”sovi” genreen. Näin ollen geneerinen intertekstuaalisuus johtaa väistämättä intertekstuaalisen kuilun (*intertextual gap*) muodostumiseen ja sen säätelyyn. (Briggs & Bauman 1992, 149–155; Bauman 2004, 7.) Evakkomatkakirjoitusten ilmentämä geneerinen intertekstuaalisuus ja intertekstuaalisen kuilun säätely heijastaa kirjoittajien hallitsemaa kulttuurista tietoa erilaisista genreistä, joita he hyödyntävät kirjoittaessaan evakkomatkastaan. Niiden avulla pyritään tuottamaan tietynlaisia ilmauksia ja viestejä suhteessa toisenlaisiin genreihin. Tekstin tai lausuman tapa noudattaa tiettyä genreä ankarasti tai väljästi tuottaa myös retorisia konnotaatioita. Geneerinen intertekstuaalisuus viestii siten tekstin merkityksistä ja kirjoittajien tavoitteista. (Bauman 2004, 8; vrt. Bakhtin 1986, 80.)

Tutkiessani siirtokarjalaisten kirjoitettua muistelukerrontaa en tarkastele pelkästään tekstejä vaan kertomuksia kokemuksista, jotka ovat referentiaalisessa suhteessa myös tekstien ulkopuoliseen maailmaan. Bahtinilaiset ajatukset genrestä ja geneerisestä intertekstuaalisuudesta soveltuvat hyvin evakkomatkakertomusten analysointiin, sillä ne perustuvat oletukselle diskurssien välisen vuorovaikutuksen ulottumisesta myös tekstien ulkopuolelle. Tekstien ja diskurssien merkitykset muodostuvat kontekstuaalisesti sekä suhteessa toisiinsa genrejen ja intertekstuaalisuuden kautta. Käsitänkin tutkimuksessani genren 1. intertekstuaaliseksi ja läpeensä sosiaaliseksi, joustavaksi ja jatkuvasti muuntuvaksi tekstin tuottamisen ja tulkinnan viitekehyykseksi, joka 2. muotoutuu suhteessa olennaiseen sosiohistorialliseen kontekstiin.

Geneerisen intertekstuaalisuuden ohella kertomusten ja kerro-
nonnan keskinäisiä suhteita ja viittauksellisuutta voidaan jäsentää teoreettisesti myös tarkastelemalla niitä vahvistavina ja kiistävi-

nä kannanottoina, joihin molempiin liittyy erilaisia sosiaalisesti määrittyviä arvo- ja valta-asetelmia. Narratiivisen tutkimuksen piirissä kehitetyt hallitsevan ja vastakertomuksen käsitteet (*master narrative, counter narrative*) on geneerisen intertekstuaalisuuden tapaan kehitetty kertomusten keskinäisten suhteiden ja kerronnan kommunikatiiviseen luonteen jäsentämistä varten.⁴⁷ Michael Bambergin mukaan (2004, 359–360) hallitsevalla kertomuksella voidaan tarkoittaa kahta asiaa. Kapeamman määritelmän mukaan hallitsevat kertomukset ovat abstrakteja kulttuurisesti määrittyviä ja tunnistettuja kehyksiä, joiden puitteissa tapahtumat saavat yhdenlaisen merkityksen (esim. Talbot & Bibace & Bokhour & Bamberg 1996; Hänninen 1999; Andrews 2004a; Andrews 2004b; Jones 2004; Throsby 2004; Shuman 2005, 12; Bamberg & Georgakopoulou 2008). Hallitsevat kertomukset eivät ole universaaleja eivätkä edusta yksittäisiä kokemuksia ja kertomuksia niistä. Hallitsevaan kertomukseen liittyy aina vastakertomuksia, jotka kyseenalaistavat tämän kulttuurisen kehyksen vetoamalla siitä poikkeaviin, usein omakohtaisiin kokemuksiin. Laajemman määritelmän mukaan puhujat ovat sitä vastoin lähtökohtaisesti ja väistämättä ”alistettuja” suurille kertomuksille (*grand récits*) tai metakertomuksille, jotka ovat eräänlaisia olemassa olevia sosiokulttuurisia tulkintamalleja (esim. Lyotard 1984; Latour 1993; Bauman & Briggs 2003), joiden kiistäminen ylipäänsä on kyseenalaista ja mahdotonta etenkin omakohtaiseen vetoamalla.

Tapani käyttää hallitsevan kertomuksen käsittettä tässä tutkimuksessa muistuttaa Bambergin kapeampaa määritelmää. Nähdäkseni hallitseva kertomus ei merkitse enemmistön näkemystä tai teoreettista näkemysten ja kokemusten keskiarvoa. Hallitseva kertomus on aina sellaisenaan toteutumaton, itsessään abstrakti idea, kuviteltu ja mahdollisesti erilainen eri ihmisille. Se on jotain, johon kertomukset ovat suhteessa, usein sijoittuen johonkin kiistä-

47 Teorioiden keskeisen eron (epistemologisten lähtökohtien osittaisen erilaisuuden lisäksi) hahmotan siten, että hallitsevan ja vastakertomuksen teoria painottaa enemmän viittauksellisuuden retorista ulottuvuutta, kun taas geneerinen intertekstuaalisuus sen poeettista ulottuvuutta. Hallitsevan ja vastakertomuksen teoria painottaa kertojan subjektiivista sosiohistoriallista kokemusta, ja kertomus -termiä käytetään abstraktilla ja metaforisella tavalla. Geneerisessä intertekstuaalisuudessa fokus on kommunikaation dialogisuuden filosofiasta huolimatta kielessä, tekstissä ja kertomuksella tarkoitetaan konkreettisia, tiettyjä kielellisiä, muodollisia ja temaattisia piirteitä sisältävinä lausumia.

vän ja vahvistavan kannan jatkumolle. Vastakertomus ei siten ole niinkään hallitsevalle kertomukselle päinvastainen, sen täysin kiistävä tai kieltävä. Pikemminkin vastakertomus tarkoittaa suhteutumista hallitsevaan kertomukseen. Suhteutuminen voi olla hallitsevaa kertomusta vahvistavaa, kiistävä mutta tämän lisäksi siihen vetoavaa tai sitä erilaisilla tavoilla hyödyntävää, kuten Bamberg huomauttaa (Bamberg 2004, 361–363). Bambergin jäsenitys kiteyttää hallitsevaan kertomukseen liitettyjen merkitysten moninaisuuden ja niistä johtuvan käsitteellisen hämäryyden oivallisesti. Itse näen, että hallitseva kertomus, vastakertomus ja geneerinen intertekstuaalisuus ovat kerronnan ja kielenkäytön dialogista luonnetta jäsentäviä teoreettisia käsitteitä. Ne tuovat esille sen keskeisen seikan, että kertominen tai kerronnan poetiikka on aina retorista. Kerronta on teko, väite, vaatimus tai vakuutus, jossa tuodaan esiin tai tuotetaan yksilöiden identiteettejä suhteessa toisiinsa. (Vrt. Bamberg 2004, 358–359.)

Kerronnan monitasoinen aika ja minän ulottuvuudet

Kertomus sisältää aina kaksi ulottuvuutta: juoneksi järjestetyn tapahtumasarjan sekä sen välittämisen lukijalle tai kuulijalle. Kertomuksen käsittäminen monitasoiseksi juontuu narratologian keskeiseen analyttiseen jäsennykseen, jakoon tarinan (*story, history, histoire*) ja kerronnan (*narration, discourse, discours*) sekä joskus myös tekstin välillä⁴⁸. Tarina viittaa tapahtumasarjaan, joka

48 Narratologian tarina-kerronta-jaottelun juuret ovat Aristoteleen kirjoituksissa. Sen taustalla on nähty 1900-luvun alun venäläisen formalismin *fabula* ja *sjuzet* -käsitteiden erottelu. *Fabula* tarkoittaa tapahtumasarjaa, joka tapahtuu toimijoille tietyssä maailmassa, kun taas *sjuzet* viittaa tapahtumasarjan järjestymiseen kertomuksessa, eli siihen miten tapahtumat esitetään lukijoille. *Fabula*-*sjuzet* erottelu on yhdistetty semiotiikan ja strukturaalikielitieteen erotteluihin, joista perustavanlaatuisin esimerkki lienee Ferninand de Saussuren jako merkitsijän (*signifiant*) ja merkityn välillä. (Ilkonen 2003, 185). *Fabula*-*sjuzet* -käsiteparin käännökseenä on narratologiassa käytetty mm. *story-discourse, histoire-recit* (Toolan 1988, 9) sekä tarina-teksti (Rimmon-Kenan 1991, 9) käsitepareja. Suomennoksena tarina on kuitenkin ongelmallinen, sillä tarinalla on folkloristiikassa erityinen perinelaajiin viittaava merkitys (Pöysä 2003, 153). Narratologian hahmotuksille analogisia kerronnan aikatasoihin, järjestykseen ja kertojan näkökulmaan liittyviä jäsennyksiä on myös tehty narratologian ulkopuolella kerronnan sosiaalista kontekstia ja merkityksiä painottavissa tutkimuksissa. Esimerkiksi Mihail Bahtin kirjoitti jo narratologeja aiemmin romaanin ajallisuutta ja kronotooppeja käsittelevässä esseessään kerronnan ja tarinan tasojen välisestä erosta. Bahtinin mukaan teokseen (*work*) sisältyy kaksi tapahtumaa: kerrottu tapahtuma (*narrated event*) ja kerronnan tapahtuma (*event of*

tapahuu tietyssä maailmassa, kun taas kerronta viittaa näiden tapahtumien välittämiseen lukijalle tekstissä. (Rimmon-Kenan 1991, 9–10; Chatman 1978, 19; Bal 1985; Todorov 1966, 126; Bart-thes 1977.) Omaelämäkerrallisten muistelukirjoitusten tapauksessa nämä kertomuksen ulottuvuudet ovat temporaalisia, ja ajallinen monitasaisuus merkitsee väistämättä myös kertojasubjektin moniulotteisuutta. Kerrotut tapahtumat ajoittuvat muisteltuun menneisyyteen, kun taas kerronta ajoittuu muistoista kirjoittamisen hetkeen. Kertomuksen aikatasot ilmentävät kirjoittajaa eri ajoissa, lapsena evakkomatalla ja aikuisena kirjoittamassa evakkomatka-kertomusta.

Tutkiessani evakkomatkakirjoituksia analysoin aikuisten kirjoittajien muistelukirjoituksia lapsuudestaan, en lapsen kokemuk-
sta. Kertomuksen aikatasojen erottaminen onkin erityisen tärkeää
tutkittaessa lapsuuden muistelua (Makkonen E. 2005, 86; 2009, 16;
vrt. Portelli 1998, 85–86; 132–138). Michael Bambergin mukaan tut-
kijan on tärkeää erottaa toisistaan minä tarinan hahmona ja kerto-
muksen kirjoittajana tai puhujana, vaikkakin molemmat heijaste-
levat ja konstruoivat myös kirjoittajan identiteettiä narratiivisella
tasolla. (Bamberg 2004, 358–359; ks. myös Bamberg 2004, 366–368;
Bamberg 2005.) Jyrki Pöysä on todennut, että oman itsen positioin-
ti minäkertomuksessa on aina retorinen valinta, johon vaikuttavat
tilanteeseen liittyvät intressit, kertojan persoona sekä kulttuuriset
arvot. (Pöysä 2009, 331.) Se, miten evakkomatkakirjoitusten kirjoit-

narration), jotka tapahtuvat eri ajoissa, eri paikoissa ja joilla on erilainen
kesto. Kuitenkin nämä kaksi tapahtumaa yhdistyvät yksittäisessä, joskin
monimutkaisessa teoksessa, joka sisältää teoksen ulkopuolista materiaa-
lia, tekstin ja siinä esitetyn maailman, kirjoittaja-luoja ja kuulija-luki-
jan. Samaan aikaan kun teos on käsitettävissä ehjänä kokonaisuutena, on
myös sen elementtien monimuotoisuus ymmärrettävissä ja keskeinen osa
sitä. (Bakhtin 1981, 255.) Myös Richard Bauman on Bahtiniin, Roman Ja-
cobsoniin ja Walter Benjaminiin nojaten rakentanut viitekehyksen, jonka
kulmakivinä ovat kerrottu tapahtuma (*narrated event/story*), kertova teksti
(*narrative text/performance*) sekä kerronnan/kertomisen tapahtuma (*narrative event/event*). Baumanin tavoitteena on viitekehyksen avulla ymmärtää
diskurssin ja tarinan kerronnan merkitystä sosiaalisessa elämässä yhtenä
keinona, jonka avulla ihmiset luovat kokemusten kognitiivista ja emotio-
naalista koherenssia sekä rakentavat ja muokkaavat sosiaalista itseymmär-
rystä. (Bauman 1986, 112–113. Kerronnan merkityksistä ks. myös. Herzfeld
1985, 206–231; Myerhoff 1978.) Myös Katharine Galloway Youngin suul-
listen kerrontatilanteiden analyysiin kehitetty erittely kertomusmaailman
(*taleworld*) ja kerronnan maailman (*storyrealm*) välillä on jossain määrin
analoginen narratologian tarina-kerronta jaoille. (Young 1987; Koski 2011;
Lukin 2011.)

tajat kuvaavat itseään menneisyyden evakkolapsena kertoo paljon siitä, miten he retrospektiivisesti arvioivat ja arvottavat omaa toimintaansa ja olosuhteita menneisyydessä. Myös se, kerrontaanko evakkomatkan tapahtumista aikuisen kirjoittajan vai evakkolapsen näkökulmasta, vaikuttaa keskeisesti siihen, miten lukija tekstiä tulkitsee.

Kirjoittajasubjektin moniulotteisuutta voi olla haasteellista käsittää sen vuoksi, että moniulotteisuudesta huolimatta kirjoittava minä ja lapsuuden minä viittaavat muistelukerronnassa pääpiirteissään saman henkilöön, kirjoittajaan. Kirjallisuudentutkija Anna Makkonen on todennut, että omaelämäkerran kirjoitus-hetkessä on läsnä kaksi hahmoa, kertoja ja kerronnan kohde, joka muodostuu sarjasta eri aikaan ja paikkaan sijoittuvia kuvia minästä (Makkonen A. 1993, 15). Kirjallisuudentutkija Päivi Kosonen on todennut muistelevan subjektin olemuksesta, että omaelämäkerrassa ei ole varsinaisesti erillistä kertojaa kuten romaanissa, vaan kirjoittaminen ja kertominen liittyvät samaan tekijään. Kosonen toteaa myös, että omaelämäkerrassa tekijän, kertojan ja päähenkilön välillä on oltava yhteys ja jatkuvuus tai ainakin pyrkimys niihin. (Kosonen 2009, 284–285.) Jyrki Pöysä on kutsunut muistelevassa kerronnassa läsnä olevia kirjoittajan minän eri puolia kertovaksi minäksi ja kerrotuksi minäksi (Pöysä 2009, 331). Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten perusteella on selvää, että kirjoitettu muistelukerronta mahdollistaa muistelevan subjektin eri puolien ja ulottuvuuksien esiin tuomisen. Tätä voidaan pitää myös muistelukirjoitusten yhtenä ominaispiirteenä.

Analysoin tässä tutkimuksessa kirjoituksen ajallista monitasoisuutta ja kirjoittajan subjektin moniulotteisuutta narratologiassa kehitetyn fokalisoinnin käsitteen avulla. Fokalisaatio tarkoittaa näkökulmaa, josta tapahtumat nähdään, aistitaan tai havaitaan ja sitä on kutsuttu kirjallisuudentutkimuksessa vaihtoehtoisesti myös tietoisuuden keskukseksi tai perspektiiviksi (Hyvärinen 2008, 130). Kerrottu esitetään tekstissä aina jostain perspektiivistä, fokalisaatiosta käsin, joka ei välttämättä kuitenkaan ole sen verbalisoiman kirjoittajan tai kertojan perspektiivi. Fokalisoija on se, kenen näkemiä, kokemuksia, ymmärtämiä ja tunteita asioita kertoja tekstissä esittää. (Rimmon-Kenan 1991, 92–95; Genette 1980, 185–198; Herman 2002.) Fokalisoinnin käsite on lähellä näkökulman käsitettä, ja ymmärrän ne rinnakkaisiksi käsitteiksi. Fokalisaatio kuitenkin sisältää visuaalisen suuntautumisen lisäksi myös kogni-

tiivisen, emotiivisen ja ideologisen ulottuvuuden (Rimmon-Kenan 1991, 92, 79–82). Kirjoitetussa muistelukerronnassa, ja jopa saman kirjoituksen sisällä, fokalisoija voi olla esimerkiksi kirjoittaja kirjoitushetkessä, evakkolapsen (tai jonkin toisen henkilön) hahmosa kerrotun menneisyyden (tarinan) tasolla tai persoonattomana ulkopuolisena sekä kirjoittajan persoonaan ja kokemuksiin etäisyyttä rakentavana kertojana. Vaikka kyseessä on omaelämäkerrallinen teksti, kyseessä eivät ole identtiset fokalisoijat. Erilaisia fokalisoijia on narratologiassa luonnehdittu tarinan sisäisiksi, henkilöhahmoon sidotuiksi fokalisoijiksi, sekä tarinan ulkopuoliseksi fokalisoijiksi (Rimmon-Kenan 1991, 96–99; Bal 1985). Tämä kah-tiajako ei kuitenkaan tunnu luontevalta evakkomatkakirjoitusten analyysissä, sillä se, vastaako kirjoittajan fokalisointi ulkoista vai sisäistä fokalisointia, vaihtelee kirjoituksittain ja on hyvin tulkin-nanvarausta.

Fokalisaation käsitteellä on kaksi keskeistä analyttistä etua tässä tutkimuksessa. Ensinnäkin, fokalisaatio tuo esiin sen, että fokalisointi ja kerronta ovat kaksi erillistä toimintoa myös retrospektiivisessä minäkerronnassa. Kirjoitetun muistelukerronnan määrittäminen retrospektiiviseksi ja omakohtaiseksi ensimmäisen persoonan kertomukseksi menneisyydestä ei kuvaa riittävästi sitä tietoisuuksien esittämisen rikkautta, jota myös omaelämäkerrallinen kerronta sisältää, ja fokalisointi sekä sen erillisuus kerronnasta mahdollistaa tämän moniulotteisuuden analysoimisen. Toiseksi, fokalisaatioon kytkeytyy retorista voimaa, sillä fokalisoijan näkökannat ja tulkinnat ovat tekstissä etualalla verrattuna muihin henkilöhahmoihin (Bal 1985, 146). Tällä onkin keskeinen merkitys väitöskirjani tutkimuskysymysten kannalta. Se minkälaisiin tavoitteisiin ja viesteihin tähtäävää retorista toimintaa kirjoitettu muistelukerronta on, ei suinkaan aina käy eksplisiittisesti tekstistä ilmi, vaan se on esimerkiksi fokalisoinnin kautta koodattuna tekstiin. Toisin sanoen varsin usein muistelukerronnassa, kuten kielellisessä kommunikaatiossa yleisesti, retorinen viesti on sisäänra-kennettuna poeettiseen muotoon.

Tutkimuksen menetelmä ja keskeiset analyttiset käsitteet

Tämänkään tutkimuksen tapauksessa analyysimenetelmä ja teo-reettinen viitekehys ei merkitse valmista, etukäteen määriteltä mallia (vrt. Kaarlenkaski 2012, 124; Hatakka 2011, 80; Kurki 2002,

28). Väitöskirjani analyysimenetelmä on räätälöity useiden teorioiden ja tutkimussuuntausten pohjalta. Aineiston lukemisen käytänteiden perustana ovat kysymykset siitä, minkälaisiin kirjoittajan tavoitteisiin menneisyydestä kertomisen ja kirjoittamisen tavat liittyvät, mitkä ovat kirjoitetulle muistelulle tyypilliset poeettiset piirteet ja minkälaisia retorisia vaikutuksia niillä on. Olen myös kiinnostunut siitä, miten lapseus niissä ilmenee ja mitkä ovat ne konkreettiset ja ruumiilliset seikat, jotka tekevät tietyistä kokemuksista muistoja ja kertomuksia. Havainto kirjoittajakertoajan position keskeisyydestä ja muistelun temporaalisesta moniulotteisuudesta on ollut analyysini kannalta olennainen. Narratologiasta hyödynnän erityisesti kerronnan ajallisuuden hahmottamiseen liittyvää kerronta / kertomus - tarina -jakoa sekä ihmissubjektin näkökulmien kirjoittajakertoajan läsnäolon analysoimiseen kytkeytyvää fokaalisaation käsitettä.

Tutkimuskohteeni ymmärrän narratiivisen tutkimuksen hengessä. Olen kiinnostunut kertomuksellisuudesta ja niistä merkityksistä ja prosesseista, joita kerronnassa tuotetaan, välitetään ja arvioidaan. Katson, että kerronta kytkeytyy aina tavalla tai toisella hallitseviin ja vastakertomuksiin. Kerronta on aina sanomista suhteessa sanottuun, ja se pyrkii aina suhteutumaan jaettuihin käsityksiin, maailmankatsomuksiin, uskomuksiin ja ideologioihin. Tämän lähtökohdan kanssa linjaan asettuvat myös teoreettiset jäsennykset kommunikaation dialogisesta olemuksesta, genrestä kommunikaation mahdollistavana viitekehyksenä ja geneerisestä intertekstuaalisuudesta, joiden puitteissa diskurssit merkityksellistyvät suhteessa toisiinsa. Genret ja geneerinen intertekstuaalisuus eivät näkemykseni mukaan rajoitu tiettyihin ilmaisun muotoihin, teoksiin tai esimerkkeihin. Ne ovat läsnä kaikessa inhimillisessä kommunikaatiossa.

Evakkomatkakertomuksissa, niin kuin ylipäänsäkin kerronnassa, sekä tapahtumien ja kerrontakeinojen ainutlaatuisuus että niiden toistaminen ovat kirjoituksen merkityksiin viittaavia meta-kerronnallisia keinoja. Anna-Leena Siikala on todennut, että toistuvasisältöiset ideayksiköt paljastavat, mikä kertomuksessa on kertojan mielestä tärkeää ja toimivat myös kuulijan (lukijan) huomion kiinnittiminä, sillä kertojat viipyvät niissä kauemmin. (Siikala 1984, 94–95; vrt. Pöysä 2003, 153–159.) Yksittäisissä evakkomatkakertomuksissa toistoa ilmenee sekä kielellisten ja kerronnallisten että temaattisten piirteiden osalta, ja piirteen toistuvuus aineisto-

kokonaisuudessa voidaan ulottaa myös keskeiseksi tulkittavien piirteiden valintaa ohjaavaksi periaatteeksi. Toistuvien piirteiden erittely nostaa esiin myös erityistapaukset ja poikkeavat piirteet. Etenkin heterogeenisessä muistelukirjoitusaineistossa, erityistapaukset edustavat tyypillistä aineistoa ja tuovat ennen kaikkea esiin aineiston keskeisen ominaispiirteen, monimuotoisuuden. Tämä lisäksi muodolliset, kielelliset ja temaattiset erityistapaukset voivat ilmentää (suoraan tai kätketysti) vaiettuja aiheita ja näkökulmia. Erityisten piirteiden huomiointi toistuvien rinnalla on tärkeää, sille siten hahmottuu menneisyyden muistelun, tulkintojen ja kerronnan luonne neuvotteluna ja toisiinsa suhteutuvina esityksinä.

Olen kiinnittänyt eri lukukerroilla huomiota erilaisiin aineistossa toistuviin tai poikkeuksellisiin piirteisiin.⁴⁹ Ensimmäisillä lukukerroilla hahmottuivat alustavasti ne kielelliset, kerronnalliset sekä temaattiset piirteet, jotka valitsin yksityiskohtaisen analyysin kohteiksi ja joiden pohjalle väitöskirjani analyysiluvut pohjautuvat. Näiden varhaisten lukukertojen myötä vahvistui myös käsitykseni tutkimuksen kannalta relevanteista teorioista ja analyysimenetelmistä. Seuraavaksi valitsin kirjoitusten, kerronnan ja kielellisten piirteiden yksityiskohtaista analyysiä varten 39 vastauksen korpuksen. Tämän korpuksen kokoamista varten valitsin satunnaisesti neljä pitäjää, Heinjoen, Jääsken, Pyhäjärven ja Äyräpään, sekä yhden kaupungin, Viipurin. Yksityiskohtaisemman analyysin kohteeksi valitsin ne vastaukset, joiden kirjoittajat olivat lähtöisin näistä pitäjistä. Vastausten valinta kirjoittajan lähtöpaikan mukaan oli onnistunut ratkaisu. Siten korpus koostui erilaisista kirjoituksista eikä vain itseäni miellyttävimmistä tai helpoimmin analysoitavista teksteistä. Tämä onkin erityisen tärkeää, koska tutkimuksen tavoitteena on hahmottaa aineiston kirjoja ja moninaisuutta. Näiden 39 vastauksen syväanalyysin jälkeen suhteutin suppeammasta aineistosta esiin nousseita havaintoja koko 128 vastauksen aineistokorpukseen, ja tässä vaiheessa luetteloin myös tiettyjen kielellisten piirteiden ja teemojen esiintymiä.

49 Olen lukenut tutkimusaineistoa systemaattisesti vuodesta 2005 alkaen. Ensimmäisiä kertoja luin aineistoa perustutkinto-opiskelijana ja työharjoittelijana järjestäessäni aineistokokonaisuutta arkistointia varten. Tällöin kertomusten lukemista ohjasi tarve luetteloida evakkomatkan reittiä, kirjoittajien paikallisuuksia, syntymävuosia ja ammatteja sekä laatia kirjoituksista ytimekkäät tiivistelmät. Seuraavan kerran luin aineistoa laatiessani pro gradu -tutkielmaani ja tällöin luin kirjoituksia kodin merkitysten ja sen menetyksen kuvausten näkökulmasta.

Tutkimusmenetelmäni on muotoutunut lukemalla tutkimusaineistoa ja teoreettista kirjallisuutta dialogissa keskenään pitäen samalla mielessä tutkimuskysymykseni. Tässä prosessissa reflektion lukemaani suhteessa muotoutumassa olevaan menetelmään. Luettuani tietynlaista teoreettista kirjallisuutta huomioni kiinnittyi aineistossa tietynlaisiin kielellisiin, kerronnallisiin ja temaattisiin piirteisiin, jotka taas ohjasivat minut lukemaan niiden ymmärtämiseen tähtäävää teoreettista kirjallisuutta. Toisin sanoen tutkimusmenetelmäni aineiston lukemiseen on muotoutunut vuorovaikutteisesti aineiston ja eri tutkimusperinteistä ja tieteenaloista versovien teorioiden kanssa edestakaisten tarkistusten ja täsmennysten myötä. Tämänkaltaista prosessia on kutsuttu hermeneuttiseksi kehäksi. Siinä tutkija etsii tietoa ja vastauksia tutkimuskysymyksiin systemaattisella aineistoaan sen itsensä ja teorian pohjalta konstruoitujen rakenteiden avulla. Näitä rakenteita korjataan, ja samaan aikaan tutkijan ymmärrys aineistosta sekä sovelletuista teorioista täsmentyy ja vastaukset tutkimuskysymyksiin hahmottuvat. (Vrt. Apo 2001, 29; Siljander 1988, 115–119; Gadamer 2004.)

Evakkomatkakirjoituksiin viitataan termeillä muistelukirjoitus, keruuvastaus ja (evakkomatka)kertomus. Muistelukirjoitus toimii kirjoitetun muistelukerronnan laajempana genrenimityksenä ja tuo esimerkiksi muistelukerrontaa paremmin esiin sen, että kyse on kirjoitetusta kerronnasta ja kirjoitetuista teksteistä. Keruuvastaus-termi viittaa siihen kirjoitus-/kirjoitusten kokonaisuuteen, jonka kirjoittaja on lähettänyt keruuseen. Keruuvastaus voi koostua joko yhdestä kirjoituksesta tai useammasta kirjoituksesta, saattekirjeestä, valokuvasta, piirustuksesta sekä evakkomatkan etappien luettelosta. Kirjoitus viittaa siten keruuvastauksen osaan.

Tutkimusmenetelmäni on saanut vaikutteita narratologiasta, ja se kytkeytyy kerronnan aikatasojen analysointiin sekä kirjoittajan, kertojan ja kirjoittajakertojan position hahmottamiseen suhteessa niihin. Tutkimukseni kannalta olennaisia narratologian analyttisiä käsitteitä ovat kirjoitushetki, tarina, kerronta, fokalisaatio, kertoja, kirjoittaja ja henkilöhahmo. Tutkimusaineistoni kohdalla kirjoitushetki viittaa kirjoitetun evakkomatkakertomuksen eli konkreettisen tekstin ja kertomuksen tuottamisen aikatasoon, hetkeen, josta käsin menneisyyttä muistellaan. Narratologian tarinan käsitettä en käytä sellaisenaan sen harhaanjohtavuuden vuoksi, sen sijaan kirjoitan kerrotusta menneisyydestä, jonne evakkomatka ja lapsuus sijoittuvat. Kerrotun menneisyyden ajassa sijaitsee myös kerrottu

minä eli evakkolapsi. Kerronnalla tarkoitan näiden tapahtumien esittämistä tekstissä. Kerronta viittaa tässä tutkimuksessa siis tekstin kertovaan tasoon, siihen jossa menneisyyden tapahtumat esitetään. Kertomus tuotetaan kirjoitushetkessä ja se sisältää sekä kertomisen että kerrottujen menneisyyden tapahtumien ulottuvuuden. Muistelukerronnan tapauksessa kertomuksen ulottuvuudet ovat myös ajallisia jäsennyksiä, jotka muodostavat jatkumon menneen evakkomatkan ja kirjoitushetken välillä.

Evakkomatkakertomuksissa lapsuudesta tekijäsubjektin puolel, kerrottu minä ja kertova minä ovat yhteydessä toisiinsa ja ovat analyttisesti jäsennettävissä eri aikatasoille eli kirjoitushetkeen ja kerrottuun menneisyyteen. Evakkomatkakirjoitusten tekijää nimittäin tavallisimmin kirjoittajaksi, mutta välillä myös kertojaksi tai kirjoittajakertojaksi mikäli haluan painottaa tekijä roolia tekstin konkreettisena tuottavana, sen puitteissa kerronnallisesti toimivana vai molemmilla tasoilla operoivana subjektina. Tekijällä on ilmentymänsä myös kerrottuna minänä. Evakkomatkakirjoituksissa kirjoittajat voivat asettua sekä kerrotun menneisyyden tasolle henkilöhahmoiksi että kirjoitushetken tasolle kirjoittajiksi. Tavallista on, että muistelukerronnassa kirjoittajat sijoittuvat jossain määrin molemmille tasoille, mutta se, kuka (evakkolapsi, muisteleva kirjoittaja) kulloinkin on kerronnan fokalisoija, vaihtelee.

Olen kehittänyt seuraavat termit, jotka kuvaavat erilaisia fokalisaatioita ja joiden avulla analysoin tietoisuuden esittämistä muistelukirjoituksissa. Kirjoittajan fokalisointi on sitä, että esitys paikantuu kirjoitushetkeen ja fokalisoijana on aikuinen lapsuuttaan muisteleva kirjoittaja. Tällöin tekstissä esitetään kirjoittajan havaintoja, näkemyksiä, kokemuksia, tuntemuksia ja muistelua menneisyydestä. Evakkolapsen fokalisointi taas on sitä, että esitys paikantuu menneisyyden aikatasolle ja menneisyyden aikatazon toimija – kirjoittajan menneisyyden minä – on fokalisoija. Tällöin teksti voi olla joko minäkerrontaa tai kolmannen persoonan kerrontaa, mutta olennaista on se, että kertoja esittää omia evakkolapsen havaintojaan ja näkemyksiään menneisyydessä⁵⁰. Evakkomatkakertomukset sisältävät myös runsaasti kerrontaa,

50 Evakkolapsi fokalisoija on analyttinen käsite eikä se viittaa niinkään kirjoittajien ikään menneisyyden aikatasolla. Osa kirjoittajista oli teini-ikäisiä ei enää varsinaisesti lapsia evakuoitien aikaan. Fokalisoijana voi harvoissa tapauksissa olla myös jokin muu henkilöhahmo kuin kirjoittaja, jolloin kyse on henkilöhahmon fokalisoinnista.

esimerkiksi historiallisten faktojen esittelyä, jonka fokalisoija ei ole suoranaisesti kirjoittaja eikä henkilöhahmo vaan tekijäsubjektista ulkoistettu kertoja. Tätä nimitän tutkimuksessani kertojan fokalisoinniksi. (Vrt. Rimmon-Kenan 1991, 96–99; Cohn 2006, 142–144.) Kirjoittajan ja kertojan fokalisoitien ajallinen potentiaali on laaja, ja se voi sisältää menneisyyden, kirjoitushetken ja tulevaisuuden, kun taas evakkolapsen fokalisointi rajoittuu kerrotun menneisyyden henkilön, evakkolapsen aikaan (vrt. ulkoinen ja sisäinen fokalisointi Rimmon-Kenan 1991, 101). Erottelu fokalisoijien välillä on analyttinen, ja tekstien tasolla rajanveto esimerkiksi kirjoittajan ja evakkolapsen fokalisoinnin välillä on usein tulkinnanvarainen.

Kaikki nämä kolme fokalisointia – kirjoittajan, evakkolapsen ja kertojan – palautuvat evakkomatkakertomuksissa ja omaelämäkerrallisessa kerronnassa perimmäisesti yhteen ja samaan historialliseen subjektiin. Tekstin ja kerronnan tai esitettyjen tietoisuuksien tasolla ne eivät kuitenkaan ole identtisiä, ja analyttisenä jäsennyksenä fokalisaatioiden erottelu auttaa hahmottamaan tietoisuuden esittämisen monipuolisuutta myös omaelämäkerrallisessa muistelussa. Näkökulmaan verrattuna fokalisoinnin käsite mahdollistaa analyttisen eron tekemisen sen välille, kuka on tekstissä kertoja, se joka puhuu, ja kuka on fokalisoija, se joka kuvattuja tapahtumia havaitsee ja kokee. Käytän tutkimuksessani myös näkökulman käsitettä osittain päällekkäin fokalisaation käsitteen kanssa, mutta kuitenkin siten, että sillä on fokalisaatiota yleisempi merkitys. Kirjoitan esimerkiksi lapsen näkökulmasta, joka voi sisältää monenlaista fokalisointia. Käsitteistä näkökulma kiinnittyy kirjoituksen aihepiiriin, tiettyyn sosiaaliseen rooliin tai asemaan asettuvaan kirjoittajaan ja siten myös tekstin ulkopuoliseen maailmaan, kun taas fokalisointi on teknisempi ja yksityiskohtaisempi ja luonnehtii tekstin ja kerronnan rakennetta sekä kertomuksen sisäistä todellisuutta. Analyttisessä mielessä kyseessä ovat erilliset tasot, vaikka omaelämäkerrallinen muistelukerronta ja -kirjoittaminen palautuvat ja ovat suhteessa tekstin ulkopuolisen maailman tapahtumiin.

Luen lapsuuden evakkomatkakirjoituksia läpi tarkastellen kirjoittajakertojen asemaa suhteessa kirjoitushetken sekä kuvatun menneisyyden aikatasoihin. Tällöin kiinnitän huomioita esimerkiksi siihen, esittävätkö kirjoittajakertajat itsensä ensisijaisesti kirjoittajina (joko ”historian-” tai ”kaunokirjallisen proosan” kirjoittajina), menneisyyden muistelijoina vai evakkolapsina. Tarkastelen

myös fokalisoijia sekä fokalisoinnin suhdetta kirjoitushetkeen ja kerrottuun menneisyyteen sekä fokalisoinnissa tapahtuvia muutoksia tekstin sisällä hyödyntämällä kehittämäni jakoa evakkomatkakirjoitusten erilaisiin fokalisoijiin. Tämä jako on itsessään analyysini tulos, joka on kehittynyt peilatellessäni sitä aineistoon. Tarkastelen myös menneisyyden tapahtumien järjestäytymistä kertomuksessa. Kiinnitän huomiota kerrottujen tapahtumien, juonen jatkumoihin sekä aukkoisuuteen. Tarkastelen esimerkiksi sitä, järjestyvätkö kerrotut tapahtumat peräkkäisyyden (syntagmaattisuuden) vai samankaltaisuuden (paradigmaattisuuden) perusteella. Myös persoona- ja aikamuodot viestivät kirjoittajakertojan asemasta suhteessa kirjoitushetken ja kerrotun hetken aikatasoihin, minkä vuoksi kiinnitän luennassani huomiota myös niihin. Yksityiskohtaisemman analyysin kohteeksi olen nostanut niin sanotun historiallisen preesensin metakerronnallisena monia merkityksiä kytkeväna merkkinä, sillä siitä löytyy runsaasti esimerkkejä evakkomatkakirjoitusaineistosta. Kiinnitän analyysissäni huomiota myös viittauksiin puhuttuun kieleen ja toisten henkilöiden sanoihin analysoimalla esimerkiksi murrekirjoittamista sekä puheen esittämistä repliikkien, suorien ja epäsuorien esitysten, dialogin sekä lukijan puhuttelun muodossa. Minua kiinnostaa erityisesti se, minkälaisia retorisia merkityksiä nämä keinot välittävät.

Kielellisten ja kerronnallisten piirteiden lisäksi olen nostanut analyysin kohteiksi tietyt teemat. Tarkastelen matkan sekä paikan ja kehollisuuden muistoihin tai pikemminkin niiden esityksiin kytkeytyviä teemoja. Näiden temaattisten kokonaisuuksien hahmottaminen on niin ikään tapahtunut hermeneuttisessa kehässä, vuoropuhelussa aineiston, teorian ja toistuvasisältöisten ideayksikköjen poimimisen välillä. Satu Apo (2001) hahmottaa tematisoinnin siten, että ensin tutkija tunnistaa toistuvia sisältöaineiksia yksittäisistä teksteistä, minkä jälkeen hän tematisoi ne eli toisin sanoen määrittää, mihin laajempaan kokonaisuuteen, temaattiseen kategoriaan, nämä sisältö- tai merkitysrakenteet viittaavat. Apon mukaan teemat ”löytyvät” teksteistä siis sekä induktiivisesti että deduktiivisesti. Tutkija poimii teksteistä sisällöllisiä aiheilmia ja määrittelee induktiivisesti niiden pohjalta laajempia temaattisia kokonaisuuksia. Mielekkäiden temaattisten kategorioiden muodostamisen prosessi edellyttää kuitenkin myös deduktiivista päättelyä eli erilaista kulttuurista tai teoreettista ennakkotietoa sisällöllisten aiheilmien mahdollisista yhteyksistä. Apo myös

huomauttaa, että sisältöluokat eivät koskaan vain "nouse" aineistosta, vaan tutkija nostaa niitä esiin päättelämällä ja tulkitsemalla. (Apo 2001, 28–29; myös Stark 2011, 82–83; Hatakka 2011, 98; vrt. Laurén 2006, 69–72.)

Sekä paikkaan että kehollisuuteen kytkeytyvät teemat miellän eräänlaisiksi ankkureiksi tai kiinnelohdiksi, joiden kautta muisteltu menneisyys on edelleen ajankohtaisesti läsnä muistelijoiissa. Ne ovat myös materiaalisia ja konkreettisia seikkoja, jotka kytkevät yksilöiden menneisyyden sekä sitä koskevat muistot ja kertomukset osaksi yhteisöllisesti ja sosiaalisesti jaettua todellisuutta. Evakkomatkakirjoituksissa muistelun materiaalisia ja konkreettisia ilmentymiä ovat erilaiset lähteet, muistoesineet, konkreettiset paikat sekä nimeämiset. Niitä kaikkia yhdistävänä tekijänä on säilyminen ajassa. Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa toistuvia kehollisuuteen kiinnittyviä aiheita ovat myös erilaiset ruumiin perustarpeisiin kytkeytyvät kuvaukset. Kirjoittajat kertovat ruuasta ja sen puutteesta sekä pelosta ja järkytyksestä eri muodoissa. Myös nämä kehollisiin muistoihin paikantuvat esitykset ovat olemukseltaan hyvin materiaalisia ja konkreettisia. Muistoesineiden tapaan keholliset kokemukset ovat jälkiä, ja ne ovat edelleen läsnä kirjoittajien elämässä sekä muisteltuina että muistelussa uudelleen rakennettuina kokemuksina. Paikkaan ja kehollisuuteen kytkeytyvät teemat olen valinnut tutkimuksen kohteeksi ensinnäkin siksi, että keholliset kokemukset tuovat erityisen hyvin esiin lapsen kokemuksen ja näkökulman sodasta. Toiseksi, ne kytkevät yhteen monia aikatasoja ja ovat siten kiinnostavia analyysin kohteita myös kerronnallisten piirteidensä ja rakenteensa pohjalta. Kehollisten muistojen kuvaukset liittyvät usein myös eri ihmisryhmien välisten suhteiden hahmottamiseen ja arvottamiseen. Siten ne kuvaavat evakkomatkojen aikaista ja etenkin sen jälkeistä sosiaalista todellisuutta.

II Kerronta ja ajallisuus

3. Kerrontastrategiat ja evakkomatkat

Tutkimusaineistoni kirjoituksia yhdistää niiden teema, lapsuudessa koettu evakkomatka. Kirjoituksissa evakkomatka käsitetään ja esitetään kuitenkin eri tavoilla. Evakkomatkan kuvaukset ovat evakkomatkakertomusaineistossa hyvin erilaisia, sillä myös kirjoittajien kokemukset ja heidän tavoitteensa ja intentionsa ovat erilaisia. Tässä luvussa yhdistyy näiden kahden näkökulman analyysi. Esittelen kolme tietynlaisiin kirjoituksen muodollisiin ja temaattisiin piirteisiin kytkeytyvää kerrontastrategiaa, joita hyödynnetään Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineistossa.⁵¹ Kerrontastrategiat olen nimennyt seuraavasti: 1. totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia, 2. refleksiivinen kerrontastrategia sekä 3. kauno-kirjallinen kerrontastrategia. Määrittelemäni strategiat ilmentävät kukin omanlaistansa retorista ja kommunikatiivista otetta. Toisin sanoen, kirjoittajat hyödyntävät eri kerrontastrategioita erilaisten tarkoitusten, tavoitteiden ja viestien ilmaisuun eli eri asioiden tekemiseen. Strategioita hahmottaessani luin evakkomatkakirjoitusaineistosta valitsemaani 36 kirjoituksen otosta kiinnittäen eri lukukerroilla huomiota erityisesti kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden aikatasoihin sekä kirjoittajan asemaan suhteessa näihin. Tarkastelin myös kertomusten temaatista sisältöä eli sitä, mistä kirjoittajat kertovat. Nimeämiäni kolmea kerrontastrategiaa määrittävät verrattain vakiintunut kirjoittajan positioituminen kirjoitushetken ja menneisyyden tapahtumien aikatasoihin nähden sekä melko vakiintuneet temaattiset sisältöpiirteet.

Haluan korostaa, että kerrontastrategioiden jäsennyksessä ei ole kyse ensisijaisesti kirjoitusten luokitteluun tähtäävästä typologisesta jaottelusta. Pikemminkin kerrontastrategioiden jäsennyks on metodinen apuväline, jonka avulla on mahdollista analysoida, kuvata ja ymmärtää kirjoittajien erilaisia intentioita ja tavoitteiden kirjoa, joka liittyy menneisyyden muisteluun ja erityisesti muistelukirjoittamiseen. Moninaisuuden ymmärtäminen ja huomioiminen on välttämätöntä, sillä se luonnehtii muistelukeruuaineistoja jopa teemaa tai näkökulmaa osuvammin. Evakkomatkakirjoituk-

51 Tämä luvun pohjana on vuonna 2012 julkaistu artikkelini ”Lapsuuden evakkomatkan monet merkitykset. Kerrontastrategiat muistelukirjoituksissa”.

set eivät edusta ainoastaan yhtä kerrontastrategiaa, vaan kirjoittajat yhdistelevät strategioita eri tavoin muistelukirjoituksissaan. (Vrt. Kaarlenkaski 2012, 144–199; Latvala 2005, 61–67). Se millä tavoin muistelu ja menneisyys järjestyvät kirjoituksiksi, riippuu kirjoittajien valitsemista kerrontastrategioista, eli siitä, mitä kirjoittajat ovat tekemässä kirjoittaessaan tekstiä tai tekstin kohtaa. Tässä luvussa esittelen kunkin kerrontastrategian, minkä jälkeen havainnollistan kerrontastrategioita nostamalla esimerkeiksi kirjoittajien erilaisia tapoja käsittää ja käsitteellistää evakkomatka. Nämä erilaiset tavat ilmentävät myös eri kerrontastrategioita. Luvun lopuksi esitän jäsennykseni kerrontastrategioiden ja muistelukirjoituksen genren suhteesta. (Ks. myös Savolainen 2012; Savolainen 2015.)

Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia

Totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa hyödyntävä kirjoittaja tarkastelee menneisyyttä etäisenä objektina, ja kerronnan fokus on historiallisissa tapahtumissa. Kerronnan fokuksessa ovat tapahtumien yksityiskohdat ja syyt. Usein tapahtumat järjestetään kertomukseksi kronologisesti. Strategia ilmentää kirjoittajan pyrkimystä muistojen noudattamiseen ja totuudenmukaisesti kertomiseen. Strategiaa hyödyntäessään kirjoittaja positioituu kirjoitushetken tasolle, ja menneisyyttä tarkastellaan kirjoitushetkestä käsin. Myös menneisyyden minästä, evakkolapsesta, kerrotaan etäisyyden päästä historiankertojan, -kirjoittajan tai aikalaistodistajan positiosta käsin. Kerrotut tapahtumat välittää joko persoonaton kertoja tai minäkertoja, ja strategialle on tyypillistä joko kertojan tai kirjoittajan fokalisointi. Totuus- ja historiaorientoituneen strategian avulla kirjoittaja korostaa intentiotaan kertoa menneisyyden tapahtumista totuudenmukaisesti⁵². Strategia ilmenee evakkomatkakirjoituksissa esimerkiksi siten, että kirjoittajat pyrkivät asettamaan omakohtaiset muistot suhteessa laajempiin tapahtumakuluihin tai historiankirjoitukseen. Tämän lisäksi kerrontastrategia näkyy asiattyliä muistuttavan, kirjoittajan persoonaa etäistävän ja kerrotun omakohtaisuutta häivyttävän kielenkäytön ja kerrontatavan hyödyntämisenä.

52 Tämä periaate pätee myös muihin kerrontastrategioihin ja muistelukerrontaan yleisesti (Peltönen 1996, 102) mutta periaatteen alleviivaaminen kerronnassa on tyypillistä nimenomaan totuus- ja historiaorientoituneelle strategialle.

Strategialla onkin yhtymäkohtia⁵³ todistusten ja todistuskirjallisuuden piirteiden kanssa. Kirjallisuudentutkija Leona Toker on tarkastellut gulag-todistusten, kuten Aleksandr Solženitsyn teosten, näkökulmasta dokumentaarisen kirjallisuuden genrejä monifunktionaalisina. Tokerin mukaan muistelmät, omaelämäkerrat, päiväkirjat, muistiinpanot ja kirjeet ovat todistuskirjallisuuden genrejä, jotka eivät niinkään historiallisille dokumenteille vaan tuottavat niitä. Dokumentaarinen proosa ilmentää faktograafista moodia⁵⁴, jonka Toker jakaa oikeussalitodistukseen verrattavissa olevaan omakohtaiseen todistukseen (*testimony*) ja muista lähteistä omaksuttuun tietoon perustuvaan historiankuvaukseen (*historiography*)⁵⁵. (Toker 1997, 187, 190–192.) Heikki Kujansivu ja Laura Saarenmaa ymmärtävät tunnustuksen ja todistuksen kahtena omaelämäkerrallisen esittämisen perusmuotona, tekoina, joihin liittyy aina totuudenmukaisuuden oletus. Heidän mukaansa tunnustus käsittelee omaa itseä ja asettaa puhujasubjektin toiminnan arvioitavaksi, kun taas todistus (joka on yhteneväinen Tokerin todistuksen kanssa) tuo esiin nähdyn ja koetun. Tunnustava subjekti kysyy, mitä minä olen tehnyt, ja todistava, mitä (minun tieteni, nähteni, kuulteni, minulle) on tapahtunut. Kujansivu ja Saarenmaa myös toteavat, että muoto ei yksin määritä jotain todistukseksi tai tunnustukseksi, vaan myös aiheen pitää liittyä esimerkiksi yhteiskunnallisiin epäkohtiin tai merkittäviiin historiallisiin kokemuksiin⁵⁶. Tekoina ne myös tuottavat ker-

53 Monet Tokerin dokumentaarisen proosaan yhteydessä esiin nostamat näkökulmat ja esittämisen piirteet (esim. oman kokemuksen kytkeminen laajempaan julkisesti tunnustettuun yhteyteen, metakerronnallinen kommentointi, repliikkien käyttö, muistiin ja diskurssiin liittyvä problematiikka) ja niiden retoriset funktiot pätevät myös lapsuuden evakkomatkakertomuksiin tai ainakin tarjoavat mielenkiintoisia vertailun ja tarkastelun näkökulmia.

54 Toker määrittelee artikkelissaan faktograafista moodia ja dokumentaarista proosaa suhteuttamalla sitä neljään realistisen kirjallisuuden ontologiseen parametriin, jotka nimeää: 1.) ”ikään kuin” konventioksi, 2.) uskottavuudeksi, 3.) todellisuuden tunnuksi ja 4.) todellisuusvaikutukseksi. (Toker 1997, 190.)

55 Historiankuvauksen olemus puhtaasti lähteistä omaksuttuihin faktoihin perustuvana tietona on kyseenalaistettu yleisesti. Myös historian tutkijoiden esityksissä on kyse kielellisistä esityksistä ja kertomuksista, jotka perustuvat paljolti tutkijan valintoihin ja merkitysriikkaaseen pikemminkin kuin neutraaliin esitystapaan. (Esim. White 2000; 1987; myytistä ja historiasta menneisyyden kertomuksina ks. Hastrup 1987; Tonkin 1990.)

56 Todistusta on tutkittu esimerkiksi keskitysleirikuvausten ja holokaustikertomusten kontekstissa.

tovan subjektin, kiinnittävät kerrotun ”totuuteen” sekä pyrkivät vakuuttamaan ja kytkemään lukijan totuuteen. (Kujansivu & Saarenmaa 2007, 10–11.) Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia sisältää Tokerin faktograafisen moodin molemmat puolet. Toiset kerrontastrategiaa ilmentävät esimerkit lähenevät historiankuvausta, kun taas toiset ovat pikemminkin dokumentteihin vertautuvia aikalaistodistuksia. Sen sijaan evakkomatkakirjoitusten tunnustuksellisuus ei kerro niinkään minän menneistä teoista kuin sisäisistä kokemuksista, mikä ilmentää pikemminkin refleksiivistä kerrontastrategiaa (ks. s. 112–125).

Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia ilmenee evakkomatkakirjoituksissa mainintoina tarkoista aika-, paikka-, ja nimituloista. Ne ilmentävät geneeris-intertekstuaalista kytköstä historiankuvaukseen, jolle tyypillistä on tapahtumien järjestäminen ajallisesti peräkkäisiksi, kronologisiksi ketjuiksi (historiankuvauksen narratiivisuudesta esim. White 1987; Hastrup 1987; Tonkin 1990; vrt. Ginzburg 1996, 122, 141). Evakkomatkakirjoituksissa yksityiskohtaisten tietojen keskeinen retorinen funktio on vakuuttaa sekä kuvauksen totuudellisuudesta että ennen kaikkea kirjoittajan intensiosta kertoa totuudellisesti. Tämän lisäksi tarkat aika-, paikka- ja nimitiedot korostavat muistojen kollektiivista luonnetta sekä joissain tapauksissa niiden poliittista relevanssia (Huttunen 2007, 182). Tämän lisäksi tarkat tiedot toimivat mnemonisina työkaluina, muistisääntöinä, toisin sanoen muistelun ja muistelukerronnan apuvälineinä. Ne mahdollistavat kronologisen kertomuksen rakentamisen. Ne ovat muistojen ankkureita todellisuuteen, joiden ympärille kertomukset subjektiivisemmista kokemuksista voidaan rakentaa. Kirjoittajan periaatteesta noudattaa muistojaan viestivät muun muassa faktatietojen puuttumisen eksplikointi sekä omien muistojen, toisilta kuultujen muistojen ja muista lähteistä omaksumien tiedon erittely kerronnassa. Tätä voidaan pitää tutkijan lähdekritiikille analogisena toimintana. Muistojen noudattamisen periaate ilmentää kirjoittajan sitoutumista tosiasioiden kertomiseen. Se on myös retorinen keino. Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia ilmentää myös ajatusta menneen tapahtumien yhden- ja tietyntylaisesta totuudellisesta olemuksesta sekä mahdollisuudesta rakentua se ja esittää menneisyys sellaisena kuin se oikeasti tapahtui. Totuus- ja historiaorientoituneen kerrontastrategian käyttö viittaa usein implisiittisesti myös muiden, kilpailevien totuuksien eli hallitsevien ja vastakertomusten olemassaoloon.

Kertojat rakentavat kerrontastrategioiden avulla myös erilaisia kerronnallisia toimijuuksia. Totuus- ja historiaorientoituneen kerrontastrategian käytöllä kirjoittaja rakentaa voimakasta kerronnallista toimijuutta kirjoitushetkessä. Tapahtumien kulku ja niihin liittyvät yksityiskohdat ovat kerronnassa ensisijaisia kokemusten tai tunteiden erittelyn sijaan, ja kirjoittaja positioituu menneisyyden tapahtumiin nähden raporttoijaksi, etäiseksi historiankirjoittajaksi tai silminnäkijätodistajaksi. Kirjoittajan fokalisaatio tapahtumiin on kirjoitushetken taso silloinkin kun hän kuvaa lapsuuden muistojaan. Esimerkiksi silminnäkijämuistoista kerrottaessa strategiaa hyödyntävä kirjoittaja positioituu tekstissä lapsuusmuistojaan etäisyyden päästä arvioivaksi aikuiseksi. Tavallista onkin se, että kirjoittajan ääni ja persoona tulevat esille usein nimenomaan retrospektiivisenä kerrontana, jossa kirjoittaja metatekstuaalisin kommentein positioi itseään todistajaksi tai muistelijaksi. Kirjoitushetken ja menneisyyden sekä kirjoittajan ja kerrottujen tapahtumien välimatka säilyy kontaktista huolimatta etäisenä, mikä palvelee tulkintani mukaan ”objektiivisen” menneisyyden rakentamista kertomuksessa.

Totuus- ja historiaorientoituneen kerrontastrategian puitteissa kirjoittajan on mahdollista keskittyä myös yksinomaan menneisyyden tapahtumiin, jolloin kirjoittaja ei positioi itseään kerronnassa lainkaan toimijaksi kerrotuissa tapahtumissa. Evakkomatkakirjoituksissa esimerkiksi sotatapahtumien selostaminen on tämänkaltaista kehystävää informaatiota, jonka välittämisessä kirjoittajan henkilö ei ole tekstissä läsnä, vaan fokalisoijana on ulkoistettu kertoja. Totuus- ja historiaorientoitunut kerrontastrategia ei edellytä kirjoittajalta toimijuuden muodostamista kerrotun menneisyyden tasolla. Kirjoittajalle on tällöin tärkeintä kertoa menneisyyden toista tapahtumista, eikä esimerkiksi reflektoida niihin kytkeytyviä subjektiivisia kokemusten tai muistojen merkityksiä tai rakentaa kaunokirjallisesti kunnianhimoista tekstiä. Strategiassa muistot, kokemukset ja kerronta on alistettu menneen tapahtumien ja toaussitoumuksen välittämiseksi.

Evakkomatka siirtymänä

Evakkomatkan käsittäminen ja esittäminen konkreettisena siirtymänä tai ajanjaksona ilmentää totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa. Se osoittaa myös kirjoittajien halua vastata keruuilmoituksen pyyntöön oikealla tavalla, sillä keruuilmoitus si-

sälsi pyynnön ilmoittaa evakkomatkan reitti. Esimerkkinä tämänkaltaisesta evakkomatkan käsittämisen ja esittämisen tavasta on Uudenkirkon Katrin (s. 1941) kuvaus evakkomatkastaan:

Evakkomatka alkoi Uudenkirkon Kaipialasta ja päättyi Hankasal-
melle, tarkemmin reitti ei ole tiedossani. Pakomatkalle lähdettiin
12.6.1944 ja matka kesti viikon. Kestoaika minulle on kerrottu. (LEM,
324.)

Konkreettisimmillaan evakkomatka esitetään lapsuuden evak-
komatkakertomuksissa tarkoin ajoitettuna siirtymänä tai siirtymi-
nä Karjalasta nykyisen Suomen puolelle. Useat kirjoittajista ilmoit-
tavat siirtymänsä esimerkiksi kronologisina paikkojen ketjuina. Monet kirjoittajista ovat kokeneet evakkomatkan sekä talvi- että
jatkosodan aikana, jolloin evakkomatka käsittää useamman siirty-
män Karjalasta Suomeen sekä paluun niiden välillä. Olennaista täs-
sä esitystavassa on se, että evakkomatka kuvataan tapahtuneeksi
kirjoittajien menneisyydessä ilman näiden omaa panosta. Uuden-
kirkon Katrin esimerkki osoittaa, kuinka evakkomatka ”päätyi”
ja ”alkoi” eikä hän kuvaa itseään aktiiviseksi lähtijäksi ja perille
saapujaksi. Sen sijaan, hän esittää evakkomatkan omasta toimin-
nastaan riippumattomana, hänestä etäisenä ja ”valmiina” histori-
allisena tapahtumana, joka on kuvauksessa etualalla. Tämänkaltai-
sessa kerronnassa fokalisoijana on kertoja, mikä tekee kuvauksesta
yleisluontoista ja raportoivaa eivätkä kerrotut tapahtumat ekspli-
siittisesti suodatu yhdenkään nimettävän subjektin omakohtaisen
tietoisuuden kautta. Totuus- ja historiaorientoitunutta strategiaa
Uudenkirkon Katrin esimerkissä ilmentää erinomaisesti myös se,
että kirjoittajan subjekti on katkelmassa läsnä nimenomaan kirjoit-
tajan viitatessa faktatietoihin evakkomatkan reitistä. Se että tietojen
sijaan kirjoittaja tuo esiin tietojen vähäisyyden, osoittaa sitou-
tumista totuudelliseen kertomiseen.

Tämänkaltaiset niukat, totuus- ja historiaorientoitunutta kerron-
tastrategiaa ilmentävät evakkomatkan kuvaukset ovat yleisiä lap-
suuden evakkomatkakertomuksissa, mutta vain harvoin ne ovat
vastauksen ainoita evakkomatkan kuvauksia. Tyypillisesti niukat
esitykset ovat esimerkiksi laajemman ja monipuolisemman kerto-
muksen (joka voi ilmentää muita kerrontastrategioita) tiivistyksiä
tai vastaukseen kuuluvia, mutta varsinaisesta evakkomatkakerto-
muksesta itsenäisiä listauksia evakkomatkan paikoista. Näin on
myös Uudenkirkon Katrin kirjoituksessa. Luettelo evakkomatkan

reitistä ja paikoista sijoittuu kirjoituksen alkuun, keruutaholle tar-
koitettuun saatekirjeeseen, kun taas varsinaisessa evakkomatka-
kirjoituksessa hän esittää evakkomatkan ja ylipäänsä evakkouteen
liittyvät kokemukset koko elämäkokemuksensa näkökulmasta
sitä keskeisesti määrittävänä ja edelleen relevanttina tapahtuma-
na (ks. s. 247–248; s. 318–319). Tämän lisäksi Uudenkirkon Katri
hahmottaa evakkomatkan tai ”pakomatkan”, kuten hän sitä myös
kutsuu, evakkolasten sukupolvikokemukseksi, josta evakkomat-
kan hallitseva kertomus vuosikymmenet vaiken, ja joka näin ollen
jää pitkäksi aikaa myös kokijoilleen käsittelemättömäksi kokemuk-
seksi, joskus traumaksi (ks. s. 112–116; s. 119–125).

Evakkomatkan kuvaaminen konkreettiseksi siirtymäksi ei tyy-
pillisesti ole kirjoituksen ainoa tapa käsittää ja esittää evakkomat-
ka. Reitin listaaminen kertoo usein kirjoittajan halusta noudattaa
keruutahon kehoituksia ja sitoutua sen kanssa yhteiseen päämää-
rään. Tärkeää onkin muistaa, että eri kerrontastrategiat eivät ole
toisiaan poissulkevia. Pikemminkin yhdessä ne ilmentävät evak-
komatkakertomusaineistolle ominaista lähestymistapaa mennei-
syyden muisteluun. Listaamalla evakkomatkan reitin kirjoittajat
kytkvät vastauksensa keruuseen eli kontekstualisoivat sen sekä
vastaavat kysymykseen eli täyttävät heille annetun tehtävän.
Tämä antaa heille luvan ja oikeutuksen kertoa henkilökohtaisem-
man kertomuksen evakkomatkastasta, jossa he kenties positoivat it-
sensä aktiivisemmaksi toimijaksi. Tärkeää on myös huomata, että
joillekin kertojille evakkomatkan paikka- ja aikatietojen välittämi-
nen on myös kerronnan tärkein tehtävä, eivätkä kaikki vastaajat
koe henkilökohtaisten kokemusten tai näkökulman esilletuomista
lainkaan olennaisena.

Evakkomatka ajanjaksona

Evakkomatka voi määrittyä myös ajaksi, jonka kirjoittaja vietti
erossa perheestään ja kodistaan, kuten käy ilmi Jääsen Siskon (s.
1933) esimerkistä:

Minä pääsin lähtemään Helsinkiin kummisetäni luo, kun Ristiinassa
ei ollut oppikoulua.[...] Kotiväkeni oli muuttanut Imatralla mum-
mon talvisodan päättymisen jälkeen ostamaan taloon.[...] Viivyin
Helsingissä 3 vuotta aina välillä käyden kesä- ja joululomilla Imat-
ralla kotona. Sitten enoni alkoi sairastella enemmän ja 1947 muutin
kokonaan kotiin ja jatkoin koulua Imatralla. Näin ”evakkomatkastani”
tuli kolmen vuoden pituinen. (LEM, 84–88.)

Jääsken Sisko lukee evakkomatkaansa kuuluvaksi myös ajan poissa perheen luota eli kotoa, vaikkei se kirjaimellisesti enää evakkomatkiaan kuulukaan. Verrattuna edellisiin esimerkkeihin kirjoittajan toimijuus kerrotun menneisyyden tasolla on suurempi, sillä erossa olo perheestä nostaa esiin kirjoittajan yksilönä ja tuo esiin hänen henkilökohtaiset liikkumisensa. Verrattuna edellä esitettyyn Uudenkirkon Katrin esimerkkiin, Jääsken Siskon katkelmassa fokalisoijana on kertojan sijaan kirjoittaja, mikä nostaa kirjoittajan omakohtaisen näkökulman esiin. Tämän vuoksi yleistetyn me-toimijan tai passiivin käyttö on mahdotonta, ja tapahtumia on luontevaa kuvata minämuodossa. Yksi keskeinen teema Jääsken Siskon kirjoituksessa on hänen eronsa perheestä ja kodista, ja tämän teeman kautta hän jäsentää myös evakkomatkaansa. Evakkomatkan ja perheestä erossa vietetyn ajan rinnastaminen on kirjoittajan tekemä valinta, ja se antaa kertomukselle tietynlaisia merkityksiä. Kirjoituksen aiheena ei ole yksinomaan evakkomatka Karjalasta Suomen puolelle vaan myös elämänmuutos, jossa kirjoittaja joutui eroon perheestään. Minä-kerronnasta ja kirjoittajan subjektin läsnäolosta huolimatta kuvauksessa nousee etualalle menneen tapahtuma puhtaasti nykyhetken näkökulmasta, ei esimerkiksi kertojan kokemuksen tai aktiivisen kerrotun menneisyyden tason toimijuuden rakentaminen. Kuvaus myös määrittelee edellisten esimerkkien tapaan evakkomatkan konkreettiseksi tapahtumaksi, aikoihin ja paikkoihin kytkeytyväksi siirtymäksi, vaikkakin samaan aikaan evakkomatka vertautuu myös perheestä erossa vietettyyn aikaan.

Refleksiivinen kerrontastrategia

Refleksiivinen kerrontastrategia ilmenee lapsuuden evakkomatka-kertomuksissa aktiivisena ja ajankohtaisena elämäkokemuksen jäsentämisenä kerronnassa. Tyypillistä tämänkaltaiselle kerronnalle on menneisyyden tapahtumien ja kirjoitushetken aikatasojen limittyminen ja kietoutuminen toisiinsa kertomuksessa, vaikka menneisyyttä käsitellään selkeästi kirjoitushetken näkökulmasta käsin. Kirjoittajat pohdiskelivat menneisyyden ja nykyisyyden suhdetta kirjoittajan kirjoitushetken kokemusten ja näkemysten käsittelemisen ja muodostamisen näkökulmasta. Strategia korostaa lapsuuden kokemusten tärkeyttä nykypäivän kannalta. Myös tunteiden käsittely on tavallista. Omien eriaikaisten kokemusten, muistojen sekä vaihtoehtoisten kuvitteellisten tapahtumakulkujen

erittely ja voimakas eläytyminen niihin kerronnassa luonnehtii refleksiivistä kerronstrategiaa.

Historian tapahtumista ja menneen kokemuksista omakohtaisesta näkökulmasta kertomisen suosio on kasvanut jatkuvasti viime vuosikymmenien aikana, mistä esimerkkeinä ovat lukuisat menneisyyden omakohtaisiin muistoihin liittyvät keruut ja tutkimuksellinen kiinnostus niihin. Lapsuuden merkityksen korostus kytkeytyy myös psykoanalyysin ideoiden yleistymiseen osaksi arkiajattelua. Kiinnostus minän kokemuksiin näkyy myös kaunokirjallisuudessa sekä mediajulkisuudessa. Sosiologi Riitta Jallinoja näkee, että avoimuuden ihanne ja kiinnostus yksilön kokemuksista ja tunteista ovat seurausta 1960-luvun terapiakulttuurista, joka levitti psykoterapian totuuden ja avoimuuden ihanteet yleiseen diskurssiin. (Jallinoja 2000, 175–177.) Laajemmin tämänkaltaisen psykologiaan tai ”psy-diskursseihin” viittaava ajattelu on nähty tyypillisenä ”modernille länsimaiselle yksilölle”, joka on itsenäinen ja muista riippumaton subjekti sekä ennen kaikkea psykologinen olento (esim. Rose 1998; Sampson 1989; Guilfoyle 2001, 156–157). Avoimuuden ihanne ja terapiakulttuurin vaikutus on nähtävissä myös niin kutsutussa 1970-luvun paljastuskirjallisuudessa, johon kytkeytyy myös siirtokarjalaisten keskuudessa suosittu kirjailijan ja lapsievakon Eeva Kilven tuotantoa. (Makkonen A. 1996; Enwald 1989; Savolainen 2015.)

Evakkomatkakirjoituksissa ilmenevä refleksiivinen kerronstrategia on intertekstuaalisesti yhteydessä näihin avoimuuden, tunnustuksellisuuden ja yksilön merkitystä korostaviin psydiskursseihin, joissa lapsuuden kokemuksilla on keskeinen rooli. Lapsuuden evakkomatkakertomuksissa tunnustuksellisuus kiehtoutuu avoimuuden ihanteeseen ja liittyy tavallisimmin nimenomaan kirjoittajan sisäisiin ja usein vaiettuihin kokemuksiin sodasta, ei niinkään hänen toimiinsa sodan aikana. (Vrt. Kujansivu & Saarenmaa 2007.) Aineistoni kirjoittajat korostavat avoimuuden ihannetta muun muassa toteamalla, kuinka menneisyyden kokemukset nousevat väistämättä pintaan jossain vaiheessa, ellei niitä käsitellä. Tämänkaltaisen ajattelu ilmentää psykoanalyysin alitajunnan teorian vaikutusta ihmisten arkiajatteluun ja oman menneisyyden käsittelytapoihin. Peloista ja järkyttävän tapahtuman jälkeen joskus yllättäen ilmenevistä pelkoreaktioista (ks. Gillespie 1942, 125–136; Bettelheim 1943; Punamäki 1981, 16–27) kertominen sekä niitä edeltäneestä vaikenemisesta avautuminen sen sijaan

edustavat evakkomatkakirjoitusten tunnustuksellisuutta. Joidenkin kirjoittajien kohdalla terapiakulttuurin vaikutus näkyy myös psykoanalyttisen sanaston käyttämisenä. Osittain omista kokemuksista vaikenemisen syyt paikannetaan evakkomatkakirjoituksissa myös kylmän sodan aikaiseen poliittiseen ilmapiiriin. Vaikeudesta seurannut avoimuuden ihanne liittyykin kylmän sodan jälkeen yleistyneessä keskustelussa evakkojen, sodan kokeneiden lasten, lottien ja kotirintamalla olleiden ihmisten kokemuksista. (Vrt. Alasuutari & Alasuutari 2007, 94, 99.)

Kirjoittajien elämän ja nykyhetken kannalta merkittäviä muistoja on kutsuttu eläviksi muistoiksi (*vivid memories*) (Punamäki 1993, 6–8; Rubin & Kozin 1984). Evakkomatkakirjoituksissa elävien muistojen tyypillinen kerronnallinen signaali on menneisyyden ja kirjoitushetken aikatasojen limittyminen kerronnassa sekä kertojan reflektio niiden välillä. Evakkomatkakirjoitusten aiheena on sota ja kodin menettäminen, joten niissä kerrotut elävät muistot liittyvät usein järkyttäviin ja pelottaviin kokemuksiin, joita voitaisiin kutsua myös traumaattisiksi⁵⁷ (vrt. Kivimäki 2013; Andrews

57 En käytä tutkimuksessani trauman käsitettä johtuen käsitteen laajuudesta ja tutkimukseni rajauksesta. Tutkimukseni keskittyy muistelukirjoitusten kerronnalliseen ulottuvuuteen, ihmisen kielelliseen ja kirjalliseen toimintaan ja olen tietoisesti rajannut ihmisen toiminnan psykologisen ulottuvuuden tarkastelun tutkimukseni ulkopuolelle. Katson, että muistelukirjoitusten kautta en voi tehdä tulkintoja muistelijoiden mielestä, mutta sen sijaan voin tulkita sekä analysoida heidän kerronnassa ja kirjoituksissaan rakentamia jäsennyksiä muistoistaan ja kokemuksistaan sekä tehdä päätelmiä kerronnan välittämistä merkityksistä. Narratiivisesta näkökulmasta johtuen katson, että monimerkityksisen ja voimakkaasti psykologiaan viittaavan trauma-termin käyttö johtaa helposti tulkinnallisiin epäjohtonmuokaisuuksiin sekä epäselvyyteen. Trauman alkuperä on kreikan kielen haavaa tarkoittavassa sanassa *traumatizo*. Lääketieteen terminä trauma viittasi alun perin tapahtumaan, joka aiheuttaa vamman ja vasta myöhemmin se laajentui tarkoittamaan tapahtuman ja vamman kehollisia ja psykologisia seurauksia. Myöhemmin trauman käsitettä käytetään monella tapaa sekä tutkimuksen että arkikielen piirissä. (Leydesdorff & Dawson & Burchardt & Ashplant 2004, 1; Eriksen 1994, 228; BenEzer 2004, 29; Sandler & Dreher & Drews 1991; Furst 1986.) Monet tutkijat ovat myös todenneet, että traumaattisista kokemuksista kertominen on vaikeaa ellei mahdotonta ja puhumattomuus on trauman tyypillinen tunnusmerkki (Andrews 2010; BenEzer 2004, 35; myös Kivimäki 2013). Gadi Ben-Ezer on kuitenkin havainnut 13 tyypillistä verbaalista ja ei-verbaalista traumasignaalia suullisesta omaelämäkerrallisesta kerronnasta, joista osa on vertautuvia vaikeita kokemuksia käsittelevän kirjoitetun kerronnan sekä refleksiivisen kerronstrategian piirteisiin. BenEzerin mainitsemat signaalit ovat: 1) kertominen eli jonkin asia traumaattiseksi eksplikointi), 2) ”kätkeyty” tapahtuma eli varsinaiseen kertomukseen kuulumaton, sen jälkeen esiin tuleva järkyt-

2010; BenEzer 2004; Rogers & Leydesdorff & Dawson (toim.) 2004). Eläviin muistoihin liittyvä kerronnallinen ilmiö (kirjoitushetken ja menneisyyden aikatasojen limittyminen kerronnassa) näkyy evakkomatkakirjoituksissa myös miellyttävistä kokemuksista kerrottaessa. Psykologit ovat pohtineet myös syitä siihen, miksi jotkut muistot säilyvät elävinä mielessä. Esimerkiksi Leena Punamäen mukaan syynä tiettyjen muistojen elävänä säilymiseen mielessä on niiden toistuva kerronta, niihin liittyvä tunnelataus sekä sijoittuminen elämän muutoskohtiin. (Punamäki 1993, 6–8; Rubin & Kozin 1984; Pillemer & Rinehart & White 1986.) Evakkomatkakirjoituksissa eläviin muistoihin kytkeytyy varsin usein myös konkreettinen nykymomentti olemassa jälki, kuten muistoesine, tietty paikka tai aistimuisto. (Ks. s. 215–275.)

Refleksiivisessä kerrontastrategiassa kirjoittajan kerronnallinen positioituminen suhteessa kirjoitushetken ja menneisyyden aikatasoihin ei ole suoraviivaisen selkeää, missä se eroaa asia- ja faktaorientoituneesta kerrontastrategiasta. Refleksiivisen otteen vuoksi kerronnan painopiste ei ole yksinomaan kerrotun menneisyyden tasolla, eikä kirjoittaja asetu pelkästään kirjoitushetken tasolle tarkastelemaan etäistä menneisyyttä. Strategiassa hallitsevin fokalisoija on kirjoittaja, mutta myös evakkolapsen ja kertojan fokalisoitua käytetään hetkellisesti kirjoittajan näkökulman tukemiseen ja havainnollistamiseen. Strategiaa hyödyntävä kirjoittaja peilaa kokemuksiaan ja muistojaan menneisyydestä kuitenkin sijoittamatta itseään kerronnassa selkeään ja ”valmiiseen” rooliin kerrotun menneisyyden tasolle. Kirjoittajan minän asema suhteessa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasoihin paikantuu liikkeeseen, reflektioon tasojen välillä. Refleksiivinen kerrontastrategia ilmentää käynnissä olevaa prosessia, jossa kirjoittaja aktiivisesti määrittää suhdettaan lapsuuteensa, menneisyyteen ja kerrottuihin tapahtumiin. Tyypillistä kuitenkin on, että traumaattiset kokemukset ilmenevät kerronnassa aikatasojen välisinä assosiaatioina ja liittyvät refleksiiviseen pohdiskelun kerrontastrategiaan. Evakkomatkakirjoitusten traumojen kuvauksille tyypillistä on se,

tävä seikka, 3) pitkä hiljaisuus, 4) emotionaalisen kontrollin pettäminen, 5) emotionaalinen etäännyneisyys/turtuneisuus, 6) toisto, 7) uppoaminen traumaattiseen tapahtumaan, 8) kerrontaan väkisin tunkeutuvat/häiritsevät mielikuvat, 9) voimakas tapahtuma-aikaisten toimien perusteleminen ja oikeuttaminen, 10) kognitiivinen ja emotionaalinen hämmennys/sekaavuus, 11) kykenemättömyys lainkaan kertoa, 12) muutokset äänessä sekä 13) muutokset kehon kielessä. (BenEzer 2004, 34–36).

että traumaan kietoutuva syy-seurausverkosto ulottuu evakkomatkan ajasta myöhempään elämään ja kenties aina kirjoitushetkeen saakka. Tällöin eri aikoihin liittyvät tietyt tapahtumat korostuvat kerronnassa erityisen merkittäviksi ja muodostavat yksilön kokemuksen suhteen analogisen kokonaisuuden. Voimakkaat kokemukset sijoittuvat menneen ja nykyisen väliseen jatkumoon, joka on yhteydessä kirjoittajan kirjoitushetkiseen menneisyyden käsittelyyn ja elämäkertomuksen rakentamiseen, ja se tapahtuu refleksiivisen kerronstrategian kautta.

Evakkouden ja evakkomatkan ajankohtainen kokemuksellisuus

Kun refleksiivistä kerronstrategiaa hyödynnetään, evakkomatkan aiheeseen yhdistyy usein saumattomasti evakkouden kokemuksen, sen seurausten ja siihen liittyvien tunteiden pohdiskelu. Viipurin Aimon⁵⁸ evakkomatkakirjoituksessa tämänkaltaisen pohdinta sijoittuu vastauksen loppuun ”Entäs tänään!” -nimisen alaotsikon alle:

Lapsuuden alkuvuosiin sisältyy paljon sellaista, johon itse tai vanhemmat ei voinut vaikuttaa. Muut määräisivät tulevaisuuden ja sen, miten kohtalo juoksuttaa sinua. Siihen juoksuun saivat osallistua sisarukset, isovanhemmat sekä omat vanhempasi, tahtoivat he sitä tai ei. Lisäksi samaa taivalta taittoi koko karjalainen heimo! Evakkomatalla moni lapsi ja nuori sai tuntuman elämän raadollisuuteen. Itse olen ollut levoton ja jatkanut matkaa aina kun on alkanut ”polttaa”. -- Hetken olen viihtynyt paikallani, sitten taas rientänyt eteenpäin. -- Nyt polte on hiipunut ja olen pysähtynyt ”perheen pään” kera Satakunnan ja Varsinais-Suomen rajamaille. -- Itse olen iän karttuessa alkanut kiinnostumaan yhä enemmän synnyinseudusta. Olen vieraillut Viipurissa muutaman kerran ja reissannut Karjalaa ristiin rastiin. Onhan antoisaa katsella seutuja, joista on sanottu paljon ja kirjoitettu sekä kuvattu ainaskin saman verran. Itse [olen] kokenut häiriötekijänä tänä päivänä käytävän kiistan ”Karjalan palautuksesta”. Sillä ei saada muuta aikaiseksi, kuin ristiriitaista ilmapiiiriä kansalaisten kesken. No, jokainen taaplaa tyylillään, suokaamme kaikille se! Tosin näiden ”äänekkäiden” pitäisi sallia ”hiljaistenkin” esiin tuomat näkökannat. Jokaisella asialla kun on kaksi eri puolta! (LEM, 692–693.)

Aluksi Viipurin Aimo kuvaa evakkomatkaa yleisellä tasolla kaikkiin karjalaisiin vaikuttaneena tapahtumana, ja kuvauksen ote on etäinen käytetyn passiivimuodon ja kertojan fokalisoinnin

58 Kirjoittaja ei ole ilmoittanut syntymävuottaan eikä se käy ilmi kirjoituksen sisällöstä.

vuoksi. Viipurin Aimo vertaa lapsuuden tapahtumia ”kohtalon juoksuun”, millä hän viittaa sodanaikaisten tapahtumien hallitsemattomuuteen ja yksilön vähäisiin vaikutusmahdollisuuksiin. Kyseinen kertojan fokalisoima osuus ilmentää tässä yhteydessä refleksiivistä kerrontastrategiaa, sillä sen ensisijaisena funktiona on paikantaa kirjoittajan henkilökohtaiset kokemukset osaksi laajempaa jaettua kokemusta. Seuraavaksi kirjoittaja pohtii evakkomatkan vaikutuksia nimenomaan oman elämänsä kannalta, ja kuvaus vaihtuu minämuotoiseksi ja kirjoittajan fokalisoimaksi. Kirjoittaja kokee, että lapsuudessa koettu evakkomatka on aiheuttanut hänessä levottomuutta, paikalleen jäämisen aiheuttamaa ”poltetta”, joka pakottaa jatkamaan matkaa. Vaikka kirjoittaja toteaa ”poltteen” sittemmin laantuneen, ilmentää aiheen käsittely kerronnassa identiteetin ja oman kokemuksen jäsentelyn prosessia. Lopuksi hän myös erittelee nykyistä kiinnostustaan entisiin kotiseutuihin Karjalassa ja tekee pesäeroa poliittiseen keskusteluun Karjalan asemasta ja sen palautuksesta (ks. Alasuutari & Alasuutari 2007, 90, 96; Fingerroos 2008, 239). Kirjoittaja on kirjoitushetkessä ärtynyt Karjalan palautuskeskustelusta, koska hän kokee sen vaimentavan epäpoliittiseen, henkilökohtaiseen Karjala-suhteeseen kytkeytyvää keskustelua, toisin sanoen reflektointia menneiden ja nykyisten kokemusten välillä. Evakkomatka ei merkitse tässä yhteydessä ensisijaisesti konkreettista siirtymää tai ajanjaksoa vaan abstraktimpaa, koko elämään edelleen vaikuttavaa levottomuuden kokemusta, jota evakot työstävät esimerkiksi hyödyntämällä refleksiivistä kerrontastrategiaa.

Evakkomatkakokemusta verrataan lapsuuden evakkomatka-kirjoitusaineistossa varsin usein kirjoittajan elämään. Tällöin kokemus rinnastuu kirjoittajan muuhun elämäkokemukseen ulkopuolisena, kodittomana tai kodistaan poissa olevana evakkona. Eri kirjoittajien tavoissa rinnastaa evakkomatka elämään on sävyeroja, mutta tyypillisesti vertaukset sijoittuvat kirjoituksen loppuun, sen arvioivaan osioon ja ne ilmentävät refleksiivistä kerrontastrategiaa. Kertomuksen muissa osissa kodittomuuden ja ulkopuolisuuden kokemus kytketään tavallisesti implisiittisemmin esimerkiksi ihmisten välisen sosiaalisten suhteiden kuvaukseen, joka voi ilmentää myös kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Vastauksissa, joissa refleksiivinen kerrontastrategia on vallitseva, evakkomatkan kuvaukseen yhdistyy saumattomasti myös evakkouden henkilökohtaisten seurausten ja vaikutusten pohdinta. Evakkouden kokemus

yhdistetään tällöin esimerkiksi ulkopuolisuuden kokemukseen, joka voidaan kytkeä lapsuuden alituisiin muuttoihin. Yleinen tulkinta on myös se, että muutot aiheuttivat ulkopuolisuuden lisäksi kiintymisen pelkoa. Salmin Antti (s. 1933) arvioi evakkomatkakirjoituksensa lopussa Ajatuksia noista lähdöistä -otsikon alla alituisista muutoista johtuvia seurauksia. Hän ei kuvaa evakkomatkaa niinkään yksittäisenä siirtymänä, vaan pikemminkin sytykkeenä, joka käynnisti monien evakkojen tapauksessa koko elämään vaikuttaneen lukuisten muuttojen sarjan, "muuttosamban", kuten Salmin Antti sitä nimittää:

Mutta kyllä tuo sota-aika muutti lapsenkin erilaiseksi!
Aina piti muuttaa – uusi koulu – uusi ympäristö. Kansakoulu käytiin 5–6 koulussa, se [kesti] 6 vuotta. Koulukiusaaminen alkoi Hämeenkyrössä (ja ekat oireet Ylivesillä) ja paheni joka vuosi. Pahinta oli Koitsanlahdella –45 jolloin vain viisaan opettajan asiaan puuttuminen pelasti minut kasvatuslaitoksesta! Olen hänelle todella kiitollinen koko elämäni.

Tässä osa siitä muuttosambasta:

[17 kohdan numeroitu lista, johon Salmin Antti on listannut evakkomatkan etapit sekä joitain muistiinpanoja kyseisistä paikoista⁵⁹]

Tässä puolet listaa! Viimeinen numero on 34.... (LEM, 216.)

Esimerkissä on henkilökohtainen ote, ja fokalisoijana on kirjoittaja. Kirjoittaja arvioi ja reflektoi kirjoitushetkessä evakkomatkaa suhteessa myöhempiin elämäkokemuksiinsa. Kuvauksessa etualalla on siten kirjoittajan kokemus, jonka kautta kerrotut tapahtumat havainnollistuvat ja selittyvät. Salmin Antin kirjoituksessa myös asuinpaikkojen luettelo tulee tulkita mekaanisen paikka-luettelon tai reittikuvauksen sijaan siten, että se korostaa lukuisien muuttojen sarjaa, joka aiheutti ulkopuolisuuden kokemuksen. Tämänkaltaisessa kerronnassa kerrottu menneisyys eli evakkomatkan tapahtumat suodattuvat fokalisoivan kirjoittajan kautta, ja kirjoittajan kokemus rakentuu kerronnassa, jossa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasot lähentyvät toisiaan ja kietoutuivat toisiinsa. Menneisyys ja nykyisyys menettävät välimatkansa kirjoittajan kokemuksessa. Menneisyyden ja nykyisyyden yhteen kietoutuminen kokemuksessa sekä niiden välillä tapahtuva liike,

59 kuten esimerkiksi: "4. Pikalähtö evakkoon hiihtäen Suvilahden asemalle kun sota alkoi ja Kurkimäkeen johonkin kartanoon. Jossa PERKELEEN KYLMÄT huoneet!"

joka ilmentää refleksiivistä kerrontastrategiaa, poikkeavat voimakkaasti edellisistä totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa ilmentävistä esimerkeistä, joissa ulkopuolinen kertoja raportoi menneisyyden tapahtumasta eli evakkomatkasta etäisemmin. Kerrotun kietoutuminen nykyhetkiseen näkökulmaan nostaa refleksiivisessä kerrontastrategiassa kirjoittajan toimijuuden esille erilaisella tavalla. Refleksiivistä kerrontastrategiaa hyödynnettäessä kerronnassa on kyse kokemusten tai identiteetin työstämisestä, eikä niinkään valmiista kerrottavista tarinoista tai kertomuksista. Tämä työ on tekstissä läsnä aktiivisena ja keskeneräisenä. Tällöin evakkomatka ei näyttäydy pysähtyneenä ”valmiina” teimana, vaan pikemminkin kanavana tai välineenä, jonka avulla kertoja muokkaa omaa ajankohtaista kokemustaan ja kerronnallista toimijuuttaan.

Järkytyksistä kertominen

Evakkomatkakirjoituksissa kuvatut järkyttävät kokemukset ja pelot liittyvät tyypillisesti evakkomatkkaan tai sotaan. Niitä koskeva kerronta ilmentää tavallisesti refleksiivistä kerrontastrategiaa. Lasten sotakokemuksia tutkineet psykologit ovat havainneet, että ehdolliset ja assosiatiiiviset reaktiot ovat tyypillisiä järkyttävien kokemuksiin liittyviä oireita (Gillespie 1942, 125–136; Punamäki 1981, 16–27). Myös tutkimusaineistoni kirjoittajat kertovat järkyttävistä kokemuksista ja peloista⁶⁰, jotka ovat aktivoituneet myöhemmissä elämänvaiheissa jonkinlaisen tilanteeseen tai sen kokemiseen liittyvän samankaltaisuuden eli paradigmaattisen yhteyden kautta. Kirjoittajat kuvaavat kokevansa menneisyydessä koetun järkytyksen uudestaan, kun jokin siihen assosioituva seikka tulee eteen myöhemmin elämässä. Joskus pelottavat kokemukset kuvataan unohtuneiksi, kunnes niiden kerrotaan tulleen paradigmaattisen yhteyden kautta uudelleen kirjoittajan tietoisuuteen yllättävässä yhteydessä. Tässä alaluvussa analysoin Pyhäjärven Hilkan (s. 1936) evakkomatkakirjoitusta, jossa refleksiivinen kerrontastrategia on hallitseva. Sekä evakkomatalla ja sodan aikana koettu pelko ja ahdistus että niiden pohdinta myöhemmän elämän näkökulmasta muodostavat kirjoituksen tärkeimmän sisällön.

⁶⁰ Järkyttävien ja pelottavien kokemusten kuvausten kerronnalliset piirteet ovat verrannollisia osalle Gadi Ben-Ezerin jäsentämistä kerronnan trauma-signaaleista (Ben-Ezer 2004, 34–36).

Vuonna 1936 syntyneen Pyhäjärven Hilkan evakkomatkakirjoitus on jaettavissa kahteen osaan. Kirjoituksen ensimmäinen osa on totuus- ja historiaorientoituneeseen kerrontastrategiaan paikantuva tiivis selvitys kirjoittajan perheen evakkomatkojen vaiheista. Tätä seuraa kirjoituksen toinen refleksiiviseen kerrontastrategiaan paikantuva osa, joka on kirjoittajan omien kokemusten pohdintaa minäkerrontana menneessä aikamuodossa. Osien väliin sijoittuu osien luonteita ja niiden erilaisuutta selittävä kappale, joka johdattaa lukijaa toiseen osaan. Pyhäjärven Hilkka asettaa itselleen kysymyksen, johon hän pyrkii kirjoituksen loppuosassa vastaamaan:

Edellä olen kertonut meidän perheen evakkotaipaleesta. Minä olen syntynyt Vpl. Pyhäjärven Pyhäkylässä tammikuun 23. päivänä 1936 ja nimeni on [...]. Miten sota vaikutti kasvavan lapsen sisäiseen elämään ja kasvuun minun kohdallani? (LEM, 1519.)

Huolimatta siirtymästä totuus- ja historiaorientoituneesta kerrontastrategiasta refleksiiviseen, ilmoittamalla nimitietonsa sekä syntymäpaikan ja -ajan kirjoittaja korostaa välikappaleessa asemaansa todistajana, joka kertoo todellisista kokemuksista todellisissa historiallisissa tilanteissa. Kirjoituksen jälkimmäiseen osaan johdattelevaan kysymykseen vastaaminen edellyttää refleksiivistä kerrontastrategiaa, sillä kysymykseen sisältyy ajallinen perspektiivi. Menneisyyden tapahtumien sijaan kysymys koskee pitkäaikaisempaa temporaalista prosessia, sitä miten sota on vaikuttanut kirjoittajan myöhempään elämään ja kasvuun.

Seuraavaksi Pyhäjärven Hilkka kertoo sodan vaikutuksista:

Pimennysverhot, tykkien jylinä rintaman suunnasta ja pommikoneiden lento kotipaikkakuntamme taivaalla aiheuttivat jatkuvaa peloisuutta olemista. Meille lapsille oli opetettu: maahan, kun koneet tulevat. Vielä vuonna 1959 syksyllä heittäydyin vaistomaisesti maahan pitkälleni, kun silloisen Porin lennoston kolme konetta ilmestyi taivaalle asuessamme mieheni kanssa Harjavallassa. (LEM, 1519.)

Sodan vaikutus kiteytyy tässä yhteydessä lentokonepelkoon, jonka juuret ovat lapsuuden kokemuksissa, ja joka on säilynyt kirjoittajan mielessä aikuisuuteen asti. Lentokoneet saivat kirjoittajan ”vaistomaisesti” suojautumaan vielä viisitoista vuotta sodan alkamisen jälkeen. Tämän automaattisen reaktion juuret ovat lapsuudessa opitussa vaaratilanteen toimintatavassa ja pelon kokemuksessa, joka aktivoituu paradigmaattisen yhteyden, lentokoneen

näkemisen myötä. Kirjoittaja ei eksplikoi sitä, liittykö lentokoneen näkemisestä seuranneeseen automaattiseen heittäytymiseen myös pelon kokeminen uudestaan, mutta sota-ajalta juontuva pelkoon pohjautuva reaktio on jättänyt jälkensä kirjoittajaan. Lentokoneiden assosioituminen vaaraan ja siitä aiheutuva reaktio, pelko, ovat riippumattomia ajan kulusta. Pelon kokemus kietoo menneisyyden samaan jatkumoon myöhempien aikojen kanssa, mitä myös katkelman paradigmaattista tai myyttistä juonenmuodostuksen logiikkaa noudattava muoto ilmentää (ks. s. 53–58).

Lentokonepelon lisäksi Pyhäjärven Hilkka kertoo kokonaisvaltaisemmasta, evakkomatkaan liittyvästä pelosta:

Jatkosodan loppupuolella tuli sitten uudelleen lähtö evakkoon 1944. Vpl. Pyhäjärven asemalta oli vedetty rata metsikköön jo jonkin matkan päähän turvallisemmaksi lastaamispaikaksi.

Naapurin hevoskyydissä pääsimme sinne. Umpinaisiin tavaravaunuihin meidät nostettiin muiden kyläläisten ja naapurien kanssa. Edellistä junaa oli pommitettu Elisenvaarassa. Tämä meidän junamme liikkui edestakaisin odotellessaan radan kuntoon saattamista, jotta matkamme saattoi jatkua. Voi sitä itkua ja hätää, mikä vallitsi junavaunussa. Matkan aikana yhä uudelleen ja uudelleen joku aloitti virren ”Oi Herra jos mä matkamies maan...” ja muut yhtyivät siihen. (LEM, 1519.)

Evakkomatkan tekee erityisen pelottavaksi ja hengenvaaralliseksi edellisen junan joutuminen Elisenvaaran pommitukseen, mistä syystä kirjoittajan junamatka ei etene suoraviivaisesti pois sodasta vaan välillä myös kohti rintamaa ja vihollista. Kuvauksesta käy ilmi, että kirjoittajan lisäksi myös kanssamatkustajat ovat hädissään ja pelkäävät kuolemaa. Lohtua ja turvaa haetaan tunnetun ja etenkin siirtokarjalaisille erityisen virren laululla. Seuraavaksi kirjoituksessa seuraa aikahyppy pois evakkomatkan aikataulolta, kun Pyhäjärven Hilkka (s. 1936) alkaa kuvata saman pelon ilmenemistä myöhemmin elämässä. Tilanteen ja kokemuksen ahdistavuutta korostaa sen siirtyminen kirjoittajan painajaisiin:

Myöhemmin elämässäni näin painajaisunia. Yksi uni, joka toistui muita useammin, oli sellainen, että emme pääse millään pois Kanakselta. On monenlaisia esteitä ja hirveä pelko, että vihollinen saa meidät kiinni. Puhuin ja huusin unissani myös. Huutamiseni oli sitä luokkaa, että se kuului puurakenteisen seinän läpi naapuriiin, jossa asui lääkäripariskunta. He kutsuivat mieheni ja minut heille kahville. Kerroin painajaisistani lääkärin kysellessä huutamiseni syistä.

Hän sanoi, että elleivät olisi juuri muuttamassa pois paikkakunnalta, hän alkaisi tutkia minua. Tällöin elettiin vuotta 1958. (LEM, 1520.)

Evakkomatkan pelottavuus johtuu sodasta, rintamalta pois pääsyn vaikeudesta ja paosta. Kirjoittaja kokee olevansa pakenija ja jahdattu, mikä aiheuttaa käynnissä olevan sodan vuoksi erityisen suurta pelkoa, suorastaan kuoleman pelkoa. Painajaisessa kirjoittaja ei pääse Karjalasta ja sota-alueelta yrityksistä huolimatta pois, ja pelko vihollisten kohtaamisesta kasvaa. Painajaiset eivät jää ainoastaan kirjoittajan sisäisiksi kokemuksi, vaan pelko purkautuu ulos myös fyysisinä reaktioina, puheena ja huutona. Kirjoittaja mainitsee myös, että naapurissa asuva lääkäri arvioi painajaiset tutkimisen arvoiseksi vaivaksi. Tämä legitimoii kirjoittajan pelkoa ja korostaa kokemuksen todellisuutta ja vakavasti otettavuutta.

Pyhäjärven Hilkka jatkaa järkyttävien evakkokokemusten ja tunteiden perustelua myös kirjoituksen lopussa. Ennen tätä hän kuitenkin kertoo kuinka painajaisunet loppuivat:

Painajaisunistani pääsin, kun jouduin vakavaan liikenneonnettomuuteen tammikuussa 1985. Kävin siinä tilanteessa tajuttomuustilassa ja sen jälkeen en ole nähnyt niitä painajaisia ja en oikeastaan muitakaan unia. Olen tämän onnettomuustapauksen jälkeen pystynyt myös itkemättä laulamaan virttä "Oi Herra jos mä matkamies maan" näkemättä samalla itseäni siinä evakkojunassa. (LEM, 1520.)

Kirjoittaja ei suoraan selitä, minkä vuoksi onnettomuus johti evakkomatkkaan pohjautuvien pelkojen ja niiden synnyttämien painajaisien loppumiseen. Evakkomatkaa ja onnettomuutta yhdistää toisiinsa kuitenkin se, että kirjoittaja esittää olleensa molemmissa tilanteissa elämän ja kuoleman rajalla, vaaratilanteessa, jossa tulevaisuus ja elämän jatkuminen oli epävarmaa. Myös evakkomatkan kuvauksen yhteydessä mainittu virsi mainitaan uudestaan onnettomuuden käsittelyn yhteydessä, mikä vahvistaa käsitystä evakkomatkan ja onnettomuuden kokemusten samankaltaisuudesta. Molempia tapahtumia yhdistää ensinnäkin kokemus kuoleman läheisyydestä ja toiseksi matkalla olo sekä ennen kaikkea matkan, elämän, mahdollinen katkeaminen. Nämä yhdistävät tekijät toimivat tapahtumien välisenä paradigmaattisena yhteytenä. Vilhelmi Malmivaaran virsi "Oi herra, jos mä matkamies maan" (1903)⁶¹ on

61 Virsikirja, virsi nro. 631.

yleinen hautajaisvirsi, joka sijaitsee virsikirjan osastossa ”Kuolema ja iankaikkisuus”. Virren puhuja kokee olevansa maailmassa yksin, kaipaa virressä herran luokse ja toivoo pääsevänsä sinne matkansa, elämänsä lopulla, kuolemassa. Puhuja sanoo olevansa maailmassa yksin, ja virren kuudennessa, viimeisessä säkeistössä hän esittää huutomerkillä vahvistetun pyynnön päästä (aiemmin kuolleiden) ”ystäväini ja omaisten” kanssa ”joukkoon autuaitten” ja ”luo armon herran”. Virressä on siis kyse anomuksesta päästä Jumalan luokse kuoleman kohdatessa.

Pyhäjärven Hilkan (s. 1936) mukaan ennen vuonna 1985 tapahtunutta tajuttomuuteen johtanutta onnettomuutta virren laulaminen sai hänet itkemään ja palautti hänet tunteen tasolla evakkomatkan kokemukseen, kuolemaa pelkääväksi evakkolapseksi elämän ja kuoleman rajalla olevaan evakkojunaan. Kirjoittaja ilmaisee metaforisesti sen, että onnettomuudessa hän tulkitsee käyneensä niin lähellä kuolemaa ja Jumalaa, ettei hänen tarvitse enää pelätä kuolemaa. Hän tietää, että pääsee kuoltuaan autuaitten joukkoon, ”armon herran”, Jumalan luokse. Evakkomatkan kokemuksista nousevan kuolemanpelon poistumisen kirjoittaja ilmaisee tuomalla esiin sen, että onnettomuuden jälkeen virsi ei herätä hänessä entisenkaltaista voimakasta tunnereaktiota, eli toisin sanoen kirjoittaja ei enää tulkitse virttä omakohtaisen kuolemanpelkonsa kautta.

Kuten jo edellä totesin, Pyhäjärven Hilkka legitimoii omaa positiotaan kertomuksen toisessa refleksiivisen kerrontastrategian dominoimassa osassa tavoilla, jotka viittaavat totuus- ja historia-orientoituneeseen kerrontastrategiaan. Ensin kirjoittaja legitimoii omaa asemaansa historiallisten tapahtumien todistajana ja muistelijana, evakkolapsena, ilmoittamalla yksiselitteiset perustiedot, henkilöllisyyden todisteet. Tämän lisäksi hän legitimoii omien evakkouden kokemustensa tosiasiallista vakavasti otettavuutta kirjoittamalla lääkäristä, joka katsoi kirjoittajan pelot ja painajaiset tutkimisen arvoisiksi. Kirjoituksen lopussa hän avaa syitä tämänkaltaiselle itsevahvistukseen ja -oikeutuksen tarpeelle. Kirjoittajan mukaan hänen evakkoaikojen jälkeistä elämäänsä leimasi voimakas häpeän tunne, pelokkuus, arkuus, levottomuus sekä sopeutumisvaikeudet, joihin liittyi myös karjalaisuudesta vaikeneminen ja karjalaisen identiteetin piilottaminen. Ne kirjoittaja kyllä toteaa löytäneensä uudestaan vuonna 1973 kohtaamiensa ”voimakkaiden ja palavasieluisten karjalaisten” myötä (LEM, 1520). Se että kirjoittaja on kokenut evakkoutensa ja siitä aiheutuneet pelon ko-

kemuksensa häpeällisinä ja vaiettavina asioina, selittää osaltaan sitä, miksi kirjoittaja perustelee omasta ja evakkojen jaetusta menneisyydestä kirjoittamista ja kokemuksiaan. Kirjoitus päättyy harmoniseen kuvaukseen kirjoittajan vuonna 1958 solmimasta ”monikulttuurisesta” avioliitosta satakuntalaisen miehen kanssa.

Pyhäjärven Hilkan evakkomatkakirjoituksen aikarakenteen muodostumisperuste on se, että kirjoittaja käsittelee ensin evakkomatkan pelottavia tapahtumia ja niiden erilaisia ilmenemisiä myöhemmässä elämässä; toisin sanoen hän esittää esimerkkejä evakkomatkan kokemuksista ja niiden vaikutuksista. Tämän jälkeen hän siirtyy kertomaan, kuinka pääsi peloistaan eroon, toisin sanoen esittää ratkaisun tai päätöksen pelolleen. Kirjoituksen loppuosassa hän vielä käsittelee omaa sopeutumistaan sekä karjalaista identiteettiään eli evakkomatkan ja evakkouden kokemuksia ja niiden vaikutuksia myöhempään elämään alkua yleisemmällä tasolla. Pyhäjärven Hilkan kirjoitus ei ole ankaran kronologinen evakkomatkakertomus, jossa tiettyihin ajankohtiin sijoittuvat kerrotut tapahtumat järjestyisivät kertomukseksi peräkkäin historiallisen ajankohtansa mukaisesti. Sen sijaan tiettyihin ajankohtiin sijoittuvat tapahtumat ovat valikoituneet kertomuksen osiksi noudattaen evakkomatkastasta kumpuavien pelon ja ahdistuksen eriaikaisten kokemusten välistä samankaltaisuuteen perustuvaa yhteyttä tai assosiaatiota. Tämä yhteys toimii myös toisin päin, siten että samankaltainen tapahtuma, esimerkiksi lentokoneen näkeminen assosioituu alkuperäiseen tunnekokemukseen ja ikään kuin aktivoi sen, jolloin se koetaan uudestaan. Voidaankin sanoa, että kirjoitus on järjestynyt paradigmaattisen kytkennän perusteella.

Verrattaessa keskenään esimerkivistauksen ensimmäistä, kronologisesti etenevää, totuus- ja historiaorientoituneeseen kerrontastrategiaan paikantuvaa osaa sekä jälkimmäistä, assosiatiivisesti etenevää, refleksiiviseen kerrontastrategiaan paikantuvaa osaa, käy selväksi, että kirjoittaja tekee niissä eri asioita. Silti molemmat osat sisältyvät samaan evakkomatkakertomuksen ja keruuvastauksen kokonaisuuteen. Ensimmäisessä osassa kirjoittaja esittää faktoja perheen matkan kulusta. Jälkimmäisessä hän hahmottaa lapsuuden sekä eletyn elämän kokemuksia nykyisyydestä käsin ja pohtii itseään ja elämäänsä toisiinsa liittyvien, mutta ajallisesta järjestyksestä riippumattomien kokemusten mosaiikkina. Kumpapaakaan tapaa ei voi nimetä aidommaksi eikä todellisemmin joko menneisyyttä tai kirjoittajan muistia kuvastavaksi. Ne ovat

erilaisia mutta samanarvoisia muistelun ja menneisyyden esittämisen tapoja.

Kaunokirjallinen kerrontastrategia

Kaunokirjallinen kerrontastrategia ilmenee evakkomatkakirjoituksissa kaunokirjallisuuteen⁶² ja fiktionaalisuuteen viittaavana kielenä ja kerronnan tapoina sekä esteettisyyteen pyrkivänä kielenkäyttönä. Kerrontastrategialla on paitsi ilmaisun estetiikkaan myös kommunikatiivisuuteen ja retorisuuteen kytkeytyvä funktio. Seuraavaksi erittelen kaunokirjallisen kerrontastrategian piirteitä, toisin sanoen niitä keinoja, joilla lapsuuden evkkomatkakirjoituksissa tuotetaan fiktionaalisuuden retoriikkaa (vrt. Walsh 2007, 6–7, 15). Kaunokirjallisen strategian tunnusmerkkejä ovat esimerkiksi vivahteikas, monimerkityksinen tai leikittelevä kielenkäyttö sekä näkökulmien, kirjoittajan positioiden ja fokalisoijen moninaisuus. Evakkomatkakirjoituksille tyypillinen tapa tuottaa fiktionaalisuuden retoriikkaa liittyy kerrotun menneisyyden läheistämiseen, joka johtaa tyypillisesti myös henkilöhahmojen tietoisuuden ja menneisyyden samanaikaisuuden illuusion luomiseen tekstissä. Tällöin se, joka tekstissä kertoo ensimmäisen persoonan preesensissä evakkomatkan tapahtumista, on sota-ajan lapsi. Tyypillisiä fiktionaaliseen kielenkäytön piirteitä evakkomatkakertomuksissa ovat esimerkiksi kirjoittajan erilaiset ja vaihtelevat asemat ja vaihtelevat fokalisoijat. Kirjoittaja voi asettua kirjoituksen aikaan aikuisiksi minäkertojaksi, ulkopuoliseksi kertojaksi, kertoa menneisyyden tapahtumista preesensissä evakkolapsen näkökulmasta käsin tai kuvata itsensä päähenkilöksi kolmannessa persoonassa. Strategian käyttö mahdollistaa esimerkiksi kirjoittajan asettumisen tekstuaalisesti viimeistellyyn, ”ehjään” ja stereotyyppiseenkin evakon tai evakkolapsen rooliin. Myös muut kertomuksen henkilöt kuin kirjoittaja itse voivat olla pääosassa kuvatuissa tapahtumissa. Murrekirjoitus, runsas dialogi, vapaat epäsuorat esitykset, runsas adjektiiivien ja kuvailevien ja runollisten ilmausten sekä tyylin käyttö sekä intertekstuaaliset viitteet kaunokirjallisiin teoksiin (kuten esimerkiksi niin kutsuttuun evakkokirjallisuuteen) ovat tyypillisiä

62 Kaunokirjallisuuden ja fiktion termeillä viitataan usein joko sanataiteeseen tai tekstin sepitteelliseen sisältöön. Tämän lisäksi niillä voidaan viitata myös tekstin ja kerronnan muotoon. (Hosiaisuus 2003, 248, 405; Lassila-Merisalo 2009, 32–34; Cohn 2006.)

fiktionaalisen kielen käytön piirteitä evakkomatkakertomuksissa. (Vrt. Kaarlenkaski 2008, 11–13; 2010, 376–377; 2012, 189–199; Latvala 2005, 77–78; Salmi-Niklander 2004, 140–146, 161; Pöysä 2003, 155–157; 2006a, 165–166; Cohn 2006, 27, 130–154; Lehtimäki 2000, 50; 2005, 38–39.)

Evakkomatkakirjoituksissa fiktionaaliset ja performatiiviset kerrontatavat, kuten esimerkiksi preesensin tai kirjoitetun murteen käyttö, mahdollistavat kerrotun menneisyyden tasolle asetuvien henkilöiden tietoisuuden kuvaamisen ja luovat yhtenäistä kertomuskokonaisuutta ja evakkomatkan ajan maailmaa. Näin ollen ne lähentävät kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken aikatasoja tekstissä ja lähentävät samalla lukijaa ja kirjoittajaa kerrotun menneisyyden maailman ja tekstuaalisesti tuotetun evakkolapsen tietoisuuden kanssa. Evakkomatkakertomuksissa kaunokirjallisen kielenkäytön retorisuus liittyy usein kirjoittajasubjektin sodan aikaisen, toisin sanoen evakkolapsen näkökulman ja tietoisuuden esiin tuomiseen, joka tyypillisesti synnyttää lukijassa myötätuntoa. Menneisyyden aikatason ja lapsen tietoisuuden korostuminen mahdollistaa kirjoittajan lähentymisen omien muistojensa kanssa mutta voi myös ilmentää eläytymistä niihin. Taija Kaarlenkaski on lehmä-aiheisten kilpakeruukirjoitusten kohdalla todennut samaan tapaan, että niissä fiktionaaliset keinot mahdollistavat eläytymisen, huumorin ja empatian eli pääsyn ikään kuin lähemmäksi kirjoitettua. Tämän lisäksi fiktionaalisuuden kautta kirjoituksissa on mahdollista ilmaista tavallisesti äänenlausumattomia mielikuvia. (Kaarlenkaski 2010, 377; Kaarlenkaski 2012, 311.) Evakkomatkakertomuksissa fiktionaalista retoriikkaa käytetään tyypillisesti lapsen näkökulman ja tietoisuuden tuottamiseen kerronnassa sekä siihen eläytymiseen.

Kaunokirjallinen kerrontastrategia mahdollistaa voimakkaan toimijuuden rakentamisen nimenomaan kerrotun menneisyyden tasolla. Kirjoittaja positioi itsensä menneisyyden aikatasolle aktiiviseksi henkilöahmoksi. Voimakas kerronnallinen toimijuus kerrotussa menneisyydessä ei kuitenkaan liity siihen, mihin sosiaaliseen tai yhteiskunnalliseen roolin kirjoittaja itsensä sijoittaa. Kaunokirjallisen kerrontastrategian hyödyntäminen korostaa menneisyyteen sijoittuvien henkilöiden näkökulmia, mutta samaan aikaan se myös hyödyntää stereotyyppisiä mielikuvia, sisältöjä ja hahmoja. Yleisesti tunnistettujen tulkintojen ja aiheilmien hyödyntäminen edistää muistojen kertomista, jakamista ja ymmär-

tämistä. Ne tarjoavat sekä kirjoittajalle että lukijalle mallin, jonka puitteissa rakentaa muistelukertomus ja tulkita sitä. Tämän lisäksi kulttuurisesti tunnistettujen, stereotyyppisten kerronnan tapojen ja aiheiden hyödyntäminen intertekstuaalista kuilua kalibroiden edistää kirjoittajan epäsuoran, ainoastaan geneeristen intertekstuaalisten suhteiden tasolla esiin tulevan viestin tuottamisen. (Briggs & Bauman 1992.) Se miten kirjoittaja esimerkiksi hyödyntää hallitsevaa kertomusta evakkomatkastasta tai kulttuurista mielikuvaa vihollisesta, sisältää kannanoton kirjoittajan suhteesta yhteisöönsä sekä kulttuurisesti tunnistettuihin kertomuksiin menneisyydestä.

Kaunokirjallinen kerrontastrategia ilmenee myös kiteytyneinä, metaforisina lausumina ja intertekstuaalisina viittauksina kaunokirjallisuuteen, joista molempia voidaan pitää myös symbolisena kielenkäyttönä. Intertekstuaaliset viittaukset evakkokirjallisuuteen kytkevät evakkomatkakertomuksiin merkityksiä laajemmas- ta evakkodiskurssista. Viittaukset eivät ole neutraaleja, ja niiden retorinen funktio kerronnassa kytkeytyy yhteisöön kuulumisen kysymyksiin ja siihen, miten kirjoittaja asettaa itsensä suhteessa yhteisöön. Kiteytyneet lausumat voivat myös olla intertekstuaalisia viitteitä nimettävään kaunokirjallisuuteen tai yleisempiä interdiskursiivisuuden ilmentymiä. Tyypillisesti niiden käyttö asettaa kirjoittajan stereotyyppiseen evakon rooliin, jossa voi korostua hilpeys, sopeutuminen ja selviytymisen eetos, tai ikuinen ikävä ja kodittomuuden kokemus. Tyypillisen evakon roolin haltuunotto tekstissä kytkee kirjoittajan myös ymmärrettäväksi hahmoksi, osaksi evakkodiskurssia. Kiteytymillä ja intertekstuaalisilla viittauksilla on myös tiivistävä funktio, eli niihin voi kytkeytyä kirjoittajan monipuolisempi kokemus evakkoudesta, evakkomatkastasta ja elämästä, jota voi olla vaikeaa tai epämieluisaa kuvata keruun kontekstissa kovinkaan tarkkaan. Sen lisäksi stereotyyppisen evakon roolin ottaminen mahdollistaa sen, ettei omakohtaisista kokemuksista tarvitse kirjoittaa lainkaan. Kiteytyneet lausumat ja intertekstuaaliset viittaukset ovat laajempien yksilöllisten, yhteisöllisten ja kulttuuristen merkityskokonaisuuksien solmukohtia.

Evakkomatka kohtalona ja vertauskuvana

Kaunokirjallista kerrontastrategian käyttöä ilmentää se, että evakkous tai evakkomatka esitetään kodittoman tai ulkopuolisen elämänkokemuksen vertauskuvana tai metaforana ilman evakkouden ja kodittomuuden välisen yhteyden avaamista. Tämänkaltaiset

vertauskuvalliset lausahdukset ovat muodoltaan kiteytyneitä, ja vaikka niiden sisältö itsessään viittaa evakkouden ja evakkomatkan kokemuksen päättymättömyyteen, eivät ne kuitenkaan kerrota tasolla ilmennä prosessissa olevaa toimijuutta edellisen esimerkin tapaan. Tämänkaltaiset kiteytyneet evakkouden elämäkokemuksen vertauskuvat ovat tulkintani mukaan eräänlaisia merkitysten solmukohtia, joihin kirjoittaja voi esimerkiksi tiivistää oman laajemman näkemyksensä tai kertomuksensa. Esimerkiksi Viipurin Oskari (s. 1929) päättää evakkomatkakertomuksensa tiivistykseen: "Evakkomatani päättyi hieman ennen krematoriota" (LEM, 340).

Sen lisäksi, että vertauskuvat tiivistävät evakkomatkakertomuksen keskeismerkityksiä, kytkevät ne kertojien henkilökohtaisia kokemuksia yleisempään evakkousdiskurssiin. Merkitysyhteys ulkopuolisuuden, eksistentiaalisen kodittomuuden ja evakkomatkan tai yleisemminkin evakkouden välillä on esillä julkisessa diskurssissa, ja sitä on viljelty myös esimerkiksi evakkokirjallisuuden piirissä. Esimerkiksi Eeva Kilven vuonna 1983 ilmestyneen romaanin nimi *Elämän evakkona* viittaa tähän merkitysverkostoon. Evakkouden merkitystä pohti ja määritteli filosofisesti jo myös Unto Seppänen vuonna 1954 ilmestyneessä *Evakko*-romaanissaan. Myös lapsuuden evakkomatkakertomuksissa evakkouden ja elämäkokemuksen rinnastavat formulat saattavat olla suoria viitteitä julkaistuun evakkokirjallisuuteen, kuten käy ilmi Johanneksen Airan (s. 1931) evakkomatkakirjoituksesta:

Selviytyjiä me olemme, vaikka totta kohdallamme ovat Eeva Kilven säkeet: "Kun elämän evakkona yhä maailmalla kuljeksin. LEM, 283.)

Tämänkaltaiset päättymättömän evakkomatkan ja elämäkokemuksen vertaukset ovat tavallisia siirtokarjalaisten muistelukerronnassa. Myös niiden konteksti kirjoituksessa on kiteytynyt, sillä tavallisesti ne sijoittuvat kertomuksen lopun arvioivaan ja päättävään osioon. Sillä että Johanneksen Aira mainitsee lainan lähteen, hän korostaa jakavansa Kilven kanssa evakkouden kokemuksen ja lapsievakkouden ja kuuluvansa yhteisen kokemuksen jakavaan yhteisöön. Matkan, elämän ja evakkouden toistuvan ja kulttuurisen merkityskokonaisuuden hyödyntämisen kautta kirjoittajat kytkeytyvät siirtokarjalaiseen diskurssiin. Kuvaamalla itsensä suhteessa tietynlaisiin kulttuurisesti tunnistettuihin asemiin, rooleihin, kuten lapseksi suhteessa aikuisiin tai evakoksi suhteessa

majoittajiin, kirjoittajat myös hyödyntävät jaettuja malleja niille samansuuntaisen tai vaihtoehtoisen näkökannan esiin tuomiseen.

Evakkomatkakirjoituksissa esiintyvien evakkous- ja evakkomatkavertauskuvien merkitys ei ole yksioikoisen negatiivinen, vaikka ne sisällöllisesti usein viittaavat ikuiseen evakkomatkaan, kodittomuuteen, ulkopuolisuuteen ja irtonaisuuteen. Evakkomattakertomuksissa kuvaukset eksistentiaalisesta kodittomuudesta, liikkeessä olost ja kodin menetyksestä ovat sävyltään pikemminkin nostalgisia⁶³ ja suloisen kaihoisia kuin katkeria tai lannistuneita. Tämänkaltaiset vertaukset ovat evakkojen jakamia, minkä vuoksi ne toimivat myös identiteettisymboleina niin yksilön kuin yhteisönkin näkökulmasta. Ne vahvistavat yksilöiden ja yhteisön itseymmärrystä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta, jota kokemus ulkopuolisuudesta ja kodittomuudesta värittää. (Ahmed 1999; Armstrong 2004, 131; Raninen-Siiskonen 1999, 108.) Joissain kertomuksissa, kuten Viipurin Selman (s. 1938) kirjoituksessa, evakkomatkan ja elämäkokemuksen metaforinen merkitysyhteys kuvataan myös eksplisiittisen positiivisena:

Rakastan matkustamista ja tien päällä oloa – onkohan se peräisin näistä varhaisista pakkoreissuista? Gogol: ”Jumalani, miten ihana sinä oletkaan välistä, sinä pitkä ja kaukainen valtatie! Miten monesti minä hukkuvan lailla turvauduin sinuun, ja joka kerran sinä nostit minut jälleen pinnalle ja pelastit! Ja miten paljon oletkaan synnyttänyt minussa hyviä aiheita, antanut runollisia ajatuksia ja miten paljon ihmeellisiä vaikutelmia. (LEM, 501.)

Viipurin Selma (s. 1938) pohtii esimerkissä henkilökohtaisen kirjoitushetken tason näkökulman lävitse evakkomatkan yhteyttä matkustelusta pitämiseen. Kirjoittaja ei selitä, mitä lainaus Gogolilta hänelle merkitsee, mutta lainan sopivuus evakkomattakertomuksen yhteyteen perustuu valtatie ja matkan paradigmaattiselle yhteydelle, sille että ne kuuluvat samaan merkityskokonaisuuteen. Kirjoittaja ilmaisee omaa kokemustaan Gogolin sanojen kautta, joiden ylevässä sävyssä Jumala ja valtatie vertautuvat turvaan, pelastajaan ja inspiraation lähteeseen. Lainaus toimii tässä yhteydessä myös eräänlaisena ”kolmantena tahona”, joka auktorisoi ko-

63 Kuvaavaa onkin, että nostalgia-sanan alkuperä on kahdessa kreikankielisestä sanasta, joista *nostos* tarkoittaa ’kotiinpaluuta’ ja *algos* ’kipua’ ja ’tuskaa’. Nostalgia-sanan alkuperäiset merkitykset on nähtävissä edelleen Suomen kielen ilmaisussa koti-ikävä. (Sallinen 2004, 81–82; Chase & Shaw 1989; Wilson 2005, 1–2/194.)

kemusta (vrt. Penfield 1983, 17–20; Briggs 1988, 133; Lauhakangas 2004, 80–81; Tarkka 2015). Päättämällä evakkomatkakertomuksensa tähän intertekstuaalisen viittaukseen kirjoittaja rinnastaa oman evakkoutensa ja elämäkokemuksensa viittauksen yleviin merkityksiin. Lisäksi laina kertoo kirjoittajan lukeneisuudesta sekä siitä, minkälaisen kuvan hän haluaa itsestään kirjoituksellaan välittää.

Kaikissa kirjoituksissa kodittomuuden ja ulkopuolisuuden kokemuksi ei luonnollisesti kuvata ylevästi, vaan kirjoittajat kuvaavat niiden vaikuttaneen heidän elämäänsä yksinomaan negatiivisesti ilman nostalgissävyytteistä kaihoa. Tällöin esimerkiksi katkeruuden, pettymyksen ja vihan tunteet välittyvät kirjoituksesta lukijalle joko suoraan tai rivien välistä. Evakkomatkan ja evakkouden kuvaaminen kaihoisaan sävyyn liittyykin tietynlaiseen kerronnalliseen strategiaan, jonka puitteissa kirjoittajan on mahdollista rakentaa evakkomatkastasta merkityksiltään ja muodoltaan jossain määrin vakiintunut, ehjä ja tyylikäs kertomus, joka päättyy runolliseen tiivistykseen evakon osasta. Tämänkaltaisen kirjoituksen avulla kirjoittajan on mahdollista asettaa itsensä stereotyyppisen evakon asemaan. Se että vertauskuvat ja niiden kantamat merkitykset ovat jaettuja ja kiteytyneitä, ei kuitenkaan vähennä kertomuksen ja vertauskuvien tärkeyttä yksilöille, vaan se osoittaa kirjoittajan yhteyttä siirtokarjalaisten yhteisöön ja kulttuurisesti tunnistettuihin kertomuksiin tai hallitseviin kertomuksiin (Andrews 2007; Bamberg 2004; s. 90–92), joista yksi esimerkki Karjalaan suuntautuva kaihoisa koti-ikävä on.

Kulttuurisesti tunnistettujen tulkintojen, aiheilmien tai hallitsevien kertomusten ja yksilön kertomusten suhde on myös vuorovaikutteinen. Kertominen, myös omiin kokemuksiin pohjautuva, onkin aina jossain määrin neuvottelemista kulttuuristen kertomusten ja merkitysten kanssa. Ne voidaan ymmärtää maailman jäsenyksi, joiden avulla sekä kertojat että kuulijat tai lukijat tekevät ymmärrettäväksi merkitysten kirjoa. Jaetut tulkinnot ja kertomukset lävistävät yksilöiden tuottamaa ja tulkitsemaa diskurssia ja ovat sen taustana. Se kuinka kertojat, kuulijat ja lukijat asennoituvat hallitseviin kertomuksiin ja kuinka he hyödyntävät niitä kerronnassaan ja tulkinnassaan, vaihtelee. (Bamberg 2004, 355–363; Andrews 2007, 33–35.) Hallitsevien kertomusten ja yksilön kertomusten suhde on nähdäkseni myös vuorovaikutteinen. Edellisissä esimerkeissä kirjoittajat toistavat nostalgisen koti-ikävän kertomusta ja asettuvat kiteytyneeseen evakon rooliin, jossa ollaan päät-

tymättömällä evakkomatalla. Tämä ei kuitenkaan automaattisesti sisällä esimerkiksi poliittista konnotaatiota, joka siirtokarjalaisten koti-ikävään sodan jälkeen usein liitettiin. Pikemminkin kirjoittajat hyödyntävät kiteytyneissä vertauksissa hallitsevaa kertomusta Karjalan kaipuusta itseymmärryksensä vahvistamiseen siirtokarjalaisen yhteisön jäsenenä ja evakkomatkan kokijana. Sen sijaan kertomukset eivät välttämättä sisällä kannanottoa Suomen Neuvostoliittopolitiikasta tai Karjalan paikkojen omistuksesta. Samalla kun kirjoittajat kerronnassaan suhteutuvat hallitsevaan kertomukseen, he myös kommentoivat ja siten uusintavat sitä.

Menneen nostalgisoituminen

Monissa evakkomatkakertomuksissa evakkomatka kuvataan elämäkertomuksen keskeiseksi rajakohdaksi kaunokirjallisen kerrontastrategian avulla. Tällöin lapsuuden aika Karjalassa on huoletonta, onnellista ja paratiisinomaista, kun taas evakkomatkan jälkeen koittavat vaikeudet. Toisin sanoen paikka menneisyydessä nostalgisoituu⁶⁴. Menetetyn kotipaikan ja menneen nostalgisointi on yleinen piirre diasporisessa diskurssissa (esim. Huttunen 2007, 178–179), ja evakkomatkakirjoituksissa se ilmentää kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Ilmiötä voidaan tulkita geneerisen intertekstuaalisuuden näkökulmasta. Kultaistaminen on kurjistamisen ohella lapsuuden muistelulle tyypillinen piirre, ja ne liittyvät erilaisiin kerronnan konventioihin. Elina Makkonen on osoittanut, että haastattelupuheessa tuotettu lapsuuden muistelu on myönteisempää kuin kirjoitetuissa elämäkertoissa, minkä lisäksi myös muistelutilanne vaikuttaa siihen, miten menneisyyttä kuvataan. (Makkonen E. 2005, 86, 93, 97–99; Maynes 1989, 114.) Siirtokarjalaiset muistelevat Karjalaa usein suloisen kaihoisaan ja nostalgiseen sävyyn (Savolainen 2013) ja sama asenne toistuu Karjala-aiheisissa teoksissa. (Raninen-Siiskonen 1999, 110–111.) Uudenkirkon Kyllikki (s. 1930) esittää lapsuuden ajan Karjalassa harmonisena ja keksäisenä paratiisina, jossa myös ihmisen ja luonnon välillä vallitsee sopusointu:

Syntymäpaikkaansahan ei voi kukaan valita. Minä kuitenkin synnyin juuri siellä, missä olisin varmaan jo äidin kohdussa ollessani halunnut syntyä. Minä synnyin siellä, missä vihreät metsiköt tuoksivat männyn pihkalta, kuusen kirpeiltä neulasilta, koivujen mah-

64 Nostalgiaa esim. Chase & Shaw 1989; Lowenthal 1989; Knuuttila S. 1994, 9–14; Boym 2001; Wilson 2005.)

laisilta mesiltä, sametin pehmeiltä sammaleilta, hentoisilta metsän tähdiltä ja kaikelta paljolta, mikä lapsuuden muistoja kaunistaa. Sain tosiaankin syntyä maailman kauniimmassa kolkassa.

Entäs sitten marjamaat. Ahojen mansikat punersivat hymyilevinä ojien pientareilla, viettellessään makeudesta tunnettuina poimijoita luokseen kuiskutellen innoissaan: maistelkaa, maistuvatko? Musikat kutsuivat metsän hiljaisiin varjoihin tummansinisellä värien viestityksellään; tänne päin, tänne päin, poimikaa, poimikaa. Poimikaa vasunne kukkuroilleen.

Puolukat ilosta nauravine punaisine poskineen vetivät joka syksyiseen juhlintaansa kaikki ne jotka ”kynnelle kykenivät”. Tirskahtellen pihlajamarjatertut tanssahtelivat puitten oksistoilla, ilkkuen marjamättäille ylimielisinä korkeuksistaan; meitä katsellaan, meidät nähdään, olemme lähellä taivasta.

Karpalot, niitäkään ei voi unohtaa. Ne uinuivat soitten pehmeissä sammalvuoteissaan vielä seuraavaan kevääseenkin. Niitten, ja suopursujen kirpeän tuoksun huumaama soinen metsikkö, joka maistui suussa, joka leijui ilmassa, se jätti lapsuuden aikaan väkevän tietoisuuden siitä, mitä kaikkea kaunista maailmasta voi tuntea ja löytää. (LEM, 400.)

Kuvaus ja sen maailma vertautuvat Mihail Bahtinin idylliseen kronotooppiin⁶⁵, joka Bahtinin mukaan on yksi keskeinen romaanikirjallisuuden kronotoopeista. Bahtinin mukaan ensimmäinen idyllin erityispiirre on ajan ja paikan erityinen kiinnikasvanut yhteys: idyllistä elämää ei ole mahdollista erottaa paikasta, johon sukupolvien vuosisatainen ketju on kasvanut kiinni. Toiseksi idylli fokusoituu Bahtinin mukaan elämän ydinasioihin ja perusrealiteetteihin, jotka kuitenkin idyllissä esitetään sublimoidusti ja ilman suuria kontrasteja. Idyllin kolmas erityispiirre on ihmiselämän ja luonnon kietoutuminen yhteen. (Bakhtin 1981, 224–226.) Edellisestä Karjalan ja lapsuuden kuvauksesta on löydettävissä kaikki kolme Bahtinin idyllin erityispiirrettä. Kyse on staattisen onnellisesta Karjalan ja lapsuuden ajasta, jolloin tapahtumien välillä ei ole suuria kontrasteja, eikä niiden ajallisella järjestyksellä ole väliä. Kuvatut tapahtumat Karjalassa ovat ihanan arkisia: luonnossa kuljeskelua, marjojen syöntiä, asumista ja lapsista huolehtimista. Jos erityisiä tapahtumia nousee esille, ovat nekin sublimoidusti esitetyjä arkisia leikin tai työn kuvauksia. Karjalan idyllissä vallitsee myös luonnon ja ihmisen erottamaton yhteys: siellä marjat juttele-

65 Kronotoopilla Bahtin tarkoittaa ajallisten ja paikallisten suhteiden keskinäistä yhteyttä kirjallisuudessa (Bakhtin 1981, 84–258; Kronotoopista ks. myös esim. Mahlamäki 2005; Savolainen 2009).

vat ihmisille, ja kissa ei hyökkää ankkaparven kimppuun. Karjalan idyllissä vallitsee pysähtynyt rauha.

Uudenkirkon Kyllikin kuvaus ei ole lapsuuden evakkomatka-kertomusaineistossa poikkeus, vaan samankaltaisia idyllejä löytyy useita. Lapsuuden kuvaaminen idyllisenä palvelee kertomuksissa evakkomatkan edeltävän ja sen jälkeisen ajan välisen kontrastin luomista. Evakkomatka aloittaa vaikeudet ja päättää lapsuuden ”kultaisen” ajan, joka poikkeuksetta liittyy Karjalan paikkaan. Myös kuvauksen sävy ja tyyli muuttuvat evakkomatkan myötä. Uudenkirkon Kyllikki myös pohdiskelee, miksi ”uudempi” aika ei vedä vertoja lapsuuden ja Karjalan ajalle:

Nuoruus! Se kai tavallisesti seuraa lapsuutta. Olin joutunut lapsuudessaan niin paljon muuttamaan paikkaa, mutta paras lapsuusaika oli edelleenkin se aika siellä kauniissa Karjalassa, Halilan pienessä kylässä. En enää erikoisemmin ole kaipaillut sinne, enkä millään enää takaisin lähtisikään, mutta kun oikeasti ajattelen, niin siellä minä olisin halunnut asua ja varttua aikuiseksikin. Kohdalleni ei ole osunut elämäni aikana niin kaunista seutua ja niin tuttua, niin rakastaa. Ja lisäksi sain olla niin huoleton kuin olla voi, kun isä ja äiti olivat aina lähistöllä. Eihän sitä tiedä minkälaiseksi elämäni olisi siellä muovautunut, mutta kaikesta huolimatta olisin siellä halunnut elää. (LEM, 417.) [...]

Ei noille lapsuuden muistoille mikään vertoja vedä. Vaikka yrittäisin miten muistella tätä ”uudempaa” aikaa, en vain löydä sitä ihanuuden tunnetta joka sisältyi noitten lapsuudenaikain jokaiseen muistorikkaaseen päivään. [...] Olisiko sitä tyytyväinen menneeseen, jos olisi toiminut toisella tavoin, sitä on vaikea sanoa, mutta jotenkin uskon että jos sotaa ei aikanaan olisi tullut, minun aikuisaikainen elämäni olisi tullut aivan erilaiseksi. (LEM, 419.)

Kuvaukseen yhdistyy myös utooppisia pohdintoja vaihtoehtoisesta menneestä – siitä minkälaista elämä olisi ilman evakkomatkaa (vrt. Alasuutari & Alasuutari 2007, 96). Kirjoituksen Karjala onkin hyvin tyypillinen siirtokarjalainen utopia. Outi Fingerroosin mukaan utopiat ovat muistelijoille merkityksellisiä muistin rakennelmia, jotka eivät välttämättä ole faktisesti tosia. Utooppinen Karjala esitetään etäisenä, ihanteellisena ja poissaolevana paikkana. Fingerroos kuitenkin korostaa, että vaikka utopiat pohjautuvat unohtukseen ja hämärtyneisiin muistikuihin, ne välittävät muistoja ja tunteita menetetystä Karjalasta. (Fingerroos 2010, 33–34; vrt. Paasi 1996.) Vaikka Karjalan utopioiden kuten ylipäänsä evakkomatka- ja muistelukertomusten pohja on muistelijan ja kertojan henkilökoh-

taisissa muistoissa, niiden merkitykset ja kerronnan tavat ovat myös kulttuurissa toistettuja ja jaettuja. (Vrt. Korkiakangas 1996, 11,17; Makkonen E. 2005, 87; Bamberg 2004, 355; Andrews 2007, 33.)

Siirtokarjalaisten kerrotut utopiat sekä Karjalan ihannoivat ja nostalgiset kuvaukset ilmentävät kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Vaikka menneen kuvaaminen ihanteelliseksi luo muistelussa katkosta nykyisyyden ja menneisyyden välille alleviivaten niiden erilaisuutta, edistää aikakausien erilaisuus myös ehjän fiktionaalisen maailman syntymistä kerronnassa. Tämänkaltaiset fiktionaaliset maailmat ilmenevät kerronnassa tyypillisesti kirjoitushetken hetken ja kerrotun menneisyyden tason välisen etäisyyden kaventumisena, joka edistää lukijan eläytymistä kerrottuun sekä myös muistelijan eläytymistä menneisyyden eli muistojen ja lapsuuden maailmaan (Lehto & Timonen 1992, 93; Korkiakangas 1996, 288; vrt. Kaarlenkaski 2010, 377). Eläytymisen lisäksi fiktionaaliset maailmat ja idyllin lajityypin piirteiden hyödyntäminen edistävät kaunokirjallista teosta muistuttavan esteettisesti ja muodollisesti viimeistellyn kirjoituskokonaisuuden syntymistä. Fiktionaaliset maailmat ovat tyyteltäviä, ja ne poikkeavat nykyisyydestä. Ne kuitenkin kohoavat symbolisiksi konstruktioiksi, jaetuiksi muistin paikoiksi. Nämä muistin paikat viittaavat menneisyyteen mutta ovat vahvasti läsnä nykyisyydessä esimerkiksi kerronnan ja muistelun kautta. Idylliset fiktionaaliset maailmat myös edistävät jatkumon syntymistä nykyisyyden ja menneisyyden välille, mutta myös tulevaan toiveiden ja utopioiden kautta. Sama historiallisen inversion logiikka, jossa menneeseen projisoidaan haaveet ja toiveet ihanteellisesta elämästä, pätee myös idyllin genreen ja paratiisikertomuksiin (vrt. Bakhtin 1981, 224–236). Idealisoivalla kuvauksella menetettyä Karjalaa verrataankin vanhan testamentin menetettyyn paratiisiin sekä suorasti että epäsuorasti.

Se miten kerronnassa luotu idyllinen Karjala vastaa todellisuutta, on toisarvoista, varsinkin pohdittaessa kerronnan merkitystä kertojille ja siirtokarjalaiselle yhteisölle. Ihanteellinen Karjala, kuten myyttiset maailmat yleisesti, tulisi pikemminkin mieltää tulkituksi menneisyydeksi, joka voi edustaa kertojille ja muistelijoille todellista menneisyyttä. Rajantakainen Karjala oli evakoille vuosikymmenet saavuttamattomissa, minkä vuoksi yhteys paikkaan ja menneeseen siellä on täytynyt rakentaa toisin kuin fyysisenä kontaktina, esimerkiksi kerronnassa ja muistelussa. Evakkomatka ja Karjalan menetys tarkoitti paikan menetyksen lisäksi myös yh-

teisön katoamista, ja yhtä lailla saavuttamattomuus on muokannut kuvaa Karjalan yhteisöstä. Menneisyyden paikan ja menneen yhteisön kohdalla niiden saavuttamattomuus on tyylitellyt niiden kuvaa ja jähmettänyt ne tyypeiksi. Sellaisinaan ne kestävät paremmin ajan kulumista kuin jokapäiväisen arjen elämään kuuluvat ja alituisessa muutoksessa olevat asiantilat ja olosuhteet.

Siirtokarjalaisuuteen, elämän mittaisen evakkomatkan, evakkouden ja kaukaisen tai kadotetun ihanteellisen kodin aiheelmiin liittyvät keskeisesti myös kysymykset kuulumisesta, kodista, kodin tunteesta, kodin paikasta, eri paikallisuuksien suhteesta toisiinsa sekä karjalaisten asemasta Suomessa⁶⁶. Menneen kuvaaminen ihanteelliseksi edustaa kaunokirjallista kerrontastrategiaa, ja se on aina myös retorinen teko, jonka avulla ei kuvata ainoastaan mennyttä mutta myös sitä tavallisempaa tai jopa kurjempaa nykyisyyttä vaikkakin vain implisiittisesti. Evakkomatkan merkitys elämän murroskohtana ilmentää kulttuurista kerronnan mallia, joka toistuu eri tavalla erilaisissa diskursseissa. Tämä malli on monenlaisten merkitysten solmukohta, minkä vuoksi sen hyödyntäminen ja siihen viittaaminen on aina luonteeltaan retorista. Idyllisen Karjalan esitykset, kuten muistelu ylipäänsä, eivät ole ainoastaan esityksiä historiasta tai kuvitellusta menneisyydestä. Ne ovat ennen kaikkea todellisuutta uusintavia, yhteisöllisyyttä ja ryhmien välisiä suhteita muokkaavia käytänteitä. Sellaisina ne ovat tulevaisuuteen suuntaavia prosesseja. Intertekstuaalinen tulkinta osoittaa, että kertomusten juuret ulottuvat laajempaan kontekstiin ja menneisyyteen. Nämä yhteydet pitävät sisällään myös merkityksiä, joiden ohittaminen saattaisi johtaa kirjoitusten yksioikoiseen tulkintaan yksinomaan epätosina ja mielikuvituksellisina menneisyyden kuvauksina. Karjalaan sijoittuvan lapsuuden kultaamisessa ei kuitenkaan ole kyse täysin samasta asiasta kuin lapsuuden kultaamisessa yleisesti, sillä sijoittuminen Karjalaan tekee evakkojen kultaamisesta lapsuudesta erityisen. Evakkolasten kultainen lapsuus on toisessa ulottuvuudessa sekä ajan että paikan suhteen. Lapsuuden Karjala on saavuttamaton ajan kulumisen vuoksi, kuten lapsuusmuistot yleisesti, mutta tämän lisäksi se oli lähes 60 vuotta saavuttamaton myös konkreettisena paikkana.

66 Joissain kirjoituksissa Karjalan menetys esitetään esimerkiksi Jeesuksen ristikuolemaan vertautuvana uhrina, jonka Karjalaiset tekivät Suomen itsenäisyyden vuoksi. (Savolainen 2007, 100–121.)

Kerronstrategiat ja genre

Bahtin-piirin genreteorian mukaisesti Genret ovat muuntuvia ja rajoiltaan sumeita, koska ne limittyvät intertekstuaalisesti toisten genrejen kanssa, jotka myös ovat samaan tapaan muuntuvia ja intertekstuaalisia – toiset tosin muodoltaan selkeämpiä ja koherentimpia kuin toiset. Myös kerronstrategiat ovat pohjimmiltaan geneeris-intertekstuaalisia jäsennyksiä. Bahtinilaisen genrekäsitteen pohjalta hahmotan evakkomatkakertomukset ainutlaatuisiksi monimutkaisiksi genreiksi, jotka koostuvat erilaisista aineksista, kuten yksinkertaisista genreistä. Kerronstrategiat eivät ole Bahtinin monimutkaisia tai yksinkertaisia genrejä, vaan kirjoittajien käytänteitä, joiden avulla he valitsevat haluamansa kulttuuristen kerronnan keinojen, tyylien, ilmausten sekä yksinkertaisten genrejen varannosta ja koostavat niiden pohjalta ainutlaatuisen tekstikokonaisuuden, joka edustaa monimutkaista genreä. Bahtin-piirin termejä käyttäen nimeämäni kolme kerronstrategiaa muodostavaa puitteet muistelukirjoituksen genren tavoille finalisoida todellisuutta. Ne samaan aikaan sekä noudattavat että muovaavat muistelukirjoituksen genren näkökulmaa maailmaan. (Ks. s. 83–88.) Kerronstrategioiden avulla kirjoittajat toimivat genren puitteissa, ilmentävät ja kehkeyttävät sitä. Myös lukija hyödyntää automaattisesti kerronstrategioita tulkitessaan muistelukirjoituksia (vrt. Bakhtin 1986, 78–79). Ilman tätä kulttuurista kompetenssia lukija saattaisi lukea kirjoituksia pikemminkin historiankuvauksina tai fiktiivisinä novelleina. Myös toisistaan hyvinkin erilaisten kirjoitusten hahmottaminen muistelukirjoituksiksi edellyttää kerronstrategioiden hallintaa.

Monimutkaisen genren, kuten muistelukirjoituksen, koostavien ainesten toistuvuuden ja kiteytyneisyyden aste vaihtelee, mutta koostavat elementit tuovat kertomuskokonaisuuteen mukanaan tietynlaisia merkityksiä. Nämä merkitykset rikastuvat kertomuskokonaisuuden eli monimutkaisen genren osina ja suhteessa siihen. Kerronstrategiat ovat muodollis-sisällöllisiä tekstin tuottamista ja tulkintaa ohjaavia käytäntöjä, joissa kerronnan muoto ja esityksen tapa ovat erottamattomasti kytkeytyneet aihesisältöön. Evakkomatkakirjoitusten tapauksessa esimerkkinä kerronnan muodon ja sisällön vuorovaikutuksesta on esimerkiksi se, miten kirjoittaja asettuu suhteessa kertomuksen aikatasoihin. Aikataso-positioituminen ilmenee ensisijaisesti aikamuotojen käytön kautta.

Totuus- ja historiaorientoitunutta strategiaa hyödyntävä kirjoittaja kuvaa evakkomatkan imperfektissä teknisenä siirtymänä asettuen aikuiseksi kirjoitushetkeen. Refleksiivistä strategiaa hyödyntävä kirjoittaja kuvaa evakkomatkaa kirjoittajan sisäisenä prosessina, elämäkokemuksena, asettuen kerronnassa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken väliin, ikään kuin niiden vuorovaikutukseen, mutta kuitenkin siten, että näkökulma on kirjoitushetkestä kohti menneisyyttä. Kaunokirjallista kerrontastrategiaa hyödyntävä kirjoittaja voi asettua kerrotun menneisyyden aikatasolle ja siten luoda aikoihin ja paikkoihin, kuten lapsuuden Karjalaan, liittyviä ehjiä kerronnallisia maailmoja ja toimijoita, jotka ovat kerronnassa näissä maailmoissa välittömästi läsnä – toisin sanoen, he voivat kerronnassa luoda fiktionaalisia todellisuuksia. Kaunokirjalliseen kerrontastrategiaan liittyy myös metaforien käyttö, jonka avulla on mahdollista kiteyttää yhteisön jakamia kokemuksia.

Bahtinin puheen genrejä käsittelevän kirjoituksen (Bakhtin 1986, 60–102) pohjalta on epäselvää, mitä kaikkea yksinkertaiset genret voisivat olla. Hän ei määrittele yksinkertaista genreä tyhjentävästi vaan luettelemalla esimerkkejä. Hän nimeää yksinkertaisiksi genreiksi esimerkiksi repliikit, kirjeet, arkiset kertomukset, päiväkirjat ja muistiinpanot tai merkinnät. Bahtinin esimerkkien perusteella näyttää siltä, että yksinkertaiset genret ovat suhteellisen selkeärajaisia ja erottuvat omiksi yksiköikseen sekä monimutkaisen genren osina että ”alkuperäisessä” ympäristössään, esimerkiksi puhe- tai kirjeenvaihtotilanteessa. (Ks. s. 85–86.) Evakkomatkakertomusten kerrontastrategioiden ominaispiirteistä yksinkertaisiksi genreiksi voidaan lukea esimerkiksi runokatkemat, päiväkirjamuistiinpanot ja repliikit. Toiset kerrontastrategioiden tyypilliset piirteet ovat pikemminkin tyylejä, jotka värittävät monimutkaista tai yksinkertaista genreä. Esimerkiksi murteen käyttö on kaunokirjallisen kerrontastrategian tyypillinen piirre, jota yhdet kirjoittajat käyttävät koko evakkomatkakertomuksen eli monimutkaisen genren laajuisesti, ja toiset tilanteisesti esimerkiksi repliikin eli yksinkertaisen genren kodalla. Erilaiset tyylit määrittävät myös sen, mistä kerrontastrategian tyypillisestä piirteestä esimerkiksi repliikissä kulloinkin on kyse.

Kuten edellä on esitetty, kerrontastrategioiden ominaispiirteet muodostavat monimuotoisen ja tilanteisesti muuntuvan mutta jonkinasteisesti pysyvän ja hahmotettavan joukon. Kirjoittajan henkilökohtaiset mieltymykset ja tavoitteet vaikuttavat kerron-

tastrategioiden valitsemiseen, siihen korostuuko yksi strategia vai monta, sekä siihen, kuinka tärkeää valittujen strategioiden noudattaminen hänelle on. Pitäytyminen yhdessä kerrontastrategiassa tuottaa epäilemättä tyylillisesti ”koherentimpia” tai ”geneerisempiä” kirjoituksia, mutta se kuinka tärkeää kirjoittajalle tämänkaltaisen koherenssin luominen on, vaihtelee paljon. Kertomusten ja kerronnan merkitysten analysoinnin kannalta onkin keskeistä, että kirjoittajat eivät vastaa keruuseen samalla tavalla. Kerrontastrategiat ilmentävät kirjoittajien erilaista asettumista suhteessa kerrottuun ja viestivät siitä, minkälaista kerronnallista toimijuutta he rakentavat. Vaikka kirjoittajat yhdistelevät erilaisia kerrontastrategioita, yhdet kirjoittavat selkeämmin historiaa, toiset viimeisteltyjä kaunokirjallishenkisiä kertomuksia, kun taas kolmansille kirjoittaminen on oman elämän ja menneisyyden pohdiskelua ja ehkä myös eräänlaista terapiaa. Jonkinlaisen toistuvuuden hahmottaminen muistelukerronta-aineistosta on tarpeen, jotta kertomuksia voitaisiin kuvailla, analysoida ja tulkita myös itse tekstiyyksikön ulkopuolisten, kuten esimerkiksi kulttuuristen ja yhteisöllisten merkitysten ilmauksina.

4. Nykyisyyden ja menneisyyden vuoropuhelu

Muistelukerronta ja muistelukirjoitukset perustuvat aina jossain määrin menneen ja nykyisen erillisyydelle. Muisteluhetkestä käsin on mahdollista käsitellä aikaisempaa hetkeä, menneisyyttä, minkä lisäksi nykyhetkeä voidaan tehdä ymmärrettäväksi, ja sille voidaan löytää kausaalisia syitä suhteessa menneisyyteen. Menneisyyden ja nykyisen suhteen käsittelyyn kytkeytyvät kerronnalliset ratkaisut, kieli ja poetiikka ovat luonteeltaan retorisia ja performatiivisia. Tämä tarkoittaa, että kertomukset eivät ainoastaan kuvaa vaan myös tuottavat todellisuutta ja pyrkivät vaikuttamaan siihen. Menneisyyden ja nykyisyyden suhteen analyysi avaa sitä, miten kirjoittaja hahmottaa itsensä suhteessa historiaan ja nykyisyyteen, minkälaista toimintaa omasta menneisyydestä kertominen ja muistelu ovat, mitä kirjoittaja haluaa muistelullaan viestiä ja tehdä, sekä mitä muistelu kirjoittajalle merkitsee. Näihin kysymyksiin vastaaminen edellyttää kuitenkin menneen ja nykyisen suhteen jäsentelyyn liittyvien kerronnan keinojen ja konventioiden analyysiiä ja hahmottamista. Tässä luvussa tarkastelen sitä, miten kirjoittajat käsittelevät evakkomatkakirjoituksissaan kerrotun menneisyyden tasoa suhteessa kirjoitushetkeen sekä minkälaisia performatiivisia ja retorisia funktioita näihin konventioihin kytkeytyy.

Kerronnan suunta

Evakkomatkakirjoitukset alkavat tyypillisesti saatekirjeellä tai saatesanoilla, joissa kirjoittajat esimerkiksi kommentoivat keruuta, sen aiheutta, muistelua ja kerrontaa. Aloituksessa kirjoittajat lähestulkoon aina asemoivat itseään jollain tavalla kirjoitushetken, kirjoittamisen ja keruun suhteen, minkä jälkeen he vasta käsittelevät varsinaista aiheutta kerrotun menneisyyden tasolla. Aiheen eli evakkomatkan käsittely alkaa tavallisesti sotaa edeltävän tilanteen ja tunnelman yleisellä kuvauksella, joka toimii johdantona varsinaisille evakkomatkan tapahtumille. (Vrt. Labov 1972, 363–365; Siikala 1984, 131–132.) Aloituksissa kirjoittajat pohjustavat kertomustaan suhteuttamalla kokemuksensa ja itsensä kokijana

laajempaan historialliseen kontekstiin. Kyse on ensinnä kirjoittajan asemoitumisesta suhteessa kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden tasoihin, sekä toiseksi hänen asemoitumisestaan yksilönä suhteessa historialliseen tapahtumaan ja sen tulkintaan. Alessandro Portellin mukaan menneisyyden kerronta rakentuu kolmen eri tason yhdistelminä, jotka hahmottuvat näkökulman, sosiaalisen ja tilallisen ulottuvuuden mukaan. Portelli jaottelee kerronnan institutionaaliseen (institutional), yhteisölliseen tai kollektiiviseen (*communal*) ja henkilökohtaiseen (*personal*) tasoon. Institutionaalisella tasolla tilallisen ulottuvuuden muodostavat kansakunta ja valtio. Sosiaalinen ulottuvuus käsittää esimerkiksi politiikan ja ideologian, ja kerronta on kaikkietävää, eikä näkökulma paikan-
nu henkilöihin. Yhteisöllisellä tasolla, tilallisena ulottuvuutena on esimerkiksi kylä, naapurusto tai työpaikka, sosiaalisena ulottuvuutena on lähiyhteisö tai naapurusto, ja kerronnan näkökulma on monikon ensimmäisen persoonan. Henkilökohtaisella tasolla tilallinen ulottuvuus on koti, sosiaalinen ulottuvuus esimerkiksi perhe ja näkökulma minäkertojan. (Portelli 1991, 70–71; Portelli 1997, 27.)

Portellin menneisyyden kerrontaa jäsentävät tasot liittyvät myös siihen, miten kirjoittajat tulkitsevat menneisyyttä. Seuraavaksi tarkastelen Portellin hahmotuksen sekä fokalisaation analyysin pohjalta, miten kirjoittajat evakkomatkakertomuksissaan tulkitsevat ja esittävät menneisyyttään, suhteuttavat omaa kokemustaan siihen sekä liikkuvat kerronnassa tasojen välillä. Tämä on tärkeää, sillä kerrotun tapahtuman merkitys ja sen tulkinnan avaimet paikantuvat kertovien ja kerrottujen subjektien sekä kerrotun tapahtuman välisen etäisyyden säätelyyn (vrt. Bamberg 2005; Siikala, 1984, 131–132). Tapahtuman tulkinnan tasojen etäisyyden lisäksi merkityksiä luo kerronnan suunta tasojen välillä.

Evakkomatkakertomuksissa kerronnan suunta voi olla yleisestä kohti henkilökohtaista. Vuonna 1929 syntyneen, jatkosodan aikaan 15-vuotiaan Viipurin Annan evakkomatkakertomuksen alussa, varsinaista matkaa edeltävän ajan kuvauksessa kerronnan suunta on toistuvasti yleisestä kohti henkilökohtaista. Kirjoittaja kertoo ensin yleisistä sotatapahtumista ja rajaseutujen evakuoinneista ja siirtyy sitten omakohtaisiin muistoihin lähiympäristön ihmisten evakuoinneista. Tämän jälkeen kuvaus tarkentuu kirjoittajan henkilökohtaiseen näkökulmaan hänen kertoessaan omista pommituskokemuksistaan sekä perheensä ja itsensä evakuoinnista. Prosessissa on kyse siirtymistä institutionaalisen ja henkilökohtaisen

kerronnan tason, etäistävän ja läheistävän kerrontatavan, minäker-tojan (subjektin) ja kerrotun tapahtuman sekä erilaisten kertojan ja evakkolapsen fokalisoinnin väleillä. (Vrt. Latvala 2005, 66.) Viipu-rin Annan kirjoituksessa tapahtuman tulkinnan tasoihin liittyvät erilaiset verbiluokat ja toimijat. Kerronnan näkökulman ollessa institutionaalisella tulkintatasolla ihmistoimijoita (paikallinen vä-estö) ei kuvata aktiivisina toimijoina, agentteina, vaan kokijoina ja fokalisoijana on kertoja: ”Sotatoimet rajoilla olivat alkaneet ja pai-kalliselle väestölle oli tullut äkkilähtö”. (LEM, 1524.) Näkökulman tarkentuessa lähemmäs kirjoittajaa yhteisölliselle tulkintatasolle kerronta muuttuu minämuotoiseksi ja evakkolapsen fokalisoin-tiin. Kirjoittaja ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ole evakuointien patientti, kohde, vaan evakuointeja tarkkaileva avustaja, jonka kat-seen kohteena evakot ovat:

Katselin leipomon akkunasta junia. [...] Halusin myös osaltani aut-taa ja kannoin leipäpaketteja minkä kerkesin. (LEM, 1524.)

Seuraavaksi evakkolapsi-fokalisoiija suhteuttaa näkemänsä henkilökohtaiseen kokemukseensa: ”Tiesin omankin lähtömme olevan lähellä”. (LEM, 1524.) Tämän jälkeen Viipurin Annan (s. 1929) kertomus jatkuu henkilökohtaisella tasolla, jossa evakkolap-si-fokalisoiija on siirtynyt sota- ja evakuointitapahtumien keskiöön kokijaksi:

Muistan, kuinka kerran asioilta palatessani, tuli ilmahyökkäys. En ehtinyt suojautua, kun pommi putosi aivan lähelleni. Ilmapaine an-toi minulle ja pyörälleni aikamoisen kuperkeikan ja lennon. Säikäh-dyksestä toinnuttuani ja vahinkoja tutkittuani havaitsin, että mustel-milla siitä selvisin! (LEM, 1524.)

Seuraavaksi kertomuksessa toistuu uudestaan edellisenkaltai-nen siirtymä institutionaaliselta henkilökohtaiselle tulkintatasolle sekä kertojan fokalisaatiosta evakkolapsen fokalisaatioon. Viipurin evakuointien kuvaus alkaa passiivissa ja konditionaalisissa:

Seuraavalla viikolla saatiin Viipurissakin evakuointikäsky. Huone-kalut ja muutkin pakkaukset kehoitettiin laittamaan portille, kaikki nimilapuilla varustettuina. Tavarat kerättäisiin sitten myöhemmin pois vietäviksi. (LEM, 1524.)

Tarkentuessaan kerronta muuttuu aktiivimuotoon ja siinä käsi-tellään Viipurin Annan paikallisyhteisön, toisin sanoen viipurilais-

ten evakuointia: ”Sotilaat kuljettivat kaupungin asukkaat kuorma-autoillaan Viipurin ulkopuolelle oleville asemille”. (LEM, 1524.) Mielenkiintoista kuitenkin on, että aktiivinen toimijasubjekti ei olekaan kirjoittajan minä tai me vaan sotilaat. Viipurilaiset, joihin myös Viipurin Anna lukeutuu, ovat toiminnan kohteena – tavaroihin vertautuvia kuljetettavia objekteja.

Kerronnan siirtyessä henkilökohtaiselle tulkintatasolle evakkolapsi on tapahtuman fokalisoija, jonka näkökulmaan ja katseeseen evakkokuormasta taakse jäävään kotiin kuvaus tarkentuu, vaikka kertojana on Viipurin Anna aikuisena. Tällä kertaa henkilökohtaiselle tulkintatasolle paikantuu myös evakuoinnin aiheuttamien tunteiden ilmaisu:

Myöhään perjantai-iltana kipusin sitten minäkin vanhempieni kanssa kuorma-auton lavalle. Itku kurkussa katselin sieltä vielä, ehkä viimeisen kerran, kukkivaa kotipihaani. Sireenit olivat juuri puhjenneet kukkaan ja yhden tuoksuvan oksan olin taittanut muistoksi kotipihastani. Kuivattuna ja prässättyinä tuo oksa olikin minulla muistona monta kymmentä vuotta, kunnes se on jo ajan saatossa kadonnut. (LEM, 1524.)

Kyseinen muisto, kodin jättämisen hetki, on kirjoittajalle erityisen tärkeä. Myös kerronnalliset ratkaisut korostavat tätä. Lähtöaihelman erityisyyttä indikoivat ensinnäkin sen puhekieliset elementit (sitten minäkin, vielä, olikin), jotka eivät kauttaaltaan kuulu kertomuksen perustyyliin ja siten markkeeraavat koodinvaihtoa, jolla on aina jokin funktio kertomuksessa. Tässä tapauksessa puhekielen elementit voidaan tulkita viittauksiksi tekstikokonaisuuden ulkopuolelle, sillä ne ovat kirjoittajan dialogia muiden evakuoitujen ja lukijatahon suuntaan. Ne ilmentävät myös kirjoittajan siirtymää tapahtumien selostajasta niiden kokijaksi eli siirtymää kertojan fokalisoinnista evakkolapsen ja kirjoittajan fokalisointiin.

Puhekielisten elementtien lisäksi lähtöaihelman erityisyydestä kertoo sen sisältämien aikatasojen runsaus, jossa on myös kyse koodinvaihdosta (implisiittisestä metakerronnasta ks. Babcock-Abrahams 1976, 180–182; Latvala 2005, 68). Aikatasojen moninaisuus ilmenee verbien useina aikamuotoina (imperfekti, perfekti, presens). Kerronnan näkökulman tarkentuminen sireeninoksa-aihelman kautta aiheuttaa vertikaalisen katkoksen kertomuksen juonen lineaariseen kronologiaan. Lähdön kuvauksen yhteydessä kirjoittajakertoja vapautuu imperfektissä kerrotun menneisyyden kuvauksen kahleista ja kokee kuvaamansa tapahtuman nykyhet-

kessä. Hetkellisesti tapahtuu kirjoittajan ja henkilöhahmon sekä kirjoittamisen ja kerrotun menneisyyden maailmojen äärimmäinen läheneminen tai yhteensulautuminen. Kerrotun menneisyyden tason lineaarinen aika pullistuu kolmiulotteiseksi evakkoauton lavalle nousemisen ja sieltä kotipihaan luodun katseen kuvauksen myötä. Kertomus laajenee moniaikaiseksi assosiaatioverkostoksi, jolloin aika muuttuu tilaksi.

Sireeninoksa on myös konkreettinen muistoesine menneisyydestä, joka on olemassa myöhemminkin ja joka voimistaa lähdön hetken merkityksiä. (Vrt. Siikala & Siikala 19–20; Ricoeur 1990, 119; Lowenthal 1985, 247; s. 226–228.) Sireeninoksaan kytkeytyy tietyn merkittävän paikan ja ajankohdan merkityksiä; se edustaa Viipurin Annan (s.1929) kotia Karjalasta lähdön hetkellä kesäkuussa 1944. Kirjoituksen alussa kirjoittaja kuvailee Viipurin vuoden 1944 kevättä, joka oli hänen rippikeväänsä. Lähdön hetki ajoittuu kesäkuun alkuun, jolloin kevät on juuri puhjennut kesäksi. Kirjoituksessa kesän alkua markkeeraavat kukkaan puhjenneet tuoksuvat sireenit kotipihassa. Taittamalla mukaansa yhden tuoksuvan sireeninoksan kotipihasta kirjoittaja kytkee siihen sekä muiston menetetystä Karjalasta että yksityiskohtaisemman muiston tietystä kirjoittajalle tärkeästä historiallisesta ajankohdasta, rippikesästä ja kesäisestä kotipihasta. Sireeninoksa on muistoesine, jonka olemassaolo jatkui ensin vuosikymmeniä konkreettisenä muistoesineenä, ja katoamisensa jälkeen se on olemassa kerrottuna ja muisteltuna muistoesineenä. Oksa muistuttaa menetetystä Karjalan kodista ja kotoa lähdön hetkestä kesäkuun alussa 1944 ja edustaa niitä. Tämän lisäksi muistoesine vaikuttaa Karjalaa koskeviin muistikuihin ja kertomuksiin niistä. Sireeninoksa edustaa puhjennutta kesää, joka vallitsee muistellussa ja kerrotussa Karjalassa. Muistoon sireeninoksasta kytkeytyy myös kehollinen elementti, mikä tekee kuvauksesta erityisen aistivoimaisen. Kuivuneenakin oksa tuo mieleen kokemuksen ja tuoksun. Kukan kuihtuminen ja lopulta sen katoaminen toimii tekstissä myös symbolina menetetyille Karjalalle ja kodille jotka eivät kuitenkaan täysin katoa. Keho säilyttää muistoa sekä tuoksuvasta kukasta että menetetystä kodista. Muistossa sireenin kukasta on kokoavaa voimaa. (Ks. s. 234–235.)

Kerronnan suunta voi olla myös päinvastainen, jolloin henkilökohtaisesta tulkintasosta liikutaan kohti yhteisöllistä ja institutionaalista. Vuonna 1934 syntyneen Viipurin Aulikin kertomus alkaa

henkilökohtaiselta tulkintatasolta talvisodan alun kuvauksella. Fokalisoijana, ja nyt myös kertojana, on evakkolapsi:

Seison Viipurissa äidin kaupan takapihalla Liponttiellä ja tuijotan tummalle talvitaivaalle. Pihalla on muitakin ja hekin tuijottavat outoa näytelmää. Lähes mustalla aamutaivaalla pörräilee lentokoneita. Valokiilat risteilevät alhaalta ylös. Minua viisivuotiasta kummas-tuttaa eniten lentokone, joka munii valaisevia pötkylöitä. Aikuiset ovat huolestuneita. Tunnelma on pelottava. Pian meidät kuitenkin hätistellään sisälle. Vanhaa kepin avulla kulkevaa pappaa, jossa on pitkä joulupukinparta, pitää taluttaa molemmin puolin, hän vapi-see kauheasti. Kaupan takahuoneessa äiti kiirehtii tuomaan papalle piimämukia. Papan kädet tärisivät niin että piimä tekee valkoisia juovia hänen harmaaseen partaansa vaikka häntä yritetään tukea. Takahuoneessa on paksut sementtiseinät ja vain pienet ikkunat korkealla katon rajassa. Se tuntuu turvalliselta. (LEM, 1508.)

Preesens-muotoinen minäkerronta läheistää kertojan ja fokalisoijan sekä kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden maailmat. Kyse on samanaikaisen kerronnan tai historiallisen preesensin käytöstä, jossa kerronta tapahtuu ikään kuin tapahtumahetkessä ja kertoja kuvaa sotatapahtumien alkua omien välittömien havaintojensa kautta. Kuvauksessa korostuu tässä tapauksessa myös lapsen, ”minun viisivuotiaan”, näkökulma vastakohtana aikuisiin ja vanhaan mieheen, jolla on lapsen näkökulmasta ”joulupukinparta”. Historiallisen preesensin käytöllä, eli asemoitumalla minäkertojana lapseksi, kirjoittaja luo fiktionaalisen maailman, jossa tietämättömyys sodasta ja tapahtumien kulusta luo tekstiin jännitettä. Kertoja-fokalisoija evakkolapsena kerrotun menneisyyden aikatasolla havaitsee valot ja aikuisten pelot, mutta hän ei ymmärrä että käynnissä on sota. Katkelma voidaan tulkita eräänlaiseksi tekstuaaliseksi performanssiksi, jossa kirjoittaja unohtaa eletyn elämän, eläytyy menneeseen, ja jossa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken välinen etäisyys on minimoitu. Lapsen havaintoja raportoiva kerronta tuo lapsen tietoisuuden lähelle lukijaa. Kyse on performatiivisesta kielenkäytöstä sekä fiktionaalisuuden retoriikasta (Laitinen 1998; Walsh 2007; s. 170–177; s. 191–214).

Seuraavassa kappaleessa Viipurin Aulikki (s. 1934) siirtyy henkilökohtaiselta yhteisölliselle tasolle ja kirjoittajan fokalisointiin. Kerronta suuntaa kauemmaksi kuvatusa tapahtumasta, jolloin kuvattava alue laajenee:

Päivä oli marraskuun 30.s Anno Domino 1939 ja se oli alkanut aivan tavallisesti. Isä oli lähtenyt työhönsä Viipurin linnaan. Hän toimi siellä

esikunnassa aliupseerina. Ennen naimisiinmenoaan hän oli jopa asunut Viipurin linnassa useita vuosia. Ja isovelji, 9-vuotias, oli mennyt kouluun. Koululaiset olivat lomautettuina Viipurin pommituksien uhkan vuoksi useita viikkoja ja me lapset olimme tulleet vasta edellisenä päivänä maalta. Olimme olleet isän lapsuudenkodissa Säkki-järvellä maalaistalossa paossa. Isän sisko oli tullut meitä tuomaan kaupunkiin. Sodan syttymisen mahdollisuuden piti olla huomattavasti vähentynyt. Veljen ensimmäinen koulupäivä pitkään aikaan ei kuitenkaan ollut tavallinen. Oli tullut hälytys ja opettaja oli komentanut lapset metsään. Siellä he olivat seisoneet hangessa ja palelleet. Väestösuojaa ei koululla eikä sen läheisyydessä ollut. (LEM, 1508.)

Kirjoittaja kertoo perheestään ja läheisestä elinympäristöstään selittäen samalla sodan ja evakkomatkojen taustatietoja. Käsitellyt asiat koskettavat edelleen kirjoittajaa, mutta siirtymä henkilökohdaiselta tulkintatasolta yhteisölliselle ilmenee tekstissä siten, että kokijaksi on vaihtunut minän sijaan me, ja preesens-muoto on vaihtunut imperfektiksi. Kolmannessa kappaleessa siirrytään yhä kauemmaksi kirjoittajasta ja evakkolapsesta kohti institutionaalista tulkintatasoa. Vasta nyt Viipurin Aulikki mainitsee, että kyseessä on talvisota:

SOTA OLI SYTTYNYT! Suuri ja mahtava Neuvostoliitto oli hyökännyt pienen rauhallisen Suomen kimppuun ja aikoi nielaista sen ahaaseen kitaansa. Sinne olivat jo Baltian maat uponneet. (LEM, 1508.)

Molempiin edellisiin esimerkkeihin sisältyvät kaikki kolme menneisyyden kerronnan ja tulkinnan tasoa, institutionaalinen, paikallinen ja henkilökohtainen, mutta kerronnan suunnat ovat erilaiset. Ensimmäisessä esimerkissä kerronnan suunta on institutionaaliselta tasolta kohti henkilökohtaista sekä kertojan fokalisoinnista kohti evakkolapsen fokalisointia, jolloin kuvaus tarkentuu aste asteelta pienempään alueeseen ja lähemmäksi kokijaa. Toisessa esimerkissä sitä vastoin kuvattava alue laajenee, kuvaus loittonee ja yleistyy, jolloin kerronnan suunta on henkilökohtaiselta tulkintatasolta kohti institutionaalista, evakkolapsen fokalisoinnista kohti kertojan fokalisointia. Tarkentumisen ja loittonemisen metaforat kuvaavat kerronnan liikettä, joka voidaan mieltää myös visuaalisena kuvana, ikään kuin kameran liikkumisena lähemmäs ja kauemmas kuvattavan suhteen.

Portelli toteaa, että kyseiset tasot eivät ole totaalisia ja erillisiä, vaan historiakerronnassa on kyse niiden yhdistämisestä mielek-

käiksi ja merkitykselliseksi malleiksi ja kokonaisuuksiksi (Portelli 1997, 27). Tämän lisäksi huomauttaisin, että myös kerronnan suunta, toisin sanoen liike tulkinnan ja fokalisoinnin tasolta toiselle, on yhteydessä kertomuksen merkityksen rakentumiseen. Evakkomatkakertomuksissa kerronnan suunta korreloi kertojan intention kanssa. Tarkentuminen instituutionaliselta tulkintasolta kohti henkilökohtaista ja kertojan fokalisoinnista kohti evakkolapsen fokalisointia pitää lukijan koko ajan tietoisena tapahtumasta ja kontekstista eli sotatilanteesta, johon kirjoittajan yksilöllinen kokemus evakuoinnista, evakkomatkaista ja kodin jättämisestä asettuu. Tällöin myös kirjoituksen fokus on ennen kaikkea menneen tapahtumassa, ja kirjoittajan kokemus merkityksellistyy suhteessa siihen. Päinvastaisessa suunnassa, jossa loitotaan henkilökohtaiselta tulkintatasolta kohti instituutionalista ja siirrytään evakkolapsen fokalisoinnista kertojan fokalisointiin, historialliset tapahtumat paljastuvat lukijalle samaan aikaan kuin kokijalle. Evakkolapsen kokemus on kertomuksen keskipisteessä ja sitä selittää kerronnan näkökulman loitontumisesta johtuva kasvava tietoisuus ympäristön tapahtumista. Toisin sanoen kirjoituksen fokus on evakkolapsen kokemuksessa, ja tämä kokemus on konteksti jonka suhteen historialliset tapahtumat merkityksellistyvät.

Kerronnan suunta vaikuttaa myös siihen, minkälaiseksi kirjoittajan ja kokijan rooli suhteessa tapahtumiin määrittyy tekstissä. Liikkeessä henkilökohtaiselta instituutionaliselle tulkintatasolle ja evakkolapsen fokalisoinnista kertojan fokalisointiin kokijan suhde tapahtumiin on välitön. Hän on kuitenkin myös eräällä tavalla tapahtumien armoilla eikä tiedä mistä tapahtumissa on kyse ja mitä seuraavaksi tapahtuu. Tästä näennäisestä aktiivisuuden puuttumisesta huolimatta liike yksityiskohtaisesta yleisempään synnyttää myös vaikutelman kirjoittaja-kokijan aktiivisesta toimijuudesta nimenomaan kerrotun menneisyyden tasolla evakkolapsena. Kirjoittaja on tekstissä ikään kuin läsnä tapahtumien eli menneen ajan kokijana ja myös toimijana. Vaikka hän on tietämätön tapahtumien kulusta eikä voi niihin myöskään vaikuttaa, on hänen tekijyytensä tekstissä voimakas kerrotun menneisyyden "välittömänä" kokijana. Kerronnan suunnan tarkentuessa instituutionaliselta kohti henkilökohtaista ja kertojan fokalisaatiosta kohti evakkolapsen fokalisaatiota, kirjoittaja positioituu kerrotun menneisyyden tasolla historialliseksi esimerkiksi historialliseen tilanteeseen, ei niinkään aktiiviseksi toimijaksi. Historiallisten tapahtumien ollessa kerron-

nan fokuksessa kirjoittaja positioituu toimijaksi ja kokijaksi nimenomaan kirjoitushetken tasolla, menneisyyden tapahtumien retrospektiivisenä arvioijana, jonka suhde kerrottuun menneisyyteen on etäinen ja siten hänen toimijuutensa kerrotun menneisyyden tasolla on heikko.

Kerronnan suunnan analyysillä on merkitystä myös siksi, että se paljastaa olennaisesti mitä evakkomatkan kertominen kirjoittajalle merkitsee. Kerronnan liike viestii, onko kertomuksessa kyse tapahtumien kerronnasta vai kokemuksen kerronnasta. Ensimmäisessä esimerkissä, jossa kerronnan suunta on yleisestä yksityiseen, menneen tapahtuma on etualalla. Tällöin kertomus paikantuu tulkintani mukaan lähemmäksi historiankirjoitusta kuin henkilökohtaisen kokemuksen arviointia. Toisessa esimerkissä, jossa kerronnan suunta on päinvastainen, kokemus puolestaan on etualalla, ja edellisen esimerkin tapauksessa kyseessä on ennen kaikkea kertomuksessa muodostettu evakkolapsen kokemus. Kerronnassa konstruoitu evakkolapsi kuvataan aistimaan yleisiä tunteita, vanhempiensa tunnetiloja sekä ihmisiä ympärillään. Ne määrittävät kerrotun lapsen kokemusta ja tunteita, eivät niinkään ympäröivien tapahtumien yleisemmät historialliset ja poliittis-ideologiset syyt. Tulkintani mukaan kuvauksessa onkin kyse nimenomaan lapsen kokemuksen kuvauksesta, jossa tuntemattomia ja hallitsemattomia epävarmuustekijöitä on runsaammin kuin aikuisella. Lapsen asema on riippuvainen sotatilanteen lisäksi myös aikuisten ja muiden ympäröivien ihmisten tilanteista.

Kerrotun järjestys

Seuraavaksi tarkastelen kerrottujen tapahtumien ajallista järjestymistä. Analyysini lähtökohtana on suhteuttaa ja verrata evakkomatkakertomusten järjestymistä historian lineaariseen esittämiseen. Tämänkaltaisen näkökulma nostaa esiin menneisyyden tapahtumia käsittelevän diskurssin kerronnallisuuden sekä sen kulttuuri- ja genresidonnaisuuden. Evakkomatkakirjoituksille ovat tyypillisiä monenlaiset ja vapaasti saman vastauksen sisällä kombinoituvat juonen järjestymisen periaatteet. Juonen määritelmänä on pidetty sitä, että se järjestää kerrotut tapahtumat kausaalisesti (Ikonen 2003, 184; Prince 1987, 71–72). Lapsuuden evakkomatkakertomukset ovat tyypillisesti ainakin osittain kronologisista, jolloin evakkomatkan tapahtumat on järjestetty kertomuk-

sessä ajallisesti peräkkäisiksi. Tällöin kerrotut tapahtumat ovat osa lineaarista juonta, evakkomatkan peräkkäisiä vaiheita. Kronologisessa kerronnassa fokalisoija on tavallisesti joko kirjoitushetken tasolle sijoittuva aikuinen kirjoittaja (kirjoittajan fokalisointi) tai kaikkitietävä ja ulkopuolinen kertoja (kertojan fokalisointi). Tämänkaltaisessa kerronnassa juoni on suhteellisen kausaalinen ja kerrottujen tapahtumien ajallinen järjestys sekä keskinäinen suhde on selkeä. Lineaarisesti järjestyvän kirjoituksen fokuksessa ovat tapahtumat, ja se muistuttaa myös eniten kertomusta labovilaisen skeemamääritelmän mukaan ymmärrettynä.⁶⁷ (Labov 1972, 360.)

Juonet, jotka paikantuvat kirjoittajan omakohtaiseen näkökulmaan sekä noudattelevat jossain määrin evakkomatkapaiikkojen kronologista järjestystä, ovat valta-asemassa lapsuuden evakkomatkakertomuksissa. Tämä johtuu siitä, että ilmoituksessa korostettiin evakkomatkan teemaa sekä kerrotun henkilökohtaisuutta, muistelua. Kirjoitukset voivat kuitenkin sisältää myös useita samanaikaisia, muiden henkilöiden kuin kirjoittajan näkökulmasta järjestyviä juonia. Taina Ukkonen on kokemuskerrontaa tutkiesaan todennut, että samalla kun kertoja jäsentää omia kokemuksiaan, hän suhteuttaa niitä myös muiden kokemuksiin ja menneisiin tapahtumiin. Kertojan aiheena voi olla sekä omaan että läheisten elämään liittyvät kokemukset ja tapahtumat. (Ukkonen 2000, 26, 39–40.)

Esimerkkitapauksena erilaisista juonen järjestymisperiaatteista saman vastauksen sisällä käsittelemme vuonna 1931 syntyneen Viipurin Sennin talvisodan evakkomatkakertomusta. Kyseinen vastaus koostuu kahdesta erillisestä tekstistä, joista toinen käsittelee talvisodan ja toinen jatkosodan evakkomatkaa. Kirjoitukset ovat keskenään erilaisia. Talvisodan evakkomatkaa käsittelevässä kirjoituksessa tapahtumat järjestyvät kronologisesti evakkomatkan etenemisen mukaan heti orientoivan alun jälkeen. Kirjoitus jäsenyy matkaetappien mukaan, joita kirjoittaja korostaa visuaalisesti myös kappalejaolla. Uusi kappale alkaa uudesta paikasta ja kappalejako tehdään jopa kesken lauseen:

Talvisodan aikaan olin siis 8 vuotias ja en muista paljoakaan evakkomatkasta. Miten ja millä Viipurista lähdettiin siitä ei ole muistikuva. Lähdin kuitenkin mummoni (s 1880) kanssa muitten mukana ja ensimmäinen muistikuvani on, että saavuimme

67 Labovin tapahtumakeskeisen kertomusten analyysimallin kritiikistä esim. Patterson 2008.

Mäntyharjulle nykyiseen Salmelan taidekeskukseen, joka oli silloin kunnantalo. (LEM, 510.)

Matkaetappeja noudatteleva kappalejako on kirjoittajan tapa listata evakkomatkan paikat ja siten vastata myös keruuilmoituksen pyyntöön reitistä. Alkumatkan kuvaus on tyyliltään raportoivaa, mikä osittain johtuu kirjoittajan ilmoittamasta muistikuvien vähydestä. Kuvaus muuttuu kuitenkin yksityiskohtaisemmaksi ja runsaammaksi kirjoittajan kuvaillessa evakkotaloja, joissa viivytettiin pidempään. Tällöin kerronta ikään kuin hidastuu, ja kronologisessa juonessa tapahtuu laajentuminen tietyn paikan kohdalla. Kauttaaltaan kyseinen talvisodan evakkomatkaa käsittelevä kertomus on kuitenkin kronologisesti etenevä matkakuvaus. Viipurin Sennin jatkosodan evakkomatkakertomukseen sisältyy tämän lisäksi juonikuvauksia, joissa perheenjäsenet ovat pääasiallisia toimijoita kertojan sijaan, vaikka kirjoittaja teki evakkomatkinsa yksin. Perheenjäsenten toimien ja tilanteiden erittely on kertomuksessa olennaista, sillä ne selittävät kirjoittajan evakkomatkaa ja etenkin sitä, miksi hän teki matkinsa yksin. Tämän lisäksi kirjoittaja luo evakkomatkakertomukseensa koherenssia selvittämällä vanhempiensa kuolinsyyt kohtalaisen tarkasti, sillä myös orpous selittää yksin tehtyä evakkomatkaa.

Evakkomatkakirjoituksissa tapahtumajuoni järjestyy tyypillisesti kerrottujen tapahtumien kronologian mukaisesti, mutta ajallinen peräkkäisyys ei ole ainoa ja muita juonen järjestäytymisperiaatteita poissulkeva tapa. Viipurin Sennin evakkomatkakertomuksen tapauksessa kirjoittaja rakentaa kertomuksen juonta kronologisen periaatteen mukaan ajallisesti peräkkäisten paikkojen ketjuksi. Samaan aikaan hän kiinnittää näihin paikkoihin eri aikaan liittyviä muistoja ja myös assosioi eri juonilinjoihin liittyviä muistoja toisiinsa nimenomaan paikkojen kautta. Visuaalisen metaforan kautta kuvattuna kerrotut paikat ja niiden synnyttämät assosiaatiot aiheuttavat kahden eri juonilinjan risteytymisen, mikä aiheuttaakin repeämän tai kolmiulotteisen laajentuman kerrotun menneisyyden kokonaisjuonen lineaariseen kronologiaan. Viipurin Senni aloittaa jatkosodan evakkomatkan kuvauksen kertomalla mummonsä ja enon vaimon evakkomatkasta, jolla ei itse ollut mukana. Kun kertoja saavuttaa kertomuksessa vaiheen, jossa he saapuivat perille Lahteen, alkaa kirjoittaja yllättäen kuvata omia myöhempiä kokemuksiaan samaisessa paikassa. Tässä fokalisoiduksi tulee kirjoittaja kirjoitushetkessä. Vasta tämän jälkeen kirjoit-

taja kertoo omasta evakkomatkastaan Viipurista Lahteen. Paikka muodostuu tässä tapauksessa keskeisemmäksi kerrottuja asioita järjestäväksi tekijäksi kuin lineaarinen kronologia. Kyseisessä re-
peämisessä aika ja paikka yhdistyvät, jolloin tapahtumapaikka ja
useat eri ajalliset juonet muodostavat kerronnassa kolmiulotteisen
kerrottujen muistojen solmukohdan.

Kuten sanottua, Viipurin Sennin tapauksessa hänen talvi- ja
jatkosodan evakkomatkakertomuksensa ovat erilaisia, mitä myös
otsikointi alleviivaa. Talvisodan evakkomatkaa käsittelevän kir-
joituksen otsikko on "EVAKKOMATKA 1939" (LEM, 510), mikä
kuvaa hyvin kirjoitusta kronologisesti etenevänä matkakerto-
muksena. Jatkosodan matkan kertomuksen otsikko taas on "POIS
VIIPURISTA v 1944, TAVOITTEENA LÖYTÄÄ ENON HEILAN
ÄIDIN OSTO- JA MYYNTEILIIKE LAHDESSA" (LEM, 512), mikä
selittää kirjoituksen keskeistä teemaa. Kirjoittajalle jatkosodan
evakkomatka merkitsee nimenomaan omin avuin tehtyä seikkai-
lua Viipurista Lahteen vähäisten ohjeiden perusteella. Suurin osa
kerrotuista tapahtumista ja juonilinoista liittyvät jollain tavalla
joko Lahteen, joka oli matkan määränpää tai siihen, että tuolloin
13-vuotias kirjoittaja teki matkan yksin. Ainoa täysin näistä tee-
moista poikkeava jakso kertomuksessa käsittelee kirjoittajan tädin
toimia Viipurissa kirjoittajan jo lähdettyä matkaan. Metakerron-
nallisessa kommentissaan kirjoittaja myös noteeraa kerrotun ta-
pahtuman poikkeavuuden kertomuskokonaisuudesta:

Juna lähti sitten aikanaan, mutta mitä teki tätini (s 1905), kerron sen
koska se oli mielestäni sulaa hulluutta.

Kotiin päästyään tuli ilmahälytys ja hän ei päässyt takaisin kau-
punkiin jatkamaan liikkeen pakkaamista nii[n]pä todettuaan "pela-
kuut" ehjiksi ja kauniiksi ajatteli hän, että "kun en pääse kaupunkiin
menen käymään vielä Tammiston hautausmaalla."

Kukat kassiin ja pyörällä Tammisuolle. Hän on kertonut, että
"tuntui kuin pommit olisivat pudonneet ihan niskaan" ja muutenkin
tykkien ja tankkien jylinä kuului aina vaan lähempää ja lähempää.
Ojanpohjalta hän seurasi ilmataistelu, mutta meni kuitenkin hau-
doille kun oli ajatellutkin.

Päästyään äitini haudalle (kuollut -39 tammik) seisoi siellä pappi
ja omaiset pähkäillen mihin he vainajansa hautaavat kun taisi nu-
merot olla sekaisin. Hänen lähdettyään pois jäivät he vainajan kans-
sa vielä hautausmaalle ja tätini arvelikin aina, että mahtoivatko he
päästä sieltä ajoissa pois. (LEM, 513.)

Syy sille, miksi kirjoittaja on sisällyttänyt katkelman evakkomatkakertomukseensa, vaatii tarkempaa pohdintaa. Näennäisesti erillisen katkelman voisi toki selittää johtuvan kertojan taidoista, tai pikemminkin niiden puutteesta ja siitä, että hänellä ei ole kompetenssia rakentaa ajallisesti koherenttia kertomusta (ks. myös Salmi-Niklander 2009, 16–17). Ajallista kausaalisuutta on usein pidetty (myös tiedostamattomasti) hyvän kertomuksen ja piirteenä ja myös kertomusta määrittävänä tekijänä (esim. Labov 1972, 360). Myös historian esittämisen tavat ja menneisyyden uskottavan kertomuksen on ajateltu edellyttävän kronologiaa (Vansina 1985, 175), jota Kirsten Hastrup on kutsunut historialliseksi ja kirjaimelliseksi muistiksi, erotuksena paradigmaattisesta ja suullisesta eli myytisestä muistista (Hastrup 1987). Ajatusta kertomuksen järjestäytymisestä kronologisesti on melkein päätetty pitää kertomukselle ”luontaisena”, eikä vain yhtenä kulttuurisesti määriteltynä (tapahtumakeskeisen) kertomuksen ihanteena. Kertomukset voivat järjestyä myös epäkronologisesti, minkä lisäksi esimerkiksi paikka, henkilöhahmojen välinen hierarkia tai suhde puhujaan voi olla aikaa keskeisempi kerrontaa järjestävä periaate. (Connerton 1989, 13; Peltonen 2003; Siikala & Siikala 2005; Finnegan 1998, 10–11.) Charlotte Linden mukaan ihmiset pyrkivät elämäntarinan johdonmukaisuuteen. Koherenssi ei tällöin tarkoita itseä koskevien yksittäisten kertomusten kronologisuutta tai lineaarisuutta, vaan sitä, että yksilöt suhteuttavat kaikkia kertomuksiaan elämäntarinansa kokonaisuuteen, jotta tarina olisi johdonmukainen sen kanssa, minkälaiseksi he elämänsä merkityksen ja oman itsensä sillä hetkellä kokevat. (Linde 1993.) Alessandro Portelli on todennut suullisen muistelukerronnan kohdalla, että muistissa aika muuttuu paikaksi, ja kaikki muistettu mennyt on yhtäaikaaisesti olemassa mielen paikassa. Tästä syystä onkin tavallista, että kertojat järjestävät tapahtumia pikemminkin paradigmaattisen samankaltaisuuden kuin syntagmaattisen lineaarisuuden pohjalta. (Portelli 1998, 32–34.) Ajatusta omaelämäkerrallisen kerronnan koherenssista, millä tasolla se sitten ymmärretäänkään, on myös pyritty kyseenalaistamaan (Hyvärinen & Hydén & Saarenheimo & Tamboukou (toim.) 2010).

Esimerkkitapauksen kohdalla vaikuttaakin siltä, että kuvattujen tapahtumien järjestys tai ”epäjärjestys” liittyy siihen, että kirjoittaja noudattaa kerronnassaan topologista paradigmaattisesti järjestyvää muistiaan kuvatessaan tapahtumia, joihin joko liittyy

vahvoja omakohtaisia muistoja tai jotka ovat keskeisiä oman kokemuksen kannalta. Syntagmaattinen kronologia taas liittyy ennemminkin sellaisten tapahtumien kuvaamiseen, jotka muodostavat kiteytyneemmän kokonaisuuden. Vaikuttaa myös siltä, että kronologia liittyy niiden tapahtumien kuvaamiseen, joista kirjoittajan henkilökohtaiset muistot ovat heikkoja. Kronologinen juoni liittyy ensisijaisesti kulttuuriseen historiankertomuksen malliin, johon on luontevaa turvautua tilanteessa, jossa kerronnan järjestyksen oma-kohtainen muistojenmukaisuus ei esimerkiksi muistojen heikkouden tai niiden puuttumisen vuoksi ole mahdollista. Kerrottujen muistojen laatu ja niiden merkitys ovat kirjoittajille erilaisia riippuen niiden syntagmaattisuudesta tai paradigmaattisuudesta, millä on merkitystä myös muistelukerronnan referentiaalisuuden kysymyksen kannalta, mikäli siitä ollaan kiinnostuneita. Muistelukerronnan tarkastelu puhtaasti temaattisina sisältöinä ei ole riittävää. kertomuksen juonen temporaalisen ”epäjärjestyksen” tarkastelu kertojan harjaantumattomuudesta johtuvana kerronnan horjumisena kertoo lähinnä tulkitsijan ennakko-oletuksista, ei kirjoittajan muistelukirjoituksesta tai siitä, minkälaista toimintaa muistelu kirjoittajalle on. Viipurin Sennin kirjoitus osoittaa, että kertomuksen koherenssin ei voida ajatella liittyvän juonen kronologisuuden kysymyksiin. Muistelukerronnan tapauksessa irralliselta vaikuttavien jaksojen relevanssi kertomuksen ja kerronnan kannalta ei edellytä eksplisiittisiä selvityksiä tai todisteita niiden asiaankuuluvuudesta. Ne noudattavat muistin ja kokemuksen logiikkaa.

Kerronnassa on kyse aina valinnoista, sillä kaikkea ei ole mahdollista kertoa. Myös Viipurin Sennin tapaus osoittaa, että valituilla kuvauksilla on merkitystä kertomuksen kokonaiskoherenssin kannalta. Kirjoitus on samaan aikaan kuvaus kirjoittajan henkilökohtaisesta matkaseikkailusta mutta myös kertomus perheen evakkomatkasta. Perheen evakkomatkakokemukset liittyvät kirjoittajan henkilökohtaiseen kokemukseen, mutta koska perheenjäsenet matkustivat eri aikaan, kirjoitus ei voi rakentua yhden kronologisen kirjoittajan vaiheita seuraavan juonilinjan varaan. Tämän lisäksi risteileminen eri juonilinjojen välillä luo kertomukseen jännitystä. Lukiessani esimerkkitertomusta useaan kertaan, havaitsin myös, ettei hautausmaa-aihe ole niin irrallinen evakkomatkakertomukselle kuin miltä se vaikutti. Viipurin Senni liittää hautausmaa-aiheeseen myös omakohtaisia kokemuksia:

En muista päivää milloin se ”miinajuna räjähti” Maskolassa, mutta kaikenlaista romua, lautaa multaa ym lensi valtavasti meille asti (melkein Tuskulumin portille asti).

Mieleeni muistuu, että samalla sisäikkunat putoilivat pois paikoiltaan. Silloin ei ollut saranoita vaan ne oli tapeilla kiinni. Nostelimme niitä Kaj:n kanssa seinustalle, ”etteivät vaan mene rikki”. Samalla siirsimme myös kukkaruukot lattialle, koska olivat ehjiä. Kummallista oli, että mikään ei mennyt rikki, ikkunat vain pomppasivat paikoiltaan ja samoin kukat. (LEM, 510.)

Kuvauksesta käy myös ilmi se, että evakkomatkaa on muisteltu jatkuvasti kirjoittajan perhepiirissä. Viipurin Senni viittaa yhteisölliseen muistelutapahtumaan esimerkiksi tädin kukanistutuksen kuvauksen yhteydessä asettamalla tädin hetkeksi puhelinausten avulla fokalisoijaksi. Lainausmerkit voidaan tulkita myös viittauksiksi muistelun suullisuuteen. Kirjoittaja on kuullut repliikin tädin puheesta:

todettuaan ”pelakuut” ehjiksi ja kauniiksi ajatteli hän, että ”kun en pääse kaupunkiin menen käymään vielä Tammiston hautausmaalla.”[...] Hän on kertonut, että ”tuntui kuin pommit olisivat pudonneet ihan niskaan” (LEM, 513.)

Tämän lisäksi Viipurin Senni viittaa evakkomatkan perhepiirissä tapahtuvan muistelun toistuvuuteen: ”tätini arvelikin aina, että mahtoivatko he päästä sieltä ajoissa pois” (LEM, 513). Perheen sisäinen evakkomatkan muistelu selittää perheenjäsenten kokemusten kietoutumista yhteen kertomuksessa. Muistelussa läheisten kokemukset tarinoituvat ja tulevat osaksi kirjoittajan omaa evakkomatkakertomusta.

Huomattavaa vertailtaessa Viipurin Sennin evakkomatkojen kuvauksia on myös se, että talvisodan kuvauksesta puuttuvat tarkat aikamääreet kokonaan. Kirjoitus etenee lineaarisesti lähdöstä perille saapumiseen. Sitä vastoin jatkosodan evakkomatkakertomuksessa, jossa kerrottujen tapahtumien järjestys ja suhde toisiinsa ja kertomuksen kokonaisuuteen on epäselvempi, kirjoittaja mainitsee tietyt päivämäärät useaan kertaan. Tarkalla ajoittamisella hän asettaa eri perheenjäsenten kokemukset suhteessa toisiinsa ja suhteessa omaan matkaansa, jolloin niiden välisen suhteen ymmärtäminen ei edellytä kronologisuutta. Kyseessä on kolmiulotteinen merkitysten solmukohta, eräänlainen kartta jossa eri ihmisiin liittyvät tapahtumat ajoittuvat tiettyihin päivämääriin ja myös se liittävät kirjoittajan yksin tekemää matkaa. Ajoittamalla hän kytkee

kokemuksensa myös historiallisiin tapahtumiin, kuten Viipurin ratapihalla sattuneeseen ammusjunan räjähdykseen, joka edelsi kaupungin menettämistä Neuvostoliitolle. Tapahtumien ajoittamisella kirjoittaja korostaa myös sitä, että hän oli lapsena viimeisten joukossa Viipurissa ennen kaupungin menettämistä. Korostamalla viimeisyyttä kirjoittaja rakentaa kertomukseen jännitystä ja itselleen historiallisesti merkittävän henkilön positiota⁶⁸.

Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa kerronta voi järjestyä samalla tavoin paradigmaattisesti paikan lisäksi myös tietyn esineen tai fyysisen tai emotionaalisen kokemuksen ympärille (Savolainen 2007, 69–81, 132–138). Kaiken kaikkiaan liikkuminen eri aikatasojen välillä ja poikkeaminen kronologiassa on tyypillistä suullisessa ja kirjoitetussa muistelukerronnassa (esim. Heimo 2010, 161–163; Portelli 1998, 132–134). Edellä analysoidut esimerkit heijastavat kirjoittajan muistin solmukohtia, joista kertominen yhdestä näkökulmasta aktivoi kimpun muita muistoja. Nämä paradigmaattisesti toisiinsa liittyvät muistot, tapahtumat ja kokemukset eivät muodosta selkeää kausaalista juonta, jonka osasten ajallinen suhde ja järjestys olisi kronologinen tai edes selkeä. Kaikissa tapauksissa, joissa kerrotut asiat järjestyvät paradigmaattisesti lineaarisen kronologian sijaan, yksittäisten tapahtumien, kokemusten ja juonilinjojen merkitykset kertautuvat ja monipuolistuvat, koska ne eivät ole enää yksittäisiä. Verrattuina toisiinsa ne jakavat toistensa merkitykset vuorovaikutteisesti ja muodostavat uusia. Lapsuuden evakkomatkakertomusten kohdalla on myös ilmeistä, että sama kertoja voi järjestää kerrontaa useiden eri periaatteiden mukaisesti. Toisten tapahtumien yhteydessä kronologinen lineaarisuus luo kerrontaan koherenssia, kun taas toisessa kerrotut tapahtumat assosioituvat esimerkiksi paikan ympärille. Tapa järjestää juonta kytkeytyy genrejen tyypillisiin piirteisiin ja esimerkiksi histori-ankertomuksessa kronologisuus on keskeisempää kuin vaikkapa arkipuheessa tapahtuvassa tapahtumaselostuksessa. Juonen järjestyminen liittyy näin ollen myös siihen, mitkä ovat kertojan tavoitteet tietyssä kerronnallisessa tilanteessa. Tämän analysointi auttaa kertomusten merkitysten tulkitsemisessä. Esimerkkitapauksessa talvisodan evakkomatkakertomus on matkareitin raportti, jolloin tapahtumien kronologia on tärkeää, kun taas jatkosodan evakko-

68 Viimeisen lähtijän tai vihollista viime hetkellä pakenevan teema toistuu evakkomatkakertomuksissa ja luultavasti myös laajemmin evakkodiskursseissa.

matkakertomus on perheen evakkomatkan kuvaus sekä seikkailukertomus, jossa muistojen järjestystä noudattavassa kertomuksessa risteävät juonilinjat ovat tärkeitä.

Kaukainen tosi menneisyys

Teksteissä kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden hetken välinen ero ilmenee tavallisimmin retrospektiivisenä kirjoittamisena. Retrospektiivisessä kirjoittamisessa kirjoitushetken ja kerrotun hetken tasot ovat erillään. Tällöin kirjoittaja muistelee menneisyydessä ja lapsuudessa tapahtunutta evakkomatkaa (kerrotun menneisyyden taso) ja kommentoi kirjoittajana sekä muisteltuja tapahtumia että muistelua ja menneestä kertomista (kirjoitushetken taso). Kirjoitushetken tasolla retrospektiivinen kirjoittaminen ilmenee näin ollen myös metakerrontana. Jyrki Pöysän mukaan ajallinen etäisyys kirjoitushetken ja kerrotun hetken välillä vaikuttaa kerrotun minän ja kertovan minän erottumiseen. Äskettäin tapahtuneiden tapahtumien arkikerronnassa minän erottelu on vähäistä, kun taas myöhempiä tapahtumia käsittelevästä muistelukerronnasta löytyy kuvauksia esimerkiksi minän kehityksestä ja oppimisesta. Pöysän mukaan ajallinen perspektiivin pituus mahdollistaa arviot omasta toimijuudesta esimerkiksi rappiona tai kehityksenä. (Pöysä 2009, 331–332; vrt. Hankiss 1981.) Evakkomatka-kirjoitusten ajallisen perspektiivin lähtökohdat ovat pääasiassa samankaltaiset: varttuneet kirjoittajat muistelevat 2000-luvulla lapsuuttaan sotien ja evakuointien aikaan. Tästä huolimatta retrospektiivisyys ilmenee lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa eri tavoin, ja se, kuinka selkeän eron kirjoittaja tekee kerrotun ja kertovan minän välille, vaihtelee. Myös se kuinka paljon kirjoitushetki tai kerrotun menneisyyden hetki painottuu, vaihtelee kertojittain. Eri kertojat keskittyvät erilaisiin lapsuuden maailman seikkoihin, ja myös metakerronta voi käsitellä ensisijaisesti joko menneisyyden tapahtumia, muistelua yleisesti tai kirjoittamista. Näkökulma kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasolla voi vaihdella minäkerronnasta yleistävään ja kaikkitietävään kerrontaan, joka häivyttää omakohtaisuutta. On myös huomattava, että vaikka kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken aikatasojen välillä on selkeä ontologinen ero, jako niiden välillä ei ole tekstin tasolla usein kovinkaan selkeä, vaan ne limittyvät.

Menneisyyden tapahtumista kertominen tosiasioiden kokonaisuutena on yksi tyypillinen tapa, jolla retrospektiivinen kirjoittaminen ilmenee evakkomatkakirjoituksissa. Tällöin kirjoittajat keskittyvät kerrotun menneisyyden tasolla esimerkiksi matkareittiin tai Karjalan olosuhteisiin, toisin sanoen nimettäviin paikkoihin ja aikoihin. Evakkomatka käsitetään tavallisesti konkreettiseksi siirtymäksi paikkojen välillä, ja kirjoittajat kehystävät henkilökoh- taiseen evakkomatkkaan liittyviä muisteltuja faktoja myös yleisel- lä sotatilanteeseen ja evakuointeihin liittyvällä, muista lähteistä omaksutulla tiedolla. Kirjoituksen tyyli on selostava, ja se ilmentää usein voimakkaasti totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastra- tegiaa. Tämänkaltaiset kirjoitukset ovatkin intertekstuaalisessa suhteessa historiankirjoituksen kanssa, sillä kirjoittajat käyttävät erilaisia lähteitä, kuten päiväkirjoja, perheen sodanaikaisia muis- tiinpanoja, suvun muistitietoa sekä julkaistuja sotahistorioita hen- kilökohtaisen evakkomatkakertomuksen rakennukseen. Tyypillis- tä näille menneisyyden keskittyville kertomuksille on muistelua, muistia ja muistelukerrontaa arvioiva metakerronta. Menneisyy- den esittäminen totena ja dokumentoitujen faktatietojen pohjalta on tutkimusaineistoni valossa tyypillisempää mies- kuin naiskir- joittajille. Naiskirjoittajat tekevät näin myös, mutta miesten kirjoj- tuksissa se on tavallisemmin dominoivana strategiana.

Seuraavaksi käsittelen kahden esimerkkikirjoittajan, Uudenkir- kon Aapon (s. 1930) ja Viipurin Oskarin (s. 1929) vastausten pohjal- ta tämänkaltaista kerronnassa konstruoitua suhdetta menneisyy- den ja kirjoitushetken välillä. Molemmissa kirjoituksissa pyrkimys esittää menneisyys tosina tapahtumina dominoi vastausta ja sen tyyliä. Uudenkirkon Aapon evakkomatkakertomus alkaa sodan alun kuvausta orientoivalla koulunkäyntitilanteen ja sotaa edeltä- vän elämänmenon selostuksella:

Minä kävin silloin koulua Kaukijärvellä sinne oli meiltä matkaa 4.5 km. Tätä koulua kutsuttiin Kelolan kansakouluksi. Koulupäiviä oli- vat kaikki kuusi arkipäivää, vapaata olivat ainoastaan Sunnuntait. Sellaista oli silloin ennen toista maailman-sotaa. Vaikka nyt tuntuu- kin siltä että vapaa-ajat olivat melkein olemattomia, mutta kansa oli siihen aikaan sillä tavalla aikaansa mukautuva, että ei osattu vaatia mukavuuksia vapaana olemisen muodossa. Ajat olivat nykyajasta katsoen jopa ankeita, mutta siltikin Ihmiset olivat sen aikaiseen elä- mään, ymmärtääkseni tyytyväisiä. (Tällaisen kuvan olin mielestäni saanut.) (LEM, 206.)

Kirjoittaja kertoo perusasioita omasta koulunkäynnistään suhteuttaen niitä laajempaan kontekstiin. Retrospektiivisyys käy ilmi kirjoitushetken tasolta tapahtuvana menneisyyden pohdiskeluna, mutta myös omaa muistia ja menneisyyden käsittämistä koskevana metakommenttina. Kertoja muodostaa selkeän eron menneisyyden ja nykyisyyden välille. Metakomentoinnin näkökulma on evakkomatkakertomuksissa usein myös silminnäkijätodistajamainen ja rajattuihin yksityiskohtiin keskittynyt, mikä ilmenee myös Uudenkirkon Aapon evakkomatkakirjoituksen kohdalla:

Lunta satoi muistini mukaan jo silloin kun hevoskyydissä oltiin, mutta kun tässä linja-autossa olimme lumisade oli erittäin sakeaa. (Muistan sen erittäin tarkasti sillä olin suurimman osan matkasta siinä syvennyksessä joka on autossa, kun autoon nouseaan.) (LEM, 207.)

Kirjoitushetken ja kerrotun hetken välinen etäisyys on yhteydessä siihen, mistä kertomisesta on kirjoittajan näkökulmasta kyse. Menneisyyden ajan ja kirjoitushetken vuorovaikutus ja niiden välinen rajanveto ilmenee eri teksteissä hyvin erilaisilla tavoilla. Teksteissä, joissa retrospektiivinen kirjoittaminen luo voimakkaan ja selkeän eron tasojen välillä, luodaan objektiivista menneisyyden illuusiota. Kirjoitushetkessä tapahtuva kommentointi, joka keskittyy nimenomaan kerrotun menneisyyden tason faktoihin ja tapahtumiin on keino, jolla lukijaa vakuutetaan kerrotun menneisyyden totuudesta. Elizabeth Tonkin onkin nimennyt kertomusten minämuotoisen esittämisen silminnäkijäteknikaksi. (Tonkin 1992, 40–41.) Myös Alessandro Portelli on suullisen muistelukerronnan yhteydessä todennut, että niin fiktiossa kuin muistelussakin auktoriteettia luodaan rajoitetun näkökulman kautta, eikä niinkään kaikkitietävän, ylivoimaisen tai ulkopuolisen kerronnan keinoin. (Portelli 1997, 84.) Myös Ulla-Maija Peltonen ja Anne Heimo ovat Suomen 1918 sodan muistelun yhteydessä korostaneet, että oma-kohtaisuuteen vetoaminen on retorinen keino ja kerronnallinen strategia, jolla kertoja vakuuttaa kuulijaa kerrotun totuudesta. (Peltonen 1996, 102–103; Heimo 2010, 63–64.)

Joidenkin tapahtumiin ja faktatietoihin keskittyvien kirjoitusten kohdalla metakerronta käsittelee silminnäkijähavaintojen ja henkilökohtaisen näkökulman sijaan muistojen ja tietojen puuttumista. Toisen valitsemani esimerkivistauksen kirjoittaja Viipurin Oskari kokee ilmeisen tärkeäksi kertoa evakkomatkastaan niin kuin se

on tapahtunut. Hänen kirjoituksensa sisältää runsaasti tietoa sodan kulusta ja sotatilanteen vaikutuksesta Viipurissa. Kirjoituksen yleissävy on selostava, ja metakommentit ovat aikuisen näkökulmasta tapahtuvaa lapsen muistojen sekä faktatietojen (jotka kirjoittaja rinnastaa muistoihin) puuttumisen arviointia:

Ensimmäinen evakkomatkanani alkoi syys-lokakuun vaihteessa 1939 – päivämäärää en muista. [...] En muista vastustaneeni matkaa, sillä siihen aikaan lapset tyytyivät vanhempien tahtoon. [...] Pääsimme palaamaan kotiin kauniiseen syksyiseen Viipuriin – en tietenkään muista päivämäärää. [...] Emme me mukulat ymmärtäneet tilanteen vakavuutta, kun vanhemmat vaikka ehkä olivatkin jännittyneitä eivät meille pelkojaan paljastaneet. kun päiväkirjoja ei täytetty, eikä vanhempien ja muiden sukulaisten kanssa keskusteltu sen ajan tapahtumista, en muista olivatko koulut toiminnassa enää syys-lokuussa. Arkistoista voisi tietoja saadaakin, mutta ne eivät olisi vaikuttaneet reissuihini. (LEM, 334.)

Esimerkissä Viipurin Oskari rinnastaa muistojen puuttumisen tietojen puuttumiseen. Samaan tapaan kuin tarkka yksityiskohden, silminnäkijähavaintojen, muistojen ja faktatietojen nimeäminen, myös olemattomiin muistoihin liittyvien metakerronnallisten kommenttien retorinen funktio on vakuuttaa lukijaa kerrotun totuudesta. Myös erilaisten puuttuvien lähteiden maininta liittyy pohjimmiltaan vakuuttamiseen. Sen sijaan että kirjoittaja sepittäisi puuttuvia muistoja, hän korostaa muistikuvien fragmentaarisuutta ja puutteellisuutta ja siten vakuuttaa lukijaa sitoumuksestaan kertoa omia ja tosia muistojaan. Yksityiskohtien nimeämisellä kirjoittaja vakuuttaa kerrottujen menneisyyden tapahtumien totuudellisuudesta, kun taas muistikuvien ja tietojen puuttumisen käsittelyllä kirjoittaja vakuuttaa halustaan ja tarkoituksestaan kertoa menneisyydestä vilpittömän totuuden. Myös kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen minän – lapsen ja aikuisen tai kerrotun ja kertovan minän – erillisyyden korostaminen luo objektiivisen vaikutelman kirjoittajasta ja tämän vilpittömyydestä. Kyse on eräänlaisesta lähdekritiikistä. Tämänkaltaisen intentio liittyy selkeästi historiankirjoituksen tai historian diskurssin, jossa menneisyys nähdään historiana eli tosiasiallisina tapahtumina, joista on mahdollista kertoa totuus. Näkemyksessä historiaa ei nähdä tulkinnallisena kertomuksena valikoiduista menneisyyden tapahtumista, joka voitaisiin kertoa lukemattomilla tavoilla, vaan ontologisena entiteettinä. Historia on yhtä kuin menneisyyden tapahtumat, joihin ei itsessään sisälly tulkinnanvaraisuutta. Ainoa

epävarmuus liittyy muistin kapasiteettiin ja haluun painaa asioita mieleen.

Kirjoituksen lopun arvioivassa osiossa Viipurin Oskari selittää muistamattomuuttaan vaikenemisella ja menneisyyden minän halettomuudella kuunnella. Tällä hän alleviivaa muistamisen sekä muistojen välittämisen ja tallentamisen tärkeyttä, mikä jälleen kerran liittyy lukijan vakuuttamiseen kirjoittajan pyrkimyksestä kertoa totuus. Kirjoittaja on huolissaan menneisyyden aikojen ja sodanajan kärsineiden siirtokarjalaisten kokemusten tallentumisesta, sillä niiden tärkeys voi unohtua:

Matkani alkuosan kirjoitin muistini mukaan tarkemmin, kuin pelkkä reittiselostus vaatisi. Suurelle joukolle evakoista, niin aikuisille kuin lapsille ja lapsenlapsille keskinäiset kertomiset, muistelut ja kirjoitelmat jäivät historian hämäämään. Useaan kertaan toistetut lauseet, niistä asioista ei saanut puhua, eikä puhuttu, ovat tosiakin. Kuitenkin sodanajoista kärsineet siirtokarjalaiset kertoivat kokemuksistaan ja muistelivat entisiä aikoja, mutta kuka kuunteli? Kuuntelin huonosti. Luotin omaan muistiini. (LEM, 339.)

Kuvauksesta välittyä myös katuva sävy. Retrospektiivinen kerrota, jossa menneen ja nykyisen välillä on selkeä ero, mahdollistaa kirjoittajan itsearvioinnin ja siten ilmentää myös refleksiivistä kerrontastrategiaa. Kirjoittaja pohtii toimintaansa jälkikäteen ja toivoo toimineensa toisin. Retrospektiivisessä kerronnassa kerrotun menneisyyden tasolle sijoittuu mennyt minä, joka ei kuunnellut siirtokarjalaisten kokemuksia, ja kirjoitushetken tasolle sijoittuu nykyinen minä, joka tahtoisii kertoa sodan ajasta kuitenkin muistamatta sitä. Retrospektiivinen itserefleksio on muistelukirjoitusten tyypillinen piirre, jolla on useita eri funktioita. Kyseisen kirjoittajan kohdalla refleksio selittyy ensisijaisesti halulla kertoa totuudellisesti menneisyydestä ja pyrkimyksellä muistaa oikealla tavalla. Muita retrospektiivisen reflektion tarkoituksia ovat identiteetin, elämän kokemisen tavan ja ajallisen muutoksen pohtiminen. Muisteltaessa omaa elämää retrospektiivinen itserefleksio mahdollistuu, kun aikaväli muisteltavan tapahtuman ja kerrontahetken välillä kasvaa. Lähimenneisyyteen ajoittuvista tapahtumista kerrottaessa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken minän erottaminen ei ole yhtä luontevaa. (Vrt. Pöysä 2009, 331–332.)

Viipurin Oskari selittää lopun metakerronnallisessa arvioinnissa sekä kertomuksen selostavaa tyyliä että omaa asemaansa toimijana:

En kertomukseni sisällä juurikaan purkanut tuntojani. Vaikuttaa kuin olisin ollut tunnoton ja ettei sota kosketanut minua millään tavalla. Otin asiat sellaisenaan jo pienestä pitäen. En saanut trauma-ja, en ole nähnyt painajaisia. Kuljimme perheenä ja kuljin mukana tekemässä omaa osuuttani. Mainitsin tarinani alussa etten tuntenut pelkoja, enkä vihaa, ehkä uteliaisuutta kaikkea tapahtuvaa kohtaan. Iloitsin saksalaisten voittoisasta sodankäynnistä ja omien joukkojemme saavutuksista. Näin sotavankeja työssään. Annoin tupakkaa hiilisäkkejä kantavalle suikkapäiselle vangille, kun kävin hakemassa varikolta autoomme hiiltä. (LEM, 339.)

Refleksiivistä kerrontastrategiaa ilmentävässä kommentissa Viipurin Oskari arvioi omaa rooliaan suhteessa evakkomatkaan kahdella aikatasolla, sekä evakkomatkan kertojana että sen kokijana. Hän kokee aiheelliseksi selittää sitä, miksi ei käsitelty kertomuksessa enemmän tunteitaan. Kirjoittajalla vaikuttaa olevan mielikuvataietynlaisesta lapsen sotakokemuksen esittämisen hallitsevasta kertomuksesta, johon hänen oma kertomuksensa ei ongelmitta sovi. Selittämällä kertomuksen tunnekuvauksen vähyyttä kirjoittaja implisiittisesti viittaa siihen, että oikeanlaisten lasten sotakokemusten tulisi sisältää pelkoja, traumaa ja vihaa. Oma kokemus on kuitenkin erilainen, minkä vuoksi kertoja tuntee velvollisuutta selittää tunnekuvauksen puuttumista. Vaikka oma kokemus on ”valmis” eli itselle selkiytynyt, siitä kertominen edellyttää selitystä koska se ei ole hallitsevan kertomuksen mukainen, vaan pikemminkin vastakertomus. (Ks. Talbot & Bibace & Bokhour & Bamberg 1996; Hänninen 1999; Andrews 2004a; Andrews 2004b; Bamberg 2004; Jones 2004; Throsby 2004; Shuman 2005, 12; Bamberg & Georgakopoulou 2008.) Selitys ilmentää dialogia jonkinlaisen diskursusin, lukijatahon sekä kulttuurisen hallitsevan kertomuksen kanssa ja viittaa epäsuorasti myös evakkomatkasta ja evakkojen kokemuksesta kertovaan yhteisöön. Edellisen esimerkin tapauksessa kirjoittaja voi kokea selittämisen tarpeelliseksi myös kirjoituksen totuusarvon näkökulmasta. Tällöin kyse on pikemminkin lähdekritiikistä kuin sisäisen kokemuksen pohdinnasta. Vaikka tekstistä välittyy kirjoittajan käsitys historian tapahtumista objektiivisena kokonaisuutena, joka periaatteessa olisi kerrottavissa ”oikealla” tavalla, muistin epävarmuus, omien näkökantojen muuttuminen elämän aikana sekä ”kollektiivisesta” tai vallitsevasta kertomuksesta poikkeava kokemus tekee menneisyyden muistelun ongelmalliseksi. Viipurin Oskari tietää mitä muistaa, mutta hän tietää myös mitä ei muista ja mitä muistaa eri tavalla.

Muistoissa pitäytyminen

Muistelukerronnassa on aina jollain tapaa läsnä kysymys muiston autenttisuudesta. Tämä kysymys on niin oleellinen, että kanta siihen määrittää paljolti sitä, minkälaiseksi itse kertomus ja kerronta muodostuvat. Suhtautuminen muistojen autenttisuuden kysymykseen värittää paljolti myös muistoihin, muistelukerrontaan ja menneisyyden tulkintoihin kytkeytyvää tieteellistä keskustelua. Virallisiin (kirjallisiin) dokumentteihin pohjautuvan historian tutkimuksen näkökulmasta henkilökohtaisiin muistoihin pohjautuva kerronta on lähdeaineistona jossain määrin ongelmallista. Se että muistot ja muistelukerronta käsittelevät menneisyyttä subjektiivisesti ja tulkinnallisesti, tekeekin niistä haasteellisen tai kenties soveltumattoman tutkimusaineiston tietynlaisten tutkimuskysymysten ratkomiseen. Jos tutkimuksen lähtökohtana on ajatus siitä, että tutkijan on mahdollista rekonstruoida lähteiden pohjalta menneisyys eräänlaisena autenttisena ja totuudenmukaisena kuvana, muistot ovatkin subjektiivisuudessaan väistämättä epäautenttisia. Muistitietotutkimuksessa (*oral history research*) taas muistot ja muistelukerronta nähdään nimenomaan subjektiivisuutensa vuoksi autenttisina. Tällöin muistelukerronta on lähtökohtaisesti henkilökohtaista ja sisältää monia ajallisia kerroksia, eikä muistitietotutkija voi muisteluaineistojen pohjalta esittää niinkään kuvaa autenttisesta jonkinlaisesta menneisyydestä vaan pikemminkin kuvan erilaisista menneisyyttä koskevien tulkintojen prosesseista, jotka liittyvät yhteisön ja yksilön identiteetteihin ja joihin sisältyvät niin sosiaaliset, yhteiskunnalliset ja poliittiset kuin diakroniset ja synkronisetkin ulottuvuudet.

Muiston autenttisuuden kysymykset paikantuvat menneisyyden ja nykyisyyden suhteen ontologiaan, siihen mikä on menneisyyden ja historian olemus nykyisyydessä, tarkemmin sanottuna, missä määrin ne ovat olemassa ilman nykyisyyden tulkinnallista suodatinta. Muiston lisäksi myös se, millä tavalla menneisyydestä ja historiasta kerrotaan, vaikuttaa siihen, kuinka autenttiseksi tai todeksi menneisyyden esitys koetaan. Erilaiset kerronnalliset mallit ovat kulttuurisia, määrittäytyvät sosiaalisesti ja kytkeytyvät myös esitystapaan (Tonkin 1990, 25). Esimerkiksi länsimaissa katsotaan, että historia ja historiallinen muisti järjestää todellisia tapahtumia kronologisesti ja kirjoitetussa muodossa, kun taas myytti ja myytin muisti käsittelee fantastista menneisyyttä assosiatiivisesti ja suullisesti (Hastrup 1987). Suhtautuminen muiston autentti-

suuteen menneisyyden tulkintana erottaa myös tutkimusaloja toisistaan. Syy siihen, miksi muiston autenttisuuden kysymykset ovat olennaisia oman tutkimukseni kannalta, on se että muiston autenttisuuden kysymykset eivät rajaudu yksinomaan menneisyyttä tarkastelevien tutkimusalojen piiriin tutkimussuuntauksia toisistaan erottaviksi kysymyksiksi. Tämän lisäksi ja ennen kaikkea ne koskettavat ja kiinnostavat myös muistelijointa ja muistelukirjoitusten kirjoittajia. Sitä kuinka tosia muistot ovat, käsitellään runsaasti evakkomatkakirjoitusaineistossa. Kirjoittajat tuovat esiin näkemyksiään muistojensa laadusta sekä epäsuorasti että suoraan. Monista kirjoituksista välittyikin kirjoittajan sitoutuminen muistelukertomukseen, joka pohjautuu joko käsitykseen muistoista autenttisen menneisyyden kuvina tai vaihtoehtoisesti käsitykseen muistoista eletyn elämän muokkaamina menneisyyden tulkintoina. Muiston ja menneisyyden suhteeseen, kuten ylipäänsä kaikkiin menneisyyden esityksiin, kytkeytyy myös vallan aspekteja. Valtakeskustelut liittyvät siihen, miten auktoriteetti kertoo menneisyydestä määrittyy. Toisin sanoen siihen, millä perusteilla ja millä tavalla tosi menneisyys esitetään, kuka sen saa tehdä, ja miten kertojan auktoriteetti kertoo menneisyydestä kulloinkin määrittyy.

Yksi evakkomatkakirjoituksissa toistuva kerronnallinen esitystapa, jonka kytkeytyy muistojen ja muistelukerronnan autenttisuuden kysymykseen, on muistoissa pitäytyminen. Muistoissa pitäytyminen tarkoittaa sitä, että kirjoituksessa ei pyritä luomaan eheää ajallista ja kausaalista jatkumoa erillisten menneisyyden tapahtumien ja hetkien välille. Tällöin muistot ja menneisyyden hetket voidaan esittää hyvinkin irrallisina toistensa suhteen. Menneisyyden tapahtumat kuvataan pikemminkin yksittäisinä, rinnakkaisina ja erillisinä suhteessa toisiinsa kuin syy-seuraussuhteen yhdistäminä. Kiinnostavaa on, että muistoissa pitäytyminen edustaa varsin usein totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa, jossa korostuneena on kirjoittajan intentio kertoa tosiasioita totuudellisesti. Muistoissa pitäytyminen ei kuitenkaan välttämättä merkitse kronologisuutta, eikä kertomuksessa esitettyjen tapahtumien yhteys ole kausaalinen. Tämän vuoksi kirjoittaja, joka on sitoutunut noudattamaan todellisia muistojaan ja siten sitoutunut totuus- ja historiaorientoituneeseen kerrontastrategiaan, ei suinkaan välttämättä ole sitoutunut noudattamaan historiankuvauksen mallia siitä, miten todellista menneisyyttä esitetään. Muistoissa pitäytymisen periaatetta noudattavassa kertomisessa on kyse pyrkimyk-

sestä konstruoida ja välittää autenttinen menneisyyden kokemus tai muisto. Kirjoittajat mieltävät, että kausaliteettien rakentaminen ei liity varsinaisesti muisteluun eikä perustu muistoihin tai kokeemukseen, vaan on jälkikäteen suoritettua toimintaa. Muistoissa pitäytymisen todellisuus ei ole vastakkainen tai vaihtoehtoinen ajatukselle historian tai historiankuvauksen todellisuudesta, vaan pikemminkin rinnakkainen.

Kuten sanottua, todellisia menneisyyksiä ja todenmukaisuuden periaatteeseen sitoutuneita tapoja esittää menneisyyttä on monenlaisia. Ihmisten käytössä ne kytkeytyvät myös erilaisiin retorisiin intentioihin. Joidenkin kirjoittajien tapauksessa muistoissa pitäytyminen on keino, jolla kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken erillisyyttä ja ajallista välimatkaa voidaan häivyttää. Tämänkaltaisen kerronta ilmentää kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Seuraavaksi käsittelen tarkemmin muistoissa pitäytymisen merkityksiä analysoimalla Uudenkirkon Toinin (s. 1936) evakkomatkakirjoitusta. Olen valinnut kyseisen kirjoituksen tarkemman analyysin kohteeksi sen vuoksi, että se on kiinnostava esimerkki menneisyyden esittämisen latautuneisuudesta ja muistelun retoriikasta. Uudenkirkon Toinin kirjoitus näyttää, kuinka muistoissa pitäytymisen periaatteen retorisenä funktiona voi totuudellisesti kertomisen intention ohella olla tietynlaisen menneisyyden tulkinnan kyseenalaistaminen. Kirjoitus alkaa metakerronnallisella lauseella, joka alleviivaa kerrottujen tapahtumien järjestämisperiaatteen suhteellisuutta, ja joka voidaan tulkita kertomuksen keskeiseksi lukuohjeeksi ja merkitysten avaimeksi: "Kirjoitan näitä muistoja siinä järjestyksessä kuin ne ovat mieleen jääneet". (LEM, 383.) Aloituseläke ilmoittaa, että kertomus koostuu subjektiivisesti järjestyneestä muistojen kokoelmasta, joka ei ole välttämättä identtinen menneisyyden tapahtumien kulun kanssa. Sitä ei ole myöskään tehty yhtenäiseksi ja loogiseksi kirjoitushetken tai koherentin kertomuksen rakentamisen näkökulmasta. Aloituskappale viittaa kauttaaltaan tulevan kirjoituksen laatuun ja ohjaa lukijan tulkintaa tiettyyn suuntaan:

Olin kolmevuotias kun ensi kerran tuli lähtö Inosta. [...] Itse lähtö-
rytääkkää en muista, mutta jo matkan varrelta on muistikuvia. (LEM,
383.)

Kirjoittaja korostaa nuorta ikäänsä ja muistojen järjestyksen sattumanvaraisuutta, mutta myös sitä ettei hän pyri rekonstruoii-

maan evakkomatkan kertomusta vaihtoehtoisten lähteiden pohjalta vaan tyytyy muistoihin. Uudenkirkon Toinin kirjoituksessa tiettyihin paikkoihin kytkeytyy assosiativisia ja monia aikatasoja yhdistäviä poikkeamia evakkomatkan ajasta eli kolmiulotteisia pullistumia kronologiassa, mutta kertomuksen pääjuoni etenee lineaarisesti. Verrattain lineaarisesta juonesta huolimatta kertoja ei rakenna tapahtumien välille kausaalisuhdetta eikä esitä niistä jälkikäteisarvioita. Juonen muodostavat tapahtumat vaikuttavat satunnaisilta, sillä ajan kulumista eli evakkomatkan kestoa tai sen tapahtumien keskinäistä ajallista suhdetta ei ole eksplikoitu. Tämänkaltaisen kerronnan aukkoisuus näkyy esimerkiksi siten, että ajan kulumista ilmaistaan viitteellisillä ajallisilla määreillä: "Matkaa tehtiin kunnes tulimme Kiikkaan" (LEM, 383) tai tapahtumista siirrytään toisiin leikkauksenomaisesti: "Nyt olimme Nurmijärven Nukarissa" (LEM, 383). Muistoissa pitäytymisen lisäksi kyseiset keinot luovat välittömyyden vaikutelmaa kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden tasojen välille. Välittömyyden vaikutelma viestii siitä, että nykyhetkessäkin se mitä menneestä kerrotaan, pohjautuu autenttiseen menneisyyden kokemukseen tai muistoon.

Ajallisten määreiden ohella Uudenkirkon Toini ilmaisee ajan kulumista myös toisenlaisin keinoin ilmentämällä näkymättömästi kulunutta aikaa veljessä tapahtuneen muutoksen kautta:

Tuli taas se aika, että perhe oli yhdessä. Äiti haki meidät Vihdistä Hartolaan. Heinolassa oli Martti meitä vastassa. Äiti esitteli meidät: Tässä on Martti-veli. En olisi tuntenut häntä. Mielestäni hän oli iso mies puberteettifinninaamainen, ihan outo ja piti olla veli. (LEM, 385.)

Kertomuksen aukkoisuuden sekä kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen epäselvän suhteen myötä kerronnan retrospektiivisyys ei ole ilmiselvää. Selvää ei ole, milloin kirjoittaja asettuu ensisijassa kirjoitushetkeen kertovaksi minäksi tai evakkomatkan aikaan kerrotuksi minäksi. Myös fokalisoija vaihtelee kirjoittajan ja evakkolapsen välillä. Kielessä tasojen limittyminen ilmenee yksinkertaisimmin aikamuotojen epäselvyytenä, josta ilmaus "Nyt olimme", on yksi esimerkki. Yksi vaihtoehto on tulkita kertomus eräänlaiseksi kirjoittajan heittäytymiseksi kokemukseen, jolloin menneisyydestä kertomisen ilmeiset konventiot kuten mennyt aikamuoto ikään kuin katoaisivat kokemuksen välittämisen tieltä. Kuitenkin, koska tutkimukseni paikantuu pikemminkin

tekstin tulkinnan tasolle, katson että esimerkinkaltainen aukkoisuus ja kerrotun ja kertovan minän eron häivyttäminen ja retrospektiivisyyden epäselvyydellä leikkittely ovat kerronnan performatiivisia keinoja, jotka ilmentävät fiktionaalisuuden retoriikkaa ja kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Ne ensinnäkin mahdollistavat menneisyyden tapahtumien ja menneisyyden lapsen kokemuksen tuomisen lähemmäksi lukijaa ja myös lähemmäksi kirjoittajaa. Ne luovat yhteyden aikatasojen välillä. (Kaarlenkaski 2010, 376–377; Pöysä 2006a, 165–166; Pöysä 2006b, 230–231; vrt. Armstrong 2004, 53.) Toiseksi Uudenkirkon Toinin ratkaisut korostavat lapsen näkökulmaa ja luovat sen tekstin tasolla. Tekstuaalisella tasolla lapseus konstruoidaan Uudenkirkon Toinin kirjoituksessa aukkoisuuden avulla.

Aukkoinen teksti merkitsee epäsuorasti myös sitä, että kirjoittajalla on paljon enemmän tietoa ja näkemystä asiasta kuin mitä hän kertomuksessa antaa ymmärtää. Tämä antaa kirjoittajalle mahdollisuuksia kertojana. Häivyttämällä retrospektiivistä arvioivaa otetta, kirjoittajan on mahdollista häivyttää osuuttaan sanotusta mutta silti tehdä voimakkaita kannanottoja, jotka pohjautuvat muistojen noudattamisen periaatteesta johtuen menneisyydelle eivätkä näin ole yksinomaan jälkikäteisiä tulkintoja siitä. Uudenkirkon Toinin ”piilotetut” kannanotot ovat luettavissa etenkin Karjalaan paluun kuvauksen yhteydessä. Kirjoittaja välttää suoraan ilmaisemasta omaa kantaansa sotatoimialueelle paluuseen, minkä sijasta hän sanoo: ”Kesäkuussa -42 läksimme äidin kanssa ”kotiin”. Se tuntui jotenkin niin juhlalliselta sellainen matka” (LEM, 384). Koti-sanan sijoittaminen lainausmerkkeihin kyseenalaistaa paikan merkityksen kertojan kotina, mutta samaan aikaan ilmaisee äidin paikalle antamaa merkitystä kotina. Jälkimmäinen lause ilmaisee, että kirjoittajan suhtautuminen ”kotiin” paluuseen juontuu pikemminkin aikuisten kertomuksista ja kodin ikävöinnistä kuin omista kodin muistoista ja kaipuusta sinne. Implisiittisesti lause kielii kirjoittajan kokemuksen sopimattomuudesta ja vieraudesta suhteessa tilanteen yleiseen tulkintaan, hallitsevaan kertomukseen, minkä kirjoittaja toteaa pian myös suoraan: ”tämäkin oli minulle aivan uutta ja outoa niin kuin evakkotalotkin ympäri Suomea” (LEM, 384). Oikea koti, josta kirjoittajalla ei ole muistoja ja muistettuja kokemuksia, vertautuu kuvauksessa evakkotaloihin, ja se että oma vierauteen paikantuva kokemus ”kodista” kerrotaan lukijalle juhlallisten odotusten jälkeen, viestii pettymyksestä.

Karjalaan paluun kuvauksessa Uudenkirkon Toini positioituu naiivin tietämättömäksi tapahtumien suhteen, mikä luo välittömyyden vaikutelmaa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen välille. Vaikka Uudenkirkon Toinin teksti on rakenteen tasolla retrospektiivistä eli menneisyydestä kirjoitetaan imperfektissä ja sitä kommentoidaan kirjoitushetken aikatasosta käsin, puuttuu kerronnasta mennyttä arvioiva ja tapahtumien syitä selittävä ote. Nykyhetkinen kirjoittaja viittaa implisiittisesti Karjalaan paluun vaarallisuuteen kertomalla jännittävistä leikeistä sekä vaaran ja kuoleman arkipäiväisyydestä Karjalassa. Kuvauksessa vaihtelevat kerrotun menneisyyden tason hyvin arkisten asioiden kuvaukset sekä kirjoitushetken tasolta tapahtuva niiden päivittely, mikä ilmentää ”muistojenmukaisuuden” periaatetta ja kausaalisesti heiveröistä kerrontaa:

Mutta sieltä Vammesiin ojan ruohikosta löytyi Venäläisiä puulusi-koita. Ei parempia leluja voinut toivoa. Nyt ajattelee – kuka on syönyt niillä ja missä syöjät ovat?! Perunamaa oli Rämpsalässä äijän nimeämällä paikalla. Se oli radan eteläpuolella ja oli sotatoimialuetta; luvan kanssa sai viljellä! Siellä minä Hannu ja äijä loimme potaattia. Äijä kuokki ja me leikimme. – Tuli talvi; kevätlumet kannattivat, oli hauska juosta hangella. (LEM, 384.)

Elämä Karjalassa saa kuvauksessa lopulta hyvin absurdin ja raa’an sävyn:

Äiti oli keittänyt pääsiäismunia; olimme käymässä syömään, kun ensimmäinen ammus tuli. Isä oli tehnyt maahan kuopan ja sinne laverit, että siellä pystyi nukkumaankin. Olimme kuopassa monta yötä ja monta kertaa sen talven aikana. Pommikoneet tiputtelivat lastejaan. Kysyä on pitänyt monta kertaa, miksi me olimme siellä? Vanhukset, lapset, naiset, sotilaat, eläimet! Kotipaikkarakkausko, evakkomatkat – nekö siinä olivat takana?! (LEM, 384.)

Kerronta on tapahtumakeskeistä ja kirjoittaja esittää mielipiteensä Karjalassa olon järjettömyydestä ja vaarallisuudesta kysymysten muodossa, ei suorina argumentteina, mikä liittyy kertomuksen luonteeseen vastakertomuksena. Arkisten ja sotaan liittyvien järkevien tapahtumien sekä nykyhetkisen päivittelyn vuorottelu korostaa edelleen muistoissa pitäytymistä. Vaikka menneisyyden tapahtumat saavat erilaisia merkityksiä nykypäivästä käsin, esittää ne tämän lisäksi menneisyyden lapsen ”autenttisesta” näkökulmasta. Esittämällä muiston ja nykyarvion erillisinä ja rinnakkaisina kirjoittaja asettuu eräänlaiselle raja-alueelle – kirjoitushetken

ja kerrotun menneisyyden tasojen suhteen epäselvään asemaan. Fokalisoijana on häilyvästi evakkolapsi ja kirjoittaja. Kerronta on menneen ajan aikamuodossa ja muistelevaa, mutta enimmäkseen siitä puuttuu retrospektiivinen tapahtumien ja kokemusten arviointi, tai vaihtoehtoisesti se on esitetty suorilla kysymyksillä tai kirjallisen prosodian keinoin huutomerkein. Se että asumisesta jo kertaalleen luovutetuilla alueilla Karjalassa jatkosodan aikana kerrotaan näinkin negatiiviseen sävyyn, on poikkeuksellista Lasten evakkomatkat -keruun aineistossa. Tavallisempaa on korostaa kotiin paluun hyviä puolia sodasta ja vaarasta huolimatta. Monet kirjoittajat kertovat jatkosodan aikaisen Karjalan niukoista ja vaarallisista olosuhteista, asuinrakennusten puuttumisesta ja eläinten asumuksissa asumisesta, elämästä maahan jääneiden ylivuotisten perunoiden varassa nälässä ja puutostiloissa, taikka konkreettisesti kuolemanvaarasta sodassa maahan jääneiden räjähtämättömien miinojen ja kranaattien läheisyydessä. Karuista olosuhteista huolimatta elämä takaisin saadussa Karjalassa kuvataan kirjoituksissa tyypillisesti autuaaksi idylliksi, jossa vallitsee mahdollisuuksien suhteen rajaton luonnontila. Jopa maan yli pyyhkäisseen sodan jälkeensä jättämät merkit ja vaarat, ruumiit ja aseet, kuvataan tavallisemmin jännittäviksi ja lasten seikkailut mahdollistaviksi, eikä niinkään vaarallisiksi ja pelottaviksi.

Uudenkirkon Toinin evakkomatkakirjoituksen metakerronnallinen aloituslause "Kirjoitan näitä muistoja siinä järjestyksessä kuin ne ovat mieleen jääneet" ilmaisee "objektiivisen" tai "oikean" muistelukerronnan ongelmaa. Myöhemmin tekstissään kirjoittaja kuvaa tätä samaa muistamisen, kertomisen ja menneisyyden tapahtumien perimmäistä erillisyyttä metaforisella ilmaisulla "muistojen matka". Näillä ilmaisuilla kirjoittaja samaan aikaan implikoi, että muistojen erottelu muusta jälkikäteisestä tiedosta on mahdotonta ja ilmoittaa valinneensa kertomuksessaan muistojen noudattamisen. Kirjoittaja ei kuitenkaan täysin pitäydy valitsemassaan muistojen noudattamisen strategiassa, vaan viittaa jatkuvasti myös jälkikäteiseen tietoon ja toisten muistoihin. Tätä ristiriitaa – halua toisaalta noudattaa muistoja ja pitäytyä niissä, ja toisaalta myös mahdolltomuutta erotella muistoja jälkikäteen omaksutusta tiedosta – voidaan pitää tyypillisenä muistelukirjoitusten piirteenä. Kysymys muistojen ongelmallisuudesta toistuu evakkomatkakirjoituksissa usein (esim. LEM, 406) ja ne ovat myös intertekstuaalisia viitteitä esimerkiksi Eeva Kilven muistelmate-

oksiin (Kilpi 2012 [1989, 1990, 1993]; 2001), joissa hän pohdiskelee muistojen ajan ja reaalisen ajan suhteen dilemmaa sekä kysymystä muistojen alkuperästä.

Toteamukset subjektiivisten muistojen noudattamisesta selittävät muistelevaa tekstiä ja kirjoittajan intentiota. Ne ovat lukijaa valmistavia aloitusformuloita, eivät absoluuttisia tai täydellisinä edes mahdollisia valintoja. Muistelukerronta on vuoropuhelua ja tasapainottelua omakohtaisten ja jaettujen menneisyyden tulkintojen välillä. Tämä prosessi on läpeensä indeksinen, ja refleksiiviset eli omakohtaiset muistot viittaavat aina laajempaan kontekstiin ja muovautuvat suhteessa siihen muuttaen samalla myös kontekstia. Muistelukirjoittaminen kuten muukaan kielenkäyttö ei kuitenkaan ole mekaanisesti alisteinen tälle prosessille. Vaikka omakohtaisia ja jaettuja muistoja sekä jälkikäteen omaksuttuja käsityksiä olisi vaikea tosiasiallisesti erotella toisistaan, on kertojien mahdollista muistelukerronnassa eritellä toisistaan tapahtumien ontologinen todellisuus, yhteisöllinen tulkinta sekä niiden kokemuksellisen todellisuus eli yksilöllinen tulkinta. Ja mikä tärkeintä, kirjoittajien on mahdollista operoida näillä muistelun ulottuvuuksilla ja siten muodostaa erilaisia tulkintoja ja kannanottoja esimerkiksi lapsievakkojen evakkomatkakokemuksista. Esimerkiksi Uudenkirkon Toinin kerronnalliset ratkaisut liittyvät hallitsevaan kertomuksen dynamiikkaan. Muistoissa pitäytyminen mahdollistaa hänelle Karjalan ihanuuden kertomusta monipuolistavan näkökulman ja tarjoaa sille retoriset perusteet ja auktoriteetin. Se että Karjalaan paluu ei ollut evakkolapselle yksinomaan odotettu ja ihana toiveiden täyttymys, implikoi myös sitä, että evakkolapsen muistamisen ytimessä Karjalan kaipuun ja kodin menetyksen surun kanssa voi olla yhtä lailla sodan läheisyydestä ja sotatoimialueella asumisesta johtuva turvattomuuden ja pelon kokemus, tai ristiriita omien kokemusten ja vanhempien Karjalaa kaihoavien puheiden kanssa. Pelon kokemuksia käsitelläänkin toistuvasti lentokoneisiin ja pommituksiin liittyvien muistojen ja niistä juontuvien traumojen purkamisen yhteydessä. Kultaisen Karjalan hallitsevan kertomuksen olemuksesta kielii myös se, että kuvaukset lentokoneista ja pommituksista johtuvista peloista sijoittuvat yleisesti evakkomatkalle tai hetkelle, jolloin evakuointi lähestyy. Pelko ja vaara kuvataan usein Karjalan paikasta ulkopuoliseksi tai sen ulkopuolelta tulevaksi tunkeutujaksi, eikä paikassa läsnä olevaa kuoleman vaaraa esitetä vaaraksi. Nämä muistelukerrontaan sisältyvät mekanismit

ovat arvolutautuneita, ilmaisevat neuvotteluja suhteessa hallitsevaan kertomukseen sekä ovat osa sen muovautumisen dynamiikkaa. (Ks. s. 246–362.)

5. Muistelun performatiivisuus

Evakkomatkakirjoituksissa menneisyyden ja nykyisyyden välisen eron työstäminen liittyy siihen, miten menneisyys tuodaan läsnä olevaksi nykyaikaan. Menneisyyden herättämisellä kirjoittamisen ajankohdassa on monenlaisia funktioita. Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa menneisyyden herättäminen tapahtuu poeettisten keinojen, kuten historiallisen preesensin ja murteen käytön avulla. Historiallinen eli dramaattinen preesens tarkoittaa preesensin käyttöä kirjoitettaessa menneisyyden tapahtumista. Tällöin syntyy vaikutelma siitä, että kertoja selostaa menneisyyden tapahtumaa silminnäkijänä, jolloin kirjoitettu tilanne dramatisoituu. Historiallista preesensia voidaan kutsua myös samanaikaiseksi kerronnaksi. Tarkastelen tässä luvussa sitä, miten historiallista preesensia ja murretta käytetään evakkomatkakirjoituksissa ehjien fiktionaalisten maailmojen ja lapsen todellisuuden luomiseen eli menneisyyden herättämiseen kerronnassa. Esitän, että lapseuden poetiikka ilmentää evakkomatkakirjoituksissa muistelun performatiivisuutta, ja sellaisenaan se kantaa myös muistelun retoriseen funktioon kytkeytyviä merkityksiä.

Menneisyydestä kertominen preesensissä

Evakkomatkakirjoituksissa kerrotun menneisyyden ja kirjoitus hetken etäisyyttä häivytetään tyypillisesti preesensin käytöllä menneiden tapahtumien kuvailussa. Historiallinen preesens, murrekieli ja puherepliikkien esittäminen kerronnassa ilmentävät koodinvaihtoa. Koodinvaihtoa on pidetty ilmaisuuden ja kielenkäytön tulkintaa ohjaavana ja kielenkäyttöä kontekstualisoivana keinona (yleisesti koodinvaihdosta ja sen tutkimuksesta ks. esim. Gumperz 1977; Gumperz 1982; Kalliokoski 2009). Koodinvaihto voi osoittaa puhujan asenteen ja näkökulman muutosta (Goffman 1981), uudenlaisen kontekstin aktivoitumista (Myers-Scotton 1993). Koodinvaihdolla voi olla myös ideologinen ulottuvuus (Hill & Hill 1986), minkä lisäksi etenkin murre- ja yleiskielen välisellä koodinvaihdolla on havaittu olevan sosiaalinen funktio (Penfield & Ornstein-Galicia 1985, 14–15; Gumperz/Hernández-Chávez 1972; Blom & Gumperz 1972). Samanaikainen kerronta tai historiallinen pree-

sens⁶⁹ kerronnan keinona tunnetaan laajalla alueella, ja sillä on katsottu olevan aikakaudesta, kulttuurista, kielestä ja genrestä riippumaton universaali funktio. Historiallista preesensia käytetään niin puhe- kuin kirjallisessakin ilmaisussa, sekä kaunokirjallisuudessa, arkikeskusteluissa ja folkloressa. Historiallinen preesens, kuten kieliopilliset muodot yleisestikin, ovat monifunktioisia. Tämä merkitsee sitä, että historiallisella preesensillä on ensinnäkin indeksinen funktio eli se viittaa ja on suhteessa aina ilmaisutilanteeseensa. Toiseksi sillä on refleksiivinen funktio, eli se viittaa ilmaisijan käsitykseen kielestä ja itsestään sen käyttäjänä. Kolmanneksi historiallisella preesensillä on performatiivinen funktio, eli se luo aina myös kontekstia. Evakkomatkakertomusten kohdalla tämä voi tarkoittaa sitä, että historiallinen preesens suhteuttaa menneen tapahtumia kirjoitushetkeen, antaa menneisyyden tapahtumille merkityksiä suhteessa myöhempään aikaan. (Laitinen 1998, 83–85; Silverstein 1976, 1985, 1993.) Tämän lisäksi historiallinen preesens voidaan mieltää metanarratiivisena merkinä, joka viestii tekstistä ja sen tuottamisesta ja jolla merkitään tekstin tärkeitä kohtia. Se voi myös osoittaa tyypillistä tapausta tai toistuvaa tilannetta. Kielen-
tutkija Lea Laitinen mieltää historiallisen preesensin poeettiseksi teoksi, performatiiviksi, jonka merkitys on nimenomaan sen poikkeavuudessa. (Laitinen 1998, 95, 108–109.)

Narratologeille samanaikainen kerronta on ollut ongelmallinen ilmiö. Dorrit Cohnin mukaan kerronnan teoreetikot ovat sivuuttaneet ensimmäisen persoonan preesens-kerronnan ilmiön, sillä se ei ole sopinut ongelmitta narratologisiin normeihin, joiden mukaan vain menneistä tapahtumista on mahdollista kertoa. (Cohn 2006, 116–117.) Esimerkiksi Shlomith Rimmon-Kenan on todennut, että ”[j]ärki sanoo, että tapahtumat voidaan kertoa vasta, kun ne ovat tapahtuneet” (Rimmon-Kenan 1991, 114; vrt. Scholes 1980, 209–210; Fludernik 1996, 251; Cohn 2006, 116–118). Cohnin mukaan kerronnan tutkimuksessa periaatteesta, jonka mukaan kerronnassa tapahtumat välitetään menneessä aikamuodossa on kuitenkin poikettu historiallisen preesensin⁷⁰ kohdalla. Historiallisen preesensin funktio on nähty korostavana vaikutuksena, eli elävyyden ja historiallisuuden lisäämisenä. Historiallinen preesens on nähty ympäristöön mukautuvana tyylikeinona, eikä se ole vaikuttanut

69 Ilmiöstä on käytetty myös nimitystä historiallinen preesens, narratiivinen preesens ja kerrontapreesens. (Laitinen 1998, 83 alaviite 3.)

70 Cohn käyttää termiä historiallinen preesens.

narratologian peruskategorioihin ja käsitykseen siitä, että ensimmäisen persoonan kerronta on menneessä aikamuodossa. (Cohn 2006, 119–120.)⁷¹

Muistelukerronnassa mennyt aikamuoto on hallitseva, jolloin historiallinen preesens ilmentää koodinvaihtoa ja muutosta kertojan näkökulmassa. Se synnyttää illuusion kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden lähentymisestä, kerronnan samanaikaisuudesta kuvattujen tapahtumien kanssa. Se mistä kerrotaan, tapahtuu tekstissä yhtäaikaisesti kerronnan kanssa. Tällä illuusiolla on kahtalainen vaikutus. Ensinnä se luo kuvan kirjoittajan astumisesta sisään menneisyyden maailmaan, ja toiseksi se houkuttelee lukijan kerrotun tapahtuman todistajaksi. (Laitinen 1998, 83; Silverstein 1993, 143.) Itse käytän kerrotun menneisyyden aikatasolle sijoittuvasta preesenskerronnasta joko nimitystä historiallinen preesens tai samanaikainen kerronta, riippuen sen laajuudesta. Evakkomatkakirjoituksissa preesenskerrontaa ilmenee joko lyhyesti, väliaikaisina poikkeuksina muutoin imperfektiivisessä kertomuksessa eli historiallisena preesensinä, tai laajemmin, koko kirjoitusta leimaavana tyylikeinona eli samanaikaisena kerrontana. Samanaikainen kerronta toimii myös ilmiön yleisnimityksenä. Kirjoituksia, jotka etenisivät alusta loppuun johdonmukaisesti ja poikkeuksetta minämuotoisena preesenskerrontana, ei Lasten evakkomatkat-kertomusaineistossa kuitenkaan ole, minkä vuoksi esimerkkien erottelu historialliseksi preesensiksi ja samanaikaiseksi kerronnaksi on tulkinnanvaraista.

Evakkomatkakertomuksista löytyy myös kirjoitushetkeä käsittelevää preesenskerrontaa, jolloin fokalisoijana on kirjoittaja kirjoitushetkessä. Tällöin kirjoittaja kertoo esimerkiksi omasta nykyisestä elämästään tai arvioi menneisyyttä nykyisen näkökulmasta. Samanaikainen kerronta, jota käsittelen tässä yhteydessä, sijoittuu

71 Historiallisen preesensin lisäksi Cohn mainitsee, että tutkijat ovat ”hyväksyneet” preesens-muotoisen kerronnan myös sisäisessä monologiomaa-
nissa ja uutisraporteissa (Cohn 2006, 117). Cohn kuitenkin huomauttaa, että samanaikaisen kerronnan kuittaaminen merkitykseltään alistaiseksi ja väliaikaiseksi poikkeukseksi kerronnalle menneessä aikamuodossa ei ole riittävää, sillä modernistisessa kirjallisuudessa on yhä enemmän kertovia (ei monologisista) teoksia, jotka etenevät minämuotoisena preesensissä alusta loppuun (Cohn 2006, 117). Cohn ehdottaakin, että narratologian tulisi muokata teoreettisia malleja siten, että ne sallivat samanaikaisen kerronnan paradoksin ja huomioivat sen merkityksen myös muuna kuin kokonaisuudesta poikkeavina huomiomerkkerinä (Cohn 2006, 125).

sitä vastoin kerrotun menneisyyden aikatasolle. Kerrotun menneisyyden aikatasolle sijoittuva samanaikainen kerronta on evakkomatkakertomuksissa tyypillisesti minäkerrontaa. Tosin fokalisoija ja kertoja voi ajoittain läheta kaikkitietävää ja ulkopuolista, jolloin tekstistä ei suoraan käy ilmi, kenen näkökulmasta on kyse. Evakkomatkakertomuksissa kerrotun menneisyyden tason samanaikaisessa kerronnassa fokalisoija ja kertoja on tavallisesti evakkolapsi, joka kertoo evakkomatkan aikaisista tapahtumista minämuodossa. Kirjoituksen aikamuoto tavoittelee preesenssiä, mutta todellisuudessa se yleensä vaihtelee preesensin ja imperfektin välillä. Preesenskerrontaa ilmenee evakkomatkakertomusaineistossa kirjoituksesta toiseen samoissa kertomuksen ja juonen vaiheissa. Kirjoituksen alku ja kertomuksen yleisluontoisten puitteiden, kuten paikan, vuodenajan ja perheenjäsenten arkisten toimien kuvaus evakkomatkaa edeltävässä tilanteessa, matkan ja sodan merkit sekä evakkomatkalle lähtö ovat tyypillisiä preesensissä kerrottuja jaksoja. Myös yksityiskohtaisesti kuvailtuja pommituskokemuksia kerrotaan preesensissä. Karkeasti jaoteltuna preesenskerrontaa on evakkomatkakertomuksissa keskeisten tapahtumien pohjustuksissa ja kuvauksissa. Preesensjaksot sisältävät aistihavaintojen kuvauksia, jotka valitun aikamuodon ohella korostavat kuvatun välittömyyttä ja kokemuksellisuutta. Preesensjaksoille tyypillistä on myös se, että niissä kerronta hidastuu, ja lyhyttä hetkeä kuvataan yksityiskohtaisesti ja runsaasti.

Kertomuksen tapahtumia pohjustavien preesensjaksojen funktio on muodostaa tyypillinen kuva Karjalasta ja elämästä siellä. Preesensjaksot korostavat sitä, että elämä Karjalassa toistuu samankaltaisena ja tyypillisenä. Tyypillisen kuvan luomisella onkin kertomuksen käänteitä ja varsinaisia tapahtumia, kuten evakkomatkaa, korostava funktio. Kun puitteet eli elämä Karjalassa kuvataan staattiseksi, korostaa tämä tapahtumien, evakkomatkan tai pommitusten erityisyyttä ja poikkeuksellisuutta, niiden draamaattisuutta. Tämän lisäksi, koska kyse on Karjalan kuvauksesta, menetetyn kotiympäristön tyypilliseksi kuvaaminen myös luo lapsuuden Karjalan historiallisen paikan, muuntaen sen symboliseksi paikaksi ja maailmaksi. Tyypilliseksi kuvaaminen myös suojaa luotua paikkaa muutokselta ja ajan kulumiselta eli tekee siitä eräänlaisen jähmettyneen muistomerkin, joka on ikään kuin pala menneisyyttä nykyisyyden keskellä. Koiviston Iisakin (s. 1935)

evakkomatkakertomuksen aloitus on hyvä esimerkki tämänkaltaisesta samanaikaisesta kerronnasta:

On kesäkuun ensi hetket vuonna 1944. Luonto on herännyt eloon talven alta. Lehtipuissa on lehdet, sini- ja valkovuokot ovat avanneet kukintonsa. Koulutien varrella, Leppiniemen kohdalla, missä meren rantaviiva tavoittaa tien, on aistittavissa jotain ihmeellistä. Kun siinä hetkeksi pysähtyy, kuulee lehdosta satakielen, peipon ja monen muun lintulajin edustajan liverrystä. Samanaikaisesti katse tavoittaa monta kasvia ja kukkalajia täydessä kukinnossaan. Sisään hengitettäessä yhdistyi sieraimissa, hajuaistissa suolaisen meriveden, tervaleppien, leskenlehtien ja monien muiden kasvilajien tuoksut ja samanaikaisesti ihollaan aisti miten auringon säteiden vaikutuksesta kosteasta, hiekkaperäisestä maaperästä nousi lämmin, ionisoitunut, väreilevä lämpöaalto. Jos vielä maistoi paikalta löytyvää suolaheinää ja jäniksenleipää, löytyi siitä paikasta ihmisen kaikilla aisteilla tunnistettavia elementtejä. Juuri sellaista paikkaa en myöhemminkään ole mistään muualta tavoittanut.

Koulupojan kesäloma oli alkanut. Mitä kaikkia ilonhetkiä se toisikaan tullessaan? Pääsisinkö isän mukana Suurjärven rannalle aita-
töihin tai Päckisten niityille heinäaikaan. Kiinnostavinta olisi päästä tädin mukana matkustajalaivalla Viipuriin tai Uuraaseen TÄHTI-lai-
valla kuten viime kesänä olimme tehneet matkan tällä samalla mat-
kustajalaivalla. Pojan mieli oli toiveita ja odotuksia täynnä. (LEM,
1328.)

Katkelma vaihtelevine aikamuotoineen, fokalisoijineen ja kirjoittajan positioneen on tyypillinen esimerkki evakkomatkakertomuksissa ilmenevästä samanaikaisesta kerronnasta. Sen aikamuoto vaihtelee preesensin ja menneen aikamuodon välillä, ja fokalisoijana on vaihtelevasti evakkolapsi, kerrotun menneisyyden tason poika, joka kertoo välittömistä aistimuksistaan, sekä kirjoittaja, joka jälkikäteen kirjoitushetkessä toteaa paikan erikoislaatuisuuden. Viimeisessä kappaleessa poikaan, evakkolapseen, viitataan sekä kolmannessa että ensimmäisessä persoonassa, mikä tuo myös kertojan fokalisoinnin katkelmaan. Samanaikaiselle kerronnalle tyypillisellä tavalla kirjoittaja luo kuvauksessa Neuvostoliiton suurhyökkäystä ja jatkosodan lopullista evakuointia edeltävistä puitteista ja paikasta Karjalassa ihanteellisen ja staattisen tyypillikuvan. Katkelma ilmentää fiktionaalisuutta monella tapaa ja viittaa kaunokirjallisuudelle tyypilliseen ilmaisuun ja osoittaa kirjoittajan taiteellisista pyrkimyksistä. Kirjoittaja kuvaa luontoa ja sen aistimista runsaalla tyyllillä, jolla pohjustetaan tapahtumien eli evakkomatkan ja kodista luopumisen kuvausta ja ennen kaikkea luodaan niille merkityksiä. Evakkomatka ei merkinnyt minkä ta-

hansa paikan menetystä, vaan erityislaatuisen paikan, jonka verstaista on mahdotonta löytää.

Kertomuksen keskeisten tapahtumien kuvauksessa samanaikainen kerronta luo jännitystä. Kuvaamalla tapahtumaa preesensmuodossa kirjoittaja tekee siitä kertomuksen kliimaksin ja jännityksen huipentuman. Preesensin käytöllä kirjoittajan on mahdollista luoda vaikutelma siitä, ettei tulevista tapahtumista ole vielä tietoa. Kertoja kuvaa tapahtumia samanaikaisesti havaintonsa kanssa, ei ennakoiden eikä tietäen niiden lopputulosta. Tällöin samanaikainen kerronta luo illuusion kerrotun eli menneisyyden välittömästä kokemuksellisuudesta ja siitä, kuinka kirjoittajaevakolapsi-fokalisoiija asettuu sisälle kertomuksensa maailmaan ja menneisyyteen. Vertauskuvallisesti ilmaistuna samanaikaisen kerronnan ja liukumien aikamuotojen välillä voisi mieltää liikkeeksi ja yhteyden luomiseksi menneisyyden ja nykyisyyden maailmojen välillä (Armstrong 2004, 53). Itse tulkitsen tämän lisäksi niin, että samanaikaisessa kerronnassa on kyse keinosta, jonka avulla kirjoittajat luovat lapsen näkökulman tekstiin. Preesenskerronnan avulla on mahdollista jäljitellä eittämättä monelle evakkolapselle todellista kokemusta tapahtumien arvaamattomuudesta ja siitä, että asioita tapahtuu ilman että he pystyvät niitä hahmottamaan saatikka niihin vaikuttamaan. Johanneksen Airan (s. 1931) evakomatkakertomuksesta löytyy kuvaavia esimerkkejä samanaikaisesta kerronnasta, jossa kertomuksen jännittävimmässä kohdassa aikamuoto vaihtuu preesensiin:

Matalalla, juuri puunlatvojen yläpuolella lentäneet koneet kiertelivät kohdallamme. Ta-ta-ta-ta... ta-ta-ta-ta...! – Älkää mänkö tielle, mänkää metsää, joku vanhemmista tytöistä huutaa. Otto yrittää rauhoittaa hevostaan. Joku ojassa kulkenut elukka saa osuman ja jää siihen luonnottomaan asentoon pahasti mölisten. Vihdoin koneet lentävät pois. (LEM, 273.)

Johanneksen Airan kuvaus jatkuu preesensissä ja sisältää myös suoria esityksiä. Preesenskerronnan tapaan myös suorat esitykset luovat tässä yhteydessä välittömyyden vaikutelmaa, sitä että kyseinen tapahtuma on käsillä. Kaksi edellistä esimerkkiä sisältävät samanaikaisen kerronnan lisäksi myös kahta muuta evakomatkakertomuksille tyypillistä performatiivisen kielenkäytön ja fiktionaalisuuden ilmentymää: viittauksia puhuttuun kieleen eli toisin sanoen repliikkejä ja murrekirjoitusta sekä kirjoittajan sijoittamista

kertomukseen kolmannessa persoonassa. Viipurin maalaiskunnan Kerkon (s. 1929) evakkomatkakertomuksessa historiallinen preesens ilmenee kirjoituksen dramaattisimmassa kohdassa, kun kirjoittaja on ollut hukkumaisillaan ja hengenvaarassa:

Lankkujen kanssa he saivat vedettyä 15 vuotiaan Kerkon alukseen ja kantoivat tervahöyryn pieneen keittiöön, siellä hukkuneen herääminen jälleen elämään tuntui vaikealta, kun yökötti niin kovin. Vähitellen tajuntani palasi, niin ihmettelin? Missä olen nyt, - ihmisiä näin paljon ympärilläni, vaatteidenikin näin märät? Lankkulastin päällä oli tarkoitus ottaa pienet nokoset, mutta nyt olen täällä laivan pienessä keittiössä, - miten tänne olen joutunut? Märkänä makasin keittiön lattialla, niin näin, kun eräs nainen tuli ja alkoi sytytellä kaminaan laittamiaan puita ja itseksään puheli: Laitetaan kamina kuumaks, ni saahaan nuo poja vaatteet kuivaks. (LEM, 134.)

Historiallinen preesens ilmenee ihmettelyinä imperfektikerronnan keskellä. Kiinnostavaa on myös se, että katkelmassa kirjoittaja positioidi itseään neljällä eri tavalla. Ensinnä 1) hän positioidi kirjoitushetkeen muistelijaksi ja minäkertojaksi, joka kertoo menneisyydestä imperfektissä. Tällöin fokalisoijana on kirjoittaja. Toiseksi 2) hän positioidi kerrotun menneisyyden tasolle evakkolapseksi, minäkertojaksi joka kertoo yhtäaikaisesti kokemastaan preesensissä, jolloin fokalisoijana on evakkolapsi. Kolmanneksi 3) hän puhuttelee itseään kolmannessa persoonassa, jolloin hän positioidi itsensä kerrotun menneisyyden tasolle henkilöahmoksi, jota kertoja-fokalisoija seuraa ja josta ulkopuolinen kertoja kertoo. Kolme positioidumisen tasoa luovat yhdessä dramaattisuutta katkelmaan. Kertomalla itsestään katkelman alussa kolmannessa persoonassa Viipurin maalaiskunnan Kerkko ylläpitää jännitystä ”hukkuneen” kohtalosta. Se että ”hukkunut” itse ei kerro tapahtumasta, pitää yllä kuoleman mahdollisuutta. Kuolemanvaarasta kerrottaessa liu’utaan minämuotoiseen imperfektikerrontaan ja samanaikaiseen kerrontaan, joka korostaa ”hukkuneen” kokijan tajunnan menetyksestä toipumisesta johtuvaa sekavuustilaa, jonka vallassa hän tietämättömänä tapahtumien kulusta ihmettelee omaa tilaansa. Nämä kolme tasoa, jolle kirjoittaja itsensä kerronnassa asettaa, yhdessä alleviivaavat tapahtuman merkittävyyttä kertomuksen ja epäilemättä myös kirjoittajan kokemuksen osana ja nostavat sen esiin kertomuksen kliimaksi. Kyse on kertomuksen tasolle luodusta jännityksestä, joka synnyttää muistelukertomuksen sisään

hetkellisen ehjän fiktionaalisen maailman sekä lapsen tietoisuuden, jossa ei ole vielä tietoa evakkolapsen selviytymisestä.

Puhuttu kirjoitetussa – karjalan murre

Lapsuuden evakkomatkakertomukset ovat kirjoittamalla kerrottua omaelämäkerrallista muistelua. Ne eivät kuitenkaan ole yksinomaan suorasanaista proosakerrontaa, vaan sisältävät myös viittauksia puhuttuun kieleen, toisiin puhetilanteisiin sekä toisten sanoihin. Toisin sanoen ne sisältävät murteellista kieltä, epäsuoria ja suoria esityksiä, dialogia ja repliikkejä. Murrekielen käyttö kirjoituksessa on performatiivista ja indeksistä kielenkäyttöä. Sisällyttäessään murretta kirjoituksiinsa kirjoittajat viittaavat kertomuksen taustamerkityksiin, kuten paikallisuuteen ja kuulumiseen liittyviin yhteisöllisiin ja sosiaalisiin konteksteihin ja muodostavat lausumia suhteessa niihin ja pyrkivät muokkaamaan niitä. Murteen käyttö voidaan mieltää siirtokarjalaisten muistelukerronnan rekisterin repertuaaripiirteeksi, kun rekisteri ymmärretään Asif Aghan tapaan lingvistiseksi repertuaariksi, joka liittyy tiettyihin sosiaalisiin käytänteisiin ja näihin käytänteisiin osallistuviin henkilöihin. Rekisterit ovat historiallisia muodostumia, jotka muuntuvat sekä muotonsa että niihin liittyvien arvojen puolesta ajan kuluessa. Tämän lisäksi rekisterit Aghan mukaan kuvaavat kielen käytön sosiaalista tilannetta ja viittaavat keskustelijoiden rooleihin ja suhteisiin sekä siihen minkälaiseen toimintaan he osallistuvat. Tämä tarkoittaa myös sitä, että rekisterit muovaavat kielenkäytön tilanteita, niihin osallistujien rooleja sekä sitä, minkälaisesta toiminnasta kulloinkin on kyse. (Agha 2004, 24–25; Agha 2007.)

Prosessia ja toimintaa, jossa kielelliset piirteet assosioituvat rekistereihin ja siten myös puhujiin ja heidän piirissään vallitseviin arvoihin, Agha kutsuu rekisteriytymiseksi⁷² (*enregisterment*) (Agha 2007, 81; Møller & Jørgensen 2011, 103). Puhujat ja kirjoittajat kytkävät kielet ja murteet ominaispiirteineen tiettyihin ihmisiin ja arvoihin. Tällöin kielen ominaispiirteistä voi tulla puhujiensa indeksejä jopa siinä määrin, että kielen puhujien katsotaan omaavan tietynlaisia (stereotyyppisiä) piirteitä, jotka myös assosioituvat näiden puhujien käyttämään kieleen. (Møller & Jørgensen 2011, 103.)

72 *Enregisterment*-termillä ei ole vakiintunutta Suomenkielistä käännöstä. Rekisteriytyminen -käännöstä *enregisterment*-käsitteelle on ehdottanut Kaarina Koski (sähköpostitiedonanto 18.3.2014).

Toisin sanoen kielen käytön rekistereillä repertuaareineen on indeksinen ja performatiivinen olemus. Ne viittaavat kielen ulkoiisiin merkityksiin ja rakentavat niitä. Kun Asif Aghan näkemystä rekisteristä sovelletaan siirtokarjalaisten kirjoitetun muistelukerronnan analyysiin, tulee puhetilanne ymmärtää laajemmin evakoihin, menetettyyn Karjalaan ja eri paikallisuuksia edustavien ihmisten välisiin suhteisiin kytkeytyväksi kulttuuriseksi keskusteluksi. Tähän keskusteluun osallistujat voivat yksittäisten nimettyjen henkilöiden lisäksi olla ryhmiä kuten siirtokarjalaisia, majoittajia ja suomalaisia. Mutta yhtä kaikki, kirjoitetun muistelukerronnan rekisteri repertuaaripiirteineen konstituoitui sitä, minkälaisesta toiminnasta muistelukerronnassa on kyse ja minkälaisia ryhmien väliset suhteet ovat.

Narratiivinen ja tilannekohtainen murteen käyttö

Murteen käytöllä on monia funktioita lapsuuden evakkomatka-kirjoituksissa. Kirjoitetun murteen käytön voi aineistossa karkeasti ottaen jakaa kahteen eri tapaan: kertovaan eli narratiiviseen sekä tilannekohtaiseen murteen käyttöön. Kun murteen käyttö on narratiivista, joko koko vastaus tai huomattavat osat siitä ovat kirjoitettu murteella ja teksti edustaa kertovaa tekstityyppiä. Kirjoituksia, jotka on alusta loppuun kirjoitettu murteella, ei ole evakkomatkakirjoitusaineistossa kovinkaan monia. Varsinaisen tutkimusaineistoni muodostavasta 128 kirjoituksesta näitä alusta loppuun murteellisia kirjoituksia on 3 kappaletta. Yksi näistä kolmesta kokonaan murteella kirjoitetusta vastauksesta on Äyräpään Ruutin (s. 1936) evakkomatkakirjoitus. Kyseessä on monella tapaa poikkeuksellinen evakkomatkakertomus, yksi aineiston taidokkaimmista ja tyyllisesti koherenteimmista, kaunokirjallista teosta lähentyvä vastaus. Varsinainen kirjoitus on 26 käsikirjoitusliuskaa pitkä, minkä lisäksi vastaukseen sisältyy sisällysluettelo sekä yleis-kielinen saatekirje, joka on aineistossani ainoa kirjoittajan selitys murteen käytölle. Saatekirje on kiinnostava murteen käytön merkityksiä pohdittaessa:

Hyvä lukija!

Tämä on kertomus evakkona olosta lapsuudessani. Seesteinen varhaislapsuuteni Kannaksella, Äyräpään Kaukilassa, Oinasojan talossa on muodostunut minulle tärkeimmäksi jaksoksi elämässäni. Olen kirjoittanut nämä muistot ensimmäisellä oppimallani kielellä, Äyrä-

pään murteella, joka olkoon kunnianosoitus menetetyille kotiseudulleni, kodilleni ja esivanhemmilleni. (LEM, 1588.)

Saatteessa kirjoittaja nimeää Äyräpään murteen äidinkieleksen tuoden esiin sen käytön performatiivisuutta ja retorisuutta, sitä että murrekirjoittamisessa on asioiden sanomisen lisäksi kyse asioiden tekemisestä ja kannan ottamisesta. Äyräpään Ruut ilmoittaa, että murteen käyttö on hänelle kunnian osoittamista, mikä tässä yhteydessä tarkoittaa myös menetetyn eli Karjalan, menetetyn kodin ja esivanhempien, muistamista. Yleisemmin kuin kirjoituksessa kauttaaltaan tai laajoin osin vallitsevana tyylikeinona, murteen esiintyminen evakkomatkakirjoituksissa on yleisempää repliikkien, puhelainausten ja dialogin yhteydessä, ja näitä evakkomatkakirjoitusaineistosta löytyy runsaasti.

Murre, tavallisesti puhutun kielen muoto, poikkeaa kirjoitetun yleiskielen normista ja on epätavallista kirjoitetun tekstin kontekstissa. Sellaisenaan kirjoitettu murre edustaa koodinvaihtoa. Murrereplikit, kuten dialogi ylipäättään (olivatpa ne murteellisia tai eivät), viittaavat muistelukirjoituksissa myös puhuttuun kieleen ja kuulomuistoon sekä toisaalta myös fiktiiviselle kaunokirjallisuudelle tyypilliseen esittämiseen. Ne kaventavat hetkellisesti kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken välistä etäisyyttä, eli luovat illuusion evakkomatkojen eli menneisyyden ajan lähentymisestä kirjoitushetken kanssa. Se mikä vaikutus kerronnassa tapahtuvalla kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen lähentymisellä tekstin todenmukaisuuden muovaajana on, voi vaihdella tulkit-sijan mukaan. Ensinnäkin, kun murrekirjoitus on kertovaa ja valitsee koko kirjoituksessa tai huomattavassa osassa sitä, murteen käyttö on poeettinen keino, joka edistää kirjoituksen fiktionaalisuutta ja fiktionaalisuuden retoriikkaa. Tällöin murteen käyttö kutsuu tulkitsemaan omaelämäkerrallista tekstiä, muistelukirjoitusta, myös muuna kuin realistisena menneisyyden esityksenä. Toisaalta tilanteinen murteen käyttö eli murrereplikit ja -dialogi voidaan tulkita myös eräänlaisiksi menneisyyden todisteiksi tai jäljiksi, jotka edistävät vaikutelmaa menneisyyden kertomuksen ja menneisyyden vastaavuudesta – kerronnan referentiaalisuudesta.

Kaunokirjallisuuden kohdalla murteella ja puhutun kielen elementeillä on usein katsottu olevan vieraannuttava vaikutus (Kallikoski 1998, 188; Leech & Short 1981, 170; Penttilä 1945, 337–338). Jyrki Kalliokosken mukaan syy sille miksi arkipuhe kirjallisuudessa tuntuu lukijasta vieraalta, on ensinnäkin se, että murre on

lukijalle outoa, ja toiseksi se, että kaunokirjallisuuden murteessa on kyse kahden kielimuodon, puhutun ja kirjoitetun törmäyksestä. (Kalliokoski 1998, 188.) Evakkomatkakirjoitusten kohdalla kirjoitettu karjalan murre etenkin kertovassa diskurssissa voi olla varsin vaikeasti ymmärrettävää ainakin kyseistä murretta taitamattomille lukijoille. Kun lukijan täytyy ponnistella ymmärtääkseen kirjoitettua, tuntuu se tällöin lukijasta vieraalta ja vaikealta eläytyä. Samaan aikaan niille lukijoille, jotka tuntevat karjalan murteen ja kenties ovat itse murteen käyttäjiä tai Karjalasta kotoisin, murteen käytöllä on epäilemättä päinvastainen eli läheistävä vaikutus. Tällöin murteen käyttö voi luoda tuttuuden tunnetta ja eläytymistä. Kun lukijan on mahdollista eläytyä puheesta tuttuun kieleen, tekstin fyysisen olemuksen vaikutus kerrotun ja lukijan välisenä erona vähenee. Se, onko murrekirjoituksella tosiasiallisesti läheistävä vai vieraannuttava vaikutus, riippuukin osin lukijasta.

Kaunokirjallisuuden kohdalla murteen vieraannuttava vaikutus perustuu sen erityisyyteen, siihen että murteen käyttö on harvinaista ja edustaa poikkeamaa normista. Kalliokosken mukaan esimerkiksi suomalaisessa kirjallisuudessa murteen käyttö on kuitenkin vakiintunut viime vuosikymmeninä esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) myötä. Näytelmäkirjallisuudessa puhutun kielen piirteet kuten murre ovat liittyneet lähinnä ennustettaviin karrikatyypeihin, kuten alempaan luokkaan, juopuneisiin tai koomisiin sivuhenkilöihin. Vieraannuttavan vaikutuksen lisäksi huumori on nähty murrekirjallisuuden keskeiseksi ominaisuudeksi, vaikka on myös huomautettu, että tekstilaji humoristisine aiheineen ja tiettyine tekstuaalisine konventioineen tuottaa huumoria, ei murre itsessään. (Kalliokoski 1998, 189–190; Penttilä 1945; Laitinen 1997.) Myös evakkomatkakirjoitusten kohdalla murteelliset suorat esitykset ja -dialogit liittyvät usein humoristiseen ja huvittavaan tapahtumaan. Etenkin muulla kuin kirjoittajan omalla murteella lausutut suorat esitykset ja dialogit viittaavat tyypillisesti humoristisiin ja huvittaviin sattumiin. Karjalanmurteiset suorat esitykset taas tyypillisesti alleviivaavat sanojan viisautta tai kaukonäköisyyttä vaikeassa tilanteessa.

Suora esitys (*reported speech*) on puhujan, kertomuksen henkilöhahmon, ja tämän sanoman esittämistä, repliikiksi muotoiltua puhetta. (Urban 1984; Bauman 1986, 54; Tarkka 2005, 136–138; Briggs 1988, 249–250; Bakhtin 1981, 337; Saarikoski 2011, 125; Saarikoski 2009, 329, 334–338.) Evakkomatkakirjoituksissa suorat esitykset,

sekä murteiset että yleiskieliset, vaikuttavat tyypillisesti kiteytyneiltä ilmauksilta, perheen tai lähipiirin parissa vakiintuneiden anekdoottien keskeisiltä osilta. Mielenkiintoinen esimerkki repliikkien kiteytyneisyydestä ja niiden toistumisesta perhepiirissä löytyy vertaamalla kahden siskon evakkomatkakertomusta. Molemmissa kirjoituksissa mainitaan savolaisen majoittajatalon pikkupoika sekä hänen suuhunsa sijoitetut talvisodan rauhasta vahvalla savon murteella lausumat suorat esitykset. Viipurin Raakel (s. 1935), joka on nuorempi siskoista, kertoo rauhasta seuraavasti:

Kun uutisissa ilmoitettiin rauhasta ja kovista rauhanehdoista, itkivät kaikki emännät ääneen. Silloin talon savolainen pikkupoika loihe lausumaan: "Ei voittanna kukkaan!" (LEM, 532.)

Vuotta vanhemman siskon Viipurin Aulikin kertomuksessa savolainen pikkupoika saa useampia suoria esityksiä, mutta myös pikkusiskon mainitsema repliikki toistuu melkein identtisenä:

Pentti-vekkulilla oli varmat mielipiteet sodasta ja sen kulusta. –"Kyllä Soami voettaa!" sanoi hän aina vahvalla murteellaan. Tätä vakaukusta ei mikään eikä kukaan voinut horjuttaa. Kun sitten radiosta kuuntelimme presidenttimme tiedotusta välirauhasta ja sen ehdoista ja joku sanoi Pentille, että miten nyt kun Suomi ei voittanutkaan, Pentti oli hetken hiljaa ja sanoi sitten: –"Ei voettanu kukkaan!" Pentti seurasi hyvin tarkoin aikuistenkin puuhia. Äiti oli sanonut emännälle, että jos rauha tulee ja pääsemme palaamaan Viipuriin, niin ne vähäiset astiat, jotka meillä oli mukana, saavat jäädä sitten taloon, emme ryhdy niitä enää takaisin raahaamaan. Eräänä aamuna, kun äiti veti sukkia jalkaansa, Pentti seurasi toimitusta hyvin tarkkaavaisena nauraa kiihtyen. Äidin kysymykseen, mikä nyt niin kovin nauratti, Pentti tokaisi: –"Kun työ määttää takasin, niin myös saahaan nuo sukattii!" (LEM, 1510.)

Vaikka kyseessä on vakava asia eli talvisodan rauhan ehdot, jotka tiesivät kodin menetystä, esitetään se humoristiseen sävyyn. Savolaista pikkupoikaa voidaan pitää (myös kaunokirjallisuudelle) tyypillisenä humoristisen murrepuheenvuoron esittäjänä, hän on kirjoituksessa stereotyyppisen savolaisen karikatyyri kujeilevine ja monimerkityksisine kielenkäyttöineen, koominen hahmo ja kaiken lisäksi lapsi. Esimerkkien pohjalta selvää on myös se, että sisarusten ja heidän perheensä muistoissa tietyt evakkomatkan tapahtumat järjestyvät suorien esitysten, pikkupojan kiteytyneiden repliikkien ympärille, ja ne ovat laajempien muistoverkostojen solmukohtia. (Vrt. Siikala 1984, 90.) Kiteytyneillä suorilla esityk-

sillä on kerronnassa potentiaali kytkeä itseensä tärkeitä muistoja ja siten niillä on myös funktio muistin apuvälineinä, jotka keräävät ympärilleen merkitysten verkostoja. Ne ovat eräänlaisia kiinne-kohtia, joiden ympärille kertomus rakentuu.

Historiallisen preesensin tapaan myös suorilla esityksillä on usein tekstissä samankaltainen kerrotun menneisyyttä sekä kirjoitushetkeä läheistävä ja yhteen kytkevä vaikutus. Myös niissä kerrottu hetki tapahtuu tekstissä samaan aikaan kuin kirjoitushetki. (Vrt. Saarikoski 2011, 125.) Evakkomatkakertomusten kohdalla suoran esityksen ja historiallisen preesensin funktiot ovat usein samankaltaiset. Molemmat ovat metanarratiivisia merkkejä, jotka osoittavat kertomuksen tärkeitä tapahtumia tai käännekohtia. Suorat esitykset ja dialogit sijoittuvat usein esimerkiksi evakkomatkalke lähdon hetkeen tai sodan ensi tapahtumien kuvaukseen. Myös sisarusten evakkomatkakirjoitusten kohdalla suorat esitykset osoittavat vastaanottajalle kertomuksen tärkeitä kohtia, tässä tapauksessa talvisodan loppumisen hetkeä sekä pettymystä ja surua lopputuloksesta. Ennen kaikkea ne kuitenkin viittaavat mahdollisesti myös tekstin ulkopuolisiin merkityksiin ja toistuviin kerrontatilanteisiin. Siskojen kertomuksissa lähestulkoon identtisinä toistuvat suorat esitykset osoittavat, että tapausta on toistettu perhepiirissä lukuisia kertoja. Toistot viestivät merkityksellisyydestä, sillä aihe on noussut monia kertoja puheeksi, ja tapauksella on vähintäänkin anekdoottimaista viihdyttävyyssarvoa.

Sen lisäksi että murteella ja ylipäänsä kerronnassa esitetyllä puheella on kirjoituksessa huvittava ja kertomusta sekä muistelua konstituiva funktio, niitä käytetään myös evakkomatkan järkyttävien tapahtumien ja vakavien asioiden esiintuomiseen. Tällöin suorat esitykset ovat koodinvaihtoja, jotka metakerronnallisina keinoina nostavat esiin kertomuksen tärkeitä kohtia, kuten esimerkiksi evakkomatkakertomusten kohdalla sodan alkamisen hetkeä, josta evakkomatkakirjoitusaineistosta löytyy lukuisia esimerkkejä. Tämän lisäksi suorat esitykset kiteyttävät kirjoittajien kokemusta evakkomatkan ja laajemminkin kodin menettämisen raskautesta. Esimerkiksi vuonna 1930 syntyneen Uudenkirkon Aapon evakkomatkakertomuksessa vallitsee asiapiitoinen, realistinen yksityiskohtainen ja selostava tyyli. Kirjoitus on retrospektiivinen, ja kirjoittaja alleviivaa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken välistä eroa runsaalla metakomentoinnilla ja -muistelulla sekä sijoittamalla metakomentit usein erotuksena sulkeisiin. Kirjoitus

sisältää kuitenkin kaksi evakkojunamatkan kuvausta rytmittävää suoraa esitystä, jotka poikkeamina yleistyylistä kiinnittävät lukija huomion. Ensimmäinen niistä sijoittuu junamatkan kuvauksen puoleenväliin:

Ei aikaakaan kun tapahtui pahin mahdollinen vahinko näissä olosuhteissa[!] Kuulin seuraavanlaisen huudahduksen "Nyt se potti meni halki" Siis se potti joka oli varattu tähän vaunuun ulostamista varten, mieliala synkistyi entisestäänkin. (LEM, 208.)

Suoraa esitystä edeltää verrattain pitkä ja yksityiskohtainen selvitys härkävaunuista ja matkustusolosuhteista. Härkävaunussa on ahdasta, pimeää ja kylmä, paitsi lämmityskamiinan lähettyvillä liian kuuma. Sekalaisen matkustajajoukon välillä vallitsee kireä tunnelma, eivätkä lapset uskalla puhua tunnelmistaan. Tämän lisäksi kirjoittaja kuvaa hygieniaolosuhteet erittäin huonoiksi, vauvoilla ei ole vaippoja ja aikuisilta puuttuu yksityisyys täysin. Edellä olevaan suoraan esitykseen kiteytyvät härkävaunun alkeelliset olosuhteet. Ulostusastian särkyminen on kamalinta mitä jo ennestään surkeaksi kuvatussa tilanteessa voi käydä. Suora esitys huipentaa-kin härkävaunun kelvottomien fyysisten puitteiden kuvauksen, jonka jälkeen alkaa junamatkakuvauksen toinen puolisko. Siinä Uudenkirkon Aapo kuvaa matkustajien henkistä ja fyysistä olotilaa. Vettä ja ruokaa on saatavilla liian vähän ja satunnaisesti, minkä vuoksi matkustajilla on nälkä ja jano. Lisäksi matkustajia vaivaa epätietoisuus matkan kestosta ja päämäärästä. Evakon ruumiilliseen ja henkiseen kärsimykseen keskittyvä jakso huipentuu seuraavaan repliikkiin, joka kuvaa sitä, että evakkoon joutumisen ja kodista lähtemisen kokemus yhdistettynä evakkomatkan olosuhteisiin on järkyttävää ja joskus ylivoimaista ihmisen mielelle (vrt. myös LEM, 65):

Vaunussa missä meidän perhe matkusti, oli mielestäni eräs iäkäämpi mies joka hoki melkeinpä taukoamatta yhtä ja samaa lausetta. "Oot sie käynt Rautuus hä". (En muista olisiko Hän mitään muuta tai muusta puhunutkaan.) En tullut tietämään oliko Hän koko elämänsä hokenut tätä samaa edellä mainitsemaani lausetta. Vai oliko tässä sellainen vakava mielen järkytys, kun sota aiheutti äkkilähdön ja kaikki omaisuus oli jätettävä? Rautu sijaitsi aivan rajan pinnassa vuonna 1939. Olihan siinä suuri mahdollisuus, että järkytys on ollut sen kaltainen, että ajatuksiin ei enää muuta mah-
tunutkaan? (LEM, 209.)

Tämänkaltaiset mieleltään järkkyneen ihmisen sanomaksi si-
joitetut suorat esitykset, sekä murteiset että yleiskieliset, toistuvat
evakkomatkakirjoituksissa. Kerronnan keinoina ne vertautuvat
siinä mielessä historialliseen preesensiin, että molemmat koros-
tavat kertomuksen huippukohtaa tai merkittävää käännekohtaa.
Matkan raskaus on tullut ääripisteeseensä, ja evakkojen voimat
ovat lopussa. Kuvatunkaltainen tilanne edellyttää kertomukseen
käännettä joko parempaan tai huonompaan, samanlaisena se ei
voi jatkua. Kiinnostavaa on myös se, että Uudenkirkon Aapo poh-
tii toista suoraa esitystä laajasti, mikä osoittaa sen olevan muis-
tojen, kokemusten ankkurikohta, joka jäsentää myös kertomusta
ja evakkomatkan aiheeseen punoutuvia merkitysten verkostoja.
Uudenkirkon Aapon kertomuksen evakkomatka ei ole mikä ta-
hansa matka, vaan ihmisen äärirajoja koetteleva koitos. Järkyt-
täviä tapahtumia huipentavat suorat esitykset viestivät kirjoitta-
jan kokemuksesta ja siitä, minkälaisen kertomuksen hän haluaa
evakkomatkastaan rakentaa. Niihin kiteytyy evakkomatkan teon
kurjuus, mutta ennen kaikkea niihin tiivistyy kirjoittajan näke-
mys evakkoon joutumisesta ja kodin menetyksestä – kyseessä on
inhimillisesti arvioiden ylivoimainen asia, jota kenenkään ei pitäi-
si joutua kokemaan. Suorat esitykset osoittavat myös kirjoittajan
läsnäoloa kuvatussa tilanteessa, toimivat muistelun oikeutuksena
sekä antavat kirjoitukselle silminnäkijätodistuksen auktoriteettia
(vrt. Shuman 2006, 149–151; Tonkin 1992, 40–41; Peltonen 1996,
114–115; Portelli 1997, 84; Heimo 2010, 63–64). Kyseisen kirjojoi-
tuksen kohdalla ei ole vaikeaa päätellä, että kurjuuden kuvaus on
vastakertomus kulttuuriselle hallitsevalle kertomukselle Karjalan
evakuointien ensiluokkaisesta järjestelystä, josta puuttuu pitkälti
yksilön, evakkojen ja etenkin lapsen näkökulma.

Murre toimii evakkomatkakirjoituksissa myös menneisyyden
ja nykyisyyden välittäjänä, eräänlaisena kanavana. Lukijalle syn-
tyy vaikutelma siitä, että murteella kertovan kirjoittajan on mah-
dollista tekstissään lähestyä menneisyyden Karjalaa, muistojen ja
lapsuuden maailmaa. Tämänkaltaisen tapa käyttää murretta tulee
erityisen hyvin esiin Johanneksen Tuomaan evakkomatkakirjojoi-
tuksessa. Johanneksen Tuomas käyttää karjalan murretta kirjoituk-
sessaan kotiseutumatkan kuvauksen yhteydessä. Murteen käyttö
osoittaa kolmiulotteista aikapaikkaista siirtymää. Kertoessaan
Karjalan kotipaikasta, kun Johanneksen Tuomas siirtyy lapsuuden
aikatasolle, siirtyy hän samalla kirjoittamaan karjalan murretta.

Murre eronteon välineenä

Puhekommunikaatiossa murteen käytöllä on katsottu etenkin koodinvaihtotilanteessa olevan sosiaalinen funktio. Koodin vaihto sisältää yhteisöllisen solidaarisuuden mutta samaan aikaan myös toisesta yhteisöstä erottautumisen ja erillisyyden merkityksiä. (Ks. esim. Penfield & Ornstein-Galicia 1985, 14–15; Gumperz / Hernández-Chávez 1972; Gumperz 1977). Yksi murteenkäytön keskeisistä merkityksistä, ellei jopa sen keskeisin merkitys, siirtokarjalaisten muistelukerronnassa kytkeytyy identiteetin ja paikallisuuden käsitteeseen (vrt. Johnstone 2007; 2011). Kirjoitettua karjalan murretta, kuten myös muita murteita, voidaan evakkomatkakirjoitusten kontekstissa pitää rekisteröityneenä kielenkäyttönä siinä mielessä, että ne ovat arvolatautuneita ja viittaavat murteen puhujien joukkoon sekä ylipäänsä eri paikallisuuksien välisiin suhteisiin. Kirjoitetun murteen liittyminen paikallisuuksien käsitteeseen yhdistää evakkomatkakirjoituksia tietyllä tavalla myös murrekirjallisuuden lajiin, jonka alkuperä on romantiikan kansallisuusaatteissa ja juurille hakeutumisessa hakeutumisessa, realismin autenttisuuden vaatimuksissa sekä kirjailijan kiinnostuksessa kotiseutuun ja sen menneisyyteen. (Kalliokoski 1998, 194.) Karjalan murre liittyy kirjoituksissa usein kirjoittajien paikallisyylpeyteen. Karjalanmurteisilla repliikeillä ilmaistaan tällöin suhdetta ja eroa toiseen paikallisuuteen esimerkiksi osoittamalla etteivät majoittajat ymmärrä nopeaa karjalan murretta. Muulla kuin kirjoittajan omalla murteella kirjoitetut repliikit voivat yhtälailla markkeerata erilaisuuden tai vierauden kokemuksia, joita vieraassa ympäristössä ja vieraiden ihmisten ”armoilla” oleminen synnytti esimerkiksi evakkojen ja majoittajien kulttuurien välillä. Seuraavaksi käsitelen paikallisuuden kysymyksiin kytkeytyvää murteen käyttöä. Olen valinnut Johanneksen Airan kirjoituksen tässä esimerkiksi sen vuoksi, että se sisältää runsaasti murredialogia, -replikkejä ja pohdintoja murre-eroista. Tämän vuoksi siitä on löydettävissä esimerkkejä evakkomatkakirjoituksissa tyypillisesti esiintyvistä murteen käytön funktioista.

Evakkomatkakirjoituksissa paikallisidentiteetin pohdinta merkitsee tyypillisesti meidän ja muiden välisen eron pohtimista. Murrerepliikit tyypillisesti käsittelevät, joko suoraan tai epäsuorasti, eri paikkakunnilta kotoisin olevien ihmisten välisiä suhteita ja kriisitilanteessa tapahtuneissa kohtaamisissa esiin tulevia kulttuurieroja ja niissä syntyviä konflikteja. Murrerepliikit ja dialogi

ovat esimerkiksi harmittomia väärinymmärryksiä, jotka tuovat kulttuuri- ja kielieroja esiin positiivisessa, joskin ihmettelevässä hengessä. Usein murredialogit liittyvät kertomuksen käännekohtiin, hetkiin, jotka määrittävät karjalaisten ja paikallisten suhteen kehittymistä ja laatua, kuten käy ilmi seuraavasta Johanneksen Airan kirjoitukseen sisältyvästä esimerkistä:

Eräänä aamuna Maijan äiti tuli huutelemaan Maijaa sisälle. Olimme jo ehtineet aloittaa suveringin juoksun. Hetken päästä Maija tuli takaisin ulos äitinsä kanssa ja nyt hänellä oli asiaa minulle. – Mäne sie Maija kans kauppa ko ei hää mänis yksinnää. Mie kysyin jo äitiltäis luvan. Muista sie sit asia jos Maija ei muista. Kaksikymment viis sentti punasta japoneesii. Täs on raha nästyyki kolkas, sen pitäs piisata. Ja siit tulkaa yhtä suoraa takasii, ei saa jäähä mihikää kutisemmaa. [...] Emme nähneet kaupassa ketään. Jäimme oven suuhun seisomaan. Silmäni kiersivät hyllyjä ja kattoon ripustettuja peltiämpäreitä ja muita tavaroita. – Paljo pienemp tää on ko Paavolaise kauppa ja hyllyil ei oo paljo mittää, sopotan Maijalle. Emme huomanneet myyntitiskin taakse ilmestynyttä laihaa naista. – Kenenkä lapsia työ ootta ko että ossoo sannoo päivee ja mittee teillä on asiata? Minä lähes jähmetyin paikalleni, mutta Maija astui askeleen eteenpäin. – Kaksikymment viis sentti punasta japoneesii, äiti käski, henkäisi Maija. – Japoneesii, japoneesii, mittee se sellane on ja mittee sillä tehään?, tiukkasi nainen. – Kangasta se vissiistkii on, mut en mie tiijä et mitä sil tehää. Ja tuos on raha, äiti sano, että sen pitäs piisata. Maija kaivoi palttoonsa taskusta nästyykin ja pani sen tiskille naisen eteen. Nainen nosti hyllyltä ohuen pakanlopun punaista kangasta ja alkoi levittää sitä auki. Naulasta hän otti suuret sakset ja narulenkistä riippuvan mittakepin. – Meillä tää on japonettia, tätä se äitis lienöö tarkottanna. – Vissiistkii, sanoo Maija taas. Maija äiti oli kotoin Uudeltakirkolta ja siellä oli murre erilaista kuin meillä. Meillä olisi sanottu vissii. Nainen leikkaa kankaan päästä palasen ja käärii sen paperiin. Sitten hän avaa solmun tiukkaan kiinni. – Koulultako työ ootta? Onko teitä siellä paljonni? Nyt nainen näyttää jo lähes ystävälliseltä. – Se on koulun opettaja sanonna, että pietään joulujuhla siellä. Mitä me siihen osasimme sanoa. Maija pani nästyyki taskuunsa ja otti kangaskäärön käteensä. Kerkisimme sanoa jo hyvästi ja olimme ovella menossa, kun nainen sanoo. – Tulukeepa takaisin. Tiskin alla olevasta laatikosta hän antaa meille kummallekin paperipäällyksisen aniskaramellin. (LEM, 252–253.)

Katkelma kuvaa evakkojen ja paikallisten kohtaamista, ja fokalisoijana siinä on evakkolapsi. Kohtauksessa on jännittynyt ja pelottavakin tunnelma – kauppias ei ymmärrä evakkolapsen käyttämiä termejä, mikä korostaa vierautta heidän välillään. Evakkolapsi, kuten lukijakaan, ei tiedä miten kauppias heihin suhtautuu, vaan se käy ilmi kerronnan kanssa samanaikaisesti. Kerronnassa saman-

aikaisuuden vaikutelma synnytetään dialogilla ja evakkolapsen fokalisoinnilla, jota preesensmuodot korostavat. Kaikki nämä kerrokselliset ratkaisut alleviivaavat kohtaamisen merkittävyyttä kirjoittajan kokemuksessa. Kohtaaminen kauppiaan kanssa sisältääkin monia nimenomaan evakkolapsen asemaa ja sen kautta myös evakkolapsen kokemusta selittäviä tekijöitä. Evakkolapselle tapaus on uhkaava kolmesta syystä. Siinä kohtaavat ensinnäkin evakko ja paikallinen, toiseksi lapsi ja aikuinen ja kolmanneksi antaja ja pyytäjä eli kauppias ja ostaja. Jännitys kuitenkin laukeaa positiivisella tavalla. Kauppias toivottaa lapset tervetulleeksi uudestaan ja tarjoaa heille makeiset. Erityisen mielenkiintoista katkelmassa on se, että kirjoittaja tuo katkelmassa esiin myös evakkojen välisiä murre-eroja, tosin ilman uhkaavuutta, todeten vain. Kulttuurieroja ja vierautta tuodaan evakkomatkakirjoituksissa esiin murre- ja sanastoerojen lisäksi myös esimerkiksi ruokakulttuurin eroavaisuuksien esittelyllä. (Ks. s. 293–296; s. 303–314.)

Kirjoitettua murretta esiintyy kertomuksissa myös vakavampien konfliktien yhteydessä. Usein näiden konfliktien aiheena ovat vihamielisyys ja enakkoluulot karjalaisia kohtaan. Johanneksen Airan kirjoitukseen sisältyy monta tapahtumakuvausta, jotka kertovat paikallisten asenteesta evakoihin (vrt. s. 328–338). Seuraava esimerkki sijoittuu koulumaailmaan:

Eräällä välitunnilla se alkoi. Joku yläluokan poika kaatoi minut jalkakampilla ja huusi: - Karjalainen karvakinttu! Tästä se piina alkoi. Seuraavalla viikolla olin järjestäjänä. Luokalla oli sääntö, ettei välitunnilla saanut oleskella luokassa. Säännön rikkojan nimen järjestäjä sai kirjoittaa taululle. Rangaistukseksi tuli puolituntia jälki-istuntoa. Luokallani oli vaaleakiharainen, kiltti ja siivo Pentti-niminen poika. Heti ensimmäisellä välitunnilla Pentti tuli luokkaan, istui etumaiseen pulpettiin ja sanoi: - Sää oot opettajan lelli ko oot hyvä lukemaa. Mutta et vaa uskalla kirjoittaa nimeeni taululle. Mahraks' sää mun nimmeeni tietääkkää?

Miksen uskalla sanoin loukkaantuneena.

No ku sää olet karjalaine karvakinttu. Äiti sano et karjalaiset on tulleet tänne maanvaivaks ja mukulatki on ollu pakko ottaa tänne kouluksi. Teis voi olla vaik rupia ja täitä.

Seuraamuksia ajattelematta hyökkäsin kohti penttiä. Tämä oli osannut varautua ja livahti ulos ovesta ennen kuin saavutin hänet. Kävelin taulun eteen ja kirjoitin isoilla kirjaimilla PENTTI. Pentti kuristi oven raosta ja näytti minulle pitkää nenää. Samassa kello soi ja välitunti loppui. Luokkaan tullut opettaja katsoi pitkään taululla olevaa mallioppilaan nimeä. Puna nousi opettajan poskille. Hän aloitti kuulustelun. Mitä oikein on tapahtunut? Miksi Pentin nimi on taululla? – Toivoin, että maa olisi niellyt. Sitten sanoin, että Pentti

tuli luokkaan ja nimitteli minua. Opettaja vaati saada kuulla, millä nimillä. Toistin joka sanan. – Mutta Anna-Liisa hyökkäs mun päälle, sanoi Pentti. – Löikö Anna-Liisa sinua? Opettaja kysyi. – Ei se kerinny ko mä pääsin karkuun. Mut mei äiti sano et karjalaiset tekkee vaik mitä, olis se voinu lyöräkki... Niin siinä kävi, että Pentti joutui luokan edessä pyytämään minulta anteeksi. Myös puolen tunnin kotiaresti toteutui. Minä sain kehotuksen hillitä itseni, etten yrittäisi käydä kenenkään kimppuun, vaikka miten nimiteltäisiin. Seuraavana aamuna Pentti ei tullut kouluun. Hänen sisarensa toi opettajalle kirjeen ja kirjettä jättäessään katsoi merkitsevästi minuun. Opettaja luki kirjeen ääneen luokalle. Sanamuotoa en muista, mutta kirjeessä annettiin ymmärtää, että on uhkarohkeaa lähettää hyvin kasvatettua ja viatonta lasta kouluun, kun siellä ilkeät karjalaislapset saavat tehdä mitä tahtovat. Näitä kaiken pahan välikappaleita opettajat vielä puoltavat ja suosivat. Karjalaiset menkööt mistä ovat tulleetkin. Muutaman päivän Pentti oli poissa koulusta. Viikkojen kuluessa välikohtaus jäi taka-alalle. Minä kyllä tunsin nahoissani, että olin ei-toivottu. Silloin tällöin joku vielä huusi karvakinttua minulla niin kuin muillekin karjalaisille. (LEM, 259–260.)

Katkelma kuvaa kirjoittajaan tämän evakkouden vuoksi kohdistunutta koulukiusaamista. Varsinainen kiusaaja kuvataan kaksinaamaiseksi enkelimäiseksi ja kiltiksi Pentiksi, joka kuitenkin osoittautuu todelliseksi kiusankappaleeksi. Pentti kadehtii kirjoittajan lukutaitoa ja moittii tätä opettajan suosikiksi. Pian käy kuitenkin ilmi, että todellinen kiusaamisen syy on se että kirjoittaja on karjalainen ja sellaisena väheksyttävä ja iljettävä. Ilmi tulee myös se, että Pentin äiti on näiden näkemysten takana. Varsinainen konflikti päättyy opettajan kuulusteluun, jossa Pentin länsimurre tulee esiin, ja osapuolten torumiseen ja rankaisuun. Opettaja aikuisena toimii kirjoittajaa kohtaan oikeudenmukaisesti, mutta Pentin äiti sen sijaan loukkaantuu ja kirjoittaa opettajalle karjalaisia moittivan kirjeen. Kohtauksen päätöksenä kirjoittaja kertoo, että hän tunsii tapahtuman jälkeen itsensä epätoivotuksi. Kohtauksessa kirjoittaja tuo esiin sen, että evakkojen ryhmään kohdistui ennakkoluuloja paikallisten taholta. Se että Pentin repliikit ovat länsimurteisia, korostaa ensinnä hänen vierauttaan kirjoittajalle ja toiseksi kirjoittajan asennetta Penttiä kohtaan. Se että Johanneksen Aira laittaa Pentin puhumaan leveää länsimurretta, tekee Pentistä vieraan ja erilaisen. Erilaisuuden ja vierauden korostaminen mahdollistavat Pentin ja tämän perheen kuvaamisen tyypistetyn ilkeiksi, mikä toimii eräänlaisena kostona kiusaajalle. Epäsuorasti kirjoittaja antaa Pentille ja tämän paikallisuudelle samankaltaisen leiman, jolla Pentti häntä kouluaikoina kiusasi. Esimerkki osoittaa sen, että murteen käyt-

töön kytkeytyvät merkitykset eivät ole pelkästään viattomia ja yhteisöllisyyttä rakentavia. Ne vahvistavat myös negatiivisia stereotyyppioita ja ryhmän yksittäiset jäsenet ohittavia yleistyksiä. Tällöin yksilöiden teot ja yksilöiden tulkinnat tapahtumista laajentuvat koko ryhmää koskeviksi yleistyksiksi, sekä hyvässä että pahassa.

Kielen rekistereihin ja retorisiin valintoihin kietoutuu aina myös vallan aspekteja ja murteella operointi voi muodostua keinoksi pärjätä ja selviytyä eri paikallisuuksien epätasapuolisessa kohtaamisessa. Murre on eräs selkeimpiä ja ilmeisimpiä henkilön vierautta osoittavia merkkejä. Murre alleviivaa sitä, että hän tulee jostain muualta. Murteen häivyttäminen puheesta on selviytymiskeino tilanteessa, jossa karjalaiset ovat altavastaajia paikallisiin majoittajiin nähden ja jossa karjalaisuus nähdään negatiivisena ominaisuutena. Myös Johanneksen Aira käsittelee kirjoituksessaan karjalan murteen häivyttämistä:

Toukarilla ollessa yritin opetella Porin murretta, etten ollut 'erilainen nuori'. Jotain lienen oppinutkin, ainakin sanomaan mää ja sää. Äiti sattui tämän kuulemaan ja nuhteli. – Myö ollaa karjalaisii ja se pitäs olla mei kunnia-asia. Et sie saa sannoo et mää ja sää. Minulla oli vastaus valmiina. – Ettähä työkää haasta niiko Koivistol haastettii. Äiti löi käsiään yhteen. – Herrane aika jos mie oisin Johannekses haastant niiko Koivistol haastettiin i kaikha minnuu ois siel nauraneet. Tuorilla olleet Säkkijärven evakot haastoivat erilaista murretta kuin me. (LEM, 262.)

Esimerkki osoittaa oivallisesti sen, että murteen häivyttäminen ei kuitenkaan ole ongelmaton ja neutraali selviytymiskeino. Se on merkityksellinen teko oman yhteisön, paikallisuuden ja paikallisidentiteetin suhteen. Se että henkilö kätkee itsestään yhden karjalaisuutensa selkeimmistä merkeistä, merkitsee myös oman yhteisön kieltämistä. Karjalaisuuden kieltäminen on häpeällisiä ja tuomittavaa, kuten Johanneksen Airan äidin ensimmäisestä repliikistä käy hyvin ilmi. Esimerkki valottaa myös sitä, että myöskään sama murreryhmä ei ole todellisuudessa yhtenäinen. Se että samalla alueella asuvat ihmiset ylipäänsä esitetään homogeeniseksi massaksi, viittaa ennen kaikkea myös muualta kotoisin oleviin. Ilman selkeää vastakohtaa, omaan nähden vierasta ja erilaista, kuva omasta ryhmästä monipuolistuu ja erilaisuudet tulevat näkyviin samuuden keskeltä. Tämän lisäksi oman paikallisyhteisön kuvaaminen yhtenäiseksi ryhmäksi ilmentää menneen nostalgisoitumista tai myyttistymistä. Kyse ei ole ajankohtaisesta vaan kertomusten

menneeseen sijoittuvasta etäistetyistä yhteisöstä. Se että kirjoittaja tuo tämän seikan esiin, liittyy myös lapsen tietoisuuden konstruomiseen kerronnassa. Lapsi havaitsee murre-erot karjalaisten välillä ja pyrkii omaksumaan jopa Porin murteen, mikä tuo esiin sen, että hän ei ole yhtä sitoutunut vallitseviin identiteetteihin eikä hänellä näin ollen ole välttämättä yhtä voimakasta tarvetta erontekoon meidän ja muiden välillä. Johanneksen Airan kirjoituksessa evakkolapsi ei toimi äitinsä tavoin vain ja ainoastaan karjalaisena, ryhmänsä edustajana, vaan hän on aikuisten määritelmien ja rajanvetojen keinotekoisuuden paljastava totuudentorvi.

Karjalan murteen käyttö kytkeytyy myös karjalaisten me-hengen, jaetun identiteetin ja yhteisöllisyyden korostamiseen positiivisena voimavarana. Tämä käy hyvin ilmi Muolaan Lauran (s. 1930) vastauksen toisen osan lopussa.

Ilonaiheet karjalaiset ovat aina panneet pussiin ja heittäneet pussin olalle. Pussista heitän kylvövakallisen ilon siemeniä. Panen sitkaimen sekaan. Teen jyvistä taikinan. Nostatan leivän ja annan elämänevääksi arinalla paistetun ilolimpun. Muistoista makaisen. Teen limppuun voisilmän ja Muolaan perunoista paistikkaan.

Ystäviä ollaan. Tutuiksi tullaan. Sie sanot miuks ja mie sanon siuks. Muistellaa ja jutellaa. Ilo meill on aina taskus. Sitä ei meilt ota pois kukkaa. Se tul meil mukkaa sielt Mullikkoinmäen rinteelt. Ja mie annan sen teil kaikil kottiiviemisiks.

Myö ollaa karjalaisii ja meill on paljon vaalittavaa. Tulkoo siull ilo tuppaa. Ja ko myö ollaa yhes, ni sithä meil vast lustii on. (LEM, 1243.)

Muolaan Lauran vastaus koostuu kahdesta mahdollisesti aiemmin julkaistusta osasta, runosta ja yhden liuskan pituisesta proosakirjoituksesta. Proosakirjoituksen kieli on runollista ja viimeistelyä, taidokasta Suomen kieltä. Kirjoituksen alkuosa sisältää muistelua Karjalassa vietetystä nuoruudesta ja arkisista tapahtumista siellä. Kirjoituksen kolme viimeistä kappaletta ovat päättäväkkä kappaleita, joissa siirrytään pois kerrotun menneisyyden aikataolta, lapsuuden ja Karjalan maailmasta, ja karjalan murre tulee esiin kahdessa viimeisessä kappaleessa. Murre liittyy kirjoituksessa karjalaisen yhteisön olemassaolon ja jatkuvuuden toteamiseen tai pikemminkin julistamiseen. Kirjoittaja nimeää ilon yhteisön keskeiseksi ominaisuudeksi ja voimavaraksi. Kylvömetaforan kautta kirjoittaja ilmaisee, että muistoista kumpuavalla ilolla, karjalaisuuden keskeisellä voimavaralla ja ominaispiirteellä on jatkuvuus myös tulevaisuudessa. Se, että kirjoittaja ilmaisee julistuk-

sensa karjalan murteella ja käyttämällä merkityksillä latautuneita murteellisia persoonapronomineja *mie* ja *sie* puhuttelun yhteydessä, alleviivaa ensinnäkin karjalaisen yhteisön ja jaetun, ihmisiä yhdistävän karjalaisen identiteetin olemassaoloa, ja toiseksi sitä, että yhteisön juuret ovat menetetyssä Karjalassa.

Ehjiä maailmoja

Kuten jo mainittua, historiallinen preesens on puhujan tai kirjoittajan keino luoda lukijalle tai kuulijalle illuusio kerrotun samanaikaisuudesta, siitä että kerrottu tapahtuu heidän silmiensä edessä. Muistelukirjoitusten kohdalla siinä on kyse kerronnassa tapahtuvasta kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken välisen etäisyyden häivyttämisestä, mikä synnyttää kertomukseen ehjän, menneisyyteen sijoittuvan fiktionaalisen maailman (vrt. Cohn 2006, 19–22)⁷³. Myös kirjoitetun murteen käyttö, etenkin sen narratiivinen käyttö kytkeytyy ehjien maailmojen luomisen poetiikkaan. Kun muistelukerronnan keinot ymmärretään poeettisina tekoina, retorisenä ja performatiivisena kielenkäyttönä, nousee kysymys fiktionaalisten maailmojen merkityksistä. Miten kirjoittajat luovat niitä muistelusaan? Mikä niiden merkitys muistelussa on? Mitä kirjoittajat viestivät niiden kautta? Toisille kirjoittajille samanaikaisen kerronnan käyttö liittyy kaunokirjallista teosta muistuttavan kokonaisuuden, sanataideteoksen luomiseen, jolloin fiktionaaliset maailmat ovat pysyvämpiä, kun taas toisille kirjoittajille se liittyy merkittävien kohtien ja merkittävien kokemusten korostamiseen kertomuksen osina, jolloin fiktionaaliset maailmat ovat häivähdyksenomaisia ja nopeita. Yhtä lailla evakkomatkakirjoituksissa samanaikaisen kerronnan avulla luodut ehjät maailmat eivät kestä kertomusten alusta loppuun, ja kestävienkin fiktionaalisten maailmojen kohdalla esiintyy myös kirjoittajan position vaihtelu aikatasojen välillä eli imperfektissä kirjoitettua minäkerrontaa ja kirjoitushetken aikata-solle paikantuvaa metakerrontaa.

Seuraavaksi käsittelen kolmen esimerkkikirjoituksen valossa ehjien maailmojen rakentamista. Esimerkkikirjoituksissa kerrotun

⁷³ Narratologi Dorrit Cohn on todennyt, että täydellisen ja ehjän maailman syntyminen on nimenomaan fiktiivisen proosan lajinomainen piirre, joka ei kuulu referentiaaliseen kerronnan, kuten historian kirjoitukseen tai omaelämäkerrallisen kerronnan keinovalikoimaan. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa Lasten evakkomatka -kirjoitusten kohdalla.

menneisyyden tasolle ajoittuvat preesensjaksot ovat pitkäkestoisia ja toistuvia. Lisäksi kirjoittajien position vaihtelu aikatasojen välillä on kirjoituksia kokonaisvaltaisesti leimaava tyylikeino. Kaksi kirjoituksista on myös murrekielisiä. Valitsemistani esimerkikirjoitukset ovat Terijoen Hennan (s. 1928), Jääsken Aunen (s. 1934) sekä Äyräpään Ruutin (s. 1936) evakkomatkakirjoitukset⁷⁴. Kaikki kirjoituksista edustavat evakkomatkakirjoitusaineiston joukossa viimeisteltyjä kokonaisuuksia, joissa kaunokirjallinen kerron-
tastrategia on dominoiva. Kirjoitusten analyysi havainnollistaa sitä, miten lapsen näkökulmaa ja lapseutta, ehjää ja fiktionaalista maailmaa, luodaan kerronnan aikatasojen työstämisen ja murteen käytön avulla.

Viimeinen ilta kotona

Terijoen Henna aloittaa evakkomatkakirjoituksensa talvisodan evakuointeja edeltävän lauantai-illan kuvauksella:

Mutta nyt oli se viimeinen saunailta. Ja lauantai. (LEM, 48.)

Ennen tämän lauantai-illan kuvausta kirjoittaja pohjustaa evakkomatkakertomustaan kertomalla kodistaan ja isänsä työstä Viipurissa armeijan palveluksessa positioitumalla kirjoitushetkeen aikuiseksi kirjoittajaksi. Lauantai-illan kuvauksessa kirjoittaja siirtyy osittain kerrotun menneisyyden maailmaan henkilöhahmoksi, lapseksi. Lauseen adverbiksi ”nyt” osoittaa tätä siirtymää, kirjoittajan position muutosta sekä kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden tason lähentymistä, vaikka kertomuksen verbi on edelleen imperfektissä. Lauseeseen kiteytyy koko kirjoitusta leimaava tyyli, jossa kerronnan aikamuoto on jotakin preesensin ja imperfektin välillä. Toisaalta kirjoittaja puhuu menneessä muodossa, mutta toisaalta adverbiksi ilmaisee nykyhetkeä. Adverbien ja aikamuotojen toimintaan ja muunteluun on kiinnitetty huomiota kertomusten tutkimuksessa ja niiden toiminnan on todettu olevan ainakin osittain kaksi erillistä prosessia. Wallace Chafe on selittänyt adverbien ja aikamuotojen näkökulmien erilaisuutta kahdella erillisellä fokalisoi-
jalla. Hänen mukaansa adverbiksi edustavat kerrotun menneisyyden henkilöhahmon eli representoidun tietoisuuden näkökulmaa,

74 Esitin kyseisiä kirjoituksia pintapuolisesti myös pro gradu -tutkielmassani (ks. Savolainen 2007). Pro graduissa en kuitenkaan analysoinut erityisemmin murteen käyttöä tai lapsen näkökulmaa.

kun taas aikamuodot edustavat kertojan tai evakkomatkakirjoittajien tapauksessa kirjoittajan, eli representoivan tietoisuuden näkökulmaa. (Chafe 1994, 211.) Lea Laitinen on kuitenkin todennut, että ainakin suullisessa kerronnassa fokalisointi vaihtelee monella eri tasolla, eikä sen muuntelu ole selitettävissä niin yksinkertaisesti kuin Chafe antaa ymmärtää. (Laitinen 1998, 102–104.) Chafen havainto soveltuu mielestäni hyvin evakkomatkakirjoitusten ja laajemminkin muistelukirjoitusten analysointiin, sillä niissä on kyse aina jollain tasolla kahden eri tietoisuuden, muistellun menneen minän sekä muistelevan nykyisen minän, näkökulman yhteensovittamisesta. Analysoidussa kirjoituksessa adverbii edustaa evakolapsen fokalisointia ja aikamuoto kirjoittajan fokalisointia.

Seuraavaksi Terijoen Henna palaa kirjoituksessaan takaisin retrospektiiviseen, imperfektissä kirjoitettuun minäkerrontaan ja aloittaa evakuoiteja edeltävän, viimeisen lauantai-illan kuvauksen:

Päivä sujui tavalliseen tahtiin. Äiti oli leiponut pullaa ja hiivaleipää. Ison paistinuunin loppulämpimässä paistui jokin laatikko: Tattari – tai omena-riisipuuro taikka silakkalaatikko – tarkkaan en muista. Isämme saapui yleensä työmatkaltaan kello kuuden junalla. Enkä muista sitäkään, toiko hän viipurilaisia ”paakkelseja” ja oliko meistä viidestä lapsesta kukaan vastassa, kun hän tuli viimeiselle viikonlopulleen kauniiksi korjailemaansa Kellomäen kotiin monipuolisine puutarhoineen ja kukkaistutuksineen. [...]

Lauantai –saunominen noudatti tuttua kaavaa : Äiti pesi kaikki viisi lastaan vuoron perään.

Isä kantoi heidät saunapyyhkeen sisään käärittyinä. Pää peitettiin ettei olisi tiedetty, missä mennään. Onko kaivolla, Papan tuvalla, kellarin kohdalla, ruusupensailla? Nyt käännettiin vasemmalle. Keittiön raput. Kylmänä aikana puettiin yöpuku jo saunan eteisessä, ja sukat. Vierellä juokseva isomman ei oikein ollut lupa selvittää ääneen saunaretkä.

Arvailtiin isän kanssa. –Tällainen kyyti päätyi tavallisesti sänkyyn. Saunassa oli vielä kannettavia. (LEM, 48–49.)

Katkelmassa Terijoen Henna positioituu kirjoitushetken aikatasolle kirjoittajaksi ja muistelijaksi, joka pyrkii yksityiskohtaisesti kertomaan menneen hetken tapahtumista. Katkelmassa ja kirjoituksen Karjalaan sijoittuvassa osassa on kuitenkin viimeisen illan tapahtumien muistelun lisäksi kyse rajan taakse jääneen kodin ja siellä eletyn elämän kokonaisvaltaisemmasta hahmottamisesta. Kirjoittaja kuvailee äidin tavallisia lauantai-puuhia ja sitä, kuinka isä saapuu lauantaina työstä kotiin ja kuinka koko perhe menee

tyypilliseen tapaansa lauantaiaunaan. Lausahdukset "tavalliseen tahtiin", "yleensä" ja "noudatti tuttua kaavaa" kertovat, että kuvaus voisi päteä yleisemminkin lauantai-iltoihin sekä mihin tahansa lauantai-iltaan. Kirjoittaja myös eksplikoi yksityiskohtaisten muistikuviansa hataruutta, mikä kuitenkin tässä yhteydessä ei kanna todesta ja totuudenmukaisesta kertomisesta vakuuttamisen funktiota. Pikemminkin se osoittaa, ettei olennaista ole se toiko isä viimeisenä iltana "viipurilaisia 'paakkelsseja'", vaan se että hän tyypillisessä Karjalan ja lapsuuden maailmassa toi niitä. Myös luettelemalla tavanomaisia illallisruokavaihtoehtoja kirjoittaja muodostaa tyypikkuvan Karjalaan jääneestä elämästä ja sinne sijoittuvasta maailmasta tiettyine tyypillisyyksineen.

Karjalan ja lapsuuden maailmasta muodostuva kuva on samanaikaisesti yksityiskohtainen ja yleispätevä. Se on arkinen mutta ei huomioi poikkeuksia eikä jokaisen eletyn päivän ja hetken ainutlaatuisuutta. Tapahtuman tyypillisyyden korostaminen ja ehjän menneisyyden maailman luominen kertoo myös sen erityisestä roolista kirjoittajalle. Arkiset ja toistuvat tapahtumat edustavat koko elämää ja kotia Karjalassa, sitä täydellistä maailmaa, johon myös kertomuksen täydellinen ehjä maailma pohjaa. Tyypillisen lauantai-illan, joka on myös viimeinen ilta Karjalan kodissa, kuvaukseen sisältyykin kertomus kirjoittajan perheestä ja kodin lähiympäristöstä. Kertomuksessa matka saunalta kotitalolle tehtiin sokkona, jolloin matkalla olevat maamerkit kuten kaivo, papan tupa, kellari ja ruusupensaat piti kuvitella. Samalla tavoin Terijoen Henna luo lapsuutensa kotiympäristön mielikuvissaan tuottaessaan aikuisena kertomusta kodin piiristään. Saunamatkan kuvaus voidaan tulkita myös muistelun ja muistelukertomuksen tuottamisen metanarratiivina. Mielenkiintoista on myös se, että kun kerrotun menneisyyden maailmassa saunamatkan maamerkkejä arvailleen sokkona, kertomuksen aikamuoto siirtyy pois imperfektistä. Kuvauksen aikamuoto on epäselvä, koska osa verbeistä puuttuu, kun taas osa on imperfektissä. Tästä huolimatta syntyvä vaikutelma on samankaltainen kuin silloin, kun tyyppikuva tai tyyppitapaus luodaan historiallisella preesensillä. Myös aikamuodoltaan epäselvät adverbi-ilmaukset "nyt oli" ja "nyt käännettiin" – sen lisäksi että ne ilmaisevat kahta eri fokalisoijaa (Chafe 1994, 211) – ovat tulkittavissa tyyppitapausta osoittavaksi. Luodessaan tyypillistä kuvaa Karjalasta, kirjoittaja luo menetetyn Karjalan ja lapsuuden maailman kertomuksessa. Se pohjautuu menneelle to-

dellisuudelle mutta nousee sen yläpuolelle täydelliseksi ja ehjäksi symboliseksi maailmaksi, tai fiktionaaliseksi maailmaksi.

Sunnuntain eli evakkomatkan alkamispäivän kuvauksen Teri-joen Henna aloittaa historiallisella preesensillä:

Pimeä yö. Yhä kuuluvat Kronstadtin tykkien äänet. Olohuoneen ikkuna helisee ja valonheittäjät pyyhkivät kirkkaalla taivaalla. Lapsia on lohduteltu koulussa, puhuttu asioista. Pojat, kaksi suurinta, nukkuvat yläkerrassa, länteen osoittavassa päädyssä. Tytöt olohuoneessa avattavassa jousisohvassa. Makuuhuoneessa nukkuu isin lempipoika, toiseksi vanhin meistä, ja vanhemmat. Vanhempien ajatuksissa on varmaan huoli perheen tulevaisuudesta. (LEM, 49.)

Katkelman hallitsevana fokalisoijana on kertoja, vaikkakaan vaikutelma ei ole täydellinen käytetyn me-muodon vuoksi, joka tuo kuvaukseen viitteen omakohtaisuudesta. Kirjoittaja on yksi meistä, sisaruksista. Kuten mainittua sodan ensi merkkien ja Karjalasta lähdön aloittamisen kuvaaminen preesensissä toistuu evakkomatkakertomuksissa. Se onkin tyypillinen esimerkki samanlaisen kerronnan käytöstä evakkomatkakertomusten keskeisiä tapahtumia ja klimakseja eli evakkomatkaa ja sodan alkua korostavana huomiomerkkerinä eli sananmukaisesti historiallisena preesensinä. Tämän jälkeen kirjoittaja jatkaa lähtöpäivän aamun kuvausta imperfektissä ja minämuodossa kunnes pian taas vaihtaa pakkaushetken alkamisen yhteydessä preesensiin:

Isä ei saa enää lomaa tullakseen kotiin. Hän auttaa meitä nyt pakkaamaan. Otetaan mukaan vain tarpeelliset tavarat. Nyt pitää lähteä. Mennään ensin Viipuriin. Mennään Kettusille Linnaan tänä iltana. Sieltä sitten isän kotiin Karstulaan. Voi olla, että tullaan takaisinkin. (LEM, 50.)

Tässä Teri-joen Henna asettuu kerrottuun menneisyyteen evakkolapiseksi, joka on myös fokalisoija. Evakkolapsi fokalisoii ja kertoo tapahtumista preesensissä, eikä hänellä ole tietoa tapahtumien tulevasta kulusta. Lausahdus "Voi olla, että tullaan takaisinkin" viittaa siihen, että fokalisoija on kerrotun menneisyyden maailman evakkolapsi, joka ei tiedä myöhemmin toteutunutta seikkaa, sitä että takaisin ei koskaan palattu. Lausahdus viittaa myös lähdön synnyttämään koskaan toteutumattomaan toiveeseen ja pettymykseen. Lähtöpäivä on kauttaaltaan kuvattu lapsen tietoisuudesta sekavaksi ja järkyttäväksi. Kuvauksen aikamuodon epäselvyys, preesensin ja imperfektin vaihtelu korostaa epäjärjestystä ja tyr-

mistystä. Se luo illuusion siitä, että evakkolapsella tai puhujalla ei ole tietoa tulevasta, hän aistii vain sekasorron. Kirjoittaja käyttää myös kysymyslauseita, jotka luovat preesensin ohella välittömyyden ja samanaikaisuuden tunnelmaa. Vastuksia tai tietoa niistä ei vielä ole, ei edes aikuisilla:

Tuntui, että olo kalpeni, kun kuulimme lähdöstä. Kuka kertoo opettajalle? Otetaanko kirjat kukaan? Äidille tehtiin kysymyksiä sen päivän kuluessa. Otanko monet lettinauhat? Otanko molemmat nukket: Arabellan ja Isabellan? Onko tämä tarpeen, entä tämä? Leluja? Nukenvaatteet? Maman veivattava ompelukone? Minun taikina-ruukkuni? Sukset? Pyörät?

Ei äiti tiedä. Ei kai isäkään. Arvailua. Kaikki vain touhusivat jotta asiaan kuuluvaa. Pojat ulkona, aitassa, saunassa, kellarissa, sarraimessa, isän kanssa. Naisväki sisällä. Pikku-siskoni, noin viiden ikäinen, taisi jäädä jotenkin huomiotta.

Jostakin ilmestyi pakkauslaatikoita: puisia, pellillä vuorattuja, joissa oli lukituslaitteetkin jo valmiina. Hyvää tekoa. Olimmehan vuosikausia reissanneet Viipurin ja Kellomäen väliä, joten pakkaaminen oli tuttua. Mutta nyt se oli aivan erimakuista. Pakonomaista. Ei olisi oikein haluttu. Siksipä noita selventäviä kysymyksiä ladeltiin. Äiti välillä herpaantuikin. "Johan minä sanoin, etten tiedä." (LEM, 50.)

Kirjoitus jatkuu samaan tapaan. Aikamuodot ja sen kautta kirjoittajan positioituminen kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden suhteen vaihtelee, samoin kuin katkelman fokalisoija. Samalla evakkomatkan aikaan lomittuu myös muita aikatasoja koskevia huomautuksia. Terijoen Henna käsittelee aikaa ennen evakuointiteja, perheensä historiaa, evakkoajoja ja nykyaikaa sekä sivuaa lapsuuden piirtämisharrastustaan, jonka kautta hän pohdiskelee myös tulevaa taiteilijuuttaan. Hän liikkuu eri aikatasojen muistojen välillä, eikä kirjoituksen koherenssi perustu juonen lineaarisuudelle ja kronologisuudelle. Itse lähtöpäivän ja pakkaamisen kuvaus laajenee kirjoituksessa perheenjäsenten sekä Karjalaan jääneen kodin piiriin yksityiskohtaiseksi kuvaukseksi. Kodin, sen ympäristön ja irtaimiston kuvauksen laajuutta selittää se, että kirjoittajan perhe sai harvinaisen paljon omaisuudestaan ja tavaroistaan mukaan evakkoon. Koti sijaitsi Terijoella, hyvin lähellä Suomen ja Neuvostoliiton talvisotaa edeltävää rajaa, minkä vuoksi perhe lähti evakoon hyvissä ajoin ennen talvisodan alkamista. Kirjoittajan isä oli armeijassa töissä ja osasi näin ollen valmistautua ajoissa tulevaan lähtöön. Tavaroiden evakuointi ja niiden läsnäolo kirjoittajan myöhemmässä elämässä selittää myös kirjoituksen aikatasojen moni-

naisuutta. Tavaroiden olemassaolo, se että niistä on muotoutunut eräänlaisia muistomerkkejä, mahdollistaa kirjoittajan assosiaatiot evakuointien jälkeisiin aikoihin ja tapahtumiin aina nykyhetkeen saakka. Tavarat ovat muistamisen ja kertomuksen rakentamisen työkaluja.

Kodissa monessa ajassa

Toinen esimerkkikirjoitus, vuonna 1934 syntyneen Jääsken Aunen murrekielinen evakkomatkakirjoitus sisältää pitkiä jaksoja, joissa kertomuksen aikamuoto vaihtelee preesensin ja imperfektin välillä. Kertomuksen aloitus alkaa kirjoittajan preesensmuotoisella esittäytymisellä ja jatkuu imperfektissä. Aloituksessa kirjoittaja positioiduu kertomukseen kahdella tasolla. Hän asettuu kirjoitushetkeen aikuiseksi, naimisissa olevaksi naiseksi, sekä jossain määrin myös kerrotun menneisyyden toimijaksi, pikkutytöksi, joka on lapsi evakuointien ja sodan ajassa. Jo aloitus viittaa siihen, että kirjoittajan kaksi eri aikatasoa asemaa kietoutuvat tekstissä tiiviisti yhteen, mikä käy yhä selkeämmäksi tekstin jatkuessa. Samanaikaisella kerronnalla leikkittely on Jääsken Aunen kirjoituksessa koko tekstiä leimaava tyylikeino, jonka avulla hän rakentaa siitä viimeistellyn, kaunokirjallista teosta muistuttavan kokonaisuuden. Kirjoittaja leikittelee preesensillä ja kaksitasoisella positioitumisellaan. Hän toisaalta luo ehjää maailmaa ja pian heti rikkoo sen. Kirjoittaja tiedostaa kaksitasaisuuden, ja ehjän kerrotun menneisyyden maailman murtaminen on hänelle valittu tyylikeino:

Mie lähekii nyt ajatuksissai meil, ja enistä sinne tuppaa. Ove ko porstuväs repäs auk ja harppas kynnykse yl tuvapuol, olkii isos valosas huonees. [...] Sisäpuolha miu pit olla tuvas, no voiha mie välil vilhuu ikkunoist uloskii. (LEM, 1267–1269.)

Kuvauksessa tapahtuu samankaltainen ilmiö kuin edellisen esimerkkikirjoituksen lauantai-illan saunomisen kuvauksessa. Siinä tavoitellaan mennyttä hetkeä. Kerronnan aikamuoto muuttuu hetkellisesti preesensiksi, kun minäkertoja ilmoittaa lähtevänsä ajatuksissaan kotitaloonsa sisälle. Aikamuodon muutos ilmaisee fokalisaation vaihdosta kirjoittajan kirjoitushetken tasolta käsin lähtevästä fokalisaatiosta evakkolapsen fokalisaatioksi, joka kuvaa tapahtumia samanaikaisesti kun havaitsee ja kokee niitä. Jääsken Aunen minä siirtyy tekstissä sisälle Karjalassa sijainneeseen kotitaloonsa. Kyseessä ei kuitenkaan ole täydellinen siirtymä kerrotun

menneisyyden maailmaan ja evakkolapsen fokalisointiin, vaan kirjoittajan minä säilyy kerronnassa samankaltaisena molemmissa fokalisaatioissa, vaikka hän siirtyykin muistelevasta kerronnasta lapsuuden ympäristön preesenskuvaukseen. Hän on kuvatussa tilanteessa ja paikassa kerronnassa läsnä, mutta kuitenkin siitä jollain tasolla ulkopuolinen. Syntyy vaikutelma kirjoittajan astumisesta sisään joko pysäytettyyn kuvaan tai näkymättömäksi tarkkailijaksi kuvattuun ja koettuun tilaan. Hän on kuin aikuinen, joka astuu lapsuuden maailmaan, minkä vuoksi kyseisen esimerkin kohdalla kerrotun menneisyyden tason fokalisointi olisi evakkolapsen fokalisointia kuvaavampi termi. Kotitalon kuvaus jatkuu ja talon sisätilaa kuvaillaan katseen kautta, lukijalle kerrotaan se, mitä kotitalonsa sisällä oleva minäkertoja juuri sillä hetkellä näkee:

Alakii kiertää enistä sen seinävierustoi, lähe oves oikial. Het tulkii vastaa suur uun, mis ol hella ies. Tää uun ol perreel tärkeä. Sil lämmiteltii talvel, ja liital laitettii ruokaa. (LEM, 1267.)

Kun fokalisoijan näköpiiriin tulee tuvassa sijaitseva uuni, muuttuu kerronta takaisin imperfektiin, selvästi retrospektiiviseksi kerronnaksi. Jääsken Aune kuvailee perheen ruuanlaittoa ja leipomista elävästi. Ruokien, leivonnan ja ruuanlaiton kuvaus muistuttaa etnografista kuvausta, ja siinä on kyse tyyppitapauksen ja tyyppilisen koti-Karjalan arjen luomisesta. Kuvaus etenee preesensissä minäkertojan ja fokalisoijan aistihavaintojen kautta:

Silmissäi nää ko äit vettää välil pannu uunist ja valeloo koipee liemel mikä o tult paisto aikaan. (LEM, 1268.)

Myös tässä tapauksessa samankaltaisena toistuvat tyyppitapahtumat edustavat laajempaa lapsuuden Karjalaa, josta kerronnassa luodaan ehjä ja täydellinen symbolinen maailma. Ruokien kuvailusta Jääsken Aunen kerronta siirtyy Jääsken kalastusmahdollisuuksien kuvailuun. Hänen kertoessaan kalastuksesta kertomuksessa tapahtuu aikasiirtymä:

Isä vet mielellään pitkää siimaa ja onk. Hää tykkäs semmosest vähil vappa ajoil.Välähdys lapsuuvest enne sottii Rantalاهرannalt. Oltii vennees äit, isä ja mie. Äit sous ja isä vet uistinta. Päivä nous ja lämättel järve pintaa. Onnelline olotila. Mie luuli aikasemmi jot se ol une näkköö enneko pääsi enskertaa sova jälkee v.-97 sammaa paikkaa tai siihe rannal. Het ol samas tunnelmas. (LEM, 1268.)

Mielenkiintoista katkelmassa on se, että se sisältää kolme aikatasoa. 1) Lapsuuden ajan Karjalassa ennen evakkomatkaa, jolloin kirjoittaja on veneessä vanhempiensa kanssa, 2) kotiseutumatkan ajan, jolloin hän vieraili samassa jo uneksi kuvittelemassaan tapahtumapaikassa, ja 3) kirjoitushetken ajan, josta käsin hän järjestee sekä ruotii muistojaan ja kokemuksiaan. Katkelma on pääasiallisesti minäkerrontaa imperfektissä, mutta lapsuuden aikatasolla omaa kokemusta osoittavassa ”onnellinen olotila” lausahduksesta puuttuu verbi, jolloin myös aikamuoto on epäselvä. Menneestä aikamuodosta lipsuminen ilmaisee kirjoittajan siirtymistä jälleen kirjoitushetkestä sisälle menneisyyteen tapahtuman kokijaksi ja näkijäksi. Tapahtuu sama kuin historiallisessa preesensissä, mutta ilman selkeää preesensmuotoa: siirtymä kirjoittajan fokalisoinnista evakkolapsen fokalisointiin.

Edellä esitelty eri aikatasoja sisältävä assosiaatioketju käynnistyi kirjoittajan lapsuudenkodissa sijainneesta uunista. Uuniin kytkeytyy monien muistikuvien, aikatasojen, ajatusketjujen ja tarinoiden rypäs, joka aktivoituu uunin noustessa kerronnassa esiin. Yleisemmällä tasolla uuni on keskeinen kodin symboli, joka liittyy elämän ylläpitämiseen ruuan valmistuksen ja sen lämmittämisen kautta. Symbolisen tulkinnan näkökulmasta uunin valikoituminen kertomuksessa muistojen, mielikuvien ja aikatasojen solmukohtaksi ei ole satunnaista, vaan samalla tavoin kuin arkiset ja tyypillisinä toistuvat asiat edustavat koko fiktionaalista lapsuuden Karjalan maailmaa, edustaa uuni kodin ja jatkuvuuden ydintä.⁷⁵ (Ks. s. 270–275; s. 293–296.)

Kertomus jatkuu sillä, että kerrottuun menneisyyteen sijoittuva fokalisoiija, joka on myös minäkertoja, kuvittelee itsensä katsomaan tuvan ikkunoista ulos. Hän kuvailee ikkunoista aukeavaa näky-mää, ympäristöä, talon lähellä sijaitsevia rakennuksia ja naapurustoan. Hän näkee maisemassa myös kerrotun menneisyyden eli lapsuuden aikatasolla sijaitsevat perheenjäsenet omista töissään. Tämän jälkeen fokalisoijan huomio kohdistuu taas sisälle tupaan ja hän alkaa kertoa tupaan liittyvistä ihmisistä ja tapauksista. Muisteltu paikka, tupa, sisältää koko kirjoittajan lapsuuden elinpiirin ja siihen liittyvät kertomukset. Edellisen esimerkin tapaan, myös tämän kirjoituksen kohdalla paikkoihin ja esineisiin kiinnittyy muistot ja eri aikatasoilla, jotka aktivoituvat niiden muistelussa. Muistot

⁷⁵ Uunin merkityksestä karjalaisessa talossa ja kulttuurissa ks. Keinänen 2003, 22–23.

seuraavat toisiaan linkittyen mielikuva- ja assosiaatioketjuiksi. Se että paikat ja esineet eivät ole konkreettisesti kirjoittajan elämässä läsnä, voi ainakin osittain selittää, miksi kirjoittajan positio ei selkeästi muutu evakkolapsesta aikuiseksi kirjoittajaksi hänen siirtyessään kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen välillä. Kirjoittaja ei ikään kuin selkeästi poistu luomastaan fiktionaalisesta lapsuuden Karjalan maailmasta, koska muistojen solmukohdat eivät konkreettisesti ole läsnä kirjoitushetkessä. Syntyvä fiktionaalinen ehjä maailma on siten edellistä esimerkkiä ehjempi, mutta se ei sijoitu yksinomaan lapsuuteen ja menneisyyteen vaan sisältää myös kirjoitushetken.

Kerronnallisen lapseuden luominen

Äyräpään Ruutin (s. 1936) kirjoitus on yksi tutkimusaineistoni kolmesta täysin murrekielisestä evakkomatkakirjoituksesta, joita käsittelin aiemmin lyhyesti murteen käytön erittelyn yhteydessä. Kirjoitus on jaksotettu lukuihin, jotka on nimetty väliotsikoin. Kirjoituksen ensimmäinen luku käsittelee kirjoittajan isoäidin hautajaisia, ja sen otsikko "Luopuminen alkaa. (kesä 1939)" viittaa mummon kuoleman lisäksi tuleviin tapahtumiin eli evakkomatkaan ja Karjalan menetykseen. Heti ensimmäisessä luvussa lapsen todellisuus nousee tekstistä esiin, vaikka kerronnassa valitsee mennyt aikamuoto muutamia mummon sanomia repliikkejä lukuun ottamatta. Fokalisoijana on menneen hetken evakkolapsi, joka on hautajaisissa elämänsä ensimmäistä kertaa:

Mummin hautajaispäivä aamun, elokuun 9 päivän 1939 myö kokoonnuttii koko suvu voimal Korpela talloo, mikä ol miu ukkilain ja mummolain. Mie kuleksin siel ympärsee ja etsin mummiain ja en tavant häntä mistää. Kaik olliit nii hiljasii ja totisii ja iha mustissaa. Talo ulkoseinäl ol nauloihi ripustettu seppeleitä, mist riippu valkosii silkkinauhloi, mis ol mustii kirjaimii. Musta, iso auto seiso pihas ja valkonen arkku ol kukkasil peitetty jollakii alustal. Hyö sannoit et mummi makajaa sen arku sisäs. Sitä mie en kyl meinant uskoo, mut pakko ol, ko häntä ei löytynt mistää. Sit myö lähettii Äyräpää kirkkomaal viemää häntä viimisel leposijallee. Arkku pantii siihe mustaa issoo autoo ja myö käyti toisii autoloihe, ja ajettii pitkäs saatos kirkol, minne ol 12 km matkaa. En olt ikännää näht nii mont autoo yhel kerral. (LEM, 1590.)

Syy siihen, miksi katkelmasta välittyy voimakkaasti lapsen näkökulma ja vaikutelma lapsen kokemuksesta, johtuu ensinnäkin siitä, että katkelman fokalisoiija eli lapsi ei ymmärrä että kyse on

mummon hautajaisista. Hän ei ylipäätään ymmärrä mistä hautajaisissa on kyse. Vain ymmärtämätön lapsi voi etsiä mummoaan tämän omista hautajaisista ja uskoa viimeiseen asti löytävänsä tämän muualta kuin arkusta. Äyräpään Ruut kuvaa hautajaisia yksityiskohtaisesti lapsi-fokalisoidijan ympäristön havainnoinnin kautta. Lapsen (epä)tietoisuus tuodaan kerronnassa esiin esimerkiksi siten, että fokalisoiija kuvaa näkevänsä hautaus- tai muistoseppeleiden sijaan seppeleitä, joissa oli mustilla kirjaimilla koristeltuja valkoisia silkkinauhoja. Ainoastaan lukutaidoton, ensi kertaa hautaseppeleitä näkevä lapsi kuvaisi näkyä tällä tavoin. Myös se, että tilannetta kuvaillaan yksityiskohtaisesti, mutta samaan aikaan kuvatut seikat (hiljaiset ihmiset, mustat vaatteet, isot autot, valkoinen arkku) ovat hautajaisten kontekstissa niin itsestään selviä ettei aikuinen niitä edes mainitsisi, korostaa sitä että fokalisoijana on lapsi.

Hiljalleen lapsi-fokalisoijalle alkaa selvitä, että mummo on todellakin kuollut:

Mie pein äitii kääest kii ja ko mie katsoin häntä ni hää ol muuttunt vanhaks huivipäämummoksi iha yht äkkiä. Voi tätä murheen päivää. Mie olin jo nii turta surust, jot alistuin tähäkii muutoksee pelkäl huokauksel. Myöhemmi kyl sit selvis, et mie olin siin seistes liikkunt ja olt ottavinnan äitii kääest kii, mut olinkii ottant Masha tättii, ja hää tietyst anto miul kätteesä, ko mie sitä kopeloin turvaksein. Ko mie sit vähä aja pääst katsoin uuvestaa yllää, ni äit ol taas muuttunt omaks itseksee, ja se murhe onneks helpotti. Äit on kertont miul et mie itkin iltasil pitkät ajat ikäväijäin ja sitä, et mummi jäi sinne Äyräpäää kirko multii. (LEM, 1591.)

Ymmärrys mummon kuolemasta järkyttää lapsen maailmaa. Surun lisäksi mummon kuolema aiheuttaa lapsi-fokalisoijalle epävarmuuden lähimpien ja turvallisten ihmisten läsnäolosta. Tätä tosiasiallista seikkaa ei kuitenkaan vain todeta, vaan se ilmaistaan lapsen tietoisuuden kautta, jossa myös näennäisen epärealistisetkin tapahtumat, kuten äidin yhtäkkinen vanhentuminen, ovat mahdollisia. Katkelman viimeinen virke myös kuvastaa tekstissä luotua lapseutta ja lapsen näkökulmaa. Lapsi ei niinkään ymmärrä kuolemaa vaan sen, että mummo makaa arkussa, mullan sisällä, maan alla.

Kirjoituksessa luotu lapsen fokalisaatio ja tietoisuus ei ole kuitenkaan täydellinen, vaan pikemminkin se vuorottelee kirjoitus-
hetkeen paikantuvien lapsen ymmärrystä selittelevien lauseiden

kanssa. Kirjoittaja ei kuitenkaan varsinaisesti arvioi lapsen kokemusta aikuisuuden näkökulmasta vaan selittää vain sen verran, että teksti pysyy ymmärrettävänä. Toisin sanoen hän ei arvioi mennyttä nykyisestä käsin, vaan menneeseen paikantuva lapsen näkökulma on samanvertainen ja rinnakkainen aikuisen näkökulman kanssa. Katkelman viimeisessä kappaleessa Äyräpään Ruut sanookin olevansa edelleen tuo lapsi:

Serahviina mummianin mie en unehuta millokaa! Hää ol miu paras ystävään varhaislapsuuvessain ja mie olin häne ”oma hyvä laps kul-taase”, ja oon vieläki, ja näitä asjoi ei muuta mikkää, – vaik aikaa kulus mite paljo tahhaa. (LEM, 1591.)

Korostamalla olevansa edelleen sama lapsi kuin luvun fokali-soija, Äyräpään Ruut alleviivaa luvun fokalisoijan (lapsen ja ker-rotun minän) ja kirjoittajakertojan (aikuisen ja kertovan minän) identiteettien samuutta tai vähintäänkin jatkuvuutta niiden välillä. Kirjoittaja on luonut tekstiinsä lapsen näkökulman ja haluaa koros-taa sitoutuvansa edelleen tuohon näkökulmaan, vaikka varsinai-sesta lapsuuden ajasta Karjalassa on kulunut kauan aikaa. Kirjoit-taminen mahdollistaa hänen tapauksessaan lapsen näkökulman esiin tuomisen elävänä, ajankohtaisena ja kenties myös uudelleen koettuna. Kyseessä on tekstin tasolla tapahtuva aikasiirtymä men-neen kokemukseen. Tämänkaltainen näkökulma muisteltuun ja kerrottuun menneeseen edellyttää fiktiolle ja puheelle tyypillisen kielenkäytön, tai performatiivisen kielenkäytön hyödyntämistä. Se olisi haasteellisempaa luoda esimerkiksi muisteluhaastattelussa tai ”realistisen” retrospektiivisessä kirjoitustavassa. Kyseessä on voi-makas identiteettiperformanssi.

Tekstissä luodun näkökulman lisäksi Äyräpään Ruut (s. 1936) hahmottaa lapsuutensa myös konkreettisena mummon kuole-maan päättyvänä ajanjaksona, minkä hän ilmoittaa luvun aloitus-virkkeessä:

Miun turvalline, valosa, hyvvviin ihmisiin ympäröimä varhaislap-suutein loppu miun rakkaan Serahviina mummin kuolemaa elokuus 1939. (LEM, 1590.)

Myös luvun viimeinen virke avaa keskeisesti sitä, mitä muita merkityksiä Äyräpään Ruut liittää mummon kuolemaan ja lapsuu-deksi kutsumansa ajanjakson päättymiseen:

Tää kaik ol vast kuitekii alkusoitto sil luopumise tuskal, mikä ol vast alkamas kaikil muilkii Karjala lapsil. Myö jouvuttii koht luopumaa kotiseuvustaa ja koistaa ja kaikest mikä meil ol tuttu ja rakasta, ja lähtemää evakkotiel, kohti vierasta ja tuntematonta tulevaisuutta. (LEM, 1591.)

Kirjoittaja liittää mummon kuoleman yhteen kodin menetyksen ja evakkoaikojen alkamisen kanssa, jotka ovat kirjoittajan elämäntarinan käännekohtia sekä hänen elämänsä keskeisiä menetyksiä ja järkytyksiä. Mummon kuolema ja kodin menetys muodostavat merkityskokonaisuuden, joka rajaa Karjalan paikkaan sijoittuvaa tuttua ja onnellista lapsuutta sekä arvaamatonta ja vierasta evakkoaikaa. Evakkomatkakirjoituksen kokonaisuudessa mummon kuolemaa ja hautajaisia käsittelevä luku toimii alustuksena ja johdantona varsinaiselle evakkomatkakertomukselle sekä esittelee kirjoittajan kahdelle aikatasolle, lapsuuteen ja kirjoitushetkeen sijoittuvan position.

Vaikka Äyräpään Ruutin kirjoituksen ensimmäistä lukua väritti tieto tulevista tapahtumista, myös toisessa luvussa ”Evakkoon lähtö. (Lokakuun lopulla 1939)” lapseutta ja lapsen näkökulmaa rakennetaan tekstiin lapsi-fokalisoijan kautta. Fokalisoija ei ensinnäkään ole tietoinen tulevista tapahtumista eli evakuoinneista, ja toiseksi, kun hän saa tietää niistä, hän ei ymmärrä niiden merkityksiä ja seurauksia:

Yhten päivän Reino ukkiin tulkii meil ja sano äitillein, et ”Nyt on paras lähtee tyttölöihe keral turvaa. Sota täst tulloo.” Miun toiset isovanhempain eliit Kemin Veitsiluotos ja ukki sano, jot ”Pohjosee on lähettävä nyt heti, enne ko alkaa mahoto revohka, et pääsette turvallisest pois enne rähinä alkamist. Nyt käykää pakkaamaa. Mie on hoitant kaik matkajärjestelyt ja hoijan asjat tääl tei lähettyy. Pääasja on jot työ pääsettä turvaa mahdollisimma nopiast.” Ai mite mie innostuin täst! Nyt päässää pitkäl junamatkal Pohjola uki ja mummi luo. En olt millokaa nii ettääl käyntkää. (LEM, 1592.)

Lapsi-fokalisoijan tietoisuus, joka on tässä yhteydessä epätie-toisuutta tulevista tapahtumista, tuodaan ilmi evakkomatkastasta in-nostumisen kautta. Fokalisoija ei käsitä, että lähtö ei merkitse aino-astaan jännittävää junamatkaa isovanhempien luokse vaan myös kodin jättämistä ja sotaa. Matkan todellinen luonne paljastuu evak-kolapsi-fokalisoijalle samanaikaisesti kerronnan kanssa, ilman että kirjoitushetkeen positioituvan kirjoittajan tietoisuus evakkomat-kan todellisuudesta tuodaan ilmi. Ukin repliikeillä on kyseisessä

katkelmassa kaksi merkitystä. Ensinnäkin preesensrepliikit tuovat puhetilanteen, evakkomatkalta lähdön ajan, lähemmäksi lukijaa, ja toiseksi ne ovat evakkomatkakirjoituksille tyypillisiä metanarratiivisia merkkejä, jotka korostavat evakkomatkalta lähdön hetken merkittävyyttä kertomuksen keskeisenä tapahtumana. Lapsifokalisoijan tietoisuuden näkökulmasta repliikeillä ei kuitenkaan ole tämänkaltaisia vaikutuksia. Vaikka lukija ja kirjoittaja tietävät lähdön ja matkan merkittävyyden ja järkyttävyyden, ei fokalisoija ole tietoinen evakkomatkan olemuksesta pakomatkana ja kodin menetyksenä. Tämä osoittaa fokalisoijan käsitteen tarpeellisuuden myös omaelämäkerrallisen kerronnan, ei ainoastaan taideproosan analyysissä. Eri fokalisoijat, kerronnassa konstruoidut tietoisuudet, eivät ole identtisiä kirjoittajan tietoisuuden kanssa, vaikka niiden välillä onkin jatkuvuus. Omaelämäkerrallisissa kirjoituksissa esiintyvät kirjoittajan tietoisuuden eri aspektit vaikuttavat myös kirjoitusten tulkintaan.

Äyräpään Ruutin kirjoituksen tapauksessa se, että evakkomat-kassa on kyse murheellisesta tapahtumasta, käy evakkolapsifokalisoijalle ilmi samaan aikaan kerrotun menneisyyden tason tapahtumien kanssa:

Mie hain pienet matkalaukkuin ja täpin ne täytee leluloi ja niitä miul ol vaik mite paljo – mie ko olin suvu ensimmäine lapselaps ja oikee paapottu. Mie valitsin mieleisimmät ja uusimmat. Sit vein ne kaik äitiin nähtäväks ja olin yhtä hymmy, minnuu sanottiikii pienen [lempinimi] aurinkoiseks. Mie hämmästyin kovast ko äiti itki mät-täissää tavaroi matkalaukkuloihe. Mie näytin hänel ylpiän mitä mitä mie olin saant aikaa. Hän pyyhki silmijää ja sano, et "Voi hyvä laps, et sie voi näi paljoo ottaa tavaraa mukaheis. Valitse yks niist, mikä on siul kaikkei tärkein." Sillo minnuukin alko jo surettaa, mut mie termistäyvyin ja aloin miettiin mist mie en nyt kertakaikkijaa ois voint luopuu. Se olkii helppoo. Mie valitsin kaikist mieleisimmäks tavaraksein mummi vainaalt saamain kohviserviisin, mikä ol vaaleesinine ja kuvioitu hopiaisil ja tummil koristeil. Siin ol tarjottimel kaik kohvivivehkeet, kupit ja tassit ja sokurastia ja kermanekka ja sit viel kohvikannu. Se ol miul oikee mieleine kapistus. Se ol nii kaunis ja viimeine mummiltain saatu lahja. Mie kiikutin sen äitiin ettee hyvin toiveis. Hää katso sitä vähä aikaa ja sano sit tiukast, "Tätä sie et voi ottaa. Sen pittää olla sellane, minkä voit itse kulettaa kainalossais, niko nukke tai nalle. Valitse niist." Sillo alko miukii itkuin ja luopu-mise tuskain. Miul tul nii suur murhe pääl, etten ees muista minkä mie otin mukahein. Sillo mie vast ymmärsin, et koti jääp tänne tava-roinee päivinee, ja myö jouvutaa lähtemää tyhjiltää karkuu jotakii pahhaa, mitä mie en ees käsittänt. (LEM, 1592).

Fokalisoijan kautta kirjoitukseen muodostuu kuvaus evakkolapsen vaiheittaisesta kodin menetyksen tiedostamisesta. Kerronta etenee evakkolapsen tavaroiden pakkauksen ja äidin repliikkien vuorotteluna. Evakkolapsi-fokalisoija ymmärtää kuvauksen edetessä kodin menetyksen rakkaiden tavaroidensa menettämisen kautta. Kerronta etenee menneessä aikamuodossa, mutta äidin repliikit vievät kerronnan aina hetkellisesti preesensiin. Repliikkien ja preesensin kautta tapahtumat tulevat lähemmäksi lukijaa, mikä korostaa fokalisoijan, kerrotun menneisyyden tasolle sijoittuvan evakkolapsen näkökulmaa.

Evakkomatkan tapahtumat kirjoittaja kuvaa verrattain nopeasti kertoen äidin käytännön hankaluuksista matkustaa kahden pikkulapsen kanssa. Evakkomatalle lähtöä Äyräpään Ruut arvioi myös kirjoitushetken tietoisuudesta käsin. Hän on kiittolinen ukilleen siitä, että perhe osasi lähteä evakkoon riittävän varhain ennen sodan alkua ja vältti pommitukset sekä massaevakuoinneista aiheutuneet ruuhkat. Itse junamatkustusta kuvataan taas kuitenkin evakkolapsen tietoisuudesta käsin:

Mie ko katsoin juna ikkunast, ni se män nii kovvaa vauhtii, jot metsätkii näyttiit niiko ne oisiit olleet yhtä puuta, millö koivuu, millo mänty, millo tiheää pensaikkoo. Pyörät kolkuttiit jot "Nyt männää – nyt männää – nyt männää! Millo tullaa – millo tullaa – millo tullaa?" (LEM, 1593.)

Lapsen tietoisuus tuodaan esiin aistihavaintojen kautta. Kuvaus junamatkasta välittyy lukijalle ensinnäkin visuaalisena kuvana, maiseman vilisemisenä silmissä, ja toiseksi junan äänenä, puheen rytmiä jäljittelevänä kolkkeena. Aistihavainnot korostavat jälleen kerrotun menneisyyden tasoa ja lapsi-fokalisoijan näkökulmaa ja tuovat niitä lähemmäs lukijaa. Aistikuvaukset ovat tyyppillisiä keinoja tekstuaalisen lapseuden rakentamiseen.

Matkan jälkeen Äyräpään Ruut, evakkolapsi, saapuu äitinsä ja sisarensa kanssa Kemiin lähelle isovanhempiaan. Evakkopaikan tunnelmien kuvaus jatkuu evakkolapsen fokalisointina tämän aistihavainnon kautta:

Mie muistan vielä eläväst, mite mie katsoin siel kammari ikkunast ulos, pieniks tyngiks katkottui pelakuihe varsii välist valkosta, tyhjää hankee, ja miu mielein ol yhtä silvottu ja autio. Ei olt enää muita jällel ko äiti ja pien sisko – isäst ei olt mittää tietoo, hää olt rintamal "siel jossakii", ja kaikki tutu ja rakkaat ihmiset olliit hävinneet ties

mihi. Kannaksen koti ol jäänt vihollise valtaa iha kaikkinee. (LEM, 1593.)

Tekstistä välittyä jälleen lukijalle visuaalinen kuva: evakkotalon ikkunasta näkyvä maisema lapsi-fokalisoijan silmin nähtynä. Kuva on aistivoimainen ja tuo lukijan lähelle evakkolapsen näkökulmaa – lukija saa hetken ajan tarkastella kerrotun menneisyyden maailmaa lapsen silmin. Kuvattu maisema on myös symbolinen. Katkottujen pelargonioitten välistä suodattuva talvinen näkymä vertautuu evakkolapsen mielentilaan. Lapsi-fokalisoija kuvaa mielensä olleen yhtä silvotun kuin pelargoniat. Hänen mielenmaisemassaan vallitsee talvi, jota kuvataan tyhjäksi, autioksi, kylmäksi ja silvotuksi. Tunnelma johtuu kodin menetyksestä ja sodan vuoksi hajonneesta perheestä. Äyräpään Ruut on kyllästännyt kuvan ikkunanäkymästä merkityksillä, jotka rikastuvat suhteessa toisiinsa muodostaen latautuneen kudelman. Kuva sisältää kaksi vastakkaista maailmaa, joiden vastakohtaisuus luo näkymän merkityksen. Ensinnäkin kuva viittaa Karjalaan, jossa vallitsee kesän kukoistus sekä yhteisöllisyys ja kokonainen perhe. Toiseksi kuva viittaa evakkopaikkaan, jossa vallitsee kesään verrattuna tyhjä ja autio talvi sekä yhteisön ja perheen hajoaminen. Katkottu pelargonia on siirtokarjalaisten muistelukerronnan tapauksessa erityinen, merkitysrikas symboli, joka viittaa niin kutsuttuihin ”evakkopelakuihin”⁷⁶ tai yleisemminkin Karjalasta mukaan otettuihin esineisiin, jotka ovat ajan kuluessa muuttuneet muistomerkeiksi menetetyistä kodista tai suorastaan sen osiksi (ks. s. 226–228). Siirtokarjalaisten diskurssissa toistuvat kertomukset kasveista, joita otetaan varsinkin kotiseutumatkoilla Karjalasta mukaan ja jotka jatkavat kasvua toisaalla kantaen itsessään kuitenkin Karjalaa (Lehto & Timonen 1993, 99–100). Kirjoituksessa katkotut pelargoniat ovat menetetyn kodin, tuhoutuneen ja kadonneen Karjalan paikkaan sijoittuvan onnellisen ja viattoman lapsuuden aikakauden symboleja. Ne manifestoivat yhteyden elinvoimaisuutta, paikan menetyksestä ja sen poissaolosta huolimatta.

Äyräpään Ruut ilmaisee tämän saman merkityskokonaisuuden, kodin, lapsuuden ja viattomuuden maailman katoamisen luvun lopussa eksplisiittisesti. Samalla kirjoittaja yhdistää omat elämän-

76 ks. esim. Evakkopelakuut 2010. <http://www.martat.fi/puutarha/puutarhanurkka/2010-01-25-21-00-37-evakkopelakuut/> (22.4.2014); vrt. Rosén & Rasehorn 2007.

vaiheensa eli mummon kuoleman, kodin menetyksen, perheen hajoamisen ja lapsuuden loppumisen yleisempiin historian tapahtumiin ja aikakausiin, toiseen maailmansotaan ja iloiseen 30-luvun päättymiseen.

Tähä loppu kerral miun onnelline varhaislapsuutein. Miu kohallein ol tult luopumine, mummiin lisäks, kaikest tutust ja rakkaast jo kolme ja puol vuotisen – [lempinimi] minnuu ei ennää sanont kukkaa tään kaike jälkee. Koko elämä ol muuttunt iha vieraaks ja turvatomaks. Uus elämän vaihe olt alkant perusteellisel tuhol. Näi paha loppu ol vanhal, ilosel 30- luvul!

Toine maailmansota ol alkant. Miul jäi koko elämän pitune ikävä Kannakse kottii ja niihi pienen [lempinimi] varhaislapsuuve onne päivii. Se on vällee sitä mitä hyö sannoot taivasikäväks. Myö kaivataa takasii siihe paratiisii mist meijät on aikanaa ajettu pois jokahine. Se on se ihmise perusikävä ja tieto siit, et myö ollaa kotosii jostakii paljo paremmast –”ihanasta maasta,” niiko vanhas virres sanotaa. (LEM, 1593.)

Muutosta ja kahden aikakauden rajaa Äyräpään Ruut kutsuu perusteelliseksi tuhoksi, ja hänen kohdallaan uutta aikaa leimaa luopuminen. Muutos hahmottuu liikkeenä ja siirtymänä lapsifokalisoijan hyvin rajatusta tietoisuuden piiristä (kodista, arjesta, naiivista epätietoisuudesta) kohti yleisempää (yhteiskunnallinen ja historiallinen tiedostaminen). Visuaalisen metaforan kautta tätä siirtymää voi kuvata kameran loittonemiseksi kuvatusta maailmasta, jolloin kuvattu ala kasvaa mutta samalla se kadottaa yksityiskohtaisuuttaan eli muuttuu yleisluontoisemmaksi.

Äyräpään Ruutin kirjoituksessa tapahtuvassa muutoksessa on kolme päällekkäistä ulottuvuutta, jotka ovat 1) tekstin sisäinen kerronnan näkökulman muutos, 2) tekstin ja sen ulkopuolisen kontekstin suhteen muutos, sekä 3) tekstin ja muiden tekstien suhteen muutos. Ensimmäinen muutoksen ulottuvuus, tekstin sisäinen kerronnan näkökulman muutos, merkitsee retrospektiivista näkökulmaa. Kun kerrontaan tulee ajallinen ulottuvuus ja nimenomaan näkökulma nykyisestä menneeseen, myös menneisyyden näkökulmasta tulevaisuuden tapahtumat kuten sodan lopputulos nousevat esiin ja vaikuttavat siihen, miten evakkomatkan aikaisia tapahtumia kuvataan. Toinen muutoksen ulottuvuus, tekstin ja sen ulkopuolisen kontekstin suhteen muutos, merkitsee laajemman yhteiskunnallisen ja historiallisen kontekstin esiin tuomista. Ajallisen perspektiivin myötä esimerkiksi 30-luku voidaan sijoittaa tietyn luonteisena aikakautena muiden kymmenlukujen joukkoon,

ja alkanut sota voidaan nimetä toiseksi maailmansodaksi. Tällöin ne eivät ole enää välitöntä tapahtumien virtaa, jota fokalisoija välittää samanaikaisesti kokemuksensa kanssa. Kolmas muutoksen ulottuvuus, tekstin ja muiden tekstien suhteen muutos, merkitsee intertekstuaalisen kontekstin esiin tuomista eli sitä, että evakkojen kokemuksille voidaan löytää vertailukohtia kulttuurin keskeisistä kertomuksista, kuten esimerkiksi Raamatusta. Äyräpään Ruut vertaa ikäväänsä lapsuutensa aikoihin ja Kannaksen kotiin ihmisen ikävään syntiinlankeemusta edeltävään paratiisiin. Hän vertaa lapsuuden Karjalan maailmaa Raamatun paratiisiin ja rakentaa evakkomatkakertomustaan intertekstuaalisessa yhteydessä raamatulliseen myyttiin. Tiivistetysti sanottuna kyseessä on kasvukertomus, kuvaus lapsen tietoisuuden laajentumisesta. Kerronnan tasolla tapahtuu siirtymä evakkolapsen fokalisoinnista kirjoittajan tai kertojan fokalisointiin sekä siirtymä kerronnassa rakennetusta lapsen tietoisuudesta ja fiktionaalisesta maailmasta aikuisuuteen ja realistisen muistelun maailmaan.

Huolimatta intensiivisestä menetyksen tunnelmasta, joka luvun lopussa vallitsee, Äyräpään Ruutin kirjoituksen seuraavassa luvussa kuvataan yllättäen paluu Karjalaan. Evakkolapsi pääsee käymään isänsä luona Kannaksella äitinsä kanssa ennen talvisodan syttymistä. Fyysisen paikan samuudesta huolimatta Karjalan ja lapsuuden maailma on kuitenkin muuttunut.

Ko tultii peril ni sielkii ol jo syksy, muttei viel lunta niiko Pohjosis. Muutamii omenii ol viel yläoksis lehettömis puis. Se jäi nii miu mie-lehein, et vielkii nään ne silmissäin iha eläväst.[...] ko isäkii tul kottii ja meil ol vähä aikaa melkee niiko enne vanhaa. Mie sain istuu issäin syles nii tiukast niiko kääpä koivu kyles. En ois tahtont olla missää muual ko siin. (LEM, 1594.)

Kirjoittajan kotona asuu sotilaita ja sodan tunnelma on läsnä. Muutosta kuvaa myös se, että Karjalassa vallitsee kesän sijaan syksy. Kuvattu maailma sijaitsee ikään kuin menetetyn kesäisen lapsuuden Karjalan ja talvisen evakkoaikojen maailman välillä. Menetetyn kesän ja samalla koko menetetyn kodin, aikakauden ja lapsuuden Karjalan maailman symboleiksi nousevat yksinäisinä lehdettömissä puissa sinnittelevät omenat. Niiden symboliarvoa korostaa lapsi-fokalisoijan tietoisuuden keskelle ilmestynvä kirjoitushetken ja aikuisen muistelijan näkökulmaan paikantuva metamuistelullinen kommentti ”Se jäi nii miu mielehein, et vielkii

nään ne silmissään iha eläväst”. Kommentti on tulkittavissa siten, että mielikuva omenoista paljaassa puussa on syöpynyt kirjoittajan mieleen samalla pysyvyydellä kuin muistikuva menetetystä kodista ja sen maailmasta, idyllisestä Karjalasta. Kaikesta muutoksesta huolimatta Äyräpään Ruut kuvaa kotona vietetyn ajan onnelliseksi. Kotona Karjalassa on onnellista, koska siellä on tuttu koti ja isän myötä kadoksissa ollut perheyhteys. Tämä perheyhteys esitetään orgaanisen genealogian kautta.

Äyräpään Ruut korostaa, että kotona käynti kannatti, vaikka paluumatka Kemiin tehtiin talvisodan alettua ruuhkaisissa junissa hitaasti muiden evakkojen kanssa. Evakkoelämä pohjoisessa kuvataan lapsen näkökulmasta surkeaksi. Joului ei tunnu joululta, isä on poissa, ja ilkeät talon lapset kiusaavat kirjoittajaa ja tämän siskoa. Evakkoelämän outous kiteytyy seuraavaan kuvaukseen:

Mie muistan ko filminauhalt ikkää, ko myö käveltii kahestaa lumista tietä pitkin. Pakkane paukku ja lumi narsku nii teräväst mei askelii al. Lumipenkäreetkii tien reunoil olliit nii korkiat ko ois kulettu ojas. Myö pysähyttiin ja Ukki tarjos mius punasii Pectus-pastilliloi punasest pahviaskist. Valkose hange keskel ne olliit nii ouvo ja räikiän värisii, ja paksul lapskääel nii vaikiat ottaa. Pois olliit ne kesäset, heinähajuset onnenpäivät, ko Ukki anto mui kätehei omenan tai mansikanheinän – heinäsirkan sirittäis ja päivän paistais. (LEM, 1596.)

Myös tämä kuvaus konstruoi idyllisen fiktiivisen maailman, joka on mahdollista esittää lapsi-fokalisoidun tietoisuuden kautta. Kuvauksessa vastakkain asettuvat kurja ja talvinen evakkoelämä ja aiempi elämä kesäisessä paratiisi-Karjalassa. Kuvauksessa evakkoajan maailmaa edustavat talvi ja räikeät ja keinotekoiset herkut eli Pectus-pastillit, kun taas menetetyn Karjalan maailmaa edustavat kesä ja luonnonantimet, hedelmät ja marjat. Tätä kautta kodin, Karjalan ja lapsuuden maailman menetys viittaa myös raamatulliseen myyntiin paratiisin menetyksestä. Siinä on kyse muutoksesta luonnontilaisesta kesäisestä idyllistä keinotekoiseksi ja kylmäksi maailmaksi.

Voimakas vastakkainasettelu evakuoitujen edeltävän ja sen jälkeisen huonon maailman välillä ei kuitenkaan ole pysyvä. Vastakkainasettelun tehtävä kirjoituksessa ei ole tuoda esiin loppuelämän onnettomuutta, vaan korostaa evakkomatkaa sekä sen dramaattisuutta ja järkyttävyyttä sekä kirjoittajan elämän että kertomuksen tapahtumana. Hiljalleen evakkolapsi tottuu elämään evakossa, ja arki muuttuu arkiseksi ja kepeäksi muistelun aiheeksi

kurjuuden sijaan. Myöskään yhteisön hajoaminen ei ole totaalista, vaan lähisukulaisia Karjalasta asuu kirjoittajaa lähellä. Äyräpään Ruut mainitsee, että tuttujen ihmisten ja sukulaisten seura helpotti evakkolapsen koti-ikävää. Sukulaiset muistuttavat ja edustavat menetettyä kotia ja Karjalan maailmaa myös evakkoelämässä. Menetetty koti ei ole vain paikka vaan myös yhteisö ja juuret.

Kodin ja Karjalan ikävään yhdistyy kirjoittajan kohdalla myös sodassa olevan isän ikävöinti. Elämä ei ole normaalia, koska isä on edelleen sodassa "siellä jossain", poissa evakkolapsen luota. Evakkolapsi-fokalisoija tuo isän ikävöinnin tekstissä esiin. Setänsä kanssa pahvilaatikoilla leikkivä lapsi pyytää, että hänet lähetettäisiin laatikossa rintamalle isän luo. Sitten, eräänä iltana isä palaa yllättäen ja odottamatta lasten jo nukkuessa perheen luo. Tapahtumassa toimijoina ovat äiti ja isä, ja kirjoittaja positioituu tapahtuman ulkopuolelle ja välittää muiden kokemuksia ja kertomaa. Kirjoittaja kuvaa uskomattomaksi sen, että isä löysi perheensä luokse. Ikkunan ääressä istuva äiti huomaa sattumalta kadulla kulkevan sotilaan, joka osoittautuu isäksi. Äyräpään Ruut esittää tapahtuman ihmeelliseksi:

Kyl myö oltii aamusil hyvillää ko isä olkii koton. Hää ol kuult et myös oltii tultu Salloo, mut ei tietänt mihi osotteese. Mie ymmärsin kyl heti mielessäin jot tää ol sitä "Taivaa isä johdatusta", mist meil ol haastettu paljo. Sota-aika ko näät ol, ni lapsii koitettii pittää turvallisel mielel tälviisiikii. Isä osu oikial kavul, ja äit ikkunaa samal kertaa ja näk hänet. Eik tää nyt olt justii sitä siunkii mielestäis? Tää tapahtuma lisäs miu luottamustain tähä johdatuksee. Muutekii mie aattelin, et evakkopoikaha se ol olt Jeesuskii pienen lapsen, ko joutu mänemää vihollista pakkoo Ekyptii. Sen takkee hää ymmärtää hyväst tään meikii kotont Karjalasta pois joutumise murheen. Se lohutti minnuu ja anto toivoo paremmast. (LEM, 1599.)

Katkelmassa on kyse myös kerronnallisen lapseuden esittämisestä ja esiin tuomisesta. Hetkessä elävän lapsen tietoisuuden näkökulmasta isän ilmestyminen on odottamatonta. Tässä yhteydessä yllättävyys on positiivista, mutta toisenlaisten tapahtumien yhteydessä ne merkitsevät lapsi-fokalisoijalle arvaamattomuutta ja pelottavuutta, lapsen olemattomien vaikutus- ja ymmärrysmahdollisuuksien korostamista. Mielenkiintoista katkelmassa on myös se, että kirjoittaja puhuttelee kahteen otteeseen lukijaa. Lukijan puhuttelu ei toistu läpi kirjoituksen, vaan se on kyseiseen kuvukseen liittyvä tehokeino. Puhuttelulla kirjoittaja ottaa kontaktin

lukijaan ja kääntyy tämän puoleen. Lukijan puhuttelua on pidetty kertojan keinona orientoida ja opastaa lukijaa sekä omaelämäkerrallisen kerronnan tapauksessa myös kirjoittajan yleisölleen antamana mahdollisuutena arvioida itseään. Lukijan puhuttelu on myös poikkeama kerronnassa, eräänlainen kertojan asennon vaihtaminen, jolla lukija huomio kiinnitetään sekä vedetään kertomuksesta kerrontaan ja joka sellaisenaan myös alleviivaa sanotun merkittävyyttä. (Kalliokoski 1998, 204–205.)

Katkelmasta merkittävän tekee myös se, että kirjoittaja tulkitsee isän paluun uskonnollisesta kontekstista käsin, perheen yhdistyminen on jumalan johdatusta. Kun kirjoittaja vetää puhuttelulla lukijan huomion kertomuksesta kerrontaan, lukijan huomio kiinnittyy samalla myös kirjoittajaan kirjoitushetkessä. Äyräpään Ruut kertoo lukijalle nykyisestä itsestään ja uskonnollisuudestaan. Tällä hän rakentaa omaelämäkerrallista jatkumoa kirjoituksen evakkolapsen ja nykyisen itsensä välille. Kyse on kristillisen maailman kuvan, epäilemättä erään kirjoittajan keskeisen identiteettipiirteen osoittamisesta ja sen lähtökohtien sijoittamisesta evakkokokemuksiin. Katkelma tekee myös selväksi sen, että muistelukirjoituksessaan Äyräpään Ruut monien muiden kirjoittajien tapaan tulkitsee ja analysoi oman elämänsä keskeisiä tapahtumia, kodin menetystä ja evakkoutta, sekä rakentaa evakkomatkakirjoitustaan intertekstuaalisessa suhteessa kulttuuriin kertomuksiin ja myytteihin. Evakkomatkakertomusten tapauksessa tyypillinen vertauskohta on raamattu ja tässä tapauksessa kertomus Jeesuksen lapsuudesta ja paosta Egyptiin (Matt. 2: 13–15).

Kuvitteellisen todellisuus

Samanaikaisessa kerronnassa tai historiallisen preesensissä on evakkomatkakertomusten kohdalla kyse siitä, että luomalla fiktionaalisia maailmoja kirjoittajien on mahdollista luoda kertomukseen jännittävyyttä, liikkua teksteissä kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken maailmojen välillä ja sijoittaa itsensä välillä kirjoittajaksi nykyhetkeen ja välillä kokijaksi menneisyyteen sekä muodostaa kaunokirjallisia teoksia läheneviä sanataideteoksia. Evakkomatkakirjoituksissa myös murteen käyttö, etenkin narratiivinen murteen käyttö tukee tätä. Narratologi Dorrit Cohn on todennyt, että täydellisen ja ehjän maailman syntyminen on nimenomaan fiktiivisen proosan lajinomainen piirre, joka ei kuulu referenti-

aaliseen kerronnan, kuten historiankirjoituksen tai omaelämäkerrallisen kerronnan keinovarastoon. (Cohn 2006, 19–22.) Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa lapsuuden evakkomatkakirjoitusten kohdalla. Evakkomatkakirjoitusten yhtenäiset, menneisyyteen sijoittuvat maailmat ovat Dorrit Cohnin termin fiktiivisiä eli ei-referentiaalisia, mutta ne eivät vähennä tekstien todellisuusviitauvuutta eletyn elämän kuvauksina. Ehjiä maailmoja tai fiktiota ei voi tulkita sellaiseksi kaunokirjallisen ei-referentiaalisen kertomuksen lajipiirteeksi, joka erottaisi sen referentiaalisesta. Muistelukirjoitusten kohdalla onkin mielekkäänpää puhua fiktion piirteistä tai fiktionaalisuudesta, jonka aste vaihtelee tekstien välillä ja myös niiden sisällä (vrt. Walsh 2007). Yhtä lailla kuin kainokirjallisuuskin, muistelukirjoitusten hetkelliset yhtenäiset maailmat tarjoavat lukijalle eläydyttäväksi ja koettavaksi rikkaan kuvitteellisen maailman, joka kuitenkin pohjaa elettyihin ja koettuihin tapahtumiin, todellisiin ihmisiin ja paikkoihin. Muistelukirjoitusten ehjien maailmojen kohdalla huomattavaa on myös se, että lukijan lisäksi (ja ennen kaikkea) ne tarjoavat myös kirjoittajalle tämän eläytymisen mahdollisuuden, pääsyn lähemmäksi mennyttä ja menneisyyden maailmaa (vrt. Munn 1995, 90; Armstrong 2004, 53).

Fiktionaalisuuden piirteet ja sen retoriikka eivät koske vain kaunokirjallisia, ei-referentiaalisia tekstejä, mutta myöskään kaikki kertomukset eivät ole fiktionaalisia. Olen Cohnin kanssa yhtä mieltä siitä, että referentiaalisten ja ei-referentiaalisten kertomusten välillä on selkeä ero, mutta evakkomatkakertomusten pohjalta väitän, ettei tämä ero paikannu ehjien kuvitteellisten maailmojen tai fiktionaalisuuden mahdollisuuteen. Ehjät fiktionaaliset maailmat ovat eräänlaisia työkaluja, keinoja palauttaa menneisyyden tapahtumia mieleen ja koostaa kertomuksia menneestä, ja siten niillä on keskeinen merkitys muistelukerronnan tuottamisen näkökulmasta. Merkittävä ehjiin fiktionaalisiin maailmoihin liittyvä piirre on myös se, että ne ovat symbolisia maailmoja, joiden yksityiskohdat ja niihin kerronnassa liitetty tyypilliset ja arkiset tapahtumat edustavat koko kyseistä maailmaa sekä siihen liittyviä merkityksiä. Siten ne ovat paradigmaattisen ja syntagmaattisen merkityksen muodostuksen ja kytkennän solmukohtia (ks. s. 53–55). Kerronnassa luotuja tyyppikuvia, symbolisia maailmoja, voisikin hahmottaa eräänlaisiksi merkitysten ankkureiksi tai tiivistymiksi. Ne sisältävät muistoja, tunteita, mielikuvia ja kertomuksia monilta aikatasoilta. Samankaltaisesti myös esimerkiksi paikkojen

nimien voi ajatella kytkevän itseensä laajasti paikkoihin liittyviä merkityksiä ja tarinoita. (Ks. s. 228–234; Peltonen 2003; Siikala & Siikala, 2005 116–117; Armstrong 2004, 32: vrt. Foley 1991, 6–8.) Tämänkaltaisen symbolisen tyyppikuvan ja maailman luominen antaa kirjoittajalle mahdollisuuden luoda yhteys menneen, menneisyyden maailmaan ja nykyisyyden välille sekä punoa jatkumo ja linkki elämänsä eri aikatasojen välille.

Murteen käytöllä, kuten puheen esittämisellä yleisestikin, on kirjoitetussa kerronnassa erilaisia funktioita. Murteen käyttö ja ylipäänsä kerronnassa esitetty puhe liittyy evakkomatkakirjoituksissa ensinnäkin huvittavuuden tuottamiseen. Tämän lisäksi kiteytyneet murrerepliikit ovat metakerronnallisia merkkejä, jotka merkitsevät ja korostavat kertomuksen huippukohtia, ja sellaisenaan niillä on myös kertomusta sekä muistelua konstituiva funktio merkitysten solmukohtina. Puhekommunikaatiossa murteen käytöllä ja etenkin koodinvaihdolla yleiskielestä murteelliseen kieleen on havaittu olevan myös ryhmään kuulumista ja toisaalta yhteisön erityisyyttä osoittava sosiaalinen funktio (ks. esim. Penfield & Ornstein-Galicia 1985, 14–15; Gumperz/Hernández-Chávez 1972; Blom & Gumperz 1972). Myös murrekirjoituksella on samankaltainen tehtävä, mitä myös havainnot murteen etäistävästä vaikutuksesta kirjallisuudessa epäsuorasti viestiin. Se mikä leimaa karjalan murteen käyttöä evakkomatkakirjoitusaineistossa – sekä narratiivisena murteen käyttönä eli kirjoituksessa kokonaisvaltaisesti vallitsevana tyylinä että yksittäisinä repliikkeinä ja dialogeina – on, että molemmissa tapauksessa karjalan murre liittyy identiteettiin ja paikallisuuksien kohtaamisen käsittelyyn. Kaikissa ilmentymissään murteen käyttö evakkomatkakirjoituksissa on rajan vetämistä oman ja ei-oman ryhmän välille sekä kirjoittajan sijoittumista suhteessa niihin. Tämä voi ilmetä kirjoituksissa negatiivissävytteisinä kuvauksina paikallisuuksien kohtaamisesta, mutta myös kuvauksina ryhmään kuulumisen positiivisesta voimasta. Tällöin karjalan murteen käyttö viittaa siirtokarjalaisen yhteisön ja karjalaisen paikallisidentiteetin olemassaoloon kaikista evakossa vietetyistä vuosista huolimatta. Karjalaisuus vaikkakin evakko-karjalaisuus esitetään positiivisena identiteettinä ja karjalaisten yhteisön erityislaatuisuus korostuu positiivisessa mielessä. Karjalan murretta käyttämällä kirjoittajat alleviivaavat karjalaisuuttaan sekä kuulumistaan siirtokarjalaiseen yhteisöön. Karjalan murre on siirtokarjalaisten muisteluun liittyvän kielellisen rekisterin yksi re-

pertoaripiirre, joka pitää sisällään merkityksiä yhteisöstä positiivisena voimavarana ja yhtenä identiteetin rakennuspalikoista.

Preesensin tapaan myös murteen käytöllä on kerronnassa aina myös mimeettinen funktio. Ne luovat vaikutelmaa kerrotun ja kertomisen hetken samuudesta tai siitä, että kerrottu jäljittelee kuvattua todellisuutta. Tämä kuitenkin herättää kysymyksiä siitä, minkälainen tämä jäljiteltävä todellisuus on ja mikä ylipäättään on tämänkaltaisen kerronnan tavoite. Muistelussa murteen käytöllä ja samanaikaisella kerronnalla viitataan menneisyyden eli Karjalan ja lapsuuden maailmaan, jota niillä pyritään myös jäljittelemään. Näiden poeettisten keinojen keskeinen vaikutus on se, että ne tuovat kerrotun menneisyyden, karjalanmurteen ja evakkoutta edeltävän maailman lähelle lukijaa. Olennaista tutkimukseni näkökulmasta on myös se, että etenkin niissä tapauksissa, joissa karjalan murteen käyttö on narratiivista ja pitkäkestoista, maailma jota jäljitellään ja joka myös kirjoittamalla luodaan, on aikuisten maailmasta ja todellisuudesta poikkeava ulottuvuus. Tässä evakkolapsen todellisuudessa vallitsevat erilaiset kognitiiviset puitteet ja niiden luomat mahdollisuudet. Myös ekspressiivisellä, kuvaillevalla ja ”runollisella” kielen käytöllä on evakkomatkakirjoituksissa samankaltaisia funktioita. Yhtä lailla se on poeettinen keino, joka mahdollistaa lapseuden ja menetetyn maailman ulottuvuuden – ehjän maailman – rakentamisen ja sen puitteissa toimimisen.

III

Muistelun materiaalisuus, kehollisuus ja sosiaalisuus

6. Paikka ja muistelun materialisoituminen

Fenomenologian määritelmän mukaan paikka edeltää aikaa ja tilaa, koska tila ja aika on mahdollista käsittää ainoastaan kokemuksellisesti paikassa. Näin ollen paikan käsittäminen on riippuvainen koemuksesta – se on eletty paikka. (Casey 1996, 29–32, 42–44; Merleau-Ponty 1962; Husserl 1973; Heidegger 1962.) Myös kerronnan ja inhimillisen kokemuksen on katsottu kytkeytyvän lähtökohtaisesti paikkaan ja vasta seuraavaksi aikaan ja tilaan (esim. Glassie 1982, 662–664). Tällöin myös ajallinen hahmottaminen, kuten muistelu on mahdollista vain paikassa olemisen kokemusten kautta. Muistelu ja muistot kytkeytyvät tyypillisesti konkreettisuuteen. Niiden olemassaolo tarvitsee kiinnekohdan, esimerkiksi esineen tai dokumentin, ajankohdan, päivämäärään, nimetyn paikan tai kertomuksen niistä. Kiinnekohtiin kiinnittyy kokemuksia, ne viittaavat muiston ja muistelijan mielen ulkopuoliseen todellisuuteen. Niiden merkitys muistelulle ja muistelijoille perustuu siihen, että ne ovat olemassa sekä nykyisyydessä eli kirjoitushetkessä että menneisyydessä, jota muistelukerronta käsittelee. Toisin sanoen konkreettiset kiinnekohdat sekä muistuttavat että todistavat menneisyydestä. Kiinnittyminen konkreettisuuteen, paikkoihin ja tiloihin eli muistelijan ja muiston sisäiset rajat ylittävään ulkoiseen todellisuuteen ei ole vain yksittäisen muiston ominaisuus, vaan liittyy lähtökohtaisesti ja perustavanlaatuisesti muistoihin, muisteluun ja muistelukerrontaan – erityisesti lapsuuden muisteluun (Arbaeus 1993, 47–51; Peltonen 2003, 189–190). Näitä muistelukerronnan kiinnekohtia kutsun tutkimuksessani muistin paikoiksi (ks. s. 71–78).

En tarkoita muistin paikoilla ainoastaan fyysisiä sijainteja, vaan myös erilaisia kielellisesti, kerronnallisesti ja ruumiillisesti tuotettuja ja ylläpidettyjä merkityksiä (ks. myös Peltonen 2003). Muistin paikat ovat konkreettisia mutta ne materialisoituvat myös kerronnassa. Toisin sanoen muistin paikat kytkeytyvät fyysisiin sijainteihin, mutta niillä on kielellinen ja kerronnallinen ilmenemismuotonsa, joka liittyy tietynlaiseen tapaan muodostaa menneen ja nykyisen välistä suhdettaja siihen kytkeytyviä merkityksiä. Menneen ja nykyisen välisen yhteyden rakentamisen luonne on kerronnallinen, ja se voi perustua metaforiselle tai metonymiselle logiikalle (ks. s. 53–55). Tässä tutkimuksessa keskityn ennen kaik-

kea näiden merkitysten kerronnalliseen ja kielelliseen aspektiin. Saara Tuomaala on samansuuntaisesti käyttänyt muiston paikan käsitettä viitaten kokemuksen ja kokemuskertomuksen väliseen ruumiilliseen yhteyteen, joka on ennen kaikkea subjektiivinen. Tuomaalan mukaan muiston paikat ovat kokemuskertomukseen liittyviä historiallisia jälkiä, kuten lapsuuden rakennuksia, esineitä, tekstejä tai suullisia kertomuksia, joihin kytkeytyvät myös ruumiilliset muistot, kuten esimerkiksi arvet. (Tuomaala 2004, 57.)

Erilaiset muistiinpanot, aikalaisdokumentit kuten päiväkirjat ja muistoesineet ovat konkreettisia todisteita, muistin paikkoja, joiden pohjalta evakkomatkakertomus ja muistelu rakentuvat. Ne osoittavat kirjoittajan osallisuutta menneisyyden tapahtumissa. Kirjoittajat käyttävät näitä menneisyyden todisteita eri tavoilla kerronnassaan. Osalle kirjoittajista niiden käyttö liittyy tietoiseen historian konstruointiin, ja he rakentavat evakkomatkakertomusta niiden pohjalta hyvinkin systemaattisesti ja harkitusti. Tämänkaltaisia konkreettisia menneisyyden muistin paikkoja kutsun lähteiksi, sillä eroavaisuuksistaan huolimatta ne vertautuvat historiantutkimuksen lähteisiin: lähteiden pohjalta pyritään tietoisesti rekonstruoimaan mahdollisimman ehjää, ”oikeanlaista” ja luotettavaa kertomusta menneisyydestä eli historiaa. Osalle kirjoittajista konkreettiset menneisyyden todisteet ovat itsestään selviä ja arkisia muistelun apuvälineitä ja muistojen kiinnekohtia, joiden esiintyminen ja ilmeneminen kerronnassa on lähteitä spontaanimpaa ja vähemmän tietoista. Tämänkaltaisia konkreettisia todisteita kutsun muistoesineiksi, sillä ne ovat ensisijaisesti kirjoittajalle henkilökohtaisesti tärkeitä muistelun ja menneisyyden esineitä, kun taas evakkomatkakertomuksen rakentamisessa niiden merkitys on lähteitä satunnaisempaa.

Lähteitä

Vuonna 1932 syntynyt Jääsken Teppo käyttää evakkomatkakertomuksessaan runsaasti totuus- ja historiaorientoitunutta kerron-
tast strategiaa, ja erilaiset faktatiedot matkasta ovat hänelle tärkeitä. Hän pyrkii esimerkiksi ajoittamaan evakkomatkalta lähdon hetken tarkasti, vaikkei hänellä ole varsinaisia muistikuvia tapahtumasta:

Olin silloin 7 vuotta kun lähdettiin ensi kerran sieltä. On äitini muistiinpanoja siitä tapauksesta. Olen aina ihmetellyt, miksi en muista mitään asiasta, sillä olinhan jo 7 vuotta. Se selvisi noista muistiinpanoista. Neljäs päivä maaliskuuta illalla tuli kylän ”vanhin” sanomaan että

oli heti lähdeittävä Jääsken asemalle. Siis 1940 lapset olivat ehtineet juuri nukkua.[...] Neljän ajoissa hän [äiti] herätti lapset ja alkoi laittaa päälle heille. [...] Illalla odotettiin junaa oli jo hyvin myöhä kun sanottiin että ei ole varmaa pääseekö lähtemään. Lapset laitettiin nukkumaan, juuri kun he ehtivät nukkua tuli tieto, että lähdetään junalle. [...] (En siis muistanut tuosta mitään, koska aina olimme nukuksissa, enkä junamatkastakaan muista paljoa.) (LEM, 322.)

Kirjoittaja käyttää lähteenään äidin sodanaikaisia muistiinpanoja. Niillä on useita merkityksiä evakkomatkakertomuksessa. Ensinnäkin ne ovat historiallisia todisteita evakkomatkasta ja kirjoittajan henkilökohtaisesta osuudesta siinä. Toiseksi ne selittävät kirjoittajan muistamattomuutta. Muistikuvien puuttuminen ei johdu evakkomatkakokemuksen olemattomuudesta vaan kokijan unesta tapahtumahetkellä. Kolmanneksi äidin dokumentoimat yksityiskohdat matkan ajasta ja kulusta täyttävät tyhjän aukon kirjoittajan muistikuvissa, ja muistiinpanojen avulla hän kykenee rakentamaan kertomuksen oman evakkomatkinsa tapahtumista, joita hän muutoin ei kenties kykenisi muistamaan ja siten myöskään kertomuksellistamaan. Äidin muistiinpanot ovat siten yhdenlainen muistin paikka. Ne todistavat yhteisölle merkittävää menneisyyden tapahtumasta ja ovat fyysisesti läsnä myös nykyisyydessä. Tämän lisäksi ne kytkevät kirjoittajan oman elämän osaksi merkittävää menneisyyden tapahtumaa, evakkomatkaa.

Vuonna 1930 syntynyt Pyhäjärven Eini käyttää evakkomatkakertomuksessaan monia erilaisia lähteitä ja hyödyntää runsaasti totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa. Kirjoitus alkaa orientoivalla kappaleella, jossa kirjoittaja esittelee perheensä asuinpaikkaa Vpl. Pyhäjärvellä ja sen väestömäärää ennen sotaa kolmen eri lähteen pohjalta:

Perhe, josta tässä kertomuksessa on kyse, asui ennen sotia Viipurin läänin Pyhäjärvellä Konnitsan kylässä. Kirkonkirjojen mukaan Pyhäjärven kylissä oli asukkaita noin 8000, joista Konnitsassa 127 perhettä ja 661 asukasta. Konnitsa oli toiseksi suurin kyläkunta pitäjässä. Kertojan vanhemmat ja isovanhemmat asuivat Kunnianiemmi 2:ssa, joka oli kylän vanhimpia asuma-alueita. Fil. maist. Impi Wiikan kirjoittamassa teoksessa "Vpl. Pyhäjärvi. Kappale Kannakselaisvaiheita" (1950) on käytetty mm. Inkeri Koivusalon 1929 Turun yliopistossa tekemää tutkimusta: "Pyhäjärven – Kiimajärven alue Pyhäjärven pitäjässä V. 1. Kulttuurimaantieteellinen selvitys (käsi-kirjoitus)." (LEM, 195.)

Pyhäjärven Einin päälähteenä on ilmeisesti Impi Wiikan vuonna 1950 kirjoittama teos, jossa hyödynnetään kahta muuta materiaalia lähdeksi eli kirkonkirjoja ja Inkeri Koivusalon tutkimusta vuodelta 1929. Aloituskappale ilmentää institutionaalisen menneisyyden tulkinnan tasoa. Kirjoittaja kertoo itsestään ja perheestään etäistävästi ulkopuolisen kertojan positiosta käsin, ei minä- ja me-muodoissa. Katkelmassa vallitsee kertojan fokalisointi, ja kirjoittaja itse ja hänen perheensä ovat katkelmassa fokalisaation kohteina. Itseään kirjoittaja kutsuu kertojaksi ja perhettään hän luonnehtii perheeksi, ”josta tässä kirjoituksessa on kyse” (LEM, 195). Toisessa kappaleessa kirjoittaja siirtyy yhteisölliselle menneisyyden tulkinnan tasolle, esitellen perheenjäsenensä. Hän myös mainitsee heidän syntymävuotensa ja luettelee perheenjäsenten sijainnit talvisodan aikana. Toisessa kappaleessa kirjoittajan omakohtaisuuden aste suhteessa kuvattuihin henkilöihin kasvaa: Hän kertoo perheestään me- muodossa (”perheemme oli aika pieni” (LEM, 195)), mutta puhuu itsestään edelleen etunimellä tai vain yleisesti yhtenä lapsista. Yleistävän ja ulkokohtaisen kirjoitustyylin käyttäminen on tavallista evakkomatkakertomusten aluissa, joissa usein kuvataan puitteet evakkomatkan tapahtumille ja sijoitetaan oma kokemus ja yksilö osaksi suurempaa kokonaisuutta. Tyypillisesti kirjoitustyyli muuttuu omakohtaisemmaksi ja edustaa henkilökohtaista menneisyyden tulkinnan tasoa kun kertomus etenee. Näin tapahtuu myös kyseisen kirjoittajan kohdalla. (Menneisyyden tulkinnan tasoista ks. Portelli 1991, 70–71; Portelli 1997, 27; s. 139–140.)

Pyhäjärven Eini käyttää runsaasti erilaisia lähteitä. Etäistä otetta etenkin evakkomatkakertomuksen alkupuolella selittää ensinnä se, että hän rakentaa kertomustaan historiankirjoittajan tapaan nimenomaan lähteisiin nojautuen ja toiseksi se, että omakohtaiset muistikuvat puuttuvat. Molemmat seikat selittävät omalta osaltaan lähteiden runsasta käyttöä, ja muistikuvien puuttuminen ja lähteiden hyödyntäminen yhdessä luovat kirjoittajalle ominaisen tavan kertoa:

Omakohtaiset muistoni talvisodan päivistä ovat vähäisiä, mutta olin kirjeenvaihdossa isän kanssa, ja näiden pikkukirjoitusten perusteella voin tässä kertoa, mitä koimme, teille ja näimme.

Isämme perheelleen lähettämistä kirjeistä on säilynyt kahdeksan (8) 7.12. -39 – 20.3. -40. (LEM, 195.)

Evakkomatkakertomus etenee isän sodanaikaisten kirjeiden jatkumona. Pyhäjärven Eini lisää kirjeiden väliin lyhyitä yhteen puvonia lauseita, kuten ”Ida-täti kirjoittaa lopuksi” (LEM, 196) sekä kirjeiden pohjalta tekemiään päätelmiä, kuten ”Olin 9-vuotias ja olin ilmeisesti pyytänyt kotoa omia tavaroitani erityisesti kirjoja” (LEM, 196). Kirjoittaja rekonstruoi evakkomatkakertomuksensa isän kirjeiden pohjalta samaan tapaan kuin historiankirjoittaja rekonstruoi kertomusta menneestä lähteidensä pohjalta. Kirjeiden perusteella kirjoittaja kykenee päättelemään perheen asuinpaikkojen järjestyksen sekä syitä muuttoihin:

Seuraavassa kirjeessään vaimolleen Liisalle isämme kirjoittaa saaneensa tietää toisesta evakkopaikasta, johon voisimme muuttaa niin halutessamme. [...] Kuortaneelle Pienimäen perheen kotiin muutimme sinä keväänä. (LEM, 196.)

Kirjeiden väliin Pyhäjärven Eini sijoittaa myös yksittäisiä arkisia muistojaan liittyen kyseiseen ajankohtaan tai paikkaan: ”[M]uistan, että perunat kuorittiin ruokalusikalla ja ruoka keitettiin takkakuunissa” (LEM, 196). Ruokamuistot ovat tyypillisiä yksityiskohdita, jotka ovat jääneet kirjoittajien mieliin muutoin unohtuneista menneisyyden tapahtumista (ks. luku 7).

Talvisodan evakkoaikojen kertomus rakentuu pääasiassa isän kirjeiden pohjalta. Jatkosodan aikana perhe muuttaa takaisin Karjalaan. Noista ajoista sekä jatkosodan evakkoajoista Pyhäjärven Eini kertoo ilman viittausta lähteisiin, joskin mainiten, ettei muista itse evakkomatkaa. Jatkosodan evakkoaikojen kuvauksen yhteydessä kirjoittaja ottaa uudestaan esiin myös isän kirjeet:

Isäni ei saanut koko kesänä lomaa, vaan yritti pitää yhteyttä kirjeitse. Häneltä saimme neuvoja uudessa tilanteessa. Nämä isämme Keuruulle osoittamat sota-ajan kirjeet ovat lähes kaikki tallella. Olenkin toimittanut niitä jo 1990-luvun puolivälissä Mikkelin maakunta-arkistoon, jonne ne on luetteloitu ja vastaanotettu. Huomaan, että olen jo nuoresta pitäen pyrkinyt tallentamaan oman elämäni ja kotiperheeni muistoja sotavuosilta. Niinpä voin tässä kertoa, että vuonna 1945, kun jouduin isän kanssa eroon muusta perheestä koulunkäynnin vuoksi, olen mennyt kirjakauppaan ja ostanut pienen vihkon. Sen kansilehdellä lukee: ”YSTÄVÄNI”. Kuvataide – Helsinki. Oy Tilgmann Ab. (LEM, 202.)

Isän kirjeiden keskeinen rooli evakkomatkakertomuksessa liittyy myös siihen, että Pyhäjärven Eini ei rakenna ainoastaan ker-

tomusta omasta evakkomatkastaan vaan myös perheensä evakkomatkastasta. Kirjeet ovat konkreettisia todisteita ja muistomerkkejä, jotka edustavat sodassa perheestään erossa olevaa isää ja isän ääntä sekä korostavat tämän yhteyttä muuhun perheeseen ja sen kertomukseen. Lähteet tuovat poissaolevan isän osaksi tätä kertomusta. Myös kirjoittajan itsensä tallentamat muistiinpanot, kuten ystäväkirja, edustavat konkreettisina lähteinä ja todisteina ajallisesti kauas menneisyyteen sijoittuvaa ystävien yhteisöä sekä muistuttavat siitä. Kirjoittaja onkin jäljentänyt muistolauseita kyseisestä ystäväkirjasta myös evakkomatkakertomukseensa.

Pyhäjärven Eini korostaa muistojen ja menneisyyden muistomerkkien tallentamisen olevan tyypillistä hänen luonteelleen, mikä luo jatkuvuutta kirjoittajan evakkomatkojen aikatasolle sijoittuvan minän ja kirjoitushetken aikatasolle sijoittuvan minän välille. Siten lähteet luovat jatkuvuutta menneen ja nykyisen välille, todistavat niiden yhteydestä ja siten legitimoivat evakkomatkakertomusta, joka on nykyhetkestä käsin rakennettu kertomus menneisyyden merkittävistä tapahtumista. Tiivistetysti sanottuna erilaisten lähteiden merkitys kyseisessä tapauksessa ensinnäkin todistaa menneisyyden tapahtumista ja selittää niitä. Toiseksi lähteet tekevät kirjoittajalle mahdolliseksi rakentaa kertomus omasta evakkomatkastasta ja evakkoajoista, vaikka omakohtaiset muistot puuttuvatkin. Kolmanneksi lähteet edustavat poissaolevaa isää tai ystävien joukkoa, tuovat heidät osaksi kirjoittajan evakkomatkakertomusta sekä todistavat jatkumosta merkittävien menneisyyden tapahtumien ja nykyisyyden välillä.

Vuonna 1929 syntyneen Viipurin Annan kirjoituksessa hyödynetään edellisten esimerkkien tapaan runsaasti totuus- ja historia-orientoitunutta kerrontastrategiaa, mutta niistä poiketen kerronta viittaa voimakkaammin myös kahden muun kerrontastrategian käyttöön. Kirjoitus on valokopio kirjoittajan aiemmin *Johannekselainen*-lehdessä vuonna 1989 julkaistusta artikkelista⁷⁷. Kirjoittaja käyttää lähteenään omia evakkomatkan aikaisia muistiinpanojaan, joilla ei ole yksinomaan menneestä kertovan ja sitä todistavan lähteen merkitys:

Selailllessani vanhoja vihkojani, osui sieltä käsiini lappunen, jossa selostus tuon matkamme vaiheista. Nyt, yli kuusikymmenvuotiaana luin matkaselostusta, jonka olin muistiin merkinnyt, ollessani

77 *Johannekselainen* 1989. No. 10, s. 4.

15-vuotias ja evakkopaikalla asuessamme. Ihmettelinkin sitä lukiesani, mikä oli saanut minut silloin tuon kokemuksen tallentamaan, unohtamisen pelkoko? Jokatapauksessa sitä on nyt mielenkiintoista lukea ja näin muistot tuolta ajalta palautuvat elävinä mieleen. Siispä palaan muistoissani aikaan menneeseen. (LEM, 1524.)

15-vuotiaana laadittu evakkomatkan matkaselostus ei ole Viipurin Annan kuvauksen mukaan tietoisesti ja huolellisesti vuosien saatossa vaalittu menneisyyden muistomerkki, vaan se osui hänen käsiinsä pikemminkin sattumalta. Nykyhetkeen positioituva kirjoittaja arvelee kirjoittaneensa matkakuvauksen, jottei unohtaisi. Hänen mukaansa matkakuvaukseen ei ainoastaan kerro ja todista evakkomatkasta, vaan palauttaa muistot mieleen ja mahdollistaa palaamisen muistoissa menneeseen aikaan. Kirjoittaja ei siten kuvaa matkaselostusta pelkästään historian rekonstruoinnin mahdollistavaksi lähteeksi, vaan se mahdollistaa myös menneen uudelleen kokemisen. Tällä kirjoittaja osoittaa omaa osuuttaan kertomassaan yhteisölle merkittävässä tapahtumassa, minkä lisäksi hän alleviivaa silminnäkijyyttään ja kokijuuttaan vihjaamalla menneen ikään kuin lähentyvän nykyhetkeä muistiinpanon myötä. Kertomalla palaavansa muistoissa menneeseen, nykyisyyteen ja kirjoitushetkeen positioituva Viipurin Anna sijoittaa itsensä lähemmäksi evakkomatkan tapahtumien tasoa ja myös lähemmäksi omaa ”alkuperäistä” kokemustaan. Kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden tasojen välisen eron supistaminen viittaa myös kaunokirjallisen ja refleksiivisen kerrontastrategioiden suuntaan. Vaikka kirjoittaja tällä tavalla antaakin viitteitä strategioiden käytöstä, on evakkomatkakertomus asiapitoinen, kronologinen menneessä aikamuodossa etenevä selostus evakkomatkan tapahtumista vailla voimakasta näkökulmaa kerrotun menneisyyden maailmassa tai kirjoitushetkeen paikantuvaa itsereflektiota menneen ja nykyisen kokemuksen välillä. Kirjoittaja osoittaa kokemuksellisen suhteensa, osallisuutensa evakkomatkan tapahtumiin mainitsemalla lähteet ja menneeseen palaamisen.

Kyseisen kertomuksen kohdalla evakkomatkan aikaan tehty muistiinpanot tulevat esiin kirjoituksen alussa ja lopussa, eli ne kehystävät evakkomatkan tarinaa. Tällä ratkaisulla kirjoittaja luo ehjän ja esteettisesti tasapainoisen kirjoituksen, mikä ilmentää myös kaunokirjallista kerrontastrategiaa. Kirjoituksen tapauksessa kaunokirjallisen kerrontastrategian käyttö kytkeytyy evakkomatkan ajan tapahtumien kehystämiseen, eikä varsinaisesti niiden kerron-

taan. Evakkomatkastasta kertoessaan Viipurin Anna käyttää asia- ja tapahtumaorientoitunutta kerrontastrategiaa. Muistiinpanoihinsa kirjoittaja palaa evakkomatkakertomuksensa lopussa kohdassa, jossa evakkomatka päättyy:

Sitten saimme vihdoinkin asunnon Turusta. Ihanalta se tuntui muutto- ja lähtöpäivä. Olen se[n] tarkasti laittanut muistiin, se oli 8.4.1946! Lisäksi olen päivämäärän jatkoksi tekstannut suurin kirjaimin – VIHDOINKIN!

Tapanani on ollut koko elämäni ajan kerätä mietelauseita, silloin lapsuus- ja nuoruusaikanani, kuin vielä nytkin jo elämää kokeneena. Tällaisen elämänviisauden olin tuohon 15-vuotiaana tyttösenä kirjoittamani matkakuvaukseni päätteeksi laittanut: ”Me opimme rakastamaan, unohtamaan ja antamaan anteeksi!”. (LEM, 1524.)

Viipurin Anna kuvaa omaan asuntoon muuttamisen päivän merkittäväksi virstanpylvääksi. Hän tähdentää päivän merkittävyyttä ensinnäkin mainitsemalla tarkan päivämäärän sekä toiseksi käyttämällä huutomerkkejä ja isoja kirjaimia ”VIHDOINKIN!”-huudahduksessa. Myös evakkomatkan aikaisiin muistiinpanoihin viittaaminen korostaa päivän merkittävyyttä. Se ei ole ainoastaan tärkeä kirjoitushetkeen positioituvan kirjoittajan näkökulmasta, vaan muistiinpanot osoittavat päivän painavuudesta jo evakkomatkan ja muistiinpanojen ylöskirjaamisen hetkellä. Näin lähde muovaa tapahtumien merkityksen menneisyydestä nykyiseen ulottuvaksi jatkumoksi. Aivan kuten edeltävän esimerkin kirjoittaja, myös tämä kirjoittaja mainitsee, että mietelauseiden kerääminen on jatkunut nuoruudesta asti (vrt. Pelttonen 2003, 166). Tällä kirjoittaja korostaa jatkumoa menneen ja nykyisyyden välillä, mikä ilmentää refleksiivistä kerrontastrategiaa sekä alleviivaa sitä, että evakkomatkojen aikaan matkaselostuksen kirjoittanut tyttö on sama ihminen kuin kirjoittaja. Ajallinen jatkumo ja kiinnittyminen sekä menneisyyteen että nykyaikaan lisää muistiinpanojen auktoriteettia menneisyyden tapahtumista kertovana, todistavana ja muistoja palauttavana lähteenä, muistin paikkana. Tämän lisäksi ne rakentavat kertomusta kirjoittajan sisäisestä kehityksestä menneen ja nykyisen välisen suhteen ja vuorovaikutuksen valossa.

Tyypillistä evakkomatkakertomuksille on myös se, että lähteistä maksuttujen tietojen ja muistojen välinen ero ei ole kovinkaan selkeä. Kaikki kirjoittajat eivät eksplikoi mitkä asiat he ovat omaksuneet lähteistä ja mitkä ovat taas muistettua. Menneisyyttä koskevat muistot, kokemukset ja kertomukset ovat muuntuvia. Ne kehitty-

vät ja rakentuvat kerroksellisesti. Jotkut evakkomatkakertomusten kirjoittajista pohtivat tätä muistojen ja menneisyydestä kertovien erilaisten lähteiden yhteen kietoutunutta suhdetta myös eksplisiit-
tisesti. Näin tekee esimerkiksi vuonna 1942 syntynyt Pyhäjärven Riitta. Hän käyttää kirjoituksessaan runsaasti refleksiivistä ja kau-
nokirjallista kerrontastrategiaa:

Mitä voisin itse muistaa omasta evakkotaipaleestani? Mitä äiti, isä
tai täti kertoivat? Sikermät liittyvät yhteen. Mitä tiedän ja muistan
evakkoajastani 2-vuotiaana lähtiessäni evakkoon. (LEM, 247.)

Evakkomatkan aikaan 2-vuotias kirjoittaja puhuu tietämisestä
ja muistamisesta viitatessaan opittuun ja kuultuun sekä itse ko-
ettuun ja muistettuun menneisyyttä ja evakkomatkaa koskevaan
informaatioon. Hän ei kykene erottelemaan toisistaan opittua ja
koettua menneisyyttä, mikä käy ilmi myös myöhemmin kirjoituk-
sessa:

Muuramessa kaipasin isääni ja kissaani. Muistan katsoneeni ikku-
nasta ja nähneeni toisen talon harjaa ja kertoneeni: ”Äiti, koti näk-
kyy, ko mennää kottii, niin tiit otetaa kissi. Isi tujo tänne lappe luo.
Minujja on isiä ikävä”. Kissa olikin jo varhaislapsuudesta rakas. Kis-
sani salli minun vanutteluni. Äitini on tallentanut omaan vauvakir-
jaani murteisen puheeni. (LEM, 247.)

Pyhäjärven Riitta (s. 1942) kirjoittaa muistavansa isän, kissan
ja kodin ikävöinnin, vaikka samassa yhteydessä hän ilmoittaa
tiedon perustuvan äidin vauvakirjaan tekemään muistiinpanoon.
Esimerkki osoittaa oivallisesti, kuinka vauvakirjaan tallennettu
kommentti on sulautunut osaksi kirjoittaja muistoja ja osaksi ker-
tomusta omasta lapsuudesta. Kissa ja kirjoittajan kiintymys kis-
soihin edustaa kirjoittajalle jatkumoa menneen ja nykyisen välillä.
Hän mainitsee kissat ja varhaislapsuudesta kumpuavan rakkau-
tensa kissoihin useaan kertaan. Kirjoituksen lopussa hän sanoo
lemmikkien myös suojanneen hänen ”henkistä minäänsä” vaikei-
den lapsuuden kokemusten keskellä.

Edellä analysoidut esimerkit osoittavat, että lähteiden käyttämi-
sellä evakkomatkakertomuksissa on useita merkityksiä, ja lähteitä
käytetään myös kaikkien kolmen kerrontastrategian yhteydessä.
Tämän voisi ajatella pätevän laajemminkin kirjoitettuun muiste-
lukerrontaan. Erilaisia lähteitä ja niiden erilaisia käyttötapoja yh-

distää se, että ne kaikki luovat jollain tavalla ajallista jatkumoa, yhteyttä menneisyyden ja nykyisyyden välille. Ne ovat muistin paikkoja. Edellä analysoiduissa esimerkeissä totuus- ja historia-orientoituneen kerronstrategian käytön yhteydessä lähteiden rooli on todistaa menneen tapahtumista ja kirjoittajan yhteydestä niihin sekä tehdä ne osaksi myös laajempia jaettuja historiallisten tapahtumien ja sijaintien kokonaisuutta. Tämän lisäksi totuus- ja historiaorientoituneessa kerronstrategiassa lähteet mahdollistavat evakkomatkakertomuksen ja menneen tapahtumien eli historiankertomuksen rekonstruoinnin. Esimerkissä, jossa käytetään myös kaunokirjallista ja reflektiivistä kerronstrategiaa, lähteet kehystävät evakkomatkan tapahtumia käsittelevää kertomusta ja muovaavat kirjoituksesta tasapainoisen kokonaisuuden. Kirjoittaja antaa myös ymmärtää, että lähteiden avulla hänen on mahdollista palata evakkomatkan aikaan, mikä on yksi keino luoda jatkumoa menneen ja nykyisyyden välille. Viimeisenä esimerkkinä oleva Pyhäjärven Riitan kirjoitus paikantuu refleksiiviseen kerronstrategiaan. Hän pohdiskelee muistamisen problematiikkaa ja erittelee menneen aikatasolle sijoittuvia tapahtumia myös kirjoitushetken näkökulmasta käsin. Erilaiset lähteet ovat kietoutuneet erottamattomaksi osaksi kirjoittajan muistoja ja käsitystä omasta menneisyydestä.

Muistoesineitä

Monilla kirjoittajilla on muistoesineitä Karjalasta, evakkomatkastai kotiseutumatkasta. Muistoesineet liittyvät tiettyihin paikkoihin ja menneisyyden tapahtumiin. Muistoesineet ovat tyypillisesti vaatimattomia ja tavallisia luonnonelementtejä kuten kiviä, vettä, kasveja, maa-aineista tai arkisia esineitä Karjalasta, jotka säilyttävät metonymisen yhteyden menneisyyteen ja paikkaan. Ne symboloivat menetettyä kotipaikkaa ja menneisyyttä ja ovat siten muuttuneet ”aarteiksi”. (Lury 1997.) Etenkin kotiseudun maan vieminen mukana uuteen asuinpaikkaan näyttää olevan ylikulttuurinen pakolaiskäytännö ja se kantaa merkityksiä ihmisen ja maan läheisestä yhteydestä. (Lehto & Timonen 1993, 100.) Muistoesineihin kytkeytyy kertomuksia, ja ne edistävät menneisyyden tapahtumien ja kertomusten säilymistä tai uudelleen rakentumista aktiivisina muistelijoiden eli kirjoittajien mielissä. Svetlana Boym on todennut, että diaporiset muistoesineet eivät ensisijaisesti osoita henkilön juuriin

ja alkuperään, vaan pikemminkin ne rakentavat kertomusta diasporasta. Näin ollen ne viittaavat siirtolaisten itseymmärryksen moninaisuuteen. (Boym 2001, 336.) Muistoesineet todistavat menneisyyden paikoista ja tapahtumista sekä ennen kaikkea kytkevät niitä nykyiseen aikaan. Lähteiden tapaan muistoesineet sitovat yhteen mennyttä, nykyisyyttä ja ajan kulumista eli ovat muistin paikkoja. Muistoesineet myös edustavat tiettyjä konkreettisia paikkoja ja menneisyyden tapahtumia ja ovat konkreettisesitkin niiden fyysisiä osia (vrt. Peltonen 2003, 174–186). Muistoesineiden suhde edustamiinsa tapahtumiin ja paikkoihin on siten metonymyminen, osan suhde kokonaisuuteen. Siirtokarjalaisten muistoesineille tyypillistä on myös niiden sakraalistuminen ja rituaalinen käyttö. (Lehto & Timonen 1993, 99–100.) Kerronnassa muistoesineiden, kuten yleisestikin muistin paikkojen, rooli menneisyyden nykyisyydessä olemassaolevina todisteina ja suuremman kokonaisuuden metonymyminä osina ilmenee kerronnan aikatasojen vaihteluina sekä murroksina eli kolmiulotteisina pullistumina lineaarisessa juonessa. Muistoesineestä kertomisen yhteydessä kirjoittajat vaihtelevat evakkomatkan tai kotiseutumatkan ja kirjoitushetken aikatasojen välillä, jolloin aikatasot kytkeytyvät paradigmaattisesti yhteen.

Seuraavaksi esittelen kaksi tyypillisiä tapausta evakkomatka-kertomuksissa esiin nousevista muistoesineistä, jotka liittyvät lapsuuden ja evakkomatkan ajan tapahtumiin. Analysoin merkityksiä, joita muistoesineisiin usein liittyy. Ensimmäisessä esimerkissä muistoesine on lapsuuden Karjalaan ja evakkomatkiaan liittyvä tavara, ja se on yhä kirjoittajalla tallella, kun taas toisessa esimerkissä muistoesine on evakkomatkalle mukaan otettu ja jo kadonnut kasvi. Ensimmäisessä esimerkissä Viipurin Armin (s. 1926) kirjoituksessa muistoesine on samaan aikaan myös menneisyyden asiantilasta todistava lähde:

Minun äitini lähti Viipurista ihan helmikuun lopussa, Anni-täti kai samoihin aikoihin. Silloin kaupungissa ei ollut enää vettä eikä sähköä. Muistan, että äiti olisi maininnut 28 päivän. Vs-joukoissa oleva serkkuni Ilmari oli lähtenyt muistamansa mukaan helmikuun 23 päivänä, ja silloin kaupungista pääsi vielä junalla. Kun äiti lähti, eivät junat enää kulkeneet. Silloin lähteneet joutuivat matkaamaan jalkaisin Tienhaaraan asti, ennenkuin pääsivät junaan. Äidillä oli potkuri, jonka tarakalla oli vanhanaikainen faneeriaski ja pari kasvia. Selässä oli reppu, joka oli luultavasti aika painava. -Faneeriaski on minulla vielä tallella. Sen kannen sisäpuolella on äitini nimi ja

Viipurin osoitteemme: Torkkelinkatu 19 as. 5. - Kun lentokoneiden ääni kuului, maastouduttiin tien oheen. Tienhaarasta lähti juna Haukivuorelle, joka oli viipurilaisten evakuoimispaikka. - Äiti ei päässyt lähtemään Haukivuorelle heti rauhan tultua, mutta kuitenkin aika pian, mahdollisesti jo viikon kuluttua. (LEM, 380.)

Viipurin Armi teki evakkomatkinsa joulukuun alkupäivinä 1939, eri aikaan kuin äitinsä. Tästä huolimatta hän pyrkii kuvaamaan ja ajoittamaan äitinsä lähdön Viipurista helmikuussa 1940 yksityiskohtaisesti, sillä perheenjäsenten erossaolo talvisodan aikana ja heidän pääsemisensä jälleen yhteen on yksi kertomuksen keskeisistä teemoista. Kirjoittajan kuvaus äidin matkasta perustuu ilmeisesti äidin kertomuksiin. Kirjoittaja kuvaa äidin matkatavaroita ja sitä, kuinka äiti matkan teki. Yhdellä matkatavaroista, faneeriaskilla, on aivan erityinen merkitys muistoesineenä. Se on edelleen kirjoittajalla tallessa. Faneeriaski on menneisyydestä kertova ja siitä todistava lähde myös sen vuoksi, että siinä lukee kirjoittajan perheen Viipurin asunnon osoite. Se on todiste kirjoittajan perheen yhteydestä Viipurin kaupunkiin menneisyydessä, mikä merkitsee myös sitä, että he olivat osallisia siirtokarjalaisten historian merkittävässä tapahtumissa. Myös heillä oli koti Viipurissa, joka menetettiin. Kyseessä on tyypillinen esimerkki muistoesineen ilmenemisestä kerronnassa. Faneeriaskin noustessa esiin menneisyyden evakkomatkan aikatasolla kirjoittaja siirtyy irrallisella faneeriaskin nykyisen sijainnin ja olemassaolon toteavalla kommentilla nykyisyyden eli kirjoitushetken aikatasolle. Eri aikatasot sulautuvat kerronnassa yhdeksi paradigmaattiseksi kokonaisuudeksi konkreettisen muistoesineen. Faneeriaskilla on kokoavaa voimaa (ks. s. 234–239).

Nimeäminen

Muistelun on katsottu sijoittuvan ensisijaisesti paikkaan ja vasta sitten aikaan (Basu 2006, 149–158; Tonkin 1992; Connerton 1989; Glassie 1982; vrt. peltonen 2003, 190–200; Casey 1996). Nimeäminen on keskeistä prosessissa, jossa tila muuttuu merkittäväksi paikaksi. (Weiner J. 1991, 31–50; Armstrong 2004, 32; vrt. Foley 1991, 6–8.) Anna-Leena ja Jukka Siikalan mukaan tilallinen ja paikkoihin kytkeytyvä muisti luodaan kerronnassa. Kyseessä on prosessi, jossa paikka muuttuu nimeämisen kautta yhteisön kannalta merkittäväksi paikaksi. Siikalat toteavat, että Polynesianlaisissa

kertomuksissa yksittäiset episodit kokonaisuudeksi yhdistävä juoni muodostuu kahden erilaisen logiikan pohjalta: vertikaalisen ulottuvuuden, eli genealogioiden pohjalta ja horisontaalisen ulottuvuuden, eli maiseman tai paikan pohjalta. Yhdistettynä nämä kaksi juonenmuodostuksen periaatetta muodostavat kertomuksen aikapaikan (*time-space*).⁷⁸ (Siikala & Siikala 2005, 112–117, 116–117.) Seuraavaksi tarkastelen paikkojen, aikojen ja henkilöiden nimeämistä lapsuuden evakkomatkakertomuksissa erityisesti kertomuksen rakenteen jäsentymisen näkökulmasta. Erityisesti pohdin sitä, minkälaisia merkityksiä muistelukerronnassa tällöin liittyy nimeämiseen.

Tapahtumien tarkka ajoittaminen ja paikantaminen, paikkojen määrittely sekä henkilöhahmojen identifiointi ovat niiden nimeämistä. Nimeämisessä lapsuuden ja evakkomatkan tapahtumat saavat maantieteellisen sijainnin, ja ne kytketään ajalliselle jatkumolle ja sosiaaliseen kontekstiin, joka sisältää historian, nykyisyyden ja tulevan. Nimeämisessä tapahtumapaikat muuttuvat tiettyssä ajassa ja paikassa olemassa oleviksi merkittäviksi paikoiksi, jotka ovat kouriintuntuvia todisteita kerrotusta evakkomatkasta (vrt. Siikala & Siikala 2005, 119–120), ja sen vuoksi prosessia voidaan tarkastella myös todistamisena, oikeuttamisena tai vakuuttamisena (Willman 2006, 154; Nicolaisen 1991, 9). Nimetyt tapahtumapaikat ovat lähteiden ja muistoesineiden tapaan muistin paikkoja, jotka ilmenevät kerronnassa usein paradigmaattisena juonen muodostuksena tai paradigmaattisina laajentumina syntagmaattisessa juonessa ja jotka mahdollistavat kirjoittajan yhteyden menneeseen.

Paikkojen ja niiden nimien avulla ihmiset muistavat paikkaan liittyviä kokemuksia henkilöistä ja tapahtumista. Paikkojen nimet synnyttävät myös muissa lukijoissa tai kuulijoissa heidän omat muistonsa paikkaan liittyen. (Armstrong 2004, 32.) Merkittävään

78 Myös austronesialaista kulttuuria tutkinut James J. Fox on myös puhunut paikkojen ja genealogioiden yhteydessä historiallisesta jatkumosta. Fox tekee siikaloita selkeämmän eron genealogioiden ja topogenioiden välillä, vaikkakin toteaa ne analogisiksi ja usein yhteen kietoutuneiksi. Topogenia (*topogeny*) tarkoittaa kertomusta perättäisistä paikoista. Se on nimien spatioaalinen jatkumo, joka ilmaisee nykyisen suhdetta menneisyyteen. Paikanimet kiinnittävät itseensä kulttuurisesti merkittävää tietoa, jota voidaan tarvittaessa ottaa kerronnassa esiin. Niiden avulla on mahdollista käydä muistoja läpi, sillä muistot kiinnittyvät paikannimiin ja niiden järjestykseen. Ajallista jatkumoa taas ilmaistaan genealogioiden avulla. (Fox 1997a, 8, 13; 1997b, 89, 99.) Sekä genealogia että topogenia koostuvat määrätystä nimien jatkumosta, joka ilmaisee nykyisen suhdetta tiettyyn alkuhetkeen.

paikkaan kytkeytyy yhteisölle merkittävien tapahtumien muistoja, jotka aktivoituvat yhteisön jäsenten mielissä pelkän paikannimen mainitsemisesta. Paikannimet herättävät yhteisön jäsenten keskuudessa muistoja ja merkityksiä, joiden verbalisointi ei ole välttämätöntä. Niillä on potentiaali laajentaa evakkomatkakertomuksen merkitykset sen tekstuaalisen tason ulkopuolelle, merkityksiin, jotka ovat ainoastaan yhteisön jäsenten saavutettavissa. Paikannimet voivat yhteisön näkökulmasta määrittää myös kertomuksen onnistuneisuutta (Basso 1984, 26–32). Tutkijan on haastavaa joskaan ei mahdotonta päästä käsiksi tämänkaltaisiin merkityksiin. Monissa evakkomatkakertomuksissa paikannimiin sisältyvät merkitysten verkostot saavat myös kerronnallisen ilmiön paradigmaattisena kytkentänä tekstissä. Tämän perusteella tutkija voi tehdä päätelmiä siitä merkityspotentialista, joka kytkeytyy myös pelkistettympiin teksteihin.

Luovutetun Karjalan kohdalla paikkojen nimet ja nimeäminen ovat varsin usein myös ideologisesti tai poliittisesti latautuneita. Sotien jälkeen Neuvostoliitto korvasi etenkin Kannaksen paikkojen suomenkielisiä nimiä joko sosialismin ja puna-armeijan menestykseen tai luonnonpaikkoihin ja sijainteihin viittaavilla venäjänkielisillä nimityksillä. (Raivo 2007, 60–61; Tikka & Balasov & Stepakov 2002.) Evakkomatkakertomusten kirjoittajat käyttävät poikkeuksetta Karjalan paikoista suomenkielisiä nimiä etenkin kertoessaan evakkomatkan ajasta⁷⁹. Suomenkielisten nimien käyttäminen evakkomatkakertomuksissa ei kuitenkaan sisällä välttämättä ideologisia tai poliittisia konnotaatioita luovutettujen alueiden nykyiseen asemaan ja alueiden omistusoikeuteen liittyen. Suomenkielisten nimien käyttö voi liittyä pikemminkin siihen, että kertomukset käsittelevät menneisyyden Karjalaa, jossa paikoilla oli suomenkieliset nimet, ja tällä tavalla nimeäminen palvelee pikemminkin menneeseen ”palaamisen” ja muistelun funktiota kuin poliittisia tarkoituksia. Nimeämisen poliittisyyttä harrastetaan myös Suomen puolella, kun luovutetun Karjalan nimitystä on siirretty Suomen puolelle. Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen on todennut, että nimeäminen on diasporisten yhteisöjen tapa merkitä itsensä kansallisvaltion, ja se kuvastaa identiteettipoliittista merkityksenantoa. (Kuusisto-Arponen 2008, 176; ks. myös Billig 1995, 41.)

⁷⁹ Kotiseutumatkajien yhteydessä paikkojen nykyiset venäjänkieliset nimet voidaan mainita.

Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten keruun ilmoituksessa kirjoittajia pyydettiin liittämään evakkomatkakertomukseensa yhteystietojensa lisäksi evakkomatkan reitti ja aika. Kirjoittajat noudattivat pyyntöä eri tavoin, mutta suurin osa kirjoittajista pyrki ilmoittamaan evakkomatkan reitin ja ajan tavalla tai toisella. Toisten evakkomatkakertomukset etenevät raportin lailla paikat ja päivämäärästä toiseen, kun taas toisissa kertomuksissa paikat ja päivämäärät ovat pienemmässä roolissa muun kuvauksen lomassa. Keruuilmoituksen vuoksi merkittävä osa kirjoittajista liitti matkareitin listana yhteystietojen yhteyteen (esim. LEM, 377; LEM, 500). Myös kerääjätaho Karjalan Liitto koki evakkomatkojen reittitiedot tärkeiksi, sillä ne kirjattiin paikkaluetteloina aineiston arkistoyhteenvedoihin. Lapsuuden evakkomatkakertomusaineiston perusteella nimeämisellä on muistelukirjoituksissa kolme funktiota, jotka epäilemättä pätevät laajemminkin muistelukerrontaan. Ensinnäkin 1) yksityiskohtaisesti nimetyt paikat, ajat ja henkilöt ovat ”objektiivisia” todisteita oman evakkomatkojen aikaisista kokemuksista. Nimetyt yksityiskohdat osoittavat henkilökohtaisten kokemusten historiallisuuden. Paikkojen nimeämisellä henkilökohtaisen evakkomatkan tapahtumapaikat on mahdollista sijoittaa yhteisesti jaetulle kartalle. Toiseksi 2) nimetyt yksityiskohdat kiinnittävät kunkin kirjoittajan ja muistelijan henkilökohtaiset muistot ja kokemukset osaksi jaettua kertomusta. Nimettyjen yksityiskohtien kautta yksittäisten kirjoittajien ja muistelijoiden kokemukset asettuvat suhteessa toisiinsa ja suhteessa historiallisiin tapahtumiin. Toisin sanoen nimeäminen kontekstualisoi yksittäisten muistelijoiden muistot osaksi lähipiirin kuten perheen historiaa sekä osaksi laajemmin jaettua siirtokarjalaisten historiaa. Tämä edesauttaa myös yksilöiden ja perheen muistojen vertailua ja yhteisöllistä käsittelyä (Willman 2006, 154). Kolmanneksi 3) paikkojen, aikojen ja henkilöiden nimeäminen liittyy muisteluun ja kertomuksen rakentamiseen. Samaan tapaan kuin lähteet, myös nimetyt paikat, ajat ja henkilöt toimivat muistojen kiinnekohtina ja kokemusten runkona, jonka pohjalta omaelämäkerrallinen kertomus menneestä rakentuu suhteessa lähipiiriin, laajempaan yhteisöön ja historiallisiin tapahtumiin.

Vuonna 1940 syntyneen Viipurin Teijan (s. 1940) evakkomatkakertomus on lyhyt, hieman yli liuskan mittainen kirjoitus, jossa evakkomatkan reitin paikat ja ajat ilmoitetaan yksityiskohtaisesti. Evakkomatkan lisäksi Viipurin Teija listaa kertomuksensa lopussa

parissa lauseessa myöhemmät asuinpaikkansa. Kirjoituksen aloituskappale, joka kertoo jatkosodan evakkoon lähdöstä, on tiivistelmä kirjoittajan siihenastisesta elämästä:

Lähdimme 19.6.1944 Nurmista, jonne olimme kolme päivää aikaisemmin siirtyneet Viipurin kodista, mummon luokse Vahvialan Järvenpään kylään. Tarkoitus oli matkustaa Pieksämäelle isän vanhempien luokse, he olivat siirtyneet sinne 2 vk aikaisemmin. Faija oli työssä Pieksämäen vaunupajalla. Pieksämäki oli minulle merkittävä paikka, sillä talvisodan aikana olimme jo lähteneet evakkoon Viipurista ja sillä matkalla olin syntynyt Pieksämäen asemalle 12.3.1940 klo. 5.30, kun olimme ensimmäisellä evakkomatalla ja silloinkin Viipurista tulossa, sotahan päättyi seuraavana päivänä. Isä oli Viipurin konepajalla työssä ja oli saamassa siirtoa Turun konepajalle. (LEM, 375.)

Katkelmassa kirjoittajan jatkosodanaikainen elämäntilanne ja aiempi elämä punoutuvat kertomukseksi ja verkostoksi yksityiskohtaisesti nimettyjen kiinnekohtien eli paikkojen, aikojen ja henkilöiden ympärille. Kyseessä on kolmiulotteinen sekä aika- että tilasuunnan sisältämä kartta, jonka keskipiste sijoittuu keskelle evakkomatkaa Nurmiin 19.6.1944. Nurmiin sijoittuu menneestä aikamuodosta huolimatta kerrotun menneisyyden nykyhetki. Muut kuvauksen paikat ja ajat ajoittuvat tämän hetken suhteen joko menneisyyteen tai tulevaisuuteen. Ne ovat joko evakkomatkan varhaisempia etappeja, paikkoja joista on jo siirrytty Nurmiin tai lähitulevaisuuden suunnitelmia ja näkymiä. Viipurin Teija assosioi jatkosodan evakkomatasta kertovassa katkelmassa myös samoihin paikkoihin kytkeytyvään talvisodan evakkomatkaan.

Katkelma on hahmotettu kolmiulotteiseksi, sillä kerronta ja ”juoni” järjestyvät yhtäaikaaisesti kahden erilaisen logiikan, syntagmaattisen ja paradigmaattisen mukaan. Olennaista on se, että kummankin logiikan muodostumisperiaatteena ovat nimetyt ja ajoitetut tapahtumapaikat. Syntagmaattisella logiikalla tarkoitan sitä, että katkelmassa nimetyt ja ajoitetut tapahtumapaikat on mahdollista järjestää jatkosodan evakkomatkan mukaiseen aikajärjestykseen eli matkan peräkkäisiksi etapeiksi, vaikka niiden järjestys kerronnassa ei olekaan peräkkäinen. Toisin sanoen, vaikka jatkosodan evakkomatkan paikat eivät esiinny kerronnassa peräkkäin, ne hahmottuvat metonymiseksi evakkomatkan kronologiseksi juoneksi, sillä niiden järjestys ajallisessa jatkumossa on selkeä tarkkojen aikojen mainitsemisen vuoksi. Paradigmaattinen juonen

muodostuksen logiikka taas punoo kirjoitukseen myös varsinaiseen jatkosodan evakkomatkakertomukseen kuulumattomia aikatasoja. Nimetyt paikat, kuten Pieksämäki, asema keskipisteenään, kytkevät eri aikatasoja yhteen samaan aikaan, kun kronologinen kerronta järjestää juonta. Pieksämäen asemaan ankkuroituu lyhyessä kuvauksessa useita merkittäviä tapahtumia eri aikatasoilta. Kerrotun menneisyyden tasolta tarkasteltuna Pieksämäen asemalle paikantuu sekä menneisyys, Viipurin Teijan syntymä talvisodan evakkomatalla, että tulevaisuus, jatkosodan evakkomatkan määränpää. Eri aikatasoille sijoittuvien tapahtumien paradigmaattisen kytkennän mahdollistaa yhteinen tekijä, nimetty konkreettinen paikka – Pieksämäen asema. Pieksämäen asema on solmukohta, jossa syntagmaattinen ja paradigmaattinen juonenmuodostuksen logiikka kietoutuvat yhteen muodostaen kertomukseen kolmiulotteisen laajentuman. Tähän kolmiulotteiseen laajentumaan yhdistyy myös molemmista logiikoista kumpuavia merkityksiä. Voidaankin ajatella, että tämänkaltaisiin solmukohtiin sisältyy kerronnassa yleisemminkin erityisen paljon merkityksiä. Nimeämisellä on tärkeä osa syntagmaattisen ja paradigmaattisen muodostuslogiikan kohtaamispisteen luomisessa. Molemmat juonilogiikat kiinnittyvät ja säiliöityvät nimettyyn paikkaan, nimettyihin aikoihin eli päivämääriin sekä nimettyihin henkilöihin, jotka ovat siten eräänlaisia kerronnassa luotuja konkreettisia muistomerkkejä.

Kerronnassa syntagmaattinen ja paradigmaattinen juonenmuodostus kietoutuvat yhteen, mutta analyysissä niiden erottaminen toisistaan ja tarkasteleminen erillisinä on hyödyllistä. Se auttaa hahmottamaan, että evakkomatkakertomuksissa ei useinkaan ole kyse yksinomaan evakkomatkan kulun jäsentämisestä. Kertomuksessa nimetyt paikat tai konkreettiset muistomerkit, kuten Viipuri ja Pieksämäki ovat toki evakkomatkan etappeja, sen alku- ja loppupiste, mutta tämän lisäksi niihin kietoutuu kirjoittajan elämän kannalta merkittäviä, ajoitettuja tapahtumia. Nimetyt paikat ovat myös kirjoittajan ja hänen sukunsa historian kiinnekohtia, joihin kytkeytyy heidän merkittäviä elämänvaiheitaan. Paikat ovat koteja ja isovanhempien koteja, joihin kytkeytyy eri sukupolvien yhteisö ja jatkumo. Viipurin Koti on samanaikaisesti syntagmaattisessa juonessa evakkomatkan kartalle sijoitettava aloituspiste ja paradigmaattisessa juonessa sukupolvijatkumon eli kirjoittajan yhteisön alkuperän paikka. Myös Pieksämäki on kerronnassa samankaltainen nimetty paikka, konkreettinen muistomerkki ja sol-

mukohta, joka sitoo yhteen suvun eri jäsenten vaihteita ja ajallisia kerroksia.

Kirjoitus päättyy siihen, että Viipurin Teija luettelee kaikki elämänsä asuinpaikat kahdessa lauseessa:

Elämänkaari jatkui Pieksämäellä, Iittalassa, Pieksämäellä rautatievaunussa asuen, Hyvinkäällä VR:N kerrostalossa ja vihdoinkin omakotitalossa, jossa äitini asuu edelleen.

Viipurilainen konekokooja isämme rakensi kolmannen kotimme 1951–1953, kaksi aikaisempaa olivat jääneet Viipuriin 1940–1944. (LEM, 376.)

Evakkomatkakertomuksessa nimetyt paikat eivät ole satunnaisia. Niitä yhdistää se, että ne kaikki ovat joko kirjoittajan perheenjäsenten asuinpaikkoja tai sitten ne liittyvät jollain tavoin rautateihin. Tämä nimettyjä paikkoja yhdistävä tekijä vahvistuu tarkasteltaessa kertomuksen loppua. Kirjoittajan perheenjäsenet ovat rautatieläisiä, minkä vuoksi nimetyt ja konkreettiset muistomerkit liittyvät kertojaa yhteisöön, perheeseen ja sukuun, jonka osa hän on. Kerronnassa ja muistelussa paikkojen nimeäminen on valintaa, jonka kautta kirjoittaja koostaa menneisyyden lukematonta tapahtumista tietynlaisen kertomuksen sekä suhteuttaa oman elämäntarinansa perheen evakkomatkakertomukseen ja paikantaa itsensä osaksi yhteisen menneisyyden ja tietyt piirteet omaavaa perhettä. Konkreettisen evakkomatkan (vrt. s. 110–111) kuvauksen lisäksi, evakkomatkakertomuksen kronologinen juoni ulottuu nykyaikaan asti. Kerronta etenee niukkaankin tyyliin kronologisesti nimettyjen paikkojen ketjuna. Paikat ovat kerronnassa kuin neuloja kartassa.

Paikkojen kokoava voima

Kuten sanottua paikkojen nimeämisellä on evakkomatkakirjoituksissa kolme funktiota. Paikkoja nimeäminen toimii 1) henkilökohtaisten muistojen todistamisena, 2) henkilökohtaisen ja jaetun yhteen kytkemisenä, ja 3) muistelun ja kertomuksen rakentamisena. Nämä kolme ulottuvuutta kokoavat nimettyihin paikkoihin monenlaisia merkityksiä. Paikan erityistä merkitystä on teoretisoitu runsaasti esimerkiksi kulttuurisen maantieteen ja fenomenologian lähtökohdista. Filosofi Edward Casey teoretisoi paikan käsitettä suhteessa tilan käsitteeseen fenomenologian näkökulmasta. Ca-

sey'n teoriassa keskeistä on se, että hän kyseenalaistaa käsityksen tilan ja ajan ensisijaisuudesta ja edeltävyydestä paikkaan nähden. Casey'n mukaan ihminen "on olemassa maailmassa" vain ja ensisijaisesti sijoittuneena paikkaan, minkä vuoksi myös tila ja aika nousevat paikan kokemuksesta ja sisältyvät paikkaan eivätkä ole erillisiä parametreja.⁸⁰ Toisin sanoen kehollisuus liittyy keskeisesti Casey'n käsitykseen paikasta. Kehot kuuluvat paikkoihin ja osallistuvat niiden muodostamiseen, yhtä lailla kuin paikat kuuluvat kehoihin ja ovat niistä riippuvaisia. (Casey 1996, 17–24, 36–46; Pink 2009; 30; myös Merleau-Ponty 1962.) Sarah Pink on eritellyt Casey'n paikkateoriaa aistietnografian (*sensory ethnography*) näkökulmasta. Pinkin mukaan Casey'n teoriassa on kaksi olennaista avainkohtaa, jotka ovat kiinnostavia myös evakkomatkakirjoitusten ja laajemminkin menneisyyden muistelun näkökulmasta. Ensinnäkin Casey käsittää paikan "tapahtumaksi" (*event*). Se on prosessuaalinen, alati muuttuva ja jatkuvasti uudelleen määriteltävä. Toiseksi viitaten Caseyyn Pink kirjoittaa, että paikat on varustettu kokoavalla voimalla (*gathering power*), eli ne kokoavat keskuuteensa "asioita" ("things"), kuten kertomuksia, kieliä ja ajatuksia. (Casey 1996, 24–26; Pink 2009, 30–31.) Evakkomatkakirjoituksissa paikkojen kokoava voima toteutuu esimerkiksi paikkojen nimeämisen kautta.

Casey'n ajatus paikkojen kokoavasta voimasta sekä niiden prosessuaalisuudesta toteutuu havainnollisesti muistelukirjoituksissa. Evakkomatkakirjoitukset ja etenkin niihin sisältyvät kotiseutumattojen kuvaukset osoittavat myös, että nimettyjen paikkojen ja myös muistoesineiden luonne on juuri tämänkaltaisen, kokoava. Merkittävät, nimetyt paikat saavat evakkomatkakertomuksissa samanlaisia merkityksiä kuin konkreettiset muistoesineet. Kerronnassa ja muistelussa merkittävät paikat ja muistoesineet kokoavat yhteyteensä "asioita", kuten kertomuksia, ja tekemällä niin ne kytkevät yhteen mennyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta eli luovat ajallista jatkumoa. Tämä pätee myös muihin paikkoihin kuin Karjalaan ja kotiin. Osassa tutkimusaineistoni kirjoituksista menneisyyden aikatasolle sijoittuvan evakkomatkakertomuksen ja sen juonen rakentuminen liittyy keskeisesti merkittäviksi koettui-

80 Casey'n jäsenitys on suunnattu vasta-argumentiksi länsimaaisessa modernissa ajattelussa dominoiville käsityksille tilan ja ajan keskinäisestä tasavertaisuudesta, mutta niiden erillisyydestä "kosmisina parametreina" (tila samanaikaisesti järjestäytyneenä olemassaolona, aika peräkkäisesti järjestäytyneenä olemassaolona) ja ennen kaikkea käsityksille niiden ensisijaisuudesta paikkaan nähden. (Casey 1996, 36–37.)

hin paikkoihin. Evakkomatkakertomuksen perusjuoni muodostuu tällöin esimerkiksi paikasta toiseen siirtymisten pohjalta kronologisesti. Kirjoittajat voivat liittää evakkomatkan merkittäviin paikkoihin myös tapahtumia, jotka eivät välttämättä liity itse evakkomatkan perusjuoneen ja sen aikaan. Merkittävät paikat tuovat mieleen evakkomatkkaan liittymättömiä muistoja tai aiheita, joiden relevanssi evakkomatkakertomuksen osina perustuu nimenomaan paikkayhteyteen, kuten esimerkiksi Uudenkirkon Toinin (s. 1936) evakkomatkakirjoituksesta käy ilmi:

Nyt olimme Nurmijärven Nukarissa. [...]Kului neljäkymmentä vuotta ja asuin jo oman perheeni kanssa Keravalla, kun kävimme Nukarilla katsomassa Eerolan talon väkeä, joiden luona olimme evakkossa. Muistivat vielä meidät! Nyt kun olen joutunut tyhjentämään äitini kotia, olen löytänyt Eerolan tyttären kirjoittamia kirjeitä äidille, kun olimme taas asemasotavaiheen aikana kotona Karjalassa. Kyllä he meistä hyvää huolta pitivät! Matka jatkui sitten Mietoisiin. (LEM, 383.)

Kirjoittajan evakkomatkakertomus etenee pääasiallisesti menneessä aikamuodossa kerrotun menneisyyden aikatasolla eli kronologisesti evakkomatkan paikasta toiseen. Kirjoituksen ajallinen lineaarisuus kuitenkin murtuu, ja kirjoittaja alkaa kertoa tiettyyn evakkomatkan etappiin, Nurmijärven Nukariin, liittyvistä myöhemmistä tapahtumista. Ensinnäkin Uudenkirkon Toini (s. 1936) kertoo vierailusta Nukarissa 40 vuotta evakkomatkan jälkeen. Toiseksi hän lähestyy nykyhetkeä kirjoittamalla löytämästään äidin ja Nukarin väen kirjeenvaihdosta. Kirjeenvaihto on käyty asemasodan aikaan, joten sen kautta kyseiseen kirjoituksen merkittävään paikkaan, Nurmijärven Nukariin, kytkeytyy myös asemasodan aika Karjalassa. Merkittävästä paikasta kerrottaessa aikatasot ja aikamuodot vaihtelevat, ja kirjoittaja kertoo välillä evakkomatkan aikatazon asioita siirtyen joko toiselle aikatasolle eli 40 vuotta evakkomatkan jälkeen tai kirjoitushetken aikatasolle.

Kyseiseen kirjoitukseen sisältyy myös jatkosodan evakkomatkkaan liittyvä paikka, joka yhdistää aikatasoja ja evakkomatkan juoneen kuulumattomia seikkoja:

Siis hyvästi Ino voi nyt sanoa. [...] minut ja Hannu-veljeni vietiin Vihtiin mummon ja äijän luokse. Äidin vanhemmat ottivat siis meidät huomaansa. Aloitin koulun siinä vaiheessa. Koulumatkaa oli yli neljä kilometriä. Olo tuntui turvalliselta, kun mummo iltaisin otti syliin ja keinutti keinutuolissa. Koulun pihalla käveli opettajan ystävä

Martti Haavio ja opettaja itse oli Aili Konttinen, jonka hänen entinen oppilaansa sittemmin surmasi viikatteella!! Valtatie 1 vie nyt tuon talon ohi, jossa asuimme; muistot palaavat aina mieleen nähdessäni Saleniuksen talon pihapiirin. Siellä Karjalassa Inossa isä ja äiti, äijä ja Martti elivät. (LEM, 385.)

Uudenkirkon Toini veljineen evakuoitiin jatkosodan aikana Vihtiin isovanhempien luokse, jossa hän aloitti koulunkäynnin. Vihdin evakkopaikkaan ja koulunkäyntiin siellä kytkeytyy assosiaatio opettajan traagisesta kohtalosta. Opettaja oli tunnettu lasten- ja nuortenkirjailija Aili Konttinen, joka murhattiin vuonna 1969. Opettajan yhteydessä kirjoittaja mainitsee myös tämän ystävän Martti Haavion. Murhan julkinen käsittely⁸¹ selittää ainakin osittain sitä, miksi kirjoittaja viittaa evakkomatkakirjoituksessaan opettajansa kohtaloon. Se on muuttunut kirjoittajan menneisyyden muistomeriksi, joka liittyy evakkopaikkaan Vihdissä. Opettajan kohtalon lisäksi kirjoittaja siirtyy Vihdin evakkopaikan yhteydessä kirjoitushetken aikatasolle. Talo ei ole kirjoittajan elämässä ainoastaan menneisyyteen sijoittuva muistojen paikka vaan edelleen olemassa oleva talo Valtatie 1:n varressa. Talo on konkreettinen muistomerkki, joka fyysisellä olemassaolollaan muistuttaa ja todistaa menneestä sekä palauttaa mieleen muistoja, aivan kuten fyysiset lähteet ja muistoesineetkin.

Uudenkirkon Toinin evakkomatkakertomukseen sisältyy myös toinen paikka, johon liittyy tunnettu ihminen:

Tuli taas se aika, että perhe oli yhdessä. Äiti haki meidät Vihdistä Hartolaan. [...] Hartolan Honkapää oli Uuno Kailaan lapsuudenkoti. Honkapään emäntä kasvatti sisarensa lapsen tämän jäätyä orvoksi. Muistolaatta on talon seinässä. Sielläkin olen käynyt heitä tervehtimässä vaikka väliin oli jäänyt viisikymmentä vuotta. Pidämme yhä yhteyttä. Mentulan Aatu haki meidät kylään; hän piti kovasti lapsista. (LEM, 385–386.)

Hartolan Honkapäässä kirjoittajan perhe pääsee jatkosodan jälkeen jälleen yhteen. Talosta Uudenkirkon Toini mainitsee erityisesti sen, että se oli kirjailija-runoilija Uuno Kailaan lapsuudenkoti. Mainitsemalla talon seinässä olevan muistolaatan kirjoittaja ko-

81 Oletan, että murhaa on käsitelty julkisuudessa vuonna 1969 ainakin jossain määrin, sillä siitä on myös maininta esimerkiksi Wikipedian kirjailijaa käsittelevässä artikkelissa

http://fi.wikipedia.org/wiki/Aili_Konttinen (23.4.2014)

rosta, että kyseinen tieto on fakta. Katkelma muistuttaa monella tapaa edellistä esimerkkiä. Myös tässä tapauksessa kirjoittaja viittaa kirjoitushetkeen kertomalla olevansa edelleen yhteydessä talon väkeen. Kirjoittajalla on ajankohtainen suhde paikkaan, jonka olemassaoloa todistavat myös sen edelliset, historiallisesti tunnetut asukkaat.

Kaikissa edellä analysoidussa kolmessa esimerkissä merkittävä menneisyyden paikka saa aikaan poikkeaman evakkomatkan juonen ajallisessa lineaarisuudessa eli kronologiassa. Kaikkiin kolmeen paikkaan liittyy myös konkreettisia menneisyyden todisteita, kuten kirjeitä ja tunnettuja henkilöitä, jotka todistavat paikasta, tuovat paikan kirjoittajan oman kokemuspiirin ulkopuolelle ja vahvistavat paikan asemaa osana kirjoittajan kertomusta menneisyydestään. Tämän lisäksi nämä paikat johtavat muistelussa niihin liittyviin kertomuksiin yleisesti tunnetuista tapahtumista, mikä merkitsee henkilökohtaisen kokemuksen ja muistojen tuomista yhteen yhteisöllisen historian ja kertomusten kanssa (Ryden 1993, 82; Lowenthal 1985, 196–197). Todisteet edustavat laajaa paikkaan liittyvää, monille aikatasoille versovaa merkityskokonaisuutta ja kytkävät kirjoittajan evakkomatkamuistoa sekä etenkin paikkakokemusta osaksi jaettua todellisuutta. Ollakseen merkittäviä yksilölle menneisyyden todisteiden tulee olla myös muiden ihmisten jakaman todellisuuden todellisia osia, mikä selittää myös tunnettujen ihmisten mainintoja evakkomatkakertomuksessa. Kirjoittajalla on myös edelleen jonkinlainen fyysinen kontakti kaikkiin kolmeen edelliseen paikkaan. Paikat eivät näin ollen ole ainoastaan paikkoja menneisyydessä ja muistoissa, vaan ne ovat todellisia. Ihminen säilyttää muistojaan ja rakentaa menneisyyden kertomusta kytkemällä ne osaksi edelleen havaittavaa ja olemassa olevaa konkreettista todellisuutta. Edelliset esimerkit vahvistavat myös sen, että kyseinen prosessi on nähtävissä konkreettisesti myös kirjoitetussa muistelukerronnassa ja sen rakenteissa. Merkittäviin paikkoihin kiinnittyvien assosiaatioiden relevanssi kirjoituksessa perustuu tietyn paikan tai todisteen ympärille kietoutuvaan metonymioiden ja paradigmaattisten merkitysten verkostoon. Paikka ja menneisyyden todiste liittyy kirjoituksessa ja muistelussa asioita ja aikatasoja yhteen lineaarista juonta moniulotteisemmaksi ja monimerkityksisemmäksi kokonaisuudeksi. Tämänkaltaiset useiden ajallisten ja paikallisten tasojen yhteensulautumat merkitsevät

myös kirjoituksen tärkeitä kohtia ja kirjoittajalle keskeisiä merkityksiä muistojen ja muistelun mahdollistavina kiinnekohtina.

Ylirajaiset ja -aikaiset paikat

Karjalaan liittyviä fyysisistä muistoesineitä käsitellään lapsuuden evakkomatkakertomuksissa usein kotiseutumatkakertomusten yhteydessä. Uudelleen löydetystä Karjalan kodista tahdotaan jotain siitä muistuttavaa mukaan nykyiseen kotiin. Kotiseutumatkojen tyypillisiä muistoesineitä ovat maa-aines, kuten multa, hiekka ja kivet, taikka vesi ja kasvit. (Lehto & Timonen 1993, 99.) Myös valokuvat toimivat muistoesineinä. Seuraavaksi käsittelen tarkemmin Pyhäjärven Raisan (s. 1927) evakkomatkakertomusta, jossa muun muassa kukat ovat muistoesineitä ensimmäisestä kotipaikalle tehdystä kotiseutumatkasta:

Oli haikea lähteä. Näin tienvarressa luonnonkukkia. Sopersin siinä itkiessäni – kukkia, niin kuljettaja pysäytti ja antoi poimia. En huomannut siinä, että hänkin oli mennyt tien toiselle puolelle ja poimi minulle. Lähdimme ajamaan. Koulun pihalla oli ruusut täydessä kukassa. Hän sanoi minulle: ”Niet” ja lähti hakemaan vielä ruusuja. Olin niistä iloinen. Toin sylin täydeltä kukkia muistoksi, jotka kuivat oksat ovat vieläkin tallella ensivierailusta. (LEM, 1459.)

Kotiseutumatkan ja kukkien poimimisen kuvaukseen liittyy voimakas emotionaalinen lataus. Pyhäjärven Raisa on ensimmäisellä kotiseutumatkallaan sisartensa kanssa. Kotikylä on suljettua aluetta, jonne turistit eivät pääse. Kuin ihmeen kautta yhdelle matkalaisista kuitenkin myönnetään poikkeuslupa mennä kotikylään saakka. Lupa lankeaa kirjoittajalle, joka matkustaa kotirannalle venäläisen kuljettajan viemänä. Kirjoittaja kuvaa olleensa liikuttunut ja onnellinen kotirannalla käynnin aikana. Tunnelataus tiivistyy kirjoituksessa kukkien poimimisen hetkeen matkan päätteeksi. Hetken erityisyyttä, pyhyyttä korostaa venäläinen kuski, joka ymmärtää sen tärkeyden kirjoittajalle. Yhteisen kielen puuttumisesta huolimatta heidän välillään vallitsee sanaton, ikään kuin Karjalan paikan pyhittämä yhteisymmärrys kokemuksen ja hetken merkittävydestä.

Kotiseutumatkojen kuvauksissa kuvataan usein entisten ja nykyisten asukkaiden välille syntyvää yhteyttä ja molemminpuolista ymmärrystä, jonka paikka synnyttää. Näille kuvauksille

tyypillinen liminaalisuuden, rajattomuuden ja ihmisten eriarvoisuuden ylittävän yhteenkuuluvuuden tunne, *communitas*, liittyy laajemminkin siirtymäriitteihin (Lehto & Timonen 1993, 101–102; Turner 1969; Van Gennep 1960). Kotiseutumatkaa kutsutaan evakomatkakertomuksissa usein ”pyhiinvaellukseksi” ja matkalaisia ”pyhiinvaeltajiksi”. Toistuvia Karjalan metaforia ovat esimerkiksi termit ”pyhä maa” ja ”luvattu maa”. (Armstrong 2004, 88; Lehto & Timonen 1993, 100; Fingerroos 2010, 157–159; Sihvo 1992, 3–5.) Lehdon ja Timosen mukaan pyhiinvaelluksen idea kolmivaiheisena, lähdön, matkan ja paluun sisältävänä siirtymäriittinä toteutuu kotiseutumatkoilla myös satunnaisia metaforia syvemmällä tavalla. Kotiseutumatkalla matkataan kaukaiseen paikkaan, evakon maailman keskipisteeseen, jossa koetaan väkeviä syntymäkodin kohtaamisesta aiheutuvia tunteita. Pyhiinvaellukseen matkat vertautuvat myös siten, että fyysisen kosketuksen merkittävyys, materiaalistien muistomerkkien kuljetus sekä liminaaliset kokemukset kuuluvat keskeisesti molempiin. (Lehto & Timonen 1993, 101–102; Savolainen 2007, 132–138; pyhiinvaelluksesta ks. Turner 1974, 166–230; Turner & Turner 1978, 1–39.)

Kotiseutumatkojen kuvausten Karjala muistuttaa myös idylliseksi ja harmoniseksi kuvattua lapsuuden ajan Karjalaa (ks. s. 131–136). Keskeistä näille maailmoille on se, että ne ovat erilaisia kuin se maailma, jossa kirjoittajat nykyään elävät elämäänsä. Sen sijaan ne edustavat toista ulottuvuutta, pyhää ja paratiisinomaista menneisyyden maailmaa, joka sijoittuu Karjalan kotipaikkaan. Tässä erityisessä ulottuvuudessa tapahtuu ihmeitä ja vallitsee rauha. Maailman erityisyyttä korostetaan ja tuotetaan kerronnassa koodinvaihdoksilla. Selkein esimerkki tämänkaltaisesta koodinvaihdosta on siirtyminen yleiskielestä murrekieleen samaan aikaan, kun kuvauksessa siirrytään Suomesta Karjalaan (ks. Savolainen 2007, 132–138; vrt. s. 177–191). Karjalan erityisyys korostuu evakkomatkakirjoituksissa myös sen vuoksi, että tiettyyn samaan paikkaan kytkeytyy kertomuksissa monien aikojen merkityksiä. Karjalan erityinen maailma on myös tyypillinen ja toistuu samankaltaisena monissa kirjoituksissa. Ajan kuluminen edistääkin muistojen ja kiteytyneen kertomusmallin muotoutumista, mikä tekee niistä myös helpommin muistettavia. Ajan kulumisen poistaa muistellusta menneestä kokemusten monisärmäisyyden ja vaihtelevuuden tyyliin sen tyyppikuvaksi (vrt. Sihvo 2004, 75–79). Karjalan mielikuvan yksinkertaistuminen idyllinomaisek-

si ei vähennä lapsuusmuistojen tai kotiseutumatkakokemusten aitoutta ja merkittävyyttä muistelijoille. Tyylielty kuva tulisikin mieltää vääristyneen muiston sijaan eräänlaisena solmukohtana, johon kytkeytyy moninaisten eri aikoihin ja paikkoihin kietoutuvien merkitysten verkosto. Osa näistä merkityksistä on henkilökoh-
taisia, osa yhteisöllisesti jaettuja. Etäisyys ajan ja paikan näkökul-
masta on vaikuttanut paikan ja siellä eletyn ajan paratiisistumiseen
muistelussa, sekä sen myötä paikan pyhäksi kokemiseen kotiseu-
tumatkalla. Lapsuuteen ajoittuvien kuvausten kohdalla Karjalan
ihanteelliseksi ja erityiseksi ulottuvuudeksi kuvaaminen on myös
nykyisyyttä kuvaileva ja eri aikoja arvottava retorinen teko. Ko-
tiseutumatkan kuvauksissa paikan erityisyys ilmentää kuitenkin
tuoreempaa kokemuksellisuutta, joka syntyy konkreettisen paikan
kokemisen myötä. Paikan erityislaatuisuus ilmenee evakkomatka-
kirjoituksissa esimerkiksi kuvauksina kuvitteellisista siirtymistä
lapsuuden aikaan, paikkaan ja kokemukseen (Savolainen 2007,
132–138).

Pyhäjärven Raisa (s. 1927) kuvaa myös samalla kotiseutumatkalla tapahtunutta käyntiä mummolan rannalla, josta he ottivat mukaansa kiviä muistoesineiksi:

Nautimme siinä Pyhäjärven hiekkarannalla olosta, uimme ja ke-
räsimme kiviä muistoksi. Siskot vallankin olivat erikoisen iloisia
saadessaan olla mummolan rannassa, kun heillä ei ollut aiemmin
tilaisuutta. Yritin kertoa heille menneestä ja esitellä paikkoja, koska
olin lapsena ollut siellä paljon. (LEM, 1459.)

Edellisen esimerkin tapaan myös kivien keruun hetken kuva-
ukseen liittyy voimakas emotionaalinen lataus ja vapautuminen
normaalista järjestyksestä, ajan ja paikan rajoitteista. Hetki ku-
vataan liminaaliseksi ja pyhäksi. Kerrotussa hetkessä ja paikassa
sisarukset tulevat osaksi paikkaa, joka on aiemmin kuulunut lap-
suusmuistoihin ja -kertomuksiin ja tästä hetkestä kerätyt kivet,
muistoesineet, muistuttavat. Kirjoituksessa hiekkarannan paikassa
muisteltu ja kerrottu menneisyys, johon myös sukupolvien ketju
kytkeytyy, tulee osaksi nykyhetkeä ja sisarusten ajankohtaista ko-
kemusta. Menneisyyden ja nykyisyyden välinen yhteys tai aika-
jatkumo realisoituu, kun aika ja paikka kietoutuvat kerronnassa
yhteen. Mukaan kerätyt kivet eivät siten ainoastaan muistuta ko-
din paikasta ja kotiseutumatkasta vaan myös tietyistä eletystä ko-

kemuksesta, jossa eri aikatasot, sukupolvet, tapahtumat ja paikka kietoutuvat yhteen.

Karjalaan liittyvät muistomerkit ja muistoesineet eivät ainoastaan luo yksisuuntaista yhteyttä Karjalaan sijoittuvasta menneisyydestä nykyisiin asuinsijoihin ja elämään Suomessa, vaan evakot rakentavat yhteyksiä myös menetetyn Karjalan suuntaan, rajan toiselle puolelle (esim. Fingerroos 2010, 168–174). Yhteyden rakentaminen nykyisestä elämästä Suomessa Karjalan suuntaan havainnollistaa sen, että muistelu ei ole yksinomaan menneeseen suuntaavaa, vaan siihen sisältyy myös tulevaisuuteen suuntaava aspekti (Pöysä 2011, 317–319, 321). Menneen muistelun tarve kumpuaa nykyisestä elämästä ja sen jatkumisesta. Yhteyden rakentaminen nykyisestä elämästä lapsuuden Karjalan paikoille voi ilmetä esimerkiksi muistomerkkien kuljettamisena Karjalaan. Pyhäjärven Raisan evakkomatkakertomuksesta käy ilmi, että muistoesineiden kuljetus Karjalasta Suomeen ei ole yksisuuntaista, vaan myös Karjalaan viedään esineitä, jotka muistuttavat entisistä asukkaista:

[M]inulla oli mukanani kahdet äitini kengät jätin ne sinne, ajatelkaa miten onnellinen olin sanoin Äiti ei enää tarvitse kenkiään, ne kuitenkin tepastelevat siellä kotipihalla kun itse ei sinne koskaan päässyt. (LEM, 1488.)

Pyhäjärven Raisa kuvaa tulleen onnelliseksi vietyään Karjalaan äitinsä kenkiä, koska äiti itse ei elinaikanaan päässyt takaisin kotipaikkaansa. Myös tämä esimerkki osoittaa, kuinka konkreettiset muistoesineet edustavat suurempaa kokonaisuutta ja ovat siihen metonymisessä suhteessa. Kengät ovat muistoesine ja edustavat äitiä, jonka elämä kietoutuu Karjalaan. Äidin kenkien vienti Karjalaan symboloi äidin ja Karjalan yhteyttä, eli toisin sanoen kirjoittajan sukujuurten yhteyttä paikkaan. Viemällä kengät kotipaikalle kirjoittaja ikään kuin kiinnittää äitinsä ja sitä kautta myös itsensä Karjalaan sekä lopettaa evakkomatkan. Teko kuvastaa myös äidin suhdetta Karjalaan, jota värittää paluun toive. Kenkien palautus Karjalan paikkaan merkitsee siten myös äidille rauhaa. Paluun toiveen on katsottu yleisemminkin värittävän sekä ensimmäisen sukupolven evakkojen uutta kansallista identiteettiä että heidän suhdettaan menetettyyn kotiin (Niukko 2009, 66). Teko aloittaa eräällä tapaa uuden suhteen ja yhteyden Karjalaan, joka tuottaa uusia menneisyyden paikkaan liittyviä kokemuksia. Karjalan paikkaan vietyihin kenkiin kytkeytyy äitiä ja Karjalaa, eli

sukupolvien ketjua ja paikkaa, sekä menneen, nykyisyyden ja tulevaisuuden yhteyttä manifestoiva merkityskokonaisuus. Samalla tavalla myös Karjalasta mukaan otetut muistoesineet ilmentävät kirjoitushetkellä eli nykyisyydessä Karjalan paikkaa, sukupolvien ketjua ja aikatasot yhteen liittävää merkityskokonaisuutta. Symbolinen yhteys Karjalan kotipaikkaan on olemukseltaan spatiaalinen, konkreettiseen läsnäoloon perustuva ja ajallinen, sukupolvien jatkumoon perustuva. Se vahvistaa yhteisön olemassaoloa ja siten myös kontekstoi yksilön elämää, tekee sen ymmärrettävämmäksi ja kenties myös vähemmän sattumanvaraiseksi ja irralliseksi. Kuvaavia esimerkkejä pyrkimyksestä tämän spatiotemporaalisen yhteyden luomiseen ovat myös kertomukset esineellisen linkin, esimerkiksi vanhasta ajasta peräisin olevan esineen löytämisestä, muistomerkkien mukaan ottamisesta tai vain paikassa vierailusta. Myös se että vierailut hautausmailla kuuluvat tyypillisesti kotiseutumatkkaan, aktivoivat sukupolvien kytköstä Karjalan paikkaan.

Vuonna 1933 syntyneen Äyräpään Elinan evakkomatkakertomuksessa muistoesineiden myötä muodostettu yhteys menneen ja tulevaisuuden välillä sisältää myös tulevaisuuden kuvitelman tai utopian:

Kolme kertaa olen käynyt Karjalassa Vuosalmella valokuvat ker-
too paljon kun niitä katselee ajattelee miten olisi olleet asiat ja siellä
elettäisiin? Peruskivet kertoo on paikalla ennen ollut rakennuksia ja
omenapuut ja äidin ruusut jotka kasvaa edelleen rannassa olen käy-
nyt joka kerta Mauno veli uikin vuoksessa miksei tämä ole meidän
koti tytöt ihmetteli kerroin heille sodasta? (LEM, 1529–1532.)

Tässä tapauksessa muistoesineet ovat kotiseutumatkalla kodin paikasta ja raunioista otettuja valokuvia. Sen lisäksi, että valokuvat todistavat paikan menneisyydestä, johon Äyräpään Elina perheineen liittyy, valokuvat synnyttävät myös kuvitelmia tai utopioita siitä, minkälaista elämä Karjalassa olisi, mikäli sieltä ei olisi ollut pakko lähteä pois. Utopia sanana on kuvaava, sillä sanamukaisesti se tarkoittaa paikkaa jota ei ole. Usein utopia viittaa myös ihanneyhteiskuntaan, onnellisten ihmisten paikkaan. (Utopian määritelmistä Fingerroos 2010, 23–27.) Myöskään kirjoittajan kuvittelema paikka – Karjala, jossa olisi eletty nykyisyyteen asti, mikäli sitä ei olisi menetetty – on sanamukaisesti utopia, sillä Karjala menetettiin. Äyräpään Elinan utopia kuitenkin viittaa yhdenlaiseen tapaan, jolla Karjala elää kirjoittajien ja evakkojen mielissä pyhänä,

paratiisinomaisena tai utopiana eli toisenlaisena maailmana, jonka lainalaisuudet ovat erilaisia kuin kirjoittajien arkisessa maailmassa ja jossa ajan, paikan ja historian tapahtumien lainalaisuudet eivät ehdottomasti päde. Kirjoittaja assosioi tulevaisuusutopian yhteydessä myös omien lastensa ja Karjalan paikan suhteeseen sekä ulottaa paikkaan ja valokuvaan kytkeytyvän ajallisen jatkumon tulevaisuuteen, seuraavaan sukupolveen. Kerronnassa ajan ja paikan rajoitteista irrottautuminen näkyy siten, että kirjoituksen tyyli muuttuu vapaammin assosioivaksi, ja vaihdokset eri aikatasojen eli evakkomatkan, kotiseutumatkan ja kirjoitushetken väleillä ovat spontaaneja ja toistuvia.

Äyräpään Elinan mukaan muistoesineinä olevat valokuvat kodista mahdollistavat myös kuvitteellisen paluun kotiseudulle:

Kun valtaa ikävä ottaa valokuva alpumin on kuin kävisi Vuosalmella olen nähnyt unen näiden kirjoitusten aikana Karjalasta kyyneleet vierii itku helpottaa. (LEM, 1529–1533.)

”Kotona käynti” ei ole tässä yhteydessä yksinomaan menneen muistelun metafora vaan myös voimakkaan elämyksellistä. Ikävä helpottaa itkemällä mutta synnyttää myös tarpeen ”kotona käyntiin” valokuvien avulla. Valokuvien avulla ”kotona käynnin” elämyksellisyyteen viittaa myös se, että kirjoittaja viittaa kirjoituksissaan uniinsa Karjalasta. Myös unet voidaan mieltää eräänlaisiksi koetuiksi utooppisiksi todellisuuksiksi, joissa Karjala voi olla koetuna ja läsnä kirjoittajan elämässä. Unien maailmat, kuten valokuvien mahdollistamien kuvitelmienkaan maailmat, eivät ole riippuvaisia ajasta tai reaalityodellisuudesta, vaan niissä pääsy Karjalaan ja elämä Karjalassa ovat mahdollisia.

Muuttuvat paikat

Kotiseutumatkakojen kuvauksissa toistuvana aiheena on kotipaikan muutos. Evakuointien jälkeen fyysinen yhteys Karjalaan ja kodin paikkaan katkesi vuosikymmeniksi. Karjalan evakot pyrkivät kuitenkin ylläpitämään kuvaa Karjalasta ja sen luonnosta sekä välittämään sitä jälkipolville ”sellaisena kuin se oli” ennen sotaa ja lähtöä. (Niukko 2009, 64.) Kun raja avautui 1990-luvun taitteessa ja matkat Karjalaan tulivat mahdollisiksi, kotiseutumatkalla kohdatut paikat eivät vastanneetkaan siirtokarjalaisten muistoja ja mielikuvia Karjalasta ja kodin paikasta. Kokemukset ja kuvauk-

set muuttuneista paikoista ja maisemista vaihtelevat pettymyksen, täyttymyksen, ilon ja surun välillä riippuen kokijasta, ja välillä paikan muutoksen aiheuttamia tunteita on vaikea erottaa toisistaan. Suhde muuttuneeseen paikkaan ei ole myöskään vakio, vaan se muuntuu toistuvien matkojen, tottumisen ja uusien kokemusten myötä. (Lehto & Timonen 1993; Paasi 1996, 281–282; Niukko 2009, 67–68, 70.) Myöskään evakkojen suhde Karjalaan ei ole yhtenäinen kokonaisuus, vaan ympäristön muutoksen hyväksyminen on vaikeaa etenkin ensimmäisen polven evakoille, joiden muistoille pohjautuvat mielikuvat Karjalasta ovat usein ihanteellisia ja jähmettyneitä, kun taas seuraavien sukupolvien käsitys Karjalasta on muodostettu pikemminkin vuorovaikutuksessa kohdatun paikan kanssa. (Niukko 2009, 72.) Kirsi Niukon mukaan kotiseutumatkojen myötä muistelun, joka oli keskittynyt ylläpitämään mielikuvaa Karjalasta sellaisena kuin se oli ennen sotia, täytyi sopeutua uusiin tulkintoihin paikasta. Tällöin muistiin säilöttyä nostalgista käsitystä Karjalasta alettiin käyttää eräänlaisena mielikuvana, johon uutta kokemusta paikasta verrattiin. (Niukko 2009, 68.) Tämänkaltaisen vertailu on esillä muun muassa vuonna 1932 syntyneen Viipurin Helinän evakkomatkakertomukseen sisältyvässä kotiseutumatkan kuvauksessa, jossa kotiseutumatkan ja lapsuuden aikatasot vaihtelevat:

Muutama vuosi sitten kävin tulkki Larissan kanssa samaisessa Massisen talossa [kirjoittajan syntymäkoti]. Siinä talossa asui nyt Petroskoista tullut äiti poikansa perheen kanssa. Larissan välityksellä saatoin kertoa elämisestäni pikkutyttönä siinä asunnossa. Minulla oli aivan selkeä kuva huoneista, mutta niitä ei kuitenkaan näytetty. Istuimme keittiössä ikkunan ääressä. Siitä oli näkymä suoraan Kannaksenkadulle. Muistin, että vastapäätä oli maitokauppa, siinä oli nykyin ruokakauppa, josta minut lähetettiin erään kerran hakemaan maitoa. Takaisin tullessani kävellessäni viidenteen kerrokseen, hissiäkin oli, mutta sitä eivät lapset saaneet yksin käyttää, kompastuin ja maito valui pitkin rappuja. Ei siinä sen enempää kotona toruttu, jouduin tietenkin siivoamaan. Mutta onneksi avukseni riensi Aino-apulaisemme. Entisen kotimme emäntä tarjosi meille teetä ja voileipää. Keittiössä oli aikoinaan puuhella, jossa isäni oli pitänyt tulta sodan aikana kovilla pakkasilla. Nyt sen paikalla oli kaasuhella. Emäntä oli kovin ystävällinen ja pyysi poikkeamaan aina kun tulemme Viipuriin. Minulle kuitenkin riitti tämä kerta, kun en pystynyt kieltä taitamattomana keskustelemaan mistään. Sitäpaitsi asunnossa oli mielestäni kovin likaista ja epäsiistiä. (LEM, 682.)

Viipurin Helinä (s. 1932) kuvaa entistä asuntoaan Viipurissa ensinnä kotiseutumatkan hetkellä ja toiseksi siten kun sen lapsuudesta muistaa. Katsellessaan entisen kotinsa ikkunasta Kannaksenkadulle kirjoittaja näkee kadun toisella puolella ruokakaupan ja muistaa, että paikalla oli ennenkin maitokauppa. Tutun paikan ja näkymän kautta kirjoittaja assosioi sen lapsuusmuistoon maidon ostosta. Näkymään ja asuntoon kytkeytyy kuvauksessa kaksi erilaista kuvaa. Tapahtuu menneisyyden ja nykyisyyden yhdistyminen samassa fyysisessä paikassa. Kuvauksessa on kyse paikan samuuden ja muutoksen yhteentörmäyksestä. Kirjoittaja tunnistaa asunnon samaksi mutta arvioi sitä menneisyyden näkökulmasta havaiten asunnossa tapahtuneet muutokset. Asunnossa on vieraita ihmisiä, likaista ja epäsiistiä, minkä vuoksi kirjoittaja ei halua vierailla asunnossa uudestaan. Toisin sanoen asunto on menettänyt fyysisten muutosten ja ajan kulumisen myötä merkityksensä konkreettisena tärkeänä paikkana. Asunnon muutos ja nykytila eivät kuitenkaan vaikuta kirjoittajan lapsuuden muistoihin ja paikan merkitykseen menneisyyden tärkeänä paikkana. Samuudestaan huolimatta nykyinen paikka ja menneisyyden paikka ovat kirjoittajalle eri asioita.

Tekstissä kuvattu tilanne, entisessä kodissa vierailu, näyttäytyy kahden aikatason rinnastumisena, jolloin paikasta muodostuu kaksoiskuva. Kaksi aikatasoa sulautuvat tiettyssä paikassa ja tilanteessa yhteen. Kodissa vierailun kuvaukseen sisältyy lapsuuden aikaan, muistoihin, kotiseutumatkaan sekä niiden vuorovaikutukseen kytkeytyviä merkityksiä. Vaikka Viipurin Helinä kuvaa hetken tiettyssä mielessä pettymyksenä, on se hänelle kuitenkin tärkeä. Kodissa vierailun kuvaukseen kiteytyy sellaisia muutoksen ja ajan kulumisen sekä muistojen, kuvitelmien ja todellisuuden kohtaamisen kysymyksiä, joita monet siirtokarjalaiset käsittelevät kertoessaan vierailuistaan entisillä kotipaikoillaan vuosikymmeniä evakuoitien jälkeen. Tämänkaltaiset tärkeät hetket näyttäytyvät evakkomatkakertomuksissa tekstin ja kerronnan tasolla monitasoisina kuvina ja kahden juonen muodostuksen logiikan, paradigmaattisen ja syntagmaattisen leikkauspisteinä eli kertomuksen kolmiulotteisina laajentumina.

Viipurin Helinän kertomus kotiseutumatkastaan sisältää myös muita samankaltaisia kaksoiskuvia, jotka kytkevät nykyisyyden ja menneisyyden yhteen tiettyssä paikassa. Seuraavassa kuvauksessa

on edellisen esimerkin tapaan kyse paikan samuuden ja muutoksen kohtaamisesta kirjoittajan kokemuksessa:

Samalla kerralla etsin myös kesäpaikkaamme Suokkaanjärven rannalla lähellä Juustilan sulkua. Mukana olevan kartan avulla suunnistimme sinne Larissan autolla. [...] Paikka löytyi sitten toisella yrityksellä, tunnistin sen heti vastapäätä olevasta saaresta. Entisistä rakennuksista ei tietenkään ollut säilynyt mitään muuta kuin maa-kellari. Mukanani olevista valokuvista saattoi todeta mm. että tontin uusi omistaja, pietarilainen liikemies oli rakentanut saunansa siten, että sen yksi nurkka lepäsi entisen mökkimme kivijalalla. Kaksikerroksinen tiilinen huvila, datsha oli vähän ylempänä. Rakennus oli vielä silloin keskeneräinen, paikalla oli vain valvoja, jolla näytimme valokuvia ja kerroimme miksi olimme tulleet sinne. (LEM, 682.)

Luonnonmaiseman kautta Viipurin Helinä tunnistaa entisen kesäpaikkansa, vaikka se on kokenut suuria muutoksia. Hänellä on mukanaan myös vanhoja valokuvia, joiden avulla hän muodostaa paikasta kirjaimellisesti mielikuvan, joka sisältää sekä menneen maiseman, jossa on kirjoittajan kesämökki, että nykyisen maiseman, jossa on pietarilaisen liikemiehen sauna. Edellisen esimerkin tapaan, vaikka kirjoittaja tunnistaa paikan samaksi, ei se ole hänelle enää samalla tavalla rakas, koska muutos menneisyyden ja nykyisyyden välillä on liian suuri:

Muistan viettäneeni ihania, lämpimiä kesiä siellä järven rannalla. Äidilläni oli pitkä kesäloma, joten maalle lähdettiin heti koulun loputtua. Kuorma-autolla vietiin tavarat, vaatteet, jauhot, sokerit ym. Isä kulki pyörällä sieltä kaupunkiin töihin, sillä matkaa oli vain 8 km. Muistan myös, että meillä kävi siellä paljon vieraita. Nyt entisestä puutarhasta omenapuineen, marjapensaineen ym. istutuksineen ei näkynyt enää jälkeäkään. Isäni oli innokas hoitamaan puutarhaa ja otti silloin tällöin meitä lapsia touhuihin mukaan. Hieno, hiekkainen ranta-alue oli täysin hävinnyt. Koko alue oli pitkän heinän ja puuston peitossa. Varmaan oikea hyttsysryteikkö, joten minä en ainakaan enää haluaisi sitä kesäpaikkaa - en, vaikka saisin ilmeiseksi! (LEM, 682.)

Paikan muuttuminen ei kuitenkaan estä kirjoittajaa assosioimasta sitä menneisyyden muistoihin. Vaikka Viipurin Helinä korostaa kuvauksessaan, että nykyisyydessään paikka on muuttunut liikaa, jotta kirjoittaja voisi tuntea sen omakseen, se kuitenkin synnyttää kirjoittajan mielessä assosiaation samaan paikkaan menneisyydessä.

Kaikissa evakkomatkakertomuksissa paikkojen muuttuminen ei kuitenkaan vähennä niiden merkitystä nykyhetkessä. Vuonna 1941 syntyneen Uudenkirkon Katrin kirjoituksessa kotirannan paikka osoittautuu muutoksestaan huolimatta tärkeäksi, ei ainoastaan menneisyyden ja muistojen paikkana, vaan myös kotiseutumatkan ajassa ja nykyhetkellä:

Kysymykseen, mistä olen kotoisin, aloin jo lukioikäisenä vastata, että en ole mistään kotoisin. Se tilanne muuttui oudosti vuonna 1990, kun sisareni kanssa vielä hiukan varkein seisoimme Puumolassa kotirannalla ja tajusin, että sitä rantahiekkaa pitkin olivat isäni ja äitini kerran astelleet ja sitä ennen isovanhempani ja heidän vanhempansa ja monta, monta sukupolvea ennen heitä. Tiesin että sieltä olin kotoisin. Kylä oli hävitetty, mutta meri ja maa ja ihana maisema oli jäljellä. (LEM, 326.)

Kirjoittaja kertoo, kuinka kotiseutumatkalla kohdattu kotirannan paikka sai hänessä aikaan kokemuksen jatkumosta. Kirjoittaja kuvaa kokeneensa paikassa voimakkaasti yhteyttä sukupolvien ketjuun ja tiettyyn kotipaikkaan. Paikka ja maisema itsessään kantavat yhteisön jatkuvuuden merkityksiä, vaikka ne ovat kokeneet fyysisiä muutoksia rakennusten tuhoutumisen myötä. Tämä osoittaa, että fyysisten muistomerkkien ja paikkojen rappiosta, tuhoutumisesta ja muutoksesta huolimatta ne voivat säilyä merkittävinä menneisyyden ja nykyisyyden suhdetta todistavina paikkoina myös konkreettisesti koettuina, eivät ainoastaan muisteltuina ja kerrottuina.

Viipurin vanhan tuomiokirkon kellotorni

Edellisissä esimerkeissä kuvattujen paikkojen merkitys on ensisijaisesti henkilökohtainen. Yhteisöön paikat liittyvät lähinnä sen vuoksi, että ne liittyvät menetettyyn Karjalaan tai evakkomatkiaan. Tämänkaltaisten paikkojen lisäksi evakkomatkakertomuksissa kuvataan julkisia paikkoja, jotka liittyvät selkeämmin myös siirtokarjalaisten yhteiseen menneisyyteen. Seuraavaksi käsitelen Ravansaaren Väinön (s. 1925) keruuvastausta. Kirjoittajan keruuvastaus koostuu saatekirjeestä ja kolmesta erillisestä tekstistä. Teksteistä yksi käsittelee talvisodan evakkomatkalle lähtöpäivän tunnelmia kirjoittajan kotisaareissa Ravansaareissa ja päättyy kotoa lähdön hetkeen. Toinen teksteistä käsittelee jatkosodan evakkoon lähtöä Viipurista. Jatkosodan evakkoon lähdön aikana Ravansaaren Väi-

nö oli jo 19-vuotias. Kuvaus muistuttaa sodan rintamakuvausta, sillä vaikka kirjoittaja ei ollut jalkansa vuoksi rintamapalveluksessa, teki hän tuolloin Viipurissa töitä puolustusvoimille. Kirjoitus sisältää myös kuvauksen Simolan pommituksesta.⁸²

Vastauksen kolmannen tekstin tapahtumat kietoutuvat Viipurin talvisodassa tuhoutuneen kirkon ja sen kellotornin ympärille. Kellotorniin liittyvät tapahtumat muodostavat keskeisen ytimen Ravansaaren Väinön kokemuksille sota-ajasta ja evakuoinnista. Kellotorni on eräänlainen muistojen solmukohta, johon eriaikaiset muistot kytkeytyvät ja jonka kautta monia aikatasoja sisältävä kertomus niistä rakentuu. Kuvauksen kellotorni on Viipurin vanhan tuomiokirkon (jota kutsutaan myös Varuskuntakirkoksi ja Agricolan kirkoksi) kellotorni. Kirkko rakennettiin keskiajalla ja se tuhoutui talvisodan pommituksissa 18.2.1940, eli ns. tuhon sunnuntaina (Koponen & Viitanen 1940, luku ”Tuhon sunnuntai”). Kirkon kellotorni kuitenkin säilyi pommituksista vahingoittumattomana. Jatkosodan aikaisista suunnitelmista huolimatta kirkkoa ei koskaan kunnostettu uudestaan, vaan paikalla sijaitsee edelleen osia tuhoutuneen kirkon kiviseinistä. Myöhemmin paikka on toiminut muun muassa viipurilaisten epävirallisena kaatopaikkana. (Hiekanen, 548–551.) Kirjoituksen otsikkona on ”Talvisodan Viipurini”, vaikka pääosin siinä kerrotaan jatkosodan aikaisista tapahtumista. Kirjoitus alkaa raportoivalla selvityksellä kirkkoon tuotujen talvisodan Summan taistelussa kuolleiden sankarivainajien ruumiiden tuhoutumisesta kirkon pommitusten yhteydessä:

Talvisodan loppuvaiheessa oli noin viisikymmentä Summan rintamalla kaatunutta vainajaa tuotu varuskunnan kirkon sisätiloihin, josta ne piti edelleen lähettää jokaisen vainajan kotikunnan kirkkomaahan haudattavaksi.

Nämä vainajat eivät koskaan päässeet kotikuntansa kirkkomajaan, sillä kohtalo puuttui jälleen asiaan. Venäläisten pommittaessa Viipuria tuli täysosuma kirkkoon, joka tuhoutui ja paloi sisätiloiltaan täysin. Näin vanjat eivät kunnioittaneet edes vainajia, vaan nämä Summassa kaatuneet sankarivainajat joutuivat tavallaan uhrutumaan toisen kerran isänmaan alttarille. (LEM, 32.)

82 Nämä kaksi kirjoitusta ovat ilmeisesti aiemmin *Lyhtipaalu* lehdessä julkaistujen kirjoitusten käsikirjoituksia ja ne muistuttavat ulkoasulta toisiaa. Vastauksen kolmas teksti taas erottuu joukosta, sillä se on valokopio lehtikirjoituksesta. Käsittelen tätä kolmatta tekstiä seuraavaksi tarkemmin.

Katkelmassa fokalisoijana on kertoja, vaikka katkelman tunteikkaan isänmaallinen sävy ja fokalisoijan asettuminen venäläisiä vastaan viittavat kirjoittajan näkökulmaan. Venäläiset pommitajat kuvataan haudan tai ruumiiden häpäisijöiksi ja kaatuneet isänmaan kaksinkertaisiksi uhreiksi. Summassa kaatuneiden tuhoutuminen kirkon mukana talvisodan pommituksissa on yleisesti tunnettu asia, josta on kirjoitettu muun muassa Viipurin vanhasta tuomiokirkosta kertovassa wikipedia-artikkelissa⁸³ (myös Koponen 1999, 198–199). Summassa kaatuneiden tarina ei kuitenkaan pääty talvisotaan ja kirkon tuhoutumiseen vaan se jatkuu kirjoituksessa:

Jatkosodan aikana kesällä 1942, kun Viipuri oli jälleen suomalaisten hallussa, kaivettiin vainajien viimeiset jäännökset kirkon raunioista ja haudattiin pihalle kellotornin eteen. Tilaisuutta oli kunniottamassa kunniakomppania ja varuskunnan soittokunta esitti surumusiikkia.

Olin siihen aikaan Viipurissa Sundin puusepänerveä töissä ja sain tehtäväksi valmistaa puusta ison ristin. Se pystytettiin paikalle, jossa Summassa kaatuneitten viimeiset jäännökset lepäävät.

Luulin, että näitten vainajien siunaustilaisuus on jo suoritettu aikaisemmin jokaisen kotikunnassa poissaolevina. (LEM, 32.)

Katkelma etenee passiivissa kertojan fokalisointina kuvauksella siitä kuinka jatkosodan aikana kaatuneet kaivettiin esiin ja haudattiin sotilaallisin menoin kirkon kellotornin eteen. Seuraavaksi kerronta muuttuu minämuotoiseksi ja kirjoittajan fokalisoimaksi. Tällöin käy myös ilmi Ravansaaren Väinön henkilökohtainen osuus kirkon tuhoutumiseen ja sankarivainajiin liittyvässä tapahtumasarjassa. Hän sai tehtäväkseen valmistaa ristin kaatuneiden haudalle. Seuraavaksi kirjoituksessa käsitellään kesää 1944 ja jatkosodan pääntymisvaiheen aikaa ja jälleen kellotornia:

Haluaisin tässä vielä kertoa kellotornista, joka sijaitsi piha-alueella, jossa asuimme eli Linnakatu 5:ssä. (LEM, 32.)

Kertomus jatkuu imperfektissä menneisyyden tapahtumien minäkerrontana, jossa kirjoittaja on fokalisoija. Tämän lisäksi kirjoittaja on kerrotun menneisyyden tasolla keskeinen toimija, päähenkilö. Imperfektimuotoisen minäkerronnan ansiosta kirjoittaja on samaan aikaan sekä fokalisoinnin kohde että fokalisoija. Kun

83 Viipurin vanha tuomiokirkko. http://fi.wikipedia.org/wiki/Viipurin_vanha_tuomiokirkko (23.4.2014)

kertomuksessa siirrytään yleisellä tasolla tapahtuvasta historian tapahtumien raportoinnista ja kertojan fokalisaatiosta, paikkaan liittyviin omakohtaisiin muistoihin, kirjoittajan fokalisaatioon, kirjoittaja paikantaa myös kellotornin sijainnin suhteessa omaan kotiinsa. Tällä hän muodostaa todistettavasti olemassa olevan suhteen henkilökohtaisen menneisyytensä sekä historiallisen paikan ja siihen liittyvien historiallisten tapahtumien välille: ne liittyvät todistettavasti yhteen sijaintiensa kautta.

Tämän jälkeen kertomus jatkuu Ravansaaren Väinön kertoessa omasta toiminnastaan kellotornilla kesällä 1944:

Poikkesin perääntymisvaiheen aikana viimeisen kerran kotona 19.6.1944 ja laitoin kellotornin oven lukkoon sekä isokokoisen maa-laissepän tekemän avaimen reppuun muistoksi jatkosodan ajalta. Minkälainen ukko sitten minun jälkeeni onkaan tornin oven avan-nut, sillä seuraavana päivänä vanjat seuhtoivat jo Viipurissa.

Viipurista lähdön jälkeen jouduin Simolan asemalla pommituk-seen, joka oli eräs sotiemme verisimpiä. Haavoituin siihen kuntoon, etten pystynyt omin voimin liikkumaan, joten reppuni ja minulle erikoisen muistorikas kellotornin avain hävisivät siinä sekasorrossa. (LEM, 32.)

Ravansaaren Väinö sijoittaa itsensä keskeiseksi toimijaksi his-torialliseen tapahtumaan. Tämä korostaa kellotornin tapahtumien merkitystä nykypäivässä, mikä luo jatkumoa menneen ja nykyisen välille. Esimerkki on yhdenmukainen myös alaluvussa ”Kerron-nan suunta” tekemäni havainnon kanssa siitä, että fokalisaation suunta – yleisestä kohti henkilökohtaista – korostaa subjektin hen-kilökohtaisen kokemuksen sijaan historiallisten tapahtumien mer-kitystä ja kirjoittajan roolia historiallisena toimijana nimenomaan osana jaettua historiallista tapahtumaa. (Ks. s. 139–147.)

Jatkosodan käännekohdat on usein erilaisissa sotakertomuksis-sa ja historian esityksissä jäsennetty suhteessa Viipurin kaupungin valtauksen ja menetykseen. Talvisodassa Neuvostoliitto ei val-lannut Viipuria, mikä epäilemättä korostaa valtauksen kohtalok-kuutta Karjalan menetyksen lopullisuuden kannalta. Ravansaaren Väinön tapauksessa evakkomatka ei seurannut minkä tahansa paikan menetystä, vaan historiallisesti merkittävän ja etenkin siir-tokarjalaisten yhteisölle merkittävän Viipurin menetystä, johon kirjoittajalla on aivan erityinen yhteys kellotornin tapahtumien kautta. Merkittävää on se, että Ravansaaren Väinö sijoittaa itsensä keskeiseksi osaksi nimenomaan kellotornin historiaa. Hän kertoo

olleensa muun muassa viimeinen suomalainen kellotornissa ennen Viipurin luovutusta, mistä hänellä oli todisteena myös tornin avain, joka kuitenkin katosi hieman myöhemmin Simolan pommituksessa. Kirjoittajan henkilökohtainen suhde kellotorniin vahvistaa sidettä kirjoittajan ja Viipurin kaupungin välille sekä korostaa kirjoittajan erityistä roolia historian merkkitapahtumassa.

Evakkomatkakertomuksille tyypillisiä ovat maininnat viimeisenä olemisesta. Moni kirjoittaja kertoo joko itse oleensa tai perheenjäsentensä olleen kotipaikkansa viimeisiä siviilejä tai viimeisiä lapsia. Viimeisyyden korostaminen toimii kirjoituksissa ensinnäkin dramaturgisena ratkaisuna, joka luo jännitettä pakokertomukseen: aikaa evakuoitumiseen ei ole paljon ja vihollinen on jo lähellä. Tämän lisäksi viimeisyyden korostamisella kirjoittajat sijoittavat itsensä historiallisiksi toimijoiksi jaetuissa historian tapahtumissa. He korostavat sitä, etteivät kuulu evakuoitavien massaan, vaan ovat todellisia ja historiallisia toimijoita – viimeisiä. Ravansaaren Väinön kirjoituksessa hänen erityisasemansa historiallisena toimijana korostuu entisestään sen myötä, että hän kertoo joutuneensa Simolan pommitukseen. Simolan ja Elisenvaaran pommitukset ovat historiallisia tapahtumia ja tragedioita, joissa siviiliuhrien, enemmistönä evakkojen, lukumäärä oli suuri. Kirjoittajat paikantavat oman sijaintinsa kertomuksissaan usein niiden suhteen, samalla asettaen itsensä osaksi jaettua historiaa.

Ravansaaren Väinön kirjoitus ulottuu kirjoitushetken aikatasoon asti:

En ole poikennut Viipurissa sodan jälkeen kuin kerran ja silloinkaan ei ollut aikaa käydä katsomassa vieläkö puinen risti varuskunnan kirkon pihalla on pystyssä, jota suuresti epäilen. Mutta onhan siinä Summassa kaatuneille muistomerkkinä kellotorni, joka on kestänyt monet sodat ja on edelleen jyrkästi paikallaan. (LEM, 32.)

Kirjoittaja käsittelee menneisyydessä pystytettyjen fyysisten muistomerkkien nykyistä tilaa epäilemällä vuonna 1942 veistämänsä ristin nykyistä olemassaoloa. Hän korostaa, että kellotornin sijaan on jyrkästi paikallaan, minkä vuoksi hän nimeää sen Summan taisteluissa kaatuneiden varsinaiseksi muistomerkiksi. Kirkon ja kellotornin paikkaan kytkeytyy kirjoittajalle merkittävien tapahtumien muistoja monelta aikatasolta. Koska Ravansaaren Väinön kirjoitus ei ole varsinaisesti evakkomatkakertomus vaan itsenäinen, jo aiemmin julkaistu osa evakkomatkat keruuseen lä-

hetettyä vastausta, kirjoituksen ”juonta” eli siinä kuvattuja tapahtumia järjestävänä periaatteena ei olekaan matkakertomus, jossa kerrotut tapahtumat tyypillisesti järjestyvät toisiaan seuraavien paikkojen mukaisessa ja usein (joskaan ei aina) kronologisessa järjestyksessä. Ravansaaren Väinön kirjoituksessa kuvatut tapahtumat järjestyvät keskenään kronologisessa aikajärjestyksessä, mutta olennaista on se, että ne ovat valikoituneet kertomukseen koska ne liittyvät tiettyyn paikkaan – kellotorniin. Kuten edellisissä luvuissa olen todennut, tämänkaltaiset laajentumat merkittävien paikkojen, muistomerkkien tai lähteiden yhteydessä, jotka poikkeavat matkakertomuksen paikkojen peräkkäisyydelle pohjautuvasta linjasta, ovat evakkomatkakertomuksissa melko tavanomaisia. Kirjoittajat poikkeavat usein pois evakkomatkan tapahtumista, koska tietty tapahtumapaikka assosioituu kerronnassa evakkomatkan ulkopuolisiin, usein myöhemmän elämänvaiheen tapahtumiin. Edellinen esimerkki poikkeaa näistä kuitenkin siinä, että se on nimennomaan paikan, kellotornin, ympärille rakentuva, viimeistelty ja tietoisenoloinen kokonaisuus. Ravansaaren Väinö on rakentanut kellotornin ympärille kronologisen kertomuksen, joka liittyy siirtokarjalaisille merkittäviin historiallisiin tapahtumiin ja joka kytkee myös kirjoittajan keskeiseksi toimijaksi niihin.

Kertomuksen ja yleisemminkin muistelukerronnan ja muistelun kannalta ei ole yhdentekevää, että Ravansaaren Väinö kuvaa ”erikoisen muistorikkaan” kellotornin avaimen kadonneen juuri Simolan pommituksessa. Se että avain katoaa siirtokarjalaisten muistelussa keskeisessä mutta pitkään vaietussa pommituksessa, tekee avaimesta muistoesineen, vaikka sen fyysinen olomuoto puuttuu. Muistoesine todistaa kirjoittajan läsnäolosta siirtokarjalaisille merkittävässä historiallisessa tapahtumassa. Kertomus osoittaa sen, että yhteisöllinen ja yksilöllinen sekä historia ja nykyhetki kietoutuvat kerronnan aiheena olevien muistomerkkien ympärille, ja tähän kokoavuuteen perustuu niiden merkitys. Talvi- ja jatkosotaan liittyvät Viipurin vanhan tuomiokirkon tuhoutuminen, sankarivainajien kohtalo, kellotornin rooli ja sen avaimen katoaminen, Simolan pommitus sekä kirjoittajan oma osuus suhteessa näihin kietoutuvat kertomuksessa yhteen nimenomaan tietyn merkittävän paikan, kellotornin ympärille. Kellotorni kietoo kertomuksessa yhteen monia eri aikatasoja, tapahtumia ja niiden merkityksiä, jotka rinnastuessaan muodostavat uudenlaisen monimerkityksisen kokonaisuuden. Kerronnassa kellotornia tarkas-

tellaan monien fokalisaatioiden kautta, mikä korostaa yhtäältä paikan merkitystä historiallisesti ja yhteisön kannalta merkittäviä tapahtumia ja toisaalta tekijäsubjektin roolia näissä paikkaan kytkeytyvissä tapahtumissa. Kertomuksen kellotorni on julkinen ja monien ihmisten menneisyyteen liittyvä muistomerkki, muistin paikka, jossa on kokoavaa voimaa. Se muotoutuu suhteessa yhteisöön, sen menneisyyteen ja historiantulkintaan eli muodostaa jatkumoa menneen ja nykyisyyden välille. Kertomuksessa kellotornilla on merkittävä osa Ravansaaren Väinön henkilökohtaisen menneisyyden, siitä kertomisen ja sen muistelemisen kannalta, ja se paikantaa hänet osaksi historiallista tapahtumaa sekä ajallista jatkumoa. Kellotorni-kirjoituksella on myös tärkeä funktio mielekkään vastauskokonaisuuden luomisen kannalta. Se on täydentävä rinnakkaisteksti vastauksen toiselle osalle, joka kuvaa jatkosodan lopun evakkoon lähtöä ja Simolan pommitusta.

Mutta miksi Ravansaaren Väinö punoo kertomuksensa juuri Viipurin vanhan tuomiokirkon ympärille? Yksi ilmeinen syy on se, että kirjoittajan elämä ja omat toimet ovat kietoutuneet kirkkoon. Tämä ei kuitenkaan yksinomaan selitä sitä, miksi tietty paikka sitoo itseensä muistoja ja miksi ne koetaan kertomisen arvoisiksi. Toinen syy kellotornin kokoavaan voimaan on se, että kellotorni on erityisen tärkeä paikka Viipurissa – sitä on pidetty jopa koko kaupungin symbolina. Viipurin lisäksi kellotorni edustaa tuhoutunutta kirkkoa, jota on pidetty Viipurin vanhimpana kivikirkkona ja merkittävimpanä rakennuksena heti Viipurin linnan jälkeen. (Koponen 1999, 198; Rinno & Laukkanen 1997, 200–201.) Kellotorni ei ole näin ollen mikä tahansa menneisyyden konkreettinen muistomerkki, vaan se edustaa menetetyn Karjalan pääkaupunkia.

Viipurin vanhaan tuomiokirkkoon kytkeytyy myös muita kiinnostavia kertomuksia, jotka korostavat paikan erityisyyttä. Yksi kirkon nimistä on Agricolan kirkko. Nimi juontaa vuoteen 1557, jolloin uskonpuhdistajapiispa Mikael Agricola kuoli Uudenkirkon pitäjässä ollessaan kotimatalla Moskovan rauhanneuvotteluista. Hajanaisten tietojen mukaan Agricola haudattiin Viipuriin, mutta hänen hautapaikastaan ei ole säilynyt varmaa tietoa. Mahdollisena hautapaikkana on pidetty Viipurin vanhaa tuomiokirkkoa, koska se on ollut riittävän arvokas piispan hautapaikaksi. (Hiekkana 2007, 551.) Arvelut Agricolan haudan sijainnista synnyttivät haluun etsiä Agricolan hautaa kirkon paikalta. Vuonna 1886 Viipurin sanomissa ilmestyneessä kirjoituksessa ehdotettiin, että meneil-

lään olevien tutkimusten yhteydessä tulisi etsiä myös Agricolan hautaa:

Niinkuin eilisessä numerossamme kerroimme, tutkii muinaistieteen professori J. R. Aspelin parraikaa muinaista tuomiokirkkoamme, jota nyt käytetään venäläisen sotawäen kalustohuoneeksi. Ennen kuin on ollut kysymys semmoisten tutkimisten toimeenpanemisesta, on tämä kohdannut wastuksia wenäläisten päällikkyiden puolelta. Mutta nykyisen päällikkyys on puheenalaisessa asiassa osoittanut kiitettävää kohtelijaisuutta. Ja syytä olisi sen wuoksi myös käyttää tilaisuutta ja tutkia koko kirkon alusta. Tähän ovat wuosisatojen ku-luessa Wiipurilaiset kätkeneet rakkaimpansa ja tästä on suuren Ag-ricolan hautakammio löydettävä. Ei suinkaan ole mahdollista että tämmöinen muinaismuisto jätettäisiin kokonaisuudessaan tutkimat-ta. Ja koska työ nyt on sopiva, ehdotamme että koko kirkon alusta nyt kaivettaisiin ja tutkittaisiin. (Wiipurin Sanomat 18.8.1886.)

Kirjoituksessa käsitellään myös kaivausten rahoitusta ja eh-dotetaan, että yksityisten rahoittajien sijaan Viipurin kaupunki ottaisi hankkeen rahoitusvastuun. Kaivaukset nähdään tärkeinä isänmaalle ja paikkakunnalle. Vaikka kirkon paikalla tehtiin laa-joja arkeologisia kaivauksia ainakin vuosina 1886 ja 1913, hanke etsiä Agricolan hauta ei tuolloin kuitenkaan toteutunut, ja kirkko tuhoutui pahoin talvisodassa. Jatkosodan aikaan, kun Suomi valta-si Viipurin kaupungin, kunnostusta alettiin jälleen puuhata. Viipu-rin kaupungin siirtyminen Neuvostoliitolle vuonna 1944 kuitenkin lopetti kunnostussuunnitelmat. Toiminta kirkon ja Agricolan hau-dan parissa sen sijaan ei loppunut tähän, vaan vuonna 2010 Mika-el Agricola -seura pani aluilleen hankkeen, jonka tavoitteena on kunnostaa Viipurin vanha tuomiokirkko kulttuuriperintökohteek-si. Kunnostukseen liittyy myös kaivauksia, joissa yritetään löytää todisteita Mikael Agricolan haudasta.⁸⁴ Ajankohtaiset kunnostus-hankkeet osoittavat, että kirkolla ja sitä edustavalla kellotornilla on kokoavaa voimaa myös nykypäivän näkökulmasta. Spekulaatiot Agricolan, suomen kirjakielen luojaan hautapaikan sijainnista antaa suomalaisille tahoille oikeutuksen tutkia kirkkoa. Vaikka kirkko sijaitsee Venäjällä, mielletään se edelleen suomalaisille kuuluvak-si. Tätä ”omistusoikeutta” perustelee yksistään kirkon historia, ja miksei myös paikalla sijaitseva sanakarivainajien hauta.

84 Mikael Agricola -seura, http://www.mikaelagricolaseura.fi/?page_id=47 (23.4.2014); ks. myös Saarinen 2010; Manninen 2010. http://yle.fi/uutiset/kulttuuri/2010/05/viipurin_tuomiokirkon_raunioista_etsitaan_agricolan_hautapaikkaa_1701905.html (23.4.2014)

Rajanylityksiä

Evakkomatkakirjoituksia yhdistävänä teemana on matka. Matkaan sisältyy rikas merkitysten ja mielleyhtymien verkosto, ja se voidaan käsittää moninaisin eri tavoin. Myös evakkomatkakirjoitukset ilmentävät tätä merkitysten runsautta. Kuten luvussa 3. esitin, evakkomatkaa kuvataan aineistossa eri tavoilla. Konkreettisimmillaan evakkomatka käsitetään tarkasti ajoitettavana siirtymänä paikasta toiseen tai rajattuna ajanjaksona. Osa kirjoittajista sitä vastoin kuvaa evakkomatkinsa edelleen elämässään vaikuttavaksi ajankohtaiseksi kokemukseksi. Tämän lisäksi lapsieväkököt esittävät evakkomatkan elämän vertauskuvaksi tai kuvaavat evakkomatkan omaa elämänkertomustaan olennaisesti jäsentäväksi tapahtumaksi, eräänlaiseksi ajalliseksi ja arvolutautuneeksi jakolinjaksi menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Matka on yleinen elämän metafora. Syntymä merkitsee tällöin matkan alkua, kuolema matkan päätepistettä. Myös evakkomatkakirjoituksissa matkan kuvauksiin kytkeytyy ihmisen elämä ja erilaisten rajojen ylittäminen. Evakkomatka merkitsee valtioiden välisen rajan ylittämistä, siirtymistä Neuvostoliitosta Suomeen ja Suomesta Neuvostoliittoon. Tämä ylittettävä raja on toisaalta selkeä mutta myös hyvin häilyvä ja ambivalenteilla merkityksillä kyllästetty, sillä evakkojen tapauksessa koti on konkreettisesti oman ja vieraan rajalla. Evakkomatkakirjoituksissa evakkomatkan ja rajanylitysten hetkiin sisältyy myös kuvauksia ihmisen olemisen rajojen määrittämisestä ja toisinaan myös niiden ylityksistä. Seuraavaksi käsittelen näitä kuvauksia.⁸⁵ Usein kuvaukset rajan ylityksen hetkestä erottuvat evakkomatkakirjoituksen kokonaisuudesta.

Evakkomatka liminaalisena tilana

Evakkomatkakirjoitusten talvi- ja jatkosodan evakkomatkojen tyyppilliset kuvaukset poikkeavat toisistaan. Kulkemisen tapa ja evakon rooli matkalla erottaa talvi- ja jatkosodan evakkomatkoja. Myös näiden tyyppillisten evakkomatkakuvauksien⁸⁶ tunnelmat poikkeavat toisistaan, koska evakon roolit kuvataan niissä erilaisiksi.

85 Analyysi täydentää ja monipuolistaa luvussa 3. tekemääni jäsennystä evakkomatkan käsittelyn tavoista.

86 Selvää onkin, että kaikki evakkomatkan kuvaukset eivät ongelmitta sijoitu kumpaankaan tyyppiin, vaan ne ovat jotain muuta. Tämän lisäksi aineistossa on kirjoituksia, joista varsinaisen matkan, siirtymän kuvaus puuttuu kokonaan, tai se on tehty elliptisesti yhdessä lauseessa. Sen lisäksi, kuten

Jatkosodan evakkomatkat tehtiin tyypillisesti jalan kesäaikaan ja usein karjaa taluttaen. Jatkosodan evakkomatkan kuvauksissa evakot ovat aktiivisia toimijoita, jotka voivat päättää kulkureittinsä ja yöpymispaikkansa. Kuvaukset ovat tyypillisesti verrattain arkisia, jopa valoisia, lineaarisia kartalle sijoitettavasta pisteestä toiseen eteneviä seikkailukertomuksia, mikä ei kuitenkaan merkitse sitä, että matkat kuvattaisiin huvimatkoiksi (vaikka tosin muutamien vanhempien evakkolasten evakkomatkakuvaukset sitä lähenevät-kin). Pikemmin matka kuvataan fyysisesti raskaaksi kokemukseksi, jolla evakot eivät suinkaan aina saa kaipaamaansa apua ja myötämielisyyttä. Vaikeuksista huolimatta jatkosodan evakkomatkan kuvausten tunnelmat ovat pääsääntöisesti positiivisempia kuin talvisodan evakkomatkan kuvausten, ja tämän tulkitseen johtuvan evakkojen aktiivisesta roolista matkanteossa ja mahdollisuuksista vaikuttaa elämäänsä.

Talvisodan evakkomatkat kuvataan tyypillisesti juna- tai automatkoiksi, koska ne tehtiin talvipakkasella. Evakot vertautuvat tällöin kirjoituksissa passiivisiin kuljetettaviin objekteihin, eivätkä he ole aktiivisia toimijoita. Näille kuvauksille tyypillinen evakkomatka on junamatka, joka kuvataan pimeäksi ja likaiseksi. Tulevaisuus kuvataan kerrotun menneisyyden tason näkökulmasta etäiseksi ja tuntemattomaksi. Talvisodan evakkomatkat kuvataan muusta maailmasta ja elämänmenosta suljettuina erityisinä tiloina, jotka eivät kytkeydy paikkaan eivätkä aikaan. Nimetyille etapeille paikannetuista pysähdyksistä huolimatta talvisodan evakkomatkojen kuvauksia luonnehtii liike paikkojen välillä sekä pimeydestä, matkan pituudesta ja yksitoikkoisuudesta johtuva ajattomuus. Kuvausten evakkojunissa vallitseekin eräänlainen liminaalitila, jossa ollaan paikkojen ja aikojen eli Karjalan ja Suomen sekä menneen ja tulevan välissä, korostetusti nykyhetkessä, mutta ikään kuin kiinnittymättömänä mihinkään. Viipurin Aulikki (s. n. 1934) kuvaa talvisodan evakkomatkan tunnelmaa seuraavasti:

Tiet olivat täynnä sotilaita, kaikenlaisia sota-ajoneuvoja, karjalaumojia, hevospelejä, naisia, lapsia ja vanhuksia, autoja, polkupyöriä ja jos jonkinlaisia kärryjä ja kelkkoja. Häilytykset ja pommitukset lisäsivät

osoitin sivuilla 110–112, evakkomatka käsitetään kirjoituksissa myös abstraktimmalla tasolla siirtymänä, kodittomuutena, vertauskuvana sekä elämän keskeisenä halkaisevana rajana.

sekasorttoa. Oman kylmän lisänsä hankaluuksiin antoi talvi kovine pakkasineen ja lumineen. Pelko omasta ja lähimpien sekä pakomat-kalla että rintamalla olevien omaisten kohtalosta painoi kaikkien mieltä. Elettiin vahvasti tätä yhtä hetkeä. Menneisyys oli mennyttä ja tulevaisuudesta ei tiedetty mitään. (LEM, 1509.)

Viipurin Aulikki kuvaa, kuinka epävarmuus ja pelko tulevai-suudesta eivät rajoitu vain omaan fyysiseen lähipiiriin, vaan myös rintamalla olevien sotilaiden epäselvä kohtalo, asema elämän ja kuoleman välillä, aiheuttaa huolta.

Keskeisin evakkomatkan liminaalitilan määrittäjistä on turvat-tomuus, mikä tulee esiin Säkkijärven Tuulikin (s. 1931) talvisodan evakkomatkan kuvauksesta:

Kuuntelimme kylmässä ja pimeässä kaukaa rintamalta kuuluvaa yhtämittaista tykkien jyminää koko kirkonkylän puoleinen taivas oli punainen. Kirkonkylästä tulijat kertoivat, että Säkkijärven kirkkoa oli pommitettu ja se oli tulella. Sen illan tunnelma kuvaa parhaiten koko talvisodan tunnelmaa, pimeää, kylmää ja turvatonta. Viimein tulivat linja-autot, jotka veivät meidät tavaroinemme Pulsan asemal-le, jossa meidät lastattiin umpinaisiin härkävaunuihin. Molemmissa päissä oli lavat, joissa istuimme tai nukuimme kuin silakat suolassa. Keskellä vaunua oli ovien kohdalla korkeampi yhtenäinen tila, ja siinä kamina, jossa paloi tuli. Siitä huolimatta oli kylmä ja ennen kaikkea pimeää. Jollakin asemalla ovet avattiin ja me saimme läm-mintä ruokaa, useimmiten kai velliä, itse en ainakaan muuta ruokaa muista. Joskus junan pysähtyessä äiti meni hakemaan ruokaa tai vet-tä ja samaan aikaan vekslattiin vaunuja toiselle raiteelle, minulla oli kamala hätä jos äiti ei olisi palannutkaan junaan. Saimme odotella pitkiä aikoja asemilla, sillä muut kuljetukset olivat tärkeämpiä. Oma lukunsa oli potan virkaa toimittanut kannellinen ämpäri pienen koulutytön mielestä, koska vuosikymmenienkin jälkeen muistan sen painajaisena. Kerran otin vahingossa kiinni kaminan piipusta ja käden palaminen teki matkan vielä hankalammaksi.

Matka kesti useita päiviä.

Viimein vaunun ovet aukaistiin ja kirkas auringonvalo aivan häikäi-si silmiä. Taas purkautui elävä lasti vaunun uumenista likaisena ja väsyneenä. Nyt olimme Satakunnassa. (LEM, 797.)

Säkkijärven Tuulikin kuvaamassa evakkojunassa vallitsee pi-meys, kylmyys ja turvattomuus, jotka hän nimeää myös koko tal-visodan attribuuteiksi. Ajattomuuden ja paikattomuuden vaiku-telmaa luovat kerronnassa käytetyt epämääräiset ajan kulumisen ja paikan määreet ”viimein”, ”jollakin asemalla”, ”useimmiten”, ”joskus”, ”pitkiä aikoja asemilla”, ”kerran”, ”viimein”. Ainoat nimetyt ja kartalle sijoittuvat paikat ovat evakkomatkan alku- ja

loppupiste. Matkan alun ja lopun välissä on junaan sijoittuva, alati liikkeessä oleva, ajaton ja turvaton tila – evakkomatka.

Talvisodan evakkomatkan kuvausten toistuva piirre on evakkomatkan kuvaaminen äärimmäisenä kurjuutena. Osuvimmin matkan surkeus tulee esiin kuvauksina hankaluudesta toteuttaa ruumiillisia perustarpeita. Ulostaminen ja syöminen ovat inhimillisiä pakkoja, mutta evakkojunassa evakolla ei ole vaikutusvaltaa edes niiden toteuttamistapaan ja -aikaan – niitä määrää junan pysähtely. Epämiellyttäviä olosuhteita, hajua, likaa ja eritteitä kuvataan evakomatkakirjoituksissa verrattain realistiseen, jopa naturalistiseen sävyyn, mikä lisää kuvausten kouriintuntuvuutta:

Yks ikävä puol ol tietyst henkilökohtasii tarpeihe tyytyttämine, jotka asiat normaalisti tehää yksinäisyyses, joutu olosuhteiden pakos tekemää kaikkien nähen. Pienii sairauksii ja kolausii sattuu matkavarrel, mut se ol sitäaikaa et niistä ei paljon valitettu, eikä välitetty. (LEM, 1077.)

Nukahdin vaunun pyörien yksitoikkoiseen kolkkeeseen kiskoja vasten. Ilmassa leijui kanssamatkustajista lähtöisin oleva, hieman imelä tuoksu. Hien, pesemättömien vaatteiden sekä ihmisten likaantumisesta johtuva. Missäpä olisi peseytynyt matkan jatkuessa mätelemällä loputtomiin (LEM, 683.)

me olimmekin kuin silakat suolassa, päälletysten, vieretysten ja miten milloinkin. Muistan itse olleeni hattuhyllyllä jonkin aikaa nukkumassa. Jonkun matkustajan maitopullo rupesi vuotamaan kun istuin penkillä. Itkin silloin katkerasti, kun uusi talvitakkini sai ”maitopesun.” (LEM, 680.)

Evakuointikuljetukset Karjalasta Suomen puolelle järjestettiin evakuointien ollessa kiihkeimmillään tavaroiden ja eläinten kuljetukseen tarkoitetuissa härkävaunuissa. Evakkomatkakirjoituksissa härkävaunut kuvataan ahtaiksi, likaisiksi ja pimeiksi paikoiksi, joihin evakot sullottiin. Kuvauksissa evakoista tulee karjaan vertautuvaa massaa, sen sijaan että kyse olisi yksilöistä. Evakoilla ei ole yksityisyyttä eikä mahdollisuuksia vaikuttaa tilanteeseensa, vaan he ovat pakkotilanteessa, riippuvaisia muiden avusta ja sodasta. Rajoittunut mahdollisuus toteuttaa ruumiin perustarpeita ilmentää äärimmillään tätä vaikutusmahdollisuuksien kaventumista sekä tulevaisuuden ennakoimattomuutta. Kuvaukset ilmentävät tulkintaa evakkomatkastasta äärimmäisenä ja liminaalisena tilana ja tilanteena, jossa elämän jatkuminen on monilla tasoilla epäselvää.

Liminaaliset tilat tai tilanteet paikantuvat kategorioiden rajapinnoille, minkä vuoksi ne ovat myös arvaamattomia, vaarallisia ja pelottavia. Talvisodan evakkomatkan kuvauksiin kohdentuvia rajapintoja ovat jo mainitut Karjalan ja Suomen sekä menneisyyden ja nykyisyyden väliset rajapinnat. Näiden lisäksi talvisodan evakkomatkojen kuvauksiin paikantuvat elämän rajapinnat eli syntymä ja kuolema. Evakkomatkakirjoitusaineistoon sisältyy hämmästyttävän monta kuvausta evakkojunassa tapahtuvasta kuolemasta tai syntymästä⁸⁷. Aihe paikantuu elämän rajapinnan ja sen ylittämisen käsittelyyn, ja sitä voidaan pitää yhtä aikaa sekä äärimmäisen omakohtaisena ja yksityisenä että äärimmäisen jaettuna ja suorastaa universaalina ihmisen olemista määrittävänä peruskysymyksenä. Kuvaukset evakkomatalla tapahtuvista vanhojen ihmisten kuolemista ilmentävät monessa tapauksessa evakkomatkan äärimmäistä raskautta, sitä että vanhoille ihmisille evakkomatka oli ylivoimainen kokemus. Evakkomatka ei ollut ainoastaan epämurkava vaan elämän jatkumisesta määräävä tapahtuma. Evakkomatkakirjoituksissa on myös kirjoituksia, joissa kuolema ja syntymä paikantuvat yhteen ja samaan ruumiiseen vastasyntyneen vauvan kuoleman kuvauksessa, kuten Uuraan Hildan (s. arviolta 1935) kirjoitus osoittaa:

Olimme lattialla ja oli ihan pimeää, kuulin pienen lapsen itkua. Lapsi oli kuulemma kahden viikon ikäinen ja menehtyi matkalla. (LEM, 700.)

Kuoleman ja etenkin syntymien kuvaukset tuovat esiin myös sen, että evakkomatka oli väistämätön tapahtuma, joka oli riippumaton yksilöiden hankalista tilanteista, tarpeista tai haluista. Evakkomatka tapahtui ja edistyi riippumatta siitä, kuinka paljon hankaluuksia ja epämurkavuuksia se ihmisille aiheutti. Kuolemien ja syntymien kuvaukset korostavat myös evakkomatkan tulkintaa kaaoksen tilana, jossa tapahtumat eivät noudata normaalia, totutun turvallista kaavaa. Evakkomatalla nuoret ja vanhat, terveet ja sairaat, sekä syntyvät että kuolevat, ovat samassa, vaihtoehdot-

87 Maininta syntymästä evakkojunasta löytyy myös Veikko Lavin Anneli Saaristolle säveltämän ja sanoittaman *Evakon laulu* -kappaleen sanoituksesta: "Aamuyöllä pieni veli syntyi junassa/se oli ryppeinen ja vielä silmät ummessa/lotat toivat taivaan mannaa, kuumaa kauravelliä/tahtoivat he meitä poloisia vielä helliä."

tomuuden tilanteessa, kuten käy ilmi Pyhäjärven Raisan (s. 1927) evakkomatkakirjoituksesta:

Pimeässä härkävaunussa (niin kuin niitä kutsuttiin.) mennä körytettiin olkien päällä talvipakkasella. Siellä pimeässä eläinvaunussa oli sairaita, jotka valittivat, ja vanhuksia nurkkaan käpertyneinä. Vauvakin syntyi siinä sekamelskassa. Ei se katsonut aikaa eikä paikkaa. Ilmahälytyksiä oli yhtenään, pommikoneet lentelivät. Sen ajaksi juna pysähtyi metsäisellä alueella. Jossain hiljaisilla asemilla lotat tarjoilivat hernerokkaa. Kaikki eivät saaneet sitäkään. Oli oltava omien eväitten varassa. (LEM, 1453–1454.)

Talvisodan evakkomatkaan paikannetut tapahtumat, kuolemat, syntymät ja perustarpeet liittyvät kaikki ihmisruumiiseen ja sen rajoihin sekä määrittävät myös niitä. Tapahtumien toistuvuus perustelee myös talvisodan evakkomatkan kuvausten tulkitsemista merkityksistä raskaan liminaalisen tilan kuvaukseksi. Monissa kirjoituksissa evakkomatkan kuvaus on myös koko evakkomatkakirjoituksen kliimaksi. Jääsken Tuija (s. 1934) tuo kirjoituksessaan myös kielen tasolla esiin matkakuvauksen⁸⁸ merkitysrikkauden niin kirjoituskokonaisuuden kuin sen välittämien kulttuuristen merkitysten näkökulmasta:

Ihmiset ja eläimet kiidätetään juna-asemalle, jossa härkävaunut odottavat meitä. Sinne meidät sullotaan kuin silakat suolaan, osittain päällekkäin äidin kylkeen. Tuntuu ettei ole paikkaa minne päänsä kallistaisi.

Sitten juna on jo lähellä Lappeenrantaa; On yö; valoja ei saa sytyttää, ovia ei aukaista. Pommikoneet lentävät lastissaan yllämme. Joku on kuolemaisillaan. Joku haluaisi synnyttää. Tälläkin kertaa meillä on suojelusenkeli. Aamulla juna liikkuu. En muista saammeko mitään syödäksemme, mutta olemmehan sentään hengissä. Luoja kiitos! (LEM, 497–498.)

88 Kahdesta nimeämästäni evakkomatkakuvauksen tyypistä Jääsken Tuijan kuvaus edustaa hyvin tyypillistä talvisodan evakkomatkaa, vaikka kyseessä on jatkosodan evakkomatkan kuvaus. Matka tehdään junalla, junassa on pimeää ja ahdasta minkä lisäksi junamatkaan paikantuvat syntymien ja kuolemien mahdollisuudet. Jääsken Tuijan kirjoitus tuo esiin sen, että vaikka edellä nimesin eri evakkomatkan jäsennyksen talvi- ja jatkosodan mukaan, olennaista ei ole se, kumpaan evakkomatkaan kuvaukset ajoitetaan. Sen sijaan olennaista on se, että evakkomatkakirjoitusaineistosta on hahmotettavissa ainakin kaksi yleisluontoista evakkomatkan kuvauksen tapaa. Tärkeää on myös huomauttaa, että tekemäni jako on tutkija yleistyksen ja työkalu, ja sellaisenaan se yksinkertaistaa aineiston vivahteikkautta.

Matkakuvauksesta erityisen kiinnostavan tekee se, että Jääsken Tuija kertoo evakkomatkasta historiallisella preesensillä. Preesensin käyttö mahdollistaa hetkellisyyden ja välittömyyden vaikutelman luomisen ja korostamisen. Kun kerronta etenee preesensissä, etenee se myös samanaikaisesti kuvattujen tapahtumien kanssa. Tämä merkitsee sitä, että kuvatussa hetkessä tulevista tapahtumista ei ole tietoa, mikä luo kertomukseen jännitettä. Historiallisen preesensin käytöllä kirjoittaja-kertoja myös asettuu kerrotun menneisyyden tasolle evakkolapsifokalisoijaksi kertomuksen sisään, jolloin kirjoittajan positiot toisaalta aikuisena muistelijana ja toisaalta kuvatun tapahtuman kokeneena evakkolapsena limittyvät, ja aikuinen häipyä taka-alalle. Tämä kirjoittajan aseman häilyvyys aikatasojen suhteen tulee esiin lauseessa ”En muista saammeko mitään syödäksemme, mutta olemmehan sentään hengissä”, jossa hän toisaalta osoittaa olevansa muisteli ja toisaalta yksi meistä, joka iloitsee preesensmuodossa selviytymisestään. Historiallisen preesensin käyttö korostaa myös kuvatun tapahtuman liminaalista luonnetta tuomalla esiin tapahtuman korostettua nykyhetkisyttä, mikä merkitsee myös kuvatun kiinnittymättömyyttä menneisyyden ja tulevaisuuden sisältävään lineaariseen aikaan. Liminaalinen tila, jonka Jääsken Tuija evakkomatkan kuvauksessaan rakentaa, on ajaton. (Ks. s. 170–177.)

Eräs liminaalisuuden vaikutelmaa lisäävä seikka evakkomatkojen kuvauksissa on myös se, että kirjoittajat muistelevat lapsuuttaan. Evakkomatkasta on runsaasti aikaa, jolloin ajan kulumista ja matkan reittiä on vaikeaa, ellei mahdotonta, jälkikäteen hahmottaa. Muistelussa tapahtumat voivatkin yhtä hyvin muodostua syntagmaattisesti, ajallisesti peräkkäin järjestyvien hetkien kokoelmaksi tai sitten paradigmaattisesti, muulla tavoin toisiinsa kytkeytyvien muistikuvien, tunnelmien, aistimusten ja tunteiden verkoksi. Muistot, ihmisten käsitykset menneen tapahtumista ja kokemuksista eivät universaalisti noudata tiettyä mallia, vaan muistojen esittämisen tavat ovat kulttuurisesti ja perinteisesti omaksuttuja, ja ne kantavat tietynlaisia kulttuurisia ja perinteisiä merkityksiä. (Ks. luku 6.) Kuvaamalla evakkomatkat tietyllä tavalla kirjoittajat sitoutuvat tietynlaiseen esittämisen tapaan, joka kantaa tietynlaisia merkityksiä itsessään. Nämä valinnat eivät välttämättä tai useinkaan ole tiedostettuja.

Talvisodan evakkomatkan kuvauksen kaltaisia liminaalisten tilojen jäsennyksiä voidaan pitää syvästi perinteisinä, jo pel-

kästään sen vuoksi, että ne liittyvät laajempaan kokonaisuuteen, siirtymään Karjalasta Suomen puolelle, kodista kodittomuuteen, joka ilmentää siirtymäriitin kaltaista kertomusta. Tämänkaltaisia jaettuja, ihmisten kokemuksia jäsentäviä ja perinteessä jatkuvia ja muuntuvia rakenteita ei ole mielekäästä käsitellä totena tai epäto-tena. Sen sijaan tämänkaltaisten toistuviin aiheisiin kytkeytyvien merkitysten ymmärtämisen kannalta keskeisempää on käsittää ne myyttisiksi siinä mielessä, että ne ovat pikemminkin metaforisia todellisuuden jäsennyksiä. Metaforisina todellisuuden jäsennyksi-nä ne ilmentävät menneen, nykyisyyden ja näiden suhteen ulot-tuvuuksia, joita voi olla vaikea kuvata noudatellen yksinkertaista toden vastaavuuden periaatetta. Nämä ulottuvuudet voivat kyt-keytyä esimerkiksi erilaisten tunteiden, kuten evakkomatkakirjoi-tusten tapauksessa tyypillisesti pelon, järkytyksen, surun, vihan tai katkeruuden, uskomusten tai yhteisön (ja sitä kautta myös yksilön) itseymmärryksen hahmottamiseen suhteessa historiaan ja toisiin yhteisöihin. Myyttien ja perinteen välittämä metaforinen merkitysten rakentaminen samaan aikaan sekä jäsentää yksilöllis-tä ja jaettua todellisuutta että rakentaa sitä. Kyseessä onkin siinä määrin kompleksinen prosessi, ettei sitä voi kuvata yksinomaan toden tai epätoden välisellä jatkumolla.

Evakkomatkan liminaaliseksi kuvaamisen yksi funktio on tie-tenkin myös tuoda esiin matkan ja yleisimminkin evakkojen ko-kemusten äärimmäisyyttä, raskautta ja kaiken kaikkiaan evakon aseman vaikeutta. Tämän lisäksi liminaalisen tilan kuvaukset evakkomatkan kuvausten yhteydessä implikoivat pyrkimystä jatkumon luomiseen ja jatkumisen turvaamiseen. Liminaaliset, kahden kategorian väliin sijoittuvat evakkomatkat viittaavat väis-tämättä myös sitä seuraavaan aikaan eli pohjimmiltaan evakkojen elämän jatkumiseen Karjalan ulkopuolella evakkomatkan päätyt-tyä. Ihmiset soveltavatkin kulttuurisia ja sitkeitä kertomisen tai ajattelun malleja, kuten esimerkiksi klassista siirtymäriitin raken-etta, jäsentääkseen elämänvaiheensa kertomukseksi. Perinne tai siirtymäriittiä mukailevat, sitkeät kerronnalliset tai mentaaliset mallit eivät rajoitu koskemaan vain menneisyyttä, vaan ihmiset soveltavat niitä myös omien lähiaikaisten elämäkokemustensa jäsentämiseen kertomuksiksi. Vaikka kertomisen malleja voidaan pitää kulttuurisina ja perinteisinä, rajaan kytkeytyvä merkitysten kokonaisuus, jota liminaalikertomukset hyödyntävät ja ilmentä-vät, voidaan sen sijaan mieltää yleisinhimilliseksi ja universaalik-

si, joksikin, joka koskettaa kaikkia ihmisiä kuolevina ja syntyvinä olentoina. Tällaisenaan rajaan kytkeytyvä merkitysverkosto on erittäin soveltuva erilaisten elämänmuutosten, siirtymien ja vaihdoksien jäsentämiseen ja ennen kaikkea jatkumon luomiseen. (van Gennep 1960.)

Ruumis Karjalaan

Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten toistuvana aiheena on kuolema. Kuolema liittyy kaikkeen elämään ja on väistämätön päätös jokaisen ihmisen elämälle. Tästä huolimatta kuolema ei ole arkinen ja merkitykseltään vähäpätöinen. Sen sijaan kuolema on aina yhteisölle ja yksilölle erityinen tilanne, joka ei merkitse yksinomaan yhden ihmiselämän päättymistä. Evakkomatkakirjoituksissa kuvattujen kuolemien taustakontekstina on kodin menetys, evakotilanne ja sota, jotka vaikuttavat kuolemien kuvauksiin ja niille annettuihin merkityksiin. Evakkomatkan ja sodan kaltainen yhteisöä kohdannut kriisitilanne tekee kuolemasta monella tapaa poikkeuksellisen, sillä kuoleva ei ole tavanomaisessa elämänpiirissään vaan väärässä paikassa. Konkreettisimmillaan tämä irrallisuuden kokemus ilmenee haluna ja tarpeena viedä evakossa kuolleen vainajan ruumis takaisin Karjalan kotipaikan kirkon hautausmaalle. Vuonna 1933 syntynyt Äyräpään Nestori kirjoittaa:

Paluumatkalle Kaukilaan pääsimme lähtemään heti Tammikuun alussa v. 1942. Isän äiti, joka asui perheessämme, kuoli vajaa viikko ennen Kaukilaan matkalle lähtöä, joten hänen arkkunsa tuotiin lehmien kanssa tavaravaunussa Kaukilaan ja haudattiin Äyräpään hautausmaahan. Isä kaivoi jäätyneeseen maahan haudan, koska ei silloin Äyräpäässä haudankaivajia ollut. Siunausta suorittamaan saatiin paikallisilta armeija joukoilta sotilaspappi, tosin viikko tai kaksi hautajaisten jälkeen. (LEM, 540.)

Äyräpään Nestorin (s. 1933) perhe onnistui hankaluuksista, kuten routaisesta maasta, huolimatta hautaamaan isoäidin Äyräpään multiin, koska isoäiti oli kuollut juuri ennen paluumatkaa. Siunauksen viivästyminen ei koeta haitalliseksi, vaan tärkeämpää on isoäidin ruumiin hautaaminen Karjalan ja kotipaikkakunnan kirkkomaahan. Jäistä maata ja pappien puuttumista suuremmaksi ongelmaksi osoittautui evakkojen tapauksessa kuitenkin se, ettei Karjalaan voinut mennä, eikä ruumiita sopinut pitää hautaamattomana pitkiä aikoja säilyvyyden ja uskonnollisten syiden vuoksi. Ruumiin väärään paikkaan hautaamisen ongelmaan kehitettiin

kuitenkin ratkaisuja, sillä monien evakkojen mielessä siinsi sodan aikana toive Karjalaan paluusta tulevaisuudessa. Vuonna 1930 syntynyt Viipurin maalaiskunnan Fanni kirjoittaa:

Kolme vuotta ja kolme kuukautta asuimme Uuloossa. Sinä aikana isä kuoli 52-vuotiaana syöpään syyskuussa 1945. Hänet on haudattu Harjavaltaan. Vaikka rauha oli solmittu neuvostoliiton kanssa karjala menetetty, kuitenkin karjalaisten mielessä oli toive päästä takaisin Karjalaan tätä vääryyttä ei ole vielääkään korjattu mutta vieläkin toivotaan. usko huomiseen oli silloin siinäkin asiassa. Isäni haudattiin kahden arkun sisään. Oli toivo kun lähdetään Karjalaan ruumis viedään myös. Isän maallinen ruumis on saanut ja saa rauhassa levätä – hyvä näin. (LEM, 717)

Viipurin maalaiskunnan Fannin isän tapauksessa ruumiin hautaaminen Karjalan multiin ei kuitenkaan onnistunut, vaikka ruumis varustettiin ”ensimmäiseen” hautaan kaksinkertaisella arkulla. Fannin kuvauksesta käy ilmi se, että vaikka ruumiin palauttamista Karjalaan toivottiin, näkee kirjoittaja lopputuloksen myönteisessä valossa hautarauhana eli niin, ettei vainajan lepoa siirtelyllä häiritty. Toive haudasta Karjalan kotipaikassa ei ollut ainoastaan omaisten toive, vaan myös kuolevat ja vanhuksset olivat huolissaan asiasta, kuten käy ilmi vuonna 1934 syntyneen Viipurin Aulikin evakkomatkakirjoituksesta:

Siikaisissa evakossa ollessaan mamma oli ollut syvästi huolissaan siitä ettei pääsisi kuoltuaan papan viereen Säkijärven hautausmaalle, jonne hän oli jo tämän kuollessa 1932 maksanut hautapaikankin. Hilkulla se oli nytkin vaikei sitä silloin tiedettykään. Mutta nyt mamma pääsi ikuisen lepoon rakkaan kotiseutunsa multiin niin kuin oli niin hartaasti toivonutkin. (LEM, 1513.)

Kuolevien toive tulla haudatuksi Karjalaan merkitsee evakkomatkakirjoituksissa usein toivetta tulla haudatuksi lähelle puolisoa ja sukua. Vuonna 1927 syntyneen Pyhäjärven Raisan kirjoituksessa tämä halu muuttuu isoisän kohdalla myös päätökseksi:

Kun oli kesäaika, Äijä halusi Enkkuaan, sinne kotipaikalle kalaan, Pyhäjärven rannalle, missä oli ikänsä ollut. Koti oli poltettu, mutta ulkorakennukset olivat. Me vastustimme yksin menoa sinne, mutta hänellä oli valtava kaipuu, sanoi kun on kesä ja lämmin, niin olen pari viikkoa. Ei Äijä kerinnyt olla sitäkään, kun sieltä tuli tieto, että Äijä oli nukkunut pois kalamatkallaan veneeseen kotirannassa. Hänen monivaiheinen matka päättyi, pääsi mummon viereen Pyhäjär-

ven kirkkomaalle. Enää ei tarvinnut toista kertaa lähteä, niin kuin meidän muiden. (LEM, 1445.)

Katkelman viimeisellä lauseella Pyhäjärven Raisa viittaa kaikkien evakkojen, niin elävien kuin kuolleiden, haluun jäädä Karjalaan melkeinpä hinnalla millä hyvänsä. Pyrkimys ja ihanne siitä, että Karjalassa eläneet vanhukset haudattaisiin Karjalaan ilmentää ihmisen ja kotipaikan yhteyttä sekä jälkipolvien halua säilyttää ote kotipaikkaan. Ruumis kytkeytyy kodin paikkaan hyvin konkreettisesti, kun se sijoitetaan Karjalan maahan, mutta sukupolvien Karjalan paikkaan kiinnittyvä ketju kohottaa evakon ja Karjalan sitteen fyysisestä läsnäolosta riippumattomalle symboliselle tasolle. Tarve tämän yhteyden korostamiseen on epäilemättä korostunut sen myötä, että sota päättyi alueiden luovutukseen eivätkä evakot päässeet takaisin Karjalaan. Omaisten Karjalaan hautaaminen merkitsi myös surua siitä, ettei haudalla ollut mahdollista käydä, ja ajatus vainajan tahdosta tulla haudatuksi Karjalaan kuten myös sen hyöty laajemman suvun paikkayhteyden ylläpitäjänä on lohduttava. Se osoittaa pohjimmiltaan myös myönteistä elämänasennetta ja toivoa. Sen sijaan, että saavuttamattomissa olevia hautoja murehdittaisiin, lohduttaudutaan kuolleen tahdolla tulla haudatuksi Karjalaan ja ajatellaan, että haudat Karjalassa ylläpitävät konkreettista kytköstä paikkaan. Muistelu onkin yksi tavoista, jolla tätä yhteyttä vaalitaan.

Evakko aikaan ajoittuneiden kuolemien kuvaukset korostavat evakko aikojen ja evakkouden raskautta. Vuonna 1930 syntyneen Metsäpirtin Tarun evakkomatkakirjoituksessa pienen veljen kuolema assosioituu julman emännän hahmoon sekä majoitusolosuhteiden ja evakkoajan kurjuuteen:

Oli ikävä kotiin ja isän kohtalosta ei tiedetty moneen viikkoon mitään. Isäntäväki ei paljon puhelleet ja suuressa kylmässä tuvassa me äidin kanssa saimme olla keskenämme. Emäntä kyllä muistutti aika usein äitiä, ettei sinulla koskaan miestä ollutkaan. Vauvan pyykkää ei saanut kuivattaa tuvassa vaan 40° pakkasella ulkona. Äiti haki yöllä sisälle pari vaatetta silloin kun isäntäväki nukkui. Minä pidin niitä uunin takana kun se oli lämmin että ne kuivuivat. Näin aivan joka yö. Kun vauva kuoli yksi aamuyö minulle syliin kun äiti rupesi vaihtamaan kuivia riepuja. Emme vielääkään tietäneet isästä mitään kunnes yhtenä yönä isä tuli kun oli saanut 3 vuorokauden loman. Vauvan Martti Johanneksen kummi oli tehnyt arkun ja siihen oli laitettu ruumis ja arkku oli aitassa. Joka päivä kävimme äidin kanssa aitassa itkemässä. Kun isän loma loppui ja täytyi palata joukko osastoon takaisin otti isä pikku arkun ja meni postihevosen kyydissä kir-

kolle 25km matkan. Siellä pappi siunasi veljeni Juvan hautausmaan multiin. (LEM, 626–627.)

Metsäpirtin Taru ei toki kirjoituksessaan viittaa siihen, että julma emäntä olisi vastuussa pienen veljen kuolemasta. Sen sijaan, majoituspaikkaan sijoittuvan järkyttävän kokemuksen ja kuoleman välinen assosiaatio pohjautuu jaettuun tapahtumapaikkaan sekä kokemuksen ja tunteiden samankaltaisuuteen. Kausaalisen logiikan sijaan kuvaus ilmentää kokemuksen logiikkaa. Samaan tapaan vuonna 1936 syntynyt Viipurin maalaiskunnan Matilda yhdistää isoäidin miehen kuoleman yhteen Viipurin menetyksen kanssa:

Erään aamun muistan oikein hyvin. Oli ollut kylmä ja sateinen yö. Vanhemman enon vaimo, aune-täti, tuli herättämään meitä hyvin kalpean ja totisen näköisenä. Hän kertoi, että isoäidin mies, jota sanottiin Ukko-Alpiksi (=Albin), oli yöllä kuollut kovien tuskien jälkeen. Ja Viipuri oli menetetty, kerrottiin radiossa. ”Hyvää juhannusta kaikille”. (LEM, 476.)

Viipurin maalaiskunnan Matildan kirjoituksessa isoäidin miehen kuolema ja Viipurin menetys jatkosodan aikana vertautuvat toisiinsa ensinnäkin siksi, että molemmat tapaukset olivat yhtä lailla järkyttäviä. Tapaukset vertautuvat toisiinsa myös peruuttamattomuutensa vuoksi. Kuolemaa ei voi peruuttaa, ja Viipurin menetys jatkosodassa vihjasi sotatilanteesta ja edessä väistämättä olevasta Karjalan menetyksestä, koska sen suurin kaupunki oli menetetty. Myös se että kuoleman ajoittui Viipurin menetyksen kanssa samoihin aikoihin, antaa perusteen tapausten kertomiselle yhteydessä toisiinsa. Kun kaksi tapahtumaa yhdistetään toisiinsa, voimistavat ne kertomuksen osina myös toinen toistaan. Suru isoisan kuolemasta laajenee ja yhdistyy evakkojen jaettuun suruun Viipurin menetyksestä. Muistelukerronnassa yksityinen perhepiirin menneisyyteen paikantuva tapahtuma paikannetaan tällä tavoin osaksi jaettua historiallista tapahtumaketjua, Viipurin ja Karjalan menetystä, joka yhtä lailla saa myös perhepiirissä lisämerkityksen siihen liittyvän henkilökohtaisen tragedian kautta.

7. Ruoka, aistit ja valta

Leena kysy miult jot "Mitä vart Jumala ei tie isompii vauvoi?" Miel olin vastant hänel asjast hyväst peril olevan, "Et sie nyt ymmärrä? Mist se tekköö, ko lihhaa on nii vähä!" Hyväst olin miekii peril pula-ajan tuomist puutteist ja hankaluuksist. (LEM, 1602.)

Evakkomatassa ei ole kyse ainoastaan siirtymisestä paikasta toiseen. Evakkomatalla siirrytään myös tutusta vieraaseen ja arjesta erityistilanteeseen, toisin sanoen ennakoidusta arvaamattomaan, tutusta vieraaseen. Ruokaan, syömiseen tai ruuan puutteeseen kytkeytyvät teemat toistuvat lähestulkoon jokaisessa evakkomatkakirjoitusaineiston vastauksessa, ja ruuasta kirjoitetaan evakkomatkan kaikkien vaiheiden kuvausten yhteydessä. Ruokamuis-tojen runsaus ilmentääkin aistielämysten ja muistelun, erityisesti lapsuuden muistelun läheistä suhdetta (esim. Tuomaala 2004, 36–37), jota on hyödynnetty ja käsitelty runsaasti myös kaunokirjallisuudessa ja kirjailijoiden toimesta (Makkonen E. 2004, 24–27). Ruokaan liittyvien kuvausten runsautta selittää myös ruuan moniulotteinen symboliarvo, joka Maarit Knuuttilan mukaan kumpuaa ruuan immateriaalis-materiaalisesta luonteesta (Knuuttila M. 2004, 15). Ruoka on materiaalista ja konkreettista, mutta se muuttaa muotoaan ja häipyy näkyvistä syödessä. Kuten symbolit yleisesti, myös ruoka on symbolina moniulotteinen ja potentiaalisesti arvolutautunut. Ruoka symboloi elämää ja olemassaoloa. Syöminen on välttämätöntä hengissä pysymisen ja elämän jatkumisen kannalta. Ruoka ja ruokailu kytkeytyvät myös jatkuvaan arkiseen toistamiseen mutta ovat kuitenkin paljon enemmän kuin toistuva pakko ja polttoaine. Tästä kielii itsessään sana "ruokakulttuuri". Vaikka syöminen on ihmisen välttämätön perustarve, on sillä myös kulttuurinen ja sosiaalinen ulottuvuutensa. Johanna Mäkelä on todennut, että syöminen on ravitsemuksen lisäksi aina myös symbolinen valinta. "Pelkkä" ruoka ei tee aterista muistettavaa, vaan siihen vaikuttaa myös sosiaalinen konteksti, toisin sanoen paikka ja läsnä olevat ihmiset. Syömiseen liittyvillä valinnoilla ihminen määrittelee itseään ja omaa asemaansa ympäröivissä kulttuureissa. (Mäkelä 2001.) Evakkomatkakirjoitusten ruokailujen kuvaukset paljastavat voimakkaan ambivalenssin, joka perustarpeisiin, kuten syömiseen ja ruokaan liittyy. Ravinnossa ja syömisessä ei ole kyse

yksinomaan positiivisesta elinvoimasta tai kaikkien jakamasta välttämättömyydestä vaan myös pakosta, johon evakkomatkatilanteessa liittyy erityisesti vallan aspekti.

Mäkelän mukaan ikimuistoiset ateriat liittyvät usein poikkeuksellisiin tapahtumiin ja paikkoihin. (Mäkelä 2001.) Evakkomatka oli monella tapaa erikoinen, arjen rutiineista eroava tilanne. Ateriat ja ruokailutilanteet, joita evakkomatkakirjoituksissa kuvataan, poikkeavat usein tavanomaisesta arjesta ja ovat sitä kautta erityisen muistettavia ja kerrottavia. Ruokailut ovat tyypillisesti joko viimeisiä tai ensimmäisiä lajissaan. Viimeiset ateriat ovat jäähyväisaterioita, joita sävyttää edessä oleva lähtö. Evakkomatkan aterioilla lapset saivat syödäkseen, usein ensimmäistä kertaa, totutusta poikkeavia ruokia. Lähtöhetken ja evakkomatkan ruokailut eivät myöskään noudattaneet arjen rutiininkaltaisesti toistuvaa kaavaa, johon lapset normaalioloissa olivat tottuneet. Tällöin onkin selvää, että näistä poikkeavista ruokailuista jäi lähtemättömiä muistoja, joita on kerrottu uudelleen ja uudelleen. Aistimuistojen kuvauksiin, kuten muisteluun yleensäkin pätee se, että poikkeavat ja jollain tapaa erikoiset tapahtumat ovat niitä jotka valikoituvat kerrotuiksi. Tavanomaisesta poikkeavien ruokailujen lisäksi evakkomatkakirjoituksissa kuvataan tyypillisiä ruokailuja ja ruokia. Nämä kuvaukset ovat tyyppikuvauksia eli vertauskuvallisia laajemman kontekstin kuvauksia. Tyypillisen ruokailun kuvauksella kirjoittajat voivat havainnollistaa laajemmin esimerkiksi elämää Karjalassa tai elämää evakossa. Evakkomatkakirjoitusten ruokailukuvaukset ilmentävät kokonaisuudessaan arjen, rutiinin ja siitä poikkeamisen prosessia, joka yhtäältä nostaa esiin poikkeavat tilanteet ja kytkee niihin voimakkaita tutun ja totutun sekä vieraan ja uuden dialektiikkaan kytkeytyviä merkityksiä ja arvoja, sekä toisaalta jähmettää menetettyyn kotiin kytkeytyvät rutiinit tietynlaisiksi ideaalikuviiksi, jotka kohoavat perheyhteisön tai jopa karjalaisten yhteisön symboleiksi. Tässä prosessissa on kyse ensinnäkin menneen ja sitä seuraavien aikojen erottelusta. (Ks. s. 131–136.) Toiseksi se liittyy oman vertaisryhmän ja muiden ryhmien välisen suhteen ja identiteetin rakentamiseen. Analysoin tässä luvussa keskeisimpiä, juuri lapsuuden evakkomatkakirjoituksista esiin nousevia, ruualle annettuja kulttuurisia merkityksiä ja aistimuistoja.

Aistimuistoja

Evakkomatkakirjoitukset sisältävät paljon aistimuistojen (*sensory memories*, ks. Pink 2009, 37–38) kuvauksia. Aistimuistojen on ajateltu liittyvän olennaisesti lapsuuden muisteluun. Lapsi tutkii maailmaa aistiensa kautta, mikä välittyy muistoihin ja aikuisena kirjoitettuihin evakkomatkan muistojen kuvaukseen. Taija Kaarlenkasken mukaan aistimuistot tuovat kuvaukseen konkreettisuuden tuntua (Kaarlenkaski 2012, 156). Itse ymmärrän konkreettisuuden siten, että aistimuistot tuovat muistellun tapahtuman lähemmäksi muistelun hetkeä. Evakkomatkakirjoitusten kirjoittajat esimerkiksi alleviivaavat aistimuistojensa elävyyttä sillä, että he kertovat voivansa kokea saman aistimuksen kirjoitushetkessä uudelleen (Tuomaala 2004, 36; Makkonen E. 2004, 24). Evakkomatkakirjoituksissa aistimuistot liittyvät usein arkisiin, samankaltaisiin toistuviin tyyppitapauksiin. Sellaisina ne laajentuvat sen paikan ja aikakauden symboleiksi ja edustajiksi, joihin ne kuuluvat. Evakkomatkakirjoituksissa tämänkaltaiset kuvatut maut tai tuoksut eivät liity vain tiettyyn tapahtumaan, vaan ne viittaavat kokonaiseen aikakauteen, paikkaan ja siihen kytkeytyviin merkityksiin ja edustavat niitä. Terijoen Hennan (s. 1928) evakkomatkakirjoituksen alkuun sisältyy tyyppillisen lauantai-illan kuvaus Karjalan kodissa, johon kuuluu vadelmateen nauttiminen:

Teen juontikin kuului lauantai-iltaan. Saatiinpa lämmin vadelmajuo-
makin sänkyyn, ainakin pienille. Leivinuunin takana olevan soikean
pöydän ääressä, uunin lämmössä juotu, vadelmahillolla maustettu
tee on niin ihana makunautinto, ja tuoksumuisto, että sitä vieläkin
kaipaa. (LEM, 49.)

Terijoen Hennan kuvauksessa vadelmateehen liittyvä maku- ja tuoksumuisto kiinnittyy voimakkaasti paikkaan, Karjalan kotiin ja siellä elettyyn elämään. Makumuisto edustaa tätä menneeseen sijoittuvaa merkityskokonaisuutta ja on kirjoittajalle erottamaton osa sitä. Arkisten ja toistuvien tilanteiden kuvausten lisäksi evakkomatkakirjoituksissa aistimuistot liittyvät erityisiin, uudenlaisiin tai muutoin mieleen painuviin tilanteisiin, kuten esimerkiksi paaston ja nälän jälkeiseen makuelämykseen. Viipurin Aulikin (s. 1934) evakkomatkakirjoitukseen sisältyy kuvaus kanipaistista, joka niukkuuden aikana edustaa harvinaista ja siksi elävästi mieleen jäänyttä makuelämystä. Ylensyönnistä seuranneet ruumiilliset vaivat korostavat tapauksen ja makuelämyksen muistettavuutta:

Piha oli myös iso. Jopa niin iso, että sen sivulla oli kasvimaata, jossa voimme viljellä vihanneksia ja vähän perunaakin. Se oli tosi hyvä lisä kauppojen heikkoihin ruoka-ainevalikoimiin. Hankimme myös kaneja. Kanin paistettu liha maistui niin taivaalliselta, että muistan syöneeni sitä salaa yötä myöten niin paljon, että sain ripulin ja ihotuman. (LEM, 1511.)

Aina makumuistot eivät ole edes konkreettisesti koettuja, vaan unelmia, kuten käy ilmi Viipurin Aulikin (s. 1934) evakkomatkakertomuksesta:

Minua vain jäi harmittamaan, kun tunkiolle istuttamassani opettajan ylijäämätaimeksi hylkäämässä tomaatissa yksi alkoi punoittaa, kun meidän piti lähteä pois. Tunsin jo melkein sen maun suussani. (LEM, 1513.)

Katkelmassa kuvattu odotus kypsän tomaatin mausta voidaan tulkita evakkomatkan jatkuvien muuttojen ja tilanteen arvaamattomuuden kuvaukseksi. Kuvauksessa evakkolapsi on istuttanut ja hoitanut menestyksekkäästi ylijäämätaintaan muttei pääse nauttimaan työnsä hedelmistä, kun perheen pitää jälleen muuttaa toisaalle. Kuvaus ilmentää monissa evakkomatkakirjoituksissa käsiteltävää turhautumista jatkuviin muuttoihin, jotka merkitsivät sitä, etteivät pitkän tähtäimen suunnitelmat, sitoutuminen ja ylipäättään kiintyminen paikkaan ja paikassa oleviin ihmisiin kannattanut, sillä muutto saattoi olla edessä koska tahansa. Kuvaus voidaan tulkita myös lapsen tietoisuuden tasolla tapahtuvaksi allegoriaksi Karjalan menetyksestä. Viipurin Aulikin kirjoitukseen sisältyy myös toinen, todellisen makumuiston kuvaus:

Maalaistalossa oli meidän ikäisemme tyttö, jonka seurassa oli mukava mm ruokkia eläimiä.. Hän oli eräänä päivänä ottanut kanoja varten säästettyjä pieniä keitettyjä perunoita kippoon ja menimme yhdessä kanakopille. Siellä istuimme lankulle ja tyttö näytti meille miten perunaa puristamalla sai kuoren nätisti irtaamaan. Sitten vain suuhun ja pureskelemaan. Ne maistuivat ihanalle! Kanat taisivat silloin jäädä tavallista vähemmälle. Keitetty kylmä peruna maistuu suussani vieläkin herkulta! (LEM, 1513).

Myös tämä makumuisto ilmentää evakkoelämän ja yleisemminkin pula-ajan todellisuutta, jossa kotieläinten ruuaksi tarkoitettua kylmäästä keitetystä perunasta on tullut suuri herkku. Viipurin Aulikki kertoo edelleen pitävänsä kyseisestä ruuasta. Evakkomatkakertomuksissa kuvattuihin makumuistoihin liittyy usein aikahyppy kerrotun menneisyyden aikatasolta kirjoitushetken

aikatasolle ja siirtymän evakkolapsen fokalisoinnista kirjoittajan fokalisointiin. Assosiaatio syntyy konkreettisen kehollisen kokemuksen ja sen muiston kautta. Aikahyppy ilmaisee sitä, että muistellussa menneisyydessä ja nykyisyydessä on jotain samaa maun ja siihen liittyvän muiston kautta. Kylmä keitetty peruna maistuu kirjoittajasta edelleen yhtä herkulliselta kuin muistoissa ja tekee siten menneisyyden eläväksi ja konkreettiseksi myös nykyhetkessä. Nadia Seremetakis on luonnehtinut aisteja kieltä muistuttavaksi kollektiiviseksi kommunikaation välineeksi, joka ei ole pelkistettävissä kieleen ja joka kantaa mukanaan historiallisen ja emotionaalisen kerrostuman. Aistien herättämät muistot ja merkitykset eivät ole kiinteitä, eikä aisteihin kiinnittyvässä muistissa ole kyse toisosta. Pikemminkin kyse on menneen tuomisesta nykyisyyteen. (Seremetakis 1994, 6–7; Pink 2009, 38.) Evakkomatkakirjoituksissa, kuten muistelussa yleensä, tuotetaan tämänkaltaisia menneen ja nykyisen välisiä yhteyksiä aisteihin, merkittäviin paikkojen ja muistomerkkeihin kiinnittyvässä muistelussa ja kerronnassa. Näiden yhteyksien rakentaminen, jatkumon luominen menneen ja nykyisen välille ja sen analysoiminen on keskeinen muistelukerronnan funktio. Se liittyy menneisyyden tapahtumien tulkintaan, niihin pohjautuvan kertomuksen tai historian tuottamiseen sekä sitä kautta yksilön ja yhteisön itseymmärryksen prosesseihin.

Yksi keskeinen lapsuuden evakkomatkakirjoitusten teema on pelko. Erilaisia pelon kuvauksia yhdistää kokemuksen kehollisuus, aistivoimaisuus, ja se että juuri kehollisuuden vuoksi pelon kokemus on ulottunut myös alkuperäisen tapahtumahetken ulkopuolelle, muualle elämään ja toisiin aikoihin. Pommituskokemukset ovat tyypillisiä tapahtumia, joihin Lasten evakkomatkat -kirjoitusten kirjoittajat liittävät pelon tunteen, ja tyypillisimmin niihin kytkeytyvä kehollinen muisto liittyy kuulohavaintoon. Vuonna 1938 syntynyt Heinjoen Kerttu kirjoittaa:

Voin edelleenkin kuulla pommikoneiden raskaan jurnuttavan äänen, kun ne raskaassa pommilastissa lensivät ylitsemme. Viipuriin päin ne lensivät alhaalla ja takaisin palasivat korkealla lentäen. Kerrankin olimme kolmisin illalla yksin kotona; yhdenkäsänuotias veljeni, kolmevuotias sisareni ja minä. Kyyristelimme nurkassa sängyn takana pommikoneiden pauhatessa kotimme yli. Pelko oli suunnaton. Oli todella pelottavaa, koska koneet lensivät suoraan kylämme yli ja Viipurin päällä näkyi valonheittimien kiiloja ja valoammuksien vanoja. (LEM, 366.)

Heinojoen Kertun kuvaus osoittaa pommituskokemuksen muiston kokonaisvaltaisuutta. Pommituksen kuvaukseen liittyy ensinnäkin kuulomuisto pommikoneiden aiheuttamasta metelistä, jonka kirjoittaja toteaa yhä kuulevansa kirjoitushetkessä. Tämän lisäksi kuvaukseen liittyy muisto erilaisten valojen aiheuttamista näköhavainnoista. Aistimuistojen lisäksi pommituskokemuksen kuvausta värittää ennen kaikkea pelko, jota lapset kyseisellä hetkellä talon nurkassa kyyristellessään kokivat. Vuonna 1931 syntyneen Muolaan Josefiinan kuvauksessa pommitusmuistoon liittyy hajumuisto:

Näiden evakkomatkojen väliin mahtuu monenlaista pelkoa, kauhuakin. Kävinhän kansakoulua myös sodan aikana. Neljän kilometrin koulumatkalla, Meltolasta Aholaan, jouduimme välillä suojautumaan metsään ilmahälytyksen yllättäessä. Toisinaan nukuttiin öitä kellarissa. Ilmeisesti muistan yön, kun meille lapsille oli tehty vuodekellariin, perunalaariin. Alimmaisena oli sananjalkoja pehmikkeenä ja niiden päällä vuodevaatteet. Nukkumaan käydessä siskoni, silloin 6-vuotias, risti kätensä ja luki iltarukouksensa:

Rakas Jumala, taas on ilta,
Yö joutuu ja nukutaan.
Surut lievitä vanhemmilta,
Ovat joskus he murheissaan.
Koko maailman kansoja siunaa!
Kotieläimet läävässä makaa
Nuo lempeät, kiltit niin.
Rakas Jumala, tähtien takaa
Näet niidenkin vuoteisiin.
Uni rauhaista kaikille anna!

Vieläkin, 60 vuotta myöhemmin, kun metsässä kulkiessani tunnen sananjalkojen tuoksun, laskeudun muistoissani siskoni viereen perunalaariin, kellarin ja iltarukouksen antamaan turvaan. (LEM, 840, alleviivaus evakkomatkakirjoituksen kirjoittajan.)

Muolaan Josefiinan muistoissa hajumuisto ei niinkään assosioitu pommituksen aiheuttamaan pelkoon, vaan se edustaa pommi-suojaan, rukoukseen ja sisaren läheisyyteen liittyvää turvallisuuden tunteen kokemusta pommituksesta huolimatta. Yhtä kaikki, aistimuisto on tässäkin tapauksessa se, joka kirjoittajan tulkinnan mukaan mahdollistaa kokemuksellisen paluun sodanaikaiseen hetkeen ja lapsen kokemukseen. Aistikokemus on ikään kuin jättänyt kirjoittajiin muistijäljen tapahtumahetkestä ja pelosta. Se myös mahdollistaa suoran yhteyden niihin, minkä vuoksi aistikokemuk-

sen toistuminen johtaa tapahtumahetken ja pelon kokemiseen uudelleen.

Monista evakkomatkakirjoituksista käy ilmi se, kuinka pommituskokemuksesta johtuneet pelot ovat sittemmin kiteytyneet johonkin tiettyyn kokemukseen liittyneeseen elementtiin, esimerkiksi lentokoneeseen tai pimeään. Evakkomatkakirjoituksissa korostuu toistuvasti se, kuinka pysyviä pelon synnyttämät ja aistikokemusten kautta aina uudelleen aktivoituvat kokemukset voivatkaan olla. Vuonna 1935 syntyneen Vahvialan Irmelin kuvaus osoittaa myös sen, kuinka eläviä ne kokijalleen voivat olla kerta toisensa jälkeen:

Pommituksilta olimme turvassa, vaikka Paavoa emme saaneetkaan siitä vakuuttuneeksi. Kun tuli ukonilma, juoksi hän kiireesti turvaan ja kertomaan, että taas pommitetaan. Yritettiin selittää hänelle, että se on vain ukkonen, muttei poika siitä talttunut. Paavo sanoi vain: ”Näähä mie ihan selväst, et ens vilahtaa kone ja sit kuuluu jytinä ko pommit tippuu”. Kertomansa mukaan nämä kauhukuvat seurasivat Paavoa pitkälle kouluaikaan. Oli ollut kerran Emppu-enon mökillä tosi lähellä hukkuu, kun ukkonen ajoi uimataidottoman pojan uimaan uimarenkaan avulla saaresta yli puolenkilometrin matkan vastarannalle kovassa ukkosmyrskyssä. Muut olivat menneet kauppaan ja jättäneet Paavon yksin saarella olevalle mökille limpsakorin kanssa. (LEM, 1775–1776.)

Pommituskokemuksista aiheutuneiden pelkojen järkyttävyys ja niiden pitkäaikaiset vaikutukset tulevat kenties kaikkein voimakaimmin esiin painajaisten kuvauksista, jotka toistuvat monissa aineiston kirjoituksissa. Joidenkin kirjoittajien tapauksessa muistoa alkuperäisestä tapahtumasta ei ole lainkaan, vaan painajaiset ovat ainoa elävin muisto ja kokemus pelosta. Vuonna 1936 syntynyt Viipurin maalaiskunnan Irene kirjoittaa:

Talvisodan aikana en kokenut pelkoa ainakaan näin jälkikäteen muistellen, olinhan niin pieni. Pelko tuli myöhemmin. Se tuli vuonna 1944 ja ilmeni lentokonepelkona. Kun kuulin lentokoneen äänen, oli minun piilouduttava – pelkäsin sen putoavan päälleni. Tätä kesti muutaman vuoden. Painajaismaisia unia sodasta olen myös nähnyt. (LEM, 1789–1790.)

Vaikka evakkomatkakirjoituksissa tyypillisin esiin tuleva suhtaautuminen lapsuuden pommituskokemuksiin ja niiden aiheuttamiin tuntemuksiin on pelon ja kauhun sekainen, ei se kuitenkaan

ole ainoa mahdollinen. Esimerkiksi vuonna 1934 syntynyt Jääsken Aune tuo ilmi pelon kokemusten ja painajaistenkin inhimillisyyden, sen että ne eivät kuulu ainoastaan kriisitilanteisiin, vaan yleisemminkin ihmisten elämään kaikissa tilanteissa:

Oikeita painajaisii mie näin monta vuotta. Oli ain mänös jotakii kar-kuu enkä pääst mihikää muuval ko seinää vaste vaa. Voiha se olla, et niitä is näht ilma sottaakii. Ehä sen elämä piä ollakkaa pelkkää siljaa. Rosone elämä o ihanaa. Ei miul taint tulla pahempii sieluvammoi. Luule olevain aika tasapainone. Joskus pittää vieläkkii eläms kiivetä toisii avustuksel ylämäkkee ja välist hurrauttaa ilma kivvii allaap-päi. (LEM, 1288–1289.)

Joissain harvoissa tapauksissa kirjoittajat eivät liitä pommitus-kokemusten aistimuistoihin lainkaan pelkoa, kuten käy ilmi vuon-na 1940 syntyneen Vahvialan Vernan kirjoituksesta:

Pommikoneiden jylinän lähestyessä ja voimistuessa isä kehotti mei-tä, Hilja-äitiä ja sisaruksiani, menemään makuulle lasiverannan lattialle ajatuksenaan talon mahdollinen sortuminen ja ihmisten ulospääsy. En muista paljoakaan pelänneeni, kuuntelin ikkunalasi-en helinää ja koneitten jylyä; se musiikkihan säesti jo syntymääni, ja äidin vatsassakin olin sitä (jo) yli neljä vuotta aikaisemmin kuullut. Vanhempani olivat paljon kokeneet ja nähneet ja osasivat ottaa asiat jokseenkin rauhallisesti ainakin pienten lasten kuulle, (LEM, 1293.)

Kaikki pommituskokemusten ja yleisemminkin aistimuistojen kuvaukset ilmentävät aina jossain määrin reflektointia kerron-tastrategiaa. Kaksi viimeistä esimerkkiä paikantuvat kuitenkin voimakkaimmin kaunokirjalliseen kerron-tastrategiaan. Ensimmäi-nen niistä sijoittuu kirjoituksen loppuun ja edustaa monella tapaa tyypillistä päätäntä. Siinä menneisyyden käsittely nousee yksit-täisten muistojen yläpuolelle, koko elämää tiivistäväksi yleisku-vaksi, joka punoo myös kirjoituksen ehjäksi kokonaisuudeksi, sel-keärajaiseksi kirjalliseksi teokseksi. Toinen esimerkeistä on samaan tapaan viimeistelty ja myös kirjoittajan välittömistä tunteimuksista etäännytetty tulkinta pelon kokemuksista. Tämä ei kuitenkaan tar-koita, että se olisi vähemmän autenttinen kokemuksesta vaan eri tavalla autenttinen pyrkiessään tarjoamaan koherentiksi kerto-mukseksi jäsennetyn tulkinnan kokemuksesta.

Viimeinen ateria

Evakkomatkakertomuksissa kerrotaan usein viimeisestä, juuri ennen lähtöä Karjalan kotona syödystä ja valmistetusta ateriasta. Tavallisimmin tällöin kuvataan viimeisen kotona leivotun leivän valmistusta. Viimeinen kotona leivottu leipä ja viimeinen ateria kuvataan tavanomaisesta poikkeaviksi: ruuan valmistuksen ja ruokailun tunnelma on erityinen, ei arkinen. Viimeinen kotona leivottu leipä ja viimeinen ateria sisältää esimerkiksi arkiruokaan kuulumattomia erityistilanteisiin säästettäviä aineksia, jotka tekevät viimeisestä ateriasta erityisen, juhlanan ilman juhlan aiheutta. Vuonna 1928 syntyneen Räisälän Lindan kirjoituksessa lähdön hetkellä syödään herkkuja:

Pieneen herkutteluunkin oli aikaa. 16.6. isä toi kaupasta kananmunia, joista osa tietenkin laitettiin evääksi, mutta osasta tehtiin kakkutaikinaa ja syötiin harvinaisena herkkuna. Söimme myös appelsiininkuorimarmelaadin, ettei se turhaan jäisi ryssille. (LEM, 1210.)

Lähdön hetkeen sijoittuvana herkkujen pois syömisen kuvaus on ladattu merkityksin. Ensinnäkin se sisältää toteamuksen asenteesta ylivoimaista vihollista ja peruuttamattomasti edessä olevaa lähtöä kohtaan, jota värittää toisaalta katkeruus, toisaalta alistuneisuus. Mitään ei ollut enää tehtävissä kodin jättämisen suhteen, mutta herkut pois syömällä viholliselle luovuttiin mahdollisimman vähän, ja myös evakkomatkalle saatiin ikään kuin suurempi osa Karjalaa mukaan. Teon kuvaus ilmaisee pyrkimystä vallankäyttöön, vaikkakin vähäpätöiseen. Herkut sinällään ovat lähtijöille tarpeettomia, ylimääräisiä, sillä matkaeväät on jo valmisteltu, mutta alueen valloittaville neuvostosotilaille ne voisivat olla tarpeellisia. Erityisen viimeisestä ateriasta tekee evakkomatkakirjoituksissa usein myös se, että ruokaa valmistetaan poikkeuksellisen paljon tai se, että ruuanvalmistuksessa on kiire. Evakkomatkakirjoitusten viimeisten leipien kuvaukset vaikuttavat kiteytyneiltä ja siten lukuisia kertoja toistetuilta. Leipien leipominen ja viimeinen kotona vietetty hetki ennen evakkoon lähtöä on monen kirjoituksen kohdalla yksi kirjoituksen ja evakkomatkakirjoituksen merkittävistä käänne- tai huippukohdista. Kiteytynyttä kertomusaiheilmaa voidaan siten myös pitää repliikkiin tai historialliseen preesensiin vertautuvana metakerronnallisena merkinä, joka osoittaa kertomuksen merkittävää kohtaa. Viimeisten ruokien valmistamisen aiheutta

toistetaan todennäköisesti myös evakkojen ja perheiden suullisessa kerronnassa, mikä osaltaan selittää kuvausten kiteytyneisyyttä.

Viimeisen aterian ja viimeisen kotona leivotun leivän kuvaukset muistuttavat monella tapaa rituaalin kuvauksia. Tämä viimeisen kotona leivotun leivän tai aterian rituaalisuus käy ilmi esimerkiksi Äyräpään Valton (s. 1930) evakkomatkakertomuksessa:

Meil tieto tul evakkoo lähöst siin Joulukuun alkupäivin, olikse 1 tai 2 päivä, en tarkkaa muista kumpi päivä se ol, et tein on oltava Vuosalme lossil illal yhteetoist mennen. Se tieto tul kuitekii aamupäiväl nii ajois, et Äiti kerkis viel paistamaa eväspullaa enne lähtöö. Niitä pullii tul kuitekii nii paljo, et kaikkii ei otettu mukkaa. Äiti jätti ylimääräset siihen keittiö pöyväl, jot jos Isä pääsöö viel käymää koton, ni saap hääkii siint tuoretta pullaa. [...] Jälkeepäin selvis sekkii asja, et Isä ol pääst käymää viel koton, ja saant ne pullat mukahee. (LEM, 1075.)

Äyräpään Valto kuvaa äidin paistamat pullat evakkomatkan matkaeväiksi. Tämän lisäksi viimeisen kotona leivotun leivän aihehma symboloi Karjalan paikkaan kytkeytyvää perheyhteyttä, jota ylläpidetään yhteisesti jaetun leivän kautta. Kuvaus voidaankin tulkita paikkaan kytkeytyvää liittoa vahvistavan rituaalin kuvakseksi. Äyräpään Valton perheenjäsenet ovat sodan takia kaukana toisistaan, mutta Karjalan kodissa leivotun eväsleivän kautta he ovat yhteydessä toisiinsa. Jaettu, viimeinen kotona valmistettu leipä kytkee tähän liittoon myös Karjalan kodin. Kyseessä on metonymian, jaetun leivän mahdollistaman yhteyden kuvaus, jota voi tarkastella myös perheyhteyttä ja fyysistä liittoa vahvistavan rituaalin kuvauksena. (van Gennep 1960, 29; Stark-Arola 2001; Counihan 1999, 13; Mäkelä 2001; 2000; Pöysä 2001.)⁸⁹

89 (Ruualla on havaittu olevan keskeinen asema yhteisöllisessä vuorovaikutuksessa ihmisten, kuolleiden ja elävien sekä ihmisten ja jumalien välillä. Yhteinen ruokailu merkitsee luottamusta, ystävyyttä tai sukulaisuutta ja monissa kulttuureissa vihollisen kanssa ruokailusta kieltäydytään. (Stark-Arola 2001; Counihan 1999: 13.) Myös Arnold van Gennep näkee yhdessä syömisen ja juomisen rituaaleina, jotka ilmaisevat fyysistä liittoa. Hänen mukaansa yksi tämän yhteyden ilmentymä on ehtoollisen sakramentti. (Van Gennep 1960: 29.) Johanna Mäkelä on tarkastellut jaetun aterian ja perheyhteyden suhdetta suomalaisen haastatteluaineiston pohjalta ja havainnut, että perheateriat luovat perheen kokonaisuutta ja aterioinnin muuttumiseen on liittynyt pelko perheen ja ruokakulttuurin häviämisestä. (Mäkelä 2001, 2000.) Samankaltaisesti myös Jyrki Pöysä on sanonut, että ruualla annetut merkitykset ilmentävät vahvaa emotionaalista ja nostalgista yhteyttä äitiin, joka ruokkimisella uudistaa tätä sidettä. Pöysän mukaan maito on tämän turvallisen kotiin viittaavan ruokakompleksin avainsym-

Erään toisen kirjoittajan, Äyräpään Anselmin (s. 1928) evakkomatkakirjoituksessa viimeisen kotona valmistetun ruuan asema perheyhteyttä vahvistavana tekijänä ilmaistaan lähtöhetken kuvauksessa fyysisen yhteyden, halauksen kautta:

Lähtöaamuna 2.12.1939 äiti paistoi vielä hiivaleipää evääksi. Meillä ei ollut hevosta, joten lähdimme taipaleelle kävellen. Pihalla isä halasi meidät lapset – Jouko-veljen otti syliinsä. Itkimme kaikki. (LEM, 1098.)

Tässä tapauksessa myös perheen yhdessä vuodattamat kyyneleet symboloivat perheen yhteenkuuluvuutta tulevasta evakkomatkastasta johtuvasta eroamisesta huolimatta.

Viimeisen kotona leivotun leivän kuvauksiin liittyy myös kuvia kotieläinten teurastamisesta. Kotieläinten teurastaminen oli usein välttämätöntä, koska niiden evakuoiminen olisi ollut mahdotonta esimerkiksi talven vuoksi, tai siksi, että niitä ei haluttu jättää vihollisille tai hylätä oman onnensa nojaan. Eläimistä saatiin myös tarpeellista matkaevästä evakkomatkalle, ja siten ne vertautuvatkin viimeisiin kotona leivottuihin leipiin. Monet kirjoittajat kuvaavat eläinten teurastamisen ja lemmikkieläinten lopettamisen järkyttäviksi lapsuuden muistoiksi. Vuoksenrannan Jyrkin (s. 1933) evakkomatkakirjoituksessa evakkomatkalle lähdön kuvaukseen liittyy kotieläinten teurastus ja lemmikkieläinten lopetus. Eläinten kuolemat alleviivaavat sitä, kuinka vakavasta ja merkittävästä asiasta kodista luopumisessa on kyse, sekä sitä, kuinka väistämätön ja peruuttamaton asia lähtö todella on. Kuvaus on tulkittavissa yhdeksi evakkomatkakertomuksen keskeistapahtumaksi sekä karjalaisten antaman uhrin, kuolemaan vertautuvan kodin menetyksen vertauskuvaksi:

Kun tällätavoin on viimein saatu toinenkin kuorma tienlaitaan, niin ilmestyy siihen naapurin isäntä ja alkupäivittelyn jälkeen pyytää Isää auttamaan häntä sian teurastuksessa, jos vain mitenkään ehtii tulla, ettei tarttis jättää sikaa tänne oman onnensa nojaan nälkää näkemään – ja toisen puolikkaan saat sie mukaheis, ku panna tiinuu rutkasti suoloi, ni kyl ne sit säilyyt, hän lupasi. [...] Olisinkohan ehtinyt pari tuntia nukkua kun äiti herätteli ylös. Tajuttuani viimein että mikä on tilanne, ponkaisin jalkeille ihmetellen ilmassa olevaa paistin käryä. Äiti oli käristänyt pannulla Isän tuomaa sian lihaa ja

boli. (Pöysä 2001.) Ruuan merkityksestä sosiaalisten siteiden luojana kertoo myös se, että esimerkiksi sana kumppani (*companion*) tarkoittaa kirjaimellisesti henkilöä jonka kanssa syödään leipää. (Farb & Armelagos 1980:4.))

kehoitti sitä syömään. Kun en sianlihaa ollut pitkiin aikoihin saanut syödäkseni, niin aluksi ahmin sitä hanakasti, mutta kohta, vielä tuore ja lisäksi riippumaton liha olikin jo omituisen makuista, enkä voinut sillä kertaa enempää syödä. [...] Nyt kun kaikki olimme sitä lähtöitkua vaille, niin kuin usein on tapana sanoa, oli vielä yksi, paremminkin kaksi ikävää ja surullista tehtävää edessä ennen lähtöä. Meillähän oli niin rakkaat kissa ja koira joka oli pentu vielä mutta johon olimme jokainen kyllä ehtineet kovin kiintyä. Isä siinä tuvassa vielä ollessamme sanoi:

-Nyt se on tehtävä vielä se teko jota me ei kukkaan haluttais – nimitäin noita Tassua ja Tarua ei voija mitenkään mukaamme ottaa. Tassu oli siinä ovella pää kynnyksen päällä odottamassa ulospääsyä. Enempää aikailematta ja vastalauseita odottamatta, sieppaa Isä kesutukin päältä kirveen jonka hamaralla iskee lujalla lyönnillä Tassun pään kynnystä vasten littanaksi. Uskomatonta kyllä, mutta samassa tämä vielä nousee jaloilleen ja juoksee kammarin perälle, jossa on vielä keskenjääneen remontin vuoksi yksi lattialauta pois paikoiltaan. Tästä raosta turman saanut kissa pujahtaa lattian alle piiloon kuolemaan. Vain verivana lattialla jäi muistuttamaan Tassun viimeisestä matkasta. Saman kohtalon sai ulkona myös Taru siinä lähdön hetkellä, meidän toisten suunnatessa raskain mielin kotiportin kautta tielle.

Samassa aloitti käki kukuntansa siinä lähellä, toisten lintujen säestäessä mukana, aivan kuin hyvästejä jättäen. (LEM, 228–229.)

Alun historiallinen preesens ja eläinten lopettamisiin liittyvät suorat esitykset ovat metakerronnallisia merkkejä, jotka indikoivat sitä, että kuvattu tapahtuma on tärkeä sekä kirjoituskokonaisuuden että yleisemminkin evakkomatkakertomuksen kannalta. Ne myös kiinnittävät lukijan huomion eläinten lopetuksiin. Eläinten kuolemat nousevat kerronnassa erityisiksi suorien ilmausten kautta, jotka muutoin eivät ole tyyppillisiä kirjoitukselle. Toisessa repliikissä naapuri ehdottaa teurastetun sian lihan jakamista naapurusten kesken kiitokseksi teurastusavusta, ja toisessa Vuoksenrannan Jyrkin isä kertoo lapsille lemmikkieläinten edessä olevasta kuolemasta. Suorien ilmausten kautta kuoleville eläimille annetaan kerronnassa karjalaisten liiton merkiksi annetun uhrin asema. Kotoa lähdön vuoksi tapettu sika muuttuu jaetuksi ateriaksi, rituaaliseksi siteeksi, joka kytkee naapureita toisiinsa hetkellä, jolloin aikaisemmin yhteisen asuinpaikan ylläpitämä yhteys on katoamassa. Katkelman vertauskuvallista tulkintaa tukee myös kirjoittajan käyttämä käkisymboliikka. Vuoksenrannan Jyrkin kirjoituksessa kukkuva käki kertoo lähdön hetken pyhyydestä sekä kodin menetyksen ja siitä luopumisen merkittävyyydestä. Tätä menetystä

Vuoksenrannan Jyrkin kirjoituksessa symboloi myös kotieläinten ja lemmikkieläinten henkien muodossa annettu uhri.

Evakkomatkakirjoituksissa, kuten siirtokarjalaisten muistelussa yleisemminkin, käki on kaivatun ja ihanan Karjalan symboli. Käki manifestoi kuvatun hetken sekä ihmisen ja paikan suhteen jonkinlaista ihmeellisyyttä tai taianomaisuutta. Kuvauksissa käki ikään kuin tietää ja kukunnallaan osoittaa Karjalan merkityksen. Se myös ilmaisee evakkojen erityistä yhteyttä paikkaan, joka muistuttaa pyhää suhdetta ja tulee esiin myös kotiseutumatkojen kuvauksissa (ks. myös Savolainen 2007, 128–132). Vuonna 1935 syntyneen Muolaan Albertin kirjoituksessa myös historiallinen preesens kielii hetken tärkeydestä ja korostaa kuvauksen merkittävyyttä:

Istumme kodin kivijalalla, käki kukkuu Muurahaismäellä, kiuru livertää Saaren suunnassa, ilma on pehmeää ja lämmintä. Leppeä tuuli hyväilee meitä ikään kuin tahtoisi sanoa: ”Kiva kun tulitte takaisin”. (LEM, 1395.)

Käen, Karjalan ja kaipauksen yhteyden tunnetuimmat esitykset lienevät Valter Juvan Karjalan kunnailla -runo (Juva 1902), joka yleisimmin tunnetaan Karjalan kunnailla -lauluna⁹⁰. Myös Eeva Kilpi nostaa käen esiin esimerkiksi muistelmateoksessaan *Välirauha, ikävöinnin aika* (2012 [1990]) kuvaamassa karjalaisten kotikävää:

Einari Merikallio oli kuuluisa lintutieteilijä. Hän oli tutkinut erityisesti kannakselaisen Äyräpään järven linnustoa. Tehnyt siitä väitöskirjan. Ehkä hän ankarasta ulkonäöstään huolimatta tunsu myötätuntoa näitä pakkomuuttajia kohtaan, jotka etsivät tukikohtaa hänen koulustaan. [...] Einari Merikallio eli Keefas, niin kuin koululaiset häntä nimittivät, oli antanut meille tehtäväksi tarkkailla muuttolintujen ilmaantumista. Aina tunnin alussa kertoi joku oppilaista nähneensä peipon tai kiurun. Yhtenä päivänä minäkin olin tehnyt lintuhavainnon ja ilmoitin siitä.

– Meidän pihassa oli parvi käkiä.

90 Käen asema kotiseutukaihoa kuvastavana symbolina kytkeytyy alun perin yleisempään romanttiseen nostalgia-diskurssiin. Tunnettu esimerkki käen, kaihon ja kaipauksen liitosta on V.A. Koskenniemen runo *Siell on kauan jo kukkineet omenapuut* (Koskenniemi 1906) ja Toivo Kuulan siihen säveltämä kuoroiteos *Omenapuut* (Kuula 1908, op. 11 no. 1.). Esimerkiksi Lauri Viljanen pohdiskeli vuonna 1935 ilmestyneessä Koskenniemen elämäkerrassa, että runoilijan kaipaus kotikaupunkiinsa Ouluun toimi innoituksena monille hänen toilleen (Viljanen 1935).

Keefas oli epäuskoisen näköinen, ei riemastunut niin kuin olin odottanut, ei liioin tehnyt merkintää vihkoonsa, niin kuin hän teki jokaisesta uudesta havainnosta.

– Siinä oli aikuisiakin näkemässä, minä sanoin.

Niin oli ollut, mutta ei heistäkään kukaan ollut yhtynyt minuun, kun olin huutanut: – Katsokaa käkiä, käkiä.

– Käet eivät yleensä liiku parvissa, sanoi Keefas hienotunteisesti.

– Minä panen tähän kysymysmerkin.

Olen muistanut ne ”käet” läpi vuosien aina kun olen keväisin nähnyt ensimmäisen parven räkättirastaita.

Eihän se niin kumma ollut, jos karjalaistytö näki käkiä parvitain. Luulin tietysti, että nekin olivat muuttaneet pois Karjalasta. (Kilpi 2012 [1990], 115–116.)

Kilpi tulkitsee katkelmassa evakkotytön käkiparven näkemisen johtuvan koti-ikävästä. Taustalla on ajatus käkien fyysisestä ja assosiativisesta kuulumisesta nimenomaan Karjalaan. Käet, kuten muuttolinnut yleisemminkin, vertautuvat ja rinnastuvat Kilven kuvauksessa evakoihin.

Aina lähtöä ja kodin menetystä ei kuvata ylevän kaihoisalla tavalla. Kivennavan Tellervon perhe rakensi evakkomatkojen välissä uuden kodin Karjalaan, ja katkeruus ja viha vihollista kohtaan, jota vastavalmistuneesta kodista luopuminen herätti, kiteytyy evakkomatkakirjoituksessa viimeisten leipien leipomisen kuvaukseen:

Talo valmistui. Asuimme ensin tuvassa ja keittiössä, kamarit valmistuivat siinä asuessa. Salin kaunis kaakeliuuni valmistui edellisenä päivänä, kun sotilas tuli kertomaan, että nyt täytyi taas lähteä evakkoon.

Vasta sotilaan lähdettyä äiti lyyhistyvi sängyn viereen ja itki. Se oli toinen kerta, kun näin hänen itkevät. Sitten hän nousi ja pani uunin lämpiämään, paistoi leivät ja piirakat eväiksi. Piirakoita kauliessaan hän rienasi ”ryssää” sydämensä pohjasta. (LEM, 1235–1236.)

Leivällä on erityinen, pyhitetyimmän ja tärkeimmän ruuan asema nimenomaan karjalaisessa ruokakulttuurissa ja sitä ympäröivissä mielikuvissa laajasti ymmärrettynä (Lukkarinen 1918, 102–103; Kemppinen 1977, 103; vrt. Kupiainen 2004, 196). Leivän erityislaatu, joko kovana ja harvoin leivottuna tai pehmeänä ja usein leivottuna, toistuu myös etnografisissa kuvauksissa Itä- ja Länsi-Suomen erontekijänä. Myös Lasten evakkomatkat -keruun kirjoituksissa paikallisuuksien eroja tuodaan esiin leivän kautta. Evakkomatkakirjoituksissa on myös monta kuvausta siitä, että alustettu leipätaikina tai aiottu ruoka valmistettiin loppuun, vaikka olisi ollut jo kiire lähteä evakkomatkalle. Ruuan valmistuksen

loppuun viemisen kuvausten tärkeydestä kielii se, että aihe toistuu samankaltaisena monien kirjoittajien teksteissä. Toistuvuus viestii itsessään merkityksestä.

Se että kuvauksissa toistuu halu paistaa leivät kypsiksi tai keittää ruoka valmiiksi kiireestä huolimatta, kertoo ensinnäkin matkaväiden tärkeydestä. Matkaeväät olivat lähdön hetkellä välttämättömiä ja edistivät selviytymistä, sillä evakkomatkan ruokailuista evakoilla ei ollut mitään tietoa. Eväiden mukaan ottaminen teki evakkomatalle lähtemisestä turvallisemman tuntuisen. Sitoutuminen siihen, että leipä paistetaan kypsäksi, toi mielekkyyttä ja turvallisuutta epävarmaan ja pelottavaan tilanteeseen tai vei ajatukset siitä hetkeksi pois. Kuvaukset viestivät elämän jatkumisesta ja eteenpäin menemisestä. Vaikka evakot menettivät kotinsa ja joutuivat ennakoimattomaan tilanteeseen, päättivät he myös jatkaa elämäänsä ja selviytyä. Tästä näkökulmasta kuvaukset valmiiksi paistetuista eväistä manifestoivat selviytymisen eetosta. Myös esimerkiksi Eeva Kilpi on muistelmateoksessaan *Talvisodan aika* (2012 [1989]) tulkinnut toistuvat kertomukset ruuasta ja syömisestä sekä ylipäänsä keskittymisestä ruuanvalmistukseen sodasta huolimatta ilmauksiksi elämän jatkumisesta. Kilven kuvaus ajoittuu Mainilan laukauksista seuraavaan päivään:

Mitä seuraavana päivänä tehdään? Käydään esimerkiksi syömään, niin kuin aina ennenkin. Sitä keinoa yritettiin viimeiseen saakka, ehkä suorastaan jonkin pakottavan, elämää säilyttävän luonnonlain vaikutuksesta. Siitä johtuvat monet kertomukset rokkapadoista, jotka jäivät hellalle porisemaan, kun ihmiset joutuivat syöksymään suin päin tykkitulen alta pysäkeillä – hyvässä lykyssä – odottaviin tavaravaunuihin tai valjastamaan pala poskessa rakkaan uskollisen koninsa ja ahtautumaan kampsuineen sen kyytiin leipä toisessa, valokuva-albumi toisessa kainalossa, niin kuin myöhemmin kootusta kuvapaljoudesta voi päätellä. Joiltakin oli sylilapsi jäänyt pärekoriin katosta roikkumaan ja sen puuttuminen oli huomattu vasta kun maito alkoi kiristää rintoja. Oli käännetty takaisin, nostettu lapsi rinnoille ja vedetty rokkapata hellanreunalle, ettei se palaisi pohjaan ennen nälkäisten sotaurhojen saapumista, olivatpa ”hyö” rajan tuolta tai tältä puolen kotoisin. (Kilpi 2012 [1989], 40.)

Ruoka ja leipä sitovat perheenjäsenet ja Karjalan kodin yhteen. Tässä symbolisessa yhteydessä on myös voimakkaasti kehollisuuteen, materiaaliin objekteihin sekä konkreettisiin paikkoihin nojaava metonyminen ulottuvuus, mikä käy ilmi Valkjärven Tertun (s. 1930) leivän paiston kuvauksessa:

Äiti vastusteli [lähtöä] leipätaikinan takia, jonka oli tehnyt, ei auttanut kun ei ollut rahaa, myöhempi kyyti olisi pitänyt maksaa itse. Leipätaikina astian kansi naulattiin kiinni ja otettiin mukaan muuttoon. Somerolla Arellanin isäntä tuli meitä hakemaan, soitti kotiinsa, laittakaa leivinuuni lämpiämään, Hilma emäntä paistaa tänään leipää. Emäntä oli ajatellut, nyt tulee hölmöläisiä tai isäntä on seonnut. Somerolla oli erittäin hyvä olla ja asua. (LEM, 673.)

Kuvauksessa etualalla on äidin huoli siitä, että leipätaikina saadaan paistetuksi, mikä tuo kuvaukseen absurdin ja koomisen vivahteen. Varsinaisen evakkomatkan sujumisen, kodista pois lähtemisen ja sotatilan vallitsemisen sijaan Valkjärven Terttu kuvaa äidin keskittyneenä leipätaikinaan ja keskeneräisiin leipiin. Äiti on ikään kuin kiteyttänyt huolen perheen ja kodin muodostamasta liitosta leipätaikinan kohtaloon. Sitoutumalla saattamaan taikinan leiviksi, äiti kannattelee myös paikkaan sitoutuneen perheyhteyden evakkomatkan yli. Se että uuni nousee kuvauksessa keskeiseksi elementiksi, ei ole myöskään yhdentekevää. Uuni edustaa kuvauksessa kotia evakkoympäristössä.

Valkjärven Tertun kuvaus kertoo metonymymisten linkkien merkityksistä ihmisryhmien, tässä tapauksessa perheiden sisäisen yhteisyyden ja turvallisuuden tunteen luomisesta tilanteessa, jossa niiltä syystä tai toisesta katoaa pohja pois, esimerkiksi kodin menetyksen, ympäristön vaihtumisen tai yhteisön hajoamisen johdosta. Ihmiset pyrkivät erilaisin käytäntein, jotka ovat usein ruumiillisia ja perustuvat metonymioihin, tuottamaan totutun kaltaiset elämän puitteet myös muuttuneessa tilanteessa. Pohjimmiltaan tämä merkitsee myös sitä, että koti ei määrity yksinomaan ihmisen ulkopuoliseksi, tiettyyn paikkaan sijoittuvaksi materiaaliseksi objektiksi vaan syntyy ihmisen suhteessa siihen. Side laajempaan yhteisöön on tässä kotoisuuden ja kodin merkityksessä kolmantena osapuolena. Koti ja kotoisuus eivät siten ole paikallaan pysyviä ja vakaita, vaan suhteellisia ja muuntuvia, aivan kuten ihmisten väliset suhteetkin. Havainto on samansuuntainen kuin fenomenologien ja diasporatutkijoiden huomiot kodin kokemisen, poissaolon ja liikkeen saumattomasta liitosta. Esimerkiksi Sarah Ahmed on todennut, että liikkeen, poissaolon ja kodin yhteys pakottaa tarkastelemaan kotia ja sen kokemista yhdistämättä niitä liikkumattomaan olemiseen. Hän päätyykin tarkastelemaan kotia tunteena ja vaikutuksena tai Avtar Brahlin termein elettyinä paikallisuuden kokemuksena (Brah 1996, 192). Kodin kautta yksilö koskettaa kodin ulkopuolista maailmaa ja tulee kosketetuksi. Tällöin kodin ja

yksilön sekä kodin ja sen puuttumisen välinen raja on läpäisevä.⁹¹ (Ahmed 1999, 338–341.) Tämä näkyy myös lapsuuden evakkomatkojen kuvauksissa. Niissä kuvataan kodin menetyksen hetkellä käynnistyväksi prosessi, jossa kodin, yhteisön ja yksilön yhdistävä side tuotetaan erilaisten käytänteiden avulla, jotka ovat samaan aikaan kerronnallisia, kehollisia, materiaalisia ja rituaalisia.

Kaiken tämän ohella lapsuuden evakkomatkakirjoitusten kuvaukset leivän loppuun paistamisesta viestivät myös eräänlaisesta fatalismista, ajatuksesta, että kohtaloon ei vaikuta millään tavalla hötkyily leivän paistamisessa. Leipien valmiiksi paistamisen kuvaus kertoo siten kodin menettämisen ja pakoon lähtemisen ahdistavuudesta. Tilanteessa, jossa koti kohta menetetään, leivän paistajalla ei ole mitään menetettävää eikä syytä jättää valmisteltua taikinaa paistamatta. Leivänpaistamisaiheen yleisyys selittyy myös evakkomatkakertomuksen struktuurilla ja pyrkimyksellä luoda draaman kaarta. Viimeisten leipien leipomisen hetki edeltää ja orientoi evakkomatkalle lähtöä, ja siksi niin monet kirjoittajat ovat valinneet kirjoittaa siitä. Se että leipiä leivotaan vaikka olisi kiire lähteä, lisää kertomukseen jännittävyttä: rintama ja viholinen lähestyy evakkojen paistaessa yhä leipää ja pysyessä paikoillaan. Kyse on yksilön, yhteisön ja kansakunnan historioiden välisen dynamiikan kuvauksesta. Leipien paistamisen ja valmistamattoman leivän kohtaloon keskittymisen kuvaus nostaa yksilön kodin piiriin kytkeytyvän kokemuksen ja menneisyydentulkinnan kirjoituksessa etualalle esimerkiksi yhteiskunnallisen, sotatapahutumista kumpuavan menneisyyden tulkinnan rinnalle. Tämä alleviivaa sitä, että evakuointitilanteessa yksilöiden huomio kiinnittyi arkisiin, jokapäiväisiin ja siksi niin välttämättömiin askareisiin, jotka nousevat esiin muistelussa, ja yhdessä muiden samanlaisten

91 Paikan rajojen huokoisuudesta ks. Casey 1996, 42–44; vrt. Heidegger 1975, 154. Fenomenologian viitekehyksessä ruumiiseen ja kehoon viittaavat metaforat ovat tyypillisiä. Myös Maurice Merleau-Ponty on puhunut maailman lihasta (*flesh of the world*), joka kuvaa yleisemmällä tasolla kokemuksen (myös paikallisuuden) ruumiillisuuden huokoisuutta tai läpäisevyyttä. (Merleau-Ponty 1968, 123, 267.) Edward S. Casey on sanonut, että havaintojen ja paikan välillä vallitsee dialektinen suhde. Havainto ja kokemus ovat aina paikallisia ja paikat havaittuja ja koettuja – ne ovat riippuvaisia aistivasta ruumiista. (Casey 1996, 18–19; Feld 1996, 91; Basso 1996, 54–55. Havainnon paikallisuudesta ja ruumiillisuudesta ks. myös Merleau-Ponty 1962; Husserl 1973.)

kertomusten kanssa ne rakentavat yhteisölle relevanttia menneisyyden kertomusta.

Joskus viimeinen ateria jää myös valmistamatta. Kertomalla, että aiottua ateriaa tai alustettua taikinaa ei voitu valmistaa, kirjoittajat korostavat lähdön nopeutta ja välttämättömyyttä. Tämän lisäksi ennen lähtöä valmistamatta jäävä ateria voi kertoa siitä, että elämä Karjalan kodissa jatkuu perheen lähdöstä huolimatta. Esimerkiksi paikalle jäävien sotilaiden kerrotaan viimeistelleen evakoilta kesken jääneitä aterioita. Kirjoittajat käsittelevät elämän jatkumista kodin paikassa myös pidemmällä tähtäimellä viittaamalla venäläisiin, jotka tulevat heidän kotipaikalleen. Tällä ennakoidaan jo menneisyyden aikatason näkökulmasta tulevia tapahtumia eli kodin menetystä ja sodan lopputulosta. Evakkomatkakirjoituksissa usein toistuva lähtöhetken paikannettu luulo nopeasta paluusta kotiin ei siten ole ainoa mahdollinen tulkinta siitä, mitä evakot lähtöhetkillä mahdollisesti ajattelivat evakkomatkan ja sodan lopputuloksesta. Nopean takaisin paluun lisäksi monissa kirjoituksissa käsitellään kerrotun menneisyyden aikatasolla sitä mahdollisuutta, että koti todella voidaan menettää tai että se tullaan menettämään. Etenkin jatkosodan evakkomatkan kohdalla kodin menetyksen lopullisuus esitetään evakkomatkakirjoitusaineistossa tavallisesti menneisyyden aikatasollakin suoraan ja tiedostettuna asiantilana, ilman toiveita pikaisesta kotiin paluusta⁹².

Matkaeväät

Evakkomatkan aikaisten ruokailujen kuvaukset osoittavat, ettei ruoka aiheena ole neutraali. Kertomalla ruokailutilanteista kirjoittajat käsittelevät ja määrittelevät ihmisryhmien välisiä suhteita ja arvoasetelmia. Ruokailujen kuvauksissa luonnehditaan evakkojen asemaa evakkomatalla ja varsin usein käsitellään evakkojen riippuvaisuutta toisen avusta ja huolenpidosta. Tyypillisin evakkomatkan ruoka on lottien, marttojen tai paikallisten vapaaehtoisten tarjoilema puuro tai keitto evakkojunan pysähdyspaikalla. Tavallisimmin tarjottua ruokaa sekä ruuan tarjoajia kuvataan positiivi-

92 Tämä seikka erottaakin ne selkeästi Eeva Kilven muistelmista (Jatkosodan aika 2012 [1993]), jossa ajatus paluusta on läsnä, johtuen jo yksinomaan siitä, että Kilven perhe lähti Karjalasta evakkoon ikään kuin monta kertaa ja palasi takaisin sadonkorjuuseen silloin, kun Karjalan menetys toisen kerran oli jo varmistunut.

seen tai toteavaan sävyyn, arvostaen tarjottua apua. Tällöin kirjoittajat muistelevat ja ihmettelevät esimerkiksi sitä, kuinka hyvältä yksinkertainen ja arkinen ruoka voikaan maistua erikoisessa tilanteessa, jossa ruuan saanti on epävarmaa. Salmin Antti (s. 1933) kuvaa evakkomatkakirjoituksessaan lottien tarjoamaa matkaruokaa helpottuneeseen ja kiittävään sävyyn, minkä lisäksi kuvaus laajenee kehuksi evakkomatkan yleisestä järjestämisestä:

Seuraava kohta on kun äitini oli saanut minut jotenkin siitä riste-
yksestä eteenpäin – jossain isossa tuvassa – oli lämmintä – valo – ja
RUOKA tuoksui! (Ilmeisesti lottien pitämä ruokintapaikka Suojelus-
kunnan talossa tms.)

Oli tunne kun olisi tullut taivaaseen!!

Noin hyvin meillä toimi kaikki!! (LEM, 213.)

Salmin Antin kuvaus evakkomatkan ruokailusta lepohetkellä ison tuvan turvassa päättää evakkomatkakirjoituksessa poikkeuksellisen raskaan ja vaarallisen pakomatkan kuvauksen. Kirjoittajan evakkomatkan alku oli pakomatka. Talvisodan ensimmäisenä päivänä hän hiihti sotilaiden ja vanhempiensa kanssa Hyrsylän mutkasta pakoon lähestyvää rintamaa ja vihollista. Kertomus paosta muistuttaa taistelukuvausta: ammuskelua kuuluu ja kirjoittaja on väsynyt, tuskainen ja pelkää kuolemaa mutta jaksaa jatkaa matkaa kaikesta huolimatta. Juuri ennen pääsyä turvaan lottien ruokintapaikalle kirjoittajan muistikuvat katkeavat. Ensimmäinen muistikuva matkan tuskien jälkeen on lämmin, valoisa ja ruuan tuoksuinen tupa, joka suhteessa matkan kauhuihin vertautuu taivaaseen, ja muistikuva evakkomatkan ruokailusta rakentuu myönteiseksi. Ruokailun järjestänyt viranomaistaho ja lotat ovat kuvauksessa pelastajia, joille kirjoittaja on kiitollinen. Kirjoittajan vilpittömä toteamus ”Noin hyvin meillä toimi kaikki!!” viittaa ruokailun järjestämiseen ja osoittaa kirjoittajan kiitollisuutta pelastajiaan, viranomaistahoa ja lottia kohtaan evakoista huolehtimisesta. Kirjoittajan ilmaisema päällimmäinen tunne onkin kiitollisuus ja helpotus, eikä hän kysy, miksi lapselle ei järjestetty ajoissa kuljetusta pois rintaman läheisyydestä.

Tarjottua ruokaa ja ruokailutilanteita kuvataan evakkomatkakirjoituksissa myös eri tavoin ahdistaviksi ja epämieluisiksi. Tällöin tarjottu ruoka ei herätä evakoissa kiitollisuutta vaan pikemminkin loukkaantumista. Sakkolan Ilpon (s. n. 1930) evakkomatkakirjoitukseen sisältyy kuvaus paikallisten järjestämästä ruokatarjoilusta, jonka evakot kokevat kelvottomaksi:

Iltapäivällä saimme kokea yllätyksen: tien varteen olivat paikalliset ihmiset järjestäneet ruokatarjoilun evakoille. Tarjolla oli nokkoskeittoa ja pari palaa savolaista limppua ilman särvintä. Keitto ei oikein ollut makuumme, ei ainakaan Kiven Ylmerin suuhun sopivaa. Maistettuaan keittoa hän tulistui ja nakkasi lautasen anteineen viereiseen ruispeltoon. Pitkälle se liiteli ja sinne vaipui. Ylmerin sanainen valmius teki kaikille selväksi, että vaikka me ollaankin kurjia evakkoon kulkijoita, emme sentään syö emakon ruokaa, poltikkaista vesiliemeen haudutettua velliä, hyi helvetti. Tämänkaltaista ruokaa maistaneena yhtyy kyllä Ylmerin mielipiteeseen. Parempi olisi varmaan ollut saada puhdasta keitettyä vettä ja sitä hyvää limppua. Koko matkan aikana emme tosin keittoruokaa saaneet, mutta kyllä tämänlaatuinen tarjoilu oli ihmisarvoa alentavaa. Mutta kaikesta kokemastamme huolimatta matka jatkui. (LEM, 449.)

Mielenkiintoista Sakkolan Ilpon kuvauksessa on se, ettei hän moiti nokkoskeittoa omissa nimissään, vaan varsinaisena arvostelijana toimii Ilpon matkatoveri Ylmeri Kivi. Kirjoittaja on tosin samaan mieltä Kiven kanssa, mutta esittää aluksi mielipiteensä jossain määrin epämääräisesti käyttämällä yleistävää verbimuotoa ”yhtyy” ensimmäisen persoonan sijaan. Kuvauksen lopussa hän kuitenkin toteaa kokeneensa nokkoskeiton tarjoamisen evakon ihmisarvoa alentavaksi. Nokkoskeittoepisodissa ei ole kyse ainoastaan siitä, että kirjoittaja ja hänen seurueensa eivät pitäneet tarjotusta ruuasta. Sen sijaan jo pelkästään tämänkaltaisen ruuan tarjoamisen Sakkolan Ilpo tulkitsee loukkaukseksi, sillä se johtuu evakkojen hyljeksitystä ja avuttomasta asemasta sekä vaihtoehtojen vähäisyydestä tilanteessa. Huonon keiton tarjoajat ikään kuin käyttävät hyväkseen evakkojen asemaa ja sitä, että heillä ei ole mahdollisuutta kieltäytyä keitosta. Nokkoskeitto esitetään köyhälle annettavaksi almuksi, ruuaksi, jota ei normaalitilanteessa tarjota, sillä se ei kelpaisi kenellekään. Se on emakon, ei ihmisen ja evakon ruokaa. Näiden valta-asetelmien lisäksi Sakkolan Ilpo kuvaa katkelmassa evakkojen piirissä vallitsevaa ylpeyttä ja oman arvontuntoa. Hän korostaa sitä, että vaikealla hetkellä, evakkomatalla, evakot eivät halunneet olla autettavia uhreja ja täysin riippuvaisia almuista sekä auttajistaan, vaan tiesivät myös arvonsa, ja heillä oli myös varaa kieltäytyä tarjotusta, kelvottomaksi koetusta avusta.

Ruokaan ja aterioihin liittyvä sosiaalinen aspekti tulee usein esiin evakkomatkakirjoituksissa siten, että evakon edellytetään syövän huonoa ruokaa ja tyytyvän tarjottuun apuun, sillä se on ainoa vaihtoehto. Tällöin evakon edellytetään myös nöyrytyvän aut-

tajan tahtoon. Kirjoittajat kuvaavatkin syöneensä tarjotun puuron akanoista huolimatta, koska muutakaan ruokaa ei ollut tai koska eväitä haluttiin säästellä. Evakkomatalla tarjotusta ruuasta kieltäytyminen onkin merkittävä teko evakkomatkatilanteessa, sekä auttajan ja autettavan välisen suhteen näkökulmasta että vallitsevan elintarviketilanteen ja pula-ajan näkökulmasta. Yhtä lailla kuvauksissa on kyse sosiaalisen dynamiikan käsittelemisestä. Jääsken Tuure (s. 1932) kirjoittaa evakkomatalla tapahtuneesta puuroon liittyvästä konfliktista. Vaikka ruoka on huonoa, siitä kieltäytymisen tekee ruokailutilanteesta ihmisten välisen suhteen kuvauksen:

Ruokana oli kaurapuuroa aamuisin ja jotain keittoa iltaisin. Puuro oli niin huonosti valmistettua, että en saanut syödyksi sitä kuin ensimmäisenä aamuna. Emännät olivat vähän kääremeissänsä siitä, eikä nyt aivan asiattakaan: ”Kyllä se on aivan hyvää puuroa, eikä tällaisena aikana saa olla liian kronkeli”. Äiti sai kuitenkin puhuttua keittäjiltä voileipää ja maitoa. Joku keittäjistä oli ollut äidin puolta, että jos joku ei voi syödä, niin ei siihen saa pakottaa. Olihan meillä kyllä vielä omaakin evästä mukana, mutta sitä syötiin vain välipalana. (LEM, 576.)

Jääsken Tuuren kuvaama evakkopojan ja puuron valmistajien emäntien välinen konflikti toteutuu kahdella tavalla. Ensimmäkin kirjoittaja käsittelee tapahtumaa aikuisena kirjoittajafokalisoidun avulla sota-ajan ja pula-ajan realiteetit ymmärtävän aikuisen ja nirson lapsen välisenä konfliktina ja valtaneuvotteluna. Ruokailutilanteessa ovat vastakkain huonosta ruuasta kieltäytyvä evakkopoika ja apuaan tarjoava emäntä. Elina Makkosen mukaan syyllistäminen ja syömään pakottaminen liittyvätkin siihen, että aikuinen – vanhempi tai esimerkiksi opettaja – osoittaa lapselle tämän alisteista aseman ja toisaalta myös omaa määräysvaltaansa. (Makkonen E. 2001.) Evakkomatkakirjoitusten ruokakuvaukset ilmentävät usein myös harrasta ja kunnioittavaa suhtautumista ruokaan. Merja Sillanpään mukaan ruuan puutteen vuoksi lasten oletettiin syövän kaikki tarjottu ruoka, ja tämä on ollut myös kuuliaisen ja kiltin lapsen määreenä. Ruuasta kieltäytyminen oli yhteisön normien vastaista toimintaa ja uhka yhteisölle. (Sillanpää 1999, 212.) Ruokaa siunattiin ja ruokapöydässä lapsen tuli käyttäytyä kunnolla, mihin kuului kaiken otetun ja tarjotun syöminen loppuun. (Makkonen E. 2001; Sillanpää 1999, 70–75.) Myös Jääsken Tuuren kriittinen arvio omasta toiminnastaan tilanteessa, ”Emännät olivat vähän kääremeissänsä siitä, eikä nyt aivan asiattakaan”,

viittaa siihen, että kyse on aikuisen ja lapsen välisen konfliktin kuvauksesta. Toiseksi, koska tapahtumakontekstina on evakkomatkä, kuvaus ilmentää myös evakon ja auttajan tai saajan ja antajan välistä konfliktia, joka kuvastaa yhtä lailla epätasa-arvoista valtasuhdetta ja evakon rajallisia vaikutusmahdollisuuksia. Avun tarjoajat eivät ymmärrä evakkolasta ja hänen kykenemättömyyttään syöä tarjottua puuroa. Vaikka Jääsken Tuure kertoo puuron todella olleen huonosti valmistettua, avun tarjoajat leimaavat hänet epäoikeudenmukaisesti nirsoksi. (Ks. Savolainen 2009, 104.)

Ruokapula tekeekin olemassa olevasta ruuasta ja matkaeväistä ”pyhää”. Eväät mahdollistavat evakoille jonkinasteisen itsenäisyyden, sen että evakon ei tarvitse tyytyä tai alistua auttajien kehnoihin tarjoiluihin tai huonoihin asuinoloihin. Viipurin Annan (s. 1929) kuvaus korostaa vaihtoehtojen vähäisyyttä evakkomatalla. Surkeasta evakkopaikasta lähteminen ei ole itsestään selvää, vaan sitä pitää harkita huolellisesti tilanteessa, jossa matkanteko on hankalaa ja ruokaa on rajallinen määrä:

Yöllä heräsimme lapsen surkeaan itkuun. Valot sytytettyämme kauhistuimme. Pitkin seiniä mönki isoja lutikoita. Verenhimoisina olivat tietenkin lapsenkin herättäneet ja pelästyttäneet. [...] Mieltämme askarrutti koko ajan matkan jatkaminen. Eihän pienen lapsen kanssa sellaisessa ”lutikanpesässä” voinut ajatellakaan pitempään olemista. Metsässä harhaili runsaasti karkuteille päässeitä, nälkiintyneitä eläimiä. Sotilaat kiertelivät taloissa, sanoen eläimiä saavan teurastaa aivan vapaasti, jos vain saa kiinni. Niinpä meilläkin oli sitten matkaa jatkaessamme valmiiksi paistettu lampaanpaisti eväänämme. (LEM, 1524.)

Viipurin Annan kirjoituksessa vaakakuppeihin asettuvat huono, likainen asuinpaikka ja evakkomatkan jatkaminen vähissä ruuissa pienen lapsen kanssa. Matkaeväiden saamisella onkin merkittävä rooli evakkomatkan jatkumisen ja kurjasta majapaikasta poispääsyn kannalta. Ruuan puute tekee kuitenkin kaikesta saatavilla olevasta ruuasta arvokasta:

Vaiherikkaan matkan jälkeen oli jokaisella kova nälkä, mutta olihan meillä vielä matkaevästäämme jäljellä. Nälkä kuitenkin katosi ”sen siliän tien”, kun tätimme avasi tuon jäljellä olevan lammaspastieväspaketin. Puolet olimme jo matkan aikana syöneet, mutta jäljellä oleva puolikas [...] suorastaan kiehui ja kihisi valkeita matoja. Äitini, nuukana ja tarkkana ihmisenä, heti selittämään, että senhän voisi vielä keittää ja siten hyödyntää. Tämän kuullessaan setäni ”räjähti” ja karjaisi, että voi p:le ja kiidätti paketin ulos roskatynnyriin

lihoineen päivineen ja poltti sen siellä. Tuon jälkeen inhosin kaikkea lihaa pitkän aikaa. Lammasta en vieläkään syö! (LEM, 1524.)

Pilaantuneiden matkaeväiden kuvaus huipentaa evakkojen vaikeuksia täynnä olevan evakkomatkan. Asioiden tila muuttuu vaikeasta yhä vaikeammaksi, kun matkaeväs osoittautuu syömäkelvottomaksi. Katkelma kuvaa myös sodanaikaista elintarviketilannetta ja -pulaa sekä sen vaikutusta ihmisten suhtautumiseen ruokaan. Tämän lisäksi kuvaus käsittelee evakon aseman, evakkojen itsekunnioituksen, ylpeyden ja omillaan pärjäämisen kysymyksiä. Äidin haluttomuus luopua pilaantuneista matkaeväistä selittyy osittain elintarviketulalla. Pilaantumisesta huolimatta liha on ruokaa, josta on kaikkialla puutetta ja joka on myös evakkojen ainoa jonkinasteisen itsenäisyyden takaava omaisuus. Äidin säästäväisyyden rinnalla katkelma sisältää kirjoittajan sedän täysin päinvastaisen reaktion kuvauksen. Sedän raivostuminen äidin ehdotukselle syödä liha pilaantumisesta huolimatta tuo esiin sen, että pilaantuneen ruuan syöminen ylittää inhimillisyyden rajat jopa evakkomatkan tilanteessa. Kuvauksellaan kirjoittaja tuo esiin evakon epätoivoa ja vaihtoehtojen niukkuutta sekä sen, että ruokaan liittyy muitakin kuin ravitsemuksellisia merkityksiä.

Ruuan hukkaan meneminen ja haaskaaminen sisältää myös ruuan häpäisyn merkitysvivahteita. Pyhäjärven Mirjamin (s. 1928) evakkomatkakirjoituksessa evakkouden ja todellisuuden käsittäminen sekä aikuistuminen kuvataan turhamaisuuden tematiikan ja ruokaan suhtautumisen kautta. Kirjoitus on kaunokirjallista tekstiä muistuttava viimeistelty kokonaisuus, johon sisältyy runsaasti suoria esityksiä kirjoittajan kerrotun menneisyyden tason minältä, evakkolapselta, kirjoituksen päähenkilöltä:

Alkukesän aurinko heloitti täydeltä terältään.

Kumisaappaat ja villatakki jotka äiti oli käskenyt ottaa mukaan, tuntuivat täysin turhilta tällaisella ilmalla.

Niinpä minä hetken pengottuani pakattuja tavaroita, löysin sieltä pyhäkenkäni, sellaiset nappaskengät, vaihdoin ne saappaisiin ja samalla sujautin myöskin villatakin sinne saappaiden mukaan.

Koskaan en niitä enää sen jälkeen nähnyt.

Päälläni pieni pumpulimekko, kädessäni koppa jossa oli kana ja toisessa kädessä kengät, näin varustautuneena lähdin ajamaan lemmiä kohti naapurua, jossa meidän oli määrä kokoontua. (LEM, 175.)

[...]

Molempien naapurien tyttäret olivat huomattavasti minua vanhempia, sekä paremmin matkaan varustautuneita.

Hei, missä viivyt, toiset jo huutelivat.

Pitkät hevosvankkurit oli lastattu täyteen tavaraa. Oli jauhosäkkejä[,] ryynipusseja, kattiloita, ämpäreitä, maitotonkkia, lypsyjakkaroi-
ta ja separaattori keikkui kärrynlaitaan kiinnitettynä.

Niinhän teillä on kuin mustalaiskuorma, nauraa hohotin kurkku suorana nätit nappaskengät somasti sormenpäässä heiluen.

No, missäs sinun lypsyämpärisi on[,] tiedusteli joku minulta.

En minä sitä tarvitse, minähän inhoan maitoa.

Sitä paitsi, ummessahan nuo ovat, ainoastaan Tupsu on maidossa ja sen minä lypsän maahan.

Varjelkoon, mikä kakara sinä olet, iso tyttö, päivitteli naapurin Eeva. (LEM, 176.)

[...]

Näin olin tullut Keuruulle.

Minulla ei ollut mitään muita vaatteita kuin pienet housut ja pum-
pulimekko.

Syksyllä pitäisi mennä rippikouluun ja hankalaahan se talvikin olisi
ottaa vastaa paljain jaloin.

Tässä tuli apuun ystäväni Tupsu.

Tupsu oli hyvä lehmä. Siitä saatiin paljon maitoa, josta äiti valmisti
voita. Löytyi suutari joka teki minulle kengät, mutta vaati niistä 15
kiloa voita. Tämän hän myöskin sai ja minä sain uudet kikkanoikka
lapikkaat joilla kävin rippikoulun Keuruulla. (LEM, 180.)

Ennen evakkomatkaa ja sen alussa Pyhäjärven Mirjam kuvaa
kerrotun menneisyyden tason minänsä, evakkolapsen, kevytmieli-
seksi, lapselliseksi ja itsekeskeiseksi. Evakkolapsi ei osaa kuvitella
evakkomatkan ja evakkouden ankaraa todellisuutta. Hyödyllisten
kumisaappaiden, villapaidan ja lypsyämpärin sijaan hän päättää
ottaa matkalle mukaan kauniit ja turhamaiset vaatteensa. Vaivaa
välttääkseen ja koska ei itse pidä maidosta hän aikoo myös lypsää
perheen ainoan lypsävän lehmän maahan.

Evakkolapsen kommentteista huolimatta katkelmassa dominoi-
vana fokalisoijana on kirjoittaja, joka tarkastelee evakkomatkan
aikaa, menneisyyttä, kirjoitushetkestä käsin. Kirjoittaja myös ar-
vostelee lapsuuden minäänsä tuomalla esiin evakkolapsen lapsel-
lisuuden ja ymmärtämättömyyden. Kirjoittaja-fokalisoijan näke-
mys evakkolapsen toiminnasta tulee esiin muiden kertomuksen
henkilöiden repliikkien kautta. Muut kertomuksen henkilöt pitä-
vät evakkolapsen käytöstä ja toimintaa typeränä ja kypsymättö-
mänä. Kirjoittaja tuomitsee oman nuoruudenaikaisen kevytmieli-
syytensä, joka kuitenkin poistuu evakkomatkan ja evakkouden
karun todellisuuden myötä. Evakkomatka edustaa kirjoituksessa
muutosta sekä yleisesti evakkojen elämässä että myös kirjoittajan
henkilökohtaisessa kasvussa, ja tätä muutosta tematisoidaan ruu-

an kautta. Toisin sanoen evakkolapsen muuttuva suhtautuminen ruokaan edustaa evakkolapsen kasvua ja evakkouden realiteettien ymmärtämistä. Perille Keuruulle saapuu muuttunut henkilö, joka osaa muuttuneessa tilanteessa ja kaikenlaisen puutteen hetkellä antaa maidolle sekä käytännöllisille, monikäyttöisille ja kestäville kengille arvoa. Omaisuus, vaikka olisikin pieni, arkinen ja vaatimaton, takaa elämän jatkumisen ja jonkinasteisen itsenäisyyden.

Monista kirjoituksia on luettavissa omavaraisuuden ihanne, jonka näkökulmasta apuun turvautuminen merkitsee itsenäisyyden ja vaikutusvallan vähenemistä. Evakkomatkakirjoitusten perusteella evakkojen tärkein matkaeväs oli leipä ja maito, ja etenkin jatkosodan evakkomatkalle, joka tapahtui kesäaikaan, evakot kykenivät ottamaan myös lehmänsä mukaan. Tällöin evakkomatka tehtiin tyypillisesti ainakin osittain jalkaisin, lehmiä taluttaen ja niitä lypsäen. Maitoa oli jatkuvasti saatavilla, ja siten maitotuotteista tuli myös evakkojen valuuttaa, väline saada itselleen jotain tarvitsemaansa. Esimerkiksi Uraan Timo (s.1933) kirjoittaa seuraavaa:

Illan tullen umpivaunun puuttumisen karmeus selvisi meille. Eväät olivat umpivaunussa eikä meillä ollut yhtään evästä. Nälkä alkoi kurnia suolissa eikä ruokaa ollut. Ei edes leipää. Tampereen Viinikan ratapihalla seisoessamme alkoi lähitaloista tulla naisia maitokannuineen, kun näkivät vaunuissa lehmiä. He tiesivät niitä lypsättävän illalla ja kun maitoa ei voida mihinkään, niin he voivat vaikka saada ostaa maitoa evakoilta. Niinpä meidänkin vaunua lähestyi joukko naisia kannuineen. Elsi ja Ukkosen Terttu, jotka hoitivat meidän lehmien lypsytoimet käsittivät mahdollisuuden saada ruokaa. Asia selvitettiin naisille ja heti kohta muutama heistä palasi kotiinsa. Hetken kuluttua he olivat taas vaunumme luona mukanaan näkki-leipää, voita ja suolalahnaa. Vaihtokauppa pystyyn ja pian saimme vatsaamme täytettyä. Maitoa meillä oli ollut omasta takaa. Vanha toteamus eli nälkä on paras ruuan särvittäjä osoittautui oikeaksi. Vieläkin muistan miten hyvältä tämä yksinkertainen eväs maistui. (LEM, 127–128.)

Uraan Timo kuvaa, miten muisto vaihtokaupalla hankitusta evästä ja makuelämyksestä on jäänyt lämpimänä hänen mieleensä. Maidon tärkeyttä kuvastavat myös monet kuvaukset kerman ja voin valmistamisesta, maidon muodonmuutoksesta evakkomat-kalla. Seuraava esimerkki on Viipurin maalaiskunnan Fannin (s. 1930) evakkomatkakirjoituksesta:

Oli sunnuntai aamu ja kirkon kellot soivat kun saavuimme Kangasalan kirkolle. Äiti oli jo sellaisessa kunnossa, että pystyi istumaan. Hänellä oli sylissään 10 L:n maitokannu, jossa oli kermaa. Kun hän sitä siinä hölskytteli niin voitahan siitä tuli. Kirkon vieressä oli pieni talo, poikkesimme siihen, nainen joka siinä asui oli Viipurilaisia, jäänyt talvisodasta sinne. Hän laittoi pöytään mitä hänellä oli, äiti pesi ja suolasi voin ja antoi siihen mitä hänellä oli. (LEM, 716)

Kuvauksessa merkittävää on se, että äiti valmistaa voin. Aiemmin kirjoituksessa mainittiin, että äidille tehtiin leikkaus juuri ennen evakkomatkaa, ja hänen täytyi poistua sairaalasta hyvin pian sen jälkeen. Evakkomatkan alun äiti oli matkustanut maaten hevoskärryyn laitetussa hetekassa. Heikkoudestaan huolimatta äiti kuitenkin valmisti evakkomatalla voin hölskyttelemällä kermakannua. Kirjoittaja tuo tällä esiin sen, ettei perhe ollut tilanteessa passiivisessa avustettavan roolissa, vaan jopa sairastuoteella mahaava äiti kykeni aktiivisesti tuomaan evakkoperheen osan yhteiseen pöytään. Kyseessä on poikkeuksellinen evakkomatkan ateria siinäkin mielessä, että talossa johon perhe poikkesi, asui myös evakko, joku joka oli aiemmin talvisodassa jakanut saman lähdön, evakkomatkan ja kodin jättämisen kokemuksen. Kuvaus jaetusta ateriatesta muistuttaakin pyhää ehtoollista, evakkojen välistä pyhää yhteyttä vahvistavaa rituaalia, jonka jaettu ruoka mahdollistaa. Tulkintaa tukee myös se, että tapahtuma ajoittuu sunnuntaijumalanpalveluksen ja kirkon läheisyyteen. Kuvattu hetki ei ole arkinen, vaan se kuuluu erityisen ja pyhän piiriin.

Vieras ruoka

Talvi- ja jatkosodan evakuoinnit merkitsivät maaseudun väestöryhmien ja paikalliskulttuurien kohtaamista ainutlaatuisella tavalla. Aluksi evakot majoitettiin väliaikaisesti julkisiin tiloihin kuten kouluihin, mutta heidät pyrittiin asuttamaan pikaisesti yksityisten perheiden koteihin. Pirkko Sallinen-Gimpln mukaan kohtaaminen oli yllättävä sekä evakoille että majoittajille, minkä vuoksi muistikuvat siitä ovat painuneet mieleen. (Sallinen-Gimpl 1994, 20.) Myös evakkomatkakirjoituksista löytyy runsaasti kuvauksia evakkojen ja majoittajien ensimmäisestä kohtaamisesta. Näihin kuvauksiin liittyy varsin usein myös ruoka. Vastaanottoaterioita kuvataan evakkomatkakirjoitusaineistossa tavallisesti positiivisesti. Majoituspaikkakunnan arkielämän tavat kuitenkin poikkesivat

Karjalaisesta, ja esimerkiksi ruokakulttuurin ero Lounais- ja Länsi-Suomen sekä Karjalan välillä oli huomattava (Sallinen-Gimpl 1994, 202–204). Evakkomatkakirjoitukset myös sisältävät runsaasti kuvauksia vieraista ja oudoista ruuista. Sekä evakoille että paikallisille vieraita ruokia käsittelevien kuvausten sävy on tavallisimmin ihmettelevä, ei varsinaisesti positiivinen eikä negatiivinen. Negatiivisimmat ruokamuistojen kuvaukset liittyvät evakkomatkakirjoitusaineistossa toistuvasti kouluruokaan. Paha kouluruoka taas ei edusta kirjoituksissa mitään erityistä paikallisuutta tai etnisistä eroista johtuvaa vierautta.

Ruoka vaikuttaa kuitenkin olevan keskeisin teema, jonka kautta entiset evakkolapset käsittelevät kirjoituksissaan evakuoinnin aiheuttamia toiseuden ja vierauden kokemuksiaan. Tämä ei ole ihme, sillä ruokatalouden piiriin liittyikin runsaammin ihmisten välisiä kontakteja kuin monilla muilla kulttuurin osa-alueilla. Ruoka korosti näissä kohtaamisissa usein myös etnistä tai paikallista erityisyyttä. (Sallinen-Gimpl 1994, 214.) Ruokakuvaukset liittyvät usein evakkomatkakirjoituksissa samojen paikallisuuserojen ja -erityispiirteiden käsittelyyn kuin murteen käytön kuvaukset (ks. 5.2). Metsäpirtin Vuokon (s. 1929) kirjoituksessa murre-eroja käsitellään ruuan tai tarkemmin sanottuna leivän kuvauksen yhteydessä:

Kun kävin ostamassa leipää niin aina sain reikäleivän vaikka tarkoitus oli saada limppu, mitä nimeä meillä ei leivästä käytetty, kaikki selvisi ajan kanssa. Kolmanneksi, tultiin äidin kanssa junalla jostain sukulaisreissulta, mentiin asemaravintolaan, äiti pyysi tiskiltä ”kaks kassua leipiä” no ei se mennyt oikein perille, selvityksen jälkeen kylä ne voileivät saatiin. Meillä leipäkasa tarkoitti yhtä leikattua leipäviipaletta. (LEM, 1726.)

Evakkomatkakirjoituksissa mainitut vieraat ruuat, joihin evakossa tutustuttiin, ovat hyvin samankaltaisia kirjoituksesta toiseen. Yleisiä mainittuja outoja ruokia ovat suolakahvi ja talkkuna, mutta kaikista yleisin on leipä eri muodoissaan. Entiset evakkolapset kirjoittavat esimerkiksi makeiden ja maustettujen leipien oudosta mausta. Kova leipä on kuitenkin kaikkein erikoisinta, suorastaan vaarallista, kuten käy ilmi Metsäpirtin Vuokon evakkomatkakirjoituksessa:

Kerran päivässä kävimme syömässä talon puolella lämpimän aterian. Hämmäläiseen tapaan leipä oli erittäin kovaa. (orressa kuivatettua) Ensimmäisellä aterialla äidiltä katkesi hammas. (LEM, 1726.)

Leipäkulttuuri liittyy myös siihen, kuinka asuintiloja on totuttu käyttämään. Siten leipäkulttuurien välisen eron käsittely kytkeytyy laajemminkin elämisen tapojen välisten erojen käsittelyyn. Pirkko Sallinen-Gimpl on todennut, että monet evakkoaikaiset konfliktit liittyvät karjalaisten kokemuksissa tulisijan eli uunin käyttöön. Karjalassa uunia ja sen myötä myös tupaa oli totuttu lämmittämään joka päivä polttopuita säästelemättä, kun taas Länsi-Suomessa pirtit olivat perinteisesti kylmiä, ja jokapäiväinen puiden poltto katsottiin tuhlaukseksi. (Sallinen-Gimpl 1994, 180–181.) Ero uuninkäyttötapojen välillä käy ilmi lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa leipäkuvausten yhteydessä, mutta myös kylmien evakotupien kuvausten yhteydessä. Vaikka tutkimusaineistooni ei sisälly kuvauksia suoranaisesta paheksunnasta karjalaisten tuhlailevia leivänpaistotapoja kohtaan, monissa kirjoituksissa annetaan epäsuorasti ymmärtää, että oman uuden kodin saaminen merkitsi valtaa päättää siitä kuinka usein uuni lämmitetään. Tämä käy ilmi esimerkiksi Raudun Roosan evakkomatkakirjoituksesta:

[uudessa rakennetussa kodissa sodan jälkeen:] Tuvassa komeili kakikerroksinen leivinuuni. Alauunissa poltettiin puita, mutta kummallakin arinalla voitiin paistaa, monen tunnin aikana. Ei kukaan ihmetellyt ainaista piirakan paistoa. Omasta metsästä löytyivät monenlaisten marjat marjapiirakoihin. Meille vähän vieraampi mesimarjakin kasvoi pellon pientareella. (LEM, 753)

Uuni ja usein paistettu leipä laajenevat lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa Karjalan kotiin kiinnittyvän perheyhteyden symboleiksi (ks. s. 276–285). Niihin kytkeytyy myös yleisesti positiivisena pidettyjä, aistein havaittuja ja kehollisen kokemuksen kautta muistettuja ja kiteytyneitä ominaisuuksia kuten lämpö ja pehmeys. Uuni ja sen myötä lämpö ja pehmeä tuore leipä nousevat edustamaan kirjoituksissa ja muistoissa tuttuutta ja kotia, kun taas kylmä tupa, johon evakot asutettiin, edustaa vierautta, kodin menetystä ja evakkoutta. Varsin usein kylmä tupa tulkitaan kirjoituksissa myös osoituksena asuttajien epäystävällisyydestä ja julmuudesta evakkoja kohtaan.

Evakkomatkan aiheuttama vierauden ja toiseuden kohtaaminen ei merkitse evakoille ainoastaan tietoiseksi tulemistä heidän itsen-

sä ulkopuolella olevasta vieraasta. Se merkitsee myös tietoiseksi tulemista heihin itseensä sisältyvästä vieraasta, siitä, että omat itselle niin normaalit tavat toimia ovat toisille vieraita. Tämänkaltaisen itsereflektio selittää myös sen, että evakkomatkakirjoituksissa vieraita ruokia ei esitetä yksinomaan negatiiviseen sävyyn eivätkä ruokakulttuurien erot liity yksinomaan taisteluun oman toimintatavan paremmuudesta. Vieraan kohtaaminen ilmaistaan evakkomatkakirjoituksissa myös uusien ajatusten, uuden oppimisen ja halun omaksua uutta kautta. Evakkomatkakirjoituksiin sisältyy lämpimiä kuvauksia esimerkiksi evakkomatalla tutuiksi tulleista ruokalajeista, jotka ovat sittemmin integroituneet osaksi kirjoittajan arkea. Ihantalan Helmi (s. 1934) kirjoittaa lämpimän muiston evakkotaloon saapumisesta, joka vaikutti kirjoittajan tulevaisuuden joulupöytään:

Oli myöhäinen lauantai-ilta kun saavuimme taloon. Talonväki oli jo käynyt saunassa, joten meidätkin heti lähetettiin. Saunasta tultua tuvan pöydälle oli katettu ruokaa, joka oli tuoksunut ihanasti jo tullessamme. Jotain uunissa paistettua lihaa ja imellettyä perunalaatikkoa. Maistui ihanalta! Siitä hetkestä asti olen rakastanut perunalaatikkoa, ja tehnyt joka jouluksi, mutta vain kaksi kertaa olen saanut samanmakuista kuin Myyrinmaan henttatoosa. (LEM, 551.)

Muistot puutteesta

Monille siirtokarjalaisille evakkomatka merkitsi huomattavaa elintason laskua. Evakkoasunnot eivät olleet Karjalan kodin veroisia, minkä lisäksi puutetta oli kaikista arkipäivän tarvikkeista. Evakkojen kaikki omaisuus ruokailuvälineistä lähtien oli jäänyt Karjalaan, ja tavarapulan vuoksi uutta oli vaikeaa saada. Evakkouden kokemus kodittomuutena, paikattomuutena ja sijattomuutena perustui kodin menetyksen lisäksi siihen, että elinolot ja elintaso evakossa olivat heikkoja. Tästä kertoo myös se, että evakkomatkakirjoituksissa eräs tyypillinen hetki, jonka kirjoittajat mieltävät evakkomatkan lopuksi, on uuden kodin saaminen. Ruuan vähäisyys on tyypillisin evakkomatkakirjoituksissa käsitelty sota-aikainen puute. Pula ruuasta tekee syödyistä aterioista ja maistetuista mauista erityisen muistettavia. Usein ruuan puutteen kuvaukset evakkomatkakirjoitusaineistossa liittyvät tiettyihin poikkeustilanteisiin, kuten konkreettiseen evakkomatkkaan, jolloin puute on väliaikainen ja lyhytkestoinen asiantila. Tällöin ruokapulan kuvaukset konkre-

tisoivat ja artikuloivat evakkomatkan raskautta ja vaikeutta. Sodan aikana vallitsi myös kokonaisvaltaisempi puute elintarvikkeista sekä muista välttämättömistä hyödykkeistä. Korttisäännöstelyllä pyrittiin siihen, että ruoka riittäisi kaikille sitä tarvitseville, mutta siitä huolimatta saatavilla olevaa ruokaa oli alueittain hyvinkin niukasti saatavilla. Evakkomatkakirjoituksissa mainitaan toistuvasti, että pelkillä korttiannoksilla ei tullut toimeen ja että etenkin kaupungeissa ruokaa ei ollut riittävästi korttiannoksiinkaan. Maaseudulla ruokaa oli tavallisesti paremmin saatavilla niille, joilla oli oikeanlaisia suhteita siellä asuviin. (Häyrynen 2004, 61.)

Myös jatkosodassa takaisin valloitetussa Karjalassa vallitsi ruokapula varsinkin ennen ensimmäistä satoa, ja kotiin palanneet evakot yrittivät keksiä keinoja tulla toimeen sitä ennen. Yksi toistuvasti mainittu keino pärjätä talven yli oli käyttää venäläisten istuttamaa ja korjaamatta jättämää satoa, tavallisimmin perunoita. Lumen alle maahan jääneiden perunoiden käyttö ei ollut kuitenkaan yksinkertaista, kuten käy ilmi esimerkiksi Rahkasaaren Ainin (s. 1930) ja Sakkolan Ilpon evakkomatkakirjoituksista:

Kevättalvella 1942 kärsimme suoranaista nälkää. Suurena apuna meille oli naapurissamme ollut kalastajan perhe, jolta saimme kalaa ja maalla asunut tätimme, jolta saimme lanttuja ja roudan alta kaitettuja venäläisten istuttamia perunoita. Aluksi perunat maistuivat makeilta, mutta kun niitä säilytettiin jonkun aikaa kellarissa, ne tulivat ihan hyviksi. (LEM, 1646.)

Sotilailta saimme vaihtaa maidolla näkkileipää, joka useammassa tapauksessa oli niin sanottua ”pommin kestävä”, kovaa ja hapanta. Perunoita kävimme kaivamassa lumen alta pellosta. Sinä talvena ei maassa ollut routaa ollenkaan. Kun lokakuussa satoi runsaasti lunta joka ei sulanut pois, maa ei jäänyt. Röykkylässä oli venäläisillä ollut isot alat istutettuna perunaa, joka oli jäänyt syksyllä kaivamatta. Sieltä kävimme mekin perunat kaivamassa, Hankalan työn takana nämä herkut olivat. Ensin piti lapioida yli puolimetrisen hanki ja sitten vasta pääsi maahan ja perunoihin käsiksi. Perunat eivät olleet jäätyneitä, mutta maultaan ne olivat makean imeliä, hyviä kummin. Kevään edistyessä paljastui meidän omastakin pellostamme perunamaa. Sen olemassaolosta emme tienneet ennen kuin lumi sulii. Turhaan olimme Röykkylästä asti perunoita saalistaneet. (LEM, 438–439.)

Korttisäännöstely ja ruokapula pakottivat ihmiset kekseliäisyyteen, mutta sen lisäksi ne johtivat sääntöjen rikkomiseen tai vähintäänkin venyttämiseen. Elintarvikesäännösten rikkomista tai kiertämistä omassa lähipiirissä ei kuitenkaan paheksuta evak-

komatkakirjoituksissa. Ruuan keplottelu esitetään pikemminkin välttämättömyytenä ja kekseliäisyyden osoituksena, jota kaikki jossain määrin harrastivat, mikäli heillä suinkin oli siihen mahdollisuus. Kurkijoen Sofia (s. 1929) kertoo neuvokkaasta äidistään:

Myöhemmin talvella äiti pääsi käymään Erkki-enon luona Pellosmaassa Lehtimäen pitäjässä, josta eno oli hankkinut pienen tilan. Sieltä äidillä oli mahdollista hankkia elintarvikkeita, joista oli kova pula. Varsinkin liha ja voi olivat sellaisia, etenkin sianliha. Se oli sitä parempaa mitä enemmän oli läskiä. Tällainen kaupankäynti oli kiellettyä, mutta hyvin yleistä, sillä jostain piti lisää ruokaa saada.

Sotapoliisin partiot kiersivät tarkastusmatkoilla, varsinkin liikennevälineissä. Odotellessaan junaa Haapamäen asemaravintolassa, äiti istuutui samaan pöytään, jossa sotapoliisit istuivat. Hän laittoi matkalaukkunsa pöydän alle. Poliisit kiersivät tarkastamassa matkatavaroita, mutta eivät katsoneet sen pöydän alta jossa itse istuivat. Näin liha saatiin kotiin. (LEM, 76.)

Sodanaikainen ruokapula ja sotatilanne vaikuttivat myös perhesuhteisiin. Joissain tapauksissa vanhemmat kokivat, että heidän lapsiensa oli ruokapulan vuoksi parempi asua muualla kuin heidän luonaan. Sodan aikaan lapset, eivät vain ulkomaille lähetetyt sotalapset, joutuivatkin melko usein eroon vanhemmistaan ja perheestään. Viipurin maalaiskunnan Matildalle (s. 1936) perheen paluu Karjalaan jatkosodan aikana merkitsi huonon elintarviketilanteen takia eroa perheestä, ”ylimääräistä evakkoreissua”, kuten hän sen kuva:

Minulle tuli yksi ylimääräinen evakkoreissu. Herkkä mahani ei kestänyt paleltuneiden perunoiden syöntiä, ja juuri muuta ruokaa meillä ei aluksi ollutkaan. Aloin laihtua ja kuihtua. Silloin vanhempani päättivät lähettää minut naimattoman kummintätini luo Pohjois-Hämeeseen. Eihän siellä tiedetty sodasta muuta kuin mitä oli lehdistä luettu tai radiosta kuultu. Ruokaakin sai paljon paremmin: monena päivänä oli jopa jälkiruokaa. Täytin siellä kuusi vuotta ja sain lahjaksi satukirjan, hienoa! Totuttelin toisen kodin oloihin ja tapoihin sekä outoon hämäläismurteeseen. Joskus tuli kirjeitä kotoa, ja silloin koti-ikävä taas kouraisi. Olin siellä tammikuusta kesäkuun loppuun, lähes puoli vuotta. Sitten tuli kirje, jossa minut kutsuttiin takaisin kotiin. Meille oli luvassa lehmä ja osuuskaupasta sai taas ruokaa, edes korttiannokset. (LEM, 474.)

Viipurin maalaiskunnan Matildan kohdalla ero perheestä ei jäänyt ainoaksi, vaan joulun 1944 jälkeen hän sairastui vakavasti ja joutui sairaalaan eristykseen:

Heti joulun jälkeen sairastuin kurkkumätään, sellainen epidemia oli koko maassa. Kun lääkäri oli todennut taudin, minut vietiin heti kulkutautisairaalaan, eristetylle osastolle. Se oli Ulvilassa, aika pitkän matkan päässä hevosella kulkien. Hevonen ja kuski saatiin kyllä talosta.

Parista ensimmäisestä päivästä en muista mitään, sillä oli korkeassa kumeessa tiedottomana. Vähitellen aloin kuitenkin toipua siitä, ja pystyin jo syömään ja kävelemään itse. Mutta sydämeni oli vahingoittunut bakteerimyrkyistä ja sain kroonisen sydänvian. Siitä seurasi lomaa koulusta yhden lukukauden ajan ja ehdoton urheilukielto.

Siellä eristetyllä osastolla vietin elämäni pisimmät ja ikävimmät viisi viikkoa. Ensinnäkin se takia, että oli kauhean sairas, ja siellä oli muutenkin ikävää – ei päässyt yhtään mihinkään, vaan olin kuin lintu häkissä. Eikä kukaan käynyt minua katsomassa.

Täytin siellä osastolla yhdeksän vuotta. Sitä ei juhlittu mitenkään, minä vain tiesin sen päivän. (LEM, 482.)

Katkelmassa kirjoittaja tuo eksplisiittisemmin esiin ikävän, yksinäisyyden ja hylätyksi tulemisen tunteita, joita viisi viikkoa kestänyt oleskelu sairaalan erityisosastolla erossa perheestä aiheutti. Matilda tuo katkelmassa esiin myös sairauden pysyvät, kenties nykyisyyteen asti kurkottavat, aikajatkumoa luovat merkit. Kurkkumätä aiheutti hänelle kroonisen sydänvian, jonka hän kuvaa yksinäisyyttä ja eristystä vähäisemmäksi seikkaksi. Evakkomatkakirjoituksissa perheyhteys ja vanhempien läsnäolo esitetään tyypillisesti evakkolapsen näkökulmasta tärkeimpänä omaisuutena, jonka menettäminen on pahempaa kuin mikään muu. Tämä ilmaisee perheyhteisön merkitystä tilanteessa, jossa paikkaan kiinnittyvä ja paikan yhteen kytkemä yhteisö ja turvallisuus ovat kadonneet. Pyhäjärven Raisan (s. 1927) evakkomatkakirjoituksesta perheyhteisön ja yhdessäolon tärkeys käy eksplisiittisesti ilmi:

Kävin jatkokoulun keisalan koululla, sen loputtua aloin kokeilla siipiäni emännän apuna siinä naapurissa pikkuvauvaa hoitaen ja taloustöitä tehden. Siinä sivussa opiskelin kirjeopiston kautta kotitaloutta, se oli sen aikainen nuorten tapa sodan jälkeen, ikävöin kovasti sisaruksiani itkin aina kotona käydessäni vaikka he olivat siinä lähellä kaiken kokeman jälkeen oli voimakas yhteen kuuluvaisuuden tunne. (LEM, 1430.)

Pyhäjärven Raisalle yhdessäolo perheen kanssa liittyy myös turvallisuudentunteeseen. Evakkokokemusten aiheuttamasta turvallisuudentunteen hauraudesta viestii se, että hänelle erillään

olo perheestä oli järkyttävää, vaikka todellisuudessa asuttiinkin naapurissa. Kirjoittaja tuo esiin myös sen, että vanhempien läheisyyden turva ja hoiva liittyvät yhteen ruuan ja makumuiston, ja yleisemminkin kodin merkitysten kanssa:

Sunnuntaisin sain päivällä vapaata, silloin menin sisaruksia katsomaan, hekin ikävöivät puolestaan minua muistan heidän leikkineen. Äiti oli leiponut pullaa ja keittänyt liha keittoa kyllä ne maistuivat hyvälle se maku tulee suuhun vieläkin kun näin muistelee, silloin osasi antaa ruualle arvoa kun kaikki oli kortilla eikä niitäkään tahtonut saada. (LEM, 1432.)

Kuvauksen ajankohtana kirjoittaja työskentelee kodin ulkopuolella ja vierailee kotona vapaapäivinä. Sunnuntaivierailuja kotona hän kuvaa sota-ajan ruokapulan näkökulmasta yltäkylläisiksi, ja kuvauksessa runsaat ruokatarjoilut yhdistyvät perheen tapaamisiin. Ruoka symboloi kodin paikan ja merkitysten kanssa yhteen sitoutuvaa perheyhteyttä ja sen tuomaa mielihyvän ja turvallisuuden tunnetta. Äidillä ja kodilla onkin todettu olevan keskeinen rooli lapsuuden ruokamuistoissa. Äidin valmistama ruoka on katsottu myös rakkauden symboliksi, eräänlaiseksi rakkauden osoittamisen ja vastaanottamisen väyläksi. Tähän liittyy myös ajatus siitä, että ruuan kautta vanhemmat, etenkin äiti, luo kodin harmoniaa ja emotionaalista pysyvyyttä sekä välittää perintettä ja positiivisia kokemuksia sukupolvelta toiselle. (Mäkelä 2001; Knuuttila M. 2001; Häyrynen 2001; Makkonen E. 2004, 27–28; Lupton 1996.) Myös Pyhäjärven Raisan kirjoitetuissa muistoissa äidin valmistama ruoka toimii lääkkeenä ikävään, ja edelleen aktivoitava makumuisto palauttaa kirjoittajan tähän yhteisyyden, turvan ja mielihyvän tunnelmaan.

Jotkut kirjoittajat kuvaavat pitkään jatkunutta ruokapulaa. Pitkään jatkuessaan ruokapula ei ainoastaan jättänyt muistoja vaan saattoi aiheuttaa ruumiiseen myös konkreettisen jäljen, muistomerkin. Jääsken Tuija (s. 1934) käsittelee pitkään kestänyttä ruokapulaa sekä sen seurauksia omassa sekä veljensä kehossa evakkomatkakirjoituksessaan:

Nykyihmiselle lienee vaikeata kuvitella, millaista niukkuuden aikaa me jouduimme Imatralla välirauhan aikana elämään. Ruokaa ei yksinkertaisesti ollut. Se vähä mitä oli, oli kaikki kortilla, ja annokset pienet. Esim. 1 voinappi henkeä kohden. Meille kasvaville lapselle liian yksipuolista, joten pitkään kärsimme aliravitsemuksesta.

syödessämme aina yhtä ja samaa, ilman vihanneksia ja hedelmiä. 6v. veljeni sairasti riisitautia; luusto ei kehittynyt ja minulta myrky tuli ulos paiseiden muodossa, joita oli kaikkialla ruumiissani ja joista jäi ikuiset arvet. Vasta 50-vuotta myöhemmin – totuus tulee viiveellä – sain Elannon elintarvike vastaavalta tietää, että niinhän me oireilimme, kun meille syötettiin selluloosaa. Se kun oli leivässä märkää, pahanhajuista ”nitskaa”, sitä ääneti yritin niellä ja samalla ihmettelin, mitä se paha oikein oli? Päivästä toiseen aina vaan samaa jauhosekoitetta vellinä, puurona, leivässä ja letuissa ja se pieni nappi vainokarettia. Siinä olikin lapsen koko menyy päivästä toiseen tehdasalueella välirauhan aikana. Ei ihme, että sairastuimme 6 ja 7 vuotiaina pitkäksi aikaa; veli oireili vuosikausia: ryhti meni kumaraan, keuhkojen vajaatoiminta, astmaattisuus. (kuoli 14.6.2004 68 –v. sääriilu katkesi + luustosairaus) Liekö ollut sodan seurauksia sekin että hän oli erakko, introvertti eli hiljainen yksineläjä, mutta hyvin toiminnan mies! Autoilijana pystyi työskentelemään loppuun asti. Myös minulla on ollut luustoon liittyviä ongelmia: olen hakenut hoitoja ympäri planeettaa, lämpimistä maista. Voidakseni antaa iloisesti työpanostani myös opetusalueella. (LEM, 493–494.)

Jääsken Tuija erittelee katkelmassa yksityiskohtaisesti sota-ai-
kaista ruokavaliota korostaen sen niukkuutta ja sopimattomuutta
ihmisravinnoksi sekä ruokavalion vaikutuksia omaan ja veljensä
kehoon. Tällä kirjoittaja vertailee mennyttä ja nykyisyyttä sekä
rakentaa niiden välille syy- ja seuraussuhteita. Menneisyydessä
koettua nälänhätää käsitellään myömmän elämän aikaisten kehon
kokemusten ja nykyisen tilanteen kautta. Menneisyys selittää ny-
kyisyyttä ja on konkreettisina vaivoina ja sairauksina edelleen län-
nä, minkä lisäksi se on piirtänyt jälkensä myös elettyyn elämään.
Muistelukerronnassa kirjoittaja rakentaa yhteyttä menneen ja ny-
kyisen välille.

Katkelman alussa Jääsken Tuija esittää arvion nykyihmisen vai-
keudesta kuvitella sota-ajan puutetta. Menneen ja nykyisen suh-
detta jäsentävä ja ajassa tapahtuvaa muutosta osoittava reflektio
palvelee myös kirjoittajan vakuuttelua kirjoitetun todenmukaisuus-
desta ja ilmentää totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrate-
giaa. Arvio viittaa kirjoittajan kuvittelemaan lukijaan, joka ei ole
kokenut sota-aikaa eikä evakkoutta, ja jolle kirjoittaja kokee tar-
peelliseksi tähdentää, että menneessä todella tapahtui mitä tapah-
tui, vaikka se nykyisyyden näkökulmasta tuntuisi erilaiselta ja ken-
ties uskottomaltakin. Lukija, jonka kirjoittaja ottaa huomioon,
on tyyppilinen yleisemminkin omaelämäkerrallisille teksteille. Eija
Starkin mukaan omaelämäkertojen köyhyyspuhe on tavallisim-
min kokeneen henkilön puhetta tai eräänlaista opetusta menneistä

ajoista ja asioista, joista lukijalla ei ole tietoa. (Stark 2011, 171; vrt. Peltonen 1996, 56. 132, 286.) Evakkomatkakirjoituksissa korostuu myös se, että lukijan avulla kirjoittaja rakentaa tekstiin eräänlaisen mestari-kisälli-asetelman, jonka yksi funktio on luoda auktoriteettia ja uskottavuutta menneisyyden ja muistojen kuvaukseen. Myös nälän, puutteen ja vaivojen yksityiskohtaisen kuvauksen funktio on samankaltainen. Niillä kirjoittaja tuo kärsimyksen kuvaukseen konkreettista uskottavuutta. Jääsken Tuijan kirjoituksesta välittyykin se, että sodan ja evakkomatkojen aikaiset vaikeudet ja uhraukset eivät ole vain subjektiivisia kokemuksia vaan ruumiillisia sairauksia, joista muistuttavat ja todistavat kehoon piirtyneet jäljet sekä edelleen olemassa olevat ja ajankohtaiset vaivat. Tämä alleviivaa menneisyydessä koettujen kärsimysten ja uhrausten läsnäoloa nykyisyydessä sekä niiden vaikutusta koko elämään, ja luo siten, kuten sanottua, ajallista jatkumoa.

Muistelun auktoriteetin ja uskottavuuden luominen ei ole yksinomaan ulospäin suuntautuvaa ja todistavaa, vaan sillä on myös yksilön muisteluprosesseihin kiinnittyvä ulottuvuus. Toisin sanoen menneen ja nykyisen suhteen jäsentelyyn liittyvä tektuaalisen auktoriteetin ja uskottavuuden luomisen funktio liittyy muistelun ja muistelukerronnan tuottamisen prosessiin. Jääsken Tuijan kirjoituksessa evakkomatkan, sodan, puutteen ja sairauksien kehoon jättämät jäljet yhtäältä todistavat menneestä sekä toisaalta luovat puitteet muistelulle ja kerronnalle. Tällöin muistelussa luotu ajallinen jatkumo manifestoi myös sitä, että evakkouteen liittyvät kokemukset eivät rajaudu evakkomatkkaan ja sodan aikaan, vaan ne ovat ikuisesti jälkinä läsnä kehossa ja siten myös värittävät elämäkokemusta laajemminkin. Henkilökohtaisella tasolla tämä muistelukerronnan ilmentämä ja osittain myös sen konstruoima jatkumo merkitsee kirjoittajan itsereflektointia sekä oman elämän ja kokemusten tulkinnan rakentamista. Kuvaus ilmentää oivallisesti eri kerrontastrategioiden kietoutumista toisiinsa ja niiden sisältämien merkitysten rikastumista. Totuus- ja historiaorientoituneen ja refleksiivisen pohdiskelun kerrontastrategian liitto ilmenee Jääsken Tuijan kirjoituksessa siten, että oman perheen kokemusten kautta tuodaan myös laajemmin esiin evakkojen tekemät uhraukset ja vaikea asema sota-aikana. Tämä on kyseisessä kirjoituksessa keskeisin aihe ja viesti, joka ilmenee kirjoituksessa myös kaunokirjalliseen kerrontastrategiaan paikantuvassa oman talon rakentamisen ja isän uhrauksen kuvauksessa (ks. Savolai-

nen 2007, 100–106). Yleisemmällä tasolla menneiden kärsimysten ja uhrausten edelleen ajankohtaisten vaikutusten käsittely on evakkojen sodanjälkeiseen asemaan liittyvä puheenvuoro. Jääsken Tuijan kirjoituksessa on keskeisenä myös selviytymisen tai pikemminkin oman aktiivisuuden korostaminen. Fyysisistä vammoistaan ja kokemistaan vaikeuksista huolimatta kirjoittaja pyrkii tekemään selvän eron uhrin rooliin. Hän korostaa uhriuden sijaan omaa toimijuuttaan kertomalla omasta ja veljensä yhteiskunnalle antamasta työpanoksesta, mikä ilmentää luterilaista työmoraalia. Kirjoittajalle on tärkeää tehdä selväksi se, että hän ja veli pystyvät huolehtimaan itsestään sekä osallistumaan Suomen jälleenrakentamiseen. Yleisen työn tekemisen ihanteen lisäksi Jääsken Tuijan vakuuttelusta on luettavissa evakkoajoista juontava trauma siitä, että evakot koettiin riesaksi ja loiseläjiksi. Itsenäisyyden menetys, pakko turvautua toisten apuun ja leimautuminen kerjäläisiksi vahvistavat aineistoni valossa omillaan pärjäämisen eetosta.

Ruoka vallan, eron ja evakon aseman artikulaationa

Kun ruokaa on rajallinen määrä, kiinnittyy ihmisten huomio myös siihen, kenellä sitä on ja minkä takia. Evakkomatkakirjoitusten puutteen kuvaukset tematisoivat ja nostavat esiin ihmisten ja ihmisryhmien välisiä sosiaalisia ja yhteiskunnallisia suhteita sekä kategorioita. Kuva, joka evakkomatkakirjoitusten vähäisen ruuan kuvauksien myötä ihmisryhmien ja eri ihmisten välisistä suhteista piirtyy, on toisissa kirjoituksissa raadollinen ja kova mutta toisissa pyyteettömyyttä ja auttamistahtoa, ihmisten hyvyttä korostava. Yhtä kaikki, ruokailu ei ole neutraali aihe, vaan siihen kytkeytyy kysymyksiä vallasta, lähimmäisen rakkaudesta, pahuudesta ja hyvydestä. Evakkomatkakirjoituksissa ruuan ja vallan suhdetta käsitellään esimerkiksi evakkojen ja majoittajien yhteiselon sekä koulumaailman kuvauksissa. Evakkomatkakirjoituksissa positiiviset kuvaukset majoittajien auttamishalusta ovat tyypillisempiä kuin negatiiviset (vrt. Raninen-Siiskonen 1999, 154). Kirjoittajat kertovat esimerkiksi siitä, kuinka hyvältä tuntui pitkän matkan jälkeen päästä lämmitettyyn saunaan ja sen jälkeen aterioimaan majoittajien kanssa yhteiseen pöytään. Samassa pöydässä syöminen symboloiikin tasavertaisuutta (Stark 2011, 117–118). Toistuvia elementtejä näissä kuvauksissa ovat lämmin tupa, puhtaat, sänkyihin evakkoja varten sijatut lakanat sekä majoittajien

evakoille osoittama myötätunto heidän menetystään kohtaan. Kaikesta kiitollisuudesta huolimatta nämä kuvaukset ovat myös vastakertomuksia kertomuksille, joissa majoittajat eivät kohtele evakkoja hyvin. Ne ovat osa samaa keskustelua evakkojen kohtelusta, jota evakkojen piirissä käytiin sodan aikana sekä sen jälkeen ja jota käydään edelleen.

Pihit ja julmat majoittajat

Kivennavan Tellervo (s.1931) kuvaa evakkomatkakertomuksesaan perheensä talvisodan ensimmäisen sijoituspaikan asukkaat, etenkin emännän, korostetun julmiksi:

ja ennen pitkää olimme talossa, jonne meidät sijoitettiin. Siellä meille valkeni kurjuuden koko kuva! Talossa oli isäntä, emäntä ja kaksi poikaa. Toinen pojista lähti pian sotaan, toinen oli teini-ikäinen. Olimme talon ruuissa ja lievästi sanottuna sitä oli vähänlaisesti. Jouluaatto oli dramaattinen. Nälkä oli kova, mutta emäntä ei antanut ruokaa, ennen kuin isäntä tuli kotiin. Ilmeisesti äidin sietokyky loppui ja hän organisoii ruuanhakuoperaation. Kaksi siskoa ilmoittautui vapaaehtoisiksi. He ottivat mukaansa maitohinkin, menivät ikkunasta alas ja kovassa pakkasessa juoksivat naapuriin. Siellä asui vanhempi pariskunta, joka suhtautui meihin hyvin lämpimästi. He antoivat kerjäläislapsille leipää ja kannun maitoa. Jouluaattoillallinen oli turvattu! (LEM, 1233.)

Katkelman tapahtumien ajoittaminen jouluaattoon korostaa evakkojen kokemaa kurjuutta ja sijoituspaikan väen julmuutta; evakot ovat nälissään ja joutuvat salaa poistumaan ikkunasta pakaseen ja hakemaan naapurista itselleen ruokaa, koska majoittajat eivät helly heitä kohtaan edes jouluaattona, kristittyjen suurimman juhlan aattona. Tapahtuman ajoittaminen jouluaattoon viittaa siihen, että majoittajat eivät epäystävällisyydessään toimi ainoastaan evakkoja vastaan vaan suorastaan rikkovat kristinuskon keskeistä ohjenuoraa, lähimmäisenrakkautta. Kyseessä on intertekstuaalinen viite jouluevankeliumiin ja sen kuvaukseen Marian ja Joosefin kohtelusta, kun ”heille ei ollut tilaa majapaikassa” (Luuk. 2: 7). Tällä Kivennavan Tellervo piirtää isäntäväestä ristiriitaisen, vääräuskoisenkin, kuvan: he juhlivat joulua, mutta eivät ole toiminussaan kovin kristittyjä. Ikkunasta poistuminen taas viittaa siihen, että evakoille tehtiin selväksi, etteivät he ole isäntäväen veroisia, koska heillä ei ollut lupaa tulla isäntäväen kanssa samoihin huoneisiin, mikä vahvistuukin seuraavaksi:

Joulukuusenkin näimme, kun isompi poika kuiskasi ovenraosta, että tulkaa katsomaan joulukuusta sillä aikaa kun emäntä on navetassa.. Hän piti vahtia ikkunassa, milloin emäntä tulisi takaisin navetasta. Olihan se joulu joka tapauksessa. Meillä oli ainainen nälkä. Uneksimme ruuasta, teimme siitä laulunkin. (LEM, 1233.)

Kivennavan Tellervon kuvauksesta ei käy tarkkaan ilmi, kuinka pitkästä ajasta kuvauksessa on kyse eli kuinka kauan perhe vietti kyseisessä evakkopaikassa. Ainoa ajoittaminen, jonka kirjoittaja tekee, on tapahtumien sijoittaminen jouluaattoon. Ainaisesta nälästä ja ruuasta uneksimisesta kertominen viittaa tosin siihen, että kyseessä olisi ollut pidempikin aika. Nälän kokemuksen laajentuminen ainaiseksi viittaa siihen, että kyseinen kurjuuden kokemus on vuosien ja kerronnan toistojen myötä yksinkertaistunut yksityiskohdistaan ja nyansseistaan ja sen kautta laajentunut mittasuhteiltaan yleisemmäksi evakon aseman kuvaukseksi. Samaan tapaan kuin nuukien majoittajien ja ”auttajien” kuvaaminen yksiulotteisesti pahantahtoisiksi ja julmiksi, myös kyseiseen paikkaan kiinnittyvä muisto nälästä on stilisoitunut ainaiseksi ja absoluuttiseksi näläksi. Tyylyttelyn ja laajentamisen retorisena vaikutuksena on se, että varsinaisen nälän muiston sijaan kuvaus piirtää esiin vallan ja etiikan ongelmallista suhdetta sekä tilanteen sosiaalisen dynamiikan epätasapainoisuutta. Kuvauksessa majoittajilla on valta ja omaisuus, mutta he rikkovat muun muassa satu- ja legenda-perinteessä ilmeneviä kansanomaisen kristillisyyden eettisiä normeja, kun eivät auta hädänalaista. Se että tapahtumahetkenä on jouluaatto, viittaa epäsuorasti kansanomaiseen eettisen toiminnan normistoon, jossa korostetaan laupeaa suhtautumista kaikkiin ihmisiin, riippumatta heidän varallisuudestaan. Legendoissa Jeesus liikkuikin kerjäläisen hahmossa. (Stark 2005, 66–67; Järvinen 1981, 15; Rausmaa 1982, 11.) Kivennavan Tellervon edellä mainitsema laulu on seuraavanlainen:

Otrakakkara, juustomakkara
vaahtopuuro, munamaito hersyynpiirakka
kurpitsat säilykkeet rahapullat, kahvit, teet
läpäkkä, lihapullat, kaalapposet
syödä, syödä näitä herkkuja
saadaan, saadaan sitten kotona
nyt perunat ja suolavesi
tällä ovat tavallinen ruokamme

Jos onni on se, että saamme me

luumusoppaa, mäntysuopaa pyhäpäivänä
armon se on vainen
mutta loppuu sekin kohta
akka jo maanantaina suuttuvi vain.
Rienaa, rienaa silloin ukkoa
ja moittii kovast Eskoa
pienää poikaa lellittelee
syöttelee ja juottelee!
(LEM, 1233–1234.)

Kivennavan Tellervo kertoo, että he harrastivat laulujen ja ”muiden juttujen” sepittelyä laajemminkin. Hän myös ikään kuin selittää hyvää muistikuvansa laulun sanoista kertomalla, että he kirjoittivat laulut muistiin itse sitomaansa vihkoon, joka sittemmin katosi. Edellä oleva laulu on eräänlainen nuukan ja julman emännän pilkkalaulu, ja sen sanat kielivät evakkolasten harjoittamasta vastarinnasta majoittajia kohtaan. Tellervo ja hänen sisaruksensa eivät voineet aktiivisesti vastustaa julmaa emäntää, sillä he olivat evakkoina ja lapsina kaksinkertaisesti alemmassa asemassa aikui- seen emäntään nähden. Pilkkalaulun sepittäminen kuitenkin toi- mii sisäisenä vastarintana ja vaikuttamisen muotona, joka ehkäisi totaalista lannistumista epäoikeudenmukaisuuden edessä. Sellai- senaan se vertautuu aiemmin käsiteltyyn kuvaukseen herkkujen periaatteellisesta, ei niinkään todelliseen ravitsemukselliseen tar- peeseen perustuvasta poissyönnistä, jotta ne eivät jäisi viholliselle.

Joissain evakkomatkakirjoituksissa majoittajia ei kuvata pel- kästään piheiksi ja itsekkäiksi ihmisiksi, jotka eivät halua antaa omastaan mitään hätää kärsiville, vaan tätäkin itsekkäämmiksi, suoranaisten pahoiksi. Majoittajien kerrotaan kadehtineen sitäkin vähää, jota evakoilla on ja pyrkineen tuhoamaan sen tai saamaan sen itselleen (vrt. Stark 2011, 119). Samaan tapaan kuin Kivennavan Tellervon kirjoituksessa, myös Sakkolan Ilpon evakkomatkakirjoi- tuksessa pahuus, kateellisuus ja nuukuus kiteytyvät emännän hah- moon. Yksiuolotteinen kuva vastapuolesta rakennetaan korostetusti evakon näkökulmasta, eikä ilkeiden toisten ihmisten toiminnalle pyritä löytämään selitystä muusta kuin heidän pahuudestaan:

Emäntä oli luonteeltaan kärtyyisä ja aivan sairaalloisen nuuka. Mei- dän asumisestamme heillä ja erikoisesti lapsista hän ei pitänyt lain- kaan. Tästä aiheutui joskus sanakopua, mikä jännitti ilmapiiriä hä- nen ja meidän evakkojen kesken. Sattui vielä kaksi tapausta, jotka erityisesti myrkyttivät emännän ja meidän välisiä suhteita. Valkea- koskella asuvalla talon tyttärellä oli ikäiseni pojat, Harri ja Valtteri. He kävivät mummolassa usein ja tietysti meillä oli silloin yhteiset

leikit. Pojat oppivat tekemään yksinkertaisia leikkihevosia: Katkaisiin männyntaimi, oksankerkästä valittiin kaksi sopivinta oksaa, joista tehtiin jalat, vuolttiin kaula ja pää hevosen malliseksi. Tehtiin pienet kärryt ja valjaat ja näin syntyi uudenlaiset leikit. Kaikki oli hyvin niin kauan kunnes emäntä osui kulkemaan hiekkakuopan ohi, jonka rinteessä olimme leikkihevosemme rakennusaineet kaataneet. Vihaisena hän tuli äidin luokse ja vaati korvauksia ja kuritusta pahanteostamme. Harrilla ja Valtterilla ei hänen mielestään tietysti ollut minkäänlaista osuutta tapahtuneeseen. Emännän kanssa ei neuvottelusta tullut valmista. Kun isäntä tuli kotiin, kertoi äiti hänelle mitä pahaa lapset olivat tehneet ja mitä emäntä oli asiasta esittänyt. Äiti lupasi korvata täysin tapahtuneen vahingon. Isäntä lupasi, että asia varmasti sovitaan. Kutsui meidät pojat kokoon, otti liiteristä kirveen ja sanoi, että nyt lähdetään. Mentiin sinne taimistoon ja pappa kaatoi meille ainakin sadan hevosen tarpeet. ”Tehkää pojat hevosia ja leikkikää. Asia korvauksien osalta on sovittu.” (LEM, 431–432.)

Kuvauksessa paha emäntä saa palkkansa tavalla, joka noudattelee kansanomaista eri perinteenlajeissa ilmenevää moraalikäsitystä (Stark 2011, 313–314; Apo 1995, 148; Järvinen 2004, 119–123; Järvinen 1981, 15–16). Retorisella tasolla esimerkki toimii kostona. Kuvaamalla toiset epäinhimillisiksi ja pahoiksi myös kirjoittajan paha mieli epäoikeudenmukaisesta kohtelusta menneisyydessä purkautuu. Vastapuolen, tavallisesti yhteiskunnallisesti ja taloudellisesti ylemmän esittäminen pahana, alistajana tai riistäjänä palvelee turhaumien, kaunan ja tukahdutettujen tunteiden ilmaisuja, jotka edustavat kiistämisen kulttuurin arkista muotoa (Stark 2011, 118; Pöysä 1997, 137; Apo 1995, 166–167; Knuuttila S. 1992, 75; Bascom 1965, 290–291.) Kuvaukset pahoista majoittajista viestivät siten myös siitä, että evakkojen täytyi evakkomatkojen aikaan tukahduttaa huonosta kohtelusta ja ylipäättään kodin ja omaisuuden menetyksestä johtuneita mielipahan ja epäoikeudenmukaisuuden tunteitaan, koska he kuitenkin olivat riippuvaisia toisten avusta. Sakkolan Ilpon toinen kuvaus emännästä tuo esiin sen, ettei emäntä ottanut opikseen isännän näpäytyksestä, vaan päätti pikemminkin kostaa sen evakkolapsille:

Toinen tapaus sattui kesällä. Olimme keväällä liittyneet maatalouskerhoon. Saimme pihapellon kulmasta pienen palstan kasvimaatamme varten. Kylvimme ja istutimme kerhoneuvojan opastuksella juurekset. Kuokimme, perkasimme, kitkimme ja harvensimme. Koko viljelyksemme oli hyvässä kasvussa, mutta sitten tapahtui onnettomuus. Emännällä oli kaksi kuttua. Hän lypsi niitä ja vei maidon läheiseen meijeriin. Kutut olivat pihapiirissä lieassa. Eräänä päivänä ne olivat päässeet irti kytkeistään ja saman tien hävisi kasvusto

meidän kerhopalstaltamme. Kutut söivät kaiken. Ryytimaata ei sen koommin tarvinnut sinä kesänä hoidella. Korvauksista ei puhuttu sanallakaan. Varmaa tietoa ei ole, mutta epäilimme kuitenkin, että tapahtumaan liittyi kosto hevosleikeistämme. Oli miten oli. Ilman juureksia jäämme. (LEM, 432.)

Eija Stark on köyhyyspuhetta käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että sosiaalisia eroja ja luokkien erillisyyttä vahvistettiin ruuan keinoin, kuten esimerkiksi ravinnon laadun ja ateriointipaikan perusteella osissa Suomen maaseutua aina 1950-luvulle. Tällolisten nuukuus on aihe, jolla tehdään selväksi eroa sosiaalisten luokkien välillä. (Stark 2011, 116–118.) Evakkomatkakirjoituksissa majoittajien ja ”auttajien” nuukuuden käsittely liittyy yhtä lailla ihmisryhmien välisten suhteiden jäsentelyyn, mutta nuukuus liitetään usein julmuuteen ja äärimmäiseen itsekeskeisyyteen. Huonon kohtelun kuvaukset ovat usein kiteytyneen ja tarinoituneen omaisia. Niissä vallitsee vastakkainasettelu meidän eli evakkojen sekä toisten eli niiden, joilta evakot pyytävät, tai pikemminkin joutuvat pyytämään apua, välillä. Toiset, eli ei-evakot esitetään vastakkainasettelutilanteissa tyypillisesti rikkaiksi mutta piheiksi, eivätkä he halua antaa omastaan evakoille mitään. Toiset kuvataan tällöin kärjistetyn yksiulotteisiksi ja pahantahtoiksi hahmoiksi, evakkojen vihollisiksi, jotka yksinkertaisuudessaan muistuttavat satuhahmoja, joiden luominen muistelussa liittyy sosiaalisten asetelmien rakentamiseen evakkojen ja ”vastaryhmän” välille. Tässä ihmiset ovat muuttuneet stereotyyppisiksi, stilisoiduiksi ja yhden luonteenpiirteen dominoimiksi yksiulotteisiksi hahmoiksi, joiden ominaisuudet laajenevat kuvaamaan koko heidän edustamaansa ryhmää. Tämän lisäksi stilisoitujen asetelmien kuvauksista käy ilmi se, että niissä on tarkoitus tuoda esiin evakon yksipuolinen näkökanta tilanteesta. Sakkolan Ilpo tuo evakkomatkakirjoituksessaan ironian kautta esiin evakkomatkan varrella oleva maatalon asukkaiden kohtuuttomuutta, piheyttä ja itsekeskeisyyttä:

Erkin ja minun leipävaramme alkoivat olla loppuillaan. Siksi poikkesin tien varrella olevaan maataloon ostaakseni leipää. Päästyäni eteeseen tulvahti vastaan paistetun leivän ihana tuoksu. Menin sisälle ja esitin talon emännälle tarvitsevani matkaevääksi leipää, että myisikö hän. Asiasta ei syntynyt enempää keskustelua, sillä emäntä sanoi heti ykskantaan, ettei ollut leipää myytäväksi. Mieleni tulki tosi apeaksi katsellessani pöytää, jolle oli juuri uunista otettu kymmenkunta paksua limppua. Piru iski sisimpään, ja pahoittelin emännälle, että reppuni jäi kärryille, sillä siellä olisi ollut pieni kannikka leipää, että

olisivat talon lapset saaneet nälkäänsä imeskeltävää. (Kolme pieno-kaista leikki siinä lattialla.) No, löytyi sieltä reitin varrelta sellaisia-kin taloja, joista saimme ostamattakin leipää ja joskus muitakin ruokatarvikkeita. (LEM, 25s.s.)

Maatalon asukkaat kuvataan julmiksi ja väärällä hetkellä nuukiksi. He eivät suostu myymään evakolle yhtäkään kymmenestä limpustaan. Sisällyttämällä kertomukseensa piikikkään kommentin, jolla hän tarjoaa talon lapsille omat vähäiset leipänsä, kirjoittaja tekee kerrottuun menneisyyteen sijoittuville asukkaille selväksi sen, kuinka kohtuuttomia he ovat, ja tuo sen myös kirjoitushetken näkökulmana esiin. Sakkolan Ilpo kääntää kommentillaan maatalon väen ja evakkojen roolit nurinkuriseksi, ja tekemällä niin hän korostaa kerronnassa toisaalta maatalon asukkaiden itsekkyyttä ja empatian puutetta ja toisaalta evakkojen uhrautumista ja uhriutta. Tämänkaltaisen ajatus rikkaiden moraalittomuudesta, pahuudesta ja itsekeskeisyydestä ilmentää laajemminkin agraarisissa maalaisyhteisöissä vallinneita kansanomaisia käsityksiä nuukista ja itsekkäistä rikkaista sekä anteliaista ja auttavista köyhistä. Käsityksiä hyväosaisten itsekeskeisyydestä on toistettu myös työväenliikkeen retoriikassa. (Stark 2005, 70–71, 74–75; 2011, 309–318; Alapuro 1995, 129–130.)

Kouluruokailu sosiaalisten erojen kuvastimena

Monet evakkolapset muistelevat kouluruokailuja tavalla tai toisella. Jotkut muistelevat negatiiviseen sävyyn pahaa kouluruokaa. Toiset taas mainitsevat kouluruuan neutraalisti informatiiviseen sävyyn ottamatta kantaa sen maistuvuuteen. Rahkasaaren Ainolle (s. 1930) nälkä ja luvattu kouluruoka on syy lähteä kouluun vaikeasta matkasta ja keliolosuhteista huolimatta. Epäilemättä matkan vaikeus ja nälkä vahvistivat myös koetun pettymyksen karvautta:

Kävin koulua Uuraassa, jonne menin ensin Ravansaarelle kelkalla ja siitä laivalla yli sulana olleen Uuraan salmen. Kerran kun kevätjätöt olivat jo heikkoja ja muutenkin sää oli todella ankea, päätin lähteä kuitenkin kouluun sillä nälkä oli kova. Koulussa sai lautasellisen velliä ja ovmaltine juomaa mukillisen. Päästyäni kouluun sain kuulla, että velli oli jo loppunut ja sain vain juomamukillisen. Pettymykseni oli niin kauhea, että muistan sen tapauksen koko ikäni. (LEM, 9s.s.)

Evakkomatkakirjoitusten perusteella kouluruokailu kytkeytyi sosiaaliseen erontekoon ja oppilaiden keskinäisten suhteiden mää-

rittelyyn. (Kouluruokailujen historiallisesta ja ideologisesta taustasta Tuomaala 2004, 283–288.) Monet kirjoittajat kertovatkin, että vaikka koulussa oli tarjolla ruokaa, oli se velliä, puuroa tai keittoa, ja oppilaiden oletettiin tuovan mukanaan kouluun eväsläivät. Jääsken Tuure (s. 1932) kuvaa evakkomatkakirjoituksessaan sodanai-kaista kouluruokailua totuus- ja historiaorientoitunutta kerron-tastrategiaa hyödyntäen, yksityiskohtaisesti, etnografista kuvausta (vrt. Kaarlenkaski 2012, 169–172) muistuttavalla otteella:

Koulukeittolan ruoka oli melko hyvää, Ainoa, jote en tahtonut oi-kein sietää, oli kokonaisista ohraryyneistä keitetty velli. Koulusta sai silloin vain lämpimän ruuan. Itse piti tuoda voileivät ja maito. Myöskin piti tuoda ruokakuppi ja lusikka kotoa. Miten ne tiskattiin, niin sitä en muista. Kai kupit pestiin kerralla ja jokainen nuoli lusik-kansa. Ruokaliina oli tärkeä. Se oli nenäliinan kokoinen ja se piti tuo-da kotoa. Se levitettiin pulpetille ruokailemaan käydessä ja syötyä puisteltiin siitä murut pois ja liina laskostettiin takaisin pulpettiin. Ruoka tuotiin luokkaan suuressa kattilassa ja jaettiin siellä. Äiti sai monta kertaa tähteeksi jäänyttä ruokaa meille syötäväksi. Ruokahan keitettiin meidän asuinhuoneessa ja keitinhan piti tyhjentää aina päivittäin. (LEM, 562–563.)

Jääsken Tuuren yksityiskohtaisessa kuvauksessa ei mainita seikkaa, joka tuodaan esiin monissa muissa evakkomatkakirjoi-tuksissa: siinä missä kaikille sama kouluruoka tasapäisti oppilaita, kotoa tuodut eväät taas erotteli heitä. Vaikka evakkoaikoina oltiin jo luovuttu käytännöstä tarjota kouluruokaa vain vähävaraisil-le, oppilaiden erottelu heidän varallisuutensa mukaan oli läsnä koulujen ruokailutilanteissa. Kaikille oppilaille järjestettyä kou-luruokailua täydentävät omat eväät määrittivät lasten erottelua vähä- ja vakavaraisiin. (Vrt. Tuomaala 2004, 283–288.) Tästä näkö-kulmasta tarkasteltuna koulumaailmasta evakkomatkakirjoituk-sissa esiin piirtyvä kuva on julma. Vaikka ympärillä vallitsi koko-naisvaltainen pula-aika, eikä kenelläkään epäilemättä ollut liikoja ruokaa tai muita tarvikkeita, ei se evakkomatkakirjoituksissa luo oppilaiden välillä jaetun niukkuuden kokemuksen synnyttävää solidaarisuutta saatikka heikomman auttamista. Pikemminkin päinvastoin. Eväät kuvataan tavallisemmin ihmisten välisen nokkimis- tai arvojärjestyksen kriteeriksi, eräänlaiseksi vallan symboliksi. Vahvialan Esterin (s. 1935) kuvauksessa eväsläipien muoto esitetään kiusaamisen kimmokkeeksi:

Koulussa ei ollut silloin ruokaa, piti olla omat eväät, niitä ne isommat pojat eivät ymmärtäneet, vaan rupesivat pilkkaamaan, kun ne leipäpalat olivat pitkät, koko leivän kokoset, sieltä ne vielä varastivat hyvän kaksikerros penalin, jonka olin saanut lahjaksi. (LEM, 766.)

Kirjoitukset synnyttävät vaikutelman siitä, että koululaiset pitivät silmällä toistensa eväiden laatua sekä sitä, oliko eväitä laisinkaan mukana. Eväät jos jokin kertoivat yleisen niukkuuden keskellä oppilaiden perheiden varallisuudesta. Ojaniemen tytön⁹³ (s. 1934) evakkomatkakirjoituksesta käy ilmi se, että köyhyys oli lapselle hävettävää sekä antoi syyn kiusaamiselle ja ryhmän ulkopuolelle jättämiselle:

Koululle joka talosta vietiin ruokatarvikkeita, joten saimme koulussa lämpimän ruoan. Voileivät jokainen vei itse. Koska äiti leipoi sairaalaan joka viikko, ei meillä aina ollut voita. Yritin pitää voileivät vas-takkain, etteivät toiset oppilaat olisi nähneet paljaita leipiäni. Hyvin helposti alettiin silloinkin puutteen aikana nauramaan. Tosin muistan, että vain kerran eräs luokkamme tyttö sanoi minua köyhäksi, mutta kovasti se koski, kun suljettiin yhdellä välitunnilla leikeistä pois. (LEM, 617.)

Yleisen niukkuuden keskellä toisten eväiden tarkkailu johti köyhempien tunnistamisen lisäksi väistämättä myös havaintoon siitä, että joillain toisilla oli paremmat eväät eli parempi varakkuus. Raudun Roosan evakkomatkakirjoituksessa kuvataan sitä, kuinka rikkaan talon poika ei osaa arvostaa sitä hyvää mikä hänellä on:

Tältäkin kouluajalta jäi mieleen ruokailujuttuja.

Meidän perheeltä tahtoivat kupongilla ostetut leipäjauhot loppua usein kesken kuukauden, niinpä eväsleivät eivät aina olleet kovin kummoisia. Rikkaan talon pojalla oli aina paljon eväitä, voita ja lihaa leipien välissä. Joskus heitteli eväitensä kauas hangelle, tai pisteli niitä korkealle aidanseipäaseen. Teki mieli pyytää niitä syötäväksi, mutta pelko taisi estää pienen evakkotytön kerjäämästä armopaloja. (LEM, 744)

Raudun Roosan kuvaus ei kerro ainoastaan rikkaan pojan ymmärtämättömyydestä yleistä ja etenkin toisten (Roosan itsensä) köyhyyttä kohtaan. Ennen kaikkea katkelma kertoo siitä, että ruuan haaskauksessa on kyse suuremmasta rikoksesta: ruuan häpäisemisestä, joka niukkuuden ja sodan aikana on suuri synti. Kuvauksellaan Raudun Roosa implisiittisesti myös rakentaa myyttistä

93 Kirjoittajan itsensä valitsema nimimerkki.

vastakkainasettelua moraalittomien (pahojen) rikkaiden ja hyveellisten (hyvien) köyhien välille.

Evakkomatkojen ja sodan aikaiseen koulumaailmaan liittyy myös toisenlainen sosiaalisen erottelun ulottuvuus: opettajan suhde toisaalta koululaisiin ja toisaalta laajemminkin ympäröivään yhteiskuntaan. Opettajien ammattikunta niputetaan evakkomatkakirjoituksissa osaksi yhteiskunnan ja yhteisön eräänlaista ”kermää” muun muassa pappien, apteekkarien ja lääkäreiden ammattikuntien lisäksi. Äyräpään Ruutin (s.1936) äiti oli opettaja, mutta äidin ammatista huolimatta Ruut kertoo niukuudesta ja suoranaisestä nälästä:

Jostakii syyst äiti ol nii nuuka ruuva keral, jot mie olin aineses näläs, vaik asuttii rikkaas Hämmees. Mie luuliin, jot kaik kärsiit nälkää Suome puolest, jot ruokaa riittä rintamal isänmaataa puolustavil Suome sotilail. Äit pan leivä neljää ossaa, ja se yks pien kulma pit riittää meil kolmee tyttöö ruuval. Mie oisin syönt sen yksinnäinkii. Urhoollisest näin nälkää Suome puolest, enkä käynt napisemnmaa. Sillo mie päätin, jot jos ikännää täst viel rauha tulloo, ja sota loppuu, ni miul on ain pöytä könkelikkön, ja voitakii syön lusikal! (LEM, 1603.)

Äyräpään Ruutin murteellisen, voimakkaasti kaunokirjalliseen kerrontastrategiaan paikantuvan kirjoituksen fokalisoija on kirjoittaja. Kuvaavampaa olisi kuitenkin puhua lapsenomaisesta fokalisoijasta tai fiktionaalaisesta kertojasta. Fokalisointi ei yksiselitteisesti ole evakkolapsen eikä aikuisen muistelijan, vaan tarvittaessa se tapahtuu sekä evakkolapsen että aikuisen muistelijan tietoisuuksien puitteissa. Kerronnallinen ratkaisu on performatiivinen sen vuoksi, että kerrotun menneisyyden henkilöahmon, evakkolapsen näkökulma yhdistyy kirjoitushetken, aikuisen muistelijan näkökulmaan. Tämä kerronnassa luotu tietoisuus ei ole täysin kumpaakaan, mutta se sisältää molempien piirteitä. Kyse on tuiki tavallisesta, myös ihmisten arkikerrontaa ja kommunikointia leimaavasta piirteestä. Se kertoo ihmisen identiteetin ja minuuden käsittämisen tapojen mielikuvituksellisuudesta, tilanteisuudesta ja joustavuudesta, joka ei noudata mahdollisuuksien tai mahdollottomuuksien lainalaisuuksia. Mielenkiintoista edellisessä katkelmassa on se, että lapsenomainen fokalisoija ei hahmota puutteen ja nälän määrittyvän varallisuuden, sosiaalisen tai yhteiskunnallisen aseman perusteella, vaan puute määrittyy ennen kaikkea alueellisesti siten, että Häme on rikas ja Karjala

köyhä. Äidin ammatin vuoksi kirjoittajan perhe ei kuitenkaan ollut evakkopaikkakunnalla tavanomaisten köyhien tai tavanomaisten evakkojen asemassa. Äidin opettajuuden vuoksi he pääsivätkin nauttimaan erityisestä vieraanvaraisuudesta, jota silmää tekeviä kohtaan osoitettiin. Nälkäiselle, ruuasta unelmoivalle lapselle tämä oli suuri onni:

Täältä pittiit issoi juhlii suuris maatalois. Tuntu iha ihmeelt osallistuu hoi pitoloihee, häihe, hautajaisii ja lukukirkerlöihe, "lukusil", niiko hyö itse sannoit. Pöyvät iha notkuit herkkuloihe paljoutta! Ol vaik mitä juhlaruokaa. Ei olt mistää puutetta, ol sokurii, ol kohvii, ol makioi jälkiruokii vaik millasii, ol kaikelaisii kakkuloi ja piperryksii. Myö päästii ain ottamaa ensimmäisen papi keral. Äit kyl ujustel vähä tätä järjestystä, mut hänel sanottii: "Opettaja menee ny vaan ja tyttäre kans." – ja myöhä tytöt mäntii! (LEM, 1612)

Siel kutsttii ain pääsiäisen mämmikostii taloloihe. "Opettaja on hyvä ny ja tulee meil tyttärines mämmisil." Tarjol ol makiaa mämmii suuris tuohiroppeis. Sitä sai syyvvä nii paljo ko jakso, ja sokurii sai mättää lusikkakaupal ja sit viel kaataa paksuu kermaa pääl. Sokuri ol olt kortil monta vuotta, mut siel sitä kyl riitti. Mones talos käytii, ja makian nälkä kyl lähti.

Joulun kutsuttii samal viisii joulukuusta katsomaa, ja torttuloi mais-tamaa. Siel o lain tarjol sen seitsemää sorttii muutakii hyyyvvää. (LEM, 1612–1613.)

Myös Viipurin Aulikki (s. 1934) käsittelee kirjoituksessaan sodan aikaisen ruuan puutteen suhdetta sosiaalisiin ja ryhmiin ja yhteiskunnallisiin asemiin:

Alakoulun toisella luokalla ollessani luokkani teki retken ja opettaja tuli meidän kautta noutamaan minua. Äiti teki minulle evästä; pari palaa mustaa leipää, joitten päällä oli voita sen verran, että juuri ja juuri näkyi. Ei silloin saanut juustoja eikä kinkkuja eikä tomaatteja eikä kurkkujakaan.. Opettaja katsoi kai niin nälkäisesti voileipien tekoa, että äitini kysyi, että olihan opettajalla eväät. Silloin opettaja kertoi, että ei ollut. Hänellä oli pieni vauva, jolle piti säästää kaikki ylimääräiset korttiannokset. Äiti teki pari ylimääräistä eväsleipää opettajallekin, joka oli ylettömän kiitollinen.

Ruokaa oli tosi vähän. Muistan, että päätin, että kun joskus rupeaa saamaan voita normaalista, syön sitä oikein lusikalla. Vesi kielellä katsoin kerran ikkunasta kun mustalaismies haukkasi kädessään olevaa makkaralennkkiä kerta toisensa jälkeen. En voinut ymmärtää, mistä tämä oli saanut kokonaisen lenkin. Sen täytyi olla mustanpörs-sin makkaraa. Lihakorttiannokset olivat niin pienet ja makkaraa oli kauppoissa hyvin harvoin. Suurta juhlaa oli, kun isän kotiväki, joka oli välirauhan tultua palannut takaisin Säkijärvelle, lähetti pake-tin. Vaikka maallakin oli pulaa vähän kaikesta, siellä oli kuitenkin

paremmat olot kuin meillä. Oltiinhan omavaraisia. Paketissa saattoi tulla jauhoja, perunoita, kotona leivottua leipää ja ehkä vähän jotain lihapuoltakin tai voita, tuota nektaria. Kyllä niistä osattiin nauttia! (LEM, 1511.)

Viipurin Aulikin kirjoituksessa nälkäinen opettaja nousee erikoiseksi ja suorastaan ihmeteltäväksi hahmoksi asemansa ja ammattinsa tähden. Nälkäinen opettaja on anomalia, joka rikkoo normaalia ihmisryhmistä koostuvaa asetelmaa. Katkelma onkin kuvaus sodan aikana yleisesti vallinneesta epänormaalista tilasta, jossa opettaja on nälkäisempi kuin evakko samaan aikaan kun mustalaismies syö kokonaista lenkkimakkaraa. Kuvatut asiat, opettajan nälkä sekä mustalaisen syömä makkara, ovat epäilemättä myös jääneet kirjoittajan mieleen juuri epätavallisuutensa vuoksi. Kuvaus kertoo myös siitä, että sodanaikainen puute on suhteellista, eikä se välttämättä noudattele yhteiskunnassa normaalisti vallitsevia arvojärjestyksiä. Puutteen suhteellisuus näkyy esimerkiksi siinä, että maaseudulla elintarviketilanne oli parempi kuin kaupungissa, jolloin suhteet maaseudulle merkitsivät parempaa elintarviketilannetta. Kirjoittaja viittaa myös siihen, että ruokaa oli saatavilla mikäli osaa oikeat keinot, kuten mustanpörssin kaupan. Puutteen suhteellisuuden ja ihmisten välisten erojen lisäksi katkelmassa korostuu menneisyyden ja nykyisyyden välinen ero. Etenkin katkelman viimeisessä lauseessa ”Kyllä niistä osattiin nauttia!” kirjoittaja antaa ymmärtää, että menneisyydessä ihmiset osasivat arvostaa yksinkertaisia asioita, jotka nykypäivänä tuntuvat kovin itsestään selviltä. Tällä hän viittaa lukijaan, joka sota-aikaa kokeemmattomana ihmisenä ei kenties kykene ymmärtämään nautintoa, jonka harvinaiset, nykypäivän näkökulmasta tavanomaisia ruoka-aineita sisältämät ruokapaketit sota-aikana synnyttivät.

8. Toiseuden tasot

Lapsuuden evakkomatkakirjoitukset käsittelevät muistoja ja kokemuksia sekä niiden tulkintoja. Kirjoitusten kerronta on sekä kerrotun menneisyyden että kirjoitushetken aikatasojen näkökulmasta pääsääntöisesti avoimesti omakohtaista, ja fokalisoija on tavallisimmin joko kirjoittaja tai evakkolapsi. Omakohtaisen kerronnan lomaan sijoittuu myös selostavaa kerrontaa, jossa käsitellään kirjoittajan tai muiden lähipiirin henkilöiden kokemusten sijaan yleisempiä tapahtumia. Tällöin fokalisoijana on kertoja. Omakoh-taisuuden vuoksi lapsuuden evakkomatkakertomusten kerrotun menneisyyden tason toimijoita ovat useimmiten minä ja me, mutta se, mihin ryhmään kirjoittaja liittyy tai mihin me viittaa, vaihtelee kertomuksittain mutta myös kertomuksen sisällä. Yksilöiden kerronnassaan rakentamat minuudet ovat osittaisia mutta moninaisia ja kerrontatilanteesta riippuvaisia. Kerronnassa on mahdollista rakentaa erilaisia minuuksia suhteessa eritasoihin ulottuvuuksiin, kuten esimerkiksi menneeseen ja nykyiseen (ja tulevaan), julkiseen ja yksityiseen, hyvään ja pahaan, subjektiin ja objektiin tai normaaliin ja poikkeavaan (Ochs & Capps 1996, 22). Evakkomatkakirjoituksissa rakentuvia tyypillisiä osittaisia minuuksia ovat lapsen, evakon ja perheenjäsenen minuudet.

Osittaiset minuudet voidaan nähdä myös rooleina, jotka aktualistuvat tietynlaisessa sosiaalisessa kontekstissa sekä suhteessa eritasoisesti hahmotettaviin ryhmiin. Tyypillisimpiä me-ryhmiä evakkomatkakertomuksessa ovat lapset, perhe ja evakot. Merymät asettuvat kertomuksessa suhteessa toisiin ryhmiin, ja kertomuksen sosiaalinen ulottuvuus rakentuu yhtäältä minuuden ja ryhmän välisen sekä toisaalta eri ryhmien välisen dynamiikan pohjalta. Lasten ryhmä asettuu kertomuksessa tavallisesti suhteessa aikuisiin, evakot suhteessa majoittajiin (tai usein köyhät suhteessa rikkaisiin) ja perheenjäsenet suhteessa toisaalta perheeseen ja toisaalta ulkopuolisiin. Nämä ryhmät limittyvät kerronnassa, ja kirjoittajat positioivat itseään tyypillisesti suhteessa useampaan kuin yhteen ryhmään, ja ryhmien väliset suhteet ovat muuttuvia sekä tilanteisia. Se mihin ryhmään minä kerrotun menneisyyden aikatasolla suhteutuu, viestii kerronnan yksilöllisestä ja yhteisöllisestä merkityksestä myös kirjoitushetken aikatasolla. Minän

positio ilmaisee sitä, miten kirjoittaja kokee evakon aseman sekä sitä, mikä kirjoittajan mielestä on kerronnan ulospäin suuntaava retorinen tai kommunikatiivinen merkitys, "sanoma". Seuraavaksi tarkastelen evakkomatkakertomusten kirjoittajien positioitumista kerrotun menneisyyden tasolla sekä analysoin siitä heijastuvaa sosiaalista ja retorista ulottuvuutta.

Lapsia ja aikuisia

Tutkimusaineistoni kirjoituksia kenties voimakkaimmin yhdistävä tekijä evakkomatkan teeman lisäksi on erityinen, aikuisen näkökulmasta poikkeava lapsen näkökulma⁹⁴, jota kirjoittajat välittävät erilaisilla fokalisoinneilla. Se kuinka paljon juuri lapsen näkökulma korostuu, vaihtelee kuitenkin teksteittäin. Tässä alaluvussa tarkastelen esimerkkikirjoitusten valossa sitä, kuinka lapsen näkökulma tulee evakkomatkakirjoituksissa esiin suhteessa aikuisiin. Vuonna 1936 syntyneen Viipurin Konstan kirjoituksessa pääasialliset fokalisoijat ovat kirjoittaja ja evakkolapsi. Hän kuvaa aikuiset epävarmoiksi ja pelottaviksi, eivätkä he ymmärrä lasta ja tämän kokemusta. Kertomuksen keskeinen aihe on kaksijakoinen. Kirjoittaja kertoo yhtäältä evakkomatkastasta pois Viipurista sekä toisaalta matkanaikaisesta korvasärystä. Aluksi Viipurin Konsta pohjustaa tulevaa korvasärkyä evakkomatkan kylmyydellä:

Mikähän hattu minulla oli päässä, ei ainakaan kunnon karvahattua. Pakkasta varmaan oli jo aika paljon. Niin me sitten jatkettiin eteenpäin, mutta sanoin äidille: Korvia palelee. – Ei tässä nyt kerkiä yksii korvia ajatella, kun on sota. (LEM, 1127.)

Minäkertoja positioituu kertomuksessa kirjoitushetkeen aikuisiksi kirjoittajaksi, joka muistelee retrospektiivisesti lapsuuttaan, sekä kerrotun menneisyyden hetkeen evakkolapseksi, joka puhuu evakkomatkan aikaan ajoittuvien suorien esitysten kautta. Lapsen repliikkiin kiteytyy korvasäryn syy, ja äidin repliikki ilmaisee lapsen kokemuksen toisarvoisuutta evakkomatkan tilanteessa aikuisen näkökulmasta. Äiti ei ota vakavasti minäkertojan huomautusta palelevista korvista, ja aikuisen ja lapsen kokemusten välillä valitsee ymmärtämättömyyden raja, joka korostuu entisestään kun korvakipu ei laannu:

94 Lapsen näkökulmaan vetosi myös keruuesite.

Särky jatkui ja valitin sitä. Äiti käski olla hiljaa, pystyin kai vähän aikaa olemaan, mutta sitten oli pakko päästää ääntä kuuluville, niin kova oli pakotus. Aamupuolella yötä kaikki taisivat herätä minun valituksiin. Vanha ikäkupe ukko alkoi noitumaan: Tuota kakaraa pitää kurittaa, kun se aina parkuu, eikä saa nukkua. Samalla ukko lähti tulemaan kohti, mutta äiti ja ehkä joku muukin naisihminen astui esiin ja sanoi: Sillä kun pakottaa korvia. No ukko pysähtyi, eikä sentään kimppuun hyökännyt. [...] Lopulta joku hoksasi, nyt tarvitaan lääkäriä! (LEM, 1128–1129.)

Ymmärtämättömyys johtaa epäoikeudenmukaisuuteen, kun aikuiset eivät ota kipua vakavasti ja tulkitsevat lapsen valituksen niskoitteluksi. Sairasta lasta uhkaa hoidon ja parannuksen sijaan fyysinen rankaisu. Aikuisten ja lasten välinen ymmärtämättömyys korostuu, kun lääkäri avaa korvan:

Sitten jotain valahti ulos ja pitkälinen piina loppui saman tien. Hyppähdin pystyyn ja aloin riemuitsemaan ja hyppimään. Pian muitakin mukuloita tuli kanssani riemuitsemaan. – Kakarat hiljaa ja painkoilleen. Ei tässä nyt ole suuria ilon aiheita. Minun mielestä kyllä oli. Muistan sen hetken vieläkin oikein hyvin. (LEM, 1129–1130.)

Aikuiset eivät muiden lasten tapaan ymmärrä kivun loppumisen aiheuttamaa helpotusta, vaan tulkitsevat siitä johtuvan riemun tilanteeseen sopimattomaksi käytökseksi. Aikuisen ja lapsen kokemusmaailmat ovat tilanteessa erilliset, mutta lapsen kokemus on valta-asetelman vuoksi alistainen aikuisen kokemukselle. Aikuiset eivät ole kiinnostuneita lapsen käyttäytymisen taustalla olevasta kokemuksesta vaan tulkitsevat käyttäytymistä omista lähtökohdistaan. Huomattavaa on se, että kirjoittaja ei arvioi itseään kerrotun menneisyyden lapsena ulkopuolisen ja etäisen aikuisen näkökulmasta. Aikuisen kirjoittajan ja evakkolapsen roolit lomittuvat kirjoituksessa. Evakkolapsi on kirjoituksessa aktiivisen toimijasubjektin asemassa siitäkin huolimatta, että lapsi on kerrotun menneisyyden maailmassa alistainen aikuiselle. Kollektiivista aikuista edustava ja ymmärtämättömyyttä huokuva repliikki ilmaisee, että kirjoittajan myötätunto on lapsen puolella, ja ymmärtämättömien aikuisten toiminnan kuvauksen funktiona on ensisijaisesti korostaa lapsen näkökulmaa ja aikuisille alistesta asemaa. Myös kirjoittajan empatia kohdistuu lapseen. Kirjoittajan näkemys sota-ajasta ja evakkomatkasta on se, että näissä tilanteissa lapsen näkökulmalle ei ole tilaa, ja sen vuoksi lapsi joutuu myös epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi. Kyse on kannanotosta sotaan ja lapsen voimat-

tomaan asemaan siinä. Tämä on myös kommentti, vastakertomus talvisodan hallitsevalle kertomukselle, jossa sota esitetään suomalaisia yhdistäväksi ja yhteiseksi ponnistukseksi yhteistä vihollista, venäläistä vastaan. Viipurin Konstan kirjoituksessa lasta vastaan asettuvat aikuiset venäläisen vihollisen sijaan.

Evakkomatkakertomuksissa lasten kuvaaminen alisteisiksi aikuisille ja voimattomiksi evakuointitilanteessa toistuu monissa kertomuksissa. Myös vuonna 1930 syntynyt Uudenkirkon Aapo asettaa eksplisiittisesti lasten ja aikuisten ryhmät eri tasoille. Kuvaus korostaa lasten avuttomuutta evakkomatalla, jossa heidän tarpeensa ovat toissijaisia ja jossa heidän käyttäytymisensä on valjastettu aikuisten välisten suhteiden selvittelylle:

Erimielisyyksien purkamiseen ei meillä lapsiksi kutsutuilla ollut minkäänlaisia mahdollisuuksia, meidän mielialpiteellä ei ollut min-käänlaista arvoa, vaikka olisimme jotain sanoneetkin, pahimmassa tapauksessa se olisi ollut kuin öljyn heittämistä valmiiseen tuleeseen. Sillä kyllä vanhemmat niissäkin olosuhteissa omien jälkeläistensä puolia pitivät[!]. (LEM, 208.)

Uudenkirkon Aapo korostaa sitä, että evakkomatkan tilanteessa lasten keskinäiset suhteet, kokemukset ja toiminta muuttuvat vanhempien turhautumisen osoittamisen ja pahan olon purkamisen välineiksi. Myös vuonna 1941 syntynyt uudenkirkon Katri positioi itsensä osaksi lasten me-ryhmää. Kirjoittajalla on yleistävä, tunnustuksellinen ja kantaaottava ote, mikä ilmenee selkeänä erityisesti loppusanoissa, joissa kirjoittaja käyttää me-muodon lisäksi passiivia. Ennen loppua kirjoitus etenee pääasiassa aktiivissa, jolloin passiivi on koodinvaihto, joka korostaa viimeistä, arvioivaa, ideologista tai kannanottavaa kappaletta. Passiivin käytöllä kirjoittaja etäistää kerronnan ja sen ”sanoman” henkilökohtaista ja yksilöllistä tasoa laajemmalle ja hakee sille oikeutusta yleispätevämpänä ”todistuksena” kuin vain yksilöllisen kokemuksen ilmaisuna (ks. Shuman 2006, 149–151; Shuman 2005):

Mistään muistakaan pakomatkan kokemuksista ei ainakaan lasten kuullen puhuttu. Ne yritettiin unohtaa vaikenemalla. Evakkomatkan kärsineille ei koskaan myöskään järjestetty kriisipalavereita eikä muutakaan psykologista tukea, niin kuin nyt tehdään pienenkin onnettomuuden jälkeen. (LEM, 327.)

Passiivin ja me-muodon käytöllä kirjoittaja luo tekstissä yhteenkuuluvuuden vaikutelmaa oman viiteryhmän kesken. Loppuluvun toimijoina ovat "me sodan kokeneet lapset" sekä "he", eli lasten vanhemmat. Kolmantena toimijana on keruutahoon viittaava "joku":

Vanhemmilla oli omat katkerat muistonsa ja menetyksensä, huoli jokapäiväisestä toimeentulosta. Heidän elämänsä oli suoranaista raadantaa, eikä siinä ehditty juuri lapsen suruun ja ahdistukseen paneutua, uskottiinhan sitä paitsi, että lapset unohtavat helposti kesitettyt kauheet. Me sodan kokeneet lapset opimme vaikenemaan ja pysymään ikään kuin näkymättöminä. Siksi tuntuukin hyvältä, että edes nyt 60 vuotta myöhemmin joku on kiinnostunut kuulemaan, mitä me olemme kokeneet, miltä meistä on tuntunut. Mekin annoimme uhrimme isänmaalle: menetimme kotimme ja läheiset turvalliset sukuyhteydet katkesivat. (LEM, 327.)

Uudenkirkon Katrin aiemmin kuvaamat henkilökohtaiset kokemukset muodostuvat esimerkeiksi ja todisteiksi yleisemmästä sodan kokeneiden lasten kokemuksesta, minkä hän ilmaisee lopukappaleessa. Kirjoittaja korostaa sitä, että lasten kokemuksia sodasta ei ole pidetty yhtä tärkeinä kuin aikuisten. Hänen mukaansa aikuisten kokemuksiin keskittyminen johti myös siihen, että lapset vaikenivat omista kokemuksistaan. Hän liittää lasten sotakokemusten sivuuttamisen myös kokonaisvaltaiseen lasten persoonien sivuuttamiseen puhumalla lasten näkymättömyydestä. Hän ei kuitenkaan vaadi vanhempia vastuuseen lasten kokemusten käsittelyn laiminlyönnistä vaan pyrkii ymmärtämään sodan kokeneita aikuisia ja näkemään heidätkin sodan uhreina. Sodan kokeneiden vanhempien syyttelyn sijaan kirjoittaja peräänkuuluttaa julkisen tahon vastuuta viittaamalla nykyiseen kriisipsykologiaan. Hän myös kiittää keruutahoa kiinnostuksesta lasten kokemuksiin kohtaan. Yleistävä kerronta merkitsee henkilökohtaisen kohottamista yleisemmäksi evakkolasten jakamaksi kokemukseksi, joka liittyy kerronnan oikeutukseen. Tässäkin tapauksessa henkilökohtaisen kohottaminen yleisemmäksi tukee tunnustuksellisuutta ja kantaaottavuutta sekä toimii todistuksena kirjoittajan halusta kertoa totuudellisesti.

Osa kirjoittajista tuo esiin myös sen seikan, että heidän kokemuksensa evakkoudesta, kodin menetyksestä eivät ole yksinomaan negatiivisia. Pikemminkin he kertovat jännityksestä ja uteliaisuudesta, joita seikkailu heissä herätti. Nämä kirjoittajat ei-

vät tyypillisesti ole olleet aivan pieniä lapsia vaan pikemminkin nuoria, joille evakkomatka merkitsi ensimmäistä matkaa pois ko-toa. He kykenivät ja joutuivatkin jo jossain määrin huolehtimaan itsestään matkalla, mikä oli monille rohkaiseva kokemus. Monet kirjoittajat myös hieman vähätellen vertaavat omia lapsen ko-kemuksiaan sodasta ja evakkomatkasta aikuisten kokemuksiin. Osan muistot evakkomatkasta ovat myös hyvin vähäisiä nuoren iän vuoksi, jolloin heidän muistonsa ja kokemuksensa evakkomat-kasta saattavat ensisijaisesti perustua vanhempien kokemuksiin, kertomuksiin ja muistoihin. Esimerkiksi Pyhäjärven Riitta (s. 1942) oli jatkosodan evakuoitien aikaan parivuotias. Hän pohtii kirjoj-tuksensa alussa omien muistojensa ja vanhempiensa kertomusten yhteensulautumista omassa kokemuksessaan (vrt. Mikkola 2009, 123). Kirjoituksen lopussa Pyhäjärven Riitta pohtii vanhempiensa kokemusten kautta sitä, mitä evakkous on merkinnyt:

Isän en muista valittaneen kohtaloaan. Hän ei kertonut, mitä jäi ko-tiseudulle. Vasta vuonna 1990 kesällä ihastelimme isän silloin melko uudeksi jäänyttä, hirsistä, taitekattoista kotitaloa. Äidin puheessa oli usein tuskaa: muistot runsaista ruokapöydistä ja riittävästä joka-päiväisistä tarpeista, vilja- ja vaateaitoista, pakomatalla punaisena hehkuva taivas, rikkimennyt Lotta-puku, ainoat metsään heitetyt rikkinäiset kengät, haavaiset jalat, nälkä vieraana, epävarmuus omaisista ja lapsista ja jossakin kansanhuolto. Ymmärrän – minun henkistä minääni ovat suojelleet lemmikit sekä omat sairastelut. Olen äidin kertoman mukaan sairastanut 2-viikkoisesta lähtien kuu-meisia infektioita kolmasosan lapsuuttani sekä myös nuoruuttani saman verran. Syntymälahjakseni en saanut riittävästi sisäisiä puo-lustajia ns. jalkamiehiä. (LEM, 248–249.)

Katkelmassa Pyhäjärven Riitta ei kerro niinkään omistaan kuin vanhempiensa uhrauksista. Hän antaa epäsuorasti ymmärtää, etteivät hänen omat kokemuksensa ole yhteneväiset vanhempi-en tuskasten ja vaiettujen kokemusten kanssa, vaan hänen omat vanhempien kokemuksiin verrattavat kokemukset pikemminkin puuttuvat. Henkilökohtaisen kärsimyksen puuttumisen kirjoittaja näkee johtuvan sairauksistaan ja lemmikeistään, jotka ovat häntä suojelleet. Kiinnostavaa tässä on se, että aiemmin kirjoituksessaan Pyhäjärven Riitta mainitsee kärsineensä pitkään pommituksista johtuvista pimeyden ja lentokoneiden peloista. Epäsuorasti hän kuitenkin vähättelee omia pelkojaan ja traumaattisia kokemuksi-aan suhteessa vanhempien kärsimykseen.

Jälkikäteen arvioituna lasten elämä sota-aikana yleisesti, evakomatkailuilla sekä erityisesti takaisin vallatussa Karjalassa oli raskasta ja kovaa. Lapset joutuivat jatkuvasti kohtaamaan järkytyksiä ja vaaroja, kokemaan pelkoa ja turvattomuutta joihin he eivät osanneet varautua ja joihin heidän ei lapsina ylipäänsä olisi pitänyt joutua. (Vrt. Peltonen 2003, 102–136.) He myös joutuivat usein ottamaan aikuisten vastuuta ja töitä kontolleen. Esimerkiksi vuonna 1927 syntynyt Vuoksenrannan Karoliina kirjoittaa tilanteesta, jossa hän joutuu talvisodan aikana 12-vuotiaana palaamaan yksin lähelle rintamaa lehmä hoitamaan, sillä sotilaat tarvitsivat maitoa:

Lentokoneet jyrisivät jatkuvasti yötä-päivää ja ikkunalasit tärisivät. Ei ollut myös päiväsaikaan ulos menemistä. Tuvan uunikin lämmitettiin vasta pimeään tulle, ettei olisi taloa asutuksi tunnustettu. Lähes parikymmentä kilometriä oli sieltä kotiimme Oravankytöön. Ensimmäisen kerran, kun isä ja Matti-setä läksivät hakemaan kotonta heiniä ja minä jäin yksin siihen outoon, tyhjään vieraaseen taloon on jäänyt lähtemättömästi mieleeni. Raskaat lentokoneet lensivät talon yli ja hävittäjät ”koukkivat” kovin alhaalla ja olin kuulevinani, että pauke rajaltakin kuului entistä voimakkaammin. Pelkäsin kamalasti. Menin huivi korvissa suuren tuvan uunin alla olevaan koloon, jossa puita kuivatettiin. Siellä olin mahallani korvia pidellen ties miten kauan kunnes tuntui siltä, että maailma vähän hiljeni. Kyllä isä oli vihainen kun kerroin missä olin peloissani ollut. Jos olisi jotain sattunut, niin ..? Samanlainen kauhun päivä sattui vielä toisenkin kerran, kun miehet olivat kotonta heinienhaku matkalla. Katsoin parhaaksi poistua koko tärisevästä talosta. Mätin kaikki lämpimät vaatteet päälleni ja menin navettaan lehmien luokse. Kyyrötin ja makailin siellä parressa lehmien edessä ties miten kauan, mutta en pelännyt läheskään niin kovin kuin edellisellä kerralla. Tätä ”maanpuolustuksen hyväksi” tekemääni lypsyreissua kesti pitkälti toista kuukautta eli helmikuun alkupuolelle asti. (LEM, 669–670.)

Varsinaisen sodan, lentokoneiden ja pommitusten ohella talon vieraus ja ilmeinen kylmyys tekee tunnelmasta pelottavan. Karoliina löytää tuvan alta suojapaikan pommituksia ja lähestyvää rintamaa varten. Kiitosta hän ei kekseliäisyydestään kuitenkaan saa. Tapaus tuo erinomaisesti esiin lapselle ylivoimaisen ja kohtuuttoman tilanteen, jossa hänen oletetaan kykenevän samoihin töihin ja päätöksiin kuin aikuiset, mutta jossa häntä toisaalta nuhdellaan kuin lasta epäviisaista ratkaisuksista. Yllättävää onkin se, kuinka vähän Lasten evakomatkat -aineistoon sisältyy kriittisiä äänenpainoja lasten asemasta, velvollisuuksista ja kohtelusta sodan aikana taikka vaatimuksia jälkikäteisen tunnustuksen antamiseen myös lasten uhrauksista ja panoksesta sodassa. Omien vaikei-

den kokemusten vähättely, välttely ja suhteuttaminen vanhempien kärsimyksiin toistuvat evakkomatkakirjoitusaineistossa yllättävän usein siihen nähden, että keruun fokuksessa ovat nimenomaan evakuointien ja sodan kokeneiden lasten kokemukset. Lapsen kokemuksen vähäistä arvoa perustellaan tällöin tavallisesti lapsen ymmärryksen kapeudella, sillä että lapsi ei täysin kykene käsittämään evakuointien lopullisia seurauksia sekä sillä, että vastuu ja työ matkan ja uuden elämän järjestämisestä oli aikuisella. Tällöin esimerkiksi lapsen kokema pelko tai nälkä esitetään vähempiarvoiseksi kuin aikuisen, joka tiedostaa evakkomatkan merkitysvien kodin ja mahdollisesti myös elinkeinon menetystä, ja jonka harteilla on vastuu ruuan hankinnasta. Usein kritiikki tuodaan esiin piilotetusti ja vihjaillen, kuten myös Vuoksenrannan Karolliinan tapauksessa. Viimeisessä lauseessa hän on sijoittanut lapselle kohtuuttoman työtehtävän syyn lainausmerkkeihin korostaakseen sitä, että lehmien lypsämisestä huolehtimisessa oli todellakin kyse maanpuolustukseen verrattavissa olevasta tehtävästä ja koettelemuksesta. Tässä kirjoittaja asettaa lapsen tehtävän rinnakkain sotilaan tehtävän kanssa, mikä asettuu nykyisen lapsen asemaa koskevan käsityksen valossa kirjoittajan kätkeytyksi kritiikiksi omaa sodanaikaista kohteluansa kohtaan.

Yksi syy siihen, että lapsen kokemuksia vähätellään nimenomaan vertaamalla niitä aikuisten kokemuksiin, voi juontua esimoderneista lastenkasvatusta⁹⁵ ja lapsen asemaa koskevista käsityksistä ja niiden säilymisestä sota-ajan lasten ajattelussa. Tämän lisäksi se kertoo yleisesti vallinneesta sota-ajan käsittelyn trendistä. Viime vuosikymmeniin asti evakkomatkaa ja Karjalan menetystä koskeva keskustelu ja myös niiden tutkimus on painottunut aikuisten näkökulmaan. Tämä näkökulma on tuonut esiin sodan ja evakuointien aiheuttamia taloudellisia ja materiaalisia menetyksiä sekä kenties aikuisten huolta läheisten hyvinvoinnista ja elämästä. Yksilön pelot, turvattomuuden tunteet ja psyykkisten traumojen käsittely on ollut vähäisempää. Lasten evakkomatkat -aineisto ilmentääkin tämän osalta laajempaa muutosta sota-ajan käsittelyssä eli yksilön kokemukseen ja muistoon kiinnittyvää näkökulmaa ja eetosta. Itse keruun aihe kuvastaa laajempaa menneisyyden prosessointia ja historiantutkimusta leimannutta siirtymää instituutioiden, suurten rakenteiden ja merkkihenkilöiden historiasta kohti

95 Agraarikulttuurin lastenkasvatuserästä ks. Tuomaala 2005.

arjen, ruohonjuuritason ja vallan suhteen altavastaajien eli ”tavalisten ihmisten” tai muuten vaiettujen ryhmien historiaa. (Esim. Peltonen 1996; Ollila 1999, 7–8; Teräs 2000; Kalela 2006, 67; Näre & Kirves 2008; Kivimäki 2006; 2013.) Näiden kahden tason olemassaolo ilmenee evakkomatkakirjoitusaineistossa siten, että osassa vastauksista korostuu lapsen kokemus ja sen merkittävyys, kun taas osassa vastauksista se esitetään toisarvoisena aikuisten rankkoihin ”oikeisiin” kokemuksiin nähden.

Edellisen kirjoittajan, Pyhäjärven Riitan kirjoituksessa omien eli lapsen kokemusten sivuuttaminen johtuu selvästi myös siitä, että hän kuuluu sukupolveen, jolle karjalaisuus, evakkous ja kodin menetys ovat pikemminkin muistoista ja kertomuksista omaksettuja kuin omakohtaisesti koettuja asioita. Kirjoittaja oli evakkomatkan aikaan vasta 2-vuotias ja kuuluu siten ainakin osittain toisen polven siirtokarjalaisiin (ks. Lehto & Timonen 1992, 92–95). Onkin mahdollista, että kyseinen kirjoittaja ei automaattisesti koe itseään osaksi yhteisen evakkouden kokemuksen jakavaa perhettä tai siirtokarjalaisten joukkoa, vaan hän rakentaa tämän yhteyden kerronnassa. Tällöin hän pystyy sairastelukertomuksensa kautta luomaan itselleen sellaisen evakon ja perheenjäsenen roolin, joka ei ole ristiriidassa perhepiirissä tai yleisesti hallitsevan kärsimys- ja menetyskertomuksen kanssa. Kirjoittajaa järkytyksiltä suojaaneet sairaudet ovat myös hyväksyttävä selitys sille, miksi kirjoittaja ei jaa jaettua kärsivän ja kohtaloaan surevan evakon kokemusta.

Lapset aikuisten roolissa

Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa käsitellään runsaasti lasten pelkoa vanhempien ja läheisten ihmisten menettämisestä. Huoli vanhemmista, heidän turvallisuudestaan ja huolistaan ovat toistuvia aiheita, ja ne liittyvät yksin jäämisen pelkoon ja turvattomuuden kokemukseen. Tämä kohoaa evakkomatkakirjoitusaineistossa dominoivaksi huoleksi, yli kuoleman, sodan tai kodinmenetyksen pelkojen. Vuonna 1934 syntyneen Ihantalan Helmin kirjoituksessa sotatilanteen ja evakkomatkan epävarmuudet kilpistyvät paniikinsekaisen kauhun sävyttämään hetkeen, jossa lapsi havaitsee olevansa yksin, erillä äidistään ja mummostaan. Tilanteen pelotavuutta lisää se, että mummo oli menettänyt puhekykynsä kodin menetyksen surun ja evakkomatkan järkytyksen vuoksi:

Siellä koin evakkomatkan ja koko tähänastisen elämäni järkyttävimmän kokemuksen. Aamulla heräsin penkillä, jossain kirkon keskivaiheilla. Olin yksin. Äitiä ja mummoa ei näkynyt missään!!! Aivan hirvittävä pelko, hätä ja tuska valtasi minut. Se puristi minut aivan kasaan, mutta silti pystyin huutamaan äitiä. Huusin ja huusin, huuto kaikui seinistä. Vihdoin äiti juoksi käytävää pitkin ja sulki minut syliinsä. Äiti ja mummo olivat menneet lämmittelemään kaminan luo kirkon etuosaan. Vieläkin tuon hetken muistaminen ahdistaa. Siinä purkautui lapsen pelko ja ahdistus konkreettisesti. Mutta ihmekin tapahtui siellä kirkossa. Mummo löysi taas sanat! (LEM, 548.)

Pelottava tilanne laukeaa, kun Helmi löytää äitinsä. Kerronnassa helpotuksen tunteen kuvausta vahvistaa myös se, että kirjoittaja kertoo mummonsa löytäneen sanat samassa yhteydessä. Helpotavat tapaukset Helmi sijoittaa kuvauksessaan samaan muistin paikkaan, kirkkoon. Tapaukset myös kytkeytyvät yhteen paradigmaattisesti, helpotuksen tunteen ja löytymisen ihmeen kautta. Nämä ovat kirkon paikkaan luontevasti liittyviä kokemuksia, eikä tapahtumapaikka ole valikoitunut muistelukirjoitukseen satunnaisesti. Kirkko tapahtumapaikkana kokoa Helmin muistelussa itseensä "asioita" ja generoi kerronnassa merkityksiä. (Ks. Casey 1996, 24–26; Pink 2009, 30–31; 6.4.)

Pelolle vanhempien menettämisestä oli konkreettiset perusteet, sillä sodan todellisuus kuolemineen tunkeutui myös lapsen elinpiiriin. 1936 syntyneen Uudenkirkon Toinin muistoissa pommituskokemus yhdistyy lapsen kauhuun ja pelkoon vanhempien kohtalosta:

Kronstadt näki kaiken suurilla kiikareillaan. Me lapset leikimme taas piilosilla oloa naapurissa. Silloin se tapahtui: Kranaatti tuli kotini pihalle, äiti ja isä olivat sisällä, minä ja Hannu veli piilossa perunavaossa. Sirpaleet niittivät naatit poikki ja pysähtyivät navetan seinään. Lähdin juoksemaan kotiin ja huusin, että nyt se äiti kuoli. Lapsen hätä oli suuri! Kummisetäni otti minut kiinni ja sanoi, että ei sinne saa mennä. Huusin, purin raavin ja tein kaikkeni, mutta irti en päässyt. Kiitos Villelle vieläkin sinne pilven reunalle! Isä ja äiti ilmestyivät ulos. Ovet olivat paikoiltaan, lattialankut sikin sokin, mutta isä sai raivattua tien ulos. Ammus tuli keittiön ikkunan alle ja he olivat kamarin puolella. Isä komensi kaikki perunakellariin, tuli toinen ammus, nyt se osui talon taakse; kaikkiaan viisi kranaattia ympäri taloa. (LEM, 385–386.)

Katkelma välittää lapsen paniikin lukijalle elävästi. Lapsen, kirjoittajan sekä kertojan fokalisoinnit vuorottelevat, kuten myös aikamuodot. Tämänkaltaiset aikatasojen ja fokalisaatioiden tiivis-

tymä- ja murtumakohdat, kerronnan hämärtymät, ovat tyypillisiä järkyttävien tapausten kuvauksille, jotka ovat usein myös kertomuksen keskeistapahtumia. Tämä viittaa siihen, että tiivistymät liittyvät järkyttävien tapahtumien lisäksi myös niihin liittyviin järkyttäviin kokemuksiin. Niitä voidaan pitää järkytysten kerronnallisina ilmauksina ja refleksiivisen kerrontastrategian ilmentyminä. (Ks. s. 112–125.) Yllä olevan katkelman kaltaiset, monissa evakkomatkakirjoituksissa toistuvat aikamuotojen ja fokalisointien tiivistymä- ja murtumakohdat ovat verrannollisia usealle Gadi BenEzerin havaitsemille suullisen kerronnan traumasignaaleista (BenEzer 2004, 34–36; ks. s. 114–115). Ne ovat poikkeamia kertomuksessa muutoin vallitsevasta ilmaisun tavasta ja kertomuksen ajallisesta todellisuudesta, mikä synnyttää lukijalle vaikutelman kirjoittajan hämmennyksestä ja uppoutumisesta järkyttävään, evakkomatkan hetkeen ajoittuvaan kokemukseen (vrt. Gillespie 1942, 125–136; Bettelheim 1943; Punamäki 1981, 16–27). Tällöin mennyt ja nykyisyys menettävät erillisyytensä ja niiden välinen etäisyys kuroutuu hetkeksi umpeen kirjoittajan kokemuksessa. Tämänkaltaiset järkyttävien sotakokemusten kerronnalliset ilmaukset edustavat refleksiivistä kerrontastrategiaa.⁹⁶

Sekä muistitietotutkijat että psykologit ovat havainneet, että sota- ja konfliktitilanteissa lasten turvallisuudentunne on voimakkaasti riippuvainen vanhempien reaktioista, heidän jaksamisestaan, vanhempien ja lasten suhteesta sekä perhedynamiikasta (Peltonen 2003, 102–103; Junila 2011, 152; Stargardt 2006; BenEzer 2004, 32; Freud & Burlingham 1942, 27; Liebllich 1977, 1984; Punamäki 1981, 23). Toisen maailmansodan aikaisia lasten evakuinteja tutkineet psykologit ovat myös todenneet, että ero vanhemmista on lapsen psyykelle haitallisempaa kuin sodan vaarojen kokeminen (Freud & Burlingham 1943; Edvardsen 1977). Lasten suurimmat sotatilanteeseen liittyvät pelot kytkeytyvät tavallisesti vanhemmista eroon joutumiseen tai siihen, että vanhemmille tapahtuu jotakin paha (Fraser 1977, 46–54, 75; Punamäki 1981, 119). Myös evakkomatkakirjoituksista käy ilmi se, että vanhemmat ja sukulaiset edustivat lapsille pysyvyyttä tilanteessa, jossa heidän elinympäristönsä ja elämänpiirinsä oli sortunut ympäriltä. Kirjoituksista piiryy esiin lasten huoli vanhemmista ja pelko heidän jaksamisestaan. Tämän pelon kuvataan vaikuttaneen myös evakkolasten

96 Ne muistuttavat myös fiktionaalisin keinoin luotuja sukelluksia kerrotun menneisyyden maailmaan, mutta eivät vaikuta yhtä tietoisesti luoduilta.

toimintaan sodan ja evakkomatkojen aikana. Kirjoittajat kertovat suojelleensa kriisitilanteessa vanhempiaan ylimääräisiltä rasituksilta pitämällä omat pelkonsa ja huolensa itsellään. Evakkolasten muistelukerronnasta käy ilmi kokemus siitä, että vanhempia ei saa vaivata lapsen huolilla ja peloilla tilanteessa, jossa todelliset elämän perusasioihin, kuten kotiin, ruokaan ja elantoon liittyvät huolet ovat vanhempien vastuulla.

Muistelukirjoituksissa kuvataan toistuvasti evakkolasten pyrkimystä olla huolestuttamatta vanhempiaan omilla huolillaan. Joissain kirjoituksissa, kuten vuonna 1928 syntyneen Säkkijärven Lyydian kuvauksessa, lapsen hädän ja huolen lähteeksi kuvataan aikuisten pelko:

Koulu muuttui nyt Lottien pitämäksi muonituspaikaksi linnoitusmiehille, jonne me siskon kanssa vietiin joka aamu maitotonkat meiltä vesikelkalla, ja leivät kerran viikossa, ja pelättiin aukealla pellolla ylilentäviä pommikonelaivueita – maattiin hiljaa lakanan alla? – Kaikki väliajat kuottiin, sukkia, lapasia, ja kaulureita, sinne jonnekin rintamalle? Yli meren Viipurin lahdelta kuului tykkien jylinä? – Papit kulki kylätiellä, tuoden surusanomia. – Aikuiset huokaili silmät kyynelissä – Isä on tullut kotiin? tai poika on päässyt kotiin? – Vaikka ne kaikki kotiin tulleet pantiin kylmään jäiseen hautaan, usein iltapimeällä pommituksia peläten. Eikä kukaan pystynyt lohduttamaan. – Lapsilla oli paha olo. Lehdet oli täynnä sotaa. – Taipale – Summa – Kollaa – Raattee? Ja välillä radion sotki ”Tiltun räpätys”. Tykit jylysi jo yötä päivää, talot vavahteli, ja jäiset ikkunat helisi, se oli pelottavaa aina ootti iltaa, että pääsi peiton alle nukkumaan pois pelosta tyyny korville – käet ristiin ja rukoilemaan ” Rakas taivaan isä, ja enkelit” Tulkaa äkkiä auttamaan – maassa on nyt hätä, kun näki aikuisetkin polvillaan. LEM, 1302–1303.)

Myös sodan sankarikuolemista kerrotaan lasten evakkomatkakirjoituksissa paljon. Sankarikuolemat yhdistävät yksilöiden muistoja, kokemuksia ja menneisyyden tulkintaa jaettuuihin, institutionaalisella tasolla hahmotettaviin historiantapahtumiin, kuten talvi- ja jatkosotaan sekä niiden tulkintaan. Muistelijoiden näkökulmasta sankarivainajat eivät ole yksinomaan Suomen puolesta uhrautujia vaan ensisijaisesti perheenjäseniä, ystäviä ja sukulaisia. Vuonna 1934 syntynyt Ojaniemen tyttö⁹⁷ kuvaa veljensä kaatumista talvisodassa:

Jatkosota oli syttynyt ja kaikki kolme vanhempaa veljeäni olivat taas rintamalla. Olimme leikkineet Gunillan kanssa suruharsoista sota-

97 Kirjoittajan itsensä valitsema nimimerkki.

leskeä. Tultuani kotiin juoksi Kangaspusun, talon, jossa asuimme, poika minua vastaan ja sanoi: "Sinun veljesi on kaatunut." Menin etsimään äitiä. Löysin hänet navetasta. Hän nojasi päätään lehmän kylkeen, kädet roikkuiva velttoina sivuilla ja hän itki. Sanoin monta kertaa "äiti", mutta hän ei kuullut mitään. Juoksin etsimään isää. Löysin hänet sisäältä. Hän istui ja itki ääneen. En ollut koskaan kuullut isän itkevän ja koko maailmani järkkäyi. Minun piti kysyä opettajaltani lupa saada olla pois koulusta mennäksemme katsomaan Jaakkoa jonka arkku tuotiin Ruoveden kirkolle. Siinä makasi 19-vuotias pitkä ja komea Jaakko-veljeni valkoisin kasvoin reikä ohimolla. Olin niin järkyttynyt, etten pystynyt itkemään. Kun parin viikon kuluttua kaatui Gunillan isä me lapset luulimme, että leikkimme olivat aiheuttaneet heidän kaatumisensa ja meillä oli kauhea olo. Karjalaan takaisin pääsy oli ovella ja vanhempani halusivat viedä Jaakon Sakkolan sankarihautaan. Marraskuussa -41 lähdimme sitten takaisin Karjalaan. (LEM, 615.)

Syällisyydentunteen ja veljen kuoleman kuvausten lisäksi katkelma on lapsen pahimman pelon toteutumisen, vanhempien antaman turvan menettämisen kuvaus. Se kertoo myös siitä, kuinka yksinäinen lapsi voi olla perhettä kohdanneen surun ja kriisitilanteen hetkellä. Ojaniemen tyttö kuvaa sitä, kuinka lapsen ensimmäinen reaktio kuolinviestin saapuessa oli hakeutua vanhempiensa luo turvaa ja selvennystä saadakseen, mutta vanhemmat eivät kyenneet oman surunsa lävitse lohduttamaan lasta tai selittämään sotaa ja kuolemaa. Vanhempien järkytyksen vuoksi lapsen huolille ja kysymyksille ei ole tilaa. Ojaniemen tyttö löytääkin veljen kuolemaan selityksen, joka raastavaa kyllä tekee lapsesta itsestään syällisen. Myös vuonna 1933 syntynyt Raili Maria Ristseppälästä⁹⁸ tuo evakkomatkakirjoituksessaan implisiittisesti esiin lapsen yksinäisyyden:

Kävin hyvin usein pyörällä Perniön kirkolla, katsomassa, kun sankarivainajia laskettiin hautaan. Surua ja kyyneleitä, suruharsoisia nuorempia ja vanhempia naisia. Itse seisoin kirkkoaidan takaosassa. Näen vieläkin sielun silmin, sen pikku-tytön, itseni. (LEM, 1880.)

Katkelma huokuu kirjoitushetkeen asemoituvan aikuisen kirjoittajan myötätuntoa kuvauksen lasta, menneisyyden minää kohtaan. Kirjoittaja-fokalisoi tarkastelee menneisyyden itseään etäisyyden päästä, kuin elokuvaa katsoen, minkä vuoksi katkelma synnyttää lukijassa voimakkaan visuaalisen kuvan hautajais-

98 Kirjoittajan itsensä valitsema nimimerkki.

joukosta ja sen takana yksin olevasta lapsesta. Lapsi on samaan aikaan fyysisesti lähellä aikuisten surijanaisten joukkoa ja tietoinen sodasta ja kuolemasta, mutta samaan aikaan hän on sisäisesti yksin ja erillään muista.

Kuoleman kohtaaminen on myös jäänyt monien Lasten evakkomatkat -aineiston kirjoittajien muistoihin. Raili Maria Ristseppälästä (s. 1933) mainitsee hautajaiskuvausten lisäksi kaksi unohtumatonta kuolemantapausta:

Eräänä aamuna olin koulun eteisessä kun sinne tuli nuori äiti, kainalossa lapsi harmaaseen vilttiin käärittynä, vierellä sotilaspukuinen isä. Lääkäri tuli paikalle, joten poistuin. Kuulin jälkikäteen, että lapsi menehtyi. Tämä tapaus jäi ikuisesti mieleeni. Oli hyvin surullista. Vanhempana evakkomatkoja muistellessa, Hilja-tätini oli tietoinen ko. tapauksesta, sekä tiesi perheen nimen. (LEM, 1880.)

Kerran kotimatalla, toisen tytön kanssa, pysäytti evakkoäiti ja sanoi, haluan näyttää teille, kun olen laittanut lapseni arkkuun. Pieni arkku oli kamarin pöydällä, lapsi saattoi olla alle vuoden. Äiti kertoi, ja me kuuntelimme, miten rakas tämä lapsi oli heille. Myös tämä tapaus jäi ikuisesti mieleen. (LEM, 1881.)

Kirjoittaja ei eksplisiittisesti tuo esiin sitä, miksi kuolemat tarkalleen ottaen olivat jääneet hänen mieleensä. Selitysten vähäisyyttä selittää kirjoittajan persoonallinen tiivis ja toteava kirjoitustyyli. Vähäsanaisuus, vaikeneminen tai hiljaisuus ei tosin suinkaan aina viittaa merkitysten puuttumiseen, vaan esimerkiksi järkytyksiin tai traumoihin, joita on vaikeata tai mahdoton pukea sanoiksi (Andrews 2010; BenEzer 2004). Kertomuksessa kuolemat edustavat evakkoutta ja sotaa. Ne kertovat siitä, että sota-aikana kuolemat olivat tavallisia ja tulivat siten osaksi lapsen maailmaa ja tietoisuutta. Lapset pohdiskelivat lähelle ja arkiseksi tullutta kuolemaa, minkä vuoksi myös kuolemaan tavalla tai toisella liittyvät tapaukset muuttuivat alttiimmin muistoiksi. Ristseppälän Raili Marian muistoja yhdistää myös se, että molempien muistojen tapauksessa vainaja on pieni lapsi, ei sotilas tai vanhus, mikä olisi kenties tehnyt kuolemista ymmärrettävämpiä, arkisempia ja ei niin muistettavia. Ristseppälän Raili Marian lapsuudessa kuoleman järkyttävyydestä ja mieleenpainuvuudesta kertoo se, että kuoleman kuvauksia, vaikkakin toteavia, sisältyy useita lyhyeen vastaukseen. Kuolemaa voidaankin pitää yhtenä vastauksen keskeisteemoista.

Vahvoja, heikkoja ja hyvityksen logiikkaa

Tyypillistä evakkomatkakertomuksille on se että ryhmä, johon kerrotun menneisyyden tason minä kuuluu, on valta-asetelmassa alisteinen ryhmä. Lapset ovat alisteisia aikuisille, evakot majoittajille ja köyhät rikkaille. Evakkomatkan kuvauksissa evakot voidaan kuvata alisteisiksi myös sodalle tai viholliselle, jota kerronnassa personoidaan muita ryhmiä muistuttavaksi ja suhteessa niihin asettuvaksi toimijaksi:

Välillä tuli ilmahälytyksiä ja vaunut tyhjenivät pikaisesti radan varteen sekä lähimetsään. Vihulainen lentokoneitten muodossa ei jättänyt matkaa rauhaan. Kaiken muun kärsimyksen lisäksi heitä piti kurittaa pommeilla ja konekiväärituloella. Olihan mieltä ylentävää katsella, kun äidit, lapset ja vanhukset etsivät suojaa henkensä häädässä urheitten lentäjien tervehtiessä heitä paukuttelullaan. Kaikki eivät aina ehtineet suojautua. Joten ilmojen sankarit saivat merkitä kirjoihinsa niin ja niin monen taipaleen katkenneen. Hehän olivat vihollisia! (LEM, 683.)

Viipurin Aimon kuvauksessa vastakkain asettuvat maanpinnalla olevat ihmiset ja yläpuolelta heitä tulivoimalla ”kurittavat” viholliset. Viipurin Aimo korostaa ihmisten avuttomuutta nimeämällä heidät yleisesti äideiksi, lapsiksi ja vanhuksiksi, sodasta ulkopuolisiksi siviileiksi. Pommittajia kirjoittaja kuvaa yhtenäisenä pahantahtoisena hahmona, jonka ainoa tahto on kurittaa viattomia ihmisiä. Kirjoittaja ilmaisee väheksyntänsä pommittajia kohtaan ironian keinoin kutsumalla heitä ensinnäkin ”ilmojen sankareiksi”, jotka tuntevat ”mielen ylevyyttä” pommittaessaan. Hän korostaa vaikutelmaa kutsumalla asevoimiin nähden voimattomia siviilejä ”vihollisiksi”. Viipurin Aimo kuvaa pommittajat epäinhimillisen julmiksi, koska he nauttivat puolustuskyvyttömiin kidutuksesta. Kuvauksessa korostuu siviilien, äitien, vanhusten ja lasten, sekä sotilaiden erilaiset asemat ja mahdollisuudet sotatilanteessa ja se, että sotilailla on valta evakoihin nähden. Kuvaus on ironisen kerronnan keinoin tehty kannanotto, jossa kirjoittaja asettuu heikkojen evakkojen puolelle, ja vihollinen kuvataan yksinomaan pahaksi ja pahansuovaksi. Kuvauksessa sodan osapuolet ovat kaksi erillistä ryhmää, julmat pommittajat ja avuttomat siviilit, mutta yhtä kaikki, molemmat ryhmät on kuvattu yksinkertaistaen tyyppitapauksiksi.

Samainen kirjoittaja käsittelee vastauksessaan runsaasti majoittajien ja evakkojen välisiä sosiaalisia suhteita myös evakkoaikojen kuvauksen yhteydessä. Paikallisten ennakkoluulot evakkoja kohtaan heijastuvat myös lasten välisiin suhteisiin:

Kuten jo mainitsinkin, toinen emäntä ja isäntä suhtautui aluksi evakoihin ylenkatseellisesti. Sen lapsikin aisti! Heidän läsnä ollessa liikuttiin varpaillaan. Äitini oli tästä murheissaan, kun narinaa kuului milloin mistäkin asiasta. Varsinkin "naapurin kakaroista"! Omista kylläkin piti huolen. Ei hän kaiketi mikään "rotuvihaaja" ollut, mutta väliin huutamista kuunnellessa läheltä liippasi. Painoiko tässä se että oma mies oli rintamalla!

Talon vanhin lapsi kohteli "ryssänpentuja" tylästi. Oli meitä paljon suurempi. Opin pelkäänmään häntä. [...] Kyseinen sankari sai myös talon rengin, jonka kanssa oli hyvää pataa, "ryssänvihaajaksi". Syytä en tiedä, mutta kyseinen oli tavalla tai toisella päässyt livahtamaan rintapalvelusta. Raavas oli mieheksi! Siinä sitten yhdessä keksittiin konnankoukkuja evakkolasten ja muiden harmiksi. Jatkuvasti sai kuulla missä "ryssien paikka oli". (LEM, 685.)

Sekä lapset että aikuiset osallistuvat syrjintään, joka saa kirjoittajan tulkinnassa rotusyrjinnän piirteitä. Viipurin Aimo tulkitsee huonon kohtelun johtuneen valtapelistä asukkaiden ja evakkojen eli rikkaiden ja köyhien välillä. Vastakkainasettelu ei ole vielä kirjoitushetkelläkään kirjoittajalle neutraali aihe, mitä osoittaa esimerkiksi kiusaajan kuvaaminen löyhämoraaliseksi sodasta lintsaajaksi. Paheksuntaa kiusaajan henkilöä kohtaan hän korostaa myös huutomerkin käytöllä. Kertoja esittää vastakkainasettelun evakkojen ja majoittajien välillä valtapelinä, jossa ihmisten välinen dynamiikka kytkeytyy varallisuuden kysymyksiin. Tässä valtelussa evakkolapset, joihin kirjoittajakin kuuluu, ovat kaikkein heikoimmassa asemassa:

Kyllä lopuksi heidän kanssaan toimeen tuli, kun ei välittänyt, mutta... Saaneet meidät viranomaisten määräyksestä "riesakseen", piti näyttää "kuka määräsi". [...] Me lapsethan siitä eniten kärsittiin. Meillä ei ollut voimaa vastata kyseiseen. (LEM, 685.)

Viipurin Aimo toteaa tilanteen rauhoittuneen ajan kuluessa, vaikka jännite ja epätasa-arvo majoittajien ja evakoiden välillä löytyy kuvauksesta edelleen:

Olotkin rauhoittuivat ja pikkuhiljaa meitä evakkolaisia ryhdyttiin kohtelemaan kuin ihmistä konsanaan. Eihän tilanteemme koskaan ihan "herraskaiseksi" tullut, mutta päivää sentään talonväkikin

ryhtyi sanomaan. Eräskin tapaus kuvastaa tilannetta! Isä ja äiti saivat armollisesti luvan isäntäväeltä, jotta saisivat kasvattaa porsaan joulupöytään. Molemmat isäntäperheet kasvattivat omansa. Kuinka ollakaan, toisten porsaas jostain syystä kupsahtivat ennen aikaansa. Meidän kasvoi ja lihoi karsinassa. Siitäkös isännät kimpaantuivat ja käskivät viedä sikansa vaikka sänkyynsä. Karsinasta se oli pois vietävä heti. Siinä käytiin montaa sanasotaa, ennen kuin possumme sai jäädä navetan lämpöön. Tietysti se oli isän ja äidin vika, kun isäntien porsaas menehtyivät ennen aikaansa. [...] Viimein tilanne kyseisen asuinpaikan osalta normalisoitui radikaalisti. Tiedä sitten mikä siihen vaikutti. Jopa meitä penskoja domineerannut talon ”perintöprinssi” rauhoittui. (LEM, 685–686.)

Kohtelun kohentumisesta huolimatta majoittajien ja evakkojen välinen suhde on räjähdysherkkä, ja majoittajat kuvataan negatiivisessa valossa. Varakkaiden paikallisten itsekkyys, kateus ja kataluus köyhempiä evakkoja kohtaan toistuu evakkomatkakirjoitusaineistossa (ks. s. 303–314). Viipurin Aimon perheen hyvä menestys porsaan kasvattajana aiheuttaa majoittajissa kateutta, mikä on johtaa porsaan ajamiseen ulos navetasta. Kerronta sisältää ironisia ilmaisuja, jotka korostavat vastakkainasettelua paikallisten ja evakkojen välillä. Ironinen kommentti isän ja äidin syyllisyydestä isäntävään porsaiden kuolemaan alleviivaa vastapuolen pahanthautoisuutta ja kateutta. Kohtelun parantumista kirjoittaja kuvaa ironisesti ihmismäiseksi kohteluksi, mikä korostaa pikemminkin entisen kohtelun kurjuutta kuin nykyisen hyvyttä. Kirjoittaja rinnastaa ironisesti myös ”herraskaisen” kohtelun ”päivää”-sanomiseen, mikä vihjaa siitä, että parantumisesta huolimatta kohtelussa oli edelleen toivomisen varaa. Myös kertomuksen sanasto (rauhottuminen, tilanteen radikaali normalisoituminen) jossain määrin rinnastaa vihollisen ja siviilin sekä evakkojen ja asukkaiden väliset suhteet, jotka parantumisesta huolimatta säilyvät jännitteisinä. Kiistat kytkeytyvät varallisuuteen ja osoittavat, että omaisuus merkitsee tilanteessa valtaa. Evakkomatkakirjoitusaineiston kirjoittajien suhde maalliseen omaisuuteen on ristiriitainen. Varakkaiden paikallisten – vieraiden toisten – kohdalla omaisuus tekee heidän itsekäiksi, ilkeiksi ja kateellisiksi, mutta tämä ei tee omaisuudesta vähemmän haluttua. Omaisuutta halutaan myös itselle.

Viipurin Aimon perhe oli evakossa Pohjois-Suomessa, missä oli myös saksalaisia sotilaita. Hän kuvaa evakot puolueettomiksi suhteissa sodassa taisteleviin vihollisiin:

Saksalaisilta saimme ruokaa ja suklaata! Ja hekin, jotka kiskoivat henkosia saivat lohduitusta tupakantuskaansa. Olihan heillä vielä

tarjolla konjakkiaakin janoisille. [...] Meille penskoille oli tärkeintä iltainen ruuanjakelu kenttäteittästä. Silloin mekin saimme osamme sakemannien herkuista. Jos kenttäteittästä ei kaikki mennyt kaupaksi sotilaiden suihin, niin loput jaettiin lapsille kotiin vietäväksi. Voi sitä onnea!

Paikallisilla maalaistaloilla oli jatkosodan aikana venäläisiä sotavankeja sadonkorjuuhommissa. Niin meidänkin vuokraisännällä. Lupsakkaan oloinen Viktor tai jotain sinnepäin. Vietti yönsä meidän seinän takana. Tuli hyvin toimeen nuorimman sisareni kanssa. Oli kuulemma kotona samanikäinen tytär, Saksalaiset kohtelivat häntä varsin kovakouraisesti. Kun nämä vetäytyivät kohden pohjoista, veivät hänet mukanaan. Hakivat yöllä ja alkoivat hakata heti pihalla. Isäni meni väliin ja meinasi itsekkin tulla kaltoin kohdelluksi. Äitini pyynnöstä jättivät pahemmin hakkaamatta kumpakaakaan. Vanki oli jo verissä päin! Me lapset kurkimme ikkunasta pihan tapahtumia. (LEM, 687.)

Kuvaus nostaa esiin arkeaan elävän ihmisen näkökulman sodasta. Kirjoittaja kuvaa sitä, kuinka saksalaiset liittolaiset ja hyväntehtijät muuttuvat vihollisiksi ja kuinka venäläiset viholliset, joiden edustajana tuttu sotavanki kuvauksessa on, ovat pohjimmiltaan ihmisiä. Itsensä ja oman ryhmänsä hän kuvaa puolueettomaksi ja inhimilliseksi. Kirjoituksesta piirtyy esiin kaksi erilaista sodan kuvaa. Kirjoituksen alussa esiintyy sota, jossa on kaksi selkeää toimijaa: kasvoton vihollinen tulivoiman kera on yksiselitteisen julma ja ylivoimainen kasvottomia ja voimattomia siviilejä kohtaan. Toisaalta kirjoittaja kuvaa sotaa myös yksilön näkökulmasta tilanteena, jossa roolit vaihtuvat ja ihmiset joutuvat sen vuoksi arvioimaan uudelleen asemaansa suhteessa toisiinsa.

Viipurin Aimo kuvaa myös koulunkäyntiään ja sitä määrittäviä sosiaalisia suhteita. Häntä kiusataan koulussa, ja kiusaamisen syyt paikantuvat jälleen kerran varallisuuteen eli rikkaiden maanomistajien ja köyhien evakkojen välisiin eroihin. Köyhät evakkolapset sijoittuivat sosiaalisen kategorian pohjalle:

Koulunkäynnin aloitin maalla asuessamme. Se oli kohdallani hyvin vaikeaa! Koska olin evakkoperheestä kotoisin, en ollut huippusuositettu muiden keskuudessa. Oliko syy minussa vai muissa, se jääköön arvailujen varaan. [...] Sen muistan, että talollisten lapset aamuisin toivat ”tuliaisia” opettajalle. Niillä oli helppoa taata lapsen koulunkäyntiedellytykset. Meikäläisen perheellä ei ollut kyseiseen varaa. Hyvä kun pysyi jotenkuten ruuassa, vaikka maalla asuikin.

Vaatetuskin oli huomattavasti huonompaa, kuin maajussin lapsilla. Olihan heillä navetassa parikymmentä lämpimän villaturkin omistavaa lammasta kasvattina. Ei kun kehräämään ja villapusero oli valmis. Ja saihan villan helposti vaihdettua kaupungissa valmiiseen kankaaseen. Itse kuljin paikatuiissa housuissa ja ikivanhassa

puserossa, jonka hiha kiilsii, koska pyyhin siihen nenäni. Niinhän muutkin tekivät! En syytä siitä isää tai äitiä, vaan sen hetkistä taloudellista tilannettamme. En usko, että kyseinen olisi tullut kysymykseen Viipurissa. Vaikka äiti piti vaatteen kaikin puolin puhtaana, niistä johtuen olin koulussa usein pilkan kohde. Sellainen rassaa mielialaa ja painuu lähtemättömästi mieleen.

Paras koulukaverini oli lähinaapurin poika, yksinhuoltajaäidin kanssa asuva. Oliko isä kaatunut vai tiedä missä, sitä en ollut koskaan saanut selville. Siihen aikaan yksinhuoltajaäiti ei ollut niinkään yleinen, kuin tänään. Isätöntä perhettä katsoivat kaikki vähän niin kuin ”nenänvartta pitkin”. N, tämän pojan kanssa teimme tai jätimme tekemättä milloin minkäkinlaiset kommervenkin. Jollain tavalla tunsimme yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Minä evakkolapsena, hän yksinhuoltajaäidin poikana. [...] Kyllä silloiseenkin aikaan koulukiusaamista ilmeni. Jopa rankemman päälle! Itsekin koin sitä evakkolaisena ja pyrin välitunnilla olemaan ”näkymätön”. (LEM, 688–689.)

Myös tässä kuvauksessa vastakkain asettuvat kaksi ryhmää. Kiusattujen ryhmään kuuluvat, kertoja mukaan lukien, ovat köyhiä, maattomia ja hyväksytyjen sosiaalisten kategorioiden ulkopuolisia, eli viipurilaisia evakkoja ja yksinhuoltajaäitien mahdollisesti aviottomia lapsia. Kiusaajat taas ovat rikkaita majoittajia ja talollisia maanviljelijöitä. Kyseessä on siten myös kuvaus kirjoittajan kokemasta maaseudulla vallinneesta arvoasetelmasta eli erosta talollisten ja tilattomien välillä. Viipurin Aimo ei syytä omasta kurjasta asemastaan vanhempiaan vaan Karjalan menetystä. Karjalan menetyksen myötä kirjoitukseen tulee katkera sävy, eikä kirjoittaja pyri ymmärtämään vastakkainasettelua tai huonoa kohtelua. Pikemminkin hän alleviivaa huonoa kohteluaan ja pahantekijöitten kataluutta.

Sotalapsena oleminen pahentaa kiusaamistilannetta entisestään:

Kun palasin toisen kerran jälkeen koulumaailmaan, kohtelu koulutovereiden taholta oli kylmähköä. Minuahan katseltiin alta kulmain, kuin sitä kuuluisaa ”vierasta sikaa” Ihmisarvoni ei tainnut olla kovinkaan korkealla. Saman kokivat siskoni, jotka myös tekivät sotavisiitin naapuriin. Paikalliset talolliset eivät kovinkaan herkästi lähettäneet lapsiaan ”sotapakolaisiksi” naapurimaihin. Siksi kaiketi heitä, jotka reissuun lähtivät mulkoiltiin hieman kieroön! Tiedä sitten, olisiko kyseinen ollut kateutta vai mitä, Kyseiset saivat näet ”herkkupaketteja” rajan takaa! (LEM, 689.)

Jälleen kerran Viipurin Aimo mainitsee kiusaajien olevan paikallisia talollisia, mikä toistaa vastakkainasettelua majoittajien ja evakoitten välillä. Sotalapsen asema merkitsee tilanteessa evakon

aseman oheen kasautuvaa uudenlaista ulkopuolisuutta ja vierautta. Entisinä sotalapsina evakkolapsista tuli kaksinkertaisesti vieraista. Paikalliset kohtelevat kirjoittajaa kuin "vierasta sikaa", jolla ei ole "ihmisarvoa". Myös tässä vastakkainen ryhmä, paikalliset talolliset, kuvataan kateellisiksi evakoille, jotka köyhyyden vuoksi lähettivät lapsensa sotalapsiksi. Paikalliset talolliset kuvataan kauttaaltaan kirjoituksessa yksilönteisen pahantahtoiseksi, kateellisiksi sekä moraalittomiksi samaan tapaan kuin esimerkiksi satujen kiteytyneet pahat hahmot. Kiteyttämisen funktiona on se, että sen avulla kirjoittaja sitoo hahmot laajempiin eettisiin diskursseihin, kuten kansanomaisen kristillisyyden käsityksiin hädänalaiseen suhtautumisesta. Kuvaus kytkeytyy intertekstuaalisesti yhteen Raamatun kertomusten sekä legenda- ja satuperinteen sekä niiden eettisen normiston kanssa. (Vrt. Stark 2005, 66–67; Järvinen 1981, 15; s. 305.)

Tilanne koulussa helpottaa Viipurin Aimon siirtyessä kaupunkiin kouluun. Rikkaiden paikallisten talollisten ja köyhien viipurilaisevakkojen välisessä konfliktissa on siten kyse myös kaupunkilaisten ja maalaisten törmäyksestä:

Muutimme Oulun kaupunkiin ja uusi koulu oli edessä kolmannelta luokasta alkaen. Siellä minut otettiin vastaan toisella tavalla ja avoimella mielellä. En voi sanoa kuuluneeni "sisäpiiriläisiin" alussa, mutta olevani joukossa mukana. (LEM, 690.)

Kaupunki ja maaseutu asettuvat kirjoituksessa vastakkain, ja Aimolle muutto kaupunkiin on positiivinen asia. Kaupungissa hän kokee tulleen hyväksytyksi, kun taas maaseutua hän kuvaa "synkäksi". Kaupunkiin muuton myötä koulukiusaaminen vähentyy, mutta kirjoittajan mukaan parasta kaupungissa oli karjalaisten runsas määrä, "joten mitään "rodullista" kismaa ei ilmennyt kuten maaseudulla" (LEM, 690).

Viipurin Aimon tapauksessa hänen sosiaalinen positioitumisensa kerrotun menneisyyden aikatasolla ei ole kirjoituksessa stabiilia, vaan se vaihtelee tilanteisesti. Välillä kirjoittaja asemoi itsensä ensisijaisesti voimattomaksi siviiliksi suhteessa kasvotomiin sota-voimiin, vihollisiin, ja välillä taas sotatilanteessa eläväksi ihmiseksi, joka kuvaa viholliset myös ihmisiksi, joiden väliset asetelmat ovat riippuvaisia sotatilanteesta. Välillä kirjoittaja asemoi itsensä ensisijaisesti evakoksi suhteessa paikallisiin, välillä lapseksi suhteessa aikuisiin, välillä köyhäksi suhteessa rikkaisiin ja välillä kau-

punkilaiseksi suhteessa maalaisiin. Nämä asemat eivät ole erillisiä, vaan ne limittyvät toisiinsa. Eri positiot ovat eri näkökulmia kirjoittajaan ja luonnehtivat häntä sekä kerrotun menneisyyden että kirjoitushetken aikatasoille sijoittuvana toimijana. Positiot kuuluvat yhteen ja koostavat tekstissä muodostuvaa kuvaa kirjoittajasta henkilönä.

Kirjoittajan kerrotun menneisyyden tason position liikkuvuudesta huolimatta ryhmillä, joihin Viipurin Aimo itsensä eri tilanteissa liittyy, on yhteneväisiä piirteitä. Kaikki ryhmät ovat alisteisia vastapooleilleen. Kodittomilla evakoilla on vähän valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia suhteessa paikallisiin, joiden hyväntahtoisuudesta evakkojen elämä on riippuvainen. Samalla tavalla lasten vaikutusmahdollisuudet ovat vähäisiä aikuisiin nähden ja myös siviilit ovat voimattomia suhteessa asevoimiin. Evakkomatkakirjoituksen viimeisessä kappaleessa Viipurin Aimo positioidi itseään vielä kirjoitushetkessä suhteessa siirtokarjalaisten ryhmään:

Itse [olen] kokenut häiriötekijänä tänä päivänä käytävän kiistan "Karjalan palautuksesta". Sillä ei saada muuta aikaiseksi, kun ristiriitaista ilmapiiiriä kansalaisten kesken. No, jokainen taaplaa tyylillään, suokaamme kaikille se! Tosin näiden "äänekkäiden" pitäisi sallia "hiljaistenkin" esiin tuomat näkökannat. Jokaisella asialla kun on kaksi eri puolta! (LEM, 693.)

Myös siirtokarjalaisten ryhmässä Aimo mieltää itsensä "hiljaisten" ryhmään kuuluvaksi suhteessa "äänekkäisiin". Asemoituminen "altavastaaajiin" ei tarkoita kuitenkaan alistumista, vaan pikemminkin kyseessä on kerronnallinen keino, jonka avulla kirjoittaja vakuuttaa omasta näkökulmastaan. Hän ei kuvaa voimakkaampia ryhmiä neutraalisti vaan hakee omalle asemalleen sympatiaa ryhmien vastakkainasettelun kautta. Keinon affektiivisuutta lisää se, että etenkin vastakkaiset ryhmät kuvataan pelkistetysti heikommilleen kateelliseksi ja pahantahtoisiksi, usein myös kasvottomiksi joukoiksi. Kirjoituksessa onkin kyse hallitsevan kertomuksen, mielipiteen ja näkökulman suhteen vähemmistöön tai alakynteen itsensä positioiden henkilön puheenvuorosta, vastakertomuksesta. Tämä henkilö ei kuitenkaan ole alistunut tai epävarma. Kerronnassaan Viipurin Aimo on aktiivinen ja sijoittaa itseään suhteessa muihin ryhmiin. Hän arvioi kirjoitushetken tason minänä kerrotun menneisyyden minän toimintaa stereotyyppisten ryhmähierarkoiden kuvausten lomassa.

Kuvaukset epäoikeudenmukaisista, ahneista ja ennakkoluo-
loisista paikallisista sekä raakalaismaisista sotavoimista ovat ai-
neistossa tyypillisesti kiteytyneen oloisia. Myös epäoikeudenmu-
kaisuuden teema toistuu monissa evakkomatkakertomuksissa.
Kertomuksen sosiaalinen ulottuvuus tematisoi evakon sosiaalista
asemaa, joka on verrattavissa myös esimerkiksi kaskuihin isännän
ja rengin suhteista tai kertomuksista metsätyömiesten sosiaalis-
ta asemasta. Katkelmat, joissa evakot kuvataan toiselle ryhmälle
alisteiseksi ryhmäksi, noudattavat usein myös sosiaalisen hyvityk-
sen logiikkaa (ks. Pöysä 2009, 315), jossa paha saa palkkansa. Aina
vastakkaisina osapuolina eivät kuitenkaan ole evakot ja majoitta-
jat, kuten käy ilmi vuonna 1930 syntyneen Uudenkirkon Kyllikin
kirjoituksessa:

Saimme asua vielä jonkun aikaa tuossa mökissä, jonka olimme jo ko-
diksemme omineet. Mutta eihän se kotimme loppujen lopuksi ollut-
kaan. Koska meidän sotakorvauksemme eivät olleet ollenkaan sel-
vinneet, siitä nimittäin mitä Karjalaan olimme menettäneet, emme
koskaan saaneet ostettua tuota paikkaa, vaan joku rikkaampi ehti
edelle, ja osti nykyisen ”kotimme”. Muuttohan siitä tuli, vaikka ko-
van riitelyn ja kiusaamisen jälkeen. Nämä ihmiset olivat myös Kar-
jalaisia, tulivat Säkkiärveltä. Mies oli jonkinlainen veneen rakentaja,
ja siitä johtuen hänellä varmaan oli rahoja käytössä. Heitä oli isä, äiti
ja kaksi tytärtä, ja tosi itsensä ylentänyttä porukkaan. Tämä vanhem-
pi tytär olikin aika kiusantekijä minun äidilleni, vaikka tiedä sitä oli-
ko molemmissa syynsä. Minä en oikein tajunnut heidän kenenkään
tapojaan. Poika oli minun ikäiseni, mutta ei edes ikinä tervehtinyt.
Nuorempi tytär kävi vielä koulua. Vanhempi yritteli meidän kaveri-
porukkaamme, mutta oli sen verran vanhempi ettei oikein sopinut
seuraamme oli liian ”paskan tärkeä”. Sitten kaiken lisäksi nappasi
pojan, joka oli meidän kaikkien pieni ihastus, ja niin siinä kävi että
he loppujen lopuksi naimisiinkin menivät. Mutta ikävästi kävi heil-
lekin, eivät olleet niin kovinkaan kauan olleet naimisissa, kun mies
jotenkin loukkaantui työpaikallaan ja menetti henkensä. (LEM, 418.)

Esimerkissä vastakkain asettuvat vastakkain kirjoittajan oma
viation evakkoperhe ja paha evakkoperhe, joka riistää kirjoittajan
perheeltä kodin. Kyllikin mukaan talo kuuluisi hänen perheelleen,
koska he olivat siellä ensin, mutta toinen evakkoperhe ehtii os-
tamaan talon, mikä aiheuttaa katkeruutta. Ostajaperhe kuvataan
varakkaaksi, ylimieliseksi ja pahantahtoiseksi. He kiusaavat tietoi-
sesti kertojan perhettä. Pahan osapuolen evakkostatus lisää heidän
julmuuttaan: se viestii implisiittisesti kirjoittajan näkemystä siitä,
että evakojen tulisi pitää toistensa puolta. Rangaistus epäoikeu-

denmukaisesta kohtelusta toteutuu talon viettelijätyttären miehen kuoleman myötä. Se että rangaistus ei liity varsinaisesti lainkaan varsinaiseen epäoikeudenmukaisuuteen eli talon viemiseen, kuvastaa kansanomaisista moraalia ja hyvityksen logiikkaa, sitä että paha saa palkkansa tavalla tai toisella. Uudenkirkon Kyllikin perhe ei saa varsinaista taloa mutta eräänlaisen sosiaalisen hyvityksen kuitenkin pahantekijän aviomiehen kuoleman myötä. Sosiaalisen hyvityksen aiheelle tyypillistä on myös se, että vaikka kerronta olisi yksityiskohtaista ja paikantuisi tiettyyn aikaan ja paikkaan, ovat sen kaikupohjana laajemmin evakkojen kokemat asiantilat. Kerronnallisena keinona hyvityksen logiikka toimii siten, että vastapuolen ylenkatse ja julmuus aiheuttaa lukijassa myötätuntoa kaltoin kohdeltua evakkoa kohtaan, ja vastapuolen epäonnistuminen hyvittää sitä. (Pöysä 2009, 327–330; Stark 2011, 313–314; Apo 1995, 148; ks. myös Järvinen 1981, 15–16.) Huomionarvoista on myös se, että sosiaalisen asemoitumisen kuvaaminen kiteytyneiden mallien mukaisesti ei tee yksittäisiä kuvauksia merkityksettömäksi tai epätosiksi. Pikemminkin mallit ovat kehyksiä, joiden puitteissa ihmiset pohtivat ja reflektivat omaa asemaansa. Tämä on esimerkki siitä, kuinka muistelukertomuksissa on kyse samaan aikaan kulttuurisista, toistuvista ja kiteytyneistä mutta yhtä lailla henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvista merkityksenannoista.

Muistojen tulkinta on kulttuurista ja jaettua, ihmisten kanssa käymisessä tapahtuvaa toimintaa. Muistot huonosta kohtelusta eivät välttämättä perustu kirjoittajien omiin kokemuksiin:

Kerrankin, kun talon oma tytär ja hänen serkkutyttönsä olivat iltayöstä vahtimassa sikalassa porsimisaikaa, niin he noukkivat siasta suuria täitä ja pistivät ovanraosta ne kirjeentapaisessa paperissa meidän puolelle. Silloin äiti itki. Lapsi kun olin, en tämmöisiä vaikeuksia silloin ottanut oikein pahoina. Kun myöhemmin kuulin ihmisten puhuvan noista vaikeista ajoista ja vaikeuksistaan, en oikein ymmärtänyt heitä. Minusta tuntui että minun kohdallani oli mennyt kaikki melko hyvin, mutta vasta nyt alan ymmärtämään, että lapsi on ottanut asiat aivan toiselta kannalta. Eihän meilläkään mitään helppoa tosiaankaan ollut. (LEM, 411.)

Uudenkirkon Kyllikki kertoo evakkojen huonosta kohtelusta ja pahantahtoisista majoittajista, vaikka oma henkilökohtainen muisto ei sitä tuekaan. Vaikka kirjoittaja on myöhemmin kasvettuaan ja muiden vastaavien kertomusten perusteella tulkinut tätä tapauksen kiusanteoksi, puuttuu kuvauksesta rangaistus ja siten myös

sosiaalinen hyvitys. Suinkaan aina eri ryhmien väliseen dynamiikkaan ei liitykään syvempää ideologista tai kantaaottavaa konnotaatiota, vaan esimerkiksi lasten ja aikuisten, sekä evakkojen ja majoittajien konfliktit ovat hyvinkin arkisia, kuten Viipurin Aimon, jonka kirjoitusta käsiteltiin aiemmin tässä luvussa, eräs muisto evakkoajoilta osoittaa:

Talon lapset ja naapurien vastaavat olivat seurassamme ihan mukavia. Mitä nyt tavallista riidanpoikasta silloin tällöin. Niitähän syntyy lasten kesken ihan aiheetta, mutta sovitaan samalla. Konnankoukuja keksittiin ja väliin leikittiin jopa aikuista. En muista mistä erään kerran löysimme parin pojan kanssa vajaan sen ajan 'tikkuviinapullon'. Olimmehan nähneet, mihin kyseistä ainetta käytettiin ja niinpä mekin. Ei kun talon saunaan ja maistelemaan! Eihän paljon tarvittu kun heiluimme kuin juopot konsanaan. Ensin vanhemmat nauroivat, koska kuvittelivat meidän leikkivän, Kun huomasiivat, jotta tosi kysymyksessä, niin vauhdilla sairaalaan. En tiedä mitä meille tehtiin, mutta selvisimme ilman alkoholimyrkytystä. Kun oli kärsitty "kaamea kankkunen", jouduttiin vanhempiemme käsittelyyn, eikä se ollut hellämielistä! (LEM, 682.)

Perheenjäseniä

Monissa kirjoituksissa rakennetaan evakkomatkan kertomuksen lisäksi kertomusta perheestä. Evakkomatkakertomuksissa kerrotun menneisyyden minä, evakkolapsi, kuvataan tavallisesti yhtenä perheen jäsenenä ja suhteessa perheeseensä. Tällöin perhe on kirjoituksen keskeinen sosiaalinen piiri, ja sosiaalisen dynamiikan käsittely kohdistuu perheenjäsenten välisiin suhteisiin. Tässä luvussa analysoin kahta evakkomatkakirjoitusta esimerkkeinä kahdesta erilaisesta tavasta kertoa perheestä ja omasta asemasta siinä. Ensimmäiseksi käsittelen vuonna 1934 syntyneen Viipurin Aulikin kirjoitusta. Kirjoittaja on perheen vanhin tytär, ja myös hänen nuorempi sisarensa on kirjoittanut evakkomatkakertomukseen. Viipurin Aulikki positioi itseään kerrotun menneisyyden aikatasolla monitasoisesti. Yleisellä tai institutionaalisella tasolla kirjoittaja asemoi itsensä evakoksi suhteessa majoittajiin, yhteisöllisellä tasolla lapseksi suhteessa aikuisiin⁹⁹ sekä henkilökohtaisella tasolla per-

⁹⁹ Positointi suhteessa aikuisiin ja lapsiin näkyy kuvauksina aikuisten ymmärtämättömyydestä lasta kohtaan. Kirjoittaja kertoo esimerkiksi lähtemättömyydestä muistona vieraan aikuisen empatian puutteesta ja kovakou-
raisuudesta vierasta lasta kohtaan (LEM, 1511). Kirjoittaja kertoo myös omakohtaisesta evakkoajien kokemusmuistosta, kun vieraat aikuiset paheksuivat lasten kortinpeluuta ja äänekkään vilkkaita toimia (LEM:

heenjäseneksi, eli perheen vanhimmaksikin lapseksi (historiakerronnan järjestymisen tasot ks. Portelli 1991, 70–71; Portelli 1997, 27; s. 139–140)). Henkilökohtaisen tason positioituminen suhteessa perheeseen näkyy kerronnassa toistuvina pikkusiskon käytöksen kuvauksina. Viipurin Aulikki ei kommentoi siskon ja itsensä välistä suhdetta suoraan, mutta rivien välistä on luettavissa kirjoittajan harmi pienen siskon saamaa huomiota kohtaan. Tämä ilmenee esimerkiksi kotoa lähdön kuvauksessa:

Minulle herääminen ei tuottanut vaikeuksia, mutta vuotta nuorem-
malle siskolle kyllä. –”Ei Anni jaksakaan, Anni haluaa nukkua vielä!”
Kun hänelle saatiin selvitettyä, että oli aivan pakko nousta ja läh-
teä, hän suostui: -!Anni tahtoo pupuviltin mukaan!” Ja niinhän se
oli siskon kainalossa, kun meidät pakattiin vahvasti pimennettyyn
linja-autoon. (LEM, 1508.)

Viipurin Aulikki ei kuvaa omia tunteitaan keskellä yötä tapahtu-
valla lähdön hetkellä, vaan lähdön hetken kuvaus sisältää sisaren
käyttäytymisen ja hänen reaktoidensa kuvauksen. Katkelma ra-
kentuu kiukuttelevan pikkusisaren repliikkien ympärille, ja tämä
on kuvauksessa kirjoittajan ja myös tilanteessa sivullisen tarkkai-
lijan roolissa olevan evakkolapsen fokalisoinnin kohteena. Kirjoit-
taja esittää oman eli kiltin ja tottelevaisen isosiskon kokemuksen-
sa katkelmassa epäsuorasti, ja se jää äänekkäämmän pikkusiskon
reaktion kuvauksen varjoon. Kirjoittajan tuohtumus pikkusiskon
käytöksestä käy kuitenkin ilmi siinä, että hän rinnastaa sisaren
niskoittelun omaan hillittyyn käytökseensä, joka ei millään tavoin
hankaloita evakuoinnin tilannetta. Myös sanavalinnat ja erityises-
ti niinhän-sana viimeisessä virkkeessä viestivät Viipurin Aulikin
ärtymyksestä pikkusisarta kohtaan. Kirjoittajan, eli ison siskon
kateellisuus pikkusiskon saamasta huomiosta tulee myöhemmin
kertomuksessa eksplisiittisemmin esille talkootöiden kuvauksen
yhteydessä:

Jostakin syystä pikkusisko sai viedä kouluun kaikki 100 pulloa ja sai
niistä kunnian, vaikka olimme ne yhdessä keränneet. (LEM, 1511.)

1509). Tässä yhteydessä kerronnassa vastakkain asettuu aikuisten ja lasten
ryhmien lisäksi myös majoittajien ja evakkojen ryhmät. Kirjoittaja lukeu-
tuu sekä lapsiin että evakoihin. Lapsen perspektiiviä korostaa vielä se, että
kirjoituksen toimijoita ovat myös me lapset tai me tytöt (esim. LEM, 1508).

Tässäkin katkelmassa ovat läsnä sekä Viipurin Aulikki että hänen pikkusiskonsa, mutta huomio on pikkusiskossa. Tässäkään tapauksessa kirjoittaja ei eksplikoi ”katkeruuttaan”, vaan kokemus epäoikeudenmukaisesta kunnian ja huomion jakautumisesta käy implisiittisesti ilmi. Esimerkiksi katkelman aloitussanat ”Jostakin syystä” on epäsuora viittaus siihen, että varsinaista syytä sille, miksi pikkusisko sai kunnian kerätyistä pulloista, ei ole. Huomatavaa on se, että kirjoittaja reflektoi kirjoitushetken tasolta kerrotun menneisyyden tason minän tunteita hyvin vähän, vaikka kerronnan pääasiallisena fokalisoijana on kirjoittaja. Omien tunteiden ja kokemusten sijaan Viipurin Aulikki keskittyy siskon toiminnan kuvaukseen, mainiten pariinkin otteeseen pikkusiskon lapsen tunnereaktiot, kuten ”itkun tihrustuksen” (LEM, 1512) ja tämän ”nostaman kovan äläkän” (LEM, 1513). Kirjoittaja itse asettuu kertomuksessaan ensisijaisesti kirjoitushetkeen, eikä ero kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen minän välillä ole kovinkaan eksplisiittinen tai refleктоiva. Minäkerronnasta ja kirjoittajan fokalisoinnista huolimatta kuvauksen huomio suuntaa pikkusiskoon. Viipurin Aulikki kuvaa omaa asemaansa kypsänä isosiskona nimenomaan pikkusiskon lapsellisten toimien ja tunteiden kautta. Kuvauksen perusteella yllättävää on, että kirjoittajalla ja pikkusisarella on ikäeroa vain hieman yli vuoden, minkä pohjalta myös kirjoittajan voisi olettaa käyttäytyvän kerrotun menneisyyden tasolla enemmän lapsen tapaan. Pikkusiskon eli lapsen tunnereaktioiden vähättelevän ja tuohtuneen kuvauksen kautta kirjoittaja kuvaa itsensä pikkusiskoa vanhemmaksi ja kypsemmäksi, vaikka implisiittisesti kuvaus antaa ymmärtää, että kirjoittajan kaipasi yhtä lailla lapselle kuuluvaa huomiota ja oli siitä sisarelleen myös kateellinen. Epäilemättä perheen vanhimpana tyttölapsena kirjoittaja joutuikin ottamaan osan aikuisille kuuluvasta vastuusta, kun pikkusisko oli ja sai olla edelleen pieni. Sekava sotatilanne on myös osaltaan kannustanut vanhempia lapsia hiljaisiksi, vaivattomiksi ja sen vuoksi näkymättömiksi.

Viipurin Aulikin asema perheen vanhimpana ja kypsimpänä lapsena näkyy erityisen selvästi perheelisäysuutisen sisaruksissa aiheuttamien reaktioiden kuvauksen yhteydessä:

Me olimme saamassa pikkuveljen tai siskon! –”Ihanaa, me saamme vauvan!” oli minun kommenttini. Isoveli oli tokaissut, että ettäs kehtaattekin vanhat ihmiset, ja pikkusisko, että hän on perheen vauva (11-vuotias!), toista ei tarvita! (LEM, 1514.)

Kuvaus korostaa Viipurin Aulikin asemaa perheessä vastuullisena isosiskona etenkin suhteessa pikkusisareen, jonka kuvataan kokeneen saavansa vauvasta itselleen kilpailijan. Kirjoittajan asema aikuiseen vertautuvana huolehtijana kasvaa entisestään perheen äidin sairastuessa. Äidin rooli ja vastuu lankeavat kirjoittajalle, joka kirjoitushetken tasolta käsin arvioi kerrotun menneisyyden aikaisen itsensä kuitenkin liian epäkypsäksi ja nuoreksi kodinhoitajan rooliin:

Niinpä perheen huushollin pito ja vauvan hoito kaatuikin minulle, 13-vuotiaalle työtönhuitukalle. (LEM, 1514.)

Viipurin Aulikki kuvaa, kuinka vauvan hoito osoittautuu haastavaksi pula-aikana ja huonosti varustellussa ja tuholaisia vilisevässä väliaikaisessa asunnossa. Vaikeuksista huolimatta kertoja kuvaa suhdettaan pikkuveljeen lämpimänä ja äidillisenä:

Olin hyvin ylpeä ja tarkka meidän vauvastamme. En antanut kenenkään muun työllä vauvoja pihalla, vaikka toiset tytöt pyytelivät. Se oli minun ikioma vauvani. Ei ihme, että aikanaan pikkuveljen häissä tunsin äidillisiä ja anopillisiakin tunteita puhuessani nuorelle parille. (LEM, 1514.)

Kirjoittajan oma asema perheessä ja sisarusparvessa paikantuu lapsen ja aikuisen välimaastoon – hän on lapsi joka joutuu ottamaan aikuisen vastuuta. Viipurin Aulikki käsittelee vastuun teemaa myös muualla kertomuksessaan (esim. LEM, 1510).

Seuraava esimerkkikirjoitus perheestä kertomisesta on vuonna 1929 syntyneen Viipurin Alarikin evakkomatkakirjoitus, jossa keskeisenä toimijana muistelevan kirjoittajan lisäksi on myös hänen perheensä. Kirjoitus on kertomus perheen vaiheista ja muistoista evakkomatkojen aikaan, minkä Viipurin Alarik ilmoittaa saatesanoissa eksplisiittisesti. Kirjoittaja mainitsee kirjoittaneensa käsin tekstaten 400 arkkia perheensä muistelmia vuosikymmenten ajoilta. Teoksestaan hän käyttää nimitystä ”muistelo teos”¹⁰⁰. Evakkomatkakertomuksensa kertoja määrittelee siten, että se on ”pintapuolinen läpileikkaus” perheen lasten sodanaikaisista kokemuksista ja se on kunnianosoitus ”sisu äidille”. Se että kyseessä on perheen kertomus, käy ilmi myös kirjoituksen sisällöstä. Kirjoittaja

100 Se, että evakkomatkakertomus on ”perhemuistelo” antaa olettaa että se on myös osa perheyhteisön suullista kanssakäymistä, jossa muistellaan perheen menneisyyttä.

korostaa jatkuvasti perheen yhdessäolon tärkeyttä kertoessaan sodanaikaisista tapahtumista. Asiat ovat aina huonolla tolalla, mikäli perheenjäsenet eivät ole yhdessä. Kirjoittaja myös luettelee kerrotujen tapahtumien yhteydessä paikalla olleet perheenjäsenet sekä mainitsee usein kunkin henkilön senhetkisen tilanteen. Kirjoittaja myös paikantaa kertomuksensa henkilöt suhteessa perheeseen lisäämällä henkilöiden nimeen toistuvasti veli- tai sisko-määreen. Mielenkiintoista on myös se, että kertomuksen aikajana ulottuu talvisodan alkamisesta vuoteen 1949, jolloin perheen viimeinen lapsi syntyi. Kirjoituksen lopetuslause on ”Näin perheessämme oli 3 tyttöä ja 6 poikaa” viittaa myös siihen, että kirjoitus on samaan aikaan kertomus evakkomatkoista sekä kertomus yhden perheen syntyhistoriasta.

Kirjoituksen genre perhehistorian ja henkilökohtaisen muistelu-kirjoituksen hybridinä asettaa kerronnalle tietynlaisia erityisvaatimuksia erityisesti useiden henkilöhahmojen näkemysten esiin tuomisen, kirjoittajan kerronnallisen positioitumisen ja kerronnan fokalisoinnin suhteen. Viipurin Alarik rakentaa kirjoituksessaan perheen jaettua toimijuutta useilla kerronnallisilla ratkaisuilla. Kirjoituksen fokalisoijia ja myös puhujia ovat vaihtelevasti evakkolapsi, kirjoittaja ja useat henkilöhahmot. Kirjoittaja kertoo sisarustensa muistoja ja pyrkii mainitsemaan kenen muistosta on kyse kussakin tilanteessa. Kirjoittaja tavoitteleeakin vaikutelmaa, jossa kaikki henkilöt ovat kerronnan suhteen tasa-arvoisia. Hän muun muassa vaihtelee minäkertojan ja ulkopuolisen kertojan välillä käyttäen aika ajoin kolmatta persoonaa kertoessaan omista muistoistaan. Samalla tavoin hän menettelee myös sisarustensa muistojen kohdalla. Kirjoittajan positio kertomuksessa vaihtelee, mikä näkyy tekstissä aika- ja persoonamuotojen vaihdoksina. Välillä fokalisoijana on evakkolapsi, jolloin kirjoittaja kaventaa kerrotun menneisyyden ja kirjoitushetken tasojen välistä etäisyyttä presensin käytöllä, kunnes hän taas luisuu takaisin kirjoittajan fokalisointiin, aikuiseksi kirjoitushetkeen sekä imperfektiin ja retrospektiiviin kerrontaan ja muisteluun:

Alarikin [kirjoittaja itse] muistot sodan ensi hetkistä. Talikkalan kansakoulun pihalla noin Klo 8.00 luokat sisälle menossa. Meidän neljäs luokka johon minä kuuluin [...]En koskaan unohda tätä yhteistä kauhun hetkeä, Koulutkin loppuivat silloin tähän ensimmäisen sotapäivän aamun pommitus tapahtumiin. Niin muistelee silloin 10 vuotias koulupoika Alarik Talvisodan syttymien ensimmäisen päivän kokemiaan tosi tapahtumia. Äiti, siskot, veljet kaikki toinen toi-

sistaan kiinni pitäen kuoleman pelosta väristen. Yhdessä kestimme. (LEM, 1792–1793.)

Esimerkki sijoittuu evakkomatkakertomuksen alkuun, jossa kuvattu hetki ajoitetaan ja paikannetaan talvisodan ensimmäisen päivän aamuun Viipurissa. Tämän jälkeen kirjoittaja sijoittaa historialliseen aikaan ja paikkaan omat, Alarikin, muistonsa talvisodan alkamisen hetkestä kolmannessa persoonassa. Ajoituksen yksityiskohtaisuus sekä faktatiedot Viipurin kaupungin silloisista johtajista ilmentävä totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa ja korostavat kirjoittajan intentiota kertoa menneisyydestä totuudenmukaisesti. Esimerkin alun kertoja on ulkopuolinen, joka ilmoittaa kerrotun perustuvan Alarikin, kirjoittajan, muistoihin. Heti tämän jälkeen kerronta muuttuu imperfektiin minäkerronnaksi, ja fokaalisoijaksi tulee kirjoittaja evakkolapsen rinnalle. Evakkolapsen ja kirjoittajan lisäksi myös muut kerrotun menneisyyden henkilöahmot, kuten kirjoittajan sisarukset ovat ajoittain fokalisoijia.

Viipurin Alarik horjuu tai vaihtelee erilaisten positioiden, näkökulmien ja kerronnan tapojen välillä. Kirjoittaja on sekä perheen historian kirjoittaja ja -tallentaja että henkilökohtaisten lapsuuden kokemusten silminnäkiätodistaja ja muistelijä. Toisaalta hän pyrkii tekstissään kertomaan perheen tarinaa, jossa hän itse on yksi henkilöahmo muiden muassa ja muodostamaan sen mukaisen fiktionaalisen maailman, ulkopuolisen kertojan välittämänä. Toisaalta hän ei täysin kykene luomaan tekstiin ulkopuolista kertojaa, vaan omakohtaisuus rikkoo fiktionaalista maailmaa. Oma positio kertomuksessa vaikuttaa olevan myös kirjoittajalle itselleen jossain määrin epäselvä, mikä johtaa tekstin tasolla kirjoittajan position vaihtumiseen jopa saman lauseen sisällä. Tämä käy ilmi esimerkiksi virkkeessä, jossa kirjoittaja puhuttelee itseään samassa lauseessa sekä kolmannessa persoonassa yhtenä sisaruksista että kokevana ja muistelevana henkilönä:

Pääsimme jossain välissä koko perhe äiti, Alarik, Urpo, Touko, Lilja sekä nuorin 3 vuotias Emilia lähellä olevan n.s. Aleksis Kiven Koulun pommisuojaan. (LEM, 1792.)

Kirjoittajan positioiden moninaisuus näkyy horjumisena eri kerronnan tapojen välillä, aikamuotojen ja henkilöahmojen moninaisuutena sekä fokalisoijan epäselvyytenä. Kerronnan fokalisoijin ja äänien moninaisuus synnyttää lukijassa myös erityisiä vai-

kutelmia. Seuraavassa Viipurin pommituksen kuvauksessa tämä moninaisuus luo dynaamista sekavuuden ja pelon vaikutelmaa:

Ensimmäinen kova pommitus aalto alkoi keskiyöllä. Noin 150 ryssän pommikonetta kaupungin yllä 15 p:vän vastaisena yönä pudottivat pomminsa tuhoisin seurauksin. Itkua, rukouksia kuoleman pelkoa oli koko ajan näin Touko poikakin on muistellut. Liljan muisto, sitten alkoivat kovat pommitukset. Ensin hävittäjät tulittivat syöksyivät alas ja ampuivat kun ihmiset juoksivat suojaan. Ropina kuului kun panokset osuivat maahan. Oli ihme että me säilyimme hengissä. Filttejä suojaksemme naamioksi. Kädet ristillä ja luojaan eteen. Lilja, hättämme vedoten rukoili. Urpo veljeni sanoi hädissään, älä sie likka höpise ei se kuitenkaan auta. Niin lähelle pommi putosi että multaa päällemme lensi paljon. Öisin se oli kauheaa usein meinasin pyörtyä. Kamferti kuitenkin auttoi. Äitimme oli silloin kesäkuunpäivinä 35 vuotias. Hän muisteli joskus jotka olen muistiin kirjannut. Maa tärisi jatkuvasti valtavat pommien jyrinät suuret tulipalot ympärillämme. Pommit putoilivat ihan lähelle niin että maata ja roinaa lensi päällemme. Tätä kauheutta kesti pitkin päivää. Ikkunat menivät rikki kodeista. Lapset itkivät tärisivät pelosta oli se kauheata. Kyllä minäkin niin valtavasti pelkäsin ja vapisin vaikka kuinka yritin lasten takia näyttää ja pitää pelkoani. Mutta ei se silloin onnistunut niin julmalta ja kamalalta kaikki tuntui. Olin ihan varma että kuolemme kaikki, tästä ei voi millään selviytyä maa keinui allamme pauke oli hirvittävä korvia huumaaava. Nyt kuolemme! Suuri huoli äidillä oli lapsistaan. Sen jokainen voi kuvitella siinä tilanteessa. Onni oli myötä silloin. (LEM, 1827–1828.)

Kerronnan tyyllillisestä epäjohdonmukaisuudesta huolimatta on selvää, että kirjoittaja mieltää evakkomatkakertomuksensa perheen kertomukseksi. Kirjoituksessa ei ole johdonmukaisesti ulkopuolista tai kaikkitietävää kertojaa, vaan minämuotoisuus ja omakohtaisuus kuuluvat keskeisesti kirjoittajan tyyliin. Kirjoittaja pyrkii vakuuttamaan lukijaa kerrotun totuudesta rajoitetun silminnäkijän näkökulman käytöllä ja henkilökohtaisten muistojensa kertomisella. Hän pyrkii ulottamaan silminnäkijän näkökulman myös muiden kertomuksen henkilöiden muistojen ja kokemusten erittelyyn, mitä voidaan pitää fiktionaalisena, pikemminkin kaukokirjalliseen esitystapaan kuin omaelämäkerralliseen muisteluun kuuluvana kerronnan keinona. Tämän lisäksi kirjoittaja mainitsee tallentaneensa äitinsä muistelua ylös, mikä kertoo totuudenkertomisen intentiosta.

Viipurin Alarikin kirjoitus ei ole tyyppillinen tapaus Lasten evakkomatkat -kertomusaineiston kirjoitusten joukossa. Olen kuitenkin valinnut sen esimerkkitapaukseksi siitä syystä, että siinä on teks-

tin tasolla näkyvissä monia sellaisia yhteisöllisiä prosesseja, jotka yleisemminkin vaikuttavat muistelukirjoitusten syntymiseen. Alarikin kirjoituksesta on eksplisiittisesti luettavissa, että muistelu on yhteisöllistä toimintaa, joka muovautuu sosiaalisissa suhteissa ihmisten välillä. Kyseisessä kirjoituksessa on näkyvissä se seikka, että mikä tahansa kertomus menneisyydestä, mukaan lukien kertomukset yksilön menneisyydestä ja yksilön muistoista, koostuvat aina useiden ihmisten muistoista sekä menneisyyttä koskevista neuvotteluista ihmisten välillä ja monien kertomusten vuorovai-
kutuksessa. Viipurin Alarikin kerronnalliset ratkaisut ilmentävät sitä, että se kertomus menneisyydestä jonka kirjoittaja haluaa evakkomatkakertomuksellaan tuoda esiin, on itse asiassa monen ihmisen kokemuksista koostuva perheen kertomus. Se ei rakennu ainoastaan kirjoittajan omista muistoista vaan myös perheenjäsen-
ten keskenään jakamista muistoista ja menneisyydestä kertovista ja siitä todistavista dokumenteista. Ratkaisu viestii myös perheen muistelukulttuurista, jolla on oma ajallinen kehityksensä. Evakko-
matkakertomus ei ole ainoastaan kirjoitushetkeen paikantuva esi-
tys menneisyyden tapahtumien muistelusta, vaan se sisältää myös menneisyyden muistelun ajallisen kerrostuneisuuden ja historian. Muistelukerronta on sekä kertomus menneisyyden tapahtumista, että kertomus menneisyyden muistelusta.

Tarpeen on myös huomauttaa, että kaikki evakkomatkakirjoi-
tusten kirjoittajat eivät positioidu kirjoituksissaan automaattisesti ja ensisijaisesti osaksi perhettä. Osa kirjoittajista kuvaa itsensä it-
senäisiksi toimijoiksi ja kertomuksessa ulkopuolisiksi muista ryh-
mistä. Tällöin he kuvaavat kokemuksiaan hyvinkin yksityisiksi, eikä niiden kautta rakenneta voimakasta yhteenkuuluvuutta mui-
den evakkojen tai perheenjäsenten välille. Minän kuvaaminen itse-
näiseksi ja ulkopuoliseksi on myös valittu ja merkityksellinen ker-
ronnallinen teko, jolla kirjoittaja korostaa kirjoituksen merkitystä kodin menetyksen ja evakkouden kokemusten henkilökohtaisena, joskus myös sisäänpäin kääntyneenä ja kirjoittajaan kohdistuvana pohdiskeluna. Itsereflektio näkyy tekstissä tällöin myös kirjoitus-
hetken ja kerrotun menneisyyden tasojen minän välisenä reflektio-
na, eräänlaisena dialogina, jota kertoja käy eri aikoihin sijoittuvan
itsensä kanssa. Toisinaan kokemuksissa korostuu lukuisista muu-
toista johtuva irrallisuuden kokemus, ja toisinaan selviytymisen,
pärjäämisen sekä niistä kumpuavat ilon kokemukset nousevat etu-
alalle.

Karjalan toiseus

Karjalaan paluuta jatkosodan aikana kuvataan evakkomatkakirjoitusaineistossa pääosin hyvin myönteiseen sävyyn, vaikka kodin paikka ja maisema on muuttunut oudoksi. Sodat, käyty ja käynnissä oleva, värittävät arkea ja tekevät elämän jatkosodan Karjalassa toisenlaiseksi kuin ennen. Kirjoitusten näkyvä tendenssi on tehdä sodan alle jääneestä ja sodan läheisyydessä sijaitsevasta paikasta viaton siitakin huolimatta, että kuvaukset ammusten silpomista lapsista toistuvat kirjoitus toisensa jälkeen. Onnettomuuksista ei syyllistetä aikuisia, jotka veivät lapset vaaran läheisyyteen, tai viranomaisia, jotka mahdollistivat muutot sotatoimialueen läheisyyteen. Ainoa selkeä jatkosodan aikaisen Karjalan pelottavaksi tekevä ja sodan läheisyydestä toistuvasti kirjoituksissa muistuttava seikka on venäläiset desantit. Desantteja kerrotaan pelätyn ja tavatun. Epäilemättä elämä sodanaikaisessa Karjalassa on myös ollut rauhallista, mutta tämän lisäksi paikan ja elämän harmittomiksi ja onnellisiksi kuvaaminen on hallitsevan kertomuksen mukaista.

Ajallinen ja sijainnillinen saavuttamattomuus jähmettää Karjalan ja sinne sijoittuvan elämän myös jatkosodan aikaiseen Karjalaan sijoittuvissa kuvauksissa tyypillisesti onnelliseksi kadotetuksi menneisyydeksi. Muistelukerronnassa elämästä Karjalassa muotoutuu tyylitelty, yksinkertainen ja tyypillisesti onnellinen kuva. Sen jälkeinen elämä poissa Karjalasta taas vertautuu kerronnassa onnelliseen menneisyyteen epäsuotuisin seurauksin. Evakkoajan elämään liittyy enemmän säröjä jo pelkästään siitä yksinkertaisesta syystä että se on lähempänä ja tavoitettavissa. Koska sukupolvien ketjun rakkaaksi tekemä kodin paikka, menetetty Karjala on kaksinaisesti, sekä paikkana että aikana saavuttamaton, menettämisen tragedia on lopullinen ja kokonaisvaltainen. Tämän vuoksi myös hallitsevassa kertomuksessa elämästä Karjalassa ei ole tilaa negatiivisille kokemuksille. Sublimoitu arki on suurin särö, joka menneisyyden idylliin tyypillisesti voidaan sijoittaa. Suru Karjalan ja kodin menetyksestä samalla kultaa paikan, ja sen tavoittamattomuus asettaa menetyksen omalle tasolleen suhteessa muihin kokemuksiin. Tämä on hyvin ymmärrettävää. Kodin menetys on aina jollain tasolla kriisi ja järkytys.

Karjalan kultaaavan kertomuksen olemassaolo ei kuitenkaan tarkoita vastakkaisten näkökulmien puuttumista tai niistä vaikeumista. Tavallisesti tunnelma jatkosodan takaisin vallattuun Kar-

jalaan sijoittuvissa kuvauksissa on onnellinen, mutta myös pelon ja vierauden kokemuksista kerrotaan suoraan tai vihjailevammin. Hallitsevan kertomuksen olemassaolo on riippuvainen sen suhteen ristiriitaisista tulkinnoista, vastakertomuksista. Hallitseva kertomus ei ole olemukseltaan jähmettynyt teos vaan alati muuntuva ja muokkautuva, abstrakti arvolatautunut hahmotelma. Myöskään vastakertomukset eivät usein ole vastakertomuksia ekplisiittisesti. Sen sijaan hallitseva kertomus, jota vasten ne asettuvat, käy esiin kätketysti. Vastakertomuksen ja sen kautta myös hallitsevan kertomuksen hahmottaminen edellyttää ensinnäkin relevantin kulttuurisen, sosiaalisen ja historiallisen kontekstin tuntemista ja toiseksi analysoitavien tekstien kielellisten vivahteiden ja geneeris-intertekstuaalisten viittausten usein hyvinkin hienovaraista tulkintaa. Toisinaan hallistevien ja vastakertomusten dynamiikkojen havaitseminen ja tulkinta on helpompaa.

Kuolema Karjalassa

Evakkomatkakirjoituksista piirtyy esiin sodan ja kuoleman läheisyys myös kotirintamalla ja lasten arjessa. Kirjoituksista löytyy runsaasti kuvauksia leikeistä, esimerkiksi hautajaisleikeistä, jonka aiheeksi kuolema on tunkeutunut. Leikki onkin keino, jolla lapset käsittelevät läsnä olevaa kuolemaa ja tekivät siitä itselleen konkreettisen ja ymmärrettävän. Vuonna 1934 syntynyt Jääsken Aune toteaaakin elätteliäimistä ja niiden kuolemista kertoessaan: "Hautajaistha olliit iha tavallissii sota-aja lapsil". (LEM, 1281.) Myös vuonna 1935 syntynyt Uuraan Hilda kuvaa kanalle järjestettyjä hautajaisia:

Talon ihmiset olivat hyviä. Väli rauhan aikana kävimme heillä äidin ja siskon kanssa heillä kylässä ja saimme mukaamme mm. kaksi kanaa. Kanoista toinen kuoli myöhemmin, kun kesäpossumme pääsi sitä jotenkin runnomaan. Me lapset pidimme kanalle hautajaiset, niin komeita hautajaisia tuskin millekään kanalle on pidetty. Kävelimme naapurin lasten kanssa rivissä rantaan hautaamaan sitä ja lauloimme "Näkemiin nyt pikku Tellervo..." Laulu sopi mielestämmme hyvin tilaisuuteen. (LEM, 700.)

Kuvaus Tellervo-kanan hautajaisista viittaa hautajaisten tavanomaisuuteen sota-aikana. Lapsillakin oli käsitys hautajaisten ohjelmasta, jota he sitten leikeissään performativat. Hautajaisten leikkimisen merkitys ei kuitenkaan ole yksinomaan se, että lapset käsittelevät niissä sodasta ja kuolemasta aiheutuneita hämmäntä-

viä tunteita tai jäljittelevät aikuisilta omaksumiaan toimintatapoja. Leikit ovat aina myös totta leikkijöilleen, eivät yksinomaan fantasi-aa, seipitettä tai todellisuuden kopioita. Myös hautajaisleikit olivat leikkien ja performanssien tapaan tosia, lapsille todellisia hautajaisia, rituaaleja, joita järjestetään ystävien, lasten tapauksessa myös eläinystävien kuollessa ja joissa käsitellään surua sekä vertausku- vallisesti myös ajassa ja ympäristössä vallitsevaa kuoleamisen po- tentiaalia. Lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa lasten ja eläinten välistä suhdetta kuvataan myös hyvin emotionaaliseksi. Lemmik- kieläimet olivat vaikuttavia henkilöitä lasten elämässä, ja huoli sekä suru niiden kohtalosta evakkomatkalta lähdön jälkeen painoi monien mieltä kauan. Hautajaisleikeissä on siten kyse kuolemien, kuolemanvaaran ja surun käsittelyn lisäksi lemmikkien todellisis- ta hautajaistilaisuuksista. Lukijalle ne viestivät myös kuoleman ja hautajaisten arkistumisesta sota-aikana. Uuraan Hilda jatkaa ker- tomustaan:

Samana kesänä sain pienen mustan pässin, jonka nimi oli Pasi. Se oli kuin koira ja seurasi minua joka paikkaan. Kun meille tuli taas äkkilähtö kotoa, Pasi raukka jäi saareen, jossa oli muitakin lampaita laiduntamassa. Kukaan ei ehtinyt hakea tai lopettaa saareen jääneitä eläimiä. Ajattelen vieläkin joskus iltaisin Pasia ja näen sen käperty- neenä jonkun kiven viereen lumituiskussa. Mutta kuten joku sanoi, varmaan sotilaat ampuivat eläimet. (LEM, 700)

Evakkolasten tilanne sota-aikana oli monella tapaa erityinen. Jatkosodan aikana myös lapset palasivat perheidensä kanssa lä- hellä rintamaa sijaitsevaan Karjalaan, mikä toi sodan lasten aistien ulottuville tykkien jylinänä ja tulen loimotuksena sekä usein myös konkreettisena kuolemanvaarana. Sota oli kulkenut kahdesti luo- vutetun Karjalan läpi evakkojen palatessa kotiseuduilleen, ja Kar- jalan maastoon oli siten jäänyt paljon sodan jälkiä ja myös vaaroja. Lapsuuden evakkomatkakertomuksiin sisältyy runsaasti kuvauk- sia, jotka sivuavat laukeamattomien ammusten vaarallisuutta ja vanhempien varoittelua niistä. Jääsken Aune tuo kuvauksessaan esiin lapsen näkökulman näihin vaarallisiin sotatarvikkeisiin ja lasten leikkeihin niiden ympärillä:

Sillo kevvääl –42 äit alotti mei oma koi siivoomise ja syöpäläisii hää- tämise. Mie oli joskus äiti mukan niiko Liisa ja ”Nippe” eli Ahti miu serkku. Kennekää aikuise mielee ei välähtänt, mitä myö puuhattii. Olha naisil iha tarpeeks hommaa jokapäiväses elämäs. Myö peskat- ha komuttii joka kolkka ja jostakii löyty jottai vaarallistakii. Tupa ol

olt sotanäyttämön ainakii silt tuntuu nyt jälkikätktee. Olkii ol lattioil ja kaikenlaista saastaa. Se seinävierussohva seiso keskel lattiaa, siinkii ol olkii, sen pääl ol sellane soikia musta, liek olt kymmenä senttine aika nätti esine. Sen mustuuve kesel kulk kullavärine rantu. Äit ei antant siihe koskii. Jälkeepäi tiesi et se ol munaranaatti. Sit ei äit näht eikä tient ennekö vanhan, jot myö löyvettii virtaskuoppii ympärilt sellasii niiko nyt sanotaa maastovihreitä varrellissii mötiköi, käsranaattii. Niitä myö porukal kerättii ja käytii ain puottamas puutarhakaivoo. Meil ol vissii Luoja vajelus ko ei mittää sattunt pahempaa. (LEM, 1280.)

Jääsken Aune kuvaa sitä, miten jännittäviltä ja kiinnostavilta maastosta löytyvät sotatarvikkeet lapsista tuntuivat. Lapsen näkökulma tulee esiin kuvauksen kepeässä tyyliissä, joka luo tekstiin lapsen tietoisuuden evakkolapsen fokalisoinnin myötä, vaikkakin kuvaus sisältää myös leikkien vaarallisuuden tiedostavan aikuisen kirjoittajan näkökulman, joka tulee esiin kirjoittajan fokalisoinnissa. Kepeästä, löpöttelevästä ja lapsenomaisesta tyylistä johtuen aseista aiheutuneet onnettomuudet tuovat kuvaukseen absurdin ja julman sävyn. Kuolema ja sodan todellisuus rynnivät väkivalloin ja yllättäen keskelle kerronnallisesti luotua lapsenomaista todellisuutta:

Työtytöt, sellast jotka ol saaneet komennukse siivoilemmaa paikkoi, hyö olliit nuorii ja seikkailuhenkisii ja vähä ajattelemattomiikii. Kerra vappaa-ajallaa muutama, oisiks olt neljä, männiit Ala-Nikeri vas-tapäätä messäs olevaa korsuu. Tytöt löysiit näti munaranaati, jokuheist sano jot mitäh tapahtus jos vetäsis tuost hanikast. Hää vetäs ja sen jälkee hänest ei olt jälel ko pienii palasii. Toist haavottuit, jotkuu pahastkii. (LEM, 1280–1281.)

Evakkomatkakirjoitusaineistossa kerrotaankin paljon ammus-ten siviileille aiheuttamista onnettomuuksista lähipiirissä. Vuonna 1934 syntynyt Rautjärven Toivo tuo esiin sen, että myös hänen oman henkensä menetys oli lähellä eräässä tapauksessa:

Siellä kotona oli kaikkea vaaraa tarjolla sodan jäljeltä ja vain hyvä varjelus auttoi, että olen vielä elossa. Naapuri oli meitä lähellä. Naapurista tultiin minua hakemaan, Pyysivät, että lähtisinkö heille, jotta purettaisiin lasten löytämä käsikranaatti. Olivat olleet äitienpäivillä ja Kuikan lasten äiti antoi tuoda kotiin käsikranaatin. Olin jo menossa puolessa välissä naapuriin, kun isä huomasi ja kutsui minut pois. Tottelin. Ei mennyt kuin vähän aikaa kun naapurin emäntä tuli apua hakemaan. ”Tulkaa auttamaan”, meidän lapset taisivat kuolla. Näky oli paha. Tuvassa olivat ikkunat rikki ja pöydästä oli nurkka pois. Kaksi lasta kuoli ja kaksi haavoittui. Tapaus kosketti minua, kun Jaakko oli paras kaverini. (LEM, 1259–1260.)

Enemmistö kirjoittajista on vaaroista ja sodan läheisyydestä huolimatta tyytyväisiä paluuseen. Näissä kirjoituksissa Karjalan paikan tärkeys ja arvo on noussut muistoissa ja kirjoituksessa etualalle, eikä jatkosodan Karjalaan liittyviä pelon ja outouden tunteita assosioida siihen, vaan pikemminkin ne nähdään sodan ja siten vihollisen aiheuttamiksi. Omat sotilaat tai Suomen osallisuus sodassa eivät aiheuta näissä kirjoituksissa pelkoa, vaan se johdetaan yksinomaan vihollisen toimiin tai suomalaisista etäistettyyn sotaan (vrt. Junila 2011, 159). Vaaralliseksi muuttuneen kodin paikan kuvausten sijaan pelon kokemukset ovat tavallisemmin kytketyneet kiteytyneisiin kertomuksiin desanteista, vihollisen puolelle sijoittuvista vaarallisista toisista, jotka ovat samaan aikaan sekä läsnä kodin paikassa että siihen kuulumattomia.

Vaarallinen ja pelottava Karjala

Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineistoon sisältyy vähemmistönä myös kuvauksia, jossa outouden ja pelon kokemus kytketään suoremmin Karjalaan. Näitä kuvauksia värittää ainutlaatuinen lapsuuden muisteluun kytkeytyvä kokemusten ja tuntemusten ambivalenssi, jota kuvaukset desanteista tai myönteisesti koetusta Karjalaan paluista, Karjalan absoluuttisesta ihanuudesta sen vaaroista ja onnettomuuksista huolimatta, eivät käsittele. Ne ovat vastakertomuksia hallitsevalle kertomukselle Karjalan ja sinne paluun ihanuudesta. Esimerkkinä vastakertomuksesta käsittelen noin vuonna 1927 syntyneen Kivennavan Orvokin evakkomatka-kirjoitusta. Kirjoitus käsittää aikajakson kesästä 1942, jolloin perhe palasi takaisin vallattuun Karjalaan, sodan loppuun vuoteen 1944 saakka. Kivennavan Orvokin kirjoituksen kehystävät tapahtumat ovat lähtö ja paluu Hämeeseen. Kirjoitus alkaa lähdön kuvauksella:

Muistan hyvin junamatkan kesällä -42. Muistaakseni kesä tai heinäkuussa, takaisin Karjalaan. Kannas oli vallattu takaisin ja evakkona olo loppui siihen sillä kertaa, olimme asuneet Hämeessä pari vuotta ja nyt oli kotimatka alkanut.

Kuinka iloiseksi isä ja äiti tulivatkaan Karjalan valtauksen johdosta ja odottivat joka hetki, milloin saisimme palata takaisin. Kai mekin neljä sisarusta odotimme, joskaan emme niin kiihkeästi kuin isä ja äiti[.] Minä rakastin Hämeen hymyilevää luontoa. Sen sinisiä järviä. Olin myös saanut hyviä ystäviä, joita oli vaikea jättää. Asuimme suuressa hämäläisessä kartanossa. Oma kotia meillä ei ollut. Oma koti oli Karjalassa ja sinne piti palata. (LEM, 1246.)

Kirjoittaja kuvaa ristiriitaista suhtautumistaan Karjalaan paluuseen. Hän tuo esiin oman ja vanhempien suhtautumisten erot. Vanhemmat iloitsivat paluusta, mutta Kivennavan Orvokille itselleen muutto Karjalaan merkitsi ennen kaikkea pois lähtöä Hämeestä ja eroa ystävistä. Hänen käyttämänsä verbit ovat kuvaavia: vanhemmat ”saivat” palata, kun taas Orvokin ”piti” palata. Paluuta Hämeeseen Kivennavan Orvokki kuvaa kirjoituksensa lopussa seuraavasti:

En enää muista kuinka kauan me Savossa asuimme, ennenkuin pääsimme muuttamaan takaisin Hämeeseen. Muutimme samaan kartaan, jossa olimme jo talvi sodan aikana asuneet.

Paluu sinne oli ihana mielestäni. Nyt oli sota rintama kaukana. Sen melske ei häiritsisi korvaa. Olin turvassa paremmin kuin etu linjojen lähettävillä. Se lohdutti.

Heti ensimmäisenä iltana hakeuduin vene valkamaan. Istuin rannan kivelle ja upotin jalkani viileään veteen. Jalkojeni liikkeet saivat syntymään vesi renkaat, jotka suurenemistaan suurenivat. Etsivät vastakkaisen rannan, johon hävisivät. Aurinko teki laskuaan ja värjäsi veden hehkuvan oranssiksi. Oli aivan tyyni. Talot vasta rannalla olivat heittäytyneet veteen ylösalaisin. Kaislikossa pouskahti hauki. Jos olisi onki, kuinka helposti sen saisikaan. Ei ollut onkea, enkä välittänyt hauesta. Se sai olla rauhassa.

Viimein kenties oli alkanut ympyrä sulkeutua. Olin kiertänyt sen melkein kahteen kertaan. Talvi sodan alkaessa Karjalasta Savoan, sieltä Hämeeseen ja takaisin Karjalaan. Nyt sama reitti uudestaan hämeeseen asti. Se sai osaltani riittää.

Oli hyvän olon tunne. Rakastin järven poukamaa. Hellästi se otti syliinsä ja vedellään vilvoitti, kun sen helmaan heittäydyi[n] ja uin pitkälle auringon laskun kultaamalle vedelle. (LEM, 1255.)

Kivennavan Orvokin kirjoituksen kehystys on geneeris-intertekstuaalinen viite, joka ohjaa tulkitsemaan kirjoitusta suhteessa ja kommenttina niin sanottuun hallitsevaan evakkomatkan kertomukseen (ks. s. 90–92). Hallitsevassa kertomuksessa evakkomatkaa kehystävät lähtö Karjalasta ja ehdoton halu palata sinne. Joutuminen pois Karjalasta aloittaa epämurkavan ja epätoivotun evakkouden vaiheen, jonka paluu takaisin Karjalaan jatkosodan aikana onnekkaiden kohdalla hetkeksi keskeyttää. Hallitsevassa kertomuksessa paluu Karjalaan on täyttymys, onnellinen ympyrän sulkeutuminen, vaikkakin se edelsi vain uutta evakkoutta. Ehdoton enemmistö Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineiston vastauk-

sista myötäilee hallitsevan kertomuksen kantaa, toiset suuremmin kuin toiset¹⁰¹.

Kivennavan Orvokin kirjoitus on poikkeuksellinen kirjoitus evakkomatkakirjoitusten joukossa. Se hyödyntää hallitsevalle evakkomatkakertomukselle ominaista ympyrän sulkeutumiseen pyrkivää esteettistä ja sisällöllistä periaatetta, kuitenkin tuoden sen avulla esiin vaihtoehtoisen tulkinnan Karjalaan paluusta, evakkomatkasta ja kodin paikasta. Kivennavan Orvokin kirjoituksessa paikat, sijainnit, sekä niille annetut merkitykset on käännetty hallitsevan kertomuksen suhteen päinvastaisiksi kuitenkin rikkomatta sen geneeristä rakennetta. Häme on korvannut Karjalan ikävöitynä ja menetettynä onnen paikkana, jolloin paluu takaisin valloitettuun Karjalaan vertautuu hallitsevan kertomuksen viehauuden ja kuulumattomuuden kokemusten kyllästäämään evakko-aikaan. Orvokki jopa kuvaa Hämettä Karjalan kuvauksille tyypillisellä, idyllistä luontoa, ihmisen ja luonnon harmonista suhdetta ja luonnon symbolisia merkityksiä luovalla runollisella tyyllillä.

Kivennavan Orvokin kirjoituksessa hänen Karjalaan ja Hämeenseen liittämääns merkityksiä selittää ensinnäkin se, että hän koki elämän takaisin vallatussa Karjalassa pelottavaksi. Pelko johtui sodan jatkuvasta, aistein havaittavasta läsnäolosta. Ero Hämeen ja Karjalan välillä sekä Karjalan muuttuminen piirtyy esiin paluumatkan kuvauksesta. Samaan aikaan kun juna lähestyy kotia ja maisema muuttuu, synkkenee nuoren tytön mieliala:

Aina Viipuriin asti oli junamatka hauska. Rattoisaa keskustelua siitä, mitä olisi tehtävä kotona. Lapsuuden leikkipaikkojen hakua ajattelin ihan ensimmäiseksi. Olin toki viisitoista vuotias, vaikkakin kaukana aikuisten ongelmista ja murheista vielä.

Tulo Viipuriin oli eräänlainen shokki. Tietysti tiedettiin että kau-punkia oli pommitettu, mutta että se näytti sellaiselta, oli melkein mahdotonta ymmärtää. Raunioita, polttorovioita, hävitystä, sotilaita joka puolella. Joukossa joku siviili henkilö, joka oli palannut takaisin ja aloittanut uuden elämän raunioiden keskellä.

Matkan jatkuessa olivat maisemat muuttuneet täysin siitä, kuin mitä muistin kun vuonna -39 evakkoon lähdettiin. Raunioita, puita tykkitulessa katkenneita. Kannot nousivat maasta kuin sormien tyn-

101 Tässä yhteydessä on tarpeen huomauttaa, että hallitsevassa kertomuksessa ei ole yksinomaan kyse enemmistön kannasta, vaikka se sellainen usein käytännössä onkin. Hallitseva kertomus määrittyy abstraktimmassa kulttuurisessa ja sosiaalisessa neuvottelussa, joka ulottuu konkreettisia kertomuksia ja kertomusaineistoja laajemmalle alalle sekä diakronisesti että synkronisesti. (Sis. Viite 2.7.2. hallitsevaan kertomukseen)

gät. Maa oli myllätty ylösalaisin. Kivetkin ikään kuin suojaa hakien kyyristyivät kannon viereen tai pensaan suojaan. Siellä täällä, missä oli ollut kyllä tai joku yksinäinen kotipiha savupiiput nousivat mustuneina raunioista yksin, tai ryhmässä. Horsmat olivat kiivenneet raunioiden viereen, kuin tahtoen peittää niiden rumuuden. Ne kukkivat kuin uhmalla ja niiden vaaleanpunainen väri loisti kuin toivon liekki. En voinut olla ihastelematta niiden kauneutta.

Junavaunussa oli puheen sorina ta[u]onnut. Kaikki olivat tyrmistyneitä sodan tuhotöistä. Ehkä odotettiin liian paljon. Todellisuus oli kaikkea muuta.

Muistan kuinka hätäännyin. Paniikki ei ollut kaukana. Miksi olimme lähteneet? Onko mitään jäljellä kotona? Meillä oli kuitenkin niin hyvä olla siellä Hämeessä. (LEM, 1246.)

Kuvauksessa häilytään monessa mielessä kahden tietoisuuden tai kategorian välillä. Kotiseudun muutoksen kuvaus kytkeytyy evakkomatkakirjoituksessa yhteen kirjoittajan oman muutoksen, kasvamisen kuvauksen kanssa. Kivennavan Orvokki paikantaa itsensä suhteessa aikuisiin ja lapsiin, muttei varsinaisesti kuulu kuvatulla hetkellä kumpaankaan kategoriaan. Myös kerronta häilyy evakkolapsen ja kirjoittajan fokalisointien välillä. Välillä mennyttä muistelevan kirjoittajan tietoisuus on vallitsevana kuvauksessa. Tämä käy selkeimmin ilmi oman tapahtuma-aikaisen iän maininnassa, sekä ”muistan”-verbin käytössä. Toisaalta Karjalan synnyttämien vaikutelmien kuvaaminen edustaa evakkolapsen tietoisuutta, ilman välittävän kirjoittajan, muistelijan, fokalisointia. Vaikka ympäristöä kuvataan tällöin imperfektissä, puuttuvat kuvauksesta suorat aikaperspektiivin laajuutta osoittavat verbit (kuten esimerkiksi ”muistan”) sekä kerrontaa kirjoitushetkeen kytkevät deiktiset ilmaukset. Evakkolapsen fokalisointi edistää ensisijaisesti lapsen ja sodanaikaisen kokemuksen esille tuontia ja välittymistä, mutta tämän lisäksi se ilmentää muistelukerronnassa tapahtuvaa häilymistä aikuisuuden ja lapsuuden, menneen ja nykyisen välillä. Vaikka muistelukerronnan näkökulma palautuu aina pohjimmiltaan samaan subjektiin, muistelijaan ja kirjoittajaan, on muistelussa myös kyse menneisyyden maailman ja lapsen eli menneen itsen tietoisuuden herättämisestä kerronnassa.

Kuvauksesta välittyy Kivennavan Orvokin pettymys paluuseen. Hän odotti palaavansa lapsuuteensa ja lapsuutensa maailmaan palatessaan takaisin valloitettuun Karjalaan. Sodan ja väkivallan jäljet maisemassa kuitenkin tekivät tämänkaltaisen paluun mahdolliseksi, ja muisteltu kotiseutu oli yhtä menetetty kuin lapsuus. Väkivaltaa Orvokki kuvaa elottoman elollistamisella. Pommien re-

pimät kannot ovat silvottuja sormia ja kivet suoja hakevia pelokkaita olentoja. Joukossa on myös rohkeita horsmia, jotka uhmaavat tuhoa ja luovat kapinallisina toivoa. Yhtäaikaisesti matkan jatkumisen kuvauksen kanssa, evakkolapsen tai -nuoren tietoisuuteen hiipii ensin epäily paluun mielekkyydestä, joka muuttuu hädäksi huonosta ratkaisusta. Evakkonuoren toteamus vanhempien ratkaisun huonoudesta toimii myös itsenäisen, vanhempien kannoista erillisen näkemyksen muotoutumisen kuvauksena. Muistoa tästä kokemuksesta epäilemättä vahvistaa se seikka, että kirjoittaja teki paluumatkansa sananmukaisesti itsenäisesti sisarustensa kanssa, vanhempien saapuessa Karjalaan heidän jälkeensä karjan kanssa.

Kivennavan Orvokin kuvaus kotiin saapumisesta jatkaa muutoksen kerronnallistamista siitäkin huolimatta, että kotitalo oli, kaikeksi yllätykseksi, säilynyt ehjänä:

Kun saavuimme koti kylään, niin meitä odotti ihme. Kylä oli jäänyt hävittämättä. Kaksi kertaa oli sota sen yli käynyt ja se oli jäljellä taloineen päivineen. Harmaaksi ja vanhentuneeksi se oli käynyt. Aivan kuin kutistunut kokoon niinä kahtena vuotena, jotka olimme olleet poissa, evakossa Hämeessä. Patterin ja Pellon mäet näyttivät niin kovin pieniltä ja matalilta. Muistin ne paljon korkeammiksi. Maantiekin oli niin kapea, vain mutkat olivat samanlaisia kuin ennenkin. Kukaan ei ollut niitä suoristanut. Talot maantien varrella seisovait paikoillaan, kuten olivat seisonet silloinkin, kun me kylän jätimme, evakkomatkan alkaessa. Nyt ne niin apeilta näyttivät. Piiloutuivat kuin häpeillen pitkien heinien taa. Vain puut olivat korkeutta lisänneet. Metsä peltoja lähestyi ja osan varsilla pajupensaat rehoittivat. (LEM, 1246.)

Katkelma vahvistaa sen, että kerronnassa takaisin saatuun kotiseutuun projisoidussa muutoksessa on kyse evakkolapsessa/nuoressa tapahtuneesta muutoksesta sekä evakkomatkaa edeltävää aikaa koskevien muistikuvien ja jatkosodan ajan kokemuksen yhteensovittamattomuudesta. Vaikka Kivennavan Orvokki kuvaa talvisodan evakkomatkan aikana muuttunutta kotia ja nuoren ihmisen järkytystä muutoksen vuoksi, eivät kirjoituksessa paikalle annetut merkitykset ole yksinomaan negatiivisia. Muistikuvista pienentynyt kotipaikka herättää nuoressa myös hellyyden tunteita. Tässäkin mielessä kirjoittaja on ikään kuin kasvanut kotipaikan ohi, joka edelleen edustaa lapsuutta:

Koti seisoi paikallaan. Tuomi pihassa oli kasvanut pituuttaan. Marja pensaatkin käyneet tuuheammiksi. Aita maantien viereltä oli purettu pois, mutta tuossa oli aitta, sauna sen vieressä ja saunan toisella

puolella kaivo. Mielestäni ne näyttivät kovin pieniltä. Teki mieli ottaa ne syliin ja niitä rutistaa. Kauan niitä piti katsella. Ikään kuin hyvä[i]llen. Oli tultu ikiomaan kotiin. Ihanaa. (LEM, 1246.)

Sodan ja pelon läsnäolon kokonaisvaltaisuus paljastuu Orvokille todella vasta ensimmäisenä yönä Karjalan kodissa:

Ensimmäinen yö oli kuitenkin kauhujen yö. Rintama, jossa taisteltiin oli niin lähellä ja Pietarin piiritys käynnissä. Tykkien jyske kuului niin tavattoman hyvin. Kaduin katkerasti, että olin palannut. Tahdoin takaisin Hämeeseen, jo heti aamulla, ajattelin. Me sisarukset pelkäsimme niin että emme voineet nukkua ensinkään, vaan istuimme aitan rapulla koko yön.

Maantiellä käveli vartiomies edes takaisin. Kylä oli huoltokomppanian miehittäjä ja joka ainoa päärakennus oli armeijan käytössä siksi nukuimme aitassa, äiti ja isä saunassa. Menin peloissani vartiosotilaan puheille kertomaan ettemme uskaltaneet nukkua kun pelkäsimme tykkitulta Menkää vain nukkumaan hän sanoi. Ei tässä ole mitään hätää. Minä tässä tiellä kävelen ja vartioin koko yön, ja jos en minä niin joku toinen vartiomies. Se vähän meitä rauhoitti. Mutta nukkua emme uskaltaneet sinä ensimmäisenä yönä. Minä luulin koko ajan että saisimme paeta, että vihollinen lähestyi lähestymistään. Niin ei kuitenkaan ollut. Rintama linja oli lähellä, mutta se ei liikkunut mihinkään, vaan oli pysähtynyt paikoilleen.

Aamun valjetessa tuli uusia ääniä. Autot käynnistyivät Tuli liikettä maantielle. Jossakin kuului ambulanssin sireeni. Se hätkähdytti, mutta tykki tuli oli tauonnut. Pelkokin unohtui, Kun oli niin paljon muuta mielessä. (LEM, 1247.)

Kirjoittaja luonnehtii tunnelmaa Karjalassa kauhuksi ja peloksi. Rintaman ja sodan läheisyys on aistittavissa, kuultavissa, eikä Orvokki uskalla nukkua. Sen sijaan hän kuuntelee aitan ulkopuolelta kuuluvia ääniä, on varuillaan ja valmiina pakenemaan, mikäli kuulostaa siltä että rintama lähestyy. Pelon ja kuulohavaintojen yhdistyminen toistuu Kivennavan Orvokin kirjoituksessa. Pelotavat äänet ovat sodan eli lentokoneiden ja tykkien ääniä. Myös ambulanssin sotakuolemiin assosioituvat äänet toistuvat kirjoituksessa ja ovat keskeisiä takaisin vallattua Karjalaa määrittäviä aistimuistoja. Myös niin sanotun ”Tiltun”¹⁰² ääni pelotti ja tämä pelko

102 Moskovan Tiltu oli Neuvostoliittolainen radiokuuluttaja, joka levitti radiossa sotapropagandaa suomalaisille sotilaille.

myös rajoitti kirjoittajan toimintaa¹⁰³. Kuten monet evakkolapset, Orvokki muistaa lentokoneet erityisen pelottavina:

Itse pommikoneiden ilmestyminen taivaalle herätti kuitenkin kauhua riittämiin. Aina niiden ilmestyminen herätti mielessäni ajatuksen, miksi tulimme ja ikään kuin etsimme vaaraa. Kun koneet hävisivät veivät ne pelon mennessään. Helpottuneena huoaten ajatteli, että taas oli selviytynyt. Näin jälkeensä olen ajatellut monta kertaa siitä että karjalaisten annettiin palata niin lähelle rintamaa, kuin esimerkiksi Vuottaan kylä oli. Kun oli taisteluja tykkituli kuului niin selvästi. Ainakin minusta se oli hyvin pelottavaa. Välillä saattoi olla ihan rauhallista. Ei ollut pommikoneita taivaalla eikä kuulunut tykkien ääntä. Silloin unohti sodan ja pelon vaikkakin sota väki kylässä asui. (LEM, 1247–1248.)

Lentokoneet edustavat kirjoittajalle kuolemanvaaraa ja pelkoa. Samaan aikaan pommikoneet ilmestyessään aktivoivat kuoleman mahdollisuuden ja kadotessaan helpotuksen selviytymisestä ja elämän jatkumisesta. Vaaran uhkaan kytkeytyy sen onnellisen laukeamisen muodossa myös helpotus ja uusi alku, mikä epäilemättä teki lähellä sotaa asumisen ylipäänsä mahdolliseksi. Katkelmassa Kivennavan Orvokki tuo myös esiin ihmetyksensä, kritiikin niin lähellä rintamaa asumisesta. Samalla hän antaa ymmärtää, että se olisi pitänyt estää. Tällä kertaa hän vierittää vastuun Karjalaan palaamisen päätöksestä ja asumisen turvallisuudesta vanhempien sijaan nimeämättömälle taholle.

Kauttaaltaan kirjoituksessa toistuva pelkoon ja vaaran uhkaan liittyvien kuulohavaintojen kuvailu tuo kauhuissaan olevan lapsen kokemuksen lukijaa lähelle. Oma kuuloaisti on lopulta se mihin lapsi tilanteessa turvautuu. Lapsen ja nuoren pelko ja kauhu linkittyvät kautta kirjoituksen oman ja vanhempien kokemusten erilaisuuteen, minkä vuoksi lapsi ei voi turvautua vanhempiinsa. Turvautuminen itseän ja omiin havaintoihin on Kivennavan Orvokin kirjoituksen keskeinen teema. Myöskään vartiosotilaiden läsnäolo ei tuo Orvokille turvallisuuden ja luottamuksen tunnetta rauhoittavasta tarkoituksestaan huolimatta, pikemminkin päinvastoin. Pelottavien äänien tapaan myös armeijan läsnäolo muistuttaa ensisijaisesti käynnissä olevasta sodasta, joka on lähellä ja mahdollisesti aina lähempänä. Kirjoittajan kokemus asettuu vas-

103 Kirjoittaja kertoo muun muassa, ettei mennyt uudelleen rakennetun kirkon vihkiäisiin Tiltun uhkausten takia. Hän pelkäsi koko vihkiäisten ajan äitinsä puolesta (LEM, 1249.)

takkain isän kokemuksen kanssa, kun hän erään levottoman yön jälkeen ehdottaa isälle paluuta Hämeeseen. Isälle armeijan ja sotilaiden läsnäolo Karjalassa merkitsee turvaa, ja hän yrittää rauhoitella ja lohduttaa tyttärtään vetoamalla niihin. Keino ei toimi, sillä Orvokille takaisin vallattu Karjala sotilaineen ja lähellä olevine sotineen on ennen kaikkea pelottava väkivallan maa: ”Koulumme oli sotilas sairaala. Palokunnan talo ruumishuone. Ammusvarastoja ladoissa.” (LEM, 1247.)

Elämä takaisin vallatussa Karjalassa muuttuu myös Kivennavan Orvokin evakkomatkakirjoituksessa arjeksi, joskin pelon ja vaaran värittämäksi. Kirjoittaja kuvaa sitä, kuinka vaaraan tottuu tai ainakin sitä, kuinka evakkonuori kehitti keinoja paeta ainaista vaarantunnetta:

Luin paljon. Pakenin kirjojen pariin pois siitä ankeasta ajasta, joka tarjosi vain pelkoa ja kuolemaa. Otin kirjan kainalooni ja vaelsin lepikkoon. [...] Siellä sai olla rauhassa ja syventyä kirjan sanomaan. (LEM, 1248.)

Kaikesta huolimatta vaara ja pelko värittävät elämää Karjalassa. Parhaimmillaankin se kuvataan valjuksi, tunteista ja sen myötä myös pelon ja vaaran kokemuksista riisutuksi: Totu[i]lmmme kaikkeen. Emme enää kuulostelleet tykkien ääntä kuten alku aikoina. Juostiin suojaan kun pommikoneet taivaalle ilmestyivät. Niiden kadottua jatkettiin taas töitä niinkuin ei mitään olisi tapahtunut. Elämä tuli rutiinin omaiseksi. Meni kuin itsestään. Ambulanssin sireeni ei enää samalla tavalla hätkähdyttänyt kuin ensimmäisenä kotiin tulo päivänä, ja kulkiessa palokunnan talon ohi ei joka kerta ajatellut että siellä sisällä oli kaatuneita. (LEM, 1248.)

Kivennavan Orvokin kirjoitukseen sisältyy myös kuvauksia tavanomaisesta nuoren ihmisen elämästä. Ensi-ihastuksen kuvaus on yksi keskeinen tarinajuoni kirjoituksessa. Myös ihastumisen muistoa värittää sodan läsnäolo. Ensi-ihastus on sotilas, joka odottaa kirjoittajan kotiseudulla rintamalle pääsyä, mikä tiesi väistämättömästi eroa. Ripillepääsyn kuvaukseen kirjoittaja sisällyttää kuitenkin senkaltaista toivon tunnetta, jota paluuseen niin monessa muussakin evakkomatkakirjoituksessa kytkeytyy:

Pääsiäispäivänä pääsimme ripille Kivennavan kirkon raunioilla. Se oli niin ainutlaatuinen tilaisuus joka on jäänyt mieleeni lähtemättömästi. Päivä oli lämmin ja leivokset taivaalla kevään tuloa visertelivät Jumalan palveluksen aikana. Papin puhekin ikään kuin nousi ylös avaruuteen, josta leivokset sen tavoittivat ja mukanaan yhä korkeam-

malle kuljettivat. Kirkon mäeltä näki kauas joka suuntaan. Metsät kaukana olivat tumman sinisiä. Nousivat ja laskivat kuin meren aalloit. Uudet talot mäen ala puolella uutuuttaan hohtivat. Ei kuulunut tykkien ammuntaakaan.

Yksi kirkon kelloista oli jäänyt jäljelle sodan yli käytyä. Makasi maassa ja näytti yksinäiseltä. Yksi pieni tyttö oli mennyt istumaan sen sisälle. Se pienellä kädellään kellon auringon lämmittämää pintaa silitti kuin sitä hyvä[i]llen.

Ajattelin kesää kirkon raunioilla seistessäni. Kohta nousisivat horsmat. Aukaisisivat kukkiensa liekit ja rauniot peittäisivät. Puut viheriöisivät ja linnut tulisivat ja pesänsä niihin rakentaisivat. Kasvattaisivat poikasensa ja syksyn tultua etelään muuttaisivat. Elämä jatkuisi. Raunioillakin. (LEM, 1248–1249.)

Ripille pääsy, tuleva kesä ja uudisrakennukset yhdistettynä väliaikaiseen sodan äänien vaikenemiseen synnyttävät hetkellisen toivon elämän jatkumisesta tai pikemminkin uudesta alusta. Kirjoituksen lopun konditionaali alleviivaa kuitenkin sitä, että toiveikkuudessa on pohjimmiltaan kyse vain tulevaisuuden haaveista, jotka voivat jäädä myös toteutumatta. Katkelmassa erityisen kiinnostavaa on lintuvertauskuvan käyttö. Muuttolintujen ja evakkojen rinnastaminen on tavallista evakkomatkakirjoituksissa samoin kuin runolliset toiveet muuttolinnuksi muuttumisesta. Vertauksen logiikka pohjaa siihen, että molemmat liikkuvat rajan yli, pois kodistaan tavalla tai toisella pakotettuina, eivätkä kykene sen jälkeen todellisesti asettua minnekään. Myös Kivennavan Orvokki käyttää metaforaa tähän tapaan, vaikkakin evakkojen ja lintujen samankaltaisuus on implisiittistä. Kesäksi asettuvat ja syksyllä poistuvat linnut rinnastuvat Orvokin kirjoituksessa ikuisen liikkeeseen, elämän väistämättömään jatkumiseen, vaikkakin muualla kuin Karjalassa. Samaan tapaan kuin konditionaalin käyttö, myös lintuvertaus viittaa siihen, että toiveikkuus jota ripille pääsyyn, kesän tuloon ja uudisrakennuksiin kuvauksessa kytkeytyy, ei kohdistu kuitenkaan elämään Karjalassa vaan yleisempään väistämättömään elämän jatkumiseen.

Takaisin vallatun Karjalan kuvausta määrittää kautta kirjoituksen voimakkaimmin pelko, joka voimistuu kirjoituksen ja jatkosodan loppua kohti, jolloin kirjoittaja täyttää 17 vuotta ja tulee työvelvolliseksi. Työvelvollisena hän joutuu entistä lähemmäksi rintamalinjaa hoitamaan opettajan lapsia. Työpaikan ympäristön kuvauksesta huokuu autius, sodan jäljet ja pelko:

Opettaja asui Kaukamon ainoassa sodassa ehjäksi jääneessä talossa. Se oli suuri maalaistalon pää rakennus. Kapea tie vei kylästä taloon.

Yksinäisenä se seisoj pellon takana, metsän reunassa. Ei ollut naapuria lähellä. Olimme yksin. (LEM, 1253.)

Hyvin pian sotatilanne muuttuu entistä rauhattommaksi ja pelottavammaksi, ja asuminen rintamalinjan lähellä liian vaaralliseksi:

Jo aamupäivällä lauantaina ilmestyivät ensimmäiset pommi koneet taivaalle, ja niitä oli paljon. Mieleeni tulivat heinäsiirakat, jotka aikoivat vilja pellon hävittää. Koko elämäni muistan että ne tulivat yhdentoista aikaan. Eivät olleet ihan Kaukamon ylä puolella, vaan vähän sivussa Siiranmäen suunnalla. Kun niitä katselimme ne aivan kuin yhteisestä sopimuksesta sukelsivat alas ja niistä alkoi tipputa pommeja alas. Kuului räjähdyksiä. Melu oli korvia huumaava. Näimme yhden koneen syttyvän tuleen ja putoavan alas. Vain yksi siitä määrästä.

Olimme niin poissa tolaltamme, ettemme etsineet edes suojaa. Hoitolapsi itki. En osannut edes itkeä. Totesin vain, että koneet olivat pommittaneet niitä uusia Siiranmäen puolustus linjoja, joita sotilaat olivat pitkin kevättä rakentaneet. Vihollisen koneet pommittaisivat ne maan tasalle, ja niillä olisi vapaa pääsy jatkamaan eteenpäin. [...] Voit mennä kotiin jo illalla, sanoi opettaja minulle. [...] Opettaja matkustaisi Helsinkiin ja jättäisi tyttärensä sinne. Mitä se merkitsisi minulle en edes uskaltanut ajatella. Toivon vain että huomenna olisi rauhallisempaa ja elämä jatkuisi entisellään.

Oli aika myöhä. Tein lähtöä kotiin. Portaille tullessani näin sotilaan, joka juoksi taloa kohti. Seisahduin ja jäin odottamaan. Mitähän sillä olisi heille asiaa. Kiire näytti olevan. Kun hän lähestyi taloa, tunsin hänet talon pojaksi.

Täälläkö te vielä olette. Ihan kuin olin aavistanutkin. Kaikki kylän asukkaat ovat lähteneet pakosalle. [Kirjoittajan ihastuksen joukkue] jääneet mottiin. Linjat murtuneet. Lähtekää heti paikalla Valkjärven rautatieasemalle hetkeäkään hukkaamatta.

Katsoin kun emäntä ja opettaja ottivat polkupyöränsä seinustalta. Tytär nostettiin tavara telineelle, ja he lähtivät asemaa kohti. Seuraava heitä hän vielä minua kehoitti, ennenkuin alkoi juosta takaisin maantietä kohti. En seurannut heitä, vaan lähdin kävelemään kotia kohti.

Ei kukaan kylässä ollut muistanut meidän olemassa oloamme ja ilmoittanut lähtö määräyksestä. Meidät oli unohdettu täydellisesti. (LEM, 1253–1254.)

Kuvauksesta välittyvä Kivennavan Orvokin yksinäisyys ja turvattomuus hädän hetkellä. Yksinäisyys on monitasoista. Yleisellä tasolla kirjoittaja tulkitsee heidän olleen unohdettuja, yksinäisiä siviilejä keskellä sotaa. Viimeisenä siviilinä olo sodan alueella on toistuva ja kiteytynyt aiheuma evakkomatkakirjoituksissa. Se että

kirjoittajat tulkitsevat usein olleensa unohdettuja ja viimeisiä siviilihenkilöitä sodan keskellä, tekee heistä merkittäviä historiallisia henkilöitä ja siten liittää yksilöt jaettuun laajempaan historiaan. Muistot viimeisenä siviilinä olost nostavat esiin yksilöiden kokemusta historiallisiksi nostetuissa tapahtumakuluissa. Ne ovat yksilöiden näkökulmia jaettuun ja yksilöitä koskettaneisiin tapahtumiin, joita kuitenkin hyvin usein käsitellään massojen, valtioiden ja sotajoukkojen historioina. Tämän lisäksi kiteytynyt aihe on viimeisestä, sodan keskelle unohdetusta siviilistä, on epäilemättä monien yksilöiden sodan kokemuksen ja muiston mukainen. Kun valtiot sotivat, yksilöiden kohtalo, tunteet, kokemukset ja elämät ovat toisarvoisia, yksilön näkökulmasta unohdettujakin. Yksilöiden elämän kulut puuttuvat usein myös suurta joukkoa koskevien tapahtumien, kuten sotien historioista. Voidaankin sanoa, että vaikka kiteytyneet muistot sodan keskelle unohdetuista siviileistä eivät täytä faktuaalisen totuuden kriteerejä, kokemuksellisesti ne voivat olla tosia. Unohtuneisuudessaankin – tai juuri siinä – siviileistä tuli historian toimijoita.

Kuvatulla hetkellä, viimeisenä siviilinä lähellä rintamalinjoja, Kivennavan Orvokki ilmaisee kokeneensa myös ikänsä puolesta yksinäisyyttä. Kuvatussa tilanteessa kukaan ei huolehdi hänestä tai päättä hänen puolestaan mitä tilanteesta tulisi tehdä. Myös tässä katkelmassa kirjoittaja kuvaa itsensä aikuisuuden ja lapsuuden välitilaan. Hän on toisaalta niin vanha, ettei työnantaja, opettaja, katso velvollisuudekseen huolehtia hänestä. Toisaalta taas kirjoittaja on niin nuori, ettei hän osaa toimia itsenäisesti hätätilanteessa. Kirjoittajan tila kuvatulla hetkellä muistuttaa lähinnä shokkia. Hän kokee samaan aikaan kauhua, mutta kuvaa itseään tilanteesta erkaantuneena, niin jähmettyneenä, ettei osaa toimia tai reagoida järkevällä tavalla. Pakenemisen sijaan hän päättää neuvojen vastaisesti suunnata kotia kohti. Kotimatkan kuvauksesta tilanteen ja kirjoittajan sisäisen maailman kaaos vahvistuu entisestään:

Mieli oli turtunut. En tuntenut muuta kuin suurta väsymystä. Tapahtumat ympärilläni tuntuivat unen omaisilta. Kuin olisi kulkenut puoliksi nukkuen. Olin joutunut shokin ja kaaoksen valtaan. Minun on vielä tänä päivänäkin vaikea muistaa, mitä oikeastaan tapahtui.

Kun lähestyn Härkä joen siltaa, tunsin jo kaukaa Elvi sisareni, joka oli lähtenyt minua kotiin hakemaan, suoraan taistelu linjoja kohti. Mitään sanomatta otimme toisiamme kädestä ja jatkoimme kotiin. Maantien haarassa sotilaat kääntyivät aseman suuntaan ja me kotiin. Koti oli tyhjä. Äiti ja isä ja pienimmät siskot olivat lähteneet

pako matkalle. Tunsimme itsemme hyvin yksinäisiksi. Siitä meillä asuva väepeli meidät löysi.

Lähtekää rautatielle nyt heti. Otti meitä kädestä ja saattoi vanhan mylly joen sillan yli, ja kääntyi takaisin. Me yhdyimme vetäytyviin joukkoihin kohti Valkjärven asemaa.

Sinne ei ollut menemistä. Vartiosotilas seiso tiellä ja komensi jatkamaan. Vihollinen oli lähellä. Piti jatkaa vain eteen päin.

Kävelimme koko yön. Nopeat hävittäjä koneet lensivät yli. Ehkä ne olivat omia. Suojauduimme kuitenkin metsään. Heittäytyen [p] ehmeään sammaliin, kuin untuviin. Kurkkua kuristi. Sydän takoi vimmatusti. Tuskin voi hengittää. (LEM, 1254.)

Tilanteen pelottavuudesta viestii myös myös kerronnan aika-muodon muuttuminen epämääräiseksi ja satunnainen lipsahdus aikalaisajoin presensiin. Kivennavan Orvokin kirjoituksen tyypillinen piirre on myös se, että kuvauksen tyyli muuttuu pelottavien tapahtumien esityksissä (vrt. BenEzer 2004, 34–36; ks. s. 114–125). Tällöin lauseet muuttuvat lyhyemmiksi, toteavammiksi, ja myös välimerkkien käyttö epämääräistyy ja ne jäävät pois. Evakkomatkan tunnelmaa kuvaa hyvin myös Orvokin sen käsittelylle antama otsikko ”Pakomatka”. Matka päättyy kirjoittajan kohdalla kuitenkin onnellisesti, kun perheenjäsenet kohtaavat jälleen toisensa, ensin evakkomatkan aikana hetkellisesti ja lopullisesti ihanassa Hämeessä. Sinne päättävät myös evakkomatka ja kirjoitus.

Kotipaikassa, takaisin vallatussa Karjalassa ensimmäisen evakkomatkan aikana tapahtuneen muutoksen kuvailu ei ole poikkeuksellista Lasten evakkomatkat -kirjoitusaineistossa, eikä sitä voida pitää hallitsevaa kertomusta kommentoivana vastakertomuksena, ei sitä vahvistavana eikä kiistävänä. Poikkeuksellista Kivennavan Orvokin kirjoituksessa on se, että paluu takaisin vallattuun Karjalaan kuvataan virheeksi. Tämä nimenomainen seikka tekee Orvokin kirjoituksesta myös hallitsevaa kiistävän vastakertomuksen. Enemmistöissä evakkomatkakirjoituksista kotipaikan muuttuminen havaitaan, mutta muuttoa ei kuitenkaan nähdä virheenä. Suhteutuminen hallitsevaan kertomukseen on näissä kirjoituksissa näin ollen vahvistava. Kivennavan Orvokin kirjoitus osoittaa geneeris-intertekstuaalisen viittauksellisuuden voiman enemmistöstä poikkeavien, kriittisten ja kiistävien äänenpainojen sekä tulkintojen esiin tuomisessa. Hyödyntämällä hallitsevan evakkomatkakirjoituksen struktuuria Kivennavan Orvokki alleviivaa sen sisällölle vastakkaista näkemystä: sitä, että aina paluu Karjalaan ei ollut yksinomaan onnellista. Sen sijaan se oli pelottavaa, vierasta ja

merkitsi joutumista pois turvallisesta Hämeestä. Myös muuttolintuvertauskuvan käyttö on geneeris-intertekstuaalinen viite hallitsevaan evakkomatkakertomukseen. Orvokki on tietoinen vertauskuvan tavanomaisesta käyttötavasta ja siihen liittyvistä haikeista evakon ikuiseen sijattomuuteen viittaavista merkityksistä, ja juuri sen vuoksi hän pystyy käyttämään vertausta tavanomaisesta poikkeavalla tavalla. Kivennavan Orvokin kirjoituksessa vertaus korostaa elämän jatkumisen väistämättömyyttä ja tähän liittyvää toivoa Karjalan menetyksestä ja evakkoudesta huolimatta. Vastakertomukset rikastavat kokonaiskuva evakkolasten mahdollisten kokemusten ja myös kokemuksiin sisältyvien tunteiden kirjosta ja ambivalenssista, joka lapsuuden muistelua ja kerrontaa aikaperspektiivin vuoksi usein ympäröi.

IV Yhteenveto

9. Lapsuuden evakkomatkakirjoitusten luonne

Tarkastelin tutkimuksessani Karjalan lapsievakkojen evakkomatkan muistelukirjoitusten luonnetta. Tutkimukseni keskeisimpänä kohteena oli kirjoitettu muistelukerronta. Lapsuutta, siirtokarjalaisuutta, muistelua sekä niiden kehollisia ja materiaalisia ulottuvuuksia tarkasteltiin poeettisina ja retorisina käytänteinä, jotka ovat verbaalisia ja ilmentyvät kerronnassa. Muistelu ei paikannu yksinomaan menneisyyteen, eikä muistelua tutkittaessa tarkastella ainoastaan mennyttä. Muistelun lähtökohta on aina muistelu-hetkessä ja sen keskeisenä tavoitteena ja tarkoituksena on luoda, osoittaa ja pohtia jatkumoa menneen, nykyisen ja tulevaisuuden välillä. Tutkimuksessani osoitan, että muistelukerronta on yksi tavoista, joilla evakkolapset aktiivisesti pyrkivät ylittämään spatio-temporaalisen etäisyyden eli sen, että koti on sekä ajallisesti että paikkana kaukana. Muistelukerronnan luonne määrittyy ajallisten etäisyyksien pohdinnassa sekä niihin liittyvissä tulkinnoissa ja kerronnan tavoissa.

Tutkimukseni paikantuu oral history -tutkimuksesta vaikutteita saaneeseen folkloristiseen muistitietotutkimukseen. Näkökulmia muistiin ja muistamisen käytänteisiin laajennettiin kulttuurisen muistitutkimusten näkökulmilla. Muistitietotutkimus ilmenee väitöskirjassani haluna nostaa esiin kirjoittajien monenlaisia tulkintoja menneisyydestä ja muistelusta, mutta ennen kaikkea pyrkimyksenä ymmärtää niiden merkityksiä. Kulttuurisen muistitutkimuksen näkökulmien avulla yksilöiden yksilölliset muistamisen tavat, muistot ja elämäntarinat suhteutettiin laajempiin kokonaisuuksiin, kuten muistelun ja muistojen ominaisuuteen jaettuina, kehollisina ja konkreettisina käytänteinä sekä prosesseina. Tutkimuksessa hyödynnettiin myös bahtinilaisen dialogismin ja narratiivisen tutkimuksen teorioita sekä narratologian analyysimenetelmiä ja käsitteistöjä. Tutkimuksessani osoitin, että eri suuntausten yhdistäminen palvelee kerronnan ja muistelun tutkimusta, kun muistelukerrontaa lähestytään poeettisena ja retorisena toimintana. Tutkimukseni tarjoaa siten relevantin näkökulman monitieteiselle tutkimuksen kentälle.

Muistamisen konkreettisuus ja symbolisuus

Evakkomatkakirjoituksille on tyypillistä, että tapahtumia punotaan yhteen kahdenlaisen kerronnan logiikan, syntagmaattisen ja paradigmaattisen pohjalta. Esimerkiksi evakkomatkaa kuvataan syntagmaattisesti nimettyjen paikkojen kronologisena ketjuna. Ketjun osana oleviin paikkoihin, muistin paikkoihin kuitenkin assosioituu paradigmaattisesti eli samankaltaisuuden perusteella muistoja kronologisen ketjun ulkopuolelta evakkomatkan ajan, mutta myös muiden aikojen tapahtumia ja ihmisiä. Muistin paikat toimivat kerronnassa muisto- ja assosiaatioryppäiden kiinnekohtina: ne aktivoivat muistojen ja miellelyhtymät ketjuja, jotka näkyvät kerronnassa evakkomatkan tai muunlaisen ajallisesti lineaarisen kulun laajentumisena muille aikatasoille. Kuvaannollisesti sanottuna muistin paikat synnyttävät kertomuksessa kolmiulotteisen pullistuman, jossa kaksi erilaista juonen muodostuksen logiikkaa kohtaavat. Nämä temporaaliset loikat ja laajentumat kuvastavat olennaisesti muistelun logiikkaa.

Muistelukerronnassa on vahva fyysinen, kehollinen ja paikkoihin kiinnittyvä ulottuvuus. Kehollinen muisto, materiaallinen todiste, lähde, paikka tai nimetty historiallinen yksityiskohta ovat muistin paikkoja. Näin ollen muistelukerronnan aika-laajentumat perustuvat usein hyvin konkreettisille ja materiaalisille yhteyksille aikatasojen välillä. Muistelussa muistin paikat ovat muuttuneet symbolisiksi, itseään laajempien merkityskokonaisuuksien ja kertomusten kiinnelohdiksi. Ne ovat eräänlaisia ankkureita nykyisyydestä menneisyyteen. Niiden olemassaolo osoittaa, että muistelukerronta ei ole ainoastaan menneeseen suuntautunutta. Kirjoittajat rakentavat nykyajassa yhteyksiä menneen ja nykyisyyden välille mutta myös tulevaisuuteen kuvitelmina ja viittauksina erilaisiin temporaalisiin jatkumoihin, kuten esimerkiksi sukupolvien ketjuun. Muistelu ja muistelukerronta ovat ajankohtaista toimintaa, jossa muistelijat ja kirjoittajat muodostavat ja vahvistavat ajallista jatkumoa henkilökohtaisen ja yhteisöllisen menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välille, sekä hahmottelevat omaa paikkaansa tällä jatkumolla. Kerronnassa muistin paikat, eli symbolisiksi laajentuneet keholliset muistot, materiaaliset todisteet ja paikat, ilmenevät linkkeinä eri aikakausien ja sijaintien välillä.

Evakkomatkaan kytkeytyvät myös toiseuden kohtaamisen kysymykset. Lapsuuden muistelussa ne ilmenevät tyypillisesti muistoina ja kertomuksina kehollisuuteen liittyvistä käytänteistä.

Kertomuksissa evakkomatka edustaa matkaa tutusta vieraaseen, turvallisesta turvattomaan ja evakkolasten kohdalla myös lapsuudesta nuoruuteen ja aikuisuuteen. Sota-ajan vaikeista olosuhteista, sairauksista ja puutteesta johtuvien ruumiillisten jälkien lisäksi kirjoittajat kuvaavat sitä, kuinka järkyttävät kokemukset ovat jättäneet jälkensä heidän mieliinsä. Se että evakkomatka johtuu sodasta, tekee matkasta poikkeuksellisen matkan, joka on hyvin konkreettisesti kehollinen. Siinä on kyse elämästä ja kuolemasta. Evakkomatkakirjoitusten toistuvana aiheena on pelko, jota lapsi koki sotatilanteessa. Tyypillisimmiksi pelon aiheuttajiksi kuvataan lentokoneet, pommitukset sekä perheenjäsenten menettäminen. Kirjoittajat käsittelevät pelkoja arvioimalla sitä, kuinka mieleen painuneet järkyttävät lapsuuden kokemukset selittävät heidän myöhempää elämäänsä ja ovat siinä läsnä. Usein kirjoittajat tuovat esiin sen, että järkyttävät kokemukset ja muistot jäivät kummittelemaan heidän elämäänsä. Ne nousivat aika ajoin pinnalle esimerkiksi painajaisina tai turvallisissa tilanteissa aktivoituvina pelon kokemuksina. Tyypillistä näille järkytyksille on se, että kirjoitushetken ja evakkomatkan aikaiset kokemukset kytkeytyvät toisiinsa ja kietoutuvat yhteen, mikä ilmenee kerronnassa syntagmaattisen ja paradigmaattisen juonenmuodostuksen logiikan kohtaamisena eli muistin paikkana.

Evakkomatkakirjoitusten kirjoittajat hyödyntävät molempia menneisyyden esittämisen tapoja, syntagmaattista ja paradigmaattista. Kerronnan tapojen kirjo on keruun vastausten sisällä suurta ja myös yksittäisten kirjoitusten kohdalla kerrontatapojen ja tyylien yhtenäisyyden ja vaihtelun asteet ovat moninaisia. Tavallista onkin, että kirjoittajat hyödyntävät kirjoituksen sisällä yhdessä kohtaa syntagmaattista menneisyyden esittämisen tapaa ja toisessa paradigmaattista. Tämän lisäksi on kirjoittajia, jotka pysyttelevät tiukasti esimerkiksi kronologisessa esittämistavassa. Tämän vuoksi pikemminkin kuin toisistaan vastakohtaisina malleina, menneen käsittelyn tapoja tulisi pitää evakkomatkakertomusten kohdalla toisiaan täydentävinä ja yhtäaikaisina. Niiden erottaminen tekstin tasolla on mahdollista ja hyödyllistäkin analyttisistä syistä, mutta muistissa ne sekoittuvat toisiinsa ja tukevat toisiaan. Oleellista on, että kaikenlainen muistelu tuo menneisyyden nykyhetkeen sekä käsittelee jatkuvuutta ja muutosta.

Evakkomatkakirjoitusten keskeinen toistuva aihepiiri on myös ruoka. Ruoka ja syöminen ovat arkisia ja hyvin konkreettisia aihe-

ta. Sellaisenaan ne ovat myös myös erittäin symbolisia. Evakkomatkakirjoitusten ruuan, ruuan puutteen ja ruokailujen kuvaukset käsittelevät omaa ja yhteisön identiteettiä. Sen kautta ne viittaavat myös ihmisryhmien, kuten eri paikallisuuksien välisiin suhteisiin. Ruoka-aiheissa määritellään ihmisryhmien, kuten evakkojen ja majoittajien tyypillisiä positioita ja rooleja sekä nojaututaan jo olemassa oleviin käsityksiin ja rooleihin. Tämän lisäksi ruokailujen kuvaukset voidaan tulkita ihmisten paikkaan kytkeytyvän yhteyden rituaalisena vahvistamisena. Leivän, kodin ja uunin erityinen merkityskompleksi nousee esiin Lasten evakkomatkat -kirjoitusaisteistosta. Lähdön kuvausten hetkellä matkaevääksi otettu leipä symboloi elämän jatkumista että ilmaisee erityisesti metonymisen suhteen muodostamista kotiin. Se että joissain kertomuksissa leipä paistetaan tai ruoka valmistetaan vaarankin uhalla valmiiksi, lisää merkityskompleksin ambivalenttiutta. Toisaalta kodin menetyksen hetkien kuvauksissa kaikkein tärkeimmäksi esitetään elämän jatkuminen, toisaalta kuvattuun hetkeen liitetään myös luovuttamisen houkutus, halu viivytellä kotona viimeiseen asti. Perheen kesken jaetut eväsleivät ilmaisevat kertomuksissa myös evakon, perheen ja kodin välistä yhteyttä. Monet viimeiset Karjalan kotona valmistetun aterioinnin kuvaukset, tapahtuivat ne sitten tietystä hetkessä perheenjäsenen ollessa yhdessä tai eri aikoina perheenjäsenen ollessa kaukana toisistaan, saavat myös rituaalinomaisia merkityksiä. Evakkomatkakertomusten kuvaukset jaetusta aterista voidaankin tulkita perheen, suvun ja Karjalan kodin välisen metonymian, jaetun leivän mahdollistaman yhteyden ilmauksiksi. Ne voidaan nähdä etäisyyden yli kurottavan perheyhteyttä ja fyysistä liittoa vahvistavan rituaalin kuvauksina, jotka pitävät sisällään ajatuksen spatiotemporaalisesta jatkumosta. Tämänkaltaisen kerronnassa luotu jatkumo ensinnäkin kuroo jaetun paikan avulla sukupolvet eri ajoissa kokonaisuudeksi. Toiseksi, se kiinnittää heidät yhteen merkittävän paikan, Karjalan menetetyn kodin kanssa. Matkaeväät ja toistuvat kuvaukset jatkavat, toistavat ja uusintavat muistelukerronnassa Karjalan kodin merkitystä ravitsijana ja syöttäjänä, elämän ja sukusyhteyden jatkajana.

Lapsuuden evakkomatkakirjoituksista esiin piirtyvään leivän ja kodin merkityskompleksiin kuuluu kolmantena elimellisenä osana uuni. Evakkomatkakirjoituksissa uunin ja sen käytön kuvaukset ilmentävät kulttuurien erilaisuuksien kohtaamista, toiseuden kokemuksia sekä valta-neuvotteluja joita evakkojen ja länsisuo-

malaisten majoittajien kohtaamisiin ja yhdessäolon kokemuksiin liittyy. Erilaisuuden ja törmäysten esiin tuleminen alleviivaa muistelukirjoituksissa usein myös koti-ikävää. Se että leipä oli Karjalassa pehmeää, edellytti uunin lämmittämistä toistuvasti, mikä taas indikoi lämmintä kotia. Kova leipä sen sijaan liittyy uunin harvinaiseen lämmittämiseen ja sen myötä kylmyyteen. Tämänkaltaiset käytänteet muodostavatkin keskeisen kokemuksen asumisesta ja kodista, jolla on voimakkaasti kehollinen ulottuvuutensa. Kodin menetys ja evakossa asuminen ei siten merkitse ainoastaan uuteen tottumista ja vanhasta luopumista mutta myös muutosta kehollisessa kokemuksessa. Tätä muutosta muistelukirjoituksissa käsitellään suorasti ja epäsuorasti. Tapojen erilaisuuden vuoksi uunin käyttöön liittyy lapsuuden evakkomatkakirjoituksissa varsin usein myös valta-aspekti. Kirjoittajat kertovat, että evakkojen jatkuvaa uunin lämmittämistä ei koettu suotavana. Tällöin vapaus lämmitteä uunia ja paistaa leipää kohoavat myös itsenäisyyden symboleiksi, jotka edustavat riippumattomuutta toisista.

Paikantumisen retoriikka

Se mihin ryhmään kirjoittajan minä kirjoituksessa menneisyyden aikatasolla suhteutuu, viestii kerronnan yksilöllisestä ja yhteisöllisestä merkityksestä. Menneisyyden minän yhteisöllinen asema ja rooli kertovat siitä, miten kirjoittaja kokee evakon aseman. Minän asettuminen kirjoituksessa viestii myös siitä, mikä on kerronnan ulospäin suuntaava viestinnällinen ja retorinen merkitys tai "sanoma". Kirjoittajan eli minän sijoittuminen tai sijoittumattomuus tiettyyn ryhmään vaikuttaa paljon kerronnan sävyyn, vaikka kerronnan fokus olisi henkilökohtaisessa kokemuksellisuudessa. Silmä että menneisyyden minän kokemus paikannetaan kerronnassa johonkin ryhmään, on kerronnassa erilaisia funktioita. Ensinnäkin sen avulla kuvataan muistellun menneisyyden sosiaalista todellisuutta ja sitä, minkälainen on kokemus omasta asemasta siinä. Toiseksi, viiteryhmään kuuluminen mahdollistaa ideologisen, tunnustuksellisen, kantaaottavan tai yhteisöllisen sanomat välittämisen. Kolmanneksi kuuluminen viiteryhmään toimii kerronnan oikeutuksena ja tarjoaa perusteen historialliselle todistajanlausunnolle. Kun kirjoittaja sijoittaa itsensä kerronnassa osaksi ryhmää, merkitsee se oman kokemuksen yleistämistä ja ulottamista laajemmalle, kokijan itsensä ulkopuolelle.

Evakkomatkakirjoituksista on hahmotettavissa kaksi tämänkaltaista viiteryhmää: lapset ja evakot. Nämä viiteryhmät perustuvat evakkomatkakirjoituksissa vastinpariensä, toisten konstruoinnin varaan. Lasten ryhmä ei nousisi esiin ilman samassa tilanteessa eli evakkomatalla ja sodassa toimivia aikuisia. Myös evakkojen ryhmän evakkous tulee kodin menetyksen lisäksi esiin sen kautta, että evakot joutuivat majoittajien eli niiden armoille, joilla edelleen on koti. Evakkojen ja majoittajien eroa konstruoidaan kirjoituksissa myös ylimmän vihollisen kategorian avulla. Evakkolapset kuvaavat Neuvostoliiton kirjoituksissa lähestulkoon aina kasvotomaksi pahaksi, absoluuttiseksi viholliseksi, kun taas majoittajien kerrotaan usein verranneen evakkoja venäläisiin. Kyseessä on pahin mahdollinen loukkaus, joka toiseuttaa majoittajat evakoista. Kuvaukset sotavangeista liittyvät myös evakkojen ja majoittajien välisen sosiaalisen dynamiikan käsittelyyn. Sotavangit, jotka työskentelivät jatkosodan aikana takaisin vallatussa Karjalassa evakkojen kotitiloilla, kuvataan evakkomatkakirjoituksissa aina korostetun inhimilliseksi ja suhtautuminen heihin on myötätuntoista ja ymmärtävää, vaikka he ovat neuvostoliittolaisia ja siten vihollisia. Tähän myötätuntoon kytkeytyy retorinen tavoite. Sen kautta evakot tuovat esiin omaa inhimillisyyttään verrattuna majoittajien julmuuteen. Sotavangit ja evakot olivat molemmat alistetussa suhteessa toiseen, sotavangit isäntiinsä, evakoihin ja evakot majoittajiin. Asetelmat erottaa toisistaan myötätunto ja sen puute.

Kertomukset, joissa kirjoittaja kuvaa itsensä lapseksi oppositiossa aikuisiin, ovat usein kantaaottavia sodan kokeneen lapsen näkökulman ja aseman puolustuksia. Niissä hyödynnetään usein evakkolapsen fokalisaatiota lapsen näkökulman esiin tuomiseen. Myös fokalisoiva kirjoittaja ja kertoja asettuvat tällöin evakkolapsen puolelle aikuisuudestaan huolimatta. Kyse on kantaaottavista teksteistä, jotka korostavat evakon näkökulmaa synnyttämällä lukijassa myötätuntoa. Evakon ja kertojan sosiaalinen asema menneisyyden aikatasolla kuvataan tyypillisesti tällöin viattomaksi ja alistaiseksi kärsijäksi suhteessa hegemoniseen ja pahantahtoiseen kurittajaan. Näihin ryhmiin identifioitumalla kirjoittajat kytkevät henkilökohtaiset kokemuksensa osaksi jaettua kokemusta, jolloin niiden uskottavuus ja historiallinen sekä yhteiskunnallinen merkittävyys lisääntyvät. Samassa prosessissa henkilökohtainen ja yksilöllinen kokemus antaa jaetulle ja yleiselle uskottavuutta, todistusvoimaa. Kyse on yksinkertaisesta ja arkisesta volyymiin pe-

rustuvasta merkittävyyden mekaniikasta, jossa monta merkitsee enemmän kuin yksi, jota kuitenkin tarvitaan tekemään massasta uskottava.

Evakkomatkakirjoituksissa kirjoittajat asemoivat itseään aina myös suhteessa lähipiiriinsä, esimerkiksi perheeseensä. Paikantuminen perheeseen voi merkitä perheen sisäisen sosiaalisen asetelman, sen dynamiikan ja kirjoittajan oman roolin erittelyä. Tällöin perhesuhteisiin voi kytkeytyä kuvauksissa samankaltaisia jännitteitä kuin evakkojen ja majoittajien tai lasten ja aikuisten välisiin suhteisiin. Joissain tapauksissa perhe voidaan kuvata kirjoituksen pääasialliseksi toimijaksi, jolloin fokus ei ole kertojan omien kokemusten vaan perheen kokemusten välittämisessä. Tällöin menneisyyden maailman sosiaalisessa todellisuuden tasolla yksilön kokemus ryhmän jäsenenä ei nouse eksplisiittisesti esiin, vaan perheen kokemus. Perhekertomuksissa yksilön kokemus merkityksellistyy ensisijaisesti osana perheen kokemusta. Yksilön kokemuksen funktio kerronnassa on konstruoida ja todistaa perheen kokemuksesta. Toisiinsa asemoituvat ryhmät ja kirjoittajan asemoituminen kerrottuun sosiaaliseen todellisuuteen ei yksittäisten evakkomatkakirjoitusten tapauksessa ole useinkaan kovin suoraviivaista. Kirjoittajien asemoituminen vaihtelee ja muuntuu, minkä lisäksi erot yksittäisten kirjoitusten sosiaalisten todellisuuksien suoraviivaisuuden, mustavalkoisuuden tai häilyvyyden välillä ovat suuret. Joidenkin voimakkaasti totuus- ja historiaorientoitunutta kerrontastrategiaa hyödyntävien ja lähinnä tapahtumien raportointiin keskittyvien kirjoitusten kohdalla sosiaalista todellisuutta kuvataan myös hyvin niukasti. Pikemminkin kuin selkeärajaisista osista koostuvasta kuvasta, evakkomatkakirjoitusten kerrotun menneisyyden tason sosiaalisissa todellisuuksissa on kyse osin päällekkäisten ja häilyvärajaisten kategorioiden kokonaisuudesta.

Kuvauksissa evakkotilanteen sosiaalisesta todellisuudesta rakennetaan usein myös vastakkainasettelua hyvän ja pahan tai hyveellisen ja moraalittoman välille. Tämänkaltaisen asetelma on yksinkertaistus, mutta sellaisenaan se kytkee itseensä laajempia merkityksiä ihmisryhmien välisistä suhteista. Sillä luodaan eroa meidän ja niiden välille. Erottelun mekanismi liittyy yhteisön ja yksilöiden itseymmärryksen uudelleen määrittelyyn kulttuurien ja yhteisöjen kohdatessa. Omat kulttuuriset käytänteet ja arvot asetuvat kyseenalaisiksi kohtaamistilanteissa toisenlaisten käytänteiden ja arvojen kanssa, jolloin niitä täytyy jollain tavalla arvioida.

Tämänkaltainen itsensä peilaaminen suhteessa muihin on jatkuva ja kaikkialla ihmisten välisessä kanssakäymisessä käynnissä oleva prosessi. Huomattavaksi se tulee kuitenkin juuri suurten muutosten, kuten evakuointien ja uudelleenasettamisten yhteydessä. Kirjoittajat arvioivat kohtaamistilanteita sekä kulttuurisia käytänteitä ja arvoja rakentamalla kerronnassa hyvä-paha-asetelmia. Ne kertovat ennen kaikkea siitä, että evakuoinnit ja uudelleenasettamiset olivat järkyttäviä, ihmisten tottumuksia ja turvallisuuden tunnetta vavisuttaneita tapahtumia evakkojen, mutta myös majoittajien näkökulmasta.

Muistojen kiteytyminen ja stereotypisoituminen kerronnassa ei liity niiden totuusarvoon eli siihen, kuinka tosia tai epätosia kuvaukset ovat. Totuusvastaavuuden tai -vastaamattomuuden sijaan olen ennen kaikkea kiinnostunut siitä, mitä merkityksiä menneisyyden kertomuksen ja siihen sijoittuvien hahmojen esittämiseen tietyinlaisina liittyy. Menneisyyden ja sosiaalisten suhteiden esittämässä on kyse tulkinnoista, jotka ovat aina tavalla tai toisella tosia. Tutkijana olen kiinnostunut ennen kaikkea siitä, minkälaisia subjektiivista käsitystä menneisyydestä ja kohtaamistaan sosiaalisista haasteista evakot rakentavat muistelukerronnassaan sekä siitä, minkälaisen kerronnan mallien, toistuvien aiheiden ja genren – jaettujen poeettisten ja sisällöllisten viitekehysten – puitteissa näitä subjektiivisia käsityksiä rakennetaan. Kerronnan mallit, toistuvat aiheet ja genret ovat läpikotaisen intertekstuaalisia, eli ne viittaavat lukuisiin muihin esityksiin ja merkityksiin, joiden huomioiminen mahdollistaa syvemmälle tasolle pääsemisen analyysissä. Geneeris-intertekstuaalisten viittausten kautta lausuman välittämät merkitykset vahvistuvat, tulevat moniulotteisiksi toisten lausumien merkitysten kautta. Tällöin myös kysymys totuudesta ja epätotuudesta on epäkiinnostava.

Menneen merkityksellistämisen poetiikka

Tutkimuksessani esittelin kolme Bahtinin genreteorian ja narratologisen analyysin pohjalta jäsentämäni kerrontastrategiaa, jotka ilmentävät kirjoittajien erilaisia kertomisen tarkoituksia, tavoitteita sekä muistelukirjoituksen genreä. Kerrontastrategiat ovat 1) totuus- ja historiaorientoitunut, 2) refleksiivinen ja 3) kaunokirjallinen kerrontastrategia. Havainnollistin kerrontastrategioita nostamalla esimerkeiksi kirjoittajien erilaisia tapoja käsittää ja käsitteel-

listää evakkomatkaa. Yksinkertaistetusti tiivistäen evakkomatka käsitetään ja käsitteellistetään evakkomatkakertomusaineistossa neljällä tavalla:

- 1) konkreettisena siirtymänä paikkojen välillä tai selkeänä ajanjaksona,
- 2) elettyjen kokemusten ja muistojen jäsentämisen käynnissä olevana prosessina,
- 3) elämäkokemuksen vertauskuvana, kiteytyksenä ja kohtalona sekä
- 4) elämän ja kertomuksen keskeisenä vedenjakajana.

Evakkomatkakirjoitusten kerrontastrategioiden hahmottaminen ja analysointi auttaa ymmärtämään 1) muistelukirjoitusten genren olemukseen liittyviä kysymyksiä. 2) kirjoittajien toimintamahdollisuuksia genren puitteissa ja 3) kirjoittajien kerronta-intentioita ja sanomaa eli sitä, mitä kirjoittaen muistelu kirjoittajilleen merkitsee ja mitä he haluavat sillä ja sen kautta kertoa. Kerrontastrategioiden huomioiminen tuo esiin sen, että eri kirjoittajien kerronnan tavoitteet ja painotukset vaihtelevat saman genren sisällä voimakkaasti. Niitä voi käyttää analyttisinä apuvälineinä, jotka mahdollistavat kirjoitetun muistelukerronnan tarkastelemisen hienovaraisena kontekstuaalisena, kulttuurisena ja henkilökohtaisena ilmaisumuotona, joka myös merkityksellistyy intertekstuaalisten suhteiden kautta. Ne myös mahdollistavat evakkomatkakertomusaineiston haltuunoton liiaksi yksinkertaistamatta kertomusten monimuotoisuutta ja kirjoittajien yksilöllisten valintojen variaansia. Uskon myös, että kerrontastrategiat soveltuvat laajemminkin kirjoitetun muistelu- ja omaelämäkerrallisen kerronnan analysointiin ja kirjoittajien keskenään erityyppisten viestien ymmärtämiseen.

Eri kerrontastrategioihin liittyy tietynlaisia toistuvia piirteitä. Totuus- ja historiaorientoituneessa kerrontastrategiassa kirjoittajat hyödyntävät sotahistoriaan, todistukseen ja toden kertomiseen liittyvää diskurssia, joksi lukeutuvat esimerkiksi silminnäkijähavaintojen ja muistojen tai vaihtoehtoisesti niiden puuttumisen yksityiskohtainen eksplikointi, silminnäkijätodistusta alleviivaavat repliikit, muista lähteistä omaksuttu tieto sekä sotahistoriankirjoitukseen viittaavat faktatiedot. Refleksiivisessä kerrontastrategiassa kirjoittajat viittaavat esimerkiksi psykologia- ja terapiadisurssiin, jossa korostuu avoimuuden sekä yksilön kokemusten ja

tunteiden käsittelyn tärkeys. Kaunokirjallisessa kerron­tastrategiassa kirjoittajat hyödyntävät kaunokirjallisen ja vertauskuvallisen kielenkäytön tapoja. Niitä ovat esimerkiksi evakkodiskurssissa kiteytyneiden ilmausten ja kertomusmallien käyttö sekä erilaiset fiktionaalisen kielenkäytön piirteet, kuten erilaiset ja vaihtelevat kirjoittajan ja kertojan asemat, runsas ja värikäs adjektiivien käyttö, kuvaileva ote, runokatkelmat, murrekirjoittaminen sekä kirjoitetun dialogin käyttö. Kerron­tastrategioiden tyypilliset piirteet muodostavat hyvin moninaisen joukon, minkä vuoksi strategian ja strategioiden hyödyntäminen näyttäytyvät erilaisina eri kertojilla.

Evakkomatkakirjoitukset eivät edusta ainoastaan yhtä kerron­tastrategiaa, vaan kirjoituksissa yhdistellään eri kerron­tastrategioita. Kirjoittajat myös suosivat niitä eri tavoilla. Evakkomatkakertomuksissa eri kerron­tastrategiat kombinoituvat hyvinkin vapaasti ja omaperäisiä kokonaisuuksia muodostaen. Kertojan kyvyt, mieltymykset ja tavoitteet vaikuttavat yhtäällä sekä kerron­tastrategian tai -strategioiden valitsemiseen että toisaalta yhdessä strategiassa pitäytymiseen tai niiden välillä vaihteluun. Kullekin genrelle tai yksittäiselle kirjoitukselle tyypillinen kerron­tastrategioiden kokonaisuus määrittyy sen mukaan, mitä kirjoittajat haluavat kerronnallaan tehdä, mitä he haluavat kirjoituksillaan viestiä ja mitä kertominen heille kussakin yhteydessä merkitsee. Toisin sanoen kerron­tastrategioiden kombinaatiot ilmentävät kirjoittajien tavoitteita.

Kertomusten koostumukseen ja kerron­tastrategioihin vaikuttaa myös keruutilanne, keruutahon ja vastaajan vuorovaikutus sekä se, kuinka kirjoittajat tulkitsevat keruuilmoitusta. Kerron­tastrategioille tyypilliset kerronnan muoto- ja sisältöpiirteet ovat myös jossain määrin riippuvaisia keruuilmoituksen pyynnöstä. Se mitä pyydetään kirjoittamaan, vaikuttaa aina siihen mitä ja miten kerrotaan. Tosin se, mitkä keruuilmoituksen seikat kukin kirjoittaja kokee keskeisiksi, vaihtelee. Keruutahon määrittelemät kysymykset, näkökulmat ja teemat eivät yksinomaan määritä sitä, minkälaiseksi muistelukirjoitus tai sen kerron­tastrategiat muodostuvat. Pikemminkin kyseessä on dialoginen prosessi, jossa kirjoittajat ja keruutaho yhdessä muokkaavat käsitystä siitä, minkälainen muistelukirjoitusten, teemakirjoitusten tai kilpakirjoitusten genre on. Tähän muokkautumisen tai kehkeytymisen prosessiin vaikuttavat käsitykset aiemmista muistelukirjoituksista ja keruista sekä lähi­genreistä, kuten esimerkiksi omaelämäkertoista tai muistitieto­haastatteluista sekä se, miten Karjalaa muistellaan eri yhteyksissä.

Muistelukirjoitusten tuottaminen on pohjimmiltaan sosiaalinen ja intertekstuaalinen prosessi, jolla on sekä diakroninen (historiallinen) että synkroninen ulottuvuus. Evakkomatkakertomuksissa viitataan kaunokirjallisiin teoksiin ja keskustellaan niiden kanssa samaan tapaan kuin esimerkiksi lähipiirin muistojen, historian-tulkintojen tai virsien kanssa. Yhtäläillä kirjalliset kuin suulliset diskurssit kierteleivät siirtokarjalaisten yhteisössä, minkä lisäksi niitä uusinnetaan ja tuotetaan niin kirjallisesti kuin suullisesti. Kerrontastrategiat muodostavat joustavan ja moniaalle versovan geneeris-intertekstuaalisen kehyksen muistelukirjoituksen genrelle. Toisin sanoen kerrontastrategiat muodostavat teoreettiset puitteet sille, miten muistelu ja kertominen ilmenee muistelukirjoituksen genren viitekehyksessä. Kerrontastrategioihin kytkeytyvien poeettisten ja retoristen keinojen ja geneeris-intertekstuaalisen viittauksellisuuden tiedostaminen syventää ymmärrystä merkityksistä, joita kerrontaan liittyy. Tavat kertoa muistoista ja menneisyydestä, vaikkakin ovat jatkuvassa muutoksessa ja tilannekohtaisia, viittaavat siihen, miten on kerrottu ennen ja eri tilanteissa. Muistelu rikastuu merkityksillä nimenomaan suhteessa niihin. Muistelukirjoitusten retorinen intentio on tulkittavissa muun muassa sen kautta, minkälaisiin genreihin ne viittaavat ja minkälaisia poeettisia ja genrekonventioita ne hyödyntävät. Esimerkiksi viitteet historiankirjoitukseen ja sen poeettisiin konventioihin kytkeytyvät erilaisiin kirjoittajien tavoitteisiin ja kirjoituksen teemoihin kuin viitteet kaunokirjallisuuteen ja fiktionaalisuuteen. Intertekstuaalinen ympäristö, kulttuurin merkittävät kertomukset ja myytit vaikuttavat myös omaelämäkerrallisten kertomusten muodostumiseen ja ylipäänsä kokemusten tulkintaan sekä niiden merkityksiin. Tällä tavoin ajateltuna perinne ja perinteinen kehkeytyvät ja ovat olemassa diakronisten ja synkronisten yhteyksien dialektiikassa, muutosten ja jatkuvuuksien vuoropuhelussa.

Evakkomatkakertomuksissa (kuten muussakaan kerronnassa) ei ole kyse vain evakkomatkan kertomisesta. Se on myös identiteetin rakentamista, kokemusten jäsentelyä, oman osallisuuden todistamista, oman menneisyydentulkinnan oikeuttamista ja toisenlaisten menneisyyden tulkintojen kommentoimista sekä ymmärryksen ja myötätunnon hakemista. Kaikki tämä toiminta ilmenee kerronnassa tietynlaisten poeettisten ja kielellisten muotojen kautta, jotka ovat olemukseltaan intertekstuaalisia eli viittaavat toisiin lausumiin ja genreihin. Evakkomatkakertomuksissa yksi-

lölliset kerronstrategioiden repertuaarit ilmentävät kertojan positioitumista kerrottuun ja kerronnallisen toimijuuden rakentumiseen. Yksilöiden tavat kertoa ovat yksilöllisiä ja henkilökohtaisia, minkä lisäksi ne ovat syvästi kulttuurisia, jaettuja ja perinteisiä.

Lapsuuden evakkomatkakertomuksissa tekijäsubjektin ulottuvuudet ja niiden välinen suhde kytkeytyy siihen, mitä kerronnassa kulloinkin tehdään tai pyritään tekemään sekä siihen, mitä tekstillä halutaan ilmaista ja välittää. Tietoisuuden monipuolinen esittäminen useiden fokalisoijien kautta antaa kirjoittajille runsaasti mahdollisuuksia kertoa henkilökohtaisesta menneisyydestään ja eritellä sitä. Esimerkiksi kirjoittajan fokalisoinnin tapauksessa kirjoittajan tietoisuuden sekä fokalisoijan tietoisuuden välillä on selkeä yhteys. Molemmat sijoittuvat kirjoitushetkeen, ja kerrotun menneisyyden taso on fokalisoituna objektina. Kirjoittajan fokalisoinnissa olennaista on kirjoitushetken ja kuvatun menneisyyden välinen ajallinen ero, joka mahdollistaa oman menneisyyden reflektoinnin ja arvioinnin. Useat fokalisoijat taas mahdollistavat esimerkiksi sen, että kirjoittajat voivat erottaa menneen ja nykyisen minänsä toisistaan sekä kuvata esimerkiksi jatkuvuutta ja kehitystä tai toisaalta arvostella menneisyyden minäänsä. Evakkolapsen fokalisoinnissa fokalisoija sijoittuu kerrotun menneisyyden tasolle, mikä muodostaa tekstiin etäisyyden kirjoittajan ja fokalisoijan tietoisuuksien välille. Tämä etäisyys mahdollistaa lapsen kokemuksen kuvaamisen ”autenttisempänä” kuin mikä aikuisen tietoisuuden dominoivassa muistelussa muuten olisi mahdollista. Tämänkaltaiset ilmaisun keinot ilmentävät lapseuden poetiikkaa, jonka pohjalla on yleisluontoinen käsitys lapsen tietoisuudesta ja lapsena olemisesta. Se synnyttää kertomukseen selkeän ja jäsenneen menneisyyden eli ehjän fiktionaalisen maailman sekä kiteytyneen, ehjän ja stereotyyppisenkin evakkolapsen hahmon.

Lapseuden poetiikassa ei ole kyse yksinomaan lapsen näkökulman esittämisestä. Lapsen näkökulma on osa lapseuden poetiikkaa, mutta lapsen näkökulma voidaan esittää tekstissä esimerkiksi selkeästi aikuisen kirjoittajan pohdiskeluna tai muisteluna esimerkiksi lapsen sodassa tuntemista peloista. Lapseuden poetiikassa keskeistä on kirjoitushetken ja kerrotun menneisyyden välisen etäisyyden tutustaminen, menneisyyden tuominen lähelle kirjoitushetkeä. Tämä tapahtuu usein murteen, samanaikaisen kerronnan eli evakkolapsen fokalisoinnin avulla konstruoidulla lapsen tietoisuus tekstin tasolle. Lapseuden poetiikassa on kyse

performatiivisesta kielenkäytöstä. Se on sanoilla tekemistä, eikä sitä tule ymmärtää ainoastaan keinoksi kertoa lapsen kokemuk-
sista. Performatiivisen kielenkäytöllä on tärkeä funktion kerron-
nassa. Onkin kyse aivan eri asioista, mikäli esimerkiksi lapsen
epätietoisuus tuodaan esiin aikuisen kirjoittajan pohdiskeluna ja
muisteluna lapsuudesta kuin jos se tuodaan tekstissä lukijan eteen
ikään kuin suoraan, ilman välittäjiä. Se ettei aikuista välittäjää ole,
tuo lapsen lähemmäksi lukijaa. Tämä synnyttää kerronnassa fik-
tionaalisen maailman. Se edistää lukijan eläytymistä kerrottuun
maailmaan sekä muistelijan eläytymistä menneisyyden ja muisto-
jen maailmaan.

Kerronnallista lapseutta ja ehjää fiktionaalista menneisyyteen
sijoittuvaa maailmaa rakennetaan evakkomatkakirjoituksissa
myös karjalan murteen käytöllä. Historiallisen preesensin tapaan
myös kirjoitetulla murteella on potentiaali tuoda menneisyyden
taso toisaalta lähemmäksi lukijaa ja toisaalta myös luoda evakko-
lapsen näkökulmaa tekstiin. Niiden kerronnalliset funktiot ovat-
kin samansuuntaisia. Evakkomatkakirjoitusten murre-katkelmien
analyysi osoittaa, että kielen käytössä on kyse asioiden tekemis-
tä, ei vain niiden viestimisestä ja välittämisestä. Kielenkäyttö ja
esimerkiksi eri murteiden väliset suhteet ovat neuvottelunvaraisia.
Sellaisina ne kytkeytyvät yhteisön identiteetin määrittelyihin, eri
ryhmien väliseen erontekoon ja erilaisiin valtarakenteisiin. Mur-
teen käytöllä on sosiaalinen funktio, jonka kautta se kytkeytyy
tietynlaiseen sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Myös
murteen käyttö on siten performatiivista ja retorista kielenkäyttöä
samaan tapaan kuin historiallinen preesens.

Myös Karjalan idylliksi kuvaaminen liittyy lapsen ja lapsen-
omaisten näkökulman luomiseen. Lapsen maailmassa myyttinen
paratiisi on täysin mahdollinen, sillä lapsen maailmassa onnel-
linen hetki voi kestää kauemmin ja onnellisuuden kokemus voi
laajentua laajempaa ajanjaksoa ja paikkaa leimaavaksi. Myyttisen
Karjalan maailman luominen edellyttää tiettyä viattomuutta ja yk-
sinkertaistamista, sitä, että muisteltu lapsuuden ajanjakso tietyyssä
paikassa sosiaalisine ja taloudellisine todellisuuksineen pelkistyy
tyyppikuvaksi. Ihanteellinen paratiisi-Karjala ei kuitenkaan ole
pelkistettävissä ainoastaan nostalgiseksi tai stereotyyppiseksi ku-
vaksi sanan negatiivisessa, yksinkertaistavassa merkityksessä.
Sen sijaan siinä on kyse myyttisestä maailmasta, joka on olemassa
muistelussa sekä siirtokarjalaisen kulttuurin ja monien muistelijoi-

den itseymmärryksen taustalla. Se on myös rakentunut intertekstuaalisessa suhteessa esimerkiksi raamatullisiin paratiisimyytteihin ja idylliin. Lapsen tietoisuuden konstruointi kerronnassa mahdollistaa tämänkaltaisen Karjalan maailman luomisen myös todellisia menneisyyden tapahtumia käsittelevässä muistelukerronnassa.

Murteen käyttö ja yleisemminkin ehjän maailman kerronnallisen rakentaminen presenskerronnan ja menneisyyden ihanteelliseksi kuvaamisen avulla ilmentävät lapseuden poetiikkaa, joka sisältää aina retorisen ulottuvuuden. Olennaista siirtokarjalaisten muistelun kannalta on se että ehjä maailma, joka kerronnassa luodaan, on menneisyyden ja menetetyn Karjalan maailma. Se yhteisö, johon murteen käyttö ensisijaisesti viittaa, on taas siirtokarjalaisten sekä ennen kaikkea menetettyyn Karjalaan sijoittuva menneisyyden yhteisö. Olennaista siirtokarjalaisten muistelukerronnalle tyyppisten poeettisten piirteiden retoriikassa on se, että ne korostavat siirtokarjalaisten ryhmän erityisyyttä ja poikkeuslaatuisuutta yleisesti, mutta ennen kaikkea suhteessa muihin suomalaisiin.

Menneisyyden kertominen neuvotteluna

Kerronnan, kertomusten ja ylipäänsä kielenkäytön olemus on retorinen. Se on merkityksillä, arvoilla ja identiteetin tuottamisen ja välittämisen tavoitteilla ladattu. Henkilökohtaisten menneisyyden tapahtumien ja kokemuksen jäsentäminen suhteessa jaettuihin ja siten usein toistettuihin historian tapahtumiin on tunnusomaista muistelukerronnalle ja suulliselle historialle. Muistelukirjoitusten yksi keskeinen merkitys on tarjota historian tapahtumista ja menneisyydestä täydentävä (ja usein myös vaihtoehtoinen) tulkinta vallitsevan historiantulkinnan rinnalle sekä paikantaa kertojansa omat muistot ja kokemukset osaksi sitä. Keskustelua menneisyydestä käydään yhteisöissä, niin perheen ja suvun kuin valtion tai maanosankin tasollakin. Tässä tutkimuksessa ei pyritä ”pienten” tai ”alistettujen” ja ”suurten” tai ”valtaapitävien” menneisyyden tulkintojen arvottamiseen, vaan kyse on ennen kaikkea tutkimuksen näkökulman valinnasta ja hallitsevia kertomuksia tuottavien ja muokkaavien keskustelujen mekaniikan hahmottamisesta. Kaikkea saatikka totuutta mikään tutkimus ei kykene välittämään, vaan parhaimmillaankin vain valitun, rajatun ja kohdennetun tulkinnan.

Tulkinta Suomen kansan sotien aikaisesta yhtenäisyydestä on hallitseva kertomus. Yhtenäisyyden sijaan evakkomatkakirjoituksissa kerrotaan kuitenkin tavallisemmin erilaisista vastakkainasetteluista ja toiseuden kokemuksista. Evakkomatkakirjoitukset suhteutuvat hallitsevien kertomusten verkoston jatkumolle kiistämisen ja myötäilyn tai vahvistamisen välille. Ilmeisiä esimerkkejä tästä ovat kirjoittajien erilaiset kuvaukset, kokemukset ja näkemykset evakuointien onnistumisesta. Toiset kirjoittajat korostavat, kuinka Suomi onnistui evakuoinneissa ja Karjalaisten sijoittelussa tilanteen haastavuudesta huolimatta hyvin. Näin ollen he tukevat hallitsevaa kertomusta karjalaisten evakuoinneista ja asuttamisesta menestystarinana sekä asettuvat kansallista yhtenäisyyttä ja yhteenkuuluvuutta korostavan tulkinnan kannalle. Toiset kirjoittajat taas kertovat evakuointitilanteen kaoottisuudesta ja epämääräisyydestä, evakkomatkan surkeista olosuhteista, huonosta kohtelusta majoituspaikassa sekä taistelusta rajallisista resursseista. Tämänkaltaiset kuvaukset ovat vastakertomuksia hallitsevalle kertomukselle. Ne asettavat tulkinnan evakuoinneista menestystarinana kyseenalaiseksi ja monipuolistavat sitä, minkä lisäksi niissä on myös kielletyn ja vaietun kertomuksen ja kokemuksen potentiaali.

Kertomusta kansallisesta yhtenäisyydestä sodan jälkeen kyseenalaistavat myös kaihoavat Karjalan kuvaukset, joissa Karjalan menetys rinnastuu raamatulliseen paratiisin menetykseen. Tähän intertekstuaaliseen viittaukseen kytkeytyy runsaasti merkityksiä myös evakkojen ja muiden suomalaisten sekä Karjalan ja Suomen suhteeseen liittyen. Karjalan kuvaaminen ihanteelliseksi ilmentää vastakertomusta suomalaisten sodan ajan yhtenäisyydestä, talvisodan hengestä sekä Karjalasta kaikkien suomalaisten yhteisenä uhrina sota-aikana. Siirtokarjalaisten nostalginen puhe menetetyttä Karjalasta korostaa sitä, että karjalaisten antama uhri oli suurempi kuin muiden suomalaisten. He korostavat entisen kotinsa erityislaatuisuuttaan suhteessa nykyiseen eli sitä, että heillä oli jotakin, mitä muilla suomalaisilla ei ollut ja että he ovat sen menettäneet Suomen vuoksi. Menetettyyn paratiisiin on yhteys vain karjalaisilla, kun taas muut suomalaiset asuivat myös ennen maailmassa, joka on sama kuin nykyinen Karjalaa huonompi maailma.

Kerronnassa luotujen fiktionaalisten ja ehjien maailmojen retorinen voima perustuu yhtäältä yhteyteen ja toisaalta etäisyyteen ja saavuttamattomuuteen. Kun mennyt kuvataan fiktionaalisten kei-

nojen avulla ihanteelliseksi, tehdään se myös korostetun erilaiseksi nykyisyydestä. Ihanteellisten maailmojen luomiset ovat siten myös kannanottoja nykyisyyteen, etenkin suhteessa menneisyyteen. Ne korostavat yhteisön mahdollistamaa jatkumoa paikkojen ja aikojen välillä, vaikka se on mahdollinen ainoastaan katkoksen, muruman ja etäisyyden kautta. Mahdollisuus ehjien fiktionaalisten maailmojen luomiseen on myös muistelukerronnan genreä määrittävä piirre. Olennaista on myös huomioida, että vaikka idyllinen Karjala ei vastaisikaan täysin todellisuutta, symboloi se todellista kokemusta karjalaisten suuremmasta uhrista itsenäisyyden eteen. Se myös mahdollistaa aikakausten erottelun ja merkityksellistämisen sekä korostaa yhteisön erityislaatuisuutta.

Hallitsevia ja vastakertomuksia ilmenee myös yhteisöjen ja ryhmien sisällä, eivätkä ryhmän jäsenten menneisyyden tulkinnat muodosta yhtenäistä joukkoa. Ryhmän sisäisestä menneisyyden tulkintojen neuvottelusta olen tutkimuksessani nostanut esiin Karjalan ja sinne sijoittuvan elämän ehdotonta ihanuutta kyseenalaistavan vastakertomuksen. Tällöin paluu takaisin valloitettuun Karjalaan merkitsee ensisijaisesti vaarallista ja pelottavaa elämää sodan keskellä ja pois joutumista rauhallisesta Suomesta, jonne ehdittiin juuri sopeutua. Myöskään kuvaukset järkyttävistä kokemuksista, huonosta kohtelusta, epäoikeudenmukaisuudesta ja tyytymättömyydestä nykyisyyteen eivät ole ainoita kodin menetyksen ja toiseuden kohtaamisen tulkintoja evakkomatkakirjoituksissa. Joukossa on myös myönteisiä ja lämpimiä kuvauksia vieraiden ihmisten kohtaamisesta, eivätkä kaikki kirjoittajat jäsennä evakko- ja sotakokemuksiaan sosiaalisen vastakkainasettelun, toiseuden, järkytyksen tai trauman kautta. Myös sen korostaminen, että evakkous ei ole järkyttävää, voidaan nähdä vastakertomuksena siirtokarjalaisten hallitsevalle kertomukselle.

Kokemuksia kriiseistä ja traumaattisista kohtaamisista on tuotu analyysissa esiin myös siitä syystä, että ne kuvaavat myönteisiä kokemuksia enemmän sitä ihmisten kohtaamisen dynamiikkaa, ristiriitoja ja valtaneuvotteluja, joita sotiin ja pakkosiirtoihin väistämättä ja aina liittyy. Tämän lisäksi väitän, että usein myös myönteisemmät kuvaukset liittyvät pohjimmiltaan saman evakkouden ja kodin menetyksen trauman käsittelyyn. Ero on kuitenkin siinä, että myönteiset kohtaamisten kuvaukset ilmentävät negatiivisia enemmän historian tulkinnan ja yhteiskunnallisen konsensuksen omaksumista tai pyrkimystä siihen. Niin myönteiset kuin nega-

tiivisetkin kuvaukset kohtaamisista alleviivaavat ja muokkaavat niiden taustalla olevaa evakkojen yhteisön ja koko suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta olennaista keskustelua – neuvottelua – evakkojen kohtelusta ja kansallisesta yhtenäisyydestä. Molempia tulkintoja yhdistää niiden suhde hallitsevaan kertomukseen. Ne asettuvat ja ottavat kannan suhteessa siihen. Hallitseva kertomus ei ole yksi yksittäinen kertomus. Sen sijaan se on abstraktio, kulttuurisesti hyväksytty kehys, jonka suhteen yksilöt ja yhteisöt rakentavat kertomuksia. Vahvistaminen ja kiistäminen ovat tästä näkökulmasta yhtä lailla vastakertomuksia. Ne molemmat ilmentävät asettumista suhteessa neuvotteluun historian tulkintoista. Neuvottelussa on kyse vallasta retorisella ja kerronnallisella tasolla, mutta se ilmenee myös tämän tason ulkopuolella. Myös se, minkälaiseksi kirjoittajat tulkitsevat esimerkiksi keruukontekstin tai lukijatahon, vaikuttaa siihen kuinka vahvistaviksi tai kiistäviksi heidän näkökulmansa evakkomatkakirjoituksissa minkäkin hallitsevan kertomuksen suhteen muotoutuu.

Myös yksilöllisten kokemusten laatu vaikuttaa tapaan, jolla menneisyyttä kuvataan, eikä tarkoituksenani ole typistää henkilökohtaisia kokemuksia ja muistoja pelkästään retoriseksi teoiksi ja kannanotoiksi, mukaileviksi tai vasta-argumenteiksi näkökulmien ja kertomusten verkostoon. Silloin kun menneisyyden kokemuksia ja muistoja jäsennetään kielelliseen muotoon, esimerkiksi muistelukirjoituksiksi, asettuvat ne aina myös suhteessa toisiin tulkintoihin ja jäsennyksiin samasta menneisyydestä. Tällöin niiden merkityksiä voidaan tulkita osana kertomusten sekä myös esitystapojen ja eri genrejen verkostoa. Muistelukerronta ei ole irrallista, jotain itsessään, vaan läpikotaisen dialogista kuten kaikki kielellinen toiminta.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistoaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto (SKS, KRA). *Lasten evakkomatkat* -keruun (LEM, 2004) kirjoitukset.

Luettelo kirjoittajista, joiden tekstejä on siteerattu tutkimuksessa (kirjoittaja, syntymäaika, sivunumero):

Osmo Ahokas s. 1930, 7–27; Olavi Ahtiainen s. 1925, 28–35; Hilka Ala-Kurhila s. 1928, 47–58; Marjatta Auvinen s. 1929, 70–83; Seija Bergman s. 1933, 84–88; Raimo Hanski s. 1933, 118–128; Heikki Hatulainen s. 1929, 129–138; Kyllikki Huttunen s. 1928, 173–180; Eeva Hämäläinen s. 1930, 194–205; Heino Häsä s. 1930, 206–211; Reijo Ihalainen s. 1933, 212–216; Veijo Ikonen s. 1933, 226–231; Sirkka Isola s. 1942, 246–249; Anna-Liisa Jaakohuhta s. 1931, 250–283; Seppo Jarva s. 1932, 233–323; Eeva Juusti s. 1941, 324–327; Harri Heimo Jäppinen s. 1929, 334–340; Leena Kankaanpää s. 1938, 364–368; Irma Kaski s. 1940, 375–376; Airi Kataja s. 1926, 377–382; Seija Kaukinen s. arviolta 1936, 383–386; Meeri Kettinen s. arviolta 1930, 400–419; Pauli Kiviniemi s. arviolta 1930, 426–458; Anneli Kohonen s. 1936, 469–484; Saini Koivu s. 1934, 485–499; Leila Kokko s. 1938, 500–501; Anja Kornilow s. 1931, 513–514; Annikki Kuivila s. 1935, 532–533; Erkki Kutilainen s. 1933, 538–546; Sirkku Kuuluvainen s. 1934, 547–552; Yrjö Kärkäs s. 1932, 553–600; ”Ojaniemen tyttö” s. 1934, 615–619; Alina Laurila s. 1930, 624–628; Milja Lindholm s. 1927, 667–671; Eila Lindroos s. 1930, 672–679; Ritva Lindstedt s. 1932, 680–682; Matti Liukkonen (syntymävuosi ei ole tiedossa), 683–693; Valma Lönnqvist s. arviolta 1935, 700–703; Eila Maantila s. 1930, 712–718; Anna-Maria Meskanen s. 1932, 740–753; Pirkko Mitikka s. 1935, 757–768; Inka Mukala s. 1931, 793–806; Anneli Nikkonen s. 1931, 838–840; Eero Paavilainen s. 1930, 1075–1079; Niilo Parikka s. 1928, 1096–1106; Pentti Pellosmaa s. 1936, 1125–1131; Sirkka Pullinen s. 1928, 1204–1217; Liisi Pyykkö s. 1931, 1232–1239; Elvi Rajala s. 1930, 1240–1243; Sirkka Rauta s. arviolta 1927, 1245–1255; Veikko Olavi Roiha s. 1934, 1256–1265; Kaisu Rokka s. arviolta 1934, 1266–1289; Irja Rongas s. 1940, 1290–1300; Liisa Rosendahl s. 1928, 1301–1311; Lauri Rusi s. 1935, 1321–1368; Lassi Rämö s. 1935, 1388–1403; Suoma Saarinen s. 1927, 1420–1507; Liisa Sahlberg s. arviolta 1934, 1508–1516; Ritva Santa s. 1936, 1519–1520; Irma Sarell s. arviolta 1929, 1521–1524; Sirpa Selonen s. arviolta 1933, 1529–1532; Helka-Marjatta Suvanto s. 1936, 1588–1615; Kaarina Tammi-lehto s. 1930, 1641–1649; Maija Uusikartano s. 1929, 1724–1740; Outi Uusikylä s. 1935, 1714–1780; Eeva Vanhanen s. 1936, 1786–1790; Olavi Vesalainen s. 1929, 1791–1832; ”Raili Maria Ristseppälästä” s. 1933, 1880–1882.

Sähköpostitiedonannot

Nirkko, Juha 2013. Sähköpostitiedonanto tekijälle 19.6.–26.6.2013

Koski, Kaarina 2014. Sähköpostitiedonanto tekijälle 18.3.2014.

Internetaineistot

- Aili Konttinen. Wikipedia. http://fi.wikipedia.org/wiki/Aili_Konttinen (23.4.2014)
- Evakkopelakuut 2010. Martat. <http://www.martat.fi/puutarha/puutarha-nurkka/2010-01-25-21-00-37-evakkopelakuut/> (22.4.2014)
- Marja Manninen 2010. Viipurin tuomiokirkon raunioista etsitään Agricolan hautapaikkaa. Yle Uutiset 21.5.2010. http://yle.fi/uutiset/kulttuuri/2010/05/viipurin_tuomiokirkon_raunioista_etsitaan_agricolan_hautapaikkaa_1701905.html (23.4.2014)
- Mikael Agricola -seura. Viipurin vanha tuomiokirkko -hanke 2010–2020. http://www.mikaelagricolaseura.fi/?page_id=47 (23.4.2014)
- Rapo, Seppo 2002. Luovutetun Karjalan Kartta. <http://www.luovutettukarjala.fi/kartat/luovkarjkar.htm> (23.4.2014)
- Viipurin vanha tuomiokirkko. Wikipedia. http://fi.wikipedia.org/wiki/Viipurin_vanha_tuomiokirkko (23.4.2014)

Painetut lähteet ja kirjallisuus

- Abbott, Porter H. 2002. *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Abrahams, Roger D. 1985. Neck-Riddles in the West Indies as They Comment on Emergent Genre Theory. *The Journal of American Folklore* 98: 85–94.
- Abrahams, Roger 1993. Phantoms of Romantic Nationalism in Folkloristics. *Journal of American Folklore* 106 (419): 3–37.
- Abrams, Lynn 2010. *Oral History Theory*. London & New York: Routledge.
- Agha, Asif 2004. Registers of Language. Teoksessa: Duranti, Alessandro (toim.): *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden (MA): Blackwell, 23–45.
- Agha, Asif 2007. *Language and Social Relations*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 24. New York: Cambridge University Press.
- Ahmed, Sara 1999. Home and away. Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies* 2 (3): 329–247.
- Alapuro, Risto 1995. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Hanksi ja jää.
- Alasuutari, Pertti & Alasuutari Maarit 2007. Second Generation Karelian Migrants. Narrating Belonging and Displacement. Teoksessa: Ruckenstein, Minna & Karttunen, Marie-Louise (toim.): *On Foreign Ground. Moving Between Countries and Categories*. Studia Fennica Anthropologica 1. Helsinki: SKS, 89–101.
- Allen, Graham 2000. *Intertextuality*. London & New York: Routledge.
- Alver, Bente Gullveig & Fjell, Tove Ingeborg & Øyen, Ørjar (toim.) 2007. *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. FF Communications 292. Helsinki: Academia Scientarun Fennica.
- Andrews, Molly 2004a. Opening to the Original Contributions. Counter-narratives and the Power to Oppose. Teoksessa: Bamberg, Michael & Andrews, Molly (toim.): *Considering Counter Narratives. Narrating, Resisting, Making Sense*. Studies in Narrative 4. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–6.

- Andrews, Molly 2004b. Memories of mother. Counter-narratives of early maternal influence. Teoksessa: Bamberg, Michael & Andrews, Molly (toim.): *Considering Counter Narratives. Narrating, Resisting, Making Sense. Studies in Narrative* 4. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 7–26.
- Andrews, Molly 2007. *Shaping History. Narratives of Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andrews, Molly 2010. Beyond Narrative. The Shape of Traumatic Testimony. Teoksessa: Hyvärinen, Matti & Hydén, Lars-Christian & Tamboukou, Maria (toim.): *Beyond Narrative Coherence. Studies in Narrative* 11. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 147–166.
- Anttila, Anna 2009. *Leikin asia. Näkökulmia varhaisnuorten seurustelukulttuuriin*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5696-3> (16.4.2014)
- Anttila, T. & Väisänen, P.O. 1984. Asutustoiminta ja rakentaminen. Teoksessa Naskila, Marja (toim.): *Rakentamisen aika. Asutus ja maanhankinta*. Maanhankintalain 40-vuotisjuhlajulkaisu. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Anttonen, Pertti 2005. *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Studia Fennica Folkloristica 15. Helsinki: SKS.
- Anttonen, Pertti 2009. Kulttuurin, perinnön ja perinteen kysymyksiä. *Elore* 16 (1), 1–8. http://www.elore.fi/arkisto/1_09/art_anttonen_09.pdf (16.4.2014)
- Apo, Satu 1986. Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksut ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 446. Helsinki: SKS.
- Apo, Satu 1993. Kirjoittavat kertoja. Teemakirjoittaminen – folkloristiikan ”näkökymä” aineistonhankintamenetelmä. *Elias. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenlehti* 4.
- Apo, Satu 1995. Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Apo, Satu 1999. Seitsemän veljeksien etnografisesta luennasta. *Kivijalka*. <http://www.helsinki.fi/hum/kotim.kirjallisuus/kivijalka/1999/apo.htm> (16.4.2014)
- Apo, Satu 2001. Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholi-ajatteluun ja -kulttuuriin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: SKS.
- Apo, Satu 2007. The Relationship between Oral and Literary Tradition as a Challenge in Fairy-Tale Research. The Case of Finnish Folktales. *Marvels & Tales: Journal of Fairy-Tale Studies* 21 (1): 19–33.
- Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Arbæus, Kerstin 1993. Att berätta sin barndom. Teoksessa Arvidson, A. (red.): *Muntlig berättande. Verklighetskonstruktion och samhällspegel*. Umeå: Umeå Universitet, 47–60.
- Ardener, Edwin 2012. Remote Areas. Some Theoretical Considerations. *HAU. Journal of Ethnographic Theory* 2 (1): 519–533.
- Ariès, Philippe 1960. *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien regime. Civilisation d'hier et d'aujourd'hui*. Paris: Seuil.

- Armstrong, Karen 2004. *Remembering Karelia. A Family's Story of Displacement during and after the Finnish Wars*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Austin, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. The William James lectures delivered at Harvard University in 1955. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Babcock-Abrahams, Barbara 1976. The Story in the Story. Metanarration in Folk Narration. Teoksessa: Pentikäinen, Juha & Juurikka, Tuula (toim.): *Folk Narrative Research. Some Papers Presented at the VI Congress of the International Society for Folk Narrative Research*. Studia Fennica 20. Helsinki: SKS, 177–184.
- Bakhtin, M. M. / Medvedev, P. N. 1978. *The Formal Method in Literary Scholarship. A Critical Introduction to Sociological Poetics*. Harvard University Press.
- Bakhtin, Mikhail 1981. *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin*. Holquist, Michael (toim.). Austin: University of Texas Press.
- Bakhtin, Mikhail 1986. *Speech genres and other late essays*. Emerson, Caryl & Holquist, Michael (toim.). Austin: University of Texas Press.
- Bal, Mieke 1985. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press.
- Bal, Mieke 1990. The Point of Narratology. *Poetics Today* 11 (4): 727–753.
- Bamberg, Michael 2003. Positioning with Davie Hogan. Stories, Tellings and Identities. Teoksessa: Daiute, Colette & Lightfoot, Cynthia (toim.): *Narrative Analysis. Studying the Development of Individuals in Society*. London: Sage. http://www.clarku.edu/~mbamberg/positioning_and_identity.htm (16.4.2014)
- Bamberg, Michael 2005. Positioning. Teoksessa: Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.): *The Routledge encyclopedia of narrative theory*. New York: Routledge. http://www.clarku.edu/~mbamberg/Encyclopedia_Entries.htm (16.4.2014)
- Bamberg, Michael 2006. Stories: Big or Small. Why Do We Care? *Narrative Inquiry* 16 (1): 139–147.
- Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra 2008. Small Stories as a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. *Text & Talk* 28 (3): 377–396.
- Baronian, Marie-Aude & Besser, Stephen & Jansen, Yolande (toim.) 2007. *Diaspora and Memory. Figures of Displacement in Contemporary Literature, Arts and Politics*. Amsterdam: Rodopi.
- Barthes, Roland 1977. *Introduction to the structural analysis of narratives*. Fontana, London: Image–Music–Text.
- Bascom, William 1965. Four Functions of Folklore. Teoksessa: Alan Dundes (toim.): *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 279–298.
- Basso, Keith H. 1984. “Stalking with Stories”. Names, Places, and Moral Narratives among the Western Apache. Teoksessa: Plattner, Stuart & Bruner, Edward M. (toim.): *Text, Play, and Story. The Construction and Reconstruction of Self and Society*. Washington, D.C.: American Ethnological Society, 19–55.
- Basso, Keith H. 1996. Wisdom Sits in Places. Notes on Western Apache Landscape. Teoksessa: Feld, Steven & Basso, Keith H. (toim.): *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, 53–90.
- Basu, Paul. 2006. *Highland Homecoming. Genealogy and Heritage Tourism in the Scottish Diaspora*. London/New York: Routledge.

- Bauman, Richard 1982. Conceptions of Folklore in the Development of Literary Semiotics. *Semiotica* 39 (1–2): 1–20.
- Bauman, Richard 1986. *Story, Performance and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge Studies of Oral and Literate Culture 10. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauman, Richard 1992. Folklore. Teoksessa: Bauman, Richard (toim.): *Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments. A Communications-Centered Handbook*. New York, Oxford: Oxford University Press, 29–40.
- Bauman, Richard 1999. Genre. *Journal of Linguistic Anthropology* 9 (1–2): 84–87.
- Bauman, Richard 2004. *World of Others' Words. Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Richard & Briggs, Charles L. 1990. Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life. *Annual Review of Anthropology* 19: 59–88.
- Bauman, Richard & Briggs, Charles 2003. *Voices of Modernity. Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ben-Amos, Dan 1976. The Concept of Genre in Folklore. Teoksessa: Pentikäinen, Juha & Juurikka, Tuula (toim.): *Folk Narrative Research*. Studia Fennica 20. Helsinki: SKS, 30–43.
- BenEzer, Gadi 2004. Trauma Signals in Life Stories. Teoksessa: Dawson, Graham & Leydesdorff, Selma & Rogers, Kim (toim.): *Trauma. Life Stories of Survivors*. New Brunswick & London: Transaction Publishers, 29–44.
- BenEzer, Gadi 2006. *The Migration Journey. The Ethiopian Jewish Exodus*. Studies in Memory and Narrative. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 2000. *Tiedonsosiologinen tutkimus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Bettelheim, Bruno 1943. Individual and Mass Behaviour in Extreme Situations. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 38: 417–452.
- Billig, Michael 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Blom, Jan & Gumperz, John 1972. Social Meaning and Linguistic Structures. Teoksessa: Gumperz, John & Hymes, Dell (toim.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 407–434.
- den Boer, Pim & Frijhoff, Willem (toim.) 1993. *Lieux de mémoire et identités nationales*. Amsterdam: Amsterdam University press.
- Booth, Wayne C. 1961. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bornat, Joanna 1994. Is Oral History Auto/Biography? *Auto/Biography* 3 (2): 17–30.
- Boym, Svetlana 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Brah, Avtar 1996. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London & New York: Routledge.
- Brandist, Craig 2005. The Bakhtin Circle. *IEP Internet Encyclopedia of Internet. A Peer-Reviewed Academic Resource*. <http://www.iep.utm.edu/bakhtin/> (16.4.2014)
- Bremond, Claude 1973. *Logique du Récit*. Paris: Seuil.
- Briggs, Charles 1986. *Learning How to Ask. A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language 1. Cambridge: Cambridge University Press.

- Briggs, Charles L. 1988. *Competence in Performance. The Creativity of Tradition in Mexican Verbal Art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Briggs, Charles L. & Bauman, Richard 1992. Genre, Intertextuality and Social Power. *Journal of Linguistic Anthropology* 2 (2): 131–172.
- Bruner, Jerome 1991. The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 18 (1): 1–21.
- Bruner, Jerome 2004. Life as Narrative. *Social Research* 71 (3): 691–710.
- Casey, Edward S. 1996. How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time. Phenomenological Prolegomena. Teoksessa Feld, Steven & Keith H. Basso (toim.): *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, 13–52.
- Chafe, Wallace 1994. *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Chase, Malcolm & Christopher Shaw 1989. The dimensions of nostalgia. Teoksessa: Shaw, Christopher & Chase, Malcolm (toim.): *The Imagined Past. History and Nostalgia*. Manchester & New York: Manchester University Press, 1–17.
- Chatman, Seymour 1978. *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Clifford, James 1997. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Massachusettes: Harvard University Press.
- Cohn, Dorrit 2006. *Fiktioin mieli*. Helsinki: Gaudeamus.
- Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Counihan, Carole M. 1999. *The Anthropology of Food and Body. Gender, Meaning and Power*. New York & London: Routledge.
- Danforth, Loring M. 2003. "We Crossed a Lot of Borders". Refugee Children of the Greek Civil War. *Diaspora* 12 (2): 169–209.
- Dorst, John D. 1983. Neck-riddle as a Dialogue on Genres Applying Bakhtin's Genre Theory. *The Journal of American Folklore* 96 (382): 413–433.
- Douglas, Mary 1966. *Purity and Danger*. London: Penguin.
- Dovey, Kimberly 1985. Home and Homelessness. Teoksessa: Altman, Irwin & Werner, Carol M. (toim.): *Home Environments*. Human behavior and environment 8. New York: Plenum Press, 33–64.
- Dunaway, David K. & Baum, Willa K. 1996. *Oral History. An Interdisciplinary Anthology*. Walnut Creek: Alta Mira.
- Eagleton, Terry 1983. *Literary Theory. An Introduction*. Minneapolis: Minneapolis University Press.
- Eder, Klaus & Spohn, Willfried 2005. *Collective Memory and European Identity. The Effects of Integration and Enlargement*. Aldershot: Ashgate.
- Edvardsen, Annu 1977. *Sotalapset*. Jyväskylä: Gummerus.
- Enwald, Liisa 1989. "Se mitä olen". Eeva Kilpi. Teoksessa Huhtala, Liisi & Manninen, Kirsti & Nevala, Marja-Liisa (toim.): *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki: Otava, 661–666.
- Erll, Astrid 2011a. *Memory in Culture*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Erll, Astrid 2011b. Travelling Memory. *Parallax* 17 (4): 4–18.

- Farb, Peter & George Armelagos 1980. *Consuming Passions. The Anthropology of Eating*. New York: Houghton-Mifflin.
- Felt, Steven 1996. Waterfalls of Song: An Acoustemology of Place Resounding in Bosavi, Papua New Guinea. Teoksessa: Feld, Steven & Basso, Keith H. (toim.): *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, 91–136.
- Fingerroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_03/fin203c.html (16.4.2014)
- Fingerroos, Outi 2004. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: SKS.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 25–48.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto ja tutkimus. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 7–24.
- Fingerroos, Outi 2007. Uuskareliaanit nyky-Karjalassa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Loipponen, Jaana (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 16–32.
- Fingerroos, Outi 2008. Karelia. A Place of Memories and Utopias. *Oral Tradition* 23 (2): 235–254. <http://journal.oraltradition.org/issues/23ii/fingerroos> (16.4.2015)
- Fingerroos, Outi 2010: *Karjala utopiana*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Finnegan, Ruth 1988. *Literacy and Orality. Studies in the Technology of Communication*. Oxford: Basil Blackwell.
- Finnegan, Ruth 1998. *Tales of the City. A Study of Narrative and Urban Life*. Cambridge: The Cambridge University Press.
- Fludernik, Monika 1996. *Towards a 'Natural' Narratology*. London & New York: Routledge.
- Foley, John Miles 1991. *Immanent Art. From Structure to Meaning in Traditional Oral Epic*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Fox, James J. 1997a. Place and Landscape in Comparative Austronesian Perspective. Teoksessa: Fox, James J. (toim.): *The Poetic Power of Place. Comparative Perspectives on Austronesian Ideas of Locality*. Canberra: Research School of Pacific and Asian Studies, 1–21.
- Fox, James J 1997b. Genealogy and Topogeny. Toward an Ethnography of Rotinese Ritual Place Names. Teoksessa: Fox, James J. (toim.): *The Poetic Power of Place. Comparative Perspectives on Austronesian Ideas of Locality*. Canberra: Research School of Pacific and Asian Studies, 89–100.
- Freud, Anna & Burlingham, Dorothy 1942. *Young Children in Wartime*. London.
- Freud, Anna & Burlingham, Dorothy 1943. *Children and Conflict*. New York.
- Frisch, Michael 1990. *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. New York: State University of New York Press.
- Furst, S. (toim.) 1986. *Psychic Trauma*. New York: Basic Books.

- Gadamer, Hans-Georg 2004. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiasa*. Tampere: Vastapaino.
- Garfinkel, Harold 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Genette, Gérard 1980. *Narrative Discourse. An Essay in Method*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Genette, Gérard 1988. *Narrative Discourse Revisited*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Genette, Gérard 1997. *Palimpsests. Literature in the Second Degree*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- van Gennep, Arnold 1960. *Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gillespie, Robert Dick 1942. *Psychological Effects of War on Citizens and Soldiers*. New York: W. & W. Norton.
- Ginzburg, Carlo 1996. *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Helsinki: Gaudeamus.
- Glassie, Henry 1982. *Passing the Time in Ballymenone. Folklore and History of an Ulster Community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving 1981. *Forms of Talk*. Oxford Blackwell.
- Goody, Jack 1987. *The Interface between Written and the Oral*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granfelt, Riitta 1998. *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.
- Green, Anna 2004. Individual Remembering and 'Collective Memory'. Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates. *Oral History* 32 (2): 35–44.
- Greimas, A. J. 1966. *Sémantique Structurale. Recherche de Méthode*. Paris: Larousse.
- Grele, Ronald 2007. Oral History as Evidence. Teoksessa: Charlton, Thomas L. & Myers, Lois E. & Sharpless, Rebecca (toim.) with the assistance of Leslie Roy Ballard: *History of Oral History. Foundations and methodology*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield, 33–93.
- Guilfoyle, Michael 2001. Problematizing Psychotherapy. The Discursive Production of a Bulimic. *Culture & Psychology* 7 (2): 151–179.
- Gullestad, Marianne 1996. Modernity, Self, and Childhood in the Analysis of Life Stories. Teoksessa Gullestad, Marianne (toim.): *Imagined Childhoods. Self and Society in Autobiographical Accounts*. Oslo: Scandinavian University Press, 1–39.
- Gumperz, John 1977. The Sociolinguistic Significance of Conversational Code-Switching. *A Journal of Language Teaching and Research* 8 (2): 1–34.
- Gumperz, John 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, John & Hernández-Chávez 1972. Bilingualism, bidialectalism, and classroom interaction. Teoksessa: Cazden, Courtney B. & John, Vera P. & Hymes, Dell (toim.): *Functions of Language in the Classroom*. New York: Teachers College Press, 84–108.
- Hacking, Ian 2009. *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Tampere: Vastapaino.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.) 2006. *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS.

- Hamilton, Paula & Shopes, Linda 2008. Introduction. Building Partnerships between Oral History and Memory Studies. Teoksessa: Hamilton, Paula & Shopes, Linda (toim.): *Oral History and Public Memories*. Philadelphia: Temple University Press, vii–xvii.
- Hankiss, Agnes 1981. Ontologies of the Self. On the Mythological Rearranging of One's Life-History. Teoksessa: Bertaux, Danied (toim.): *Biography and Society*. California: Sage, 203–209.
- Hanks, William F. 1987. Discourse genres in a theory of practice. *American Ethnologist* 14 (4): 668–692.
- Hastrup, Kirsten 1987. Presenting the Past. Reflections on Myth and History. *Folk. The Journal of the Danish Ethnographic Society* 29: 257–267.
- Hatakka, Mari 2008. Itse kirjoitettu elämä. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.): *Kansanestetiikka*. Kalevalaseuran vuosikirja 87. Helsinki: SKS, 332–346.
- Hatakka, Mari 2011. *Nainen, mies, rakkaus, seksi. Heterosuhteen kulku, kulttuuriin malli ja sitä selittävät diskurssit kahden omaelämäkertaa-aineiston valossa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-6746-4> (16.4.2014)
- Hautala, Jouko 1957. *Johdatus kansanrunoustieteen peruskäsitteisiin I*. Helsinki: SKS.
- Healy, Chris 2008. *Forgetting Aborigines*. Sydney: University of New South Wales Press.
- Heaney, Seamus 1996. Paikan tuntu. *Parnasso* 3. kirja: 246–257.
- Hebel, Udo 1989. Introduction. Teoksessa: Hebel, Udo (toim.): *Allusion and Quotation. An International Bibliography of Critical Studies*. Bibliographies and Indexes in World Literature 18. New York, Connecticut, London: Greenwood Press, 1–19.
- Heidegger, Martin 1962. *Being and Time*. New York: Harper & Row.
- Heidegger, Martin 1975. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper & Row.
- Heikkinen, Kaija 1984. *Etnisten käsitteiden problematiikasta. Käsiteanalyysi suomalaisten Karjalaa koskevista matkakuvauksista autonomian ajalta*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Heikkinen, Kaija 1989. *Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 tulkinnot osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275. Helsinki: SKS.
- Heller, Agnes 1999. *Theory of Modernity*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Henkilötietolaki 22.4.1999/523.
- Herman, David 2002. *Story Logic. Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Herman, David 2009. *Basic Elements of Narrative*. London: Wiley-Blackwell.
- Herzfeld, Michael 1985. *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press.
- Hiekkanen, Markus 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. Helsinki: SKS.
- Hill, Jane H. & Hill, Kenneth C. 1986. *Speaking Mexican. Dynamics of Syncretic Language in Central Mexico*. Tucson: The University of Arizona Press.

- Hodgkin, Katherine & Radstone, Susannah 2006. Introduction. Contested Pasts. Teoksessa: Hodgkin, Katherine & Radstone, Susannah (toim.): *Memory, History, Nation. Contested Memories*. Studies in Memory and Narrative. New Brunswick: Transaction Publishers, 1–21.
- Hollway, Wendy 1984. Gender difference and the production of subjectivity. Teoksessa: Henriques, Julian & Hollway, Wendy & Urwin Cathy & Venn, Couze & Walkerdine, Valerie (toim.): *Changing the subject. Psychology, social regulation and subjectivity*. London: Methuen.
<http://www.brown.uk.com/brownlibrary/WEN2.htm> (16.4.2014)
- Holquist Michael 1986. Introduction. Teoksessa Bakhtin, Mikhail: *Speech Genres and Other Late Essays*. Emerson, Caryl & Holquist, Michael (toim.). Texas: University of Texas Press, ix–xxiii.
- Holquist, Michael 1990. *Dialogism. Bakhtin and His World*. London: Routledge.
- Hosiaislouma, Yrjö 2003. *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Hovi, Tuija 2007. *Usko ja kerronta. Arkitodellisuuden narratiivinen rakentuminen uskonliikkeessä*. Turun yliopiston julkaisuja C 254. Turku: Turun Yliopisto.
- Huovila, Marja & Willman, Terhi 2005 (toim.): *Karjala Lahdessa*. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Husserl, Edmund 1973. *Experience and Judgment. Investigations in a Genealogy of Logic*. Illinois: Northwestern University Press.
- Huttunen, Laura 2002. *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 861. Helsinki: SKS.
- Huttunen, Laura 2007. Between ‘the World’ and a Pear Tree. Memory and Belonging in Bosnian Diaspora. Teoksessa: Ruckenstein, Minna & Karttunen Marie-Louise (toim.): *On Foreign Ground. Moving Between Countries and Categories*. Studia Fennica Anthropologica 1. Helsinki: SKS, 174–187.
- Huyssen, Andreas 2008. *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hynninen, Anna 2011. Elämää kerroksittain. Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi. Teoksessa Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.): *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: SKS, 259–295.
- Hyvärinen, Matti & Hydén Lars-Christer & Saarenheimo Marja & Tamboukou, Maria (toim.) 2010. *Beyond Narrative Coherence*. Studies in Narrative 11. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Hyvärinen, Matti 1998. Lukemisen neljä käännettä. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (toim.): *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino, 311–336.
- Hyvärinen, Matti 2004a. Narratologia ja kerronnallinen käänne. *Avain* 1: 52–58.
- Hyvärinen, Matti 2004b. Johdatus narratiiviseen tutkimukseen. *Sociologia* 3: 242–246.
- Hyvärinen, Matti 2006. *Kerronnallinen tutkimus*. http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf (16.4.2014)
- Hyvärinen Matti 2008. Too much terror? J. M. Coetzee’s Elizabeth Costello and the circulation of trauma. Teoksessa Hyvärinen Matti, Muszynski Lisa (toim.): *Terror and the Arts. Artistic, Literary, and Political Interpretations of Violence from Dostoyevsky to Abu Ghraib*. New York: Palgrave, 129–144.

- Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa 2009. Esipuhe. Kertomuksen tutkimuksen moninaiset näkökulmat. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 7–25.
- Hägg, Samuli 2009a. Fiktiivisen kertomuksen analyysi ja tulkinta. Klassisen ja jälkiklassisen narratologian arviointia. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 28–49.
- Hägg, Samuli 2009b. Kerronta ja historia. Venäläisestä formalismista diakroniseen narratologiaan. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 50–77.
- Hägg, Samuli 2010. Narratologisten käsitteiden soveltaminen kulttuurintutkimuksessa. Teoksessa Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.): *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 117–137.
- Hämynen, Tapio 1994. Mikä Karjala? Teoksessa Hämynen, Tapio (toim.): *Kahden Karjalan välillä. Kahden Riikin rintamalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, 17–27.
- Hänninen, Vilma 1999. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tampereensis 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Häyrynen, Liisa 2001. Pommisuojusta pakariin. Ruoka ja tunnemuisti. *Elore* 8 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_01/hay201.html (15.4.2014)
- Häyrynen, Liisa 2004. Pommisuojusta pakariin. Elämänmenoa jatkosodan aikaan. Teoksessa Knuuttila, Maarit & Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: SKS, 121–139.
- Ikonen, Teemu 2003. Tarina ja juoni. Teoksessa Alanko, Outi & Käkelä-Puumala, Tiina (toim.): *Kirjallisuudentutkimuksen perusteita*. Helsinki: SKS, 184–206.
- Irvine, Judith T. 2001. "Style" as Distinctiveness. The Culture and Ideology of Linguistic Differentiation. Teoksessa Eckert, Penelope & Rickford, John R. (toim.): *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 21–43.
- Jaago, Tiiu 2006. What Actually Happened in Estonian Political History. Stories of the 20th Century Events from the Popular Narrated History. *Elore* 13 (1): 1–23. http://www.elore.fi/arkisto/1_06/jaa1_06.pdf (16.4.2014)
- Jaago, Tiiu & Kõresaar, Ene & Rahi, Aigi 2006. Oral History and Life Stories as a Research Area in Estonian History, Folkloristics and Ethnology. *Elore* 13 (1): 1–15. http://www.elore.fi/arkisto/1_06/jkr1_06.pdf (16.4.2014)
- Jackson, Michael 2002. *Politics of Storytelling. Violence, Transgression and Intersubjectivity*. Copenhagen Museum: Tusculanum Press.
- Jakobson, Roman 1960. Closing Statement. Linguistic and Poetics. Teoksessa: Sebeck, Thomas A. (toim.): *Style in Language*. New York: Massachusetts Institute of Technology & John Wiley & Sons, Inc., 351–377.
- Jakobson, Roman 1987. *Language in Literature*. Pomorska, Krystyna & Rudy, Stephen (toim.). Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Jakobson, Roman & Bogatyrev, Petr 1966. Folklore as a Special Form of Creation. Teoksessa: Jakobson, Roman: *Selected Writings vol. IV*. The Hague: Mouton, 1–15.
- Jallinoja, Riitta 2000. Ylilatautunut yksityiselämä. Teoksessa Hoikkala, Tommi & Roos J.P. (toim.): *2000-luvun elämä*. Helsinki: Gaudeamus. 172–186.
- Johnstone, Barbara 2007. Linking Identity and Dialect Through Stancetaking. Teoksessa: Englebreton, Robert (toim.): *Stancetaking in Discourse. Subjectivity, Evaluation, Interaction*. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company, 49–68.
- Johnstone, Barbara 2011. Dialect Enregisterment in Performance. *Journal of Sociolinguistics* 15 (5): 657–679.
- Jones, Rebecca L. 2004. “That’s very rude, I shouldn’t be telling you that”. Older women talking about sex. Teoksessa: Bamberg, Michael & Andrews, Molly (toim.): *Considering Counter Narratives. Narrating, Resisting, Making Sense*. Studies in Narrative Vol 4. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 169–189.
- Josselsson, Ruthellen 1996. On Writing of People’s Lives. Self-Analytic Reflections of a Narrative Researcher. *Ethics and Process in the Narrative Study of Lives* 4, 60–71.
- Journal of American Folklore* 2010. 123 (490).
- Junila, Marianne 2011. Mitä teit keväällä 1918? Tamperelaiset koulutytöt kirjoittavat sisällissodasta. Teoksessa Kempainen, Ilona & Salmi-Niklander, Kirsti & Tuomaala, Saara (toim.): *Kirjoitettu nuoruus. Aikalaistulkintoja 1900-luvun alkupuolen nuoruudesta*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 144–170.
- Juva, Valter 1902. *Runoja. uusi sarja*. Boman & Karlsson, Hämeenlinna
- Järvinen, Irma-Riitta 1981. *Legendat. Kansankertomuksia ja Suomesta ja Karjalasta*. Helsinki: SKS.
- Järvinen, Irma-Riitta 1993, Lapsuuden rajalla. Teoksessa Ulla Piela (toim.): *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkertoista*. Tietolipas 127. SKS: Helsinki, 111–124.
- Järvinen, Irma-Riitta 2004. *Karjalan pyhät kertomukset. Tutkimus livvinkielisen alueen legendaperinteestä ja kansanuskon muutoksista*. Helsinki: SKS.
- Kaarlenkaski, Taija 2008. Kertomuskategoriat ja lehmän representaatiot. *Elore* 15 (2): 1–20. http://www.elore.fi/arkisto/2_08/kaa2_08.pdf (16.4.2014)
- Kaarlenkaski, Taija 2010. Kilpakirjoitusten fiktionaalisten piirteiden tulkintaa. Teoksessa Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka: *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 361–381.
- Kaarlenkaski, Taija 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Kultaneito IX. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaivola- Bregenhøj, Annikki 1988. *Kertomus ja kerronta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 480. Helsinki: SKS.
- Kalela, Jorma 1984. Muistitietotutkimus ja historialliike. *Kotiseutu* 1/1984.
- Kalela, Jorma 1999. The Challenge of Oral History – The Need to Rethink Source Criticism. Teoksessa: Ollila, Anne (toim.): *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 139–154.

- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 67–92.
- Kalliokoski, Jyrki 1998. Hjalmar Nortamon murrekertomukset ja puhutun il-luusio. Teoksessa Laitinen, Lea & Rojola, Lea (toim.): *Sanan voima. Keskus-teluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: SKS, 184–215.
- Kalliokoski, Jyrki 2009. Tutkimuskohteena monikielisyys ja kielten kohtaami-nen. Teoksessa Kalliokoski, Jyrki & Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (toim.): *Kielet kohtaavat*. Tietolipas 227. Helsinki: SKS, 9–22.
- Kananen, Heli 2010. *Kontrolloitu sopeutuminen. Ortodoksinen siirtoväki sotien jäl-keisessä länsi-Savossa (1946–1959)*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Katajala, Kimmo 1990. Kyläkirjat – menneisyyden kuvausta historian arkikäyt-töä varten. *Kotiseutu* 81 (2): 89–92.
- Kauranen, Kaisa (toim.) 2009. *Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Kansanelämän kuvauksia 75. Helsinki: SKS.
- Keinänen, Marja-Liisa 2003. *Creating bodies. childbirth practices in pre-modern Ca-relia*. Stockholm: Stockholm University.
- Kemppinen, Iivar 1977. *Kadonnut Karjala. Karjalaisen talonpoikaiskulttuurin piir-teet*. Helsinki: Karjalan Liitto.
- Kenyon, Liz 1999. A Home from Home. Students’ Transitional Experience of Home. Teoksessa: Chapman & Hockey (toim.): *Ideal Homes? Social Change and domestic life*. London: Routledge, 84–95.
- Kilpi, Eeva 2012 [1989]. *Talvisodan aika. Lapsuusmuistelmia*. Helsinki: WSOY.
- Kilpi, Eeva 2012 [1990]. *Välirauha, ikävöinnin aika*. Helsinki: WSOY.
- Kilpi, Eeva 2012 [1993]. *Jatkosodan aika*. Helsinki: WSOY.
- Kilpi, Eeva 2001. *Rajattomuuden aika. Kertomus Lapsuudesta*. Helsinki: WSOY
- Kirkinen, Heikki 1993. Karjalan kansan synty ja hajoaminen. *Terra* 105 (4): 271–279.
- Kivimäki, Ville 2006. Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa Kinnu-nen & Kivimäki (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy, 69–86.
- Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet miehet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Klein, Barbro 2007. Folklore Archives, Heritage Politics and Ethical Dilemmas. Notes on Writing and Printing. Teoksessa: Alver, Bente Gullveig & Fjell, Tove Ingeborg & Øyen, Ørjar (toim.): *Research Ethics in Studies of Culture and Social Life*. FF Communications No 292. Helsinki: Academia Scientarun Fennica, 114–136.
- Knuuttila, Maarit 2001. Äidiksi ja keittäjänaiseksi. Keittämisen mallit. *Elore* 8 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_01/knu201.html (16.4.2014)
- Knuuttila, Maarit 2004. Saatesanat. Teoksessa Knuuttila, Maarit & Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: SKS, 9–18.
- Knuuttila, Seppo 1989. Leikki lapsuuden luonnehtijana. Teoksessa Pöysä, Jyrki (toim.): *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*. Tietolipas 115. Helsinki: SKS, 19–31.

- Knuuttila, Seppo 1992. *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. SKS: Helsinki.
- Knuuttilan, Seppo 1994. *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Tietolipas 129. Helsinki: SKS.
- Knuuttila, Seppo 1998. Paikan synty suomalaisena ilmiönä. Teoksessa Alasuutari & Ruuska (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere: Vastapaino, 191–214.
- Knuuttila, Seppo 2002. Lukijalle. Teoksessa Knuuttila, Seppo (toim.): *ITE rajoilla*. Nykykansantaiteen vuosikirja 1. Helsinki: Maahenki Oy, 1–8.
- Knuuttila, Seppo 2006. Paikan moneus. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS, 7–11.
- Koponen, Emil & Viitanen, Eero 1940. *Viipurin viimeiset päivät. Asiakirjojen ja omien kokemusten perusteella kuvattuna*. Helsinki: WSOY.
- Koponen, Paavo 1999. *Karjalan kirkkokummut*. Helsinki: Tammi.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteen ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korsisaari, Eva Maria 2001. Keskeisiä kirjallisuudentutkimuksen suuntauksia. Teoksessa Alanko-Kahiluoto, Outi & Käkelä-Puumala, Tiina (toim.): *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Tietolipas 174. Helsinki: SKS, 290–309.
- Kortelainen, Kaisu 2008. *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys*. Muistitietotutkimus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1178. Helsinki: SKS.
- Koskeniemi, V. A. 1906. *Runoja*. Porvoo: Werner Söderström.
- Koski, Kaarina 2007a. Narratiivisuus uskomusperinteessä. *Elore* (14) 1: 1–21. http://www.elore.fi/arkisto/1_07/kos1_07.pdf (16.4.2014)
- Koski, Kaarina 2007b. Katsaus. Mitä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita ”kertomusten” tarkastelussa. *Elore* 14 (1): 1–11. http://www.elore.fi/arkisto/1_07/kos_c_1_07.pdf
- Koski, Kaarina 2011. *Kuoleman voimat. Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1313. Helsinki: SKS.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013. *A greasy-skinned worker . gender, class and work in the 20th-century life story of a female labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42505/978-951-39-5517-5_2013.pdf?sequence=1 (16.4.2014)
- Kosonen, Päivi 2000. *Elämät sanoissa. Eletty ja kerrottu epäjatkuvuus Sarrauten, Durasin, Robbe-Grillet’n ja Perecin omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Kosonen, Päivi 2009. Moderni omaelämäkerta kertomuksena. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 282–293.
- Kovala, Urpo 2005. Kommunikaation anatomia. Teoksessa Kovala, Urpo & Eskola, Katarina & Jokinen, Kimmo (toim.): *Tarkkoja siirtoja*. Jyväskylä: Nykyykulttuurin tutkimuskeskus. <http://www.arthis.jyu.fi/julkaisut/tarkkoja-siirtoja/kovala.html> (23.4.2014)
- Kreiswirth, Martin 2005. Narrative Turn in the Humanities. Teoksessa: Herman, David

- & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.): *Routledge Encyclopedia of Narrative*.
London: Routledge.
- Kristeva, Julia 1967. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman. *Critique* 33: 438–465.
- Kristeva, Julia 1980. *Desire in Language. A Semiotic approach to literature and art*. Eds. Roudiez, Leon S. New York: Columbia University Press.
- Kuisma, Hanna 2011. *Lapsen sota. Evakko- ja sotalapsen fenomenologinen tutkimus*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26698/LAPSEN%20SOTA%20gradu%20Hanna%20Kuisma%202011.pdf?sequence=3> (23.4.2014)
- Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. 2013. *White Field, Black Seeds. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*. *Studia Fennica Litteraria* 7. Helsinki: SKS.
- Kuismin, Anna 2013a. From Family Inscriptions to Autobiographical Novels. Motives for Writing Life Stories in 19th-Century Finland. Teoksessa: Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (toim.): *White Field, Black Seeds. Nordic Literary Practices in the Long Nineteenth Century*. *Studia Fennica Litteraria* 7. Helsinki: SKS, 101–119.
- Kuismin, Anna 2013b. Päiväkirjat ja omaelämäkerrat. Aikain Muistot ja kokemusten koulut. Teoksessa Mikkola, Kati & Laitinen, Lea (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: SKS, 60–97.
- Kujansivu, Heikki 2002. Faktissi ja lukemisen riski – Max Applen ”An Offerring” ja fiktionaalisuus. Teoksessa Lehtimäki, Markku (toim.): *Merkkejä, symboleja. Esseitä kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta*. Tampere: Tampere University Press.
- Kujansivu, Heikki & Saarenmaa Laura 2007. Tunnustus ja todistus omaelämäkerrallisen esittämisen muotoina. Teoksessa Kujansivu, Heikki & Saarenmaa, Laura (toim.): *Tunnustus ja todistus. Näkökulmia kahteen elämän esittämisen tapaan*. Helsinki: Gaudeamus, 7–22.
- Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris 2005. *Evakkolapset*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris 2006. *Evakkotie*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris 2010. *Sodan haavoittama lapsuus*. Helsinki: Ajatus Kirjat.
- Kupiainen, Tarja 2004. *Kertovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 996. Helsinki: SKS.
- Kurki, Tuulikki 2002. *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 880. Helsinki: SKS.
- Kurki, Tuulikki 2004. Tekstit kansanrunousarkiston liepeillä. Teoksessa Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002. Helsinki: SKS, 65–90.
- Kurki, Tuulikki 2006. Kansanomaisuus kirjallisuudessa. ansio vai tyyliheikko-us? Teoksessa Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.): *Kansanestetiikka*. Kalevalaseuran vuosikirja 87. SKS, 317–331.
- Kuula, Arja 2006a. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

- Kuula, Arja 2006b. Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. Teoksessa Hallamaa & Launis, & Lötjönen & Sorvali 2006: *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS, 124–140.
- Kuula, Toivo 1908. *Omenapuut*. op. 11 no. 1.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2008. Identiteettipoliittista rajankäyntiä. muistot evakko- ja sotlasten paikkatunteen rakentajina. *Terra* 120 (3): 169–181.
- Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2009. The mobilities of forced displacement. commemorating Karelian evacuation in Finland. *Social & Cultural Geography* 10 (5): 545–563.
- Labov, William 1972. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Oxford: Blackwell.
- Labov, William & Waletzky, Joshua 1997. Narrative Analysis. Oral Versions of Personal Experience. *Journal of Narrative and Life History* 7 (1–4): 3–38.
- Laitinen, Lea 1997. Kansan kieli. Kansallinen mieli. *Virittäjä* 101: 279–288.
- Laitinen, Lea 1998. Dramaattinen preesens poeettisena tekona. Teoksessa Laitinen & Rojola (toim.): *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: SKS, 81–136.
- Laitinen, Lea & Nordlund, Taru 2008. Kansankirjoittajat kaksisataa vuotta sitten. Teoksessa Tiina Onikki-Rantajääskö ja Mari Siirinen (toim.): *Kieltä kohti*. Helsinki: Otava, 218–232.
- Laitinen, Lea & Mikkola, Kati 2013. *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800- luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: SKS.
- Lassila-Merisalo, Maria 2009. *Faktan ja fiktion rajamailla. Kaunokirjallisen journalismin poetiikka suomalaisissa aikakauslehdissä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Latour, Bruno 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: SKS.
- Latvala, Pauliina 2006. Suvun satumailta katkeruuden kentille. Paikka kokemuksena ja tunnetilana. Teoksessa Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS, 171–186.
- Lauhakangas, Outi 2004. *Puheesta ihminen tunnetaan. Sananlaskujen funktiot sosiologisessa vuorovaikutuksessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1001. Helsinki: SKS.
- Laurén, Kirsi 2006. *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisten suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Helsinki: SKS.
- Leech, Geoffrey N. & Short, Michael H. 1981. *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London: Longman.
- Lehtimäki, Markku 2000. Faktuaalisen narratiivin etiikka ja poetiikka. Esimerkinä
- Norman Mailerin ei-fi ktiivinen romaani *The Executioner's Song*. Teoksessa Hallila, Mika & Krogerus, Tellervo (toim.): *Rajatapauksia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 45–70.

- Lehtipuro, Outi 1983. Genre folkloristiikassa. Teoksessa Viikari, Auli (toim.): Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 35. Helsinki: SKS, 87–93.
- Lehtipuro, Outi 2003. Voiko perinnettä kerätä? Teoksessa Laaksonen, Pekka & Knuuttila, Seppo & Pielä, Ulla (toim.): *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: SKS, 13–33.
- Lehtipuro, Outi 2006. Folkloristiikan maku. Tieteenalan olemusta etsimässä. Teoksessa Kupiainen, Tarja & Vakimo, Sinikka (toim.): *Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta*. Kultaneito. Joensuu : Suomen kansantietouden tutkijain seura, 261–278.
- Lehto, Liisa & Timonen, Senni 1993. Kertomus matkasta kotiin. Karjalaiset vieraina omilla maillaan. Teoksessa Laaksonen & Mettomäki (toim.): *Kauas on pitkä matka*. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: SKS, 88–105.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen Aikakauskirja* 4: 420–435.
- Liebllich, Amia 1977. *Tin Soldiers on Jerusalem Beach*. Pantheon Books.
- Linde, Charlotte 1993. *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York & Oxford: Oxford University press.
- Linna, Väinö 1954. *Tuntematon Sotilas*. Porvoo: WSOY.
- Lord, Albert 1960. *The Singer of Tales*. Harvard Studies in Comparative Literature 24. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Lowenthal, David 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, David 1989. Nostalgia tells like it wasn't. Teoksessa: Shaw, Richard & Chase, Malcolm (toim.): *The Imagined Past. History and Nostalgia*. Manchester & New York: Manchester University Press, 18–32.
- Lukin, Karina 2011. *Elämän ja entisyyden maisemat. Kolgufev nenetsien arjessa, muistelussa ja kerronnassa*. SKS:n toimituksia 1339. Helsinki: SKS.
- Lukkarinen, Juho 1918. *Vienan Karjalassa*. Karisto: Hämeenlinna.
- Lupton, Deborah 1996. *Food, the Body and the Self*. London: Sage.
- Lury, Celia 1997. The Objects of Travel. Teoksessa: Rojek, Chris & Urry, John (toim.): *Touring Cultures. Yransformations of Travel and Theory*. London: Routledge, 75–95.
- Lyons, Martyn 2010. *A History of Reading and Writing*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lyotard, Jean-François 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lyytikäinen, Pirjo 2006. Rajat ja rajojen ylitykset. Teoksessa Mäntynen, Anne & Shore, Susanna & Solin, Anne (toim.): *Genre – tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: SKS, 165–183.
- Lähteenmäki, Mika 2002. Dialoginen näkökulma kieleen. Mihail Bahtin ja Valentin Vološinov. Teoksessa Dufva, Hannele & Lähteenmäki, Mika (toim.): *Kielentutkimuksen klassikoita*. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 179–200.
- Lähteenmäki, Maria 2009. *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtoamat 1911–1944*. Helsinki: SKS.
- Lönnqvist, Bo 1992. *Ting, rum och Barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. Helsingfors: Finska Fornminnesföreningen.

- Mageo, Jeannette Marie 2001. *Cultural Memory. Reconfiguring History and Identity in Postcolonial Pacific*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Mahlamäki, Tiina 2005. *Naisia kansalaisuuden kynnyksellä. Eeva Joenpellon Lohjasarjan tulkinta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1030. Helsinki: SKS.
- Makkonen, Anna 1991. *Romaani katsoo peiliin. Mise en abyme – rakenteet ja tekstienvälisyys Marko Tapion Aapo Heiskasen viikatetanssissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 546. Helsinki: SKS.
- Makkonen, Anna 1993. "Lukijani lähdetkö mukaani?" Lajitietoisuus naisten omaelämäkerroissa. Teoksessa Piela, Ulla (toim.): *Aikanaisia. Kirjoituksia niasten omaelämäkerroista*. Tietolipas 127. Helsinki: SKS, 9–34.
- Makkonen, Anna 1996. Paljastuksia kaikilta vuosilta. Teoksessa Kantokorpi, Mervi (toim.): *Muodotonta menoa. Kirjoituksia nykykirjallisuudesta*. Helsinki: WSOY, 98–115.
- Makkonen, Anna 2002 (toim.). *Karheita kirjoituksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: SKS.
- Makkonen, Elina 2000. *Elinikäinen lapsuus. Muistikuvia Kaltimon tehdasyhteisöstä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Makkonen, Elina 2004. Ruisleipää ja riisivelliä. Lapsuuden ruokamuistoja ja keittämistarinoita. Teoksessa Knuuttila, Maarit & Pöysä, Jyrki & Saarinen, Tuija (toim.): *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Tietolipas 202. Helsinki: SKS, 23–39.
- Makkonen, Elina 2005. Lapsuus menneen ja nykyisen vuoropuhelussa. kaltimolaisten muistelupuheen tarkastelua. Teoksessa Saarikoski, Helena (toim.): *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*. Tietolipas 208. Helsinki: SKS, 83–104.
- Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Malkki, Liisa 1995. Refugees and Exile. *Annual Review of Anthropology* 24: 495–532.
- Maynes, Mary Jo 1989, Gender and Narrative Form in French and German Working-Class Autobiographies. The Personal Narratives Group (toim.): *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives*. Bloomington: Indiana University Press, 103–117.
- Meretoja, Hanna 2009. Inhimillisen todellisuuden narratiivisuus ontologisena ja epistemologisena kysymyksenä. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 207–237.
- Merleau-Ponty, Maurice 1962. *Phenomenology of Perception*. New York: Humanities Press.
- Merleau-Ponty, Maurice 1968. *The Visible and the Invisible*. Illinois: Northwestern University Press.
- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuusien vastustus, kansantiedon keuru ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251. Helsinki: SKS.
- Misztal, Barbara 2003. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead & Philadelphia: Open University Press.

- Morgan, Thais E. 1985. Is There an Intertext in This Text? Literary and Interdisciplinary Approaches to Intertextuality. *The American Journal of Semiotics* 3 (4): 1–40.
- Møller, Janus Spindler & Jørgensen, J. Norrman 2011. Enregisterment among Adolescents in Superdiverse Copenhagen. Teoksessa: Møller, Janus Spindler & Jørgensen, J. Norrman (toim.): *Language, Enregisterment and Attitudes*. Copenhagen Studies in Bilingualism 63. Copenhagen: University of Copenhagen, 99–121.
- Mukařovský, Jan 1970. *Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts*. Michigan Slavic Contributions 3. Ann Arbor: Department of Slavic Languages and Literature, University of Michigan.
- Munn, Nancy 1995. Essay on the Symbolic Construction of Memory in the Kauli Gisalo. Teoksessa: de Coppet and Iteanu (toim.): *Cosmos and Society in Oceania*. Oxford: Berg, 83–104.
- Myerhoff, Barbara 1978. *Number Our Days*. New York: Simon and Schuster.
- Myers-Scotton, Carol 1993. *Social Motivations of Codeswitching. Evidence from Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Mäkelä, Johanna 2000. Cultural definitions of the meal. Teoksessa: Meiselman, Herbert L. (toim.): *Dimensions of the meal. The science, culture, business, and art of eating*. Gaithersburg: Aspen Publishers, 7–18.
- Mäkelä, Johanna 2001. Ikimuistoinen ateria. *Elore* 8(2). http://www.elore.fi/arkisto/2_01/mak201.html (16.4.2014)
- Määttänen, Kirsti 1996. Muisti ja muistamisen tunnot. Teoksessa Määttänen, Kirsti & Nevanlinna, Tuomas (toim.): *Muistikirja. Jälkien jäljillä*. Tutkijaliiton julkaisusarja 80. Helsinki: Tutkijaliitto, 10–25.
- Nagy, Gregory 2002. Can Myth Be Saved? In Schrempf, Gregory & Hansen, William (toim.): *Myth. A New Symposium*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 240–248.
- Nicolaisen, W. F. H. The Past as Place. Names, Stories, and Remembered Self. *Folklore* 102 (1): 3–15.
- Niukkanen, Kirsi 2009. The Concept of Landscape Among Karelian Migrants in Finland. *Journal of Borderlands Studies* 24 (2): 62–77.
- Nora, Pierre 1996. *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Vol. 1, Conflicts and Divisions*. under the direction of Pierre Nora; English language edition ed. Kritzman, Lawrence D. New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre 1997. *Realms of Memory. the Construction of the French Past. Vol. 2, Traditions*. under the direction of Pierre Nora; English language edition ed. Kritzman, Lawrence D. New York: Columbia University Press.
- Nora, Pierre 1998. *Realms of Memory. the Construction of the French Past. Vol. 3, Symbols*. under the direction of Pierre Nora; English language edition ed. Kritzman, Lawrence D. New York: Columbia University Press.
- Nordlund, Taru 2013. Keskustelua yli ajan ja paikan. Teoksessa Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, 107–138.
- Novitz, David 1987. *Knowledge, Fiction & Imagination*. Philadelphia: Temple University Press.

- Nyqvist, Sanna & Kauppinen, Antti 2006. Eettistä tulkintaa etsimässä. Teoksessa Hallamaa Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.): *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS, 220–240.
- Näre, Sari 2007 (toim.). *Haavoitettu lapsuus. Sodassa koettua I*. Helsinki: Weilin + Göös.
- Näre, Sari 2008. ”Päin ryssä!”. Lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni 2008 (toim.): *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga, 63–102.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni 2008 (toim.). *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Ochs, Elinor & Capps, Lisa 1996. Narrating the Self. *Annual Review of Anthropology* 25: 16–43.
- Ochs, Elinor & Capps, Lisa 2001. *Living Narrative. Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Ong, Walter 1958. *Ramus. Method and Decay of Dialogue*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Ojanen, Karoliina 2011. Tyttöjen toinen koti. *Etnografinen tutkimus tyttökulttuurista ratsastustalleilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1319. Helsinki: SKS.
- Oksanen, Atte 2007. Evakkolasten kadotettu koti. Teoksessa Näre, Sari (toim.): *Haavoitettu lapsuus. Sodassa koettua I*. Helsinki: WSOY, 68–101.
- Ollila, Anne 1999. Introduction. History as Memory and Memory as History. Teoksessa: Ollila, Anne (toim.): *Historical Perspectives on Memory*. Studia Historica 61. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 7–18.
- Paasi, Anssi 1986. The institutionalization of regions. a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164: 105–146.
- Paasi, Anssi 1991. Deconstructing regions. Notes on the Scales of Spatial Life. *Environment and Planning A* 23 (2): 239–256.
- Paasi, Anssi 1993. Rajojen muuttuva maantiede. Esimerkinä Suomen-Venäjän raja. *Terra* 105 (4): 253–263.
- Paasi, Anssi 1996. *Territories, boundaries and consciousness. The changing boundaries of the Finnish-Russian border*. John Wiley & Sons, Chichester.
- Parry, Christoph 1998. ”Nimi Osip tulee sinua vastaan”. Paul Celanin Niemand-rose tekstien ja runoilijoiden kohtaupaikkana. Teoksessa Hakkarainen & Saariluoma (toim.): *Interteksti ja konteksti*. Helsinki: SKS, 82–104.
- Passerini, Luisa 1988. *Fascism in Popular Memory. The Cultural experience of the Turin Working Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Passerini, Luisa 2009. *Love and the Idea of Europe*. New York: Berghahn Books.
- Patterson, Wendy 2008. Narratives of Events. Labovian Narrative Analysis and Its Limitations. Teoksessa: Andrews, Molly & Squire, Corinne & Tamboukou, Maria (toim.): *Doing Narrative Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.
- Paukkunen, Leo 1989. *Siirtokarjalaiset nyky-Suomessa*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: SKS.

- Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin Paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 894. Helsinki: SKS.
- Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto folkloristikassa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 93–119.
- Penfield, Joyce 1983. *Communicating with Quotes. The Igbo Case*. Westport, Connecticut & London: Greenwood Press.
- Penfield, Joyce & Ornstein-Galicia, Jacob L. 1985. *Chicano English. An Ethnic Contact Dialect*. Varieties of English Around the World G7. General Series 7. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Penttilä, Aarni 1945. Kirjailijat ja paikallismurre. *Virittäjä* 49: 336–346.
- Perks, Robert & Thomson, Alistair 2004. *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge & Taylor & Francis Group.
- Pesonen, Pekka 1991. Dialogi ja tekstit. Bahtinin, Lotmanin ja Mintsin virikkeitä intertekstuaalisuuden tutkimiseen. Teoksessa Viikari, Auli (toim.): *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. Tietolipas 121. Helsinki: SKS, 31–58.
- Phelan, James 1996. *Narrative as Rhetoric. Technique, Audiences, Ethics, Ideology*. Columbus: Ohio State University Press.
- Piela, Ulla 1992 (toim.). *Satasärmäinen nainen. Elämäkertoja*. Kansanelämän kuvauksia 35. Helsinki: SKS.
- Pillemer, D. B. & Rinehart, E. D. & White, S. H. 1986. Memories of Life Transitions. The First Year in College. *Human Learning* 5: 109–123.
- Pink, Sarah 2009. *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles & London: SAGE.
- Polin, Anatoli K. 1993. Karjalan rajojen piirtyminen maailmankartalle. *Terra* 105 (4): 264–269.
- Portelli, Alessandro 1991. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning of Oral History*. New York: State of University of New York Press.
- Portelli, Alessandro 1997. *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro 1998. Oral History as a Genre. Teoksessa: Chamberlain, Mary & Thompson, Paul (toim.): *Narrative and Genre*. London & New York: Routledge, 23–45.
- Portelli, Alessandro 2001. What makes oral history different. Teoksessa: Perks & Thomson (toim.): *The Oral History Reader*. London, New York: Routledge, 63–74.
- Prince, Gerald 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Propp, Vladimir 1958. *Morphology of the folktale*. Bloomington: Indianan University Press.
- Punamäki, Raija-Leena 1981. *Konfliktin lapset. Israelilaisten ja palestiinalaisten lasten asenteet ja tunne-elämä sodan varjossa*. Tutkimuksia 23. Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuksenlaitos.
- Punamäki, Raija-Leena 1993. Ihminen historian subjektina. Elämyksen mahdollisuus. *Tiedepolitiikka* 18 (1): 5–10.

- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itä-suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki 2001. Miehen eväät. Sukupuolen tuottamisesta syömällä. *Elore* 8 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_01/poy201.html (16.4.2014)
- Pöysä, Jyrki 2003. Tietokone – isäntä vai renki? Analyysi retrospektiivisen muistelun rakenteista kilpikirjoitusaineistossa. Teoksessa Talja, Sanna & Tuuva, Sari (toim.): *Tietotekniikkasuhteet. Kulttuurinen näkökulma*. Tietolipas 196. Helsinki: SKS, 148–194.
- Pöysä, Jyrki 2006a. Matkalla kaupunkiin ja aikuisuuteen. Nuoren joensuulaisen kirjoitettujen paikkakokemusten lähilukua. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS, 156–170.
- Pöysä, Jyrki 2006b. Kilpikirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Finngerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 221–244.
- Pöysä, Jyrki 2009. Positiointiteoria ja positiointianalyysi – uusia näkökulmia narratiivisen toimijuuden tarkasteluun. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 314–343.
- Pöysä, Jyrki 2011. Tekstin ajat. Tulkintoja muistelukirjoitusten temporaalisuudesta. Teoksessa Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.): *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: SKS, 316–348.
- Pöysä, Jyrki & Timonen, Senni 2004. Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuohjeissa. Teoksessa Kurki, Tuulikki (toim.): *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1002. Helsinki: SKS, 218–254
- Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. <http://www.evl.fi/raamattu/1992/> (23.4.2014)
- Radstone, Susannah 2000. Working with Memory. An Introduction. Radstone, Susannah (toim.), *Memory and Methodology*. Oxford & New York: Berg, 1–22.
- Raivo, Petri 2007. Unohdettu ja muistettu suomalainen Karjala. Teoksessa Finngerroos & Loipponen (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 55–74.
- Rajanti, Taina 1996. Kaupunki on ihmisen koti. *Tiede ja Edistys* 21 (4): 333–334.
- Raninen, Tarja 1995. Siirtolaisuus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Laitinen, Erkki (toim.): *Rintamalta raivioille. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta*. Jyväskylä: Atena: 303–322.
- Raninen-Siiskonen, Tarja 1999. *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Helsinki: SKS.
- Rausmaa, Pirkko-Liisa 1982. *Suomalaiset kansansadut 2. Legenda- ja novellisadut*. Helsinki: SKS.
- Relfh, Edwards 1986. *Place and Placelessness*. London: Pion.

- Ricoeur, Paul 1990. *Time and Narrative III*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul 2000. *Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Rigney, Ann 2005. Plenitude, Scarcity and the Circulation of Cultural Memory. *Journal Of European Studies* 35 (1): 11–28.
- Rigney, Ann 2008a. The Dynamics of Remembrance. Texts between Monumentality and Morphing. Teoksessa: Erll, Astrud & Nünning, Andgar (toim.) and Sara B. Young (coll.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: de Gruyter, 345–353.
- Rigney, Ann 2008b. Divided Pasts. A Premature Memorial and the Dynamics of Cultural Remembrance. *Memory Studies* 1 (1): 99–113.
- Rimmon-Kenan, Shlomith 1991. *Kertomuksen poetiikka*. Tietolipas 123. Helsinki: SKS.
- Rinno, Soile & Laukkanen, Minna 1997. *Karjalan luterilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet*. Etelä-Karjalan taidemuseon julkaisuja 18: 1a, Lappeenranta: Etelä Karjalan taidemuseo.
- Rojola, Lea & Laitinen, Lea 1998. Keskusteluja performatiivisuudesta. Teoksessa Laitinen & Rojola (toim.): *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Helsinki: SKS, 7–33.
- Roos, J. P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: SKS.
- Rose, Nikolas 1998. *Inventing Our Selves. Psychology, Power, and Personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosén, Susanna & Rasehorn, Eivor 2007. *Ihanat Pelargoniati*. Helsinki: Otava.
- Ryan, Marie-Laure 2005. Narrative. Teoksessa: Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (toim.): *Routledge Encyclopedia of Narrative*. London: Routledge.
- Ryan, Marie-Laure 2006. Semantics, Pragmatics, and Narrativity. A Response to David Rudrum. *Narrative* 14(2): 188–196.
- Ryden, Kent C. 1993. *Mapping the Invisible Landscape. Folklore, Writing and the Sense of Place*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Saarenheimo, Marja 1997. *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.
- Saarikoski, Helena (toim.) 2005. *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta*. Tietolipas 208. Helsinki: SKS.
- Saarikoski, Helena 2009. Nuoren naisellisuuden koreografioita. *Spice Girlsin fanit tyttöyden tekijöinä*. Helsinki: SKS.
- Saarikoski, Helena 2011. Menneisyyden ruumiinkokemusten tutkiminen kirjoitetuissa aineistoissa. Teoksessa Lakomäki, Sami & Latvala, Pauliina & Laurén, Kirsi (toim.): *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki: SKS, 117–136.
- Saariluoma, Liisa 1998. Saatteeksi. Teoksessa Hakkarainen & Saariluoma (toim.): *Interteksti ja konteksti*. Helsinki: SKS, 7–12.
- Saari, Juhani 2010. Kirkonraunioista voi paljastua Agricolan hauta. *Helsingin Sanomat* 22.6.2010, A 6.
- Sallinen, Susanna 2004: Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. Teoksessa Granö &

- Suominen & Tuomi-Nikula (toim.): *Koti. Kailho, paikka, muutos*. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Pori: Turun yliopisto.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994. *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen*. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2004. *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910 - ja 1920 -luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 967. Helsinki: SKS.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2006. Tapahtuma, kokemus ja kerronta. Teoksessa Finngerros, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 199–220.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2009. Pienet kertomukset, suuret merkitykset. Kerronta, identiteetti ja vuorovaikutus käsinkirjoitetuissa lehdissä. *Kasvatus ja aika* 1 (3): 7–23.
- Sampson, Edward E. 1998. The challenge of social change for psychology. Globalisation and psychology's theory of the person. *American Psychologist*, 44(6): 914–921.
- Samuel, Raphael 1994. *Theatres of Memory. Past and Present in Contemporary Culture*. London & New York: Verso.
- Sandler, J., Dreher, A. U. & Drews, S. 1991. An Approach to Conceptual Research in Psychoanalysis Illustrated by a Consideration of Psychic Trauma. *International Review of Psychoanalysis* 18: 113–141.
- Saresma, Tuija 2007. *Omaelämäkerran rajapinnoilla. Kuolema ja Kirjoitus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 92. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Savolainen, Ulla 2007. *Koti, Menetyks, Paluu. Koti kannakselaisten lapsievakkojen evakkomatkakertomuksissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin Yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200808051761> (23.4.2014)
- Savolainen, Ulla 2009. Kasvun tiellä ja muutosten kynnyksellä. Evakkopojan muistelukertomuksen kronotoopit. *Kasvatus & Aika* 3 (3): 95–114.
- Savolainen, Ulla 2012. Lapsuuden evakkomatkan monet merkitykset. Kerron-
tastrategiat muistelukirjoituksissa. *Elore* 19 (1): 15–36. http://www.elore.fi/arkisto/1_12/savolainen.pdf (16.4.2014)
- Savolainen, Ulla 2013. Remembering the Golden Past. Nostalgia as a Narrative Practice of Karelian Child Evacuees in Finland. *Retrospective Methods Newsletter* 6: 25– 31. http://www.helsinki.fi/folkloristikka/English/RMN/RMNNewsletter_6_MAY_2013.pdf (23.4.2014)
- Savolainen, Ulla 2015 (tulossa). The Genre of Reminiscence Writings. Applying the Bakhtin Circle's Genre Theories. Teoksessa: Frog & Koski, Kaarina & Savolainen, Ulla (toim.): *Genre – Text – Interpretation*. Studia Fennica Folkloristica. Helsinki: SKS.
- Scholes, Robert 1980. Language, Narrative and Anti-Narrative. *Critical Inquiry* 7: 204–212.
- Seitel, Peter 2003. Theorizing Genres. Interpreting Works. *New Literary History* 34 (2): 275–297.
- Seppänen, Unto 1954. *Evakko*. Helsinki: Otava.

- Seremetakis, Nadia 1994. The Memory of the Senses. Historical Perception, Commensal Exchange, and Modernity. Teoksessa: Taylor, Lucien (toim.): *Visualizing Theory*. London: Routledge.
- Sheridan, Dorothy 1993. Writing to the Archive: Mass-Observation as Autobiography. *Sociology. The Journal of the British Sociological Association* 27 (1): 27–40.
- Shore, Susanna & Mäntynen, Anne 2006. Johdanto. Teoksessa Mäntynen, Anne & Shore, Susanna & Solin, Anna (toim.): *Genre – Tekstilaji*. Tietolipas 213. Helsinki: SKS, 9–41.
- Sharpless, Rebecca 2007. The History of Oral History. Teoksessa: Charlton, Thomas L. & Myers, Lois E. & Sharpless, Rebecca (toim.) with the assistance of Leslie Roy Ballard: *History of Oral History. Foundations and methodology*. Lanham (MD): Rowman & Littlefield, 9–32.
- Shuman, Amy 2005. *Other People's Stories. Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Urbana: University of Illinois Press.
- Shuman, Amy 2006. Entitlement and Emphathy in Personal Narrative. *Narrative Inquiry* 16 (1): 148–155.
- Shuman, Amy & Hasan-Rokem, Galit 2012. The Poetics of Folklore. Teoksessa: Bendix, Regina F. & Hasan-Rokem, Galit (toim.): *A Companion to Folklore*. Malden: Wiley & Blackwell, 55–74.
- Sihvo, Hannes 1992. Karjala rajamaana. *Karjalainen viesti*. No.1.
- Sihvo, Hannes 1994. Karjala. historia, aate, identiteetti. Teoksessa Hämynen, Tapio (toim.): *Kahden Karjalan välillä. Kahden Riikin rintamalla*. Studia Carelica Humanistica 5. Joensuu: Joensuun Yliopiston humanistinen tiedekunta, 47– 62.
- Sihvo, Hannes 2003 [1973]. *Karjalan kuva. Karelianismin taustaa ja vaiheita autonomian aikana*. Helsinki: SKS.
- Sihvo, Hannes 2004. *Rajaton, ajaton Karjala*. Saarijärvi: Gummerus.
- Siikala, Anna-Leena 1984. *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki: SKS.
- Siikala, Anna-Leena 2000. Generic models, entextualization and creativity. Epic tradition on the Southern Cook Islands. Honko, Lauri (toim.): *Textualization of Oral Epics*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 343–369.
- Siikala, Anna-Leena & Siikala, Jukka 2005. *Return to Culture. Oral Tradition and Society in the Southern Cook Islands*. FF Communications 287. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Siljander, Pauli 1988. *Hermeneuttisen pedagogiikan pääsuuntauukset*. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 55. Oulu: Oulun yliopisto.
- Sillanpää, Merja 1999. *Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys*. Vantaa: Hyvää Suomesta.
- Silvasti, Tiina 2000. Kotitalo, kotitila ja luopuminen. *Janus* 8 (2): 231–248.
- Silverstein Michael 1976. Shifters, linguistic categories, and cultural description. Teoksessa: Basso & Selby (toim.): *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Silverstein, Michael 1985. The Culture of Language in Chinookan Narrative Texts; or, On Saying That...in Chinook. Teoksessa: Nichols & Woodbury (toim.): *Grammar inside and outside the Clause*. Cambridge: Cambridge University Press, 132–171.

- Silverstein, Michael 1993. Metapragmatic Discourse and Metapragmatic Function. Teoksessa: Lucy (toim.): *Reflexive Language. Reported Speech and Metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 33–58.
- Silverstein, Michael & Urban, Greg 1996. *Natural Histories of Discourse*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Stahl, Sandra Dolby 2008 [1989]. *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington, Indiana: Trickster Press.
- Franz Karl Stanzel 1955. *Die typischen Erzählsituationen im Roman. Dargestellt an "Tom Jones", "Moby Dick", "The Ambassadors", "Ulysses"*. Wien/Stuttgart.
- Stargardt, Nicholas 2006. *Witnesses of War. Children's Lives under the Nazis*. New York: Alfred A. Knopf.
- Stark, Eija 2005. Oma apu paras apu. Katsaus maalausköyhälistön moraalitalouteen. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.): *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseitan vuosikirja 84. Helsinki: SKS, 65–83.
- Stark, Eija 2011. Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkerta- ja sananlaskuaineistoissa. Helsinki: SKS.
- Stark-Arola, Laura 2001. Women and food in rural-traditional Finland. Social and symbolic dimensions. *Elore* 8 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_01/sta201.html (16.4.2014)
- Steinby, Liisa 2009. Bahtin, Lukács, Hegel. Subjekti, merkitsevä muoto ja aika-paikallisuus romaanissa. Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 168–206.
- Sykäri, Venla 2011. *Words as Events. Cretan Mantinádes in Performance and Composition*. Studia Fennica Folkloristica 18. Helsinki: SKS.
- Sääskilahti, Nina 2011. *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Söderholm, Stig 2010. Vastamyrkkyä Rotterdammassa. Metodisia mahdollisuuksia fiktion ja autobiografisuuden tarkasteluun. Teoksessa Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka (toim.): *Vaeltavat menetit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 382–408.
- Tai, Hue-Tam Ho 2001. Remembered Realms. Pierre Nora and French National Memory. *American Historical Review* 106 (3): 906–922.
- Taira, Teemu 2006. *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1097. Helsinki: SKS.
- Talbot, J. & Bibace, R. & Bokhour, B. & Bamberg, M. 1996. Affirmation and Resistance of Dominant Discourses. The Rhetorical Construction of Pregnancy. *Journal of Narrative and Life History* 6: 225–251. <http://www.massey.ac.nz/~alock/virtual/mbamberg.htm> (23.4.2014)
- Tammi, Pekka 1992. *Kertova teksti. Esseitä Narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tammi, Pekka 2009. Kertomusta vastaan ("Ikävä tarina"). Teoksessa Hägg, Samuli & Lehtimäki, Markku & Steinby, Liisa (toim.): *Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen*. Tietolipas 226. Helsinki: SKS, 140–166.

- Tarkka, Lotte 1989. Karjalan kuvaus kansallisena retoriikkana. Ajatuksia karelianismin etnografisesta asetelmasta. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka (toim.): *Runon ja rajan teillä*. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki: SKS, 243–257.
- Tarkka, Lotte 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1033. Helsinki: SKS.
- Tarkka, Lotte 2015 (tulossa). The Poetics of Quotation. Proverbial Speech, Entextualization and the Emergence of Oral Poems. Teoksessa: Koski, Kaarina & Frog & Savolainen, Ulla (toim.). *Genre – Text – Interpretation*. Studia Fennica Folkloristica. Helsinki: SKS.
- Tekijänoikeuslaki* 8.7.1961 / 404.
- Teräs, Kari 2000. Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia. Teoksessa Kettunen & Kultanen & Soikkanen (toim.): *Jäljillä. Kirjoituksia Historian ongelmista*. Osa 2. Turku: Turun Yliopisto, 357–373.
- Thompson, Paul 1988. *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
- Throsby, Karen 2004. Negotiating “normality” when IVF fails. Teoksessa: Bamberg, Michael & Andrews, Molly (toim.): *Considering Counter Narratives. Narrating, Resisting, Making Sense*. Studies in Narrative Vol 4. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 105–112.
- Tihanov, Galin 1998. Bakhtin’s Essays on the Novel (1935–1941). A Study of Their Intellectual Background and Innovativeness. *Dialogism* 1: 30–56.
- Tikka, B & Balasov, J & Stepakov, V 2002. Karjalan Kannas sotien jälkeen v. 1940–1941, 1944–1950. Pietari: KultInformPress.
- Todorov, Tzvetan 1966. Les catégories du récit littéraire. *Communications* 8: 125–151.
- Todorov, Tzvetan 1969. *Grammaire du Décaméron*. Approaches to semiotics. 3. The Hague: Mouton.
- Todorov, Tzvetan 1977. *The Poetics of Prose*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Todorov, Tzvetan 1984. *Mikhail Bakhtin. The Dialogical Principle*. Theory and History of Literature 13. Manchester: Manchester University Press.
- Toker, Leona 1997. Toward a Poetics of Documentary Prose – from the Perspective of Gulag Testimonies. *Poetics Today* 18 (2): 187–222.
- Tonkin. Elizabeth 1990. History and the myth of realism. Teoksessa: Samuel & Thomson (toim.): *The Myths We Live by*. London & New York: Routledge, 25–35.
- Tonkin. Elizabeth 1992. *Narrating Our Pasts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toolan, Michael 1988. *Narrative. A Critical Linguistic introduction*. London: Routledge.
- Tuan, Yi-Fu 1977. *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Tuan, Yi-Fu 2006. Paikan taju. aika, paikka ja minuus. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (toim.): *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalaseuran vuosikirja 85. Helsinki: SKS, 15–30.

- Tuomaala, Saara 2004. *Työväkekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: SKS.
- Tuomaala, Saara 2005. Kuuliaisiksi ja ahkeraksi. Lastenkasvatus agraarikulttuurissa. Teoksessa Laaksonen, Pekka & Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.): *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseitan vuosikirja 84. Helsinki: SKS, 42–56.
- Turner, Viktor 1969. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. London: Routledge & Kegan.
- Turner, Viktor 1974. *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca (NY): Cornell University Press
- Turner, Edith & Turner, Viktor 1978: *Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological Perspectives*. Oxford: Basil Blackwell.
- Uino, Pirjo 2007. Arkeologia ja paikkoihin sidottu karjalaisuus – esihistoriantutkimuskentillä entisessä Suomen Karjalassa. Teoksessa Fingerroos & Loipponen (toim.): *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 35–54.
- Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: SKS.
- Ukkonen, Taina 2003. Kertomisen voima. *Elore* 10 (2). http://www.elore.fi/arkisto/2_03/ukk203.html [16.4.2014].
- Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Pelttonen, Ulla-Maija (toim.): *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS, 175–198.
- Urban, Greg 1984. Speech about Speech and Speech about Action. *Journal of American Folklore* 97 (385): 310–328.
- Urban, Greg 1996. Entextualization, Replication, and Power. Teoksessa: Silverschein, Michael & Urban, Greg 1996 (toim.): *Natural Histories of Discourse*. Chicago & London: The University of Chicago Press, 21–44.
- Vakimo, Sinikka 2001. *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: SKS.
- Vakimo, Sinikka 2010. Periaatteista eettiseen toimijuuteen. Tutkimusetiikka kulttuurintutkimuksessa. Teoksessa Pöysä, Jyrki & Järviluoma, Helmi & Vakimo, Sinikka: *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 79–113.
- Valeri, Valerio 1990. Constitutive History. Genealogy and Narrative in the Legitimation of Hawaiian Kingship. Emiko Ohnuki-Tierney (toim.): *Culture Through Time. Anthropological Approaches*. Stanford: Stanford University Press, 154–192.
- Vansina, Jan 1985. *Oral Tradition as History*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Vasenkari, Maria 1996. Mitä se sanoo? Mistä se kertoo? Dialoginen näkökulma kenttätutkimusaineistojen tuottamiseen. Teoksessa Hovi, Tuija & Tarkka, Lotte (toim.): *Uskontotiede – folkloristiikka. Kirjoituksia opinnäytteistä*. Etiäinen 3. Turku: Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, 84–109.

- Vice, Sue 1997. *Introducing Bakhtin*. Manchester: Manchester University Press.
- Lauri Viljanen 1935. *V. A. Koskenniemi. Hänen elämänsä ja runoutensa*. Porvoo: WSOY.
- Vilkko, Anni 1997. *Omaelämäkerta kohtauspaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 663. Helsinki: SKS.
- Vilkko, Anni 1998. Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa Hyvärinen & Peltonen & Vilkko (toim.): *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino. 27–72.
- Vilkko, Anni 2000. Riittävästi koti. *Janus* 8 (2): 213–230.
- Virtanen, Leea 1970. *Antti pantti pakana. Kouluikäisten nykyperinne*. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea 1972. *Tytöt, pojat ja tykkääminen*. Porvoo: WSOY.
- Virtanen, Leea 1978. *Children's Lore*. Studia Fennica 22. Helsinki: SKS.
- Virtanen, Leea 1982. Henkilökohtainen kerronta. Teoksessa Knuuttila, Seppo & Järvinen, Irma-Riitta (toim.): *Kertomusperinne*. Tietolipas 90. Helsinki: SKS, 171–205.
- Vološinov, V. N. 1973. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York & London: Seminar Press.
- Walsh, Richard 2007. *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Waris, Heikki & Jyrkilä, Vieno & Raitasuo, Kyllikki & Siipi, Jouko 1952. *Siirtoväen sopeutuminen. Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sosiaalisesta sopeutumisesta*. Helsinki: Otava.
- Weiner, Gena 1995. *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900–1940*. Linköping: Linköping universitet.
- Weiner, James E 1991. *The Empty Place. Poetry, Space and Being among the Foi of Papua New Guinea*. Bloomington: Indiana University Press.
- Werlich, Egon 1976. *A Text Grammar of English*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- White, Hayden 1987, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, Hayden 2000. *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Widdershoven, Guy A. M. 1993. Hermeneutic Perspectives on the Relationship between Narrative and Life History. Teoksessa: Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (toim.): *The Narrative Study of Lives*. The Narrative Study of Lives Vol 1. Newbury Park–London–New Delhi: SAGE, 1–20.
- Willman, Terhi 2006. Urbanized Karelians. Lähteenmäki, Maria & Snellman, Hanna (toim.): *Passages Westward*. Studia Fennica Ethnologica 9, 143–164.
- Wilson, Janelle 2005. *Nostalgia. Sanctuary of Meaning*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- Young, Katharine Galloway 1987. *Taleworlds and Storyrealms. The Phenomenology of Narrative*. Martinus Nijhoff Philosophy library 16. Dordrecht: Nijhoff.

Liite 1: Keruuilmoitus

Miten lapset kokivat evakkomatkan?

Lasten evakkomatkan
muistot talteen!

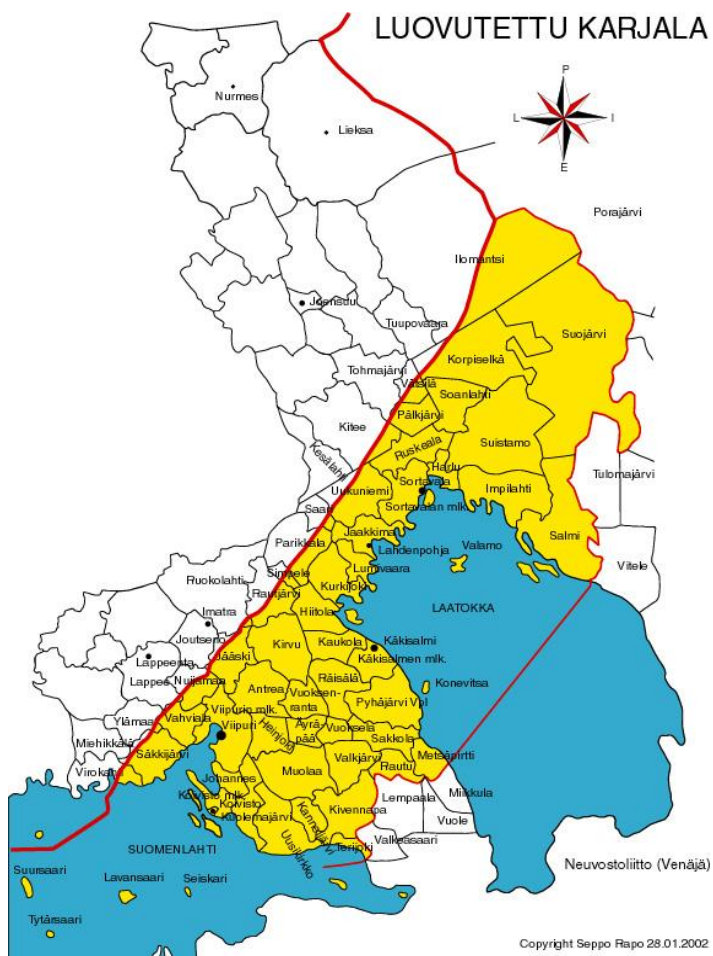
Karjalan Liitto kokoaa muistoja lasten evakkomatoista. Omat kokemukset, muistot ja tarinat evakkomatkan varrelta tai koko evakkomatkan voi kirjoittaa pidemmäksi tai lyhyemmäksi kertomukseksi tai ehkäpä se on jo pöytälaatikossa valmiina. Keruu on osa lasten ja nuorten Karjala -teemavuotta ja myös 60 vuotta toisesta evakkoon lähdöstä –muistovuotta.

Tekstit voi kirjoittaa koneella tai käsin A4-arkille ja vain toiselle puolelle paperia. Vasempaan reunaan jätetään leveä (n. 4 cm) marginaali. Tekstiin liitetään kirjoittajan tiedot; nimi, syntymäaika ja –paikka, osoite ja puhelin, ammatti sekä evakkomatkan reitti ja aika.

Lähetettyjä kirjoituksia tullaan mahdollisesti myöhemmin julkaisemaan ja antamaan tutkijoiden käyttöön.

Tekstejä voi lähettää Karjalan Liittoon 30.11.2004 saakka sähköpostitse: mervi.piiipponen@karjalanliitto.fi tai postitse: Karjalan Liitto / Evakkomatkakeruu
Käpylänsukuja 1
00610 Helsinki

Lisätietoja Karjalan Liitosta, puh. 09 – 7288 170

English summary

As a result of the Winter War (1939–1940) and the Continuation War (1941–1944), Finland ceded territories of Karelia to the Soviet Union. There was a Finnish population of over 400,000 people living in the ceded area at that time, and this population was evacuated to the Finnish side of the new border. The evacuation generated narratives about the evacuation journey. Later on, the evacuation journey has itself become a symbol enriched with meanings, a symbol that seems to characterize memories and reminiscences of Karelian evacuees more than any other theme.

The research of the present thesis explores the poetics and rhetorical techniques of reminiscence writings about childhood evacuation journeys. The methodological foundation of the research combines theories of folkloristics, oral history research and narrative research. Memories and reminiscences are a fascinating area to explore because they are, according to the approach used here, the contemporary, personal and also narrative interpretations given to the past as well as rendering the significance the individuals assigned to it. Accordingly, the topic of this research is not so much childhood as it was in the past but childhood as it is formulated in writings at the moment of reminiscing. In the case of former Karelian child evacuees, both childhood and the childhood home are remote in time and in space. Narrative reminiscing operates as a tool for handling and crossing this distance. It is a means of creating and analyzing the relationship between the past, the present and the future.

The research reveals three narrative strategies:

1. Truth and history oriented narrative strategy
2. Reflexive narrative strategy
3. Literary narrative strategy

These strategies are illustrated through three different ways of how writers describe the evacuation journey. Strategies are also characterized by certain kinds of intertextual connections on the one hand and the writer's different ways of handling time in narration on the other. These narrative strategies are emblematic of the goals and intentions of the individual writers, and their investigation produces an outline of the genre of reminiscence writings.

In evacuation journey writings, memories tend to interconnect with concrete points of reference, such as objects, documents, places, bodily experiences or crystallized narratives. In this research, these points are defined as sites of memory. Sites of memory testify, authenticate and reassert the link between the past, the present and the future. The research indicates that in reminiscence writings, sites of memory appear as points for the condensation of memories from different times, which in narration are manifested as temporal leaps and expansions of the plot into several overlapping levels of chronology.

In addition, the research explores the significance attached to food and social relations in the writings. Central topics are children's reliance on their parents, their role within the family and peer group, and the dependence of the evacuees on other people's help and benevolence. The research shows that negotiations relating to social and power relations interconnect with more general ethical discourses – understandings of right and wrong, good and bad – which illustrate a writer's comprehensive experiences of losing his or her home and being an evacuee.